Marksist ekonomi el-kitabı

ant

Ernest Mandel

ikinci cilt

ANT YAYINLARI: 46

Orijinal Adı:
TRAITE D'ECONOMIE MARXISTE (II)

Türkiye Yayını:
ANT YAYINLARI
Şubat 1970, İstanbul

Kapak Düzeni:
İNCİ ÖZGÜDEN

Dizgi - Baskı :
OSMANBEY MATBAASI

Ernest Mandel

MARKSİST EKONOMİ EL-KİTABI

(İkinci Cilt)

Türkçesi:
Orhan SUDA

ANT YAYINLARI
Cağaloğlu, Başmusahip Sok. 10/2-İstanbul

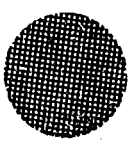

Sunuş

Elinizde bulunan ikinci ciltle birlikte, marksist ekonomi konusunda dünyanın sayılı otoritelerinden biri olan Ernest Mandel'i Marksist Ekonomi El_kitabı tam metin olarak türk_çeye kazandırılmış bulunmaktadır.

Fransa'da yayınlandığından bu yana 12 dile çevrilmiş, 60'ı aşkın yabancı dergi ve gazetede tartışılmış, «ele alınan konuları başka hiçbir ekonomi kitabında rastlanmayacak kadar cesurca işlemesi bakımından eşsiz bir inceleme» diye nitelendirilmiş bulunan Marksist Ekonomi El-kitabı'nın daha önce yine Orhan Suda'nın çevirisiyle ANT tarafından yayınlanmış bulunan birinci cildinde şu konular yeralmaktadır:

1. Emek, Gerekli Ürün, Ürün Fazlası
2. Mübadele, Meta, Değer
3. Para, Sermaye, Artık-Değer
4. Sermayenin Gelişmesi
5. Kapitalizmin Çelişkileri
6. Ticaret
7. Kredi
8. Para
9. Tarım

İkinci ciltte yeralan konular ise şunlardır:

10. Milli Gelirin Yeniden Üretimi ve Artışı
11. Periyodik Buhranlar

12. Tekelci Kapitalizm
13. Emperyalizm
14. Kapitalizmin Çöküş Devri
15. Sovyet Ekonomisi
16. Geçiş Devresi Ekonomisi
17. Sosyalist Ekonomi
18. Ekonomi Politiğin Kökenleri, Gelişmesi ve Sona Ermesi

Eserin en büyük özelliği, birinci ciltte yer alan kavramları, Marx'tan bu yana en son antropolojik, arkeolojik ve sosyolojik araştırmalardan da yararlanılarak ve örnekler çoğunlukla Avrupa dışı ülkelerden seçilerek bütün ayrıntılarıyla ve tam bir marksist yöntemle incelemesidir.

İkinci ciltte ise, emperyalizmin ekonomik yapısı, dünyayı nasıl sömürdüğü ve çöküşünü hazırlayan ekonomik nedenler belgesel şekilde ortaya konulmakta, daha sonra Sovyet ekonomisinin yarım yüzyıllık gelişimi, başarılarının ve başarısızlıkların nedenleri tartışılmakta, bu denemeden de alınan derslerle geçiş devresi ekonomisi ve giderek sosyalist ekonominin meselelerine ışık tutulmaktadır. Sovyet ekonomisi üzerine tartışmaların yoğunlaştığı günümüzde, eser bu yönüyle de, meseleye, -hiç şüphesiz tartışmaya açık- önemli bir katkı sağlamaktadır.

İki cildin bütününde ve özellikle 18. bölümde burjuva iktisatçılarının savlarını karşı konulmaz bir biçimde çürüten marksist ekonomi araştırmalarına büyük bir canlılık ve üstünlük kazandıran Marksist Ekonomi El-kitabı, Türkiye sosyalistlerinin de bu alanda daima başvuracakları temel kaynaklardan biri olacaktır.

ANT YAYINLARI

Not: Metindeki köşeli büyük parantezler, kitabın sonundaki referanslara, yuvarlak küçük parantezler ise sayfa altlarındaki dipnotlara aittir.

10 Milli Gelirin Yeniden Üretimi ve Artışı

■ Yeni Değer, Yeni Gelirler ve Transfer Edilmiş Gelirler

Kapitalist emtia üretiminden başka ekonomik faaliyet bilmeyen bir toplum, bu üretimin yarattığı gelirlerden başka gelir bilmez. İşgücü, sabit sermayenin (makine stokunun, hammaddelerin, binaların) değerini, bu değerin bir kısmını cari olarak üretilen emtiaya aktararak, muhafaza[1] etmek ve toplumun yararlanabileceği yeni değeri yaratmak gibi çifte bir fonksiyonu yerine getirir. İlk nitelik, emeğin üretkenliğinin ortalama seviyesi ile toplumun maddi medeniyetinin ortalama seviyesini belirleyen birikmiş sosyal servet ve iş aletleri stokunun muhafaza edilmesini sağlar. İkinci nitelik ise, kapitalist toplumda emeğin geliri (ücretler) ve sermayenin geliri (artık-değer) diye ikiye ayrılan bir gelirin-bir «ilâve değerin» - yaratılmasını sağlar.

Bununla beraber, pratikte, burjuva toplumunda - emtia üretimini genelleştiren (evrenselleştiren) tek toplum budur - bu kapitalist emtia üretiminden başka ekonomik

(1) «Hammaddenin makinadan munzam bir değer aldığı farzedilmektedir. Makine işlenmiş ürüne geçen değerinin bir kısmını adeta terkeder [1]» Fakat, makine, değerin bir kısmını ancak canlı emek tarafından kullanılmak, işletilmek şartıyla «verebilir». Canlı emek işin içine karışmadıkça makina, sadece ve sadece değerini yitirmiş olur.

faaliyetler ve başka gelir kaynakları da vardır. Bunları şöylece ayırdedebiliriz:

a) Kapitalist toplumda da devam eden küçük meta üretimi sektörü (ücretli işçi kullanmaksızın, piyasa için çalışan zanaatkarlar ve küçük köylüler);

b) Emtianın tüketimi için gerekli olmayan dağılım sektörü ve nakliyat sektörü. Bu alanda çalışanların ücretleri sosyal sermayenin bir kısmıyla karşılanır. Kapitalistler ise sosyal artık-değerin bir kısmını alırlar[2];

c) Hizmet sektörü: İşletmelerin (kapitalist müteşebbisler ve ücretliler) tüketiciler için yaptıkları ve özelleşmiş emeğe dayanan hizmetler;

d) Aylıkları devlet tarafından karşılanan devlet memurlarının tüketicilere hizmet sattıkları kamu hizmetleri sektörü (kamu işletmeleri tarafından gerçekleştirilen su, gaz, ve elektrik satışı emtia üretimi alanı içinde yeralmalıdır; gerçekte, özelleşmiş emek satışı değil, maddi malların satışı söz konusudur);

e) Devlet yada kamu işletmeleri tarafından tüketiciler yararına bedava görülen hizmetler (İlk öğretimin, v.s., parasız olması gibi);

f) Piyasada görülmeyen kullanım değerlerinin üretimi: Bazı çiftliklerin kendi geçimlerini sağlamak için yaptıkları üretim, aile içinde yapılan üretim v.s.

Asıl kapitalist emtia üretimi dışındaki bu altı sektörden ilk dördü satış ve satınalma şeklini muhafaza eder. Birinci durum, yani bir artık-değer üretimi ile birlikte meydana gelmeyen bir değer üretimi[3] hesaba katılmazsa, maddi malların değil, emek müddetinin, özelleşmiş emek müddetinin satışı ve satınalınması söz konusudur. Son iki sektör ise emtia üretimi dışında kalır.

---

(2) Bakınız: Bölüm VI: «Ticari sermaye ve ticari kârlar», «ticari sermaye ve dağılımda kullanılan işgücü». (Birinci ciltte, dizgi hatası yüzünden «Ticari Kâr» diye çıkmış, S. 190. Özür dileyerek düzeltiriz.)

(3) Köylüler ve zanaatkarlar, kapitalist sektörle **rekabet ederek** emtia ürettikleri ölçüde üç durum ortaya çıkabilir. Ya onların emeklerinin üretkenliği ortalama üretkenliğe eşittir, böyle olduğu takdirde, ürettikleri ürünler tam değerine satılmıştır; ya üretkenlikleri ortalama üretkenliğin altındadır (en çok görüleni de budur), bu takdirde, yarattıkları değerin bir kısmı bazı kapitalist sektörlere transfer edilmiştir; yada üretkenlikleri, ortalama üretkenliği aşar (olağanüstü bir durumdur bu), başka bir deyişle, bir zanaat sektöründeki toplam üretim, ihtiyaçları karşılamaya yetmez, bu takdirde bu küçük tüccar üreticiler, ekonominin kapitalist sektöründe yaratılmış artık - değerin bir kısmını ele geçirirler. Bu son durum, özellikle, savaşlar boyunca ya da savaşlardan hemen sonra birdenbire başgösteren kıtlık devrelerinde meydana gelir.

Kapitalist toplumda **emtia tedavülü,** emtianın üretici tüketimi yada üretici olmayan tüketimi ile sonuçlanır; bu emtianın tüketilmeden önce geçirdiği ara safhalar yeni değer yaratmaz. Bu safhalar boyunca bu emtiayı ellerinde bulunduran işletmeler ancak üretim sırasında daha önce yaratılmış artık-değerin bir kısmını ele geçirerek kâr sağlayabilirler. Fakat dağılım faaliyetleri **yeni gelirler** yaratır: dağılım sektöründe çalışan ücretlilerin ve aylıklıların gelirleri. **Bu gelirler üretici işçilerin cari olarak yarattıkları artık-değerin bir kısmını teşkil etmez,** bu sektöre yatırılmış olan **sosyal sermayenin bir kısmını temsil ederler.**

Bu gelirler sanayi işçilerinin ücretlerini azaltmak eğiliminde midir? Böyle bir tez ancak, belirli bir süre boyunca dağıtılan toplam ücretlerin önceden teessüs ettiğini ileri süren «ücret fonları» teorisinden hareket edilirse savunulabilir. Böyle bir şey, gerçekte, disponibl sosyal sermayenin tümü tamamen yatırıma hasredildiği, başka bir deyişle, ticarete (yada hizmetler sektörüne) yatırılmayan sermayenin tümü otomatikman sanayie yatırılmışsa ve sermayenin organik bileşimi istikrarlı ise doğru olabilir.

Aslında, hiç de böyle değildir Sosyal sermayenin çeşitli ekonomik kollar arasında dağılımı; gelirin artık-değer (potansiyel yeni sermaye) ve ücretler arasında dağılımı; kapitalize edilmiş artık-değerin değişmeyen yeni sermaye ve yeni ücretler (değişen sermaye) arasında dağılımı, potansiyel yeni sermayenin sağladığı tasarrufun yatırım ve iddihar arasında dağılımı, kısacası bütün bunlar, «ücret fonları» teorisi[4] taraftarlarının zannettiklerinden çok daha karmaşık çeşitli ilişkilere ve mekanizmalara bağlıdır.

Demek ki, emtia üretimi ve disponibl sosyal sermayenin dağılımı, esas itibariyle, işçilerin (üretici olan ve

(4) Jean Marchal ve Jacques Lecaillon [2], «Marx, üretici olmayan işçilerin ücretlerinin üretici işçilerin ücretleri üzerinden karşılandığını söyler» devip bunu ispatlamak için çağdaş marksist metinlerin oldukça yersiz bir yorumunu yapmaya kalkışıyorlar. Aslında farklı bir görüşü savunan metinleri de zikrediyorlar. Bununla beraber, çürük bir temele dayanıyorlar, çünkü **sermaye birikiminin tahakkukunu sağlayan gerçek şartlardan hareket etmiyorlar.** Ortalama kârdan daha fazlasını sağlayan yatırım alanlarının bulunmadığı, artık-değeri gerçekleştirmenin gittikçe güçleştiği bir devirde üretici olmayan sektörlerin gelişmesi özellikle kronik issizliği sınırlandırmak eğilimindedir ve bu bakımdan da gerçek ücretlerde büyük bir istikrar (hatta bir artış) sağlar.

olmayan işçilerin) gelirlerini ve (sermaye yatırımının farklı alanlarında) kapitalistlerin gelirlerini yaratır. Fakat gelirlerin **tedavülü** karmaşık bir duruma yol açar, bu gelirler bir meta satınalınca kendi değerlerini gerçekleştirmekten başka bir şey yapmazlar, yani yeni gelirler yaratmazlar; bu aynı gelirler hizmet satın alınca[5], yeni değerler söz konusuymuş gibi bir durum yaratırlar. Gerçekte bunlar sadece transfer edilmiştir.

Yeni gelirler ile transfer edilmiş gelirler arasında bir sınır çizmek kolay değildir. Ama ekonomik artışı tam olarak değerlendirmek, zaman ve mekan içinde milli gelirde karşılaştırmalar yapmak için bir sınır çizmek gereklidir. Bu geliri çok kısa bir süre boyunca sadece bir tek ülkede hesaplamak söz konusu olunca, mesele salt itibari açıdan ele alınabilir; fakat bu hesabı uzun bir süre için yapmak ve ülkelerarası karşılaştırmaları da buna dahil etmek söz konusu olunca, mesele hayati bir önem kazanır.

Yeni değer ile, yani yeni yaratılmış sosyal gelir ile sadece transfer edilmiş olan gelir arasında bir ayrım yapılmazsa, mesela, **Pigou paradoksu** gibi büyük çelişkilere düşmek kaçılmaz bir hal alır. Bir milletin milli gelirine hizmetçilerin ücretleri ilave edilirse, bekar erkekler hizmetçileriyle evlenince, bunlar evlenmeden önce gerçekleştirdikleri aynı işleri yapmak için artık herhangi bir ücret almıyacaklarından, milli gelirin azaldığı - milletin yoksullaştığı - sonucuna varılmaktadır[3]. Bir milyon dilencinin üreticiler, mesela tarım üreticileri haline getirilmesi, köylülerin nakit gelirleri bu aynı dilencilerin elde etmiş oldukları nakit (parasal) gelirleri aşmadığı andan itibaren, milli gelirde hiçbir artış sağlamıyacaktır[6].

Akademik bilimin bu konudaki tutumu çelişiktir. Akademik bilim, bir seri ücretli faaliyeti yada transfer gelirleri olarak kabul edilen gelirleri (özellikle issizlerin, polislerin, itfaiyecilerin gelirlerini)[5][7] milli gelirin hesaplanmasında gözönünde tutmaz. Ama kamusal değil, özel oldukları andan itibaren bu aynı faaliyetlerin çoğu-

(5) Bir hizmet, üretimi ile tüketiminin birbiriyle çakıştığı bir kullanım değerinin faydalı sonucudur. Çünkü maddi bir üründe vücut bulmuş değildir.

(6) Bauer ve Yamey gelişmemiş ülkelerin bir çoğunda dilencilerin sağladıkları gelirlerin hiç de önemsiz olmadığını belirtirler [4].

(7) Bu faaliyetler vasıtalı vergilerden ödendiği ölçüde.

nu hesaba katar. Ve vasıtalı vergi bedellerine yapılan her ilaveyi milli gelirin dışında bırakır, buna karşılık, hizmet fiyatlarında -çoğu zaman keyfi bir şekilde meydana gelen-, bununla beraber, hiçbir yeni değer yaratmayan, fakat sadece diğer sektörlerden hizmetler sektörüne transfer edilen gelirlerde bir yükselmeye yolaçan artışları milli gelire dahil eder.

Şüphesiz, bu iki ilaveden her biri farklı amaçlara yarar. **Bütün üretici ailelerin «manage»ların, özel teşebbüslerin ve kamu topluluklarının (kuruluşlarının)** toplam geliri, çeşitli analizler için gerekli verileri, mesela, belli bir üretim kapasitesine rağmen, enflasyon tehlikesinin hangi global nakit gelirden itibaren başgösterdiğini belirlemek için gerekli verileri sağlar. Toplumda yeni **üretilmiş** toplam net değer, iktisadi büyümenin (artışın) imkan ve ihtimallerini saptamaya yarayan temel kavramdır. Batıda resmi bilim tarafından halen uygulanmakta olan milli gelir hesabı, bu iki veri arasında bir melez (tutarsız) uzlaşmadır ve ciddi hatalara yolaçar.

Çeşitli yazarlar bu tezin doğruluğunu zımnen kabul ediyorlar. Mesela, William H. Whyte jr., **The Organization Man**[6] adlı eserinde haklı olarak şöyle der:

«Küçük firmalar büyük korporasyonlar ile bir tutulamaz. Çünkü küçük firmaların temel üretime kalkıştıkları pek nadir görülür. Çoğu durumlarda çamaşırhaneler, sigorta acenteleri, restoranlar, eczaneler, şişeleme atölyeleri, odun depoları, otobüs acenteleri söz konusudur. Şüphesiz bunların hayati bir önemi vardır ama, aslında, sadece ekonomiye hizmet sağlamaktadırlar; KENDİ BÖLGELERİNDE YENİ PARA YARATMAZLAR VE SON TAHLİLDE, BU PARAYI YARATAN İŞLETMELERE VE TARIMA BAĞLIDIRLAR (Büyük harflerle biz belirttik)»[8].

Carl Shoup'a göre:

«Milli gelirin analizi üretimle ilgilidir ve cari yada

(8) 18. bölümde bu fikrin şaşırtıcı bir şekilde uygulandığını göreceksiniz. Dünyanın en ileri kapitalist ülkeleri hakkında söylendiği için bu sözler büsbütün önem kazanmaktadır. Bazı yazarlara, bu arada, J. Markovitch'e göre [7], hizmet satınalmayı geri kalmış ülkelerde transfer giderleri olarak kabul etmek mümkünse de, ileri ülkeler için böyle bir şey söz konusu edilemez, özellikle **hizmetlerin hizmetlerle mübadelesi ihmal edilemez.** Bununla beraber, bugünkü akademik metoda göre bile, bir hizmetin işsiz bir insan tarafından satınalınması ihmal edilebilir (hesaba katılmayabilir), üçüncü dereceden transferler meselede herhangi bir değişiklik yaratmaz.

geçmiş üretimi gerektiren her şey için «yatırım» deyimini mahfuz tutar. Yeni bir ihraç söz konusu bile olsa, bir şirket hisse senedinin satınalınması, milli gelir terminolojisinde bir yatırım fiili değildir»[8][9].

Simon Kuznets de, **milletlerarası** milli gelir karşılaştırmalarında «toptan şehirleşmenin olumsuz sonuçları» dediği şeyin milli gelire dahil edilmemesinden yanadır (Ama bunları milli gelir tahminlerinde hesaba katmanın sebebi ne?):

«Açıkça görülen bir durum da, ücretli işçilerin evlerinden işyerlerine, işyerlerinden evlerine götürülmeleridir - tüketicilerin refahının artmasına doğrudan doğruya bir katkı olarak kabul edilebilmesi bir hayli güç olan bu faaliyet, sadece, büyük ölçüde bir sınai üretimin buna faal olarak katılanlar bakımından yaratacağı mahzuru gidermeye yarar.

«Bankalara, çeşitli simsarlara yapılan ödemeler (teknik eğitim için yapılan ödemeler dahil) sanayi toplumunun mekanizmasını yağlamak için yapılan ödemelerdir - bu faaliyetler üretici sistemdeki sürtüşmeleri önler, fakat nihai tüketime doğrudan doğruya bir katkıda bulunmaz»[10].

Bununla beraber, bu parça bölük görüşler, (Kuznets'e göre[11] Birleşik-Devletler'de % 20-30 fazlasıyla tahmin edilmiş olan) milli geliri hesaplama tarzının, kesin bilimsel kriterler yardımıyla, objektif bir şekilde yeniden incelenmesine henüz elverişli değildir.

Bir ülkenin bir yıllık (brüt) **üretiminin değerini** tesbit etmek için, bu bir yıl içinde, işletmelerden çıkan bütün emtianın değerini hesaplamakla yetinilemez, sadece. Aksi halde, mükerrer girişlere yolaçmak kaçınılmazdır, çünkü bir işletmenin bazı işlenmiş ürünleri, bir başka işletmenin ürünlerinin nihai değerine hammadde şeklinde

(9) Bununla beraber aynı yazar üretici emek ile üretici olmayan emeği birbirine karıştırmak gibi bir hataya düşüyor:

«Halen uygulanmakta olan hesaplamaya göre, hizmetçilerin gördükleri işlerin geneltikle ev dışında yada evlerde gerçekleştiği ve ev kadınlarının ücret karşılığında çalışmaya vakit bulabildikleri ülkelerde milli gelir, bu faaliyetlerin bizzat aile tarafından yapıldığı ülkelerdekine oranla daha yüksek olacaktır» [9].

Yazar, «vakit bulabildikleri için» işçi haline gelen ev kadınlarının yeni metalar ürettiklerini ve yeni bir değer yarattıklarını ve bunun milli gelir hesaplarında aynen yansıdığını unutuyor. İş saatlerinin (emek müddetinin) hesaplanması açısından da ele alınsa, ev işlerinin yapılması sayesinde özelleşmiş işletmelerde muazzam bir tasarruf sağlandığı görülür.

katılırlar. Ya işlenmemiş bütün ürünleri hiç hesaba katmamak ve sadece, yıl içinde yaratılan işlenmiş ürünlerin değerine hammadde stoklarındaki dalgalanmaları ilave etmek yada her işletmede sadece ilave değeri katmak gerektir[12].

Aynı devre boyunca bir ülkenin **yeni sosyal gelirini** tesbit etmek söz konusu olunca, başka türlü hareket etmemek gerekir. Nasıl sadece bütün metaların değeri hesaba katılamazsa, tıpkı bunun gibi sadece tek tek bütün gelirler de hesaba katılamaz (ilave edilemez). **Üretimin** yarattığı gelirlerden hangilerinin milli gelire gerçekten ilave edileceğini ve hangi gelirlerin sadece özel yada kamusal transferlerin sonucu olduğunu tesbit etmek gerektir. Bu yapılmadığı takdirde, tıpkı bütün emtianın toplam fiyatları gibi, toplam gelirler de mükerrer girişleri ihtiva edecektir.

■ Devlet, Artık - Değer ve Sosyal Gelir.

Şimdiye kadar, emtia üreticilerinden teşekkül eden «saf» toplum modeline, sadece dağılım faaliyetlerinde çalışanlar ile, tüketicilere şahsi hizmet satanları dahil ettik. Artık bu modele, kelimenin en geniş anlamıyla «hükümet» (devlet daireleri) denilen şeyin faaliyetlerini nitelendiren tüm ekonomik ilişkileri de ilave etmemiz gerekir.

Devletin kendisi emtia üreticisi olduğu ölçüde, bu üretim tarafından yaratılan gelirler, gözönünde tutulan toplumun gelirine tabiatiyle ilave edilir. Bu durumda, «kârın» (yada «zararın»), yani yaratılmış artık-değerin, bir kapitalistler grubunun eline değil de, devlet bütçesine geçmesi pek önemli değildir. Üreticilerin devlet memuru statüsünde olmaları da pek önemli değildir.

Fakat bütün kapitalist ülkelerde, Devlet gelirlerinin büyük bir kısmının ve Devletin dağıttığı (dağılımını sağladığı) gelirlerin kökeni bizzat Devlet tarafından yapılan emtia üretimi ve satışında değildir. Bunların başlıca dört kökeni vardır:

a) **Vasıtasız vergiler:** Vasıtasız vergiler emtia üretimi tarafından yaratılmış gelirlerin bir kısmını, yani belli

bir devre boyunca üretilmiş ücretlerin ve artık-değerin bir kısmını temsil eder.

b) **Kamu istikrazı:** Kamu istikrazı, birikmiş milli servetin bir kısmını özel kişilerden Devlet'e transfer eder. En kalifiye işçilerin ücretlerinin, devlet eshamının satınalınmasında kullanılan bir kısmı da buna ilave edilebilir. Demek ki, devletin böylece sağladığı gelirler, birikmiş yada biriktirilebilir artık-değerden ve orta sınıfların sermayelendirilmiş tasarruflarından ileri gelir. Buna karşılık, Devlet kendi cari gelirlerinin bir kısmını istikraz sahiplerine transfer eder.

c) **Vasıtalı vergiler:** İntikal vergileri gümrük vergileri, tüketim vergisi, tuz vergisi, v.s. Burada, önceden yaratılmış ve dağılıma uğramış gelirlerin bir kısmı değil, **emtianın satış fiyatındaki genel bir artış** (fiyatlardaki genel bir yükselme sonunda bütün tüketicilerin gerçek gelirlerinin azalmasına yolaçan bir artış) söz konusudur. Bu azalma, toplam gelirle değil, bu vergilere tabi malların [satınalınması] için sarfedilen gelirle orantılıdır. Burjuva sınıflar gelirlerinin önemli bir kısmını böyle bir tüketim için kullanmadıkları halde ücretlerin hemen hemen yarısı bu malları satınalmak için harcanır. Vasıtalı vergiler, kapitalistlerden çok emekçileri etkiler ve hiç değilse, cari tüketim mallarına, lüks maddelerin zararına olarak sistemli bir şekilde vergi indirimi uygulanmadığı ölçüde, her gerici kapitalist hükümetin yeğlediği vergi aracı budur.

d) **Fazla (enflasyon yaratıcı) banknot ihracı:** Belirli sınırlar içinde kalırsa Devlet için gerçek bir gelir kaynağıdır, çünkü devletin emtia satınalmasını ve aylıkları, düşük değerli banknotlarla ödemesini sağlar. Etkisi, vasıtalı vergilerdeki artışın yarattığı etkinin aynıdır: fiyatlarda genel bir yükselme. Bunun zararı, gelirlerinin önemli bir kısmını (altın, yabancı dövizler, gayrimenkuller, sınai hisse senetleri, sanat eserleri, v.s. gibi) «sağlam değerlere» yatıran zengin sınıflardan çok ücretlilere ve dar gelirlilere dokunur.

Demek ki, kamu gelirlerinin bu dört şekli, emtia üretiminin yarattığı yada ilerde gelirlerin ve emtianın tedavülü neticesinde tekrar - dağılıma uğrayan gelirlerin

-doğrudan doğruya yada fiyat artışlarından ileri gelen gerçek gelirlerin azalması şeklinde, dolaylı olarak - Devlet tarafından ele geçirilmesidir ve ancak, yeni yaratılmış değerin, yani bir topluluğun net sosyal gelirinin artışını (yada azalışını) belirlemek söz konusu olunca gözönünde tutulabilir. Bu geliri hesaplamak için ücretlilerin brüt gelirlerinden ve brüt artık-değerden hareket etmek mümkündür; vasıtasız vergilerin tümünün ilave edildiği ve para enflasyonu etkilerinin hesaba katılmadığı net gelirlerden hareket etmek de mümkündür [13].

Devlet daima üretimin yarattığı gelirleri ele geçiriyorsa, kendisi üretici olmadığı ölçüde bu gelirlerden yararlanma tarzı, net sosyal geliri, yani üretim seviyesini kesin bir şekilde etkileyebilir. Gerçekte, devletin giderleri emtia alımı ile, yatırım harcamalarıyla, aylıkların ödenmesiyle, ve devlet borçlarının faizlerinin ödenmesiyle ilgilidir. Devlet bütçesi sosyal gelirin önemli bir kısmını emince, bu giderlerin (harcamaların) yukarda belirtilen farklı sektörler arasında dağılımı farklı emtia talebinin «kendiliğinden» dağılımını değiştirebilir ve sınai devrenin (cycle) evrimini değiştirmese bile, işlerin genel gidişini etkileyebilir.(10)

■ Artık-Değerin Dağılımı

Resmi bir japon yayınına göre 1951 yılında «ilave değerin (yani yeni yaratılmış değerin) japon sanayiindeki dağılımı şöyledir:

Ücretler ve aylıklar	706,8	milyar	yen
Faizler ve rantlar	111,8	»	»
Vergiler	317,2	»	»
Temettüler	40,3	»	»
Dağıtılmamış kârlar	150,9	»	»
	1.327,0	[14].	

Artık-değer oranı (üretim alanı dışında faaliyet gösteren kapitalistlerin ele geçirdikleri artık-değer hesaba katılmazsa) % 100'e yaklaşmaktadır. Gerçekte, **ücretler**

(10) Bu meseleler bu bölümün son kısmında, bundan sonrakl bölümde ve XIV. bölümde «buhranların olmadığı bir kapitalizm mi» daha ayrıntılı bir şekilde incelenmiştir.

ve aylıklar kategorisi, sosyolojik bakımdan emekçi sınıfından çok burjuva sınıfına dahil olan üst kademedeki yöneticilerin (şirket müdürlerinin ve yöneticilerinin) gelirlerini ihtiva etmektedir. Bu gelirleri artık-değer üzerinden sağlanmış olarak kabul etmek gerekir:

«Müdürlerin ve yöneticilerin aylıklarının bir kısmının her ne kadar ücretler kategorisine dahil edilmesi gerekiyorsa da, diğer bir kısmı sözleşmede belirtilen brüt bir eşdeğerdir yada sadece kârdan [alınan] bir paydır»[15].

Woytinsky[16], emek gelirlerine «şirket müdürlerinin, idare meclisi azalarının ve yüksek kademedeki devlet memurlarının aylıklarını dahil eden» resmi istatistikleri haklı olarak yermektedir.

«Milli gelir istatistiklerinin hemen hepsi, diğer gelir şekillerini eksik-tahmin ettikleri halde, emek gelirlerini fazla göstermek eğilimindedirler.»

Japonya ile ilgili duruma gelince; asıl toplam ücretler 700 milyar yenden, hatta 663,5 milyar yenden, yani sanayideki «ilave değerin» yarısından daha azdır. Toplam ücretlerin, bu 1327 milyar yen tutarındaki «ilave değerin» yarısına, yani 663,5 milyar yene eşit olduğunu varsayalım. Bu durumda, artık-değer de 663,5 milyar yene yükselir ve şu şekilde dağılır:

Fabrika müdürleri, şirket yöneticileri	43,3	milyar	yen
Bankalar, rantiyeler ve toprak sahipleri	111,8	»	»
Şirketlerin hissedarları	40,3	»	»
Dağıtılmamış kârlar (işletmelerin birikmiş fonları)	150,9	»	»
Devlet (vergiler)	317,2	»	»
	663,5	milyar	yen.

Japonya örneğinde olduğu gibi (sanayileşmiş büyük ülkelerin çoğunda da) Devlet «ilave değerin» (sanayide görünen artık-değerin) önemli bir kısmını ele geçirmektedir. Gene de burjuvazinin farklı sektörleri arasında **artık-değerin tekrar-dağılımının** söz konusu olduğunu belirtmemiz gerekir. Gerçekte, burjuvazi devlet borçla-

rından, devletin siparişlerinden, yüksek devlet memurlarının, ordu kumandanlarının, kilise yöneticilerinin aylıklarından yararlanmaktadır.

Zaten, yaratılan toplam **artık-değer** yukarda belirtilen toplam miktarı (663,5 milyar yeni) **aşmaktadır.** Gerçekte, japon istatistik servisleri, «ilave değeri», yani işçilerin «yeni yarattıkları» değeri, fabrika kapılarında durarak hesaplamışlardır. Oysa, bu istatistiğe dahil edilmeyen **ticari kârların** -ve tüccarlar tarafından bankalara, toprak sahiplerine, Devlete, v.s. ye terkedilmesi gereken kısmının- üretici işçiler tarafından yaratılan toplam artık-değerin bir kısmını da temsil ettiklerini biliyoruz. Bu artık-değer dağılımını fonksiyonel açıdan incelersek aşağıdaki gelir kategorilerini elde ederiz:

— Kısmen şirket müdürlerinin ve yöneticilerinin aylıkları, kısmen (rüçhanlı hisse senetleri ve kurucu hisseleri üzerinden alınan) temettüler, kısmen de dağıtılmamış kârlar tarafından temsil edilen müteşebbis ve kurucu kârı.

— Büyük ve orta tüccarların gelirleri, hisse senetli ticari şirketlerin dağıtılmamış kârları ve temettüleri, nakit sermaye veren şahısların, şirketlerin ve kurumların gelirleri (faizler) tarafından temsil edilen ticari kâr;

— Kısmen faiz, kısmen de bankaların dağıtılmamış kârları ve temettüleri olarak görünen banka kârları;

— Toprak sahiplerinin yada gayrimenkul şirketlerinin sağladıkları ve toplam sosyal artık-değer kütlesinden düşülen toprak rantı.

Burjuvaziden ayrı bir toprak sahipleri sınıfı yoksa hiç değilse, bellibaşlı kapitalist ülkelerde, bu gelirlerin tümü **burjuvazinin gelirleri** olarak kabul edilebilir, bunların dağılımı sadece bu aynı sınıfın farklı sektörleri arasında (şu yada bu şekilde bir rekabete) yolaçar.

Kapitalist toplumda dağıtılan bütün gelirlerin kökenini 1947'de Birleşik Devletler'de milli gelirle ilgili şu tablo çok daha açık bir şekilde göstermektedir[17]:

Ücretler ve aylıklar	121.913 milyon dolar
Sosyal sigorta aidatı	5.588
Müteşebbislerin gelirleri	45.997
Faizler	4.293

Temettüler	6.880	milyon dolar
Dağıtılmamış kârlar	11.195	
Şirketlerin [ödedikleri] vergiler	11.709	

Bu tabloda ferdi teşebbüslerin sağladıkları kârlarla ilgili fasıl, üretici köylüler ile zanaatkarların, tümüyle artık-değer olarak kabul edilemiyen gelirlerini ihtiva etmektedir. Fakat, toplam artık-değer kütlesi, ücretler ve sosyal sigorta aidatı hariç, bütün fasılların toplam tutarı ile belirlenmiştir.

- Ticaret alanındaki, bankalardaki, nakliyat şirketlerindeki ücretlilerin aldıkları gelirlerin dahil edildiği - asıl «ücretler» faslı, «ücretler ve aylıklar» faslının şaşılacak kadar az bir kısmını temsil etmektedir. Mesela, Büyük-Britanya'da 1951 yılında, «emek gelirleri» olarak belirtilen 8,4 milyar sterlinin, sadece 5 milyarı, yani %60'ı ücretleri temsil etmektedir. İngiltere'de yayınlanan Beyaz Kitap'ta -kol işlerinde çalışmayan personelin, yani, müdürlerin, şeflerin, ustabaşıların, teknisyenlerin, büro memurlarının, araştırıcıların- aylıkları 2,5 milyar sterlindir. Sosyal sigortalara patronların ödedikleri primler 500 milyon sterlini, silahlı kuvvetlere ödenen aylıklar da 300 milyon sterlini bulmaktadır[18].

■ Sosyal Hasıla ve Sosyal Gelir

Bir toplumda, bir ülkede belirli bir süre boyunca (mesela bir yıl içinde) üretilen işlenmiş tüm emtianın değeri **brüt sosyal hasılanın** (milli hasılanın) değerini temsil eder[19].

Bu brüt hasılanın değeri, yeni yaratılmış bir değer ile muhafaza edilmiş bir değerden teşekkül eder. Yıl içinde, **ilaveten** üretilmiş hammaddeler, işlenmiş ürünler olarak kabul edilirse, brüt (milli) hasılanın değerine dahil olan muhafaza edilmiş değer, kullanılmış sabit sermayenin (makinaların, sınai tesislerin, fabrika binalarının) ve hammadde stokları değerinin toplamından ibarettir. **Net (milli) hasıla** denilen yeni yaratılmış değer eşittir muhafaza edilmiş değişmeyen sermayenin değeri, eksi, üretil-

miş tüm emtianın değeri. Yada başka bir deyişle, yıllık net hasılanın değeri, üretilmiş bütün tüketim araçlarının değeri ile bütün **yeni** üretim araçlarının değerine eşittir[20]. Burada **yıllık hasılanın değeri** (c + v + s) ile yıl içinde yaratılmış yeni değer arasında (v + s) bir ayrım vardır. Bütün işletmelerde yaratılan yeni değer (ilave değer) toplama dahil edilirse, bu yeni değer daha kolayca bulunabilir.

Yıl içinde üretilmiş tüm emtianın gerçekten satıldığını varsayarsak, bu emtianın üretimi şu gelirleri yaratır: Bütün işçilerin toplam ücreti **(v);** burjuvazinin elde ettiği toplam artık-değer **(s).** Fiyat olarak hesaplanınca, üretilmiş emtiaya (ve dağıtılmış gelirlere), Devletin ürettiği emtiayı da dahil etmek gerektiği gözönünde tutularak, emtianın satış fiyatına dahil edilmiş vasıtalı vergiler de ilave edilmelidir[21]. Demek ki, **(milli) gelir** eşittir piyasa fiyatına [göre hesaplanan] **net (milli) hasıla,** eksi, vasıtalı vergiler; yada başka bir deyişle: Bütün işlenmiş ürünlerin toplam değeri, eksi, değişmeyen sermayenin muhafaza edilmiş değeri[11].

Birleşik - Devletler'de 1947 yılındaki **brüt milli hasıla** ile ilgili olarak Ruggles'ın hazırladığı[22] tablo (milyon dolar üzerinden hesaplanmıştır) temel kategorilerimizi kolayca bulmamızı sağlamaktadır[12]: [sayfa 20'de].

Gelirler ile üretilmiş **metaların değerleri arasındaki** eşitlikte «gelir» kelimesi tamamen özel bir anlamda kullanılmıştır. Aslında gelir kelimesi sadece **potansiyel satınalma gücünü** ifade etmektedir. Bu gelirleri daha yakından inceleyelim.

İşçilerin gelirleri, yani ücretler, genellikle harcanır, emtia alımında kullanılır. İşçi sınıfı ücretini ancak emtia

(11) Şu mesele üzerinde daima tartışılabilir: vasıtalı vergileri, yaratılmış artık - değerin tamamlayıcı bir kısmı olarak kabul etmek ve milli geliri piyasa fiyatına göre hesaplamak gerekir mi? Yada başka bir deyişle: Devletin vasıtalı vergiler yoluyla ele geçirdiği kısmı hesaptan düşerek, milli geliri faktör fiyatlarına göre hesaplamak ve bunu meydana getiren kısımları yenilden değerlendirmek mi gerekir? Sonuç pratik bakımdan aynıdır.

(12) Yıl içinde yenilenen mütedavil değişmeyen sermayenin fiyatı, yani tekrar - üretilmiş hammadde stokunun fiyatı da bu tabloda kendisini teşkil eden unsurlarına ayrılmıştır: c (sabit) + v + s + **vasıtalı vergiler.** Marksist açıdan bu işlem, bu stokun değeri muhafaza edildiği takdirde geçerlidir. Çünkü işlenmiş ürünlerin üretimine dahil edilen hammaddeler yeni bir değeri değil, muhafaza edilmiş bir değeri temsil ettiklerine göre, bu hammaddelerin **üretimi,** gerçekte, yeni değer yaratır.

Kullanılmış değişmeyen sabit sermaye	Amortisman masrafları	13.289			
Değişen sermaye	Ücretler ve aylıklar	121.913	Faktör fiyatlarına göre milli gelir	Piyasa fiyatlarına göre net milli hasıla	Piyasa fiyatlarına göre brüt milli hasıla
	Sosyal sigortalara ödenen	5.588			
Artık-değer(13)	Ferdî müteşebbislerin geliri	45.997			
	Net faizler	4.293			
	Temettüler	6.880			
	Kazanç vergisi	11.709			
	Dağılmamış kârlar	11.195			
Emtia fiyatlarına yapılan keyfi ilave	Vasıtalı vergiler	18.488			

halinde gerçekleştirerek hayatta kalabilir. Buna karşılık kapitalistlerin gelirleri iki kısma ayrılır:

— Bir kısmı **üretici olmayan bir şekilde tüketilir** ve genellikle, burjuva sınıfının geçimini sağlamak için tüketim mallarına dönüşür;

— Bir kısmı **tasarruf edilir,** yani tüketim mallarına dönüşmez. Burjuvaların gelirlerinin bu kısmı, yatırım alanında kullanılan (yani, munzam hammadde stokları, gelir sağlayan mallar yada esham ve tahvilat dahil, munzam üretim araçlarının satınalınmasında kullanılan) kısım ile, **iddihar edilen,** yani para-sermaye şeklinde az-çok uzun bir süre muhafaza edilen bir kısma ayrılır[23].

Oysa, belirli bir süre boyunca üretilmiş emtianın tü-

(13) Bağımsız üreticilerin gelirlerinin bir kısmı hariç.

münün fiilen satınalınması için, aynı devre boyunca dağılıma uğrayan gelirlerin tümünün bilfiil harcanması gerektir. Burjuvazinin gelirlerinin -artık-değerinin- bir kısmı iddihar edilirse, üretilmiş emtianın bir kısmı doğrudan doğruya satıcı bulamıyacaktır. Milli hasılanın hesaplanmasında, «stoklar» faslı geçici bir süre artacaktır. Fakat bu süreç, zararına satış gibi bir buhran yaratıncaya kadar devam edecek olursa, Krach sonucu fiyatlarda meydana gelen alçalma, bu faslın ve brüt hasılanın mutlak değerini azaltarak hammaddelerin değeri seviyesine düşürecektir.

Tabii bütün bunlar, sadece, kabaca bir tahmin (bir değerlendirme) dir. Daha kesin bir formül tespit etmek için çok daha başka faktörleri gözönünde tutmak gerekecektir. Bir metaın satışı sadece gelir sağlamakla kalmaz, kullanılmış değişmeyen sermayenin bedelini de sağlar (hammadde stoklarını yenilemeye ve sabit sermayeyi amorti etmeye yarayan meblağlar). Demek ki, bu bedel, sabit sermayenin bu yenilenmesi ile ilgisi olmayan emtianın satınalınmasında geçici bir süre için kullanılabilir. Bu durumda, üretilmiş bütün metaların satışı, söz konusu ülkenin sosyal sermayesindeki azalmayı maskeleyebilir.

Hammadde stoklarında iki yönlü bir dalgalanma meydana gelebilir. Bu stoklar artınca, karşılıklarının (bedellerinin) bir kısmı diğer metaların satınalınmasında kullanılabilir, bu da, artık-değerin bir kısmının iddihar edilmesine rağmen, bu devre boyunca üretilmiş bütün metaların fiilen satılabileceğini gösterir.

Fiyat hareketlerini de gözönünde tutmak gerektir. Emtianın üretildiği an ile satıldığı an arasında fiyatlar düşerse, üretim sırasında dağılan gelirler (bir kısmı iddihar edilmiş olsa bile) üretilmiş emtianın tümünü satınalabilir.

Nihayet, yabancı ülkelerle kurulan ilişkilerin de yansıdığı görülür. Net bir sermaye ihracatının yarattığı etki, genellikle, artık-değerin bir kısmının iddiharının yaratacağı etkinin aynıdır; buna karşılık, net bir sermaye ithalatı, ülkede üretilmiş emtiaya oranla munzam bir talep yaratır. Alacaklı bir ticari denge de, mevcut emtia kitlesi-

ni, bu emtia üretiminin yarattığı gelirlere oranla azaltır. Buna karşılık, açık veren bir ticari denge, ülke içinde tedavül eden emtiayı milli üretimin yarattığı gelirlere oranla artırır.

Bütün bu kısıtlamalara rağmen, (bir yıl içinde dağıtılan) milli gelirle bu aynı devre içinde üretilmiş emtianın değeri arasında nisbeten basit bir ilişkinin kurulması kapitalist üretimin devrevi (cyclique) ilerleyişinin ilk kökenini, yani buhranların ilk kökenini belirlemeyi sağlar: Emtia üretimi - ve bu üretimin gerektirdiği gelir dağılımı - ile bu emtianın değerinin sahipleri tarafından gerçekleştirilmesi arasındaki fasıla. Dağılıma uğrayan satınalma gücü ile üretilmiş emtia arasında bir eş-zamanlık (çakışma) olmadığı içindir ki, emtia sahibi kapitalistler, artık-değerin gerçekleştirilmesi meselesi ile karşılaşmışlardır.

■ Gelirlerin Dağılımı ve Emtianın Gerçekleştirilmesi

Üretim boyunca dağıtılmış gelirler ile üretilmiş ve piyasaya bu gelirlerin bedeli olarak sürülmüş emtia arasındaki ilişki kalitatif şekilde belirleşir.

«Emtianın ve hizmetlerin büyük bir kısmı iki sınıf müşteri tarafından satınalınmıştır: Tüketiciler ve ticari firmalar... Tüketiciler maddi yada psikolojik ihtiyaçlarını gidermek için; işadamları ise şirketlerinin kârlarını artırmak için emtia satınalırlar. Bu ikinci kategori emtiaya, çok yerinde bir deyimle, yatırım malları, birincisine de tüketim malları denir»[24].

Önce, bu tanımdan, emtianın iki büyük kategoriye ayrılmasını gözönünde tutuyoruz: «maddi (fizik) yada psikolojik ihtiyaçları gidermek için satınalınmış» tüketim malları ve kârlarını artırmak için kapitalistler tarafından satınalınmış üretim malları.

Businessmen (işadamları) aynı zamanda tüketicidir ve tüketici oldukları için de kendi ihtiyaçlarını ve ailelerinin ihtiyaçlarını gidermek amacıyla tüketim malları satınalırlar; artık-değerin birikmemiş olan kısmını bu satınal-

ma işinde kullanırlar. Buna karşılık, işçiler sadece tüketicidir, üretim malları alıcısı değildirler, çünkü aldıkları ücretler genellikle bütün «maddi ve psikolojik» ihtiyaçlarını karşılamaya yetmez. Demek ki, üretilmiş emtianın ve dağılıma uğramış gelirlerin (yani satınalma gücünün) tümü aşağıdaki şemaye tekabül eder:

Arz	Talep
Tüketim malları	Ücretler Birikmemiş artık-değer Munzam bir iş-gücünün istihdamı için birik[tiril]miş artık-değer
Üretim malları	Amorti edilmiş değişmeyen sermaye Birikmiş artık-değer

Kapitalist üretimin dinamiği, esas itibariyle, bu farklı kategoriler arasındaki denge (yada dengesizlik) ilişkilerine bağlıdır.

Piyasaya sürülen -ve belirli bir süre içinde, mesela, bir yılda üretilmiş olan- tüketim mallarının değeri, kendisini teşkil eden terimlere ayrılır: c + v + s. Bu emtianın üretiminin (ve satışının) sağladığı gelir, gerekli satınalma gücünü yaratmaya yetmez.

Gerçekte, bunların üretimine katılan işçilerin ücretleri (v) ve kârların değişmeyen sermaye (c) halinde birikmemiş kısmı (s — c halindeki s), tüketim mallarını satınalma gücünü temsil eder. Bu tüketim mallarının değerine dahil olan **muhafaza edilmiş** değer ve artık-değerin değişmeyen sermaye halinde birikmiş kısmı, üretim mallarını (makineler, hammaddeler) satınalma gücünü temsil eder. Bir yıl boyunca gerçekleştirilen üretimin tümü, tüketim mallarından ibaret olsaydı, kaçınılmaz bir dengesizlik doğacak, tüketim malları arzı (c + v + s) ye, talep de v + (s — c halinde birikmiş s) ye eşit olacaktı. Demek ki, bir emtia kitlesi, piyasada kendi değerini gerçekleştirecek bir satınalma gücü bulamıyacağı, bundan dolayı da, satılmadan kalacağı yada yok pahasına satılacağı için, **aşırı-üretim fenomeni** ortaya çıkacaktır.

Fakat tüketim mallarının yanısıra, her yıl üretim malları da üretilmektedir. Demek ki, **üretim mallarının üretimi, tüketim mallarını satınalma gücünü yaratır.** Makineler imal eden fabrikalarda çalışan işçilerin eline, makineleri değil, tüketim mallarını satınalacak kadar ücret geçer. Bu fabrikaların sahibi olan kapitalistler de, artık-değerin bir kısmını tüketim mallarının satınalınmasına hasrederler. Demek ki, tüketim mallarında aşırı bir üretim olup olmadığını tespit etmek için, her iki kategorideki emtianın, üretim tarafından yaratılan, toplam satınalma gücünü incelemek gerektir.

Zaten daha önce de gördüğümüz gibi, tüketim mallarının üretimi de, üretimde kullanılmış değişmeyen sermayenin yerine ikame edilmesi gereken üretim mallarının ve artık-değerin birikmiş kısmı sayesinde munzam bir değişmeyen sermayeyi muhtemelen satınalınmasını sağlayan bir satınalma gücü yaratır.

Üretim mallarının değerini Ic + Iv + Is, ve tüketim mallarının değerini de IIc + IIv + IIs ile gösterirsek, kapitalist piyasadaki emtia arz ve talebinin tümünü şöyle bir şemayla verebiliriz:

Arz	Talep
Tüketim malları: IIc + IIv + IIs	Iv + I (s—c halinde birikmiş s): Üretim malları sektöründeki işçilerin ve kapitalistlerin tüketim malları talebi IIv+II (s—c halinde birikmiş s): Tüketim malları sektöründeki işçilerin ve kapitalistlerin tüketim malları talebi.
Üretim malları: Ic + Iv + Is	Ic + c halinde birikmiş Is: Üretim malları sektöründe faaliyet gösteren kapitalistlerin üretim malları talebi. IIc+c halinde birikmiş IIs: Tüketim malları sektöründe faaliyet gösteren kapitalistlerin üretim malları talebi.

Sistemin dengeye kavuşması için, demek ki, iki eşitliğin gerçekleşmiş olması, her iki kategori emtia için arz ile talep arasında bir denge bulunması gerektir:

Ic+Iv+Is = Ic + c halinde birikmiş Is+IIc+c halinde birikmiş IIs.

IIc + IIv + IIs = Iv + I (s — c halinde birikmiş s) + IIv + II (s — c halinde birikmiş s).

Her iki eşitlikteki ortak terimleri çıkarırsak, **kapitalist üretimin genel denge şartı olan aynı eşitliği** iki kere elde ederiz:

Iv + I (s — c halinde birikmiş s) = IIc + c halinde birikmiş IIs

Kapitalist piyasadaki dengeyi gösteren bu eşitlik itibari bir veriyi temsil etmez. **Iv+I (s — c halinde birikmiş s),** yani üretim malları sektöründe ödenmiş ücretler ve artık-değerin değişmeyen sermaye halinde birikmemiş kısmı, **üretim malları üretiminin yarattığı toplam tüketim malları talebini; IIc + c halinde birikmiş IIs,** yani tüketim malları sektöründe ikame edilecek değişmeyen sermaye ve biriktirilecek olan değişmeyen sermaye, **tüketim malları üretiminin yarattığı toplam üretim malları talebini** gösterir. Kapitalist piyasasının denge eşitliği olarak, bu iki büyüklük arasındaki eşitlik sadece şunu ifade eder: **Üretim mallarının üretimi, tüketim malları üretiminin yarattığı üretim malları talebine eşit bir tüketim malları talebi yaratınca, kapitalist ekonomi denge halindedir.** Yada başka bir deyişle, emtia arz ve talebi her iki üretim sektörü arasında eşit olunca kapitalist piyasa denge halindedir.

■ Üretim ve Tekrar-Üretim

Denge eşitliği, üretilmiş emtianın değeri ile bu emtianın bedeli (karşılığı) olan satınalma gücü arasında, belirli ve çok sınırlı bir devre içinde **statik** bir görüş açısından, bir ilişki bulunduğunu gösterir. Fakat kapitalist üretimin gerçekliği, zaman içinde oluşan bir sürecin gerçekliğidir, yani birbiri ardısıra gelen bir **üretim cycle**'idir. Kapitalist üretimin **sürekliliği** meselesi, tekrar-üretim problemleri diyebileceğimiz sosyal ve ekonomik problemlere yolaçar.

Kapitalist üretimin sürekli olabilmesi için, her şeyden önce kapitalist üretim tarzının temel şartlarını yaratması, yani: üretim araçlarının bir sınıfın tekelinde olması; geçim araçlarını edinebilmek için gerekli parayı elde etmek uğruna iş-gücünü satmak zorunda kalan bir başka sosyal sınıfın varolması gerektir. Demek ki,

«İşçilerin, eski efendilerinin hakimiyetinden yavaş yavaş kurtulacak şekilde zenginleşip eşit duruma gelmeleri ve nihayet onlarla rekabete kalkışmaları için değil, geçimlerini sağlayabilmeleri ve böylece, kendilerini sırf şahsi çıkarı uğruna çalıştıran kapitalistin işletmesinde çalışmaya devam edebilmeleri için ücretlerin gerçekten, tespit edilip dağıtılabilmesi gerekmektedir»[25].

Saint Thomas d'Aquin ücretli işçilerin durumunu, hiçbir servet biriktiremiyen, «yoksul oldukları için emekçi ve emekçi oldukları için yoksul olan insanlar» diye nitelendirmişti»[26].

Tasarrufla ilgili istatistiklerin de açıkça gösterdiği gibi, kapitalist ülkelerdeki emekçi halkın ezici çoğunluğu, kazandıkları parayı ömürleri boyunca tüketirler ve hiçbir sermaye birikimi sağlayamazlar. Onların yaptıkları tasarruf, kelimenin tam anlamıyla, sadece **ertelenmiş (gecikmiş)** bir **tüketimdir;** «birikimleri» ancak dayanıklı tüketim mallarıyla ilgilidir (onlar için en iyi durum, konut sahibi olmaktır.)

Mesela, 1946 - 1950 döneminde, Britanya nüfusunun %62,4'ü, Britanya'daki sermayenin sadece %3'üne sahipti, yani fert başına 44 sterlin tutarında bir «sermaye» düşüyordu[27]. Aynı dönemde, Belçika'da ailelerin %27,5'i özel **servetin** sadece %2,2'sine (aile başına 50.000 franktan az) ve %48,8'i de bu servetin %20'sine (aile başına 250.000 frank, yani küçük bir işçi evinin fiyatı) sahipti. Birleşik Devletler'de1935 - 1936 yılları arasında ailelerin,(manage'lerin) %90'ı tasarrufun %19'una, 1947 - 1948'de de %22,5'ine sahipti. Aynı yıllarda ailelerin %40 ila 50'sinin hiçbir tasarrufu olmadığını da belirtelim[28].

Emtia satışının, kapitalistlerin, üretime yatırdıkları sermayeyi elde etmelerini ve yeni üretim araçları satın almalarını sağlaması da gerektir.

Kapitalizm öncesi toplumlarda durum hiç de böyle değildi. Herskovits'in Sibirya'nın kuzey doğusunda rengeyiği çobanlığı yapan Şükşi kabilesi ile ilgili olarak anlattıklarına göre:

«Bazı Şükşi aileleri o kadar yoksuldur ki, sürüleri bile yoktur ve bunlar daha zengin ailelerin yanında uzun yıllar çalışırlar. Bu yorucu çalışma karşılığında et ve deri alırlar ama bir kamptan bir kampa geçerken yük hayvanlarını kendileri temin etmek zorundadırlar. Bu şartlar altında çalışan bir aile, her yıl, söz konusu yiyecek maddelerinden başka 10 geyik yavrusu da alır, (tabii, efendileri çalışmalarından memnunsa). Böylece beş yıl çalıştıktan sonra, bu hayvanlar ve onların yavruları sayesinde bu aile sürü sahibi olur ve neticede bağımsızlığına kavuşur»[29].

Orta Çağ'daki kalfalar da usta-zanaatkar olabiliyorlar yada hiç değilse olabileceklerini umuyorlardı. Oysa kapitalist toplumun belirgin özelliği, daima bir proleter sınıf yaratmasıdır.

Kapitalist üretimin sürekliliği, üretilmiş emtianın, niteliğine göre dağılımını da gerektirir. Bunun gerçekleşebilmesi için, üretime yatırılmış sermayenin, üretim cycle'leri boyunca hiç değilse tekrar teşkil edilmesi, dolayısıyla da birbiri ardısıra yapılan üretim boyunca kullanılmış makinalarla hammaddelerin hiç olmazsa tekrar sağlanabilmesi ve iş-gücünün tekrarına yetecek kadar tüketim malının üretilmesi gerektir.

Her toplumun, son tahlilde bir emek müddeti ekonomisine dayandığını biliyoruz. Mevcut global sosyal emek müddetinin belirli bir kısmının iş aletlerinin muhafazasına, tamirine ve tekrar-üretimine hasredilmesi gerektir, aksi halde, bir süre sonra, üretim eskisi gibi yapılamaz olur ve toplum, kelimenin mutlak anlamıyla, yoksullaşır.

Kullanım değerleri üreten toplumlarda, mevcut global sosyal emek müddetinin dağılımı meselesinden başka bir şey olmayan şey, bir **emtia** üretim tarzını temsil eden kapitalist toplumda karmaşık hale gelir. Kapitalist üretimin sürekliliğinin (devamının) sağlanabilmesi için, bir seri üretim cycle'leri içinde:

1. Üretim süreci boyunca kullanılmış üretim mallarının ikamesi için gerekli üretim mallarının ve işgücünün devamını sağlıyacak tüketim mallarının maddi olarak üretilmesi;
2. Bu üretim malları ile bu tüketim mallarının değerlerini gerçekleştirebilecek satınalma gücünün yaratılması ve bilfiil harcanması;
3. Bu satınalma gücünün, hem üretim malları hem de tüketim malları bakımından arz ile talep arasında bir denge sağlayacak şekilde dağılması gerektir.

Kapitalist toplumda tekrar - üretim ile ilgili ekonomik problemlerin incelenmesi, esas itibariyle, bu üç şartın yarattığı meselelerin incelenmesidir; bu üç şart gerçekleşmedikçe kapitalist üretimin sürekliliği (devamı) sağlanamaz.

■ Basit Tekrar - Üretim

Basit tekrar - üretim, sosyal servetin artmasını değil, **devamını** (muhafazasını) sağlayan bir üretim cycle'leri süreci olarak görünür. Kullanım değerleri üreten bir toplumda basit tekrar - üretim, yıl içinde elde edilen ürünlerin belirli bir vatandaş kitlesini beslemeye ve bu aynı yıl boyunca kullanılmış iş aletlerinin yerini almaya yettiği anlamına gelir. Emtia üreten bir toplumda basit tekrar - üretim, yıllık hasılanın (brüt milli hasılanın) değerinin, işgücünü ve yıl içinde kullanılmış hammadde stoklarını sağlamaya (tekrar üretmeye) ve hakim sınıfları beslemeye yettiğini; kapitalist bir toplumda basit tekrar - üretim, yıllık artık - değerin burjuva sınıfı tarafından verimsiz bir şekilde tüketildiğini ve sermaye birikiminin olmadığını gösterir[14].

Gerçi kapitalizm öncesi üretim tarzları uzun müddet devam eden basit tekrar - üretim devrelerinden geçmiştir ama bunların çoğu, evrimlerinin belli bir anında **genişletilmiş tekrar - üretim** safhasına, yani iş aletlerinin gelişti-

(14) Kapitalistlerin, üretici olmayan kendi tüketimleri için, kârlarının en ufak bir miktarını bile kullanmadıkları varsayımından hareket eden Joan Robinson «her emek, tüketim mallarını üretmek ve mevcut sermayeyi muhafaza etmek amacıyla kullanılmıştır» demekte ve böylece, basit tekrar - üretimi **state of bliss**'i içinde anlatmaktadır [30].

ği, sosyal servetin ürün stokları, özellikle de munzam aletler stoku şeklinde biriktiği bir safhaya da erişmiştir. Sadece yiyecek maddeleri rezervlerinin birikimi bile genişletilmiş tekrar - üretimin ilkel bir şeklini ifade eder.

Kapitalist üretim tarzına gelince, onu kendinden önceki bütün üretim tarzlarından ayırdeden özellik, sosyal artık - ürünün, hakim sınıfların sömürüsüne yolaçacak şekilde, yani üretici bir şekilde tüketilmesi ve kapitalizasyonudur. Bu durumda, basit - tekrar üretim, kapitalist cycle'in ancak olağanüstü anlarında gerçekleşebildiğinden, genişletilmiş tekrar - üretim kapitalist rejimde normal tekrar - üretim şeklidir.

Basit tekrar - üretim çerçevesi içinde kapitalist üretimin devamlılığını sağlayan üç şart nasıl tezahür etmektedir? Mesela, bütün emtianın yıllık üretiminin toplam değerinin 9.000 (milyon para brimi) olduğunu varsayalım. Üretimin devamının sağlanması için emtianın bir kısmının, üretim mallarını -makineler, hammaddeler, sanayi tesisleri, yardımcı maddeler, enerji gücü, v.s.-, diğer bir kısmının da tüketim mallarını temsil etmesi gerektir. Üretimin, değer olarak, 2/3'sinin, yani 6000'inin üretim mallarını, üçte birinin, yani 3000'inin de tüketim mallarını kapsadığını varsayalım. Artık - değer oranı ile kâr oranının her iki üretim sektöründe aynı olduğunu kabul edersek yıllık sosyal üretimi şöyle gösterebiliriz:

I : 4.000 c + 1.000 v + 1000 s = 6000 üretim malları
II : 2.000 c + 500 v + 500 s = 3000 tüketim malları

Üretim boyunca toplam değeri 6000 (4000'i birinci sektörde, 2000'i ikinci sektörde) olan üretim malları kullanılmıştır. Bu malların yerini yenileri alabilir, çünkü aynı zamanda 6000 değerinde üretim malları üretilmiştir. Sosyal iş - gücü, kendi devamını sağlayabilmek için 1500 değerinde tüketim mallarını gerektirir. 3000 değerinde tüketim malları üretildiği için bu mümkündür.

Bütün emtianın satışı kapitalistlere 9000 sağlar. Bu 9000'den 6000'i değişmeyen sermayeyi (üretim mallarını), 1500'ü de değişken sermayeyi (ertesi yıl işgücü satın almak için kullanılacak para - sermayeyi) sağlamak için gereklidir. Geri kalan 1500 ise kârdır, yani yıl içinde elde edilen artık - değerdir. Bu artık - değerin tamamı basit

tekrar - üretimde üretici olmayan bir şekilde tüketildiğinden, bu 1500 tüketim mallarının satınalınmasında kullanılacaktır. Bu tüketim malları bilfiil mevcuttur, çünkü bunlardan 3000 değerinde üretilmiştir ve 1500, yıl boyunca kullanılmış işgücünü sağlamaya yeter.

Nihayet, arz ve talep her iki sektörde de denge halindedir (birbirine eşittir), şöyle ki:

Üretim malları

Arz: toplam üretim 6000	**Talep**	4.000 birinci sektördeki kapitalistler 2.000 ikinci sektördeki kapitalistler

Tüketim malları

Arz: toplam üretim 3000	**Talep**	1:000 birinci sektördeki işçiler 500 ikinci sektördeki işçiler 1.000 birinci sektördeki kapitalistler 500 ikinci sektördeki kapitalistler

Üretimin yarattığı satınalma gücü, üretilmiş emtianın tamamının satınalınmasını sağlayacak şekilde dağılmıştır. Demek ki, bu emtia piyasadan çekilmiş, ve değişmeyen sermayenin I. sektörde 4000, II. sektörde 2000 olduğu yeni bir üretim cycle'i başlamıştır. Bu durumda, değişken sermaye olarak kullanılabilecek para - sermaye I. sektörde 1000, II. sektörde 500'dür. İşgücü bir önceki cycle'in başlangıcındaki işgücü ile aynı büyüklüktedir. Başka bir deyişle, yeni cycle, bir önceki cycle gibi aynı üretim seviyesinden hareket eder. Böylece, bir basit tekrar - üretim gerçekleşmiş olur.

■ Genişletilmiş Tekrar - Üretim

Genişletilmiş tekrar - üretim, sosyal servetin artmasını sağlayan üretim cycle'leri dizisi olarak görünür. Kullanım değerleri üreten bir toplumda genişletilmiş tekrar - üretim, yıllık ürün kitlesinin bütün vatandaşların beslen-

mesi ve iş aletleri stokunun muhafaza edilmesi için gerekli ürün kitlesine oranla daha yüksek olduğunu gösterir. Sosyal servet, iş aletleri stoku ve yiyecek maddeleri rezervleri şeklinde artar. Böyle bir genişletilmiş tekrar-üretim, nüfusun az çok devamlı bir artışını sağlamak için gerekli şarttır.

Emtia üreten bir toplumda ise, genişletilmiş tekrar üretim, yıllık hasılanın (brüt milli hasılanın) değerinin, işgücünün, iş aletlerinin, yıl içinde kullanılmış hammadde stokunun ve hakim sınıfların geçimi için gerekli emtianın değerine oranla daha yüksek olduğunu gösterir.

Kapitalist bir toplumda genişletilmiş tekrar - üretim, artık - değerin iki kısma ayrıldığı anlamına gelir: artık - değerin bir kısmı kapitalistlerle, onların aileleri ve maiyetleri tarafından üretken olmayan bir şekilde, diğer kısmı ise üretici bir şekilde tüketilmiştir, yani yeni bir üretim cycle'ine, bir önceki cycle'den daha geniş -değeri daha büyük- bir sermaye ile başlanılmasını sağlayan makinalar, hammaddeler ve munzam ücretler şeklinde birikti-rilip kapitalize edilmiştir.

Genişletilmiş tekrar - üretim çerçevesi içinde kapitalist üretimin devamlılığını sağlayan üç şart nasıl tezahür etmelidir? Basit tekrar - üretimde, bir cycle boyunca üretilmiş bütün üretim malları değerinin bu üretim cycle'i boyunca kullanılmış değişmeyen sermayeye eşit olması gerekiyordu. Genişletilmiş tekrar - üertimde ise hiç de böyle değildir, çünkü aksi halde, bir sonraki cycle'e artan bir sermaye ile başlamak için gerekli üretim mallarını bulmak maddeten imkansız olurdu. Demek ki, genişletilmiş tekrar üretimin ilk şartı, bir önceki üretim cycle'i boyunca kullanılmış olan üretim mallarını aşan **munzam** üretim mallarının üretilmesidir (munzam, **daha büyük bir sayıyı** değil, daha büyük bir **değeri** ifade eder.) Bu munzam üretim mallarının eşdeğeri, artık değerin, munzam değişmeyen sermaye halinde birikecek olan kısmıdır.

Bir önceki cycle boyunca işçilerle kapitalistler tarafından satınalınmış tüketim mallarından ayrı olarak, munzam tüketim mallarının da üretilmesi gerekmektedir, çünkü bu tüketim malları, birikmiş artık - değerin bir kısmı

tarafından temsil edilen ve munzam bir işgücünün satın - alınmasına tahsis edilmiş olan munzam değişken sermayenin (ücretlerin) karşılığını (bedelini) de sağlamalıdır.

Bir yıl içindeki brüt hasılanın tümünün 11.400 (milyon para birimi) değerinde olduğunu, bunun 7.000'inin üretim mallarını, 4.400'ünün de tüketim mallarını temsil ettiğini varsayalım. Artık - değer oranının her iki sektörde de eşit olduğunu, fakat sermayenin organik bileşiminin daha düşük olduğu ikinci sektörde kâr oranının daha yüksek olduğunu varsayarsak, brüt hasılanın değeri şu şekle bürünür.

1. cycle

I : 4.000 c+1500 v+1.500 s=7.000 üretim malları II : 2.000 c+1200 v+1.200 s=4.400 tüketim malları	11.400

I. Sektördeki kapitalistlerin, elde ettikleri artık - değerin 500'ünü üretici olmayan bir şekilde tükettiklerini, 1000'ini biriktirdiklerini, bunun 700'ünü değişmeyen sermaye, 300'ünü de değişken sermaye olarak kullandıklarını; II. sektördeki kapitalistlerin ise, artık - değerin mesela, 700'ünü üretici olmayan bir şekilde tükettiklerini, 500'ünü biriktirdiklerini, bunun 300'ünü değişmeyen sermaye, 200'ünü de değişken sermaye olarak kullandıklarını varsayalım.

Bir önceki üretim cycle'i boyunca 6000, her iki sektörde de değişmeyen sermaye olarak kullanılmıştı. Toplam üretim malları üretimi bu 6000'ini aşar, 7000'ini bulur. Munzam 1000 üretim malları, I. sektördeki kapitalistlerin 700, II. sektördeki kapitalistlerin ise 300 tutarında değişmeyen sermaye biriktirmelerini sağlar. Bu aynı cycle boyunca 3900 tutarında tüketim malları kullanılmıştı (bunun 2700'ü her iki sektördeki işçiler için, 500'ü I. sektördeki kapitalistler, 700'ü de II. sektördeki kapitalistler tarafından). Fakat tüketim malları üretimi 4.400'ü bulur. 500 değerindeki bu munzam tüketim malları, genişletilmiş tekrar - üretimde munzam olarak çalıştırılan işçilerin, ücretlerinin karşılığını; değişken sermaye olarak birikmiş artık - değeri, yani I. sektörde 300'ü, II. sektörde 200'ü almalarını sağlar.

Böylece, genişletilmiş tekrar - üretim için gerekli emtia ve satınalma gücü bir önceki cycle tarafından sağlanmış olur. Bu satınalma gücünün dağılımı, arz ve talebin her iki sektörde de eşit olmasını sağladığından üretimin sürekliliği (devamlılığı) gerçekleşir:

Üretim malları

Arz : 7.000: toplam üretim

Talep:
- 4.000 I. sektördeki kapitalistler: **c**'nin elde edilmesi
- 2.000 II. sektördeki kapitalistler: **c**'nin elde edilmesi
- 700 I. sektördeki kapitalistler: **c** halinde birikim
- 300 II. sektördeki kapitalistler: **c** halinde birikim

Tüketim malları

Arz : 4.400: toplam üretim

Talep:
- 1.500 I. sektördeki işçiler
- 1.200 II. sektördeki işçiler
- 500 I. sektördeki kapitalistler
- 700 II. sektördeki kapitalistler
- 300 I. sektördeki kapitalistlerin **v** birikiminin karşılığı (bedeli)
- 200 II. sektördeki kapitalistlerin **v** birikiminin karşılığı (bedeli)

Demek ki, yeni üretim cycle'i şu sermayelerle başlayacaktır:

I : (4.000 + 700) c + (1.500 + 300) v.

II : (2.000 + 300) c + (1.200 + 200) v.

Artık - değer oranının daima %100 olduğunu varsayarsak, bu ikinci genişletilmiş tekrar - üretim cycle'i şu şekle bürünecektir:

2. cycle

I : 4.700 c + 1800 v + 1800 s = 8.300 üretim malları

II : 2.300 c + 1400 v + 1400 s = 5.100 tüketim malları

} 13.400

I. sektördeki kapitalistlerin elde ettikleri artık - değerin 600'ünü üretici olmayan bir şekilde tükettiklerini, 800'ü değişmeyen sermaye, 400'ü değişken sermaye olmak üzere 1.200'ünü biriktirdiklerini; II. sektördeki ka-

pitalistlerin ise artık - değerin 700'ünü üretici olmayan bir şekilde tükettiklerini, 500'ü değişmeyen sermaye, 200'ü değişken sermaye olmak üzere 700'ünü biriktirdiklerini varsayalım. Böylece, yukarda da belirtildiği gibi, üçüncü bir genişletilmiş tekrar - üretim cycle'i elde edebiliriz. Bunun üretimi de şöyle olur:

3. cycle

I : 5.500 c + 2.200 v + 2.200 s = 9.900 üretim malları	15.900
II : 2.800 c + 1.600 c + 1.600 s = 6.000 tüketim malları	

ve böylece devam edip gider.

Genişletilmiş tekrar - üretimin, her sektördeki emtianın toplam değerinin cycle'den cycle'e artması ile, her sektördeki artık - değerin artması ile ifade edildiği görülmektedir. Basit tekrar - üretimde bu değerler cycle'den cycle'e değişmeden kalıyordu.

■ Genişletilmiş Tekrar - Üretim ve Kapitalizmin Gelişme Kanunları

Yukarda ortaya konan genişletilmiş tekrar - üretim şemaları her sektöre, bu sektördeki işçiler tarafından üretilmiş artık-değerin tamamını gerçekleştirmesini sağlamıştır. Bu, sermayesinin organik bileşimi daha yüksek sektörlerin -I. Sektör-, diğer sektörlerdeki işçiler tarafından yaratılmış artık - değerin bir kısmını ele geçirmelerine [imkan veren] kâr oranındaki bir eşitlenmenin tahakkuk ettiği kapitalist üretim tarzı ile çelişki halindedir. Bununla beraber, ortalama kâr oranını, sermayenin tümü üzerinden hesaplayarak, sonra da, I. ve II. sektördeki emtianın değerini, bu emtianın üretim fiyatlarına dönüştürerek şemayı tashih etmek kolaydır[15]. Böylece, genişletilmiş artık - üretim cycle'leri aşağıda görüldüğü gibi olacaktır:

(15) İlk cycle'de, 1500 s + 1200 s, 2700 tutarında toplam bir artık - değer, yani 8700 tutarında toplam bir sermaye üzerinden % 31 kâr verir. I. ve II. Sektördeki üretim fiyatı, sermayelerin her birine % 31 kâr ilâve edilerek hesaplanmıştır. İkinci cycle'de, 1800 s + 1400 s, 3200 tutarında toplam bir artık - değer, yani 10405 tutarında toplam bir sermaye üzerinden % 30,75 bir kâr verir. Üçüncü Cycle'de, 2160 s + 1600 s, 12525 tutarında toplam bir sermaye üzerinden 3760 tutarında toplam bir artık - değer, yani % 30 kâr verir. Birinci cycle boyunca I. Sektörde 500, II. Sektörde 495 tutarında; İkinci cycle'de ise I. Sektörde 600, II. Sektörde 480 tutarında üretici olmayan bir tüketim yapıldığını farzediyoruz.

1. cycle

I : 4000 c + 1500 v + 1705 kâr = 7205 üretim malları	11400
II : 2000 c + 1200 v + 995 kâr = 4195 tüketim malları	

2. cycle

I : 4905 c + 1800 v + 2000 kâr = 8765 üretim malları	13605
II : 2300 c + 1400 v + 1140 kâr = 4840 tüketim malları	

3. cycl

I : 6005 c + 2160 v + 2450 kâr = 10615 üretim malları	16285
II : 2760 c + 1600 v + 1310 kâr = 5670 tüketim malları	

Aynı zamanda, bu şemalarda kâr oranında birinci cycle'de %31, ikinci cycle'de %30,75 ve üçüncü cycle'de %30 olan eğilimli bir düşme görüyoruz[16].

Bununla beraber, bu şemalara kendileri ile ilgisi olmayan bir anlam vermekten kaçınmak gerekir. Şemanın farklı terimleri arasında başlangıç rakamları yada başlangıç ilişkileri keyfi bir şekilde seçilirse, belirli sayıda cycle'lardan sonra [meydana gelen] «gerekli çöküş» dahil (marksist iktisatçı Henryk Grossman'ın yaptığı gibi) kapitalist-tekrar üretimin kanunları «keşfedilebilir.» Boşuna ve kısır bir çaba olurdu bu.

Gerçekte, kapitalist üretim tarzının bütün **somut şartları, yani:** Kapitalist olmayan bir çevrenin doğuşu: sermayelerin bir sektörden bir sektöre aktarılması (trans-

[16] Bazı yazarlar [31] bu şekilde yapılan bir hesabın, her cycle'deki **c** ve **v** değeri üretim fiyatına dönüşmediği için, zaruri olarak, hatalara ve çelişkilere yol açacağını ileri sürüyorlar. Bu iddia doğru değildir. c'nin üretim fiyatı, **bir önceki cycle boyunca** kâr oranının eşitlenmesinin sonucudur. Sabit bir veridir bu, çünkü rekabetteki başarılarına yada başarısızlıklarına bağlı kalmaksızın, kapitalist, satınaldığı makinalara, hammaddelere **önceden** belirli bir fiyat ödemiştir (yada ödemesi gerekir). Değerlerin, basit tekrar - üretim şemalarına uygulanan üretim fiyatına dönüşmesi ise gerçekten mübalağalıdır, ama söz konusu yazarların belirttikleri sebepten dolayı değil. Bu dönüşüm, özellikle basit tekrar - üretim şemasında ve bu şemanın yansıttığı küçük meta üretimi üzerine kurulmuş, bir ekonomide eksik olan (bulunmayan) **Kapitalist rekabetten** ileri gelir. Bu yazarların üretim fiyatı ile piyasadaki parasal fiyatı birbirine karıştırdıklarını, bu arada belirtelim.

ferleri); kredinin müdahalesi; parasal fiyatların etkisi, v.s., gözönünde tutulmazsa tekrar - üretim şemaları **kapitalist üretimin tümünün** süreklilik şartlarından başka bir şeyi göstermez. Kapitalist üretim, farklı üretim kolları arasında sosyal kaynakların bilinçli bir dağılımı değil, piyasa için bir üretim, bir emtia üretimi olduğu ölçüde, kapitalist üretim tarzının işleyişinin bu **somut şartlarıdır** ki, hem sermayenin gelişme kanunlarını - mesela rekabetin kamçısı [kamçılayıcı rolü] yoksa, sermayenin organik bileşiminin artması ve bunun gerektirdiği kâr normasının eğilimli düşüşü açıklanamıyacaktır-, hem de kapitalist ekonomik hayatın büründüğü devrî (cyclique) şekli belirler.

Bütün bu somut şartları gözönünde tutmayan tekrar - üretim şemaları, demek ki, bu gelişme kanunlarını yada bu devrî ilerleyişin sebeplerini ne «ortaya koyabilir» ne de «ortaya koyabilecektir.» Bu şemalar olsa olsa, birbirleriyle kıyasıya rekabet eden ve böylece, kapitalist üretim tarzının gerçek ilerleyişini tayin eden binlerce ferdi sermayenin etkisine **rağmen,** üretimin sürekliliğinin, periyodik kesiklikler (inkıtalar) sık sık meydana geldiği halde, **zamanla** nasıl sağlandığını gösterebilirler. Bu üretimin değeri ve oranları, niyetlerini birbirlerinden saklayan binlerce müteşebbisin ferdi kararlarının sonucu imiş gibi göründüğü halde, üretimin sürekliliğinin sağlanması nasıl mümkün oluyor diye insan kendi kendine sorunca, bu şemaların faydası anlaşılır. Tekrar - üretim şemaları, bu sürekliliğin sağlanması için yerine getirilmesi gerekli şartları gösterirler.

Kapitalizmin gerçek hayatı içinde bu süreklilik şartları, **sürekliliğin inkıtaları içre gerçekleşir. Kapitalist ekonomi, ekonomik faaliyetleri içinde sürekliliğin ve süreksizliğin bir birliği olarak görünür:**

«İlerleme sadece sarsıntılarla değil, kopmalara (kesikliklere) sebep olan tek taraflı ilerlemelerle de gerçekleşir. Gelişme, dengesiz, kesikli ve ahenksizdir. Kapitalizmin tarihi, yer yer büyük parıltılar ve felaketlerle doludur. Onun evrimi, mevcut yapıların (structures) sakin bir dönüşüm şeklinde değil de bir seri patlamalar şeklinde devrilmesidir»[32].

Bu anlamda, şemalar, kapitalist üretimin farklı un-

surları arasındaki karşılıklı oranların, faraza **on yıllık** yada devrî (cyclique) **ortalamalarını** temsil eder. Bunlar, üretimin devrî ilerleyişini belirleyen bütün faktörlerin bu soyut şemadan bilhassa **çıkarılmasını** (bertaraf edilmesini) gerektirirler.

Demek ki, ne kapitalist yayılmayı ne de buhranların meydana geliş sebebini somut olarak açıklayabilirler.

■ Genişletilmiş Tekrar - Üretim Ekonomik Büyüme ve Sosyal Muhasebe

Genişletilmiş tekrar - üretimin farklı şartlarının analizi, son tahlilde, kapitalist üretim tarzının büyümesini belirleyen faktörlerin de analizidir.

Herhangi bir toplumda:

1. Nüfus başına düşen ürünün gerekli üründen yüksek olması, yani toplumun, tükettiğinden daha fazlasını üretmesi (iş aletlerinin kullanılması [yıpranması] şeklindeki tüketim dahil);
2. Bu net fazlanın (tortunun), hiç değilse kısmen, munzam iş aletleri şekline bürünmesi, yani üretici bir şekilde tüketilmesi,

ekonomik büyümenin gerekli ve yeterli iki şartıdır. Limit bir durum bu net fazlanın daha büyük sayıda **üreticiyi** beslemeye yaradığı, özellikle de, belli üreticilerin daha iyi beslenmesi sayesinde, onların veriminde doğrudan doğruya bir artış sağladığı durumdur. Bununla beraber bu durumda, kapitalist toplumda, bu iki şart, özellikle, genişletilmiş tekrar - üretimin şartları olarak görünürler:

1. Kapitalistler tarafından tamamiyle tüketilmeyen bir artık - değer vardır;
2. Bunun tüketilmemiş tortusu (fazlası), kısmen, yeni bir değişmeyen sermayeye yatırılmıştır.

Genellikle, kapitalist bir toplumun büyüme oranını belirlemek için, demek ki, üç oran esastır:

a) Mutlak kâr kitlesi **(s)** ve bunun brüt milli hasıla ile ilişkisi;

b) Üretici olmayan bir şekilde tüketilmemiş kârların mutlak kitlesi **(s - tük. s)** ve bunun brüt milli hasıla ile (ve de toplam artık - değerle) ilişkisi;

c) **Üretim** mallarına yatırılan bu birikmiş kârların mutlak kitlesi **(s - tük. s - v - iddi. s hal. brik. s)** ve bunun hem brüt milli hasıla ile hem de toplam artık - değerle ilişkisi.

Bu üç oran birbiri ile içiçe bulunduğundan, ekonomik büyümenin nisbi yavaşlamasının (yada hızının) kökenini tayin etmek için bunlardan sadece bir tanesini tecrit etmek gözönünde tutmak) imkansızdır.

Böylece, kâr yada artık - değer kitlesi (veya oranı) düşük olduğu için değil, fakat bu artık - değerin çok büyük bir kısmı, üretici yatırımın dışındaki alanlarda üretici olmayan bir şekilde (mesela; emlak ve arsa spekülasyonu; değerli madenlerin iddiharı; üretici olmayan amaçlarla sermaye ihracatı, v.s. şeklinde) tüketildiği için bir ülkede üretici yatırım oranı çok düşük olabilir. Bu, bilhassa az - gelişmiş ülkelerin birçoğunda böyledir[17].

Gerçek ücretlerde kâr oranının düşmesine sebep olan önemli bir yükselmenin ekonomik büyümeyi otomatikman yavaşlattığını farzetmek de yanlış olur. Bu faraziye, artık - değerin tamamına yakın bir kısmı bir önceki safha boyunca üretici bir şekilde yatırılmış olduğu takdirde, ancak bu takdirde, doğrudur. Aksi halde, ücretlerde böyle bir yükselme, artık - değer oranındaki geçici bir düşmeyi nisbi artık-değerdeki bir artışla (emeğin üretkenliğindeki bir artışla) nötr hale getirmek amacıyla hakim sınıfları üretici olmayan tüketimlerini ve üretim alanları dışındaki birikimlerini azaltmaya mecbur ederek ekonomik büyümeyi kamçılayabilir.

Gelir teorisinin melez - ve salt tasviri - kriterleri üzerine kurulmuş milli muhasebe hesapları, **üretici sermayenin birikiminin potansiyel kaynaklarını,** yada başka bir deyişle, artık - değerin, sosyal artık - ürünün toplam kitlesini meydana çıkarmaya imkan vermez. İşçi ailelerinin üretici tüketimini, hakim sınıfların üretici olmayan tüketimini kolayca azaltılabilecek lüks maddeler ve lüzumsuz maddeler tüketimini birbirinden ayırdetmez. Aynı şekilde, acil bir ihtiyaca tekabül eden halk tipi evlerin yapımı hangi şekilde olursa olsun «üretici yatırımları» değil, çoğu zaman vergi kaçırma şekillerini temsil eden lüks banka bina-

(17) XIII. bölüme bakınız.

ları ve ticarethanelerin yapımıyla aynı fasla dahil edilmiştir. «Kamu yatırımları» arasında üretici yatırımlar, askeri malzemenin satınalınması (ki üretici olmayan harcamanın tipik örneğidir) bir arada mütalaa edilir.

Demek ki, milli muhasebeyi sosyal yapısına göre tezelden değiştirmek gerektir. Bu, soyut (yada salt parasal) tasarruf kavramları yerine toplam artık - değer ve disponibl potansiyel birikim fonu kavramlarının konulmasını sağlayacaktır[18].

Yukarda söylediklerimizde mevcut işletmelerin ve işgücünün tamamen istihdam edilmiş olduğu faraziyesinden hareket ettik. Bu faraziye (hipotez) sürekli bir gerçeğe pek uymaz. Bundan dolayı, ekonomik büyüme, sadece munzam bir üretim malları yaratılmasından değil, şimdiden mevcut olan üretim mallarının daha iyi (daha rasyonel, daha kesiksiz) bir istihdamından ileri gelebilir. Bu durumda, üretici yatırım oranının artmasından çok mevcut üretken güçlerin (insanların ve makinaların) en iyi bir şekilde istihdamı önemlidir. Bununla beraber, kısa vadeli (özellikle buhran sırasında) perspektifler için çok önemli olan böyle bir ihtimal, daha uzun vadeli perspektifler için sadece mutavassıt bir safhayı temsil eder. Mevcut üretim araçlarının tam istihdamı gerçekleştiği andan itibaren ekonomik büyüme, bunların yayılması ile (inkişafı ile) aynileşir.

■ Daraltılmış Tekrar - Üretim

Daraltılmış tekrar - üretim, sosyal servetin artık devamını sağlayan değil, aksine bunun büzülmesine, daralmasına yol açan bir seri üretim cycle'leri olarak görünür. Daraltılmış tekrar üretim, kullanım değerleri üreten bir toplumda yıllık ürün kitlesinin, vatandaşların tümünü beslemeye, yada mevcut iş aletleri stokunu devam ettirmeye imkan vermediğini veya her ikisini de sağlamadığını gösterir. Daraltılmış tekrar - üretim, emtia üreten bir toplumda brüt yıllık hasıla değerinin, emekçi sınıfların toplam ücretlerinden, iş aletlerinin ve üretim boyunca kullanıl-

(18) XVI. bölümde, maksimum **birikim** oranının en yüksek büyüme oranını **asla vermediğini,** yani asla **optimum** oran olmadığını ispat etmeye çalışıyoruz.

mış hammaddelerin toplam değerinden ve hakim sınıfların devamını sağlayan emtianın toplam değerinden düşük olduğunu ifade eder. Daraltılmış - tekrar üretim kapitalist toplumda, kapitalistlerin, kullanılmış değişmeyen sermayeyi, çeşitli sebeplerden dolayı, yenileyemediklerini ve dağıtılan ücretlerin, üreticilere, işgüçlerini tamamen kazanmalarını sağlamadığını gösterir.

Kapitalizm öncesi toplumlarda, daraltılmış tekrar - üretim iki farklı şarttan ileri gelebiliyordu. Önce, tabii yada sosyal felaketlerden dolayı (kuraklık, su baskını, depremler, istilalar, salgın hastalıklar, savaşlar, iç savaşlar) **üretimde birdenbire bir düşüşten.**

Bir tarım topluluğunun global ihtiyaçlarının yılda 1000 ton buğdaya yükseldiğini, bunun 750 tonunun tüketim, 250 tonunun tohumluk için ve diğer temel ihtiyaç maddeleriyle mübadele etmek için gerekli olduğunu farzedelim. Ardarda birkaç yıl boyunca rekolte 500 tona düştüğü ve hiçbir dış yardım sağlanmadığı takdirde tam bir daraltılmış tekrar - üretim olacaktır. Tohumluk buğday yetmeyecek, topraklar ekilmeden kalacak, nüfusun bir kısmı açlıktan ölecek, üreticilerin sayısı (işgücü) azalacaktır. İyi bir rekolte yılında bile, üreticiler yüzölçümü geniş olmayan topraklar üzerinde çalışacaklarından eskisinden daha az buğday üreteceklerdir.

Daraltılmış tekrar - üretim, **yararlanılabilir sosyal kaynakların dağılımındaki bir değişiklikten** de ileri gelebiliyordu. Üretimin, belirli bir seviyedeki ekonomik hayatın sürekliliğini sağlayabilmesi için, **üretimin maddi unsurlarını:** İşgücünü ve iş aletlerini **yeniden teşkil edebilecek** kullanım değerleri üretmesi gerektir. Bununla beraber, bu unsurlar, **tekrar - üretim açışından kısır amaçlar** için, yani belli üretim devresi boyunca kullanılan iş - gücünün de, iş aletlerinin de yeniden teşkiline imkan vermeyen malların üretimi için kullanılabilir. Bu durumda, kullanılmış üretken kaynakların bir kısmı yeniden teşkil edilemiyeceği, yani azalmış (sınırlı) kaynaklarla çalışılacağı için, ister istemez, daraltılmış bir tekrar - üretim olacaktır.

Mesela, tarihçi Eberhard, Çin'de moğol imparatorlarının hakimiyeti boyunca tantanalı imparatorluk saraylarını inşa etmek için, angaryaya tabi yoksul köylülerin bü-

yük bir kısmının çalıştırıldığını tesbit etmiştir[33]. Bu köylüler bu inşaatta çalıştıkları müddetçe tarlalarını terketmeye mecbur oldular, yani bu topraklar işlenmeden kaldı. Toplumun global olarak yararlandığı işgücünün dağılımı, temel sektördeki, tarım sektöründeki üretimin daralmasını gerektirecek şekilde yapıldığından, böylece bir seri daraltılmış tekrar - üretim cycle'leri başlamış oldu.

Kapitalist üretim tarzında, daraltılmış tekrar - üretimin paral iki şekline rastlıyoruz. Bunlardan biri, önce üretimin birdenbire düşmesi sonunda (ekonomik bir buhran sonunda) meydana gelen daraltılmış tekrar - üretimdir. Kapitalizm öncesi toplumdakinin aksine, sürekliliğin kesilmesine, yani ekonomik buhrana, üretimin **kitlesindeki düşme** değil, **değerindeki** düşme sebep olur, fakat ekonomik hayattaki daralmanın artan etkisi kapitalist ekonomik buhran için gene de karakteristik olarak kalır. Üretimin değerindeki bir düşme, fabrikaların kapanmasına, işçilerin işten atılmalarına yolaçar. Böylece global satınalma gücünde ani bir düşme meydana gelir, bu da yeniden zararına satışı, fiyatlardaki düşmeyi ve işletmelerin kapanmasını hızlandırır. Aydan aya -ve uzun buhranlar boyunca yıldan yıla- daha az sermaye ile, daha az iş gücü ile daha az üretim yapılır; üretimin temeli daralır.

Kapitalist üretim tarzında, disponibl üretken kaynakların dağılımındaki bir değişiklikten dolayı da daralmış tekrar-üretim meydana gelebilir. Eğer değişmeyen sermayenin ve işgücünün bir kısmı kullanım değeri, ne değişmeyen sermayenin ne de işgücünün tekrar - teşkiline imkan veren emtianın üretilmesi için kullanılmışsa, bir süre sonra daraltılmış tekrar - üretim, yani azalmış bir değişmeyen sermaye ve bir iş gücüyle yapılan üretim meydana gelecektir.

■ Savaş Ekonomisi

Kapitalist rejimde, daraltılmış tekrar - üretimin en tipik misali **savaş ekonomisidir**. Gerçekte, savaş ekonomisi, değişmeyen sermayenin ve işgücünün üretken kaynaklarının bir kısmının, kullanım değerleri, makinaların, hammadde stoklarının ve işgücünün yeniden teşkiline imkan

vermeyen, tam tersine, bu kaynakların tahribine yönelen **tahrip silahlarının** imaline hasredilmesini gerektirir. Bu bakımdan, savaş ekonomisi, işçinin tüketimi çok düştüğü, emeğin üretkenliği azaldığı, ve işçilerin sayısında da mutlak bir azalma olduğu için, ne değişmeyen sermayenin devamının (mali bakımdan amortismanının, fizik bakımdan ikamesinin) sağlandığı, ne de işgücünün artık kendini tamamen yenileyebildiği bir seviyeye erişebilir[19].

Böylece, Britanya'nın milli geliri ikinci dünya savaşı süresince barış zamanındaki milli gelirine oranla aşağıdaki şekilde gerçekleşmiştir: (milyon sterlin olarak).

	1938	**1943**
	(1938'deki Sterline göre)	
Hükümet harcamaları	837	3840
Özel tüketim harcamaları	4138	3270
İç özel yatırımlar	305	—95
Dış yatırımlar	—55	—485
	5225	6530 [35]

Savaş ekonomisinde milli gelirde ve brüt milli hasılanın değerinde bir **artış** olduğu görülmektedir.

«Bir ürün kategorisindeki artışla birlikte ya diğer ürünler kategorisinde bir azalma, yada toplam üretimde bir artış olması gerektir. Cari hesaplamalarda yapıldığı gibi, savaş zamanında hükümet tarafından satınalınmış hizmetler işlenmiş ürünler olarak kabul edilirse, hesapların toplam üretimde bir artışı, fakat savaş zamanında sivil üretimde bir azalmayı göstermesini beklemek gerekecektir»[36].

Tahrip malları sektöründeki kapitalistler tarafından satınalınan tankların, uçakların, obüslerin üretimi, değerleri piyasada gerçekleşen bir emtia üretimidir. Fakat bu emtia, **tekrar - üretim** sürecine girmediği için milli gelir artışı ile birlikte mevcut değişmeyen sermaye stokunda mut-

(19) Daraltılmış tekrar - üretimin bu noktasına Birleşik - Devletler'de 2. Dünya savaşı boyunca erişilmiştir. 1929'da 7,3 milyar olan yeni sabit sermaye üretimi (dayanıklı donatım malları) 1940'da 6,9 milyara, 1942'de 5,1 milyara, 1943'de 3,1 milyara ve 1944'de 4 milyara inmiştir, oysa aynı devre boyunca mevcut sabit sermayenin yıllık aşınması 8 milyar dolar tahmin edilmişti. Net yeni sermaye teşkili 1943'de milli gelirin % 1'inin altına düştü. Aynı devrede, savaş harcamaları Birleşik Devletler'deki brüt milli hasılanın 1942'de % 32'sini, 1943'de % 43'ünü, 1944'de % 43ünü emdi [34].

lak bir azalma ve emeğin verimliliğinde de çok büyük bir azalma meydana gelir.

Britanya misali, zaten son savaş boyunca nisbeten hafif kalmaktadır. Japonya'da dokuma sanayii ikinci dünya savaşında pamuk dokuma iğlerinin 2/3'sini hurda haline getirmek zorunda kaldı[37]. II. sektörün sabit sermayesi I. sektörün mütedavil sermayesi oldu. Almanya'da da emeğin ortalama üretkenliği düştü. O derece düştü ki, yeniden büyük ölçüde cebri çalıştırma uygulandı.

Bir tekrar-üretim şemasına bir üçüncü sektörü, tahrip malları sektörünü katarak bu daraltılmış tekrar üretimi şematik olarak gösterebilirz.

1. cycle

I : 4000 c + 1500 v + 1500 s = 7000	üretim malları	11400
II : 2000 c + 1200 v + 1200 s = 4400	tüketim malları	

2. cycle

I : 4000 c + 1500 v + 1500 s = 7000	üretim malları	13400
II : 2000 c + 1200 v + 1200 s = 4400	tüketim malları	
III : 1000 c + 500 v + 500 s = 2000	tahrip malları	

3. cycle

I : 3900 c + 1200 v + 1100 s = 6200	üretim malları	12100
II : 1800 c + 900 v + 800 s = 3500	tüketim malları	
III : 1300 c + 600 v + 500 s = 2400	tahrip malları	

Bu şema, birinci cycle'den sonra, I. ve II. kategorideki kapitalistlerin birikmiş artık - değerlerinin tümünü ağır sanayie yatırdıkları hipotezine dayanmaktadır. Bu bakımdan, bu iki sektördeki üretim, artık 2. cycle'de artmış değildir. Tabii, birikmiş artık - değerin azalan bir kısmı-

nın I. ve II. sektörlere yatırılmaya devam edileceği birçok mutavassıt cycle dahil edilebilecektir.

İkinci cycle boyunca üretilmiş 7000 tutarındaki üretim araçları, üçüncü cycle boyunca I., II. ve III. kategoriler arasında dağıtılabilecektir, bu da, daraltılmış tekrar - üretim fenomeninin tezahür etmeğe başladığı I. ve II. sektörlerin yararlanabileceği üretim mallarının azalmasına yol açabilecektir. I. ve II. kategorideki kapitalistlerin artık - değerinin bir kısmı, piyasada karşılığı bulunmadığı için, artık bu sektörlere yatırılamaz ve üçüncü sektörün finansman araçlarına dönüşür yada iddihar edilir (mecburi tasarruf, şirketlerin rezervleri, v.s.). İşçilerin yararlandıkları tüketim mallarının değeri de daralır, bu da verimde bir düşmeye ve artık - değer oranında bir daralmaya sebep olur[20].

Savaş ekonomisi çerçevesi içerisinde tahrip mallarının (maddelerinin) üretiminin etkisinden dolayı tüketim mallarındaki ve bazı üretim mallarındaki daraltılmış tekrar - üretim aşağıdaki tabloda çok açık bir şekilde tezahür eder.[39]

Almanya'da toplam sanayi ürünün değerinin %'si olarak farklı sanayi kollarındaki üretimin değeri.

	1936	1939	1944
Hammadde sanayileri	34,4	31,4	33,5
maden kömürü ve madenler	7,5	7,4	6,3
Üretim malları ve inşaat sanayileri	29,5	34,9	41,4
tahrip malları üretimini ihtiva eden metal kostrüksiyon	15,3	21,8	25,5
Tüketim malları sanayii	30,5	27,6	19,0
dokuma sanayii	7,5	5,0	3,7
gıda sanayii	11,4	11,9	7,0

(20) II. Dünya savaşı boyunca Birleşik Devletler, hiç değilse tüketim malları sektöründeki durgunluk bakımından, yaklaşık olarak bu ikinci daraltılmış tekrar - üretim cycle'ına erişti. Savaşın sonuna doğru Büyük Britanya'da Almanya ve en çok da Japonya'da I. ve II. sektörlerde üretimin azalmasıyla birlikte üçüncü cycle meydana geldi. Profesör Jacquemyns, normal ekmek tüketimini % 25, yağ tüketimini % 60, et, patates tüketimini % 60, yumurta ve balık tüketimini % 75 azaltan bir eksik beslenmeden bir yıl sonra, 500 kadar Belçika'lı maden ve metalurji işçisinin sağlık durumunun analizini yaptı. İşçilerin % 64'ünde 4 kilogramdan 15 kg'a kadar su kaybı, daimi yorgunluk ve verimde ani bir düşme görüldü.

■ Devlet Aracılığıyla Milli Gelirin Yeniden Dağılımı

İşçi hareketinin ilerlemesi ve modern kapitalizmi karakterize eden gelir eşitsizliğine karşı halkların artan düşmanlığı hakim sınıfların kendilerini savunmalarına yol açtı. Büyük Britanya'da ve özellikle de **New Deal** tecrübesinden sonra Birleşik Amerika'da gelir vergisi ihdas edilince iktisatçıların çoğu, Devlet'in -bilhassa burjuva demokrasisinin hüküm sürdüğü batı ülkelerindeki Devlet'in-, bütçe vasıtasıyla milli gelirin önemli bir kısmının hakim sınıfların zararına ve emekçi sınıfların yararı olarak yeniden dağıttığı olgusuna işaret ediyorlar.

Müterakki gelir vergisi ve intikal vergisi, gelirlerdeki ve servetlerdeki eşitsizliği analtmaktadır, diyorlar. Devletin, bütün vatandaşların parasız olarak istifadesine sunduğu hizmetler -mecburi öğretim, yolların bakımı, Büyük Britanya'da genel sağlık ve bedava tedavi- en çok nüfusun yoksul sınıfları yararına işlemekte ve vatandaşlar arasındaki gelir seviyesini eşit hale getirmeye doğru yönelmektedir. Şu halde çağdaş kapitalizmin evrimi, bir yoğunlaşmaya değil, tersine gelirlerde artan bir eşitliğe yolaçacaktır.

Servet ve mülkiyet konusundaki, özellikle de sınai mülkiyet ve kapitalize tasarruf mülkiyeti konusundaki bu iddialar gerçeğe tamamen aykırıdır. Elimizdeki bütün veriler, aslında bu mülkiyetin gittikçe yoğunlaştığını göstermektedir[21]. Fakat gelirler konusunda devlet otoritelerinin tutumunun gelirlerdeki eşitsizliği gerçekten azaltmaya yaradığı genellikle kabul edilmektedir. Acaba böyle midir? Eğer böyleyse kapitalist üretim tarzının son gelişmesi içerisinde bu fenomene nasıl bir yer verilmelidir?

Daha önce de belirttiğimiz gibi, devlet gelirlerinin, genellikle iki farklı kökeni vardır. Vasıtasız gelir vergileri ile vasıtalı vergiler ve emtianın satış fiyatının artırılması (vasıtalı vergiyle aynı etkiye sahip kâğıt paranın devlet tarafından ihraç edilmesi). Gerçi müterakki gelir vergisi nüfusun yoksul sınıflarından ziyade varlıklı sınıflarına gerçekten dokunmaktadır, ama durum vasıtalı vergi için hiç de böyle değildir.

(21) VII. bölüme ve XII. bölüme bakınız.

«Genellikle, tüketim malları vergisi yüksek sınıflardan ziyade düşük gelirli sınıflara zarar vermektedir. Bundan dolayı da gelir vergisinin eşitleyici etkilerini bir bakıma ortadan kaldıracaktır.»[40].

Gerçekte Fransa'da 1949'da müteşebbisler ve serbest meslek erbabı tarafından ödenen 271,5 milyar frank vergiye karşılık emekçi sınıflar 450,5 milyar frank vasıtalı vergi ödüyorlardı. Büyük Britanya'da en yoksul vergi mükellefleri sınıfı tarafından ödenen bütün vergilerin toplamı (yani yılda 500 £'den daha az kazananların ödedikleri bütün vergi) 1937'de 499 milyon £ iken, 1949'da 1791 milyona fırlamıştır. Çünkü vasıtalı vergiler aynı devrede beş misli artmıştır. Danimarka'da vasıtalı vergiler vergi mükellefi yoksul sınıfların gelirlerini %11,2 azaltmakta, oysa bunların orta sınıfların gelirleri üzerindeki yansıması %9,1'i bulmaktadır[22][41]

Birleşik Devletler'de vasıtalı vergilerin, bütçe gelirlerinin sadece pek az bir kısmını sağladığı doğrudur. Fakat bu ülkede vasıtasız verginin ücretler ve aylıklar üzerindeki yansımasını hesaba katmak gerekir. Bu faktör diğer kapitalist ülkelerde de artan bir rol oynamaktadır. Gerçekte, Fransa'da ücretliler, müteşebbislerden ve serbest meslek erbabından çok daha fazla vasıtasız vergi ödemektedirler. Belçika'da milli gelirin sadece %50'sini alan ücretliler, 1959'da %57,5 gelir vergisi ödemişlerdir.

İşçilerin ödedikleri vergiler ile sosyal sigortalardan sağlanan kazançların global bir bilançosu yapılırsa, işçiler lehine gelirlerde yapılan yeniden dağılımın pek cüzi olduğu, hatta onlara hiçbir şey getirmediği sonucuna varılır.

Mesela Rottier ve Albert'in Fransa ile ilgili tesbitleri şunlardır:

«Tarımsal olmayan işçiler grubunda gelirlerin yeniden dağılımı ile ilgili kesin sonuçlar elde etmemiz imkansızdır. Bununla beraber, bu dağılım muhakkak ki çok büyük değildir... Sosyal ücret payındaki nisbi artışın yanısıra toplam ücretlerin milli gelirdeki payında bir artış olmamıştır. Yani ücretlilerin toplam gelirinin diledikleri gibi

(22) Batı Almanya'da vasıtalı vergiler 1960'da 27,5 milyar D.M. gelir sağlamıştır. Oysa bu miktar, bütün Weimar Cumhuriyeti için 1928 - 1929 devresinde 3,8 milyar D.M. idi. Aynı devre boyunca ücretler ve aylıklar sadece % 150 artmıştır.

harcayabildikleri kısmında bir azalma meydana gelmiştir.»[43]

F. Weaver, Büyük Britanya konusunda benzer sonuçlara varmaktadır.

«Savaş sonrasında artan yeniden dağılımda göze çarpan husus, zengin sınıflardan alınıp kitlelere verilmediğidir. Tekrar dağılımın avantajlarının **vergi mükellefleri sınıflar içerisinde meydana geldiği** ve tüketimle (tüketim alışkanlıklarıyla) geniş ölçüde ilgili olduğu göze çarpmaktadır. Genellikle işçi sınıfı, bira, tütün ve emtia alımı vergisi ve diğer vasıtalı vergiler olarak bir munzam [para] ödemektedir: Bu da, gıda maddeleri yardımını ve genel sağlık masraflarını karşılamaya yetmektedir. Oysa, ödediği vasıtasız vergilerdeki artış, işçi sınıfının transfer gelirlerindeki artışı karşılamaktadır.»[44]

Bu salt parasal hesabın genel sağlık ve eğitim seviyesinin yükselmesi, bunun sonucu olarak, ömrün uzaması, tüketim yapısında belirli bir değişiklik, sanayice ileri ülkelerdeki işçilerin kültür ve eğlence masraflarında bir artış gibi parasız maddi avantajları gözönünde tutmadığına itiraz edilebilecektir. Yerinde bir itirazdır bu.

Fakat Danimarka'lı iktisatçılardan Lemberg, Ussing ve Zeuthten'in belirttikleri gibi, «Bu konuda devletin işçilere sağladığı (hizmetler), gelirleri yeniden dağıtmak arzusundan çok, bu dağılımdan yararlananları, üretici emek bakımından mümkün olduğu kadar elverişli hale getirmek arzusundan doğmaktadır.»[45] Ortalama ömrün uzaması da işçilerin üretici ömrünün uzatılmasını ifade eder. İşçiler 25 yıl boyunca artık - değer üreteceklerine şimdi kapitalistler için 40 yıl boyunca artık - değer üretmektedirler. İşgücü fiyatının, nisbi bir unsuru[23], yani belirli bir devrede bir ülkedeki ortalama medeniyet seviyesinin belirlediği ortalama ihtiyaçları gerektirdiği ölçüde, Devlet ücretlilere kendi nakit ücretleriyle satınalamıyacakları bazı hizmetleri sağlamakla, **burjuvazinin tümü adına ücretlerin tamamlayıcı bir kısmının ödenmesini sağlamaktan başka birşey yapmaz.** Devlet, artık - değeri ücretlere dönüştürmez. **Ücretlerin bir kısmını kollektif şekilde ödemek için, bazı ihtiyaçları sosyalize hale getirmek için,** burjuvazinin baş kasadarı rolünü oynar sadece.

(23) V. bölüme bakınız

Milli gelirin yeniden dağılımını daha geniş bir ölçüde işçi sınıfına yaradığı durumlar vardır. Fakat, bu «sosyal kapitalizm» durumu değil, daha çok, bir günah çıkartma durumudur.

Kapitalist bir ülke, vahim bir ekonomik buhran felaketine yada savaşta yenilmek gibi bir felakete uğrayınca, milli gelirin yeniden dağılımı gerçekte en yoksul tabakalar lehine -birinci durumda işsizler, ikinci durumda savaş kurbanları- lehine işler. Nüfusun bu tabakalarını proletaryaya dahil etmek zaruret haline gelir; bunlar proletaryanın, Marx'ın deyimi ile özellikle, «Lazare tabakasını» temsil ederler.

Savaş yüzünden milyonlarca kişinin sakat kaldığı ve ağır yaralandığı, milyonlarca insanın faşist ve ırkçı katliamların kurbanı olduğu Batı Almanya'da bu «Lazare tabakası», yeniden dağılım yoluyla, milli gelirin %10'una yakın bir kısmını almaktadır. Bununla beraber, işsiz kaldıkları yada harp malulü oldukları ölçüde milli gelirin yeniden dağılımından «yararlandıkları» sonucunun, işçilerin pek hoşuna gitmeyeceğini itiraf etmek gerekir.

Şüphesiz burada proletaryanın nisbi yoksullaşmasını hangi anlamda olursa olsun çürüten (yalanlayan) **ekonomik** bir evrim değil, sosyal ve siyasi amaç güden, yani parçalanması (patlaması) önlenilmek istenilen sosyal mekanizmayı yağlama tedbiri söz konusudur.

Simon Kuznets'in[46] 1953'te yayınlanan bir eseri Birleşik Devletler'de milli gelirin yeniden dağılımının etkilerini rakam rakam ortaya koymayı denemişti. Varılan sonuca, göre, zenginlerin, «en zengin vergi mükelleflerinin %1'i'»nin milli gelir içindeki net payı (vasıtasız vergiler ödendikten sonra) 1919 - 1938 devresinde ortalama % 14,3 iken 1948'de %7,9'a düşmüştür.

Bununla beraber bu incelemede vahim metodoloji hataları vardır. Herşeyden önce münhasıran vergi mükelleflerinin beyanlarına, yani vergi kaçırmak amacıyla hareket eden serbest meslek erbabının ve zenginlerin beyanlarına dayanmaktadır.(24)

(24) National Bureau of Economic Research'ın araştırıcılarından Dr. Selma Goldsmith, Birleşik Devletlerde müteşebbislerin temettülerinin % 24'ünün, gelirlerinin % 29'unun ve 1946'da aldıkları faizlerin % 63'ünün beyan edilmediğini belirtmektedir [47].

Bu inceleme dar gelirlileri son derece etkileyen hayat pahalılığındaki yükselmeyi değil, vasıtasız vergileri gözönünde tutmaktadır. Ve **somut sosyal** kategorilerden değil, keyfi kategorilerden hareket etmektedir. («en zengin vergi mükelleflerinin % 1'i», «en zengin vergi mükelleflerinin % 7'si gibi»)

Beyan edilmemiş gelirleri hesaba katmadan bile resmi istatistikler tekrar incelenirse, aşağıdaki rakamların da göstereceği gibi, dar gelirlilerin payının pek artmadığı tesbit edilir.

1910'da, işçi ailelerinin % 50'si aile gelirinin %26,8'ini almaktadır

1948'de, işçi ailelerinin % 50'si aile gelirinin %26,6'sını almaktadır

1929'da, işçi ailelerinin % 50'si aile gelirinin % 22 sini almaktadır

1937'de, işçi ailelerinin %50'si aile gelirinin %21,2'sini almaktadır

1944'de, işçi ailelerinin %51,9'u aile gelirinin %24,9'unu almaktadır

1956'da, işçi ailelerinin %51,7'si aile gelirinin %25,2'sini almaktadır

Söz konusu ailelerin % 51,7'sinin 1956 yılı için yılda 5000 sterlinden az kazandıkları; belirtilen ailelerin % 51,9'unun 1944'te yılda 3000 sterlinden az kazandıkları; ve 1944 ile 1956'da doların satınalma gücünün %40 azaltıldığı, 1956'da 5000 doların, 1944'deki 3000 doların tamamen eşdeğeri olduğu gözönünde tutulursa, bu rakamları, dar gelirlilerin payında tarihi açıdan bir düzelme olduğu anlamında yorumlamak güçtür.[48].

Kuznets'e göre, 1929'da en yüksek gelirli mükelleflerin %7'si şahsi gelirin %30,3'ünü; 1956'da en iyi ücret alan mükelleflerin %10'u şahsi gelirin %31'ini alıyorlardı. Demek ki «yeniden dağılım» sadece **yüksek gelirli orta sınıflarda bir genişleme yaratmıştır.** Bu fenomen her yüksek konjonktür devresinin (bu rakamlarda vergi kaçırma yolu ile «mübalağa edilmiş») karakteristik fenomenidir.

Yılda 15 bin sterlinden fazla kazanan ailelerin %3,8'inin 1956'da aile gelirinin toplam %17,3'ünü elde ettikleri; 1929'da ailelerin %2'sinin aynı yüzdeye eriştikleri gözönünde tutulursa[25], bu izlenim daha da kuvvetlenir; demek ki «zenginlerin» payı pek değişmemiştir. Sadece zenginlerin sayısı artmıştır[26].

Vergi mükelleflerinin %40'ının nüfusun %3,8'inden (bunların payı 1910'da %20, 1950'de de %13 azaltılmıştır) daha az kazandıkları bilinirse, bu rakamlarda, sermaye yoğunlaşmasının ve kapitalist üretim tarzında gelirlerin klasik eğilimlerinin tersine döndüğünü gösteren bir belirti keşfetmek imkansızdır.[51].

(25) Resmi Alman istatistikçileri mükelleflerin % 88,84'ünün 1928 yılında özel gelirlerin % 61,1'ini kazandıklarını belirtirler; 1950'de Batı Almanya'daki mükelleflerin % 86,05'i özel gelirlerin % 59,7'sini kazandılar. Piramidin öbür ucunda, 1928'de mükelleflerin % 0,45'i özel gelirlerin % 11'1'ini; mükelleflerin % 1,24'ü 1950'de özel gelirlerin % 10'unu kazanıyorlar. 1928'de en müreffehlerin % 4,30'unun payı % 24,7; 1950'de en müreffehlerin % 4,4'ünün payı % 23'tür. [49]

(26) «Şikayetlere rağmen net geliri birbuçuk milyon dolar olan Amerikan aileleri 1945'ten beri iki misli artmıştır. Büyük servetlerin birçoğu her yıl vergilerinin ağırlığı altında ezilmemenin yolunu şu veya bu şekilde bulmakta, avukatlar ve hukuk müşavirleri, büyük direktörler için vergiye tabi olmayan kârlar keşfetmekte, bütün hünerlerini göstermektedirler. Liste, ihtiyarlık günleri için muazzam sigorta primlerini olduğu kadar, kayak evlerinde muntazam kürleri, şirket hesabına yatları, kulüplere ödenen aidatı, (şirketlerin 3/4'ü yüksek kadroları için kulüplere aidat öderler) ve muazzam mesleki masrafları ihtiva etmektedir.» [50]

11 Periyodik Buhranlar

■ Kapitalizm Öncesi Buhranlar ve Kapitalist Buhranlar.

Ekonomik buhran, normal tekrar-üretim sürecinin durmasıdır. Tekrar - üretimin beşeri ve maddi temelinin, üretici iş-gücü kütlesinin ve fiilen kullanılan iş aletleri kütlesinin daralmasıdır. Bu daralma sonunda tüketim azalır, üretici tüketimde, yani bir sonraki devre boyunca üretime tahsis edilmiş canlı ve cansız emekte bir azalma meydana gelir. Böylece, buhran kendi kendini sarmal (spiral) şekilde üretir.

Kapitalist öncesi toplumlarda buhranlar, tabii yada sosyal felaketlerden dolayı, genişletilmiş yada basit tekrar-üretim unsurlarının **maddi tahribatı** şeklinde görünür:

«18. yüzyıldan önce, hatta 18. yüzyıl boyunca rekolteler, savaşlar, salgın hastalıklar, kelimenin mutlak ve izafi anlamıyla, (işlerdeki dalgalanmalardan) daha önemliydi»[1].

Savaşlar, veba ve diğer salgın hastalıklar, su baskınları, kuraklık, depremler toplumun üretici güçlerini, üreticileri ve üretim araçlarını tahrip eder. Nüfusun azalması ve kıtlık birbirini belirler (birbirinin şartıdır) ve cari üretim ile sosyal rezervlerde global bir azalmaya yolaçar.

Tarım, genişletilmiş tekrar-üretimin temeli olduğundan, kapitalizm öncesi buhranın kökeni her şeyden önce, tarımsal üretimdeki, tarımsal emeğin verimindeki bir azalmadır. Bu azalma genellikle, ekonomik olmayan faktörlerden ileri gelir[2]. Üretim tarzının özündeki sebepler -yeni topraklar üzerinde ekim yapmak imkanı olmadığından toprağın veriminin gitgide azalması, artan sömürü yüzünden üreticilerin kaçması- bazı şartlarda bu buhranlara yolaçabilir ve ekonomik olmayan felaketlerin yerini tutar.

Kapitalist toplumda durum bambaşkadır. Burada, üretim unsurlarının [uğradıkları] maddi tahribat, buhranın sebebi değil, neticesi olarak görünür. Buhran, üretim alanında daha az işçi istihdam edildiği için patlak vermez; buhran patlak verdiği için çalışanların sayısı azalır. Ailelerde açlık başladığı için emeğin verimi azalmaz ve buhran patlak vermez, tersine, buhran patlak verdiği için aileler aç kalır.

Kapitalizm öncesi buhran, **kullanım değerlerinin noksan üretiminden doğan** bir buhrandır, üretimdeki gelişmenin yeter derecede olmayışı ile, mübadelenin ve nakliyat sisteminin yetersiz oluşu ile açıklanır. Bir ilde yada bir ülkede meydana gelen böyle bir buhran komşu bir ilde yada ülkedeki normal tekrar-üretim şartlarıyla aynı zamana tesadüf edebilir. Buna karşılık, kapitalist buhran **mübadele değerlerinin aşırı üretiminden** doğan bir buhrandır. Üretimin yada fizik tüketim kapasitesinin yetersizliği ile değil, **peşin tüketimin** yetersizliği ile açıklanır. Nisbi bir emtia bolluğu piyasada eşdeğerini bulamaz, kendi mübadele değerini gerçekleştiremez, yani satılamaz ve sahiplerinin iflasına yolaçar.

Demek ki, kapitalist öncesi buhranın aksine, kapitalist devirdeki buhran emtia üretiminin genellestirilmesini (evrenselleştirilmesini) gerektirir. Kapitalizm öncesi buhran, tanımı gereği, mahalli ve mekan içinde sınırlı olduğu halde, kapitalist devirdeki buhran, tanımı gereği, geneldir, yani emtia üretimi ve mübadelesine dayanan kapitalist sistem içinde yeralan ülkelerin çoğunu kapsar[1]:

(1) Ama bu, kapitalist devirdeki bütün buhranların mutlaka **bütün** ülkelerde meydana gelmesi gerektiğini göstermez. Kapitalist buhranın genelliği, mutlak ve mekanik bir kural değil, sadece belirgin (hakim) bir niteliktir.

«Eski Rejim'de buhranlar birdenbire hissedilen kıtlık fenomenleri olarak göründüğü ve hatta binlerce yıl boyunca buhran kavramı noksan-üretime ve kıtlığa bağlı bulunduğu halde, İhtilal'den sonraki buhranlar savaş devrelerindekiler hariç, daima derin sosyal sarsıntılara yol açan patlayıcı nitelikte aşırı bolluk fenomenleri olarak görünür»[3].

■ Kapitalist Buhranların Genellikle Mümkün Oluşu

Aşırı üretim buhranı denilen bu yeni tip buhran, metaın ve emtia üretiminin genel gelişmesinin karakteristiklerinden ileri geliyormuş gibidir. Metaın özündeki çelişki, yani kullanım değeri ile mübadele değeri arasındaki çelişki, gerçekte, **metaın para ve meta diye ikiye bölünmesi** sonucunu verir. Kapitalist buhranları genellikle mümkün kılan da bu bölünmedir.

Toplum esas itibariyle kullanım değerleri ürettiği sürece, «darlık (kıtlık) içinde bolluk», yani insanlar ihtiyaç içindeyken kullanım değerlerinin tahrip edilmesi gibi bir durum pek görülmez. Kullanım değerlerinin tüketiciler tarafından doğrudan doğruya temellükü (ele geçirilmesi) böyle bir durumu önler. Fakat emtia üretimi genelleştiği andan itibaren metaların doğrudan doğruya ele geçirilmesi imkansızlaşır. Bundan böyle, bir metaı tüketmek için, onun mübadele değerine tekabül eden eşdeğere sahip olmak, yani kullanım değerlerini elde etmek için onları **satınalmak** gerektir. Bu andan itibaren, aşırı-üretim buhranları teorik bakımdan mümkün olur. Bu buhranların patlak vermesi için, herhangi bir sebepten dolayı, emtia sahiplerinin, metalarının mübadele değerlerini gerçekleştirebilecek kadar para-sermayesi (nakit sermayesi) olan alıcılara artık rastlamamaları gerekecektir. Ticaret ve kredi sistemi meta ile eşdeğeri para arasında geçici bir süre, bir köprü hizmeti görür. Fakat bu köprü zamanda ve mekanda uzadıkça, ticaret ve kredi, bütün ülkeleri ortak bir sistem içinde toplar, metaın ve eşdeğerinin özündeki çelişkiyi artırır.

Özellikle, yeni çalışma usullerinin uygulanması, re-

kabetin artması, ortalama kâr oranının düşmesi neticesinde **emtianın üretim fiyatı** emtianın tedavülü boyunca **değişirse,** metaların çoğu piyasada eşdeğerlerini bulamaz ve alacakların çoğu artık karşılanmaz olur[4]. Bir gelirin, aynı miktar emtiayı, fiyatları bu arada arttığı takdirde, artık satınalamaması için, bugün değil yarın sarfedilmesi yeter. Meta ile metaın piyasada karşılaşacağı eşdeğeri para arasındaki çelişki böylece, tedavül aracı para ile, ödeme aracı para arasındaki çelişki halinde gelişir ve bu çelişki de, emtia tedavülü sürecinin tümü ile tekrar-üretim süreci arasındaki çelişki şekline bürünür.

■ Mahreçler Kanunu

Aşırı üretimin teorik bakımdan mümkün olduğu hakkındaki analize karşı vülger ekonomi politik, emtianın değerinin, tanımı gereğince, çeşitli sıfatlarla bu emtianın üretimine katılan farklı sosyal sınıfların gelirlerine eşit olduğunu ileri sürer, ve şu sonuca varır: her emtia üretimi, üretilmiş emtiayı satınalabilecek (emebilecek) gelirlerin de üretimidir. Böylece, ünlü «mahreçler kanunu» ortaya atılmış oldu. «Say kanunu» denilen bu kanunu keşfeden Fransız iktisatçısı J.B. - Say değil, John Stuart Mill'in babası olan İngiliz iktisatcısı James Mill'dir. Bu «mahreçler kanunu» genelleşmiş bir aşırı üretime yer vermez, olsa olsa kısmi bir aşırı üretimi, yani ekonominin farklı sektörleri arasında «üretim faktörlerinin» kötü dağılımından dolayı, diğer sektörlerdeki noksan - üretimin yanısıra bazı sektörlerde aşırı bir üretimin meydana geldiğini kabul eder.

Mahreçler kanununun hatası **zaman faktörünü** önemsememesinden, yani dinamik kapitalist sistemin yerine statik ve değişmeyen bir sistem kabul etmesinden ileri gelir(2). Üretim ile satış arasındaki devre boyunca emtia fiyatlarının iki yönde dalgalandığını, böylece, ya bir gelir bakiyesi yada piyasada paraca karşılığı olmayan bir emtia bakiyesi yarattıklarını daha önce görmüştük(3).

(2) Özellikle Guitton tarafından kabul edilmiştir [5].

(3) Marx, kapitalist sistemde üretim ile üretimin değerlendirilmesi arasında otomatik ve dolaysız bir birlik bulunmadığını belirtir. Bu birlik ancak bir sürecin sonucudur ve bir dizi şarta bağlıdır [6].

Öte yandan, belirli bir süre boyunca dağıtılan gelirler, aynı devre boyunca mutlaka emtia satınalmak için kullanılmayacaktır. Sadece, işçilerin, dayanıklı olmayan tüketim mallarının satınalınmasına ayrılmış (yarayan) gelirleri bu kurala tabidirler. Ne **birikme eğilimi** gösteren kapitalist gelirler için, ne de emtia değerinin, bir geliri değil, kullanılmış değişmeyen sermayenin bedelini temsil eden kısmı için böyle bir şey söz konusudur. Kapitalistleri bu paraları hemen yatırmaya, yani bunları belirli bir miktar emtia elde etmek için satınalma gücü olarak derhal kullanmaya zorlayan hiçbir kuvvet yoktur. Kapitalistler kârlarının artacağını değil, azalacağını sezinleyince bu harcamaları bir başka zaman yapabilirler. Demek ki, gelirlerin iddiharı, yani üretici olmayan tasarruf, bazı emtianın aşırı üretiminin yanısıra (üretimine paralel olarak) bir gelir bakiyesi bırakabilir[7]. Bu da, istihdamda ekonominin bütün sektörlerinde genelleşen bir aşırı üretime yol açabilecek bir azalmaya sebep olur, bunun ardından istihdamda ikinci bir azalma meydana gelir ve bu böylece sürer gider.

Gerçekte, «Mahreçler kanunu» ancak,

a) bütün yatırım problemleri ve

b) bütün kredi problemleri geçiştirilirse (ortadan kaldırılırsa)

c) üretilmiş emtianın tümünün derhal ve peşin satıldığı

d) bu emtianın değerinde tam bir istikrar olduğu ve

e) farklı işletmeler arasında üretkenlik farklarının bulunmadığı kabul edilirse geçerli olur.

Bu varsayımlar, üretimin, kâr hırsına ve rekabete dayanan kapitalist bir üretim değil, bir küçük meta üretimi olduğunu gösterir.

Bu durumda bile, para fenomenleri gelir ile emtia değerleri arasındaki tam dengeyi bozabilir. Demek ki, mahreçler kanunu ancak tabii bir ekonomi söz konusu olduğu ölçüde geçerlidir[8]. Böylece, bu bölümün başında da belirttiğimiz gibi, kullanım değerleri üreten bir toplumda «aşırı üretim» meydana gelmiyeceği tezine erişmiş oluyoruz.

■ Kapitalist Ekonominin Devrî İlerleyişi

Sermayenin organik bileşiminin artması ve buna bağlı olarak ortalama kâr oranının eğilimli düşüşü kapitalist üretim tarzının genel gelişme kanunlarıdır. Bunlar, emtianın üretim fiyatında periyodik bir değişikliğe yol açarak (emtianın üretimi ve satışı arasında bir fasıla olduğu takdirde) genel aşırı-üretim buhranlarını teorik bakımdan mümkün kılar. Böylece, kapitalist üretim tarzı bu **eşit olmayan, istikrarsız** gelişme ritmine kavuşur, sıçramaların ardından duraklama ve gerileme gelir. Onu karakterize eden de bu gelişme ritmidir.

Yeni makinaların kullanılması, yeni üretim usullerinin uygulanması üretim fiyatını günü gününe, yavaş yavaş değil, birdenbire ve az-çok muntazam fasılalarla değiştirir. Toplum, belirli emtianın üretimi için aşırı bir sosyal emek sarfedildiğini **iş işten geçtikten sonra** farkeder. Buna sebep, diğer faktörler hesaba katılmazsa, üretimin ve mütedavil sermayenin rotasyonunun birbiri ardısıra gelen devrelerini kapsayan sabit sermayenin devrî rotasyonudur. Keynes'e göre:

«Düşüş devresinin, mesela 1 ila 10 yıl arasında değil, belirli bir süre içinde değiştiğini gösteren bazı sebepler vardır: Önce dayanıklı sermayelerin uzun ömürlü oluşu, sonra da stok fazlalarının muhafazası için yapılan harcamalar gibi»[9].

Diğer yazarların çoğu, özellikle, Aftalion, Pigou, Schumpeter, v.s., aynı görüştedir[10]. «Zaman» (fasıla) faktörü, tarım alanında da etkisini gösterir. Belirli bir ürünün ekimini, elverişli fiyatlar esas alınarak, artırmaya karar verildiği an ile, bu kararın üretimi fiilen artırdığı an arasında bir fasıla vardır[11][(4)].

Öte yandan, piyasanın yeni üretim usullerinin uygulanması karşısında bir tepkime göstermesinden, yani bu usullerin, bunları uygulayanlara aşırı kârlar sağlamakta devam edip etmeyeceğini yada, tam tersine, üretim fiyatlarında genel bir azalmaya yol açıp açmayacağını belirlemeden önce bir devrenin geçmesi gerekecektir. Bu devre, özellikle, metaın para ve meta diye ikiye bölünmesinin

(4) Bunun neticesinde «örümcek ağının etkisi» (cobweb theorem) denilen ve kaçınılması imkansız devrevi dalgalanmalar fenomeni meydana gelir.

azami hadde ulaştığı ve mali iflasın (krach) kaçınılmaz olduğu devredir.

Kapitalist üretim, kâr için yapılan bir üretimdir. Ortalama kâr oranındaki dalgalanmalar kapitalist ekonominin somut durumunun kesin belirtileridir(5). Ortalama kâr oranı, uzun vadede, bir düşme eğilimi gösterir. Fakat bu düşüş düzgün bir şekilde olmaz. Kökenini belirttiğimiz **devrevi** bir hareket içinde ayarlamalar ve periyodik yükselmeler arasında kendini gösterir. Bu devri hareket, bellibaşlı safhaları içinde, ortalama kâr oranının hareketiyle kısaca şöyle nitelendirilebilir:

a) **Ekonomik canlanma:** Üretim kapasitesinin bir kısmı belirli bir süre boyunca kullanılmadığından, daha önce birikmiş stoklar tasfiye edilir (eritilir) ve emtia talebi emtia arzını geçer. Fiyatlar ve kârlar artmaya başlar. Kapanmış fabrikaların bir kısmı yeniden açılır, bu da kapitalistleri yatırımlarını artırmaya sevkeder. Çünkü talebin arzdan yüksek olması, piyasaya sürülen emtiada sosyal bakımdan gerekli olan emeğe oranla **daha az** sosyal emek billurlaştığını gösterir. Bu da, emtianın toplam değerinin piyasada kendi eşdeğerini kolayca bulmasını gerektirir. Ortalama seviyenin üstünde bir üretkenlikle çalışan fabrikalar önemli bir aşırı kâr sağlarlar; daha az üretken olan işletmeler (bunlar buhrandan sonra da faaliyet göstereceklerdir) ortalama kâr elde ederler. İşletmelerin çoğu sipariş üzere üretim yaptıklarından, emtianın tedavül süresi azalır. Emtianın satınalınma anı ile fiyatının ödendiği an arasındaki fasıla çok kısadır(6).

(5) İktisatçıların büyük bir kısmı, özellikle Aftalion, W.C. Mitchell, Keynes, Schumpeter, Hansen, Guitton bu tezi kabul ediyorlar [12].

Bununla beraber, Haberler, aslında çok aydınlık olan eserinde, marjinalist ekolün terimlerini kullanarak şu yersiz (yanlış) görüşleri ileri sürmektedir: «Kârlarda (yada zararlarda) meydana gelen değişiklikler, çoğu zaman ekonomik devrelerin (cycle) barometresi olarak kabul edilmektedir. Ne var ki, bu faktörü, demin saydığımız üç temel kriterle bir tutmak doğru değildir. «Kâr» terimi belirsiz bir terimdir (!), faizlerin kiraların ve tekellerin sağladıkları kazançların bir karışımıdır. Doktrin yönünden (!) ele alınırsa, kârlar milli gelirin bir kısmıdır ve bundan dolayı da «gerçek gelire» dahildir. Kelimenin tam anlamı ile, «kâr (yada zarar) yokluğu ekonomik sistemin tam dengesidir» [13]. Her işadamının (**businessman**), M. von Haberler'e «senin doktrinin gerçeğe aykırıdır» diyeceğine bahse girebiliriz. Bu arada hemen belirtelim ki, Gayer [14], Rostow ve Schwartz, dokuma sanayindeki devri ilerleyişin, 19. yüzyılın ilk yarısında kâr oranındaki devri dalgalanmalarla çakıştığını (aynı zamana tesadüf ettiğini) doğrulamıştır.

(6) Devri hareketi etkileyen ve daha sonra inceleyeceğimiz sayısız faktörleri şimdilik gözönünde tutmuyoruz. Her şeyden önce, devri hareketin esası olan kâr oranının **temel** mekanizmasını anlamak gerekmektedir.

b) **«Boom» ve refah:** Kullanılabilir sermayelerin tümü, ortalama kâr oranının artmasından yararlanmak amacıyla, üretim ve ticaret alanına doluşur[7]. Yatırımlar hızla artar. Bütün bir devre boyunca yeni kurulan işletmeler ve mevcut işletmelerin modernleştirilmesi ekonomik faaliyetin genel yayılmasının ana kaynağıdır: «Sanayinin en iyi müşterisi sanayidir». Yeni kurulmuş işletmeler, eski ortalama üretkenliği aşarak ortalama üretkenlik seviyesini yükseltirler. Ama talep arzdan yüksek olduğu sürece fiyatlar artmaya devam eder ve ortalama kâr oranı yüksek bir seviyede kalır. En modern işletmeler muazzam kârlar sağlar, bu da yeni yatırımları teşvik eder, krediyi ve spekülasyonu, v.s., geliştirir.

c) **Aşırı üretim ve Krach (yıkılma, iflas):** Yeni gerçekleştirilmiş yatırımlar toplumun global üretim kapasitesini ve bundan dolayı da, piyasaya sürülen emtia kütlesini gitgide artırdıkça arz ile talep arasındaki ilişkiler, önce belirsiz bir şekilde, sonra açıktan açığa değişir. En elverişsiz üretkenlik şartları içinde üretilmiş bir kısım emtianın, şimdi, sosyal bakımdan **israf edilmiş** emek müddeti ihtiva ettiği görülür. Bu emtia üretim fiyatına satılmaz olur. Elverişsiz şartlar içinde bulunan fabrikalar belirli bir süre boyunca üretime - **yani sosyal emek müddetini israf** etmeye- (kredi sisteminin yayılması sayesinde) devam ederler, bu fenomen, stokların birikmesinde, emtianın tedavül müddetinin uzamasında, arz ile talep arasındaki ayrımın artmasında kendini gösterir. Bir zaman gelir, bu ayrım kredi sistemi ile de ortadan kaldırılamaz. Fiyatlar ve kârlar birdenbire düşer. Kapitalistlerin çoğu iflas eder.

---

(7) Demek ki, Aftalion ve Pigou'nun yaptığı gibi, «çok iyimser müteşebbislerin hatalarından» söz etmek yanlış değildir. Ancak, **sosyal** bakımdan (aşırı yatırım) «hatalarının» söz konusu olduğunu belirtmek gerekir. Çünkü **özel** müteşebbis açısından, üretimi ve satışı **kârın en yüksek olduğu anda** olabildiğine artırmaya çalışmak tabiidir. Herkes iflastan kurtulacağını ve sadece başkalarının iflas edeceğini umar. Gerçekte, en modern yeni tesisler buhrana en dayanıklı olanlar değil midir? «Felaket işadamlarının kendi çıkarlarını bilmemelerinden değil, iş adamı olarak tek başlarına hareket ettikleri yada iş alanında ferdi çıkarları temsil ettikleri sürece, şahsi çıkarlarımızı koruyacağız diye devrevi hareketi yaratmalarından ileri gelir» [15].

Nathalia Moszkowska **«hükümlerdeki bu hataların»** periyodik uygunluğunu anlamıyor. Niçin herkes aynı türden hatalar işliyor [16]. Belki de her müteşebbis, rekabet zoruyla, azami kâr sağlamaya çalıştığı için mi? Kapitalist Sistemde üretimin **sosyal** karakteri ile temellükün (şahsi kâr peşinde koşmanın) **özel** karakteri arasındaki çelişkinin açıkça görülen bir belirtisi değil mi bu?

Üretkenlik seviyesi çok düşük olan işletmeler[17] kapılarını kapatmak zorunda kalırlar.

d) **Buhran ve depresyon:** Fiyatlardaki düşme, üretimin, ancak elverişli üretkenlik şartları içinde çalışan işletmeler bakımından rantabl olduğunu gösterir. Vaktiyle aşırı kârlar sağlamış olan firmalar şimdi ortalama kârla yetinirler. Gerçekte, böylece, sermayenin yeni organik bileşimine tekabül eden yeni bir ortalama kâr seviyesi teşekkül eder. Fakat iflaslar ve fabrikaların kapanması şeklinde patlak veren buhran, makinaların, sabit sermayelerin büyük bir kısmının tahribi demektir. Fiyatlar düşünce, sermayelerin de değeri azalır; sosyal sermayenin toplam değeri düşer. Bu tahribata uğrayan sermayeden arta kalan kısım daha kolayca değerlendirilecek ve ekonomik canlanma sırasında ortalama kâr oranında yeni bir yükselme sağlayan şartlar içinde yatırım alanında kullanılacaktır.

Demek ki, sermayenin devrî hareketi, ortalama kâr oranının eğilimli düşüşünü sağlayan mekanizmadan başka bir şey değildir, sistemin bu düşüşe karşı gösterdiği bir tepkidir. Bu tepki buhranlar sırasında sermayenin değerini yitirmesi şeklinde tezahür eder. Buhranlar, emtia üretiminde bilfiil sarfedilen emek miktarının, **sosyal bakımdan gerekli** emek miktarına; tek tek her metaın değerinin sosyal bakımdan belirlenmiş değere ve bu metaların ihtiva ettiği artık-değerin de ortalama kâra periyodik olarak uymasını sağlar. Kapitalist üretim bilinçli bir şekilde planlanmış ve örgütlenmiş bir üretim olmadığı için, bu ayarlamalar **önceden** değil **sonradan** yapılır; bundan dolayı da şiddetli sarsıntılara yolaçarlar, binlerce insanın mahvına, yaratılmış muazzam değerlerin ve servetlerin tahribine sebep olurlar.

■ Kapitalist Sistemde Devrî Hareketin İç Mantığı (Mahiyeti)

Kullanım değeri ile mübadele değeri arasındaki çelişki; emtia ile eşdeğeri para arasındaki çelişki, kapitalist aşırı üretim buhranlarının **genellikle mümkün** olduğunu gösterir, ama bu buhranların niçin ve hangi somut şart-

larda periyodik olarak birbirini izlediğini açıklamaz. Kâr oranındaki dalgalanmalar, ekonomik cycle'in iç mekanizmasını ortaya kor, onun genel yönünü gösterir, fakat buhranların «somut sebeplerini» açıklamaz. Aristo mantığı uyarınca, iktisatçı G. von Haberler'in yaptığı gibi, **sine qua non** sebeplerle (buhranların patlak vermesi için mutlaka gerekli olan sebeplerle) **per quam** sebepleri (doğrudan doğruya buhranları yaratan sebepleri) karşılaştırarak bu faktörlerle asıl buhranları birbirinden ayırdetmek mümkün olabilir. [Ama] buhranların tahlili, kapitalist üretimin bütün unsurlarının somut bir şekilde tahlil edilmesini gerektirir.

Genişletilmiş tekrar-üretimin kesiksiz gerçekleşmesi için, onuncu bölümde belirtilen **denge şartlarının** daima yaratılması gerektir. Bütün emekçiler ve üretim mallarının üretimiyle uğraşan kapitalistler tarafından satınalınan tüketim malları, tüketim mallarının üretimiyle uğraşan kapitalistler tarafından satınalınan üretim mallarıyla eşdeğerli olmalıdır (her iki kategoride, üretimin yayılması için gerekli satınalmalar dahil). Demek ki, bu denge şartlarının tekrar yaratılması her iki üretim sektörünün **birbiriyle orantılı olarak gelişmesini** gerektirir. Buhranların periyodik olarak tezahürü ancak, bu iki sektörün **eşit olmayan gelişmesiyle** açıklanır.

Fakat buraya-kadar tanım alanı dışına yani totoloji dışına pek çıkmadık. Buhranların iki üretim sektörü arasındaki nispetsizlikten (oransızlıktan) ileri geldiğini söylemek, afyonun, uyuşturucu niteliklerinden dolayı, uyku verdiğini söylemeye benzer. Buhran bu nispetsizliğin ifadesidir. Fakat bunun, kapitalist gelişme sürecinin **özünde** bulunduğu kabul edildiğine göre, bu sürecin böyle bir nispetsizliği hangi sebeplerden dolayı **zaruri olarak ve periyodik bir şekilde** yarattığını ispat etmek gerektir.

Kapitalist üretim kâr için yapılan bir üretimdir. Üretim malları sektörüyle, tüketim malları sektörü arasındaki periyodik nispetsizlik her iki alanda kâr oranları arasındaki periyodik farklara bağlıdır. Bu periyodik farkların sebepleri, kapitalizmin temel çelişkisinin her iki sektörde farklı şekilde tezahür etmesinin sonucudur. Ekonomik cycle'in birbiri ardısıra gelen safhalarını şöylece gösterebiliriz:

a) **Depresyon:** Stoklar bütün bir devre boyunca biriktiğinden bunların sürümü zamana bağlıdır, çünkü tüketim mallarının satınalınmasında kullanılabilecek gelirler artan işsizlik yüzünden son derece azalmıştır. Buhranın patlak vermesinden sonra bütün yatırım faaliyetleri yavaşlar[18]. Aynı zamanda, işletmelerin çoğu, sabit sermayenin yenilenmesine ayrılmış fonları başka amaçlarla kullandığından, üretim malları sektöründeki işletmelerin faaliyetinde bir azalma olur.[19]. Tüketim mallarının üretimi de, aynı derecede olmasa bile, bir hayli azalır[20]. Fakat, işsizler karınlarını doyurmaya devam ettiklerinden, dayanıklı olmayan malların satınalınması ertelenemez; Ayrıca, buhranın başlangıcında işçilerin ücretlerindeki düşme, fiyatlardaki alçalmaya oranla daha azdır[21]. Yarı dayanıklı tüketim malları dayanıklı tüketim mallarından daha çok satılır. Satışı birdenbire azalan dayanıklı tüketim mallarının satışı, üretim mallarının satışından daha yüksektir[22]. Demek ki, ekonomik canlanmanın başlangıcından itibaren fiyat ve kâr alanına yayılacak olan uyumsuzluk üretim alanında depresyon devresi boyunca başlar.

b) **Ekonomik canlanmaya dönüş:** Sınai faaliyet seviyesi ekonomik depresyon boyunca son derece düşüktür. Kâr oranı çok düşük olunca faiz oranındaki azalma yatırımın artmasına yolaçamaz[23]. Fakat bu durgunluk bile bir canlanmanın unsurlarını yaratır. Üretimin azalması sayesinde stoklar eridikçe, satışı pek azalmamış olan tüketim malları sektörleri faaliyetlerini nisbeten artırabilirler. Bu sektördeki fiyatlar, hemen yükselmese bile, düşme durur. Zaten, bu sektörlerin işletmelerin yeniden donatımı için, fiyatların belirli bir süre boyunca kararlı halde kalması yeter[24].

Her şey bu amacı kolaylaştırır. Hammadde ve donatım malları fiyatları anormal derecede düşük olduğundan, donatımı bu anda sağlamaya kalkışmak kârlı bir teşebbüstür. Fiyatlar kararlı hale geldikten sonra bile, işsizliğin etkisiyle ücretler düşmeye devam eder.

Düşük ücretler, daha yüksek kârların gerçekleştirilmesini sağladıkları için üretimin artmasına yolaçarlar[25].

Bütün bir devre boyunca yatırım faaliyetinin dur-

ması yada azalması sabit sermayenin amortismanına tahsis edilmiş fonların birikmesini sağlar. Önceleri iddihar edilmiş olan bu fonlar, bir depresyon devresinde, az da olsa, küçümsenmeyecek bir faiz getirdiklerinden bankalara yatırılır[26][8]. Yatırım faaliyetinin olmayışı, para - sermaye talebini son derece azaltır, öyle ki ortalama faiz oranı depresyon devresinde düşer[29]: Bu da, tüketim malları sektöründeki kapitalistlerin, bu devrenin sonuna doğru kredili yatırımlara girişmelerine yolaçar. Nihayet, henüz düşük olan kâr oranı, bu kapitalistleri, «boom» sona erdiğinden beri uygulanamıyan yeni üretim usullerini araştırmaya ve uygulamaya sevkeder. (Bakınız: Keynes, Hansen, Aftalion, Pigou, Schumpeter ve diğer iktisatçıların birçoğu)[30].

Bunun neticesinde maliyet fiyatının düşmesi, belli piyasa fiyatlarına rağmen kâr oranını yükseltir. Böylece, tüketim malları sektöründe yatırım faaliyeti başlar, bu da ekonomik canlanmaya yol açar[9].

c) **Ekonomik canlanma:** Tüketim malları sektörünün depresyonun mahiyetinden (iç mantığından) ileri gelen donatım siparişleri, üretim mallarını imal eden birçok sektörde üretime bir canlılık getirir. Bu canlılık işsizliği azaltır, mevcut satınalma gücünü artırır, tüketim mallarının satışını geliştirir, bu da yatırımları yeniden hızlandırır. Burada çoğaltan prensibi (principe du multiplicateur) etkisini gösterir[32].

Bu prensibe göre, bir ilk yatırım, nihai global geliri, bu yatırımın değerini aşan bir meblağ ile artırır; tek bir yatırım, bir başka yatırıma yada birçok yatırıma yol

(8) Woytinsky'ye [27] göre, tasarruf sandıklarındaki mevduat miktarı 31 Aralık 1929'daki seviyesine oranla 1932'de Britanya'da 129'a, Almanya'da 137'ye, Hollanda'da 140'a, Birleşik - Devletlerde 140'a, Italyada 142 ye, Japonya'da 143'e, Isviçre'de 148'e, Isveçte 166'ya, Fransada 193'e, Belçika'da 192'ye yükselmiştir. Bu meblağlara ve bankalardaki mevduata **iddihar edilmiş** önemli meblağları da ilâve etmek gerekir [28].

(9) Nathalie Moszkowska ve Léon Sartre gibi, noksan - tüketim teorisi taraftarları, ekonomik canlanmanın bu şekilde gösterilmesini, hiçbir kanıta dayanmadan doğru dive kabul ediyorlar [31]. Onlara göre, sabit sermayenin her yıl yenilendiğini kabul etmek yerine, çoğu işletmelerin sabit sermayelerini aynı devirde yenilediklerini varsaymak, cycle'in mevcudiyetini önceden kabullenmek, yani daha sonra ispat edilmesi söz konusu olan şeyden hareket etmek demektir. Bu itiraza cevabımız şudur: a) Bu itirazın tarihi bakımdan geçerli olmadığını göstermek için bir ilk cycle'den mesela, İngiliz dokuma sanayiinde buhar makinalarının ilk defa kütle halinde kullanılmasından - hareket etmek yeter. b) Biz sabit sermayenin bu yenilenmesinde cycle'ın «sebebini» değil, sadece açıklamaya uygun düşen bir başlangıç noktasını görüyoruz.

açabilir[33]. İstatistikçiler, ileri sanayi ülkelerinde 1919 - 1939 devresi için çoğaltanın değerini hesapladılar ve bunun 2 ila 3 arasında değiştiğini (Kalecki ve Kuznets'in hesapları) gördüler[34]. Ne var ki, bütün bir tarihi devreye uygulanmadıkları için bu istatistiklere güvenilemez[35].

Şimdi de kâr oranını ele alalım. Üretim mallarının üretimi tüketim mallarının üretiminden çok daha az esnektir. Pamuk ipliği fabrikalarına talep ettikleri iğleri sağlamak için, çelik ve kömür stoklarından yararlanmak, stoklar tükenince bu hammadelerin üretimini artırmak, makineler imal eden makinelerin tam verimle çalışmalarını sağlamak yada üretken rezervler yoksa, bunları önceden imal etmek gerektir. Demek ki, ekonomik canlanma gerçekten başlayınca, munzam değişmeyen sermaye siparişi ile bunların teslimatı arasında bir fasıla olur. Bu fasıla boyunca işletmeler arasında donatım mallarını ve piyasada mevcut hammaddeleri ele geçirmek için hakiki bir **rekabet** başlar. Bundan dolayı, hammadde fiyatları tüketim malları fiyatlarına oranla daha çok yükselir ve bu fark her iki sektördeki ortalama kârlar arasında bir fark (eşdeğer bir fark) yaratır[36]. Demek ki, iki sektör arasındaki nispetsizlik üretim alanından fiyat ve kâr alanına sıçrar.

Öte yandan kâr oranı genellikle yükselir. Aşırı stokların tasfiyesinden itibaren fiyatlar yükselmeye başladığı halde, işsizliğin emek piyasası üzerindeki baskısından dolayı, canlanmanın başlangıcında ücretler yükselmezler, yada pek az yükselirler. Artık-değer oranı, kâr oranını da artırarak yükselir. Aynı zamanda, depresyon devresinde tam verimle çalışmayan fabrikalar ilk anda sabit tesislerini değiştirmeksizin yeniden işçi alırlar. Demek ki, sermayelerin organik bileşimi geçici olarak azalır, fakat aynı sebepten dolayı da kâr oranını yükseltir. Emtianın tedavül müddetinin azaltılması yıllık üretim cycle'nin sayısını artırır ve bu yönde etkili olur.

Üretimin başlangıçta yavaş olan yayılması para-sermaye talebini, arzdan düşük bir seviyede tutar, bu da çok düşük olan faiz oranını gerektirir. Düşük bir faiz oranı ile yükselen bir faiz oranının aynı zamana rastlaması

müteşebbis kârındaki artan oranı belirler, müteşebbislerde sabit sermayelerini yenilemek ve cycle'in bu anında kârlarının artan bir kısmını yatırmak gibi genel bir eğilimin görülmesini açıklayan da budur.(10)

«Yeni donatım mallarına yatırım, mahiyeti gereği, küçük miktarlarda olamazdı. Üretimdeki artış oranı değişmediği takdirde, ferdi bir işletme, aynı artış oranına göre sabit donatımını artıramazdı. Elimizdeki veriler güvenilir veriler ise -Büyük Britanya'da XIX. yüzyılın ilk yarısı hakkında- üretimin artan hacmini sağlamak için gerekli kapasitedeki artışın, her 10 yılın özellikle ilk yıllarında gerçekleşme eğiliminde olduğu görülecektir.[38]

d) **Boom, refah:** Ekonomik canlanmanın başından beri her iki sektörde fiyatlarla kâr oranları arasında görülen dengesizlik, şimdi bu sektörlerdeki üretimlerin ilerleme ritmi arasındaki nisbetsizliğe dönüşür. Bu, depresyon devresinde görülenin tersi bir nisbetsizliktir. Herşeyden önce, disponibl para - sermayeler, kâr oranı bu sektörde daha yüksek olduğu için, tercihan üretim malları sektörüne akacaklardır. Öte yandan **hızlandırma prensibi** etkisini göstermeye başlar.[39] Sabit sermayenin çok sınırlı bir kısmının her üretim cycle'i boyunca yıprandığı ve yenilendiği bilinmektedir. Bu kısım sabit sermayenin nisbi ömrünün uzunluğu ile belirlenmiştir.

Sabit sermayenin ortalama ömrünün 10 yıl olduğunu farzedelim. Bu, bir cycle boyunca yapılan toplam üretimin değerinin toplumun yararlandığı toplam sabit sermayenin değerinin sadece % 10'u olduğunu gösterir. Yıllık ürün değerinin 1500 milyon olduğunu, bunun 500'ünün kullanılmış sabit sermayenin değerini temsil ettiğini kabul edelim. Bu, toplam 5000 tutarında sabit bir sermaye stokunu gerektirir. Eğer mevcut sabit sermaye yılda 1500 tutarında bir üretim sağlamak için tam olarak kullanılmışsa, bu, 100 değerinde değil, fakat % 10'u, yani 100'ü, 300 tutarındaki munzam üretimin değerine

(10) Keynes ve diğer yazarlar «sermayenin değerinin maliyetine oranla» yükseldiğinden söz ediyorlar. Bu, donatım mallarının satınalınmasından umulan gelirlerin, bu malların satınalma masraflarını (yada ikame masraflarını) aştığı anlamına gelir. Bu fark faizden ne kadar yüksekse, şartlar yatırımlar için o kadar elverişlidir. [37] Bütün bu görüş geliştirmiş olduğumuz görüşlerle (muhakemelerle) aynı sonuçlara varmaktadır.

dahil edilecek olan 1000 değerinde yeni bir sabit sermayenin kurulmasını gerektirir. Demek ki, üretimdeki % 20 artış, sabit sermayenin cari üretiminin 3 misli artırılmasını gerektirmektedir. Böylece yeni sınai tesislerin imalatında üretim malları sektöründe hummalı bir faaliyet görünür. Bu sektördeki üretim, tüketim malları sektöründeki üretimden çok daha fazla artar.[40]

Üretim malları sektöründeki bu hummalı gelişme, hızlandırma prensibini yeniden harekete geçirir, ve işgücünün büyük kısımını emmesini sağlar, tüketim malları için disponibl satınalma gücünü yeniden artırır ve bu mallarda geçici bir kıtlık yaratır, bu da, bir kere daha yatırımları ve bu sektördeki sabit sermaye satınalmalarını karşılar. Tam istihdam tedricen gerçekleşir. Ücretler fiyatlardaki yükselmeden daha az hızlı olmayan bir hızla yükselmeye başlarlar; bu bakımdan artık-değer oranı yükselmekte devam eder, aslında, gerçek ücretler düşer, yada boom'un başlangıcında durgunlaşır.[41]

Her iki sektörde arz talepten düşük olduğu için üretkenlik derecesi en yüksek olan firmalar bol kârlar sağlar. Genellikle kâr oranının yüksek seviyesi yoğun bir yatırım, spekülasyon ve kredi faaliyetini kolaylaştırır. Depresyon boyunca iddihar edilmiş sermayeler ekonomik faaliyet içinde tedrici bir şekilde emilmiştir, bundan dolayı faiz oranı yükselmeye başlar. Çoğu şirketler sipariş üzerine çalıştıkları, yani emin piyasalarla çalıştıkları halde, bankalar gene kolaylıkla tedavül kredisi verirler. Demek ki, iskonto haddi nisbeten düşük kalır.

Donatım malları üreten işletmeler yeni makinalarla donanır. Ve daha önceden birikmiş olan siparişlerini gerçekleştirmeye başlarlarsa, donatım, yani üretim, tüketim malları sektöründe gitgide artar. Tam istihdamın yaratmış olduğu artan talebi karşılamak için yeterli bir noktada durur. Bu sırada bu işletmelerin donatım malları siparişlerini tedrici bir şekilde durdurdukları farzedilebilir. Fakat bu mallarla ilgili eski siparişler sadece giderilmiş olmaktadır. Siparişin verildiği anla, siparişin gerçekleştiği an arasındaki **gecikme,** buhranın hazırlanmasında önemli bir rol oynar. (Bakınız: Aftalion, Tinbergen, Frisch, ve gemi inşaatı cycle'i, Kalecki, Hansen v.s.)

Demek ki burada erişilen cycle, ilk kritik noktadır. Tüketim malları üreten sanayi gerçekte, üretimindeki her türlü yayılmayı durdurmak, hatta üretimi frenlemeye başlamak zorunda kalacaktır. Böylesine «makul» bir tutum sadece üretimdeki anarşiden dolayı değil: (her işletme önce rakibinin piyasadan çekilmesini bekler ve azami bir satış ve üretim sayesinde azami kârı elde edeceğini umar.), kâr gereğinden dolayı da imkânsızdır. İşletmeler kendilerini yeniden donatırlar. Üretimin sınırlandırılması cari üretim üzerindeki amortisman yüklerini artıracak, kâr oranını azaltacaktır. Ücretler tam istihdamın gerçekleşmesinden beri yükselme halindedir. Demek ki, artık-değer oranını azaltma ve kâr oranını indirme rizikosu vardır. Kapitalistler bu rizikoları rasyonalizasyonla, üretim aletlerinin daha entansif kullanılmasıyla, üreticilerin sarfettikleri çabanın yoğunlaştırılmasıyla karşılamayı denerler. Bu da her seferinde üretimde bir artışı gerektirir.[42] Faiz oranındaki müterakki bir yükselme de müteşebbisin kâr oranını azaltır. Kâr kitlesinde bu orandaki düşüşü önlemek için gerekli artış, üretimin yeniden artmasını gerektirir.[43]

Nihayet tüketim malları sektöründeki kapitalistler için ürünlerinin arz ve talebindeki dengenin asıl hangi anda gerçekleştiğini bilmenin çok güç olduğunu da unutmamak gerekir.

«Tüketimdeki yetersizlik hemen açıkça görülmez. Rezervler üretimin bütün katlarında birikince ve spekülatörlerin eline geçince büsbütün artar; üretimle dağılım arasındaki mesafe de aynı yönde etkilidir. Çünkü sürüm imkânları hakkında genel bir görüşe varmak bütünü ile mümkün olmaz ve piyasalar kaldırabilecekleri azami üretim derecesini (seviyesini) ancak bu seviye birkaç ay aşıldıktan sonra farkederler. Refahın sonu böylece geciktirilmiş olur. Ama bunun ardından gelecek buhran daha yoğun ve daha uzun süreli olacaktır.»[44]

Tüketim malları için disponibl toplam satınalma gücü azalır hale gelmeye başlayınca, cari üretimin önemli bir kısmının sürümü devam eder: Tüccarlar ve üretimin mutavassıt alanları, depresyon devrinin sonunda ve bütün bir ekonomik canlanma ve boom devresi boyunca tüken-

miş olan stoklarını yenilemek zorundadırlar.[11] Satışlarındaki artış sanayicileri üretimde, hiç değilse ilk devre boyunca nihai tüketimdeki bir durgunlaşma ile, hatta hafif bir gerileme ile aynı zamana tesadüf edebilecek olan yeni bir artışa doğru iter.

e) **Düşüş (iflas), depresyona dönüş:** Üretim malları sektörüyle tüketim malları sektörü arasında önce fiyatlar ve kâr oranı alanında görülen dengesizlik, demek ki, tedrici bir şekilde üretim alanına yayılmıştır. Ve şimdi de talep, satış ve piyasa alanına taşmaktadır. Tam istihdam gerçekleştiğinden tüketim malları satınalma gücünün toplam hacmi, artık artmaz, yada sadece çok az artar.[12] Buna karşılık, bu aynı malların üretimi, yukarda belirtilen sebeplerden dolayı bütün bir devre boyunca artmaya devam eder.

«Artan mali güçlükler ile birlikte tüketicilere dağılımda (daha doğrusu tüketicilere satışta) daha yavaş bir artış meydana gelir, (yada bu güçlükler belki de kısmen bu artışın sonucudur.) Ve bu fizik üretimin hızla arttığı aynı anda olur.»[48] Demek ki, stoklar önce nihai seviyede (perakende satış), sonra da ara seviyelerde, nihayet bizzat sınai işletmelerde artmaya başlar.

Bu artış gerçekleştiği ölçüde bundan zarar gören sanayiciler ve tüccarlar, onlara göre stokların değerden düşmesi yani önemli bir zarar anlamına gelecek olan doğrudan doğruya bir fiyat düsüşüne karşı direnirler. Demek ki, tedavül kredisi elde etmek için gitgide bankalara başvururlar. Vaktiyle bu sektördeki işletmelere geniş kre-

(11) Çoğu zaman, boom'un başlangıcında ve hızlandırma prensibi tam etkisini göstermeye başlamadan önce, işletmeler ve tüccarlar stoklarını tamamlamaya bakarlar. Bu hareketle birlikte satışlarda paralel bir artış meydana gelmeyince bu aynı stoklarını hızla tasfiye etmeye ve bu arada kendi satınalımlarını kısıtlamaya kalkışabilirler. Böylece, ekonomik cycle'ın ortasında önce iktisatçı Kitchin [45] tarafından ortaya konulan ve stoklar resesyonu da denilen (Metzler ve Abramovitz) [46] minör resesyonların meydana gelişi açıklanmış olur.

(12) Parasal terimler değil gerçek terimler anlaşılmalıdır. Para enflasyonu, tabiatıyla nominal ücretleri boom sonunda artırabilir. Fakat bu yükselme hayat pahalılığındaki yükselmeden dolayı geniş ölçüde etkisiz kalır. Bu anda üretimdeki her artışın gerçek ücretlerde (fazla mesai) bir artış yaratacağı, bunun da kâr oranını azaltacağı doğrudur. Aynı zamanda boom'un en yüce noktasında artık - değer oranı da azalmaya yüz tutar, ortalama verim, özellikle tecrübesiz bir işgücünün istihdam edilmesinden ve aşağıdaki fenomenlerden dolayı düşmeye başlar:

«Tam istihdam, işgücünün seyyaliyetinden, işe gelmemekten ve sebatsızlıktan dolayı asıldığından beri çoğu işletmelerde emeğin verimliliğinin azaldığı şüphesizdir.» [47].

diler vermiş olan bankalar, zarara uğramış işletmelerin iflasına ve bundan dolayı da ödünç verilmiş sermayelerin kaybına yolaçacak olan kredi taleplerini reddetme keyfiyetini mümkün olduğu kadar geciktirirler. Böylece hakiki bir kredi enflasyonu, boom havası içinde pek bol olan spekülasyon ve salt kaçakçılık fenomenlerine bağlı tehlikeli bir tansiyon bütün sistemde görülmeye başlar. Para piyasasındaki ve mali piyasadaki tansiyon, konjonktürün geri gelmesinden önce olur. Ve faiz oranında büyük bir yükselmeyle karakterize edilmiştir.[49]

Müteşebbisler, şimdi de, yürürlüğe koydukları yatırım projelerinin tamamlanmasını gitgide geciktirmek zorunda kalırlar. Bu yatırımlara tahsis edilmiş para-sermayenin bir kısmını mütedavil sermaye olarak kullanmaları gerekir. Üretim durgunlaştığı yada tüketim malları sektöründe azalmaya başladığı halde onların donatım malları siparişleri birdenbire düşer. Bu sebepten dolayıdır ki, aynı fenomenin üretim malları sektöründe meydana gelmesinden önce, tüketim malları üretimi en yüksek noktasına erişir, durgunlaşır, yada hatta gerilemeye başlar[50].

Eriştiğimiz cycle'in ikinci kritik noktasıdır bu. Gerçekte üretim malları sektöründeki işletmeler tüketim malları sektörünün, sabit sermayenin **genişletilmesi** ile ilgili siparişlerini karşılayabilmek için cycle'in başında araç ve gereçlerle donanmışlardır. Üretim malları sektöründe aşırı üretim fenomenlerinin meydana gelmesi ve bu sektördeki sanayilerin yeni maksimum üretici kapasitelerinin ötesinde çalışmaya başlamaları için bu genişlemenin durması yeter. Başka bir deyişle yatırımların **artma oranındaki bir yavaşlama** aynı sonucu verir:

«Donatım mallarını sağlayan sanayilerdeki üretim ritmi tüketim malları imal eden sanayilerdeki üretimin inkişafına tabidir. Eğer tüketim malları imal eden sektörlerin gelişmesi durursa, birinciler, piyasalarının bir kısmını kaybederler, imalatlarını eski seviyede tutabilmek için gerekli fonları sağlayabilecek olsalar dahi, faaliyetlerini azaltmak zorunda kalırlar.»[51]. Oysa bu sektörlerdeki işletmeler de çok yakın tarihlerde önemli yatırımlar gerçekleştirmişlerdir. Yani amorti etmek zorunda ol-

dukları önemli sermayeler vardır. Daha yüksek bir kâr oranı ile çekilmiş olan disponibl para-sermayelerin büyük kısmı bu işletmelere aktığı için istikraz edilen sermayelerle, diğer sektördeki işletmelerden daha iyi çalışırlar. Sermaye piyasasında görülmeye başlayan artan kıtlığın sonucu olarak faiz oranında görülen yükselme[13] bunları tüketim malları sektöründeki işletmelerden daha hoyratça sarsacaktır. Kâr oranı da, genel masraflardaki yükselmeden, ücretlerin yükselmesinden (fazla mesai), israfın artmasından dolayı aynı devreye doğru düşmeye başladığı için bu büsbütün hissedilecektir.[52]

Satış karneleri boşaldığında bu işletmeler üretimlerini kısıtlamak, personellerinden bir kısmına yol vermek ve diğer tasarruf tedbirlerine başvurmak zorunda kalırlar. Fakat bütün bunlar bu sektörün dağıttığı tüketim mallarını satınalma gücü hacminin azalmaya yüz tuttuğu anlamına gelir. Böylece tüketim malları için talepte gerçek bir azalma, stoklarda yeni bir artma, üretimde yeni bir daralma, ve kârlarda yeni bir düşme meydana gelir.

Bu artan daralma sürecinin belli bir noktasında dengesizlik zaruri olarak ön safhaya, kredi safhasına geçer. Tedavül kredisi talebi her taraftan artmaya başlar. Buna karşılık, para sermaye arzı azalır. Çünkü kâr oranı ile faiz oranı arasındaki fark kaybolur. Stokların artmasından, satışların durgunlaşmasından dolayı, işletmeler sürekli bir likit para darlığı ile karşılaşırlar. Banka mevduatlarını azaltırlar. Menkul ve gayrımenkul değerleri tasfiye ederler.[53]

Nihayet bir önceki durgunluk devresi boyunca birikmiş bütün rezervler hummalı boom faaliyeti içinde emilmiştir. Demek ki böyle bir süreç boyunca para-sermayenin arz ve talebi arasındaki dengesizliğin kredi sistemindeki yayılmanın durmasını belli bir noktaya getirmesi kaçınılmazdır. Bankalar gittikçe artan aşırı oranlar dışında, tedavül kredisi ile ilgili yeni talepleri reddetmeye baslarlar. Faiz haddi ve iskonto haddi hızla yükselir.[14]

(13) Bu kıtlığın, (eksikliğin azlığın) ille de sermayedeki efektif bir kıtlığın sonucu olması gerekmez. Bu sermaye sahipleri çoğu zaman bu anda bunları ödünç vermeyi reddederler. Çünkü kâr oranındaki düşüş, müstakrizlerde artan bir istikrarsızlık rizikosunu gerektirebilir.

(14) Üretim kredilerine uygulanan faiz oranındaki yükselmenin, işletmelerin oto finansmanının üstün bir rol oynadığı ileri kapitalist ülkelerde an-

İflasların sayısı gittikçe artar. Borçluların iflasları alacaklıların iflasına yol açar, çok geçmeden, çığ büyür. Yüzlerce işletme kapılarını kapatır, işçilerine yol verir. En büyük felaketleri birdenbire önleyebilecek olan likit para peşinde koşan işletmeler stoklarını ne pahasına olursa olsun tasfiye etmek zorunda kalırlar. Fiyatlar çöker, kâr diye birşey kalmaz, yeni bir iflas dalgası gelir, fiyatların, kârların, üretimin, gelirlerin, istihdamın seviyesi anormal derecede düşer.(15)

■ Kapitalist Üretimin Temelindeki Yayılma

Kapitalist ekonominin devri ilerleyişinin analizi, sistemin ve piyasanın tümü ile ilgilenmeksizin, rekabetin etkisiyle, cycle'in azami kâr peşinde koşan kapitalist işletmelerin davranışı üzerine kurulmuştur. Fakat nasıl oluyor da periyodik buhranlar işletmeleri daha ihtiyatlı davranmaya, yani boom'un sonunda aşırı bir üretimi önlemek için ekonomik canlanma sırasında yatırımlarını kısıtlamaya niçin sevketmiyor? Başka bir deyişle, nasıl oluyor da boom'lar her seferinde, ilerde son derece felaketli bir çöküşe yolaçacak aynı ihtiyaçlı ve azgın karakteri gösteriyorlar?

Cycle boyunca talepteki dalgalara son derece maruz sektörler bu dalgalanmalara uymayı öğrendiklerinden, bu mesele büsbütün bir önem kazanmaktadır:

«Cycle safhaları boyunca talepteki periyodik değişikliklere alışmış olan işletmeler maksimum refah talebini karşılamayı... öğreniyorlar. Bu dalgalanmalara diğerlerinden daha çok maruz olan sanayiler, ki biz onlara devrî sanayiler diyeceğiz, bu şekilde hareket etmeye bilhassa gayret ediyorlar. Bu sanayiler, ancak refah devresinde, tam olarak kullanılabilecek bir üretim kapasitesine sahip olacaklardır.[56]

çok pek az bir etkisi olduğunu unutmamak gerekir. Tedavül kredisinde durum böyle değildir. [54]

(15) Kaldor [55] boom'un durmasıyla ilgili 4 sebep sayıyor: yatırımları durduran artan bir faiz oranı; aynı faiz oranındaki yükselmenin kâr oranında sebep olduğu düşme; tüketim malları talebinin yayılmasındaki (genişlemesindeki) yetersizlik; işgücü kıtlığından dolayı kapasitenin üstünde çalışma. Aynı sıra içinde olmasa bile, bu faktörden üçünün etkisini belirtmiştik Tam istihdam, bilhassa kâr oranı üzerinde kendini hissettirir.

Ekonominin devrî ilerleyişini kapitalistlerin böyle bir tahmininin **önleyebileceğini** göstermez bu. Uzun ömürlü oluşu ile belirlenmiş sabit sermayenin periyodik yenilenmesi olgusunun, yani sadece bu olgunun bile bu devri ilerleyişi açıklamaya yettiğini görmüştük. Ama asıl mesele şudur: Her ekonomik canlanmanın başlangıcında cycle boyunca nüfustaki artışa aşağı yukarı tekabül eden bir yatırımla birlikte meydana gelen her ekonomik canlanmanın başlangıcında niçin sadece sabit sermayenin yenilenmesiyle karşılaşmıyoruz? Hızlandırma prensibinin etkisiyle asıl boom'lara yol açan üretici kapasitede sıçramalarla gerçekleşen büyük bir genişleme ile niçin karşılaşıyoruz.

Tarihi bakımdan bu soruya verilecek bir tek cevap vardır. Kapitalist ekonominin devri ilerleyişi her ekonomik canlanmanın başlangıcında, bu ekonominin **temelindeki yayılmadan** dolayı son derece ihtilaçlı bir karaktere bürünmekte ve bu, üretim malları sanayiinin faaliyetini kamçılayan önemli sınai sektörler için birdenbire **yeni piyasaların** ortaya çıkması ile gerçekleşmektedir.

Bu yeni piyasalar, ya kapitalist üretimin coğrafi yayılışından (kapitalist olmayan bir çevreye nüfuz etme),[57] ya yeni üretim sektörlerinin ortaya çıkışından (teknolojik ilerleme) yada rekabet ilişkileri içindeki ani sıçramalardan (güçlü bir rakibin savaşta ölmesi, bu rakibin teknolojik bakımdan geri oluşu) ileri gelebilir. Bunlara XX. yüzyılın başlangıcında, esas itibarile, devletin savaş malzemeleri siparişlerinden dolayı ikame piyasaların oynadıkları rolü eklemek gerekir.(16)

Böylece kapitalizmin tarihinde ardarda gelen her boom, üretimin temelindeki böylesine bir yayılma ile açıklanabilir:

a) 1816-1825 cycle'i: Britanya sanayii Latin Amerika piyasalarını ele geçiriyor. Büyük Britanya'da havagazı fabrikalarının ve kanalların yapımı; Belçika'da sanayileşmesinin başlaması.

b) 1825-1836 cycle'i: Britanya'nın Latin Amerika'ya ve Amerika Birleşik Devletleri'ne yaptığı ihracatın

(16) XIV. bölüme bakınız.

son derece gelişmesi, Belçika, Fransa ve Renan'daki sınai yayılma; demiryolları yapımının başlangıcı.

c) 1836-1847 cycle'i Britanya'nın Asya'ya, özellikle de Hindistan'a ve Çin'e (afyon savaşından sonra) ihracatının son derece artışı. Bütün Batı Avrupa'da hummalı bir demiryolu inşaatı.

d) 1847-1857 cycle'i: California'da altın madenlerinin keşfedilmesinden sonra Amerikan piyasasının yayılması. Amerika Birleşik Devletleri'nde ve bütün Avrupa'da demiryolu inşaatı, Amerika Birleşik Devletleri'nde, Almanya'da, ve Fransa'da yeni sanayilerin kuruluşu, hisse senetli şirketlerin ilk hamlesi.

e) 1857-1866 cycle'i: Amerikan içsavaşından dolayı bulunmayan Amerikan pamuğunun yerini almak için Hindistan ve Mısır piyasasının bilhassa pamuk plantasyonlarını geliştirmek suretiyle genişlemesi.

f) 1866-1873 cycle'i: Bilhassa 1866 ve 1870, 1871 savaşlarının etkisiyle Almanya, Avusturya-Macaristan, ve Birleşik Devletler'deki demir sanayiinin gelişmesi. Birleşik Devletler'de demiryolu inşaatının yarattığı büyük boom.

g) 1873-1882 cycle'i: Amerika Birleşik Devletleri'nde ve Batı Avrupa'da hummalı bir demiryolu inşaatı. Gemi inşaatındaki ilerleme. Makineleşmiş tarım üretimindeki gelişmeden dolayı Güney Amerika, Kanada, ve Avusturalya piyasalarının genişlemesi.

h) 1882-1891 cycle'i: Amerika Birleşik Devletleri'nde, Rusya'da, ve Latin Amerika'da (özellikle Arjantin'de) demiryolu inşaatındaki son büyük ilerleme (bilhassa Arjantindeki ilerleme), Britanya ve Fransız sermayelerinin ihracı, Afrika piyasalarının gelişmesi.

i) 1891-1900 cycle'i: Bütün dünyada tramvay imalatı. Rusya'da, Afrika'da, Asya'da ve Latin Amerika'da demiryolu inşaatı. İngiliz, Fransız ve Alman sermayelerinin ihracı, elektrik ve petrol sanayilerinin gelişmesi.

j) 1900-1907 cycle'i: Demir sanayiindeki hamle (silahlanma yarışı): Gemi yapımında, tramvay yapımında, elektrik santralleri ve telefon santralleri kurulmasında gerçekleştirilen büyük ilerleme, Kuzey Afrika'dan Orta-

doğu'ya kadar Türkiye piyasasının gelişmesi, Afrika'da ve Asya'da son demiryolu inşaatı dalgası.[17]

k) 1907-1913 cycle'i: Demir, silah ve gemi inşaatındaki ilerleme. Tramvay yapımı boom'unun sonu. Ortadoğu pazarının gelişmesi.

l) 1913-1921 cycle'i: Amerika Birleşik Devletleri'nde ve Japoiya'da sınai kuruluşlar, demir sanayinde boom, gemi sanayiinde, silah sanayiinde boom, bu aynı ülkelerde ve Almanya ile İngiltere'de kimya sanayiindeki boom, otomobil sanayiindeki ilk hamle.

m) 1921-1929 cycle'i: Dünya otomobil, kauçuk, petrol, alet-makinalar, elektrik cihazları ve kimyevi maddeler sanayiinde dünya ölçüsündeki ilerleme, bilhassa Almanya'ya Amerikan sermayesi ihracatının yarattığı boom.

n) 1929-1937 cycle'i: Herşeyden önce Almanya ve Japonya'da silah sanayiindeki hamle, Çin ve Latin Amerika piyasasının gelişmesi, uçak sanayiindeki ilk hamle.

o) 1937-1947 cycle'i: Amerika Birleşik Devletleri'nde, Kanada'da, Avusturalya'da, Almanya'da, Büyük Britanyada silahlanma sanayiindeki hamle, bilhassa Batı ve Doğu Avrupa'da, Afrika'da Latin Amerika'da ve Uzakdoğu'da dünya piyasalarının taksimi, atom sanayiinin başlangıcı, azgelişmiş ülkelerin sanayileşmesi.

p) 1949-1953 cycle'i: Silahlanma sanayiinde ve uçak sanayiindeki hamle. Atom sanayiinin gelişmesi, imar ve kalkınma ihtiyaçları üzerine kurulmuş Alman ağır sanayiindeki yeni hamle, Afrika piyasasının gelişmesi, azgelişmiş ülkelerin sanayileşmesi devam ediyor.

q) 1953-1958 cycle'i: Elektronik sanayi, kimya sanayiinin (plastik maddeler) ve makine sanayinin (her türlü donatım) son derece ilerlemesi, silahlanma yarışının devamı ve azgelişmiş ülkelerde sanayileşme. Gayrimenkul inşaatının yarattığı boom, Avrupa'da dayanıklı tüketim malları sektörlerindeki hamle; otomasyonun dünya ölçüsünde ilk gelişmesi.

(17) Rusya hariç Avrupa'da demiryolu yapımı 1870 - 1880 devresinde doruğuna ulaşmış ve yılda ortalama olarak 5000 km. hat döşenmiştir. Amerika Birleşik Devletleri'nde bu tepe noktasına 1880 - 1890 devresinde yılda ortalama 11800 km.'lik bir artışla erişilmiştir. 1890 - 1900 devresinden itibaren dünyanın geri kalan ülkelerinde yıllık demiryolu inşaatı Avrupa ve Amerika Birleşik Devletleri'ndeki demiryolu inşaatını aşarak 1900 ve 1908 yılları arasında yılda ortalama 12031 Km ile tepe noktasına ulaşmıştır [58]

■ Noksan-Tüketim Teorileri

Ekonomik düşüncenin tarihinde kapitalist ekonomi cycle'ini açıklayan iki büyük ekol görülür: Noksan istihdam ekolü ve nisbetsizlik ekolü. Bu ekollerden her biri kapitalist üretim tarzının temel bir çelişkisi üzerine parmak basmakta fakat bu çelişkiyi sistemin diğer karakteristiklerinden tecrit ettiği için hataya düşmektedir.

Periyodik buhranları açıklamak için noksan-tüketim teorisini savunanlar üretimdeki sınırsız gelişme eğilimi ile geniş kitlelerin tüketiminin sınırlandırılması arasındaki çelişkiden, yani kapitalist üretim tarzının bilfiil karakteristiğini teşkil eden çelişkiden hareket ediyorlar. Böylece periyodik buhranlar **artık-değerin gerçekleşmesi buhranları olarak görünüyorlar.** Kitlelerin satınalma gücündeki yetersizlik bunların belirli bir devre boyunca imal edilmiş ürünlerin tümünü satınalmalarını önlüyor. Artık-değer gerçekten üretilmiştir; fakat satılamıyan emtiada kristalleşmiş olarak kalmaktadır. Bu ekolün temsilcileri arasında özellikle Owen, Sismondi ve Rodbertus gibi pre-marksist sosyalistler, Rus popülistleri ve Marx'ın tilmizleri: Kautsky, Rosa Luxemburg, Lucien Laurat, Fritz Sternberg, Otto Bauer (son eserinde), Nathalie Moszkowska, Paul Sweezy v.s. sayılabilir. Binbaşı Douglas, Profesör Lederer, Foster ve Catchings, Hobson ve Keynes ve onun tilmizlerinin bir kısmı (bilhassa Profesör Hamberg) bu ekolün marksist olmayan temsilcileri diye telakki edilebilir.

Bu görüşün en kaba savunucuları, buhranların kökenini, işçilerin ücret olarak yarattıkları yeni değerin sadece bir **kısmının** eşdeğerini ücret olarak almalarında görüyorlar. Ama bu değerin diğer kısmının burjuvazinin (kapitalist aileler ve müteşebbisler) satınalma gücüne tekabül ettiğini ihmal ediyorlar. Fred Oelssner gibi bilginlik iddiasında olan bir yazar bile **Die Wirtschüftskrisen**[59] adlı eserinde şunları yazmaktadır:

«İşçinin artık-değerin üreticisi olarak oynadığı rolle, piyasada tüketici yada satınalıcı olarak oynadığı rol arasındaki bu çelişki, bu piyasadaki gelişmenin, üretimdeki yayılmaya asla(!) erişemiyeceğini ortaya koymak-

tadır. Kapitalist (üretim) şartları içerisinde talep daima arzdan daha yavaş gelişir.(!)»

Böylesine bir görüş, buhranların niçin patlak verdiğini açıklamaz. Olsa olsa aşırı üretimin **sürekliliğini,** kapitalizmin imkansızlığını açıklar.

Demek ki, işçiler hiç de üretilmiş emtianın tümünü satınalmak mecburiyetinde değildirler. Aksine, kapitalist üretim tarzı bu emtianın bir kısmının, yani üretim mallarının asla işçiler tarafından değil, fakat daima kapitalistler tarafından satınalınmasını gerektirir. Noksan-istihdam teorisini savunmak için kapitalist üretim tarzında, bir yandan ücretler ve artık-değerin değişmeyen sermayeye dönüşmemiş kısmı ile, öte yandan, milli gelir arasındaki oranın; tüketim mallarının değeri ile üretimin tümünün değeri arasındaki orandan **zaruri ve periyodik olarak** düşük olduğunu isbat etmek gerekecektir. Bu isbatlama hiçbir zaman inandırıcı bir şekilde gerçekleşmemiştir.

Rosa Luxemburg[60] benzer görüşlerden hareket etmekle beraber, birikimin, genişletilmiş tekrar-üretimin kökenlerini araştırarak tartışmayı daha ilginç bir seviyeye yükseltiyor. Gerçekten de genişletilmiş tekrar-üretim, kapitalistlerin üretime yatırdıklarından çok daha fazla değeri, sermayenin bir rotasyon cycle'i sonunda, emtia tedavülünden elde ettikleri anlamına gelmektedir.

Demek ki, diyor Rosa Luxemburg, kapitalistler işçilerin ücretlerini (değişken sermaye) olduğu kadar üretimde kullanılan hammaddelerin ve makinaların (değişmeyen sermaye) ikame değerini de **avanse etmişlerdir.** Kapitalistlerin üretici olmayan tüketimine (artık-değerin birikmemiş kısmına) gelince; bu da, bizzat kapitalistler tarafından ödenmiştir. Demek ki, üretimin tamamı işçiler ve kapitalistler tarafından satınalındığı takdirde, bu sadece, kapitalistlerin tedavüle yatırmış oldukları fonları tekrar elde ettiklerini ve artık-ürünlerini birbirlerinden satınaldıklarını gösterecektir.

Her kapitalist işletme tek bir ünite olarak gözönünde tutulduğu takdirde bir anlam kazanacaktır bu. Fakat kapitalist rejim, bir bütün olarak ele alındığında bu sonuç çok saçma görünmektedir. Burada hiç şüphe yok ki,

servetlerde, kapitalist sınıfın biriktirmiş olduğu değerde bir artışla karşılaşılmaktadır. Bu artış, kapitalistler-arası mübadelelerin sonucu olamaz. Demek ki, Rosa Luxemburg, artık-değerin gerçekleşmesi, kapitalist olmayan piyasalar kapitalist üretim tarzına açık bulundukları ölçüde mümkündür sonucuna varmaktadır. Rosa, bu piyasaları her şeyden önce kapitalist ülkelerdeki kapitalist olmayan sınıfların (köylülerin) satınalma gücünde ve kapitalist olmayan ülkelerle yapılan dış ticarette görmektedir.[18]

Tarihi bakımdan, kapitalist rejimin, kapitalist olmayan bir ortamda doğup geliştiği kesindir. Onun temelinin yayılmasına (inkişafına) yeni alanların ele geçirilmesinin son derece dinamik bir itilim verdiği de bir o kadar kesindir. Ama bundan, kapitalist olmayan bir çevre yoksa, artık-değerin gerçekleşmesi mümkün değildir, sonucu çıkmaz.

Rosa Luxemburg'un hatası, dünya kapitalist sınıfını bir bütün olarak, yani **rekabeti hesaba katmaksızın** incelemiş olmasından ileri gelmektedir. Marx'ın, **Kapital'**in III. cildinde ortalama kâr oranını hesaplarken kapitalist sınıfı bir bütün olarak ele aldığı doğrudur. Rosa, tezini doğrulamak için bu referansı muzafferane bir eda ile zikretmektedir.[62] Fakat **Kapital**'in genel planı içinde Marx'ın buhranlar, **«bir bütün olarak ele alınmış sermayenin» alanı dışında kalır,** diye belirttiğini Rosa bilmez görünmektedir; **buhranlar Marx'ın «farklı sermayeler» fenomeni dediği fenomenlerin, yani rekabetin sonucudur.** Kapitalizmin bütün dinamiğini, kapitalizmin bütün gelişme kanunlarını tayin eden o'dur (rekabettir).

Demek ki, rekabet diğer kapitalistlerle emtia mübadelesini gerektirmektedir. «Artık-değerin gerçekleşmesinin» temelinde değerin kapitalist sınıf içinde bu yer de-

18) Buharin, kapitalist sınıflarla yada kapitalist ülkelerle yapılan ticarette de emtia mübadelesi vardır, yani yeni mahreçler (piyasalar) yoktur diyerek bu kanıtı cevaplandırmıştır. Buharin, bu ticaretin bir emtia mübadelesi şekline değil kapitalist olmayan üretim tarzlarından ve kapitalist emtia üretiminden doğmuş **kapitalist olmayan gelirlerin** (Mesela, yarı - feodal toprak rantı) mübadelesi şekline bürünebileceğini anlamamıştır. Demek ki, aslında yeni mahreçler ve burjuvazi lehine değer transferleri vardır. Sternberg, Buharin'in «saf» kapitalist bir toplumda sadece bir tüketim malları bakiyesinin (kalıntısının) satılamıyacağı tezinden hareket edilirse, bu tüketim malları kapitalist olmayan ülkelerden ithal edilmiş üretim mallarıyla (hammaddelerle) mübadele edilebilecek ve böylece hem artık - değerin gerçekleşmesi, hem de sermayenin birikimi kolaylaşmış olacaktır, diye ilave etmektedir. [61]

ğiştirmesi pekala bulunabilir. Kapitalistler arası bu mübadelelerin çerçevesi içerisinde kapitalist sınıfın «tümü», aynı meblağda bir paranın tedavülü ile **ardarda** gerçekleşmiş olan global kârının arttığını görebilir.[19]

Farklı ülkeler, farklı sektörler ve farklı işletmeler arasındaki eşit olmayan gelişme ritmi kapitalist piyasaların yayılmasının muharrikidir ve bunun için de, kapitalist olmayan sınıflara ille de başvurması gerekmez.[64] Genişletilmiş tekrar üretimin, kapitalist olmayan çevrelerin dışında bile nasıl gelişebildiğini, bu şartlar içinde artık-değerin nasıl gerçekleştiğini açıklayan o'dur. Pratikte, kapitalist olmayan çevrelerle yapılan mübadeleler kapitalizmin eşit olmayan gelişmesinin bir veçhesinden başka birşey değildir.

■ «Noksan-Tüketim» Modellerinin Eleştirilmesi

Birçok yazarlar, «noksan tüketim» teorisine, yani periyodik buhranların son kaynağı olarak artık-değerin gerçekleştirilmesinin imkansızlığı teorisine daha ince, daha rakamlı bir şekil vermek için uğraşmışlardır. Otto Bauer (son eserinde), Leon Sartre, Paul Sweezy, Fritz Sternberg'in misalleri en ilginç olanlarıdır. Bununla beraber, «noksan tüketimin» bu farklı cebirsel «modellerinin» hepsinde müşterek bir hata vardır[20]: İddiayı daima delil olarak kabul etmektedirler.

Böylece, Paul Sweezy[65], üretim mallarının üretiminde değerce bir artış, tüketim mallarında **orantılı olarak artan** bir üretim kapasitesiyle mutlaka birlikte meydana gelir tezinden hareket ederek, modelini ortaya koymaktadır.

Başka bir deyişle, $\frac{\text{c olarak birikmiş artık-değer}}{\text{ücretler} + \text{c olarak birikmemiş s—v}}$

(19) Özellikle, Marx'ın **Grundrisse**'deki çok ilginç gözlemine bakınız: «Bir noktada yaratılmış artık-değer, kendisi ile mübadele edilmek için, bir başka noktada artık-değerlerin yaratılmasını gerektirir.»

Marx'ın **«Artık-değer teorisi»**ndeki gözlemine de bakınız: «Fakat kapitalist üretim ancak bazı alanlarda ve belli şartlarda dizginleri gevşetebileceği için, bütün olanlarda eşzamanda ve yeknesak bir şekilde gelişecek olsaydı, hiçbir kapitalist üretim mümkün olmazdı» [63]

(20) Aslında aynı gözlem, şu yada bu cycle teorisini isbat etmek için kullanılan ekonometri «modellerinin» çoğuna uygulanır. XVIII. bölümde «ekonometrisler» bahsindeki daha ayrıntılı yorumlara bakınız.

ilişkisi (oranı) ve $\frac{\text{satınalma gücü I}}{\text{satınalma gücü II}}$ ilişkisi tedrici bir şekilde arttığı halde $\frac{\text{değer I}}{\text{değer II}}$ ilişkisi istikrarlı kalacaktır. Bu ipotezden hareket edilince, aşırı tüketim malları üretiminin «zarureti», tabiatiyle, isbat edilmiş olur. Çünkü bu isbat (iddia) daha önceden ipotezde mevcuttu.

Otto Bauer[66], buna benzer bir muhakeme yürütmektedir. Değişmeyen sermayenin, genişletilmiş tekrar - üretim boyunca munzam olarak istihdam edilen işçiler tarafından satınalınmış munzam tüketim mallarını üretmek için değişmeyen sermayelere [duyulan] ihtiyaçlardaki artışa oranla çok daha hızlı bir şekilde biriktiği olgusundan, Otto Bauer buhranın kaçınılmaz olduğu sonucunu çıkarmaktadır. Artan bir artık-değer oranının kullanılmasının mantıki sonucudur bu. Fakat Otto Bauer'in modeli, değişmeyen yeni sermayelerin, toplum ancak kendi nihai üretimini artırdığı **oranda** toplum tarafından emildiğini önceden farzetmektedir. Demek ki toplum, her iki sektördeki üretim değeri arasında **istikrarlı bir oran** [olduğunu] peşinen kabul etmektedir. Oysa, Otto Bauer'in asıl isbat etmesi gereken şey budur. Otto Bauer'in **mevcut sabit sermaye stoku** (toplam üretim kapasitesi) ve **teknik ilerleme oranı** kavramlarını kullanan ilk marksist yazar olduğunu belirtmek gerekir. Bu iki kavram neo-keynezyen ve ekonometrik ekol tarafından, özellikle de Harrot, Domar, Pilvin ve Hamberg[21] tarafından geniş ölçüde kullanılmıştır.

Leon Sartre[68] iki büyük sınai üretim sektörünün değişmeyen sermayeleri arasındaki oranın aynı kaldığı ipotezinden hareket etmektedir. Leon Sartre bu ipotezi bir ilk ipotezden, yani iki sektördeki artık-değer oranı ile birikim oranının özdeşliği (ayniliği) ipotezinden çıkarmaktadır. Fakat aynı zamanda da üretim malları talebi-

(21) Hamberg [67] mevcut sabit sermaye stokunun artışı ile üretimde, bu stokun tam istihdamının yarattığı, artış arasında bir oran bulunduğunu isbat etmektedir. Fakat **global** sabit sermaye stokunun artışı ile sadece **tüketim mallarının** üretim kapasitesi arasında böyle müstakar bir oran tesbit etmekten dikkatle kaçınmakta, böylece bütün noksan tüketim teorisi taraftarlarında görülen müşterek hatadan sakınmaktadır.

nin tüketim malları talebinden daha hızlı arttığını farzetmektedir. $\frac{\text{Talep II}}{\text{Talep I}}$ arttığı halde $\frac{\text{I}}{\text{II}}$ müstakar kalırsa buhran, şüphesiz, kaçınılmaz olur ve aşırı bir tüketim malları üretimi buhranı şekline bürünür.

Burada sadece iddiayı daima delil olarak kabul etme (pétition de principé) değil, bir muhakeme hatası da söz konusudur. Sartre (tıpkı Strenberg gibi), her iki sektörde istihdam edilen üretken güçler arasındaki değişmeyen bir oranın devamını kapitalist rekabetin sonucu olarak görmektedir. Mekanist bir rekabet görüşüdür bu. Bu görüş sermayenin organik bileşiminin bütün sektörlerde eşit hale getirilmesine (gelmesine) hiç de yolaçmaz. Aksine **sermayenin organik bileşiminde global bir artışa ve bundan dolayı** da üretim malları sektörünün yararına ve tüketim malları sektörünün zararına olmak üzere üretken güçlerin yeniden nisbi dağılımına yolaçar. Marksizmin, istatistiki verilerle de doğrulanmış temel ipotezlerinden biridir bu.[22] Fakat bu ipotez cycle'in bir «modeline» dahil edilince, iki sektördeki üretimin değeri arasında değişmez bir oran olduğu fikri, bundan dolayı da tüketim mallarının noksan üretimi sebebiyle aşırı üretimin kaçınılmaz olduğunu «matematik yolu ile isbatlama» çökecektir.

Sternberg'in teorik modeli daha ilginçtir. O, çifte bir temelden: Marx'ın **Kapital**'inin II. cildindeki genişletilmiş tekrar-üretimin rakamlı şemaları ile, rekabetin mahiyetinden hareket etmektedir.

Marx'ın **Kapital**'in II. cildinde kullandığı genişletilmiş tekrar-üretim şemalarını inceleyen Rosa Luxemburg, iki sektör arasındaki mübadele dengesinin, I. sektördeki

(22) Shaw'a göre [69], Birleşik Devletler'de 1869'da 296 milyon dolar tutarında olan donatım malları üretimi 1919'da 6033 milyon dolara yükselmiş, aynı devre boyunca, tüketim malları üretimi 2428 milyon dolardan 28445 milyon dolara çıkmıştır. Demek ki, I. sektör üretimini yirmi misli, ikinci sektör ise sadece 9 misli artırmıştır (gene de bu sektörün üretimi ile ilgili tahmin aşırı bir tahmindir, çünkü «dayanıklı tüketim malları» kategorisine gerçekte üretim malları olan ürünler dahil edilmiştir). 1919'dan günümüze kadar olan devre hakkında aynı türden hesaplar yok elimizde. Fakat **Statistical Abstract**'ın farklı emtia kategorileri konusundaki rakamları açıklayıcı bilgiler vermektedir. 1919'dan 1952'ye kadar dayanıklı malların üretiminin değeri (büyük kısmı ile I. sektöre ait malların üretimi) beş misli artmış (72 endisinden 340 endisine çıkmıştır), buna karşılık, dayanıklı olmayan malların üretimi sadece üç misli yükselmiştir (endis 62'den endis 190'a çıkmıştır).

artık-değerin %50'si olan birikim oranının aynı cycle boyunca II. sektördeki artık-değerin %20'sine düşmesinden dolayı, ancak bundan dolayı mümkün olduğu hususu üzerinde israr etmişti. Sternberg[70], bunu ele almakta ve genişletmektedir. Her iki sektörde sermayenin organik bileşiminin artması ile birlikte, iki sektör arasında denge kurulması için iki birikim oranı arasındaki bu eşitsizliğin gerekli olduğunu ileri sürmektedir[23].

Sermayenin birikim oranının iki sektörde farklı olacağını kabul etmek için bir sebep yoktur diyen Sternberg, bu oranın kapitalist rekabetten dolayı eşit hale geleceğini belirtmektedir. Bununla beraber, onun şemasında, dengesizlik iki sektördeki eşit birikim oranından değil, I. ve II. sektörlerde eşit bir birikim oranı ile sermayenin farklı organik bileşimi arasındaki **zıtlıktan** ileri gelmektedir.

Demek ki ampirik veriler de, teori de, sermayenin bu organik bileşiminin, gerçekten, iki sektörde farklı olacağını bize göstermektedir. Bu şartlar içinde, birikim oranının II. sektörde de **düşük olacağını** anlamak için rekabet mekanizmasını izlemek yeter (gerekir). I. sektördeki kapitalistler, hafif sanayi üzerindeki teknolojik üstünlüklerinden yararlandıkları için, gerçekte, II. sektördeki işçiler tarafından üretilmiş artık-değerin bir kısmını ele geçirirler. Olgulara uygun olan bu sonuç Sternberg'in isbatlamalarını boşa çıkarmaktadır.

■ Nisbetsizlik Teorileri

Diğer ekole mensup iktisatçılar buhranın derin sebebinin, iki büyük sektör arasındaki, yani tüketim malları sektörü ile üretim malları sektörü arasındaki denge şartlarını (bizim X. bölümde belirttiğimiz şartları) periyodik olarak altüst eden **üretimdeki anarşide** görmektedirler. Bu kategoriye Marx'ın, Rus «legal marksistleri» Tougan - Baranowski ile Boulgakof, Avusturya'lı Hilferding, Otto Bauer (gençlik eserleri), Polonya'lı Henryk Grossman, Sovyet teorisyeni Buharin gibi tilmizleri dahil edilebilir.

(23) Ilginç bir varyant: Kalecki [71], cycle'in temelinde kapitalistlerin harcamalarının, yani artık - değerin birikim oranının bulunduğuna işaret etmektedir. Ona göre, bu oran **umulan (tahmin edilen) kâr oranı ile halihazır faiz oranı** arasında. Cycle'in sonunda üretim kapasitesi arttığı ölçüde daralan farka bağlıdır.

Marksist olmayan iktisatçılar arasında herşeyden önce Aftalion, Schumpeter ve Spiethoff'u belirtmek gerekir.

Bütün bu teorisyenler, krizlerin kökenini, her müteşebbisin, yatırımlarında piyasanın genel eğilimlerini gözönünde tutmaksızın, kendi kârlarını azami derecede artırmaya uğraşmasında görmektedirler. Kapitalistler «rasyonel bir şekilde», yani iki büyük üretim sektörü arasındaki denge nisbetlerini muhafaza edecek şekilde yatırım yapabilselerdi, buhranlar önlenebilecekti, düşüncesi bu teorisyenlerin görüşünün mantıki sonucudur. Hatta bazı teorisyenler üretim malları üretiminin, tüketim mallarının nihai tüketiminden tamamen ayrılabileceğini ve tüm ekonomik faaliyetin sadece makineler imal edecek makineler imalinden ibaret olacağı ve tüketim malları tüketiminin adeta sisteme müdahale etmeyeceği bir sistemin pekala düşünülebileceğini (tasavvur edilebileceğini) ileri sürmüşlerdir.

Amerikalı iktisatçı Myron W. Watkins şöyle yazmaktadır:

«Tüketimi geciktirme eğiliminin ekonomik bir limiti yok mudur? Yaşamak için gerekli temel tüketimi devam ettirmenin dışında ekonomik bir limit yoktur(!). Ekonomik teoride (üretimden) sapmış sürecin sonsuz yayılması(!) mantıki bir amaçtır. İnsanların makinalar ve her türlü donatım malları üretimiyle uğraştıkları(!) halde nesiller boyunca (yani sonsuz olarak) tuzla, ekmekle, sütle ve bir parça kumaşla yetinebilecekleri bir toplum tasavvur edilebilir.»[72]

Gerçekte saçma bir görüş sözkonusudur. Daha önceden tamamen stoklanmış olan dokuma mamullerinin satışında hiçbir inkişaf olmayacağını piyasa analizi sonunda anlayan dokuma makinaları fabrikatörlerinin hiçbiri üretim kapasitesini iki misline çıkarmıyacaktır: «Sermaye birikiminin nihai amacı, tabiatıyla, tüketim mallarının üretiminin artırılmasıdır.»[73] Üretim mallarının üretimi bütün bir devre boyunca bu ilk temelden ayrılabilir ve nihai tüketimindeki artışı geçici olarak umursamaksızın, son derece inkişaf edebilir. (Büyük bir yayılma gösterebilir). Fakat bu **geçici sapmanın** kefaretini bir buhranla öder.

Öteyandan kapitalist bir toplumda yatırımların «rasyonel organizasyonunun», yani rekabetin «düzenlenmesinin» ekonomik dalgalanmaları tamamen ortadan kaldırabileceğini düşünmek yanlıştır. Özellikle Alman ve Japon savaş ekonomisinden edinilen tecrübeler bunun parlak bir isbatıdır.(24) Talep arzı aşınca hiçbir düşünüş tarzı (muhakeme) bütün kapitalistleri üretimlerini bile bile sınırlandırmaya sevkedemez. Cari üretimleri henüz piyasa tarafından emilmemişken hiçbir mantık yatırımlarını orta bir seviyede tutmaya onları zorlayamaz. Buhranları tamamen ortadan kaldırmak için üretimin bütün devri ilerleyişini, yani eşit olmayan gelişme unsurunun tümünü, yani kâr oranını ve artık-değer oranını artırmak için yapılan her rekabeti, yani üretimde kapitalist olan herşeyi ortadan kaldırmak gerektir.

Demek ki, kapitalist üretimdeki anarşi, bu üretim tarzının diğer bütün karakteristiklerinden bağımsız, özellikle, kapitalizmin belirgin özelliği olan üretim ve tüketim arasındaki çelişkiden bağımsız, bizatihi bir sebep olarak telakki edilemez.

Zaten nisbetsizlik teorisi taraftarları, üretimle tüketim arasında (noksan tüketim taraftarlarının düşündükleri gibi **müstakar** bir oran değil), üretici cihazın tümünün üretim kapasitesi ve tüketim mallarının üretim kapasitesi ile bu aynı mallar için disponibl satınalma gücü arasındaki bir oranın bir buhranı önlemek için gerekli nisbetlilik şartlarının ayrılmaz bir kısmı olduğunu ve bu şartların da kapitalizmde uzun bir devre boyunca asla gerçekleşemeyeceğini unutuyorlar.

«Rakamlı» modellerinin simetrik güzelliğine kapılan noksan-tüketim teorisinin taraftarlarından bazıları Tougan-Baranowski ve ortaklarının vardıkları sonuçlara çok yakın sonuçlara ulaşmışlardır. Özellikle Leon Sartre'ın durumudur bu. İşte yazdıkları:

«Herseyden haberdar ekonomik bir diktatörlük tüketim malları sanayileri gurubunun yararlandığı birikmiş artık-değerin artan bir kısmının, satınalma gücü aynı yönde yer değiştirdiği ölçüde, üretim malları sanayilerine yatırılmasını istediği (gerektirdiği) takdirde kapi-

(24) XIV. bölüme bakınız.

talizm ne olacaktır, diye insan kendi kendine sorabilir. Şemaya dayanarak Tougan-Baranowski, haklı olarak bu durumda denge varolmakta devam edecektir, diyor. Üretim malları üretiminin hızlanacağı ve tüketim malları üretiminin ancak çok yavaş artacağı sürekli bir ekonomiye (?) erişilecektir... Fakat böyle bir kapitalizm, yani ancak diğer üretim mallarını üretmek için üretim malları üretecek olan bir kapitalizm, rekabet rejiminde gerçekleşemeyeceği için teorik alanda kalır.[74]

Buharin de bir **Devlet kapitalizminde** periyodik aşırı üretim buhranları olmayacağı tezini savunmuştu.[75]

Bu, sadece, bütün işletmeleri bünyesinde toplayan «genel bir kartel» kurmanın imkansızlığından değil, belirli bir üretim kapasitesiyle bir tüketim malları üretim kapasitesi arasında mevcut **teknolojik iliskiden** (orandan) dolayı gerçekleşemeyecektir. Yukarda da gösterdiğimiz gibi, nihai amacı olan tüketimden üretimi tamamen ayırmak imkansız olduğu için gerçekleşmeyecektir bu. Makinalarının üretim kapasitesi piyasanın tüketim mallarını emme kapasitesinden henüz yüksek olduğu bir sırada, hiçbir «mantık», kapitalistleri daha fazla makina satınalmaya zorlayamayacağı için, bu gerçekleşmeyecektir.

■ Bir Sentez Taslağı

Hızlandırma prensibinden hareket eden bütün bir ekol: Fransa'da Aftalion ve Bunatian; Büyük Britanya'da Harrot; Birleşik Devletler'de J.M. Clark ve S Kuznets, noksan-tüketim teorileri ile nisbetsizlik teorilerinin bir sentezini yapmak için çaba sarfetmişlerdir. Bu çabayı, çoğaltan prensibi ile hızlandırma prensibinin sentezi izlemiş, bu sentezi de neo-keynezyen ekonometri ekolü, özellikle Samuelson, Goodwin, Hicks, Kalecki, Harrod, Hamberg, ve Joan Robinson gerçekleştirmek istemişlerdir. Aşırı derecede basitleştirilmiş bu sentezler, sadece kapitalist sistemin temel istikrarsızlığını isbat etmeyi başarmışlardır.

Bu sentezler gerçek cycle'i ancak pek uzaktan yan-

sıtmakla beraber bu gerçek cycle'in anlaşılması için önemli malzemeler sağlamışlardır.

Marksist terimlerle [anlayışla] yapılması gerekecek olan bu sentezin yönünü belirlemek için **emtia satışıyla gerçekleştirilmiş kârı hedef alan bir ekonominin** buhranlarından başka birşey olmayan buhranların son sebepleriyle ilgili yanlış tezleri kısaca tekrar formüle etmek gerekmektedir:

1. Noksan tüketim teorisinin vülger taraftarlarına göre buhran, «boom»un nihai safhası boyunca işçilerin satınalma gücünün artmasıyla önlenebilecektir. Bu teorisyenler kapitalistlerin satmak için değil, **kârla satmak için** çalıştıklarını unutuyorlar. Demek ki, ücretler kâr oranının azalmakta olduğu bir sırada artırılınca, kâr oranı çökme (birdenbire düşme) tehlikesiyle karşılaşır. Ücretlerdeki bu munzam yükselme «boom»u uzatmak şöyle dursun, onu boğacaktır.

2. Nisbetsizlik teorilerinin vülger taraftarları, bilhassa «noksan - birikim» ekolü denilen ekolün taraftarları (von Hayek, von Mises, Pigon, Hawtrey v.s.)[25] boom'un nihai safhası boyunca kâr oranındaki azalmaya karşı konulduğu takdirde (mesela: Ücretlerin bloke edilmesi, aşırı faiz oranının azaltılması, fiyatlardaki bütün sapmaları önleme çabası) buhranın önleneceğini iddia etmektedirler. Fakat bu teorisyenler piyasalar (mahreçler) sınırlandığı sırada kâr oranı yükselirse yatırımlarda bir yavaşlamanın önlenemiyeceğini unutuyorlar. Gerçekte müteşebbisi ilgilendiren şey, belli bir ücret, faiz ve maliyet fiyatı oranından elde edebileceği **teorik** kâr değil, bu maliyet fiyatını **emtiasının satış imkanları** ile karşılaştırarak gerçekleştirmeyi umduğu **gerçek** kârdır:

«Yüksek gelir ve kâr seviyeleri yatırımların gerekli bir şartı olabilir. Ama yeterli bir şartı olamaz. İşletmeler kapasitelerini sadece cari yüksek kârlar temeli üzerine kuracak kadar anlayışsız mıdırlar diye insan kendi kendine sorabilir. Bütün kapasiteleri ile çalışmadıkça, tatmin edilmemiş (karşılanmamış) bir sipariş birikimi olmadıkça,

(25) 1927'de, Pigou ücretlerde yapılacak büyük indirimlerin (!) buhranı önlevebileceğini kesinlikle iddia etti. Von Hayek 1932'de tüketim mallarının muazzam bir kısmının satılamadığı bir ortamda aynı hakikati «ilan etti» [76].

bir sermaye kıtlığından dolayı artmak eğiliminde olmadıkça, ve ilerde satışların artması ihtimali yoksa, kârları yüksek kalsa bile, yatırımları [boom'un en yüksek noktasında] azalabilir (kasılabilir)[77].»

Moulton [78], bu konuda tarihi bir misali tam sırasında hatırlatmaktadır:

«En yüksek ücretleri alan vergi mükellefleri kesiminde gelirlerdeki artan yoğunlaşma, (1914 ve 1929 arasında) milli gelirin tasarruf şeklinde bir yana ayrılan kısmının az çok otomatikman artmasına yolaçtı. Yani cari gelirlerin ticaret alanına akmasına ve hizmetlerin yayılmakta devam etmesine rağmen, yeni işletmeler ve yeni bir donatım kurmak için fonlardaki artıştan daha yavaş genişliyordu. **Tüketicilerden gelecek talebin disponibl fonların elverebileceği bir yayılmayı haklı gösterecek kadar yeterli olmadığını işletmeler açıkça görmüşlerdi.**»

Demek ki, ekonomik canlanmanın ve boom'un başlamasının **eş zamanlı iki şartı** vardır: **Artan bir kâr oranı ve yayılma halinde gerçek piyasalar** (mahreçler)... Ekonomik cycle'in başlangıcında bu iki şart bazı sebeplerden dolayı aynı zamana tesadüf edebilir. Bir yandan, sermayenin organik bileşiminin azalması (donatım kitlesi aynı kaldığı halde işçilerin sayısının artması), nisbi olarak düşük gerçek ücret, artık - değer oranının yükselmesi, sermayenin rotasyon hızının artması; öte yandan ücretlilerin tümünün global satınalma gücünün artması (işsizlerin işe alınmasıyla), buhran ve depresyon boyunca tasarruf edilmiş fonların yatırımı (bilhassa amortisman fonları) ve hızla gerçekleşmiş artan kârlar.

Fakat cycle'in başında bu iki faktörün aynı zamana tesadüf etmesini sağlayan aynı kuvvetler cycle devam ettiği ölçüde bunların mevcudiyetini baltalar ve cycle'in sonuna doğru çökmelerine sebep olur. Boom'un sonuna doğru kâr oranında bir düşmeyi belirleyen şartları daha yukarda incelemiştik: Sermayenin organik bileşiminin artması, artık - değer oranının azalması, sermayenin rotasyon hızının yavaşlaması; kredinin pahalılaşması; müteferrik masrafların artması; ücretlerin yükselmesi. Şimdi de piyasalar yönünden inceleyelim.

Tüketim malları talebine gelince; tam istihdama az

çok erişildiği andan itibaren bu talep hissedilir derecede (oranlarda) pek artmaz olur artık.

Üretim mallarına gelince, sabit sermayenin yenilenmesi sona erince, sanayi, pazarın emme imkanlarını aşan bir üretim kapasitesiyle yeniden donatılmış olur. Yeni yatırımlar ihtimali gitgide azalır, yani her iki sektörde piyasalar daralır, kâr oranındaki düşmenin piyasalardaki daralma ile birlikte aynı zamana gelmesi buhrana sebep olur.

Buhran sırasında genel aşırı üretim var mıdır? Şüphesiz ki vardır. Genel aşırı üretim zorunlu olarak boom'un iki temel veçhesinden ileri gelir.

Ekonomik canlanma artık - değer oranında ve kâr oranında bir yükselmeyi belirleyerek milli gelirin sınıflar arasındaki dağılımını burjuvazinin yararına ve emekçilerin zararına değiştirir. Birçok yazar bu fikri doğrulamaktadır. (Haberler, Schumpeter, Lederer, Foster, Cathings, Hobson, Moszkowka, Hicks v.s.[79][26]) Sombart bu fikri şu şekilde ifade etmektedir:

«Ücretin artık - değerle aynı ölçüde artmaması sonucunu, ekonomik canlanma devrelerinde bizzat yayılma konjonktürü yaratır; devamlı kasılma hareketleriyle ve işçileri üretim süreci dışına atarak ücretlerin ölçüsüz bir şekilde yükselmesini önleyen yedek sanayi ordusunu yaratan o'dur.»[81]

Demek ki, ücretlilerin milli gelir içindeki payı nisbeten azalırken tüketim malları üreten sanayinin üretim kapasitesi durmadan artar. Bu üretim kapasitesindeki artışın talep seviyesini aşacağı an gelecektir.

Öte yandan, üretim malları üreten sektörün üretim kapasitesinin artması, bütün sanayideki sabit sermayenin önemli bir kısmının yenilenmesi ihtiyaçlarına tekabül eder. Yenilenme tamamlanınca I. sektör aşırı üretimi ancak yatırımlar aynı ritmle devam ettiği takdirde önleyecektir ki, bu da, gerçekten imkansızdır[82].

... Boom'un çöküşü, demek ki, değerleri fiyatları ve kâr oranlarını eski seviyesinde tutma teşebbüsünün çök-

(26) Profesör Guilton XIX. Yüzyıl boyunca ortalama devri değişikliklerle ilgili olarak şu tablovu vermektedir: Fiyatlar yüksek konjonktürde % 17 yükseliyor, depresyonda % 16 düşüyor. Ücretler yüksek konjonktürde % 12 artıyor, depresyonda % 3 azalıyor. Kârlar yüksek konjonktürde % 40'tan 200'e yükseliyor (!), depresyonda ise % 14 ila % 38 azalıyor. [80]

mesidir. Sermayenin birikim şartları ile sermayeyi değerlendirme şartları arasındaki çatışma, **hepsi** de buhranların bu izahı (sebepleri) içinde yeralan kapitalizmin özündeki çelişkilerin, yani: üretim kapasitesinin büyük ölçüde gelişmesi ile geniş kitlelerin tüketim kapasitesinin daha sınırlı gelişmesi arasındaki çelişkinin; rekabetten, sermayenin organik bileşiminin artmasından ve kâr oranının düşmesinden dolayı üretimde meydana gelen anarşinin yarattığı çelişkilerin; ve üretimin artan sosyalizasyonu ile temellükün özel şekli arasındaki çelişkinin tezahüründen (yayılmasından) başka bir şey değildir[27].

■ Kapitalist Yayılmanın Şartları

Kapitalist üretim tarzının yayılmasını sağlayan tarihi şartlar daha önce belirtilmişti. Bu şartlar esas itibariyle, kapitalist piyasa içine sürüklenmiş çeşitli sektörler, kollar, ülkeler arasındaki eşit olmayan gelişmeden doğarlar. Kapitalist üretim tarzındaki hamleden önce dünya piyasasının doğuşu, eşit olmayan bu gelişmenin genel çerçevesini yaratır. Bu gelişmenin belirtileri özellikle şunlardır:

a) Sanayi ile tarım arasındaki eşit olmayan gelişme. Sanayi geliştikçe, üretmiş olduğu metalar, köy nüfusunun, proleterlesen ve yayılma halindeki sanayi için işgücü kitlesini teşkil eden bir kısmını perişan ederek evde çalışan işçinin, zanaatkarın, köylünün ürünlerini [piyasadan] kovalar. Sınai üretimin değeri, tarımsal üretimin değerine oranla artar; sınai işgücü tarımda istihdam edilen faal nüfusa oranla artar; köylüler (köylülük) vaktiyle kendisinin yaptığı üretim aletlerini gitgide büyük sanayiden alır. Büyük sanayi de köylülerden hammaddeler satınalır. Ama daha küçük oranlarda...

b) İlk sanayileşmiş ülkelerle, sömürge ve yarı - sömürge ülkeler arasındaki eşit olmayan gelişme. İlk sanayileşen ülkelerin sanayii, ileri ülkelerin pazarları haline gelen sömürge ve yarı - sömürge ülkelerin el ve ev sanatları üretimini tahrip eder. Tarımla sanayi arasındaki yüzyıllardan beri devam eden dengenin bozulması (tahrip edilmesi)

(27) Çökmekte olan kapitalizm devrinde buhranlar ve ekonomide kamusal harcamaların rolü hakkında XIV. bölümün «Buhransız bir kapitalizm mi?» bölümüne bakınız.

neticesinde «serbest» kalan işgücü yayılma halindeki milli bir sanayide iş bulamaz. Çünkü bu piyasanın ele geçirilmesini **metropol** sanayiinin yayılması sağlamıştır. Bu sebepten dolayı, kronik noksan - istihdam ve aşırı nüfus artışı fenomenleri tezahür eder. «Sonuçlar hızla sağlandı: 1813'de Kalküta şehri İngiltere'ye iki milyon sterlin tutarında pamuklu ihraç ederken, şimdi aynı değerde pamuklu ithal ediyordu. Bütün Hindistan'ın pamuklu ithalatı 1859'da 8 milyon sterlin iken, 1877'de 16 milyon sterline, 1901'de 20 milyon sterline yükseldi. İpekli ithalatı 1,4 milyon sterlinden 7 ve 16 milyon sterline eristi, pamuk ipliği ithalatı 1,7 sterlinken, 2,8 milyon sterlini buldu.»

Aynı zamanda Hindistan gitgide tarımsal bir ülke oluyordu ve aynı devrede (1850 - 1877 devresinde) ham pamuk ihracatı 4 milyon sterlinden, 13 milyon sterline, jüt ihracatı 0,9 sterlinden 3 milyon sterline, çay ihracatı 0,5 milyon sterlinden 2,6 milyon sterline, zeytinyağı ihracatı 2,5 milyon sterlinden 5,4 milyon sterline yükseliyordu[83].

Demek ki, sömürge yada yarı - sömürge ülkelerin kapitalist sanayileşmesini önleyen dört engel bir arada görünmektedir: Metropol metalarının rekabeti; son derece ucuz yerli is gücünün ve makinaların rekabeti; hakim sınıfın birikmiş gelirlerinin toprak mülkiyetine yatırılmasından dolayı sermaye kıtlığı; birkaç sanayi sektörünün hızla gelişmesini sağlayacak yeterli iç piyasaların bulunmayışı[28].

c) Sanayinin çeşitli kolları arasında, özellikle, çökmekte olan kollarla ardarda gerçekleşen teknolojik devrimler sayesinde yükselen kollar arasında eşit olmayan gelişme. Çökmekte olan kollar, piyasalarının, iş hacimlerinin, istihdamın önce nisbi, sonra da mutlak bir şekilde çöktüğünü görürler. Sermayelerinin organik bileşimini artırarak fiyatlarda (nisbi yada mutlak) bir azalma sağlayarak kendilerini savunmaya çalıştıktan sonra güçleri iyice azalır. Ve sabit sermayenin sadece bir kısmını yenilerler. Bu sektörlerdeki artık - değerin ve amortisman fonunun bir kısmı, hızla gelişen sektörler tarafından çekilen sermaye piyasalarına akar. Bu sektörler, ya içlerinden bazılarının

(28) VI., IX., XIII. bölümlere bakınız.

büyümesini yavaşlatarak, yada diğer sektörlerde mutlak bir gerilemeye sebep olarak mevcut sektörlerden kaynaklar sağlayıp (sabit sermaye, hammaddeler, satınalma gücü) piyasada kendilerine bir yer açarlar.

d) Aynı bir ülkenin çeşitli bölgeleri arasında eşit olmayan gelişme. Marksist ekonomik literatürde, genellikle tam değerlendirilmemiş pek önem verilmemiş olan bu fenomen, gerçekte, genişletilmiş tekrar - üretiminin anlaşılmasını sağlayan kilit noktalarından biridir. **Kapitalist ülkelerin bağrında çökmüş bölgeler yaratmakla, kapitalist üretim kendi «tamamlayıcı» piyasalarını ve sürekli işgücü rezervlerini yaratır.** Özellikle Büyük Britanya'da İskoçya'nın ve Gal ülkesinin; Amerika Birleşik Devletleri'nde güney devletlerinin; Almanya'da günev ve doğu eyaletlerinin, Belçika'da Flandr'ın; Çekoslovakya'da Slovakya'nın; İtalya'da Mezzogiorino'nun; Hollanda'da ve Fransa'da güney ve kuzeyin, Loire'ın güneyinin durumu budur. Kapitalist üretim tarzının ihtilaçlı, eşit olmayan ve çelişik gelişmesinin belirgin özelliği, büyük bir ülkenin tümünü sistemli ve ahenkli bir şekilde sanayileştirememesidir. Çöküntüye uğramış eski bölgelerin tedricen ortadan kalkmasının yanısıra, yeni depresyon bölgeleri ortaya çıkmıştır: Birleşik Devletlerde Yeni - İngiltere; Belçika'da Borinage ve doğu Flandre, Büyük Britanya'da Lancashire; Fransa'da Haute - Loire; İtalya'da Cenova, v.s... Bu yeni depresyon bölgelerinin vaktiyle bu çeşitli ülkelerdeki kapitalist sanayinin beşiği olmaları tarihin garip bir cilvesidir.

■ Dengeli (Dalgalanmasız) Bir Büyüme (Gelişme) Mümkün Değil midir?

1929 büyük buhranından beri kapitalist rejimin ahenkli ve dengeli bir şekilde gelişmesi fikri kesinlikle itibardan düşmüştür. Schumpeter gibi en gözde burjuva yazarlar Marx'la birlikte kapitalist üretim tarzının temel istikrarsızlığı üzerinde durmuşlardır. Schumpeter'e göre bu istikrarsızlık «yeniliğin (buluşların)», yani teknik keşiflerin sanayie uygulanmasının bütün ekonomik cycle süresince eşit bir şekilde dağılmamasından değil, bazı devrelerde

yoğunlaşmaya yönelmesinden ileri gelmektedir[84]. Ekonometrislere göre, üretim tarzının temel istikrarsızlığı, kapitalizmde, yatırımların özel mahiyetinden dolayı kesiksiz bir büyüme için gerekli şartların pratikte gerçekleşememeyişinden ileri gelmektedir.[29].

«... Bir sistemin tedrici denge halinde kalması için bu dengeye tamamen uyması gerekir. Bir sistem, **uzun bir devreden beri az çok bir denge halinde değilse,** kendini tedrici bir dengeye göre muhtemelen ayarlayamayacaktır. Bu sistemdeki sermaye stokunun cari üretime göre ayarlanmış olması yetmez. En uygun anda bu üretimin yerini almaya da hazır olması gerekir. Üretimin geçmiş dalgalanmalarıyla (geniş ölçüde) önceden şartlanmış ve sonuçları mevcut donatımda gerçekleşmiş olan yatırım, devamlı bir gelişmeyi sağlayabilecek mahiyette olmalıdır».[86]

Joan Robinson da:

«Sükunet, ahenk... içinde bulunan bir ekonomi, servetin üretimini ve tüketimini rasyonel bir şekilde sağlayacaktır. Bu şartların, mevcut ekonomilerin **içinde bulundukları durumlardan (hallerden) ne kadar uzak** olduğunu farketmek için, anlatılmaları yeter. Özellikle kapitalizm, bu şartlar içerisinde asla doğamazdı. Çünkü işletmeyi (teşebbüsü) geniş ölçüde mümkün kılan emekle mülkiyet arasındaki ayrılık, çatışmaları gerektirir. Oyunun kuralları özellikle birikimi ve teknik ilerlemeyi istikrarsızlık ve tam bilgisizlik şartları içinde mümkün kılacak şekilde geliştirilmiştir.»[87] diyerek şöyle devam etmektedir:

«Ekonominin tümü ahenkli bir şekilde geliştiği ve her müteşebbisin hisse senetleri diğerlerinin durumunu etkilediği zaman bile, hiçbir müteşebbis, geleceğe güvenle bakmaz. Bu sebepten dolayı, kapitalist oyunun kurallarına **özgü bir istikrarsızlık,** dış şartlardaki bütün değişikliklerden bağımsız olarak, ekonominin içinde dalgalanmalar yaratan istikrarsızlık vardır. Tipik müteşebbis, kapasitesinin kendisine makul bir kâr oranı sağladığını keşfedince, munzam bir üretim kapasitesini harekete geçirmeyi arzu eder. Talebi tesadüfen kapasiteyle aynı nisbette artı-

(29) Stoklardaki dalgalanmalar dahil: Bakınız Metzler, Abramovic, Eckert [85].

ran bir yatırım oranı gerçekleşmedikçe (hiç değilse, etkili bir şekilde kontrol edilmedikçe) yatırım daima sallantılı olacaktır. Çünkü arttığı zaman bir satıcı piyasası yaratacak, bu da yeni bir artışı (büyümeyi) teşvik edecektir.»[88]

En ilerici üretim tarzı olarak kapitalist üretim tarzının avantajlarını bilinçli bir şekilde belirtmeye çalışan Arthur F. Burns ve David Mc Corde Wright gibi yazarlar daha ileri gitmişler ve teknolojik ilerlemenin nimetlerinden yararlanan, yada önemli bir sabit sermaye stoku bulunduran ve dalgalanmalara maruz kalmayan bir ekonomi düşünmenin imkansız olduğunu iddia etmişlerdir. Onlara göre, ilerleme yada dalgalanmalar olmadan ilerleme, diye bir seçme yapılamaz, ilerleme, ya dalgalanmalarla birlikte olacaktır yada tam bir durgunluk hüküm sürecektir. Böylece, David McCorde Wright demektedir ki:

«Devri hareketlerin temel sebebi zevklerle tekniğin birbirlerini ahenkli bir şekilde dengeye getiren oranlar içerisinde değişmemeleridir. Donatımın (alet, makinaların) sürekliliği, ihtiyaçların asimetrik bir şekilde değişmesi, sürtüşmelerin kaçınılmaz oluşu ve tüketicinin özgürlüğü (!), buhranı yaratmaktadır. Tüketim harcamaları modeline uymayı arzu eden büyüme halindeki her toplum istikrarsızlık ve güvensizlik içinde olacaktır (!)»[89]

Bu övgünün önce en saçma yanını, yani büyük yatırım hareketlerini gerektiren buluşların «tüketicilerin zevklerindeki değişikliklerden» ileri geleceği iddiasını gün ışığına çıkartalım. Otomobil sanayiini hiç de «bir araba ihtiyacı» yaratmamıştır. Aksine, bir araba ihtiyacını, bu otomobil sanayii yaratmıştır. Tüketicilerin zevklerini yeni sınai sektörlere (tali olarak da, ürünleri için reklam alanına) yapılan muazzam sermaye yatırımı değiştirir. Muazzam sermayelerin bazı sektörlere, daha doğrusu teknik buluşlara akmasına «tüketicilerin zevklerindeki değişiklikler» yolaçmamıştır.

Fakat bu buluşlar (yenilikler) planlı bir ekonomide, sosyalist bir ekonomide, düzensiz bir ritm yaratmayacak mıdır?(30).

Donatımın sürekliliği böyle bir ekonomide tatmin edilmesi gereken **ani taleplerden dolayı** (mesela: renkli tele-

(30) Schumpeter ve Cassel [90] aynı prensip üzerinde ısrar etmektedirler.

vizyonun kullanılması, nüfustaki birdenbire artışın gayrimenkul inşaatı üzerindeki etkileri) «aşırı üretim» fenomenine sebep olmayacak mıdır?

McCorde Wright'a göre[91], **her** ekonomik sistem iki felaket arasında **bir seçme yapmak zorunda kalacaktır:** Ya bu sektörlerde öngörülen artış ve üretim seviyesini devam ettirecek ve tüketicilerde büyük bir sabırsızlık (fiyat yükselmelerinde kendini gösterecek bir sabırsızlık) yaratacak; yada üretimin ilerleme ritmini olağanüstü yatırımlarla hızla artıracak ve o böylece olağanüstü talep tatmin edildiği andan itibaren (herkesin lojman sahibi olduğu anda) aşırı donatım mallarına maruz kalacaktır (bir fazla kapasitenin ortaya çıkışı...)

Arthur F. Burns 1935'te yayınladığı ve **Frontiers of Economic Knowledge** (1954) adlı kitabına aldığı **Long cycles in Construction** başlıklı makalesinde aynı görüşü geliştirmiştir. Bu makalede «kollektivist bir toplumda» lojman talebindeki istikrarsızlığı açıklamakta ve böyle bir toplumun gayrımenkul inşaatında büyük devri dalgalanmalar geçireceğini ispatlamaya çalışmaktadır.[92] Fakat bütün muhakemesi yalınkat bir ipoteze dayanmaktadır: Yani her ailenin disponiblitesi sabit kalmakta ve gayrımenkul inşaatı münhasıran nüfustaki dalgalanmalara göre dalgalanmaktadır...

Bu ipotezi bir yana bıraktığımız ve planlı bir ekonominin her aileye asgari konfor standardını teşkil eden gerekli «lojman ünitesini» bilfiil sağlamak ve **asgari** lojman standardını **optimum** lojman standardına (konfor, şehircilik, sağlık, pedagoji açısından) tedrici bir şekilde adapte etmek gibi çifte bir hedefi olduğunu kabul ettiğimiz andan itibaren, Burns'ün iddiası temelinden çöker. Asıl (ilk) ihtiyaçlara oranla bir kapasite aşırılığı göründüğü andan itibaren, bu kapasite, nüfusun bir kısmının hayat seviyesinin düzeltilmesi için kullanılabilir. Bu **optimum**'un bilimsel ve teknik ilerlemeden dolayı eğilimli bir yükselme gösterdiği farzedilebildiği için, uzun bir devre boyunca hiçbir «aşırı kapasite» sözkonusu olamaz.

McCorde Wright da, buna benzer bir hata işlemektedir. Planlı bir ekonomideki «dalgalanmaları» isbat etmek için kapitalizmin sadece **bir cephesini** (üretim araç-

larının özel mülkiyeti) ortadan kaldıran, fakat diğer veçhelerini muhafaza eden bir ekonomi hayal ediyor. Böylece, bir talep **backlog**'u tatmin edildi mi, bir «aşırı üretimden» yada «aşırı kapasiteden» başka bir hal çaresi görmüyor. Bir seri tamamlayıcı ve yeni tüketim mallarının toplumun hizmetine sunulabileceğini düşünmüyor.(31) Üretim cihazı «aşırı büyüyünce», bunun, üreticilerin emek müddetini azaltarak «ihtiyaçlara adapte edilebileceğini» anlamıyor. Wright, «yeni mamuller» imal etmek imkanı olmaksızın, «mutlak bir aşırı kapasite»den söz ettiğinde, bu makinalardan bir kısmının rezerv olarak ayrılmasının toplumun tüketiminde yada «gelirlerinde» hiçbir azalmaya, yani hiçbir ekonomik dalgalanmaya sebep olmayacağını, çünkü makinaların bu disponiblite halinin, özellikle toplumun **gerçek ihtiyaçlarının** (solvabl ihtiyaçlarının değil) daha önceden ve tamamen tatmin edilmiş olmasından ileri geldiğini anlamıyor.

Aşırı emtia üretiminden dolayı gelirlerde ve tüketimde dalgalanmalara yolaçan ve böylece periyodik işsizliği ve yoksulluğu gerektiren üretim dalgalanmaları, kapitalizmin özelliğidir (kapitalizme özgüdür). Üretimdeki bu dalgalanmalar kapitalizmden önce mevcut değildi. Kapitalizm ortadan kalktıktan sonra da mevcut olmayacaktır.(32)

(31) Hamberg [93], aynı bir modern donatımla imal edilebilecek olan ve durmadan artan bir seri üründen ısrarla sözetmektedir. bakınız.

(32) XVII. bölüme bakınız.

12 Tekelci Kapitalizm

■ İkinci Sanayi Devrimi

19. yüzyılın son yirmi beş yılı boyunca kapitalist sanayi yeni bir teknik devrim geçiriyor. Tıpkı birincisi gibi, ikinci sanayi devrimi de, esas itibariyle, üretimde ve nakliyatta enerji kaynağını değiştiriyor. Kömürün ve buharın yanısıra, petrol ve elektrik, tekerleri döndürmeye ve makinaları işletmeye başlıyor. 19. yüzyılın sonundan itibaren, patlarlı motor ve elektrik motoru, buharla çalışan ilkel motorların yerini alıyor.

Bu enerji devrimi sanayi dünyasını kökten sarsıyor. Aynı devirde, Bessemer usullerinin, Martin fırınının, Siemens - Martin rejeneratörlerinin ve çeliği alaşımlar yoluyla sertleştirme sisteminin uygulanması demir sanayiine yeni bir hız veriyor(1). Çelik, temel sanayinin hammaddesi oluyor. Ayrıca, boksitin elektrolizi, alüminyumu ucuza satınalınan ve sanayide kullanılan bir hammadde haline ge-

(1) 1870'de Amerika'nın Bessemer çeliği üretimi ancak 30.500 tonu buluvordu. 1880'de bu miktar, 850.000 tona yükseldi; 1890'da 1,9 milyon ton oldu. 1880'de, demir raylar çelik raylarla henüz aynı miktarda üretiliyordu. 1890'da demir raylar, toplam tonajın % 1'den daha azını temsil edivordu. 1874'de, Saint - Louis'de Mississippi üzerinde ilk çelik köprü kuruldu [1].

tiriyor.Vaktiyle bu maddenin 1 onsu 7 sterlin olduğundan değerli bir maden diye kabul edilmişti.

Nihayet, aynı devire doğru kimya sanayiinde ilk büyük ilerleme görülüyor. Kömürden elde edilen tali ürünleri kullanmayı öğrenen kimya sanayii sentetik boyaların imaline girişiyor ve Uzak Doğu'daki tabii boya üretimine öldürücü bir darbe indiriyor. Ve [bunun ardından] sentetik dokuma sanayii de doğuyor.

19. yüzyılın sonundaki sanayi devrimi, dünya ekonomisindeki farklı sanayi kollarının nisbi önemini değiştirdi[2]. Yüz yıl boyunca sanayide pamuk ve kömür hakim olmuştu. Şimdi ise, çelik başta geliyor ve bunu makina imalatı ile otomobil üretimi izliyor.

Büyük Britanya'da ağırlık merkezi Manchester'den (pamuk) Birmingham'a (çelik) kayıyor. Enerji devrimi her şeyden önce Birleşik Devletler'e yaradığından (petrol bolluğu) Büyük Britanya sınai üstünlüğünü ve üretkenlik alanında kurduğu hakimiyeti kesinlikle kaybediyor.

■ Sınai Yoğunlaşma Artıyor

19. yüzyılın sonundaki sanayi devrimi, sınai sermayelerin temerküzü ve yoğunlasması için bir müsevvik olarak görünüyor. Demir sanayiinin gelişmesi, odunla çalışan eski yüksek fırınların ortadan kalkmasını gerektiriyor. Yeni tesisler muazzam sermaye yatırımını öngörüyor ve sanayinin bu kilit noktasındaki küçük isletmelerin çoğunun ortadan kalkmasına yolaçıyor. Amerika'da demir sirketlerinin sayısı 1880'de 735 iken, 1950'de 16'ya düşüyor[3]. Pahalı bir donatım (alet - makinaları) gerektirdiklerinden birçok yeni sanayi dev şirketlerin etkisi altında doğuyor (alüminyum sanayii, kimya sanayii, elektrik cihazları sanayii). Değişmeyen sermayenin,sabit sermayenin hızla gelişmesi; rantabl yeni bir işletme kurmak için asgari alet - makinanın gerekmesi, kapitalist yoğunlaşmayı kolaylaştırıyor:

«Etkili bir şekilde işlemeye yatkın en küçük ünitenin bile çok büyük olduğu sanayilere yeni rakipler kolayca

doluşmuyor. Çeşitli sebeplerden dolayı bu böyledir: Yeni bir ünite yaratmak için munzam bir sermaye gerekiyor. Yeni bir ünitenin kurulması, bu sanayi kolundaki mevcut (üretim) kapasitesine, toplam arz üzerindeki etki, fiyatlarda büyük bir düşme olmaksızın, piyasanın muhtemelen emebileceği şeyi aşabilecek kadar, büyük bir ilaveyi gerektirebilecekti; bütün bunların gerektirdiği kararsızlık [böyle bir teşebbüse kalkışmayı] kısıtlayabilirdi. Demek ki, çok büyük boyutlar yada çok büyük optimum bir ünite yeni rakiplerin ortaya çıkmasını önleyen bir engel olarak telakki edilebilmektedir[4].

Japonya, Rusya, İtalya gibi birçok yeni ülkenin dünya piyasasında görülmesi de sermayelerin yoğunlaşmasını teşvik ediyor. Bu ülkeler kendilerini geride bırakmış olan milletlerin sınai yapısının tümünü değil, bu yapının sadece en modern kısmını, yani sermayenin organik bileşiminin en yüksek olduğu ve yoğunlaşma derecesinin en yüksek noktaya vardığı işletmeleri taklit ediyorlar. Küçük ve orta işletmelere oranla dev işletmelerin üstünlüğü, başlangıçtan itibaren Rus ve Japon ağır sanayiinde, ileri ülkelerin benzer sanayilerindekinden çok daha belirgin olacaktır.

Asıl sınai hamlesi XIX. yüzyılın son 25 yılı boyunca gerçekleşen Almanya ve Birleşik Devletlerde sermaye yoğunlaşmasının, Büyük Britanya, Belçika ve Fransa gibi, bu hamlenin 50 yıl öncesinden başladığı ülkelere oranla, daha hızlı ilerlemesini [aynı kanun, yani] eşit olmayan gelişme kanunu belirliyor.

Nihayet yeni teknikler de yoğunlaşmayı kolaylaştırıyor. Böylece elektrik enerjisi, işletmelerin yatay ve dikey entegrasyonunu kolaylaştıran fabrika işinin senkronizasyonunun, zincirleme işin, yeni iş bölümlerinin, uygulanmasını sağlıyor.

Sermayenin yoğunlaşması, her şeyden önce, toplam sınai işgücünün en önemli bir kısmının büyük işletmelerde toplanması şeklinde tezahür ediyor.

Almanya'da farklı işletme kategorilerinde istihdam edilen işgücü (tarımsal olmayan işgücü) yüzdesi aşağıdaki tabloda açıkça görülmektedir[5]:

İşletmeler:	1882 (%)	1895 (%)	1905 (%)	1925 (%)	1933 (%)	1950 (%)	1961(2) (%)
0-10 işçi çal.	65,9	54,5	45,0	39,4	46,8	24,6	24,3
11-50 işçi çal.	12,1	15,8	17,9	19,1	14,3	28,7	15,9
51-200 işçi çal.	10,1	14,0	16,8	18,0	14,3	9,6	14,5
200'ü aşkın işçi çal.	11,9	15,7	20,3	23,5	24,6	37,1	45,1

Aynı ülkede sadece sanayideki evrim daha da ilginçtir[6]:

Fabrikalar:	1933 A (%)	1933 B (%)	1952 A (%)	1952 B (%)	1957 A (%)	1957 B (%)
1-9 işçi çalıştır ...	88,6	19,6	46,1	2,9	44,7	2,2
10-49 işçi çalıştır ...	8,1	15,4	34,0	12,4	31,7	9,4
50-99 işçi çalıştır ...	2,4	21,5	9,0	9,9	10,0	8,6
100-199 işçi çalıştır ...			5,2	11,5	6,3	10,8
200-499 işçi çalıştır...			3,6	17,3	4,6	17,6
500-999 işçi çalıştır ...	0,8	43,4	1,1	11,7	1,5	12,5
1000'i aşkın çalıştır ...			0,9	34,3	1,2	38,8

A = toplam işletme sayısı % si
B = toplam ücretli işçi sayısı % si

200'den fazla işçinin istihdam edildiği işletmelerde sınai işgücü yüzdesinin 30 yıldan az bir zaman içinde %43'den %69'a yükseldiği görülmektedir.

Bu rakamlar, dev işletmelerin sürekli artışı gittikçe büyüdüğünü ve Alman sanayiinde 75 yıl boyunca meydana gelen köklü değişikliği açıkça ortaya koymaktadır. 1882'de, alman emekçilerinin **üçte ikisine yakın bir kısmı** en fazla 10 işçi çalıştıran işletmelerdeydi. Tarımsal olmayan bütün bir sektörde bu oran dörttebirin altına, sınai işletmelerde de %2'ye düşmüştür. 200'den fazla işçi istihdam eden işletmelerde, 1882'de, tarım alanı dışındaki ücretli işçilerin sadece ondabiri, 1905'te beştebiri, 1933'te dört tebiri, 1950 sonlarına doğru beşteikisi çalışıyordu. **Fransa**'da tarımsal - olmayan işletmelerin yapısındaki evrim aşağıda görülmektedir:

(2) 1950 ve 1961 yılı rakamları Batı Almanya ile ilgilidir. 1950 yılına ait 2. kategorideki rakamlar 10 - 99 işçi, 3. Kategorideki rakamlar da 100 - 199 işçi çalıştıran işletmelerle ilgilidir.

İşletmelerdeki ücretli işçi sayısı :	1896 A (%)	1896 B (%)	1906 A (%)	1906 B (%)
1 — 10 işçi	98,3	62,7	98,3	58,9
11 — 50 işçi	1,32	11,7	1,34	11,5
51 — 100 işçi	0,18	5,1	0,19	5,17
101 — 500 işçi	0,02	11,2	0,02	12,68
500'ü aşkın		9,3		11,7

İşletmelerdeki ücretli işçi sayısı :	1926 A (%)	1926 B (%)	1958 A (%)	1958 B (%)
1 — 10 işçi	96,1	39,2	95,4	20.00
11 — 50 işçi	3,0	15,6	3,6	28,8
51 — 100 işçi	0,8	7,4	0,5	
101 — 500 işçi	0,03	17,5	0,5	21,4
500'ü aşkın		19,3		29,8

A = toplam işletme sayısı % si
B = toplam ücretli işçi sayısı % si

Tarımsal olmayan ve 10 yada daha az işçi çalıştıran işletmelerde 1896'da işgücünün 2/3'sine yakın bir kısmı; bugün ise ancak beştebiri çalışmaktadır. 100'den fazla işçinin çalıştığı işletmelerde, 1896'da işgücünün beştebiri, 1958'de de %51'i toplanmıştır.[7][3]

İtalya'da son otuz yıllık evrim şöyledir:

Kategorilere göre ücretli işçi sayısı:	1927 A (%)	1927 B (%)	1937—39 A (%)	1937—39 B (%)	1958 A (%)	1958 B (%)
2—10 işçi...	89,6	31,1	88,7	24,3	76,1	15,4
11—100 işçi...	9,1	26,5	9,7	25,4	21,2	27,4
101—1000 işçi...	1,2	31,7	1,5	33,6	2,5	27,9
1000'den fazla işçi...	0,1	10,7	0,1	16,7	0,2	29,2

A = toplam işletme sayısı yüzdesi
B = toplam ücretli işçi sayısı yüzdesi[9]

Belçika'da sanayideki (kömür sanayi dahil) işgücünün 50'den fazla işçi çalıştıran işletmelerde toplandığını, bunun 1896'da %51,2, 1910'da %56,8, 1930'da 62,7, 1956'da 66,7 olduğunu da belirtelim.

(3) 1959'da bu yüzde 55'e yükselmişti. [8].

Çağdaş kapitalizmin en tipik ülkesi Birleşik Devletlerle ilgili istatistikler aşağıda gösterilmiştir:

Ücretli İşçi İstihdam Eden Manüfaktürlerin Sayısı

	1909	1914	1929	1955
1-4 işçi	136.289(4)	74.766	102.097	255.684
5-100 işçi	91.697	86.141	88.797	
101-500 işçi	11.021	10.972	13.275	22.395
501-1000 işçi	1.223	1.200	1.579	2.862
1000'den fazla.	540	577	921	2.106

İşletme Kategorisi Başına Ücretli İşçi Sayısı:

	1909	1914
0- 4 işçi	311.704	181.566
5- 100 işçi	2.187.499	2.082.873
101- 500 işçi	2.265.096	2.258.438
501- 1000 işçi	837.473	824.625
1000'den fazla işçi	1.013.274	1.131.211
	1929	1955
0- 4 işçi	726.808	4.181.000
5- 100 işçi	2.236.157	
101- 500 işçi	2.750.797	4.688.000
501- 1000 işçi	1.079.277	1.977.000
1000'den fazla işçi	2.026.713	5.499.000[10].

Böylece, 500'den az **işçi istihdam eden** ve 1909'da toplam fabrika sayısının %99,6'sını; 1914'de %99'unu; 1929'da %98'ini ve 1955'de %97,5'ini temsil eden işletmelerde:

1909'da : toplam ücretli işçi sayısının % 72'si
1914'te : toplam ücretli işçi sayısının % 69.8'i
1929'da : toplam ücretli işçi sayısının % 62,9'u
1955'te : toplam ücretli işçi sayısının % 54,3'ü,

Buna karşılık, 1000'den fazla **işçi istihdam** eden ve toplam fabrika sayısının %1'ini temsil eden firmalarda aynı tarihlerde, yani:

1909'da : toplam ücretli işçi sayısının % 15,3'ü
1914'te : toplam ücretli işçi sayısının % 17,4'ü

(4) 1900 istatistikleri, manüfaktür tesislerinin yanısıra, sayımı daha ilerde yapılacak olan küçük el sanatları atölyelerini de kapsamaktadır. Daha büyük bir yoğunlaşma eğilimi göstermelerine rağmen, bunları hareket noktası olarak almayışımızın nedeni budur.

1929'da : toplam ücretli işçi sayısının % 24,2'si
1955'te : toplam ücretli işçi sayısının % 33,6'sı çalışıyordu.

Manüfaktür işletmelerinin **ortalama** boyutu 1850'de 8 ücretli işçi iken 1860'da 9'a, 1880'de 10,5'e, 1914'te 35'e, 1929'da 40'a, 1939'da 53'e ve 1954'de 55,4'e yükselmiştir. 1954'de 1000'den fazla işçinin çalıştırıldığı işletmeler sanayideki toplam işçinin %32,8'ini temsil ediyor, fakat bu aynı sanayide «ilave değer»in %37'sini üretiyorlar.

Bununla beraber, bu rakamlar Birleşik Devletler'de sanayideki yoğunlaşmayı tam olarak yansıtmaz. Gerçekten de, işgücünün yoğunlaşması, gelirlerin ve kârların yoğunlaşmasından daha azdır. Mesela, **Bureau of International Revenue**'nün yıllık hesaplamalarına göre, bütün manüfaktürlerin global gelirinin farklı kategoriler arasında dağılan kısmı şöyledir:

Yıllık net gelirlerine göre şirketler:

	1918	1929	1937	1942
	(%)	(%)	(%)	(%)
50.000 dolardan az	8,17	7,06	6,76	3,34
50-500.000 dolar arasında	24,58	19,31	20,09	14,69
500.000-5 milyon dolar arasında	33,08	27,52	32,05	31,28
5 milyon dolardan fazla	34.17	46,11	41,12	50,69

Federal Trade Commission'un yaptığı bir ankette Birleşik Devletler'in **en büyük iki yüz şirketinin** iş hacminin 1935'de bütün şirketlerin iş hacminin %35'ini, 1947'de %37'sini, 1950de %40,5'ini ve 1958'de %47'sini temsil ettiği belirtilmektedir. 2 Temmuz 1964 tarihli **New York Times**'e göre, Birleşik Devletler'de manüfaktür sanayiindeki en büyük yüz şirket, bütün hisse senetli amerikan şirketlerinin sabit sermayesinin %58'ini temsil etmektedir. Demek ki, manüfaktür şirketlerinin %50 oranında artmasına yolaçan ve II. Dünya savaşından sonra meydana gelen «boom» sırasında yoğunlaşma eğiliminin azalmadığı görülmektedir. Aksine, yoğunlaşma hızla devam etmiş, fakat bu yoğunlaşma sonunda ortaya çıkan çok bü-

yük işletmelerin sayısı yayılma devresinde gerçekten artmıştır[11].

■ Antantlar, Gruplaşmalar ve Kapitalist Birleşmeler (Combinaisons)

19. yüzyılın son yirmi beş yılından itibaren sermayenin hızla yoğunlaşması, sermayenin organik bileşimindeki bir artışın hem sonucu, hem de sebebidir. Optimum rantabilite şartları içinde üretim yapmak için önemli sabit sermayeleri biraraya getirmek zaruretinden doğan sınai yoğunlaşma, bir avuç kapitaliste büyük imkanlar sağlayarak, bunların piyasada gittikçe genişleyen bir yer tutmalarına, küçük ve orta fabrikatörlerin çoğunu piyasadan silip süpürmelerine yolaçmıştır. Öte yandan, yeni sanayi sektörlerini kasıp kavuran spekülasyon ve üretimi hızla genişletmek tutkusu büyük servetlerin doğup batmasına sebep oluyor, en büyük işletmelerin birçoğu iş hacimleriyle aynı oranda artan rizikolara maruz kalıyorlardı. İşlerin geniş ölçüde gelişmesini sağlamış olan bankalar böylesine rizikoları henüz göze alamıyorlardı. 1873'den sonra iş alanında uzun bir süre devam eden depresyon kapitalistlerin bu rizikolara karşı olan hassasiyetini son derece artırdı.

Bütün bu faktörlerin etkisi neticesinde büyük kapitalistlerin zihniyeti ve işleri organize etme tarzları köklü bir şekilde değişti; serbest rekabet **ilkesine** sarılacak yerde, fiyat alçalmalarını geçiştirmek yani ortalama kâr oranının düşmesini önlemek amacıyla, serbest rekabeti sınırlandırmanın yollarını aradılar. Sabit sermayelerin kitle halinde durmadan artışı karşısında hemen muntazam bir amortisman sağlamak zarureti de aynı derecede bir rol oynadı[13]. Kapitalistler arasında, fiyatları düşürmek suretiyle rekabete girişmiyeceklerini öngören antantlar gerçekleştirildi[5].

(5) Liberalizmden ve patronlardan yana olan **Neu Zürcher Zeitung** gibi bir gazete bile alman kapitalistleri konusunda şöyle demek zorunda kalmıştı [14]:

«Uğrunda hukukçuların ve iktisatçıların yıllardan beri mücadele ettikleri bu hürriyeti alman müteşebbislerin büyük çoğunluğunun istememeleri ilginç bir durumdur ve bu belki de ancak psikolojik bir görüş açısından ele alınabilir.....»

Büyük burjuvazinin yetkili sözcüleri, fiyat rekabetini ortadan kaldırmak, antantları ve birleşmeleri gerçekleştirmek için duyulan bu yeni ihtiyacı oldukça hızlı bir şekilde dile getirdiler. Rockefeller'in ortaklarından biri olan H.J. Rogers, New York Tribune Gazetesi'ne, **Standard Oil Trust**'ün kurulması vesilesiyle, 1874'te verdiği demeçte şöyle diyordu:

«Petrol tasfiyehanelerini işletenler, üretilmiş miktarları, arz ve talebe göre tesbit edilmiş bir oran dahilinde kısıtlamaya ve üretim kapasitesini azaltmaya razı olurlarsa, **piyasa herkesin makul bir kâr sağlayacağı şekilde düzenlenebilecektir.** Bugün bir galon petrol, 15 senttir. Petrol alanında öngörülen dağılımın, fiyatları 20 sente yükselteceği şüphesizdir. Adil[!] bir kâr sağlamak için bir galon petrolün 25 sente satılması gerekecektir»[15].

İngiliz Sabun Fabrikatörleri Birliğinin başkanı, Ocak 1901'de «Ortaklıklar kurmadan ve birleşmeleri sağlamadan kâr elde etmek imkansız hale gelmiştir»[16] diyordu. Daha ünlü bir sabun fabrikatörü olan Lever de 1903'te verdiği demeçte şu hususu belirtecektir:

«Vaktiyle bir fabrikatörün kendine ait bir işletmesi vardı. Sonraları birkaç ortak bir araya geldi. Derken, iki yada üç ortağın sağlayabileceği sermaye bir işin gerçekleştirilmesi için yetmez oldu. Ve anonim şirketlerin kurulması gerekti... Şimdi yeni bir safhaya ulaştık ve anonim şirketlerin birçoğunu koalisyon **(a combine)** dediğimiz bir örgüt içinde birleştirmek artık bir zaruret haline geldi».[17]

Bu konuda sayısız misaller verilebilir. Chicago'lu avukat M.A.J. Eddy, yeni doktrini **The New Competition** adlı bir eserde özetleyerek, bu «yeni» rekabet şeklinin «açık fiyatlar» üzerine, yani maliyet ve satış fiyatlarıyla ilgili genel istihbarat üzerine kurulduğunu belirtiyordu[18]. I. C.I. Kimya tröstünün baş organizatörü Lord Melchett'in 1927'de yayınladığı kitabı bu arada sayabiliriz. Melchett, «rekabetin aşıldığını», bunun yerini, işletmelerin kaynaşmasından ve milletlerarası antantlardan meydana gelen bir «işbirliğinin» aldığını söylüyor[19].

Kapitalist antantlar, aslında, **yeni** bir fenomen değildi. Serbest rekabetçi **sınai** kapitalizm, başlıca kâr kaynağını tekellerden alan **ticari** kapitalizmden doğmuştur. Bu özel

eski antantlar ortadan kalkınca yerini yenileri aldı. Aynı sanayi kolundaki sanayicilerin halka empoze edilen fiyatları yükseltmek amacıyla kendi aralarında «görüştüklerini» Adam Smith daha önce belirtmemiş miydi?

1817'den itibaren, Büyük Britanya'da Cheshire'deki tuz ticaretinin tekelleştirildiği görülüyor. Tyne ve Wear ırmakları boyunca kömür üretimini ve satışını sıkı bir şekilde kontrol eden **Committee for the limitation of the vend** Newcastle'de faaliyete geçiyor[20]. 1851'de **The Cincinnati Gazette:**

«Kanawha bölgesindeki tuz fabrikatörlerinin, tuz elde etme kapasitelerinin tüketim talebinden yüksek olduğunu aşağı yukarı dört yıl önce farkettiklerini ve bu yüzden, tuz fiyatları seviyesinde büyük bir düşme görüldüğü için, fiyatı tesbit etmek, üretilen miktarı sınırlandırmak amacıyla bir birlik kurduklarını ve doğu bölgesinin gerçek ihtiyaçlarını gözönünde tuttuklarını» belirtiyordu. Gerçekte, 1853'te Birleşik Devletler'de, «bütün fabrikatörlerin iflasına yolaçan rekabete karşı koymak için» **American Brassa Association**'un; 1854'te «fiyat politikasını kontrol etmek amacıyla» **Hampton Country Cotton Spinners Association**'un; 1855'te de aynı amaçla **American Iron Association**'un kurulduğu görülüyor[21].

Orta boyuttaki işletmeler, sermayelerin, kâr oranındaki dalgalanmalara göre, bir sanayi kolundan bir başka sanayi koluna akmasını sağladıkları sürece bütün bu tekelleştirme teşebbüsleri münferit ve geçici teşebbüsler olarak kalmak zorundaydı. Bu şartlar içinde milli bir piyasayı gerçekten **kontrol etmek** için çoğu işletmelerin bir araya gelmesi gerekecekti. Pek az bir yeni sermaye bir tekeli yıkmaya yetiyordu. Ancak, sermayenin temerküzü ve yoğunlaşması -muazzam bir sermayeye dayanan dev işletmelerin kurulması ve birçok sanayi kolunda sadece birkaç firmanın hakim olması- tekellerin gelişip güçlenmesi için uygun şartları yaratacaktı.

Demek ki, bu tekellerin önce, ancak 19. yüzyılın sonlarına doğru ve 20, yüzyılın başlangıcında bir ilerleme gösteren ülkelerde (Birleşik Devletler'de, Almanya'da, Japonya'da) ve (petrol, çelik, otomobil, elektrik ci-

hazları, kimya) sanayiinde gerçekleşmesi tabiidir (mantıkidir).

Birleşik Devletler'de otomobil imal eden firmaların sayısı 1909'da 265 iken, 1921'de 88'e, 1926'da 44'e, 1937'de 11'e ve 1955'de 6'ya düşmüştür. Büyük Britanya'da 1922'de bu sanayi kolundaki firma sayısı 88, 1929'da 31 ve 1956'da 20 idi, bunun da 5'i toplam üretimin %95'ini sağlamaktadır.[22]

Gerçi halat sanayiinde fiyatları tespit etmek için 1861'den itibaren bir milli «pool» kurulmuştur ama, asıl ilk tröst **Standart Oil Trust**'dür. Petrol kuyularının işletilmesi 1859'da Pennsylvania'da Titusville'de başlamıştı. İlk petrol şirketi **Pennsylvania Rock Cy** o kadar muazzam kâr sağladı ki bir yıl bile geçmeden 77 rakip firma ortaya çıktı. Demek ki, «serbest rekabet» bütün «esnekliği» içinde incelenebilirdi. 1 varil petrol 1859'da 20 dolarken 1861 sonunda 10 sent(!) oldu, 1863'te 8,5 dolara yükseldi, sonra da, 1867'de ortalama olarak 2,40 dolara düştü.

Fiyatlarda dalgalanmalar devam ederken yabancı rekabet de arttı ve bunun üzerine:

«Pennsylvania'daki bazı petrolcüler [bu sırada Birleşik Devletler'deki rafine üretimin sadece yüzde birkaçını kontrol eden] Rockefeller'e ilginç bir şema sundular: Amaç çok sayıda rafinör ve nakliyatçıyı bir birlik etrafında toplamak ve petrol nakleden demiryolu kumpanyalarının bu birliğe özel bir indirim yapmalarını, buna karşılık, diğer rafinörlerden yüksek bir ücret talep etmelerini sağlamaktı»[23].

Böylece, Birleşik-Devletler'de rafineri kapasitesinin %10'unu kontrol eden **Southern Improvement** (1871) kuruldu. Bu birlik bir başarı gösteremedi, fakat Rockefeller yoğunlaşma hareketine katılmıştı. Bunun yerine **National Refiners Association** (1872) ve rafinerilerin büyük bir kısmını temsil eden **Central Association** (1875), bunun ardından da, pipeline'ları kontrol eden bir holding kuruldu. 1884'te **Standard Oil** Amerika'daki bütün petrolün %90'ını tasfiye etti, gerçekte ise, bunun % 100'ünü rafinerilere nakletti. Böylece ilk tekelci tröst doğmuştu.[24]

Aynı devirde, Avrupa'da, özellikle 1873 buhranın-

dan ve kâr oranının bu buhran dolayısiyle birdenbire düşmesinden sonra patronlar arasında antantlar gelişmeye başladı. 20. yüzyılda olduğu gibi 19. yüzyılda da antantlar kâr oranının düşmesine karşı bir tepkinin sonucudur. Dortmund'da ilk tuğla satış kontuarının kuruluşunu (1888) bir tarihçi şöyle açıklıyor:

«Fiyatlardaki aşırı düşüşün ancak bir antantla önlenebileceği gerçeğini anlamak için, fiyat alanında girişilen şiddetli mücadelenin yarattığı ekonomik baskıyı hatırlamak yeter»[25].

Yarım yüzyıl sonra Büyük Britanya'da sentetik dokuma sanayiinde durum şöyleydi:

«Asetat elyafı için daha şiddetli bir rekabet başlamış ve bu rekabet uzun bir süre devam etmiştir. Başlıca iki rakip, Courtaulds ile British Celanese idi. İki firmanın kârları da 1937 ve 1938'de azalmıştı. Ama 1939 başlangıcında temel anlaşmazlıklar konusunda bir anlaşmaya vardılar, böylece, viskoz ve asetat elyafı fiyatları livre başına aşağı yukarı 2 peni arttı»[26].

■ Kapitalist Yoğunlaşmanın Şekilleri

Kapitalist işletmeler kâr oranını düşürmemek yada artırmak amacı ile antantlar kurar ve çeşitli şekillere bürünen işbirliği anlaşmaları imzalarlar. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra sınai yoğunlaşma hakkında İngiltere Araştırma Komisyonu'nun hazırladığı şemaya göre[27], E.A.G. Robinson[28], 13 antant ve yoğunlaşma şekli ayırdetmektedir. Biz bunların burada sadece yedisini ele alacağız:

1. **Gentlemen's agreements (sözlü anlaşmalar):** Belirli fiyatlardan aşağı yada bazı bölgelerde satmamak için üreticiler arasında varılan anlaşmadır. Böyle bir anlaşma, mesela, 1901 yılında Britanya sabun fabrikatörleri tarafından gerçekleştirilmiştir[29].

2. **Fiyatları düzenleyen ortaklıklar:** Bunlar daha kesin ve daha etkili anlaşmalardır. Deniz ticareti konusundaki anlaşmalar bunun klasik örneğidir[30].

3. **Pool:** Genellikle, fiyatlarla ilgili anlaşmaların, piyasa fillen paylaşılmadıkça ve her üreticinin alacağı pay

kesinlikle tesbit edilmedikçe, etkili olmadığını[31] tecrübe göstermektedir.

Demek ki **pool**'lar yukarda belirtilen anlaşmalardan farklıdırlar. Çünkü piyasanın belirli üreticiler arasında paylaşılmasını sağlamaktadırlar. Böyle bir **pool**, amerikan demir - çelik sanayiinde çok önceden gerçekleştirilmiştir[32]. Bunun en klasik örneği, tam yirmi yıl boyunca amerikan piyasasına hakim olan amerikalı «meat-packers»ler arasındaki **pool**'dur[33].

4. **Karteller, satınalma yada satış sendikaları, satış kontuarları:** İlk üç gruplaşma çok sınırlı olduğu halde, karteller ile satış kontuarları geçici bir gruplaşma ile kesin bir antant arasında yeralır. Bunlara katılan işletmeler bağımsızlıklarını korurlar, fakat kısa yada uzun vadeli anlaşmalarla birbirlerine bağlıdırlar, satarken yada satınalırken birlikte hareket ederler ve bu anlaşmaya aykırı hareketleri görülen işletmeler büyük meblağlar ödemek zorunda kalırlar.

5. **Tröstler:** Başlangıçta, vaktiyle rekabet halinde olan şirketlerin hisse senetlerini yatırdıkları ve karşılığında, ortaklaşa işe ne oranda katıldıklarını gösteren belgeler aldıkları bir gruplaşmadır. Bunun en klasik örneği 1890'da kanunsuz olduğu ilan edilen **Standard Oil Trust**'tür[34]. Bu tröst kelimesini, ilerde daha geniş anlamda, yani işletmelerin birbirleriyle kaynaşması anlamında kullanacağız.

6. **Holdingler yada Konzern'ler:** Şeklen bağımsız görünen birçok işletme üzerinde mali kontrolun gerçekleştirilmesini sağlayan ortaklaşa bir şirkettir. Büyük tekel imparatorluklarının kurulmasını sağlamak amacıyla dünyanın birçok ülkelerinde, özellikle de Birleşik Devletler'de[35], Belçika'da[36], Almanya'da ve Fransa'da[37] en çok başvurulan bir araçtır.

Holdingler, **zincirleme yada çaprazlama katılma** gibi çeşitli teknikler sayesinde, sermayenin, birçok şirketi fiilen kontrol altında tutmak için gerekli kısmının azaltılmasını sağlar(6).

(6) «Bankalar, böylece kurdukları **holding**'in hisse senetlerinin büyük kısmını muhafaza ederler. Sadece bu ana şirketin aracılığı sayesinde, kendi kaynaklarını doğrudan doğruya kullanmaksızın, grubun bütün kollarını kontrol ederler. Bundan dolayı da büyük bir sermaye tasarrufu sağlarlar. Gerçi **holding**'in genel toplantılarında çoğunluğu sağlamak için his-

7. **İşletmelerin kaynaşması (birleşmesi):** Kapitalist yoğunlaşmanın en «sağlam» ve en kesin şekli budur. Bu ortaklığa katılan şirketlerin hukuki yada mali bağımsızlığı kalmaz. Bu ortaklıktaki **tröstler,** kökenlerine göre, iki kısma ayrılırlar: **Yatay** tröstler, tek bir sanayi kolundaki işletmelerin kaynaşmasından meydana gelir (mesela sigara, otomobil, uçak tröstü gibi); **düşey** tröstler, hammaddelerini karşılıklı olarak birbirlerinden sağlarlar. Bunlar da şu kısımlara ayrılabilir:

- **Iraksak** (divergent) tröstler, mamul ve yarı-mamul ürünleri imal eden fabrikaların kullandıkları hammaddeleri sağlayan işletmelerden meydana gelir (Birleşik Devletler'deki U.S. Steel Corp. çelik tröstü ile Belçika'daki Cockerill-Ougrée tröstü).

- **Yakınsak** (convergent) tröstler, aynı mamul ürünün imalinde kullanılan çeşitli hammaddeleri ve yarı-mamul ürünleri üreten işletmelerden meydana gelir (mesela bazı otomobil tröstleri).

- **Ayrı cinsten** (hétérogène) tröstler, aynı mali grup tarafından kontrol edilmelerinin dışında, aralarında teknik yada ekonomik bir bağ bulunmayan işletmelerden meydana gelirler. Mesela Lever tröstü bunlardan biridir. Bu tröst, 1920 yılı başlangıcında, sabun fabrikalarının ve hammadde sağlayan işletmelerin yanısıra, dalyanları, kağıt fabrikalarını ve makina imalatını da kontrol ediyordu[40].

1897-1904 döneminde Birleşik Devletler'de, geniş bir kaynaşma (birleşme) hareketi sonunda tekelci tröstlerin birçoğu kuruldu. 1890'da tröst sayısı 23 iken 1896'da 38'e, 1904'de 257'ye yükseldi; hiçbir zaman 240 milyon doları aşmamış olan birleşmelerin (ortaklıkların) yıllık kapitalizasyonu 1898'de 710 milyonu, 1899'da da 2 milyar 244 milyonu buldu. Bu devre boyunca kurulmuş olan 339 birlik, tekellerin güçlenmesini sağladı[41].

se senetlerinin % 40'ına sahip olmak gerekir ve **holding** şirket de aynı oranda bir iştirak ile şubeleri kontrol eder ama banka, bu şubelerin sermayesinin % 16'sına eşit bir meblağı işletmeden tuttuğu için gruba bağlı şirketlerin yönetimine hakimdir» [38]. Mesela, Paris ve Hollanda Bankası 1911'de **Compagnie Générale du Maroc** diye bir **holding** şirket kurmuştur. Bu kumpanya 1952'de Fas'taki bankaların, nakliyat kumpanyalarının, petrol, elektrik, çimento, kömür işletmelerinin, tarım makinaları ve maden şirketlerinin % 50 sinden fazlasını kontrol ediyordu [39]. Bu **holding** sayesinde bütün Fas, Paris ve Hollanda Bankasının «çiftliği» haline gelmişti.

Birleşik Devletler'de 1900 yılından itibaren sınai üretimin %32'si ve maden üretiminin %40'ı (petrol üretimi hariç) tekelleştirildi[42].

■ Bankaların Yoğunlaşması ve Mali Sermaye

Sınai yoğunlaşmayı kolaylaştıran aynı faktörler bankaların yoğunlaşmasını da hızlandırıyor. Bu rekabetten dolayı, küçük bankaların birçoğu bir tek büyük banka içinde eriyor. Her büyük buhran sonunda, genellikle, bankerlerin çoğu iflas ediyor. 1933 döneminde Amerika Birleşik Devletler'inde 2000'den fazla banka top atmıştır [43]. Bütün ülkeyi ve başlıca yabancı şehirleri kaplayan mümkün olduğu kadar çok şube açmak için daha fazla sermaye gerekiyor. Bu yüzden, bütün ülkelerde banka sermayesinin yoğunlaştığı ve temerküz ettiği görülüyor.

Fransa'da üç büyük mevduat bankasının, yani **Crédit Lyonnais,** la **Société Générale** ve **Comptoir National d'-Escompte**'un portföyleri 1880-1914 yılları arasında on misli artıyor ve 1880'de 580 milyon altın Frank olan mevduatları 1914'de 2 milyar 256 milyon franka ve 1930'da da 7 milyar 215 milyon franka (yada 35,5 milyon Poincaré frankına) yükseliyor. Bu bankalar, bu sırada Fransa'daki bütün banka mevduatının %50'sinden fazlasına sahiptiler, bu oran, bu bankaların millileştirilmesinden sonra da pek az değişmiştir.

Büyük Britanya'da **Joint-stock bank**'ların sayısı 1890'da 104 iken, 1910'da 45'e, 1942'de 25'e düşmüş, buna karşılık, bu bankaların şubelerinin sayısı aynı devre içinde üç misli, mevduatları da 10 misli artmıştır. Beş büyük banka, yani National Provincial Bank, Westminister Bank, Midland Bank, Lloyyd's Bank ve Barclay Bank 1900 yılında Britanya banka mevduatının tümünün %27'sini, 1913'de %39,7'sini, 1924'de %72,4'ünü, 1942'de %73'ünü, 1953'de %79'unu temsil ediyorlar.

Almanya'da 9 büyük bankada mevduatın 1907-8'-de %47'si, 1912-13'de %49'u, 1924'de %54,6'sı, 1934'-

de %65,5'i temerküz etmiştir. 1943'de 6 büyük banka toplam mevduatın %62,9'unu temsil ediyor. İkinci dünya savaşından ve geçici bir desantralizasyondan sonra başlıca 3 banka kredi alanında yeniden hakim bir rol oynuyorlar. 1956'da Alman banka kredilerinin tümünün %55'i bu bankalar tarafından verilmiştir.

Japonya'da bankaların toplam sayısı 1914'de 2155 iken 1929'da 1001'e, 1936'da 424'e, 1942'de 146'ya, 1943'de 100'e ve 1945'de 61'e düştü (Japonya'nın ekonomik ve mali yıllığına göre). En büyük beş banka 1926'da banka mevduatının %24'3'ünü, 1929'da %34,6'sını, 1936'da %41,9'unu ve 1945'de %62'sini temsil etmektedir. Kartellerin dağıtılması için Amerikalıların aldıkları tedbirlerden sonra bu oran %10'a düşmüş, 1953'den itibaren de %35'e yükselmiştir.

Birleşik Devletler'e gelince: Milli bankaların toplam sayısı 1900'de 3732 iken 1920'de 8030'a yükselmiş, 1929'da 7536'ya düşmüş; 1939'da 5029'a çıkmış 1945'de de 5021 olmuştur. Bu bankalar içinde 5 milyondan fazla sermayesi olan banka sayısı 1923'de 21, 1930'da 39, 1934'de 40'dır ve aynı yıllarda toplam mevduatın %22,1'i, %43,3'ü ve %47,8'i bu bankalarda toplanmıştır.

Yatırımlar için, disponibl fonların, işlerin büyük ölçüde gelişmesinden yararlanmak için sanayinin bu fonlara acil ihtiyacı olduğu sırada birkaç bankada yoğunlaşması, sınai yoğunlaşmanın başlıca muharriklerinden biri oluyor. Birleşik Devletler İçişleri Bakanı Chapman ile Temsilciler Meclisi tali komisyonu başkanı Celler arasında bu konuda geçen konuşma tekellerin gücünü göstermesi bakımından çok ilginçtir:

CHAPMAN - Sayın milletvekili, yeni bir çelik fabrikası kurmak için, gerçekten büyük, çok büyük bir sermayeye ihtiyaç vardır.

BAŞKAN CELLER - [Yeni bir çelik fabrikasının muhtemel kurucusunun] mali kurumlara başvurması gerekmiyecek midir?

CHAPMAN - Evet öyle yapması gerekecekdir.

BAŞKAN CELLER - Eğer bu mali kurumlar mevcut kumpanyalarla ilişki kurmuşlarsa yada ilgileri

varsa, herhalde yeni rakipleri teşvik etmiyeceklerdir değil mi?

CHAPMAN - Şüphesiz, etmiyeceklerdir. Zaten hiçbir zaman da etmemişlerdir[44].

Belçika'da banka sermayesinin, bağımsız krallığın başlangıcından itibaren **mali sermaye** rolü oynaması, yani ilk yayılma safhasından itibaren sanayie hakim olması (ilk anonim şirketlere geniş ölçüde katılması sayesinde) istisnai bir durumdur; sömürgeci yayılma devrinde bu tutum daha da kesinleşmiştir:

«Hollanda'nın uyguladığı sömürgeleştirme siyasetinin son yılları boyunca **Société Générale** maden kömürü işletmelerine avans verdi. Ayrıca, kömürlerin Fransa'ya sürümünü kolaylaştıracak olan kanalların yapımına da yardım etti. Oysa, 1830 İhtilali sınai bir buhrana yolaçtığı için, kömür işletmelerinden birkaçı aldıkları borçları ödeyemez oldular. Verilen avans, böylece, sürekli bir ortaklığa dönüştü ve bunu harekete geçirmek için ve söz konusu kömür işletmeleri, anonim şirketler haline getirmek fikri doğdu; bu iş, 1834-35'te gerçekleştirildi... Ekonomik canlanma başlayınca, demiryollarının yapımı kararlaştırılınca, buhar makinaları yayılınca, sınai işletmeleri anonim şirketler haline getirmek ve geliştirmek gerekti». Tabii, bunları anonim şirketler haline getirmek fikri daha ağır bastı.[45].

Fransa'da Péreire kardeşlerin kurduğu **Crédit Mobiler**'nin başarısız teşebbüsünden sonra iş bankaları, 1870 ve 1880 yılları boyunca sınai işletmelerin kurulmasını büyük ölçüde destekliyor. **Paris ve Hollanda Bankası** ile **Hindiçini Bankası** 1870-71 savaşından sonra ele geçirilen sömürgelerde Fransız şirketlerinin yayılmasını sağlıyor (yönetiyor).

Almanya'da **A. Schaffhausener Bankverein** 1870 yıllarındaki muazzam sınai gelişmenin finansmanında çok büyük bir rol oynamıştır. 20 yüzyılın başlangıcından itibaren, en büyük altı bankanın direktörleri 344 sınai işletmenin idare meclisi üyesi idiler[46]. Büyük bankalardan birinin, 19 Kasım 1901'de **Zentrales Nordwestdeutsches Zementsyndikat**'ın idare meclisine yolladığı aşağıdaki

mektupta da belirtildiği gibi mali sermaye, kısa bir zamanda sanayie «kendini empoze ediyor»[7]:

«18 Kasım tarihli **Reichsanzeiger**'de yayınladığınız muhtıradan anladığımıza göre kumpanyanızın bu ayın 30'unda yapacağı genel toplantıda işletmelerinizde bizce kabulu imkansız tedbirlere başvurulması konusunda kararlar alınabilecektir. Şimdiye kadar size açmış olduğumuz kredileri bu sebepten ötürü, bundan böyle veremiyeceğimizi üzülerek belirtiriz. Ama söz konusu genel toplantıda böyle bir karar alınmazsa, ve bize bu konuda bir garanti verilirse, size yeni krediler açmak üzere görüşmeye hazır olduğumuzu bildiririz»[48].

Birleşik Devletler'de iş bankaları (investment bankers), demiryolu kumpanyalarının «konsolidasyonundan» başlayarak sınai yoğunlaşmayı büyük ölçüde etkilediler. Bu kampanya boyunca, bankerler yoğunlaşmaların **tekelci** hedeflerini (amaçlarını) açıkça belirtiyorlar. John P. Morgan batı Mississipi'deki bütün demiryolu şirketlerinin yöneticileri önünde 10 Ocak 1899'da yaptığı konuşmada bu amacı açıkça dile getirmişti.

«Burada bulunan bankerler adına konuşuyorum ve diyorum ki, Komite'nin tesbit ettiği esaslara göre pratik bakımdan, bir teşkilat kurulabildiğine ve bu teşkilatın bankerlerin de temsil edildiği ve kararlarını mutlaka kabul ettirebileceği bir icra komitesi olduğuna göre, paralel demiryollarının kurulmasını yada böyle bir icra komitesi tarafından oy birliği ile onaylanmıyacak yeni bir teşebbüsü gerçekleştirmek amacıyla çıkarılacak hisse senetlerinin ve tahvilatın alım-satımını var güçleriyle önlemeye çalışacaklardır.»[49]

1896 ve 1904 yılları arasında işletmelerin (teşebbüs-

(7) Büyük bankaların, kredi verdikleri kimselerin işlerine ne kadar karıştıkları **Bank of America**'nın atası olan **Bank of Italy** ile ilgili şu pasajda açıkça görülmektedir :

«Aynı tarihlerde (1921), **Bank of Italy,** ödünç sermaye verdiği çiftçiye kendisinin hazırladığı bir bütçeyi uygulamasını şart koştu. Bu devirde köklü bir yenilik demekti bu. Tarımsal maliyetin bütün veçheleri bu bütçede ele alınmıştı : Sermaye giderleri... donatım ve işçe... çift sürme, ekim, sulama, budama, hasat ve nakliyat işlemlerinin maliyeti; aylık avansların değerlendirilmesi ve rekolte tahminleri. Her bütçenin arkasında **Bank of Italy**'nin bir gözlemcisi, bir şubenin müdürü, bir memur yada bir revizör vardı. Bunlar borçlunun anlaşmaya uygun hareket etmesini sağlıyorlardı» [47].

lerin) birleştirilmesi için girişilen harekette en büyük rolü bankalar oynadı:

«Her ne kadar birleşmelerin birçoğu bizzat sanayiciler tarafından 1890'dan önce gerçekleştirilmişse de, bankerler ve maliyeciler sadece basit bir aracı olmaktan çıktılar, bu hareketin öncülüğünü de yaptılar. Büyük birleşmeleri (kaynaşmaları) gerçekleştirmekle yatırımcılar kitlesine belli bir zaman boyunca oldukça spekülatif kağıt para vermiş olan gezginci profesyonel öncülerin yerlerini aldılar. Bankaların himayesinde ve onların teşvikiyle gelişen birleşme hareketi 19. yüzyılın sonlarına doğru bir çığ gibi büyüdü»[50].

Nihayet, **Japonya**'da, ikinci dünya savaşından sonra, holdinglerin (milli ekonomiyi kontrolü altında tutan **Zaibatsu** gibi mali grupların) yerini bankalar aldı. 1953'te yapılan bir ankete göre, ülkenin en önemli 320 şirketinde, bankalar hisse senetlerinin %35,1'ine, sigorta kumpanyaları da %16,1'ine sahiptir[51].

■ Tekeller

Sınai sermayenin yoğunlaşması ve kapitalist antantların, grupların ve tröstlerin kurulması, sanayi sektörlerinin birçoğunda tekellerin doğmasına yolaçıyor. Bir tek işletme, yada işletmelerin birkaçı üretimin bir kısmı üzerinde, kısa yada uzun devreler boyunca fiyatları ve kâr oranlarını diledikleri gibi tesbit edebilecekleri bir kontrol kuruyorlar.[8]

Amerika Birleşik Devletleri'nde en çok tüketilen 1807 ürünün üretim şartlarını tahlil eden F. Crowther bu ürünlerin **yarısının,** üretimin %75'inden fazlasının azami dört işletme tarafından sağlandığı sektörlerden geldiğini keşfetmiştir. Crowther'in 1937'de ortaya koyduğu tablo, 1947'de daha da ilginç bir hal aldı. Bu tarihteki yoğunlaşma fenomeni ile ilgili indeksler aşağıda gösterilmiştir (In-

(8) Amerikan tröstü General Electric, büyük bir hızla çalışan alet - makinalar için mutlaka gerekli bir alaşım olan tungsten karbür üzerinde 1928'de tam bir tekel kurmuştu. Bu tekelin gerçekleşmesi sonunda tungsten karbürün livresi 50 dolardan 453 dolara fırladı ve 1936 yılına kadar hep bu fiyata satıldı. Oysa bunun maliyeti sadece 8 dolardı [52].

deksler Amerikan Ticaret Bakanlığı'nca tesbit edilmiştir):

Toplam değerinin %50'sini yada daha fazlasını bir tek kumpanyanın ürettiği maddeler

	(%)		(%)
Yangın söndürme aletleri	85	Elektrik ampulleri	59
Amatör için filimler	85	Linoleom muşambası	58
Konik yastıklar	80	Cilt makinaları	56
Konserve çorbalar	66	Konserve kutuları	55
Bilyalı rulmanlar	60	Ham alüminyum	55

Toplam değerinin %66'sını yada daha fazlasını 2 kumpanyanın ürettiği maddeler

	(%)		(%)
Gaz	85	Süt şişeleri	70
Lokomotifler	80	Kamyonlar	68
Dikiş makinaları	78	Sentetik elyaf	68
Arıtılmış bakır	74	Özel otomobiller	63

Toplam değerinin %66'sını yada daha fazlasını 3 kumpanyanın ürettiği maddeler

	(%)		(%)
Demetleme makinaları	92	Alçı	79
Pamuk ipliği	90	Sigara	78
Arıtılmış kauçuk	88	Traktör	76
Ham bakır	88	Gözlük	75
Gazlı bez	85	Büro makineleri	70
Meyva kapları	85	Emaye font	70
Patlayıcı maddeler	80	Elektrik ocakları	69
Sabunlar	80	Elektrod tüpleri	68
		Otomobil lastiği [53]	70

1945'de yayınlanan bir inceleme[54], Büyük Britanya'da her sanayi sektöründe yaratılan değerin en büyük üç firma tarafından ele geçirilen kısmı ile ilgili yüzdeleri vermektedir. Bu yüzdeler 1935 sayımına göre hesaplanmıştır:

	(%)		(%)
Kondanse süt	96	Bilyalı rulmanlar	97
Kibrit	97	Sigara	88
Rafine şeker	82	Vagon	86
Petrol	88	Çimento	76
Suni ipek	79	Duvar kağıdı	91
Ağaç vidası	98	Çinko	100
Dikenli tel	92	Boyalar	88
Aspiratör	85	Plak ve gramofon	99
Çukulata	85	Litofon	100
Dikiş makinası	93	Toz kakao	93
Nikel ve alaşımları	100	Linoleom muşambası	86
Dökme demir ve tüp	92	Radyo lambaları	85
Patlayıcı maddeler	100	Toz sabun	77
Oto lastikleri	79		

Ayrıca, 118 madde sadece bir yada iki firma tarafından imal edilmişti.

Pritzkoleit'in, **Manner, Machte, Monopole**[55] adlı eserinde belirttiğine göre **Batı Almanya**'da çinko ve kurşun sanayii üç büyük tröstün elindedir: Metallgesellschaft, Degussa ve Otto Wolff. Potas madenlerine üç şirket hakimdir (bunların en büyüklerinden biri olan Winterchall, Almanya'da ham petrol üretiminin %50'sinden fazlasını kontrol etmektedir). Elektrik üretimin 2/3'si ve linyit üretiminin hemen hemen 3/4'ü R.W.E.'nin kontrolundadır. Margarin ve konserve balık üretiminin yarısından fazlasına Unilever grubu; kondanse süt, hazır çorba ve çukulata piyasasına İsviçre'deki Nestle grubu hakimdir. Sadece birtek grup (Reemtsma) sigara sanayiinin %60'ını; iki grup da (Lever ve Henkel) deterjan sanayiinin %90'ını kontrol etmektedir. Delog pencere camının %50'sini; Glanzstoff ve Phrix plastik maddelerin dörtte üçünü, Siemens ve A.E.G., elektrik cihazlarının %50 ila

40'ını üretmektedir. Pfaff, dikiş makinaları üretiminin %60'ına hakimdir.

Ruhr bölgesindeki ağır sanayie gelince, kartelleşmeye 1945'te son verilmesine rağmen yedi büyükler (Mannesmann, Klöckner, Dortmund-Hoerder Union, Phoenix Gute Hoffnungsbütte, Rheinhausen ve Hoesch) 1954'de üretimin %65'inden fazlasına yeniden hakim olmuşlar ve bu gruplar arasında yeni yoğunlaşmalar başlamıştır. (M.A. Wehrer'in 12 Kasım 1955'te Longwy'de verdiği konferans metnine bakınız).

Fransa'da:

- 5 grup (Sidelor, Lorraine-Escaut-Saulnes, De Wendel, Schneider ve Usinor) 1952'de demir cevheri üretiminin %55'ini; 1953'te de çelik üretiminin %66'sını kontrol etmektedir.

- Pechiney-Ugine, alüminyum, mağnezyum ve kobalt üretiminin hemen hemen tamamını tekeline almıştır. Penarroya (Rothschild) kurşun üretiminin 3/4'ünü kontrol etmektedir.

- Raty grubu, çelik tübler üretiminin yarısına hakimdir. Sidelor da dökme boru imalatının yarısı üzerinde bir tekel kurmuştur.

- 4 grup (Renault, Citroen, Peugeot ve Ford) özel araba üretiminin %98'ini kontrol etmektedir.

- Traktör üretiminin %61'i 3 şirketin kontrolundadır.

- Elektrik ampulleri imalatı 3 grubun tekelindedir.

- Kuhlmann grubu boyaların %80'ini üretmektedir.

- Saint-Gobain grubu camların 2/3'sini, şişelerin, cam bardakların ve cam elyafın yarısını imal etmektedir.

- Naylon üretimini elinde tutan Gillet grubu, bütün suni kumaşların 2/3'sinden fazlasını üretmektedir.

- Fransa'da gazete kağıdı üretiminin %86'sı 3 grup tarafından sağlanmaktadır[56].

Japonya'da ekonominin başlıca sektörlerini **bir tek** tröstün kontrol ettiği aşağıdaki tablodan anlaşılmaktadır[57].

Mitsui tröstü tarafından kontrol edilen üretimin %si

	1900	1920	1943
	(%)	(%)	(%)
Petrol	50	50	90
Demir	90	95	92
Altın	5	19	27 (9)
Kömür	30	27	27 (9)
Silah		25	30
Alkol	10	15	45
Sellüloid		80	100
Kağıt	50	50	90
Çimento	15	15	20 (9)
Yün	10	15	30
İpek	25	15	45

Mitsubişi tarafından kontrol edilen üretimin %si

	1900	1920	1943
	(%)	(%)	(%)
Çinko		57	50
Kalay		90	90
Gemi	40	40	60
Uçak			30
Silah		30	30
Alkol			50
Cam		65	90
Suni yün			50 (10)
Bira	25	30	45
Şeker	15	15	45
Buğday ticareti	30	30	48
Deniz nakliyatı	40	39	35 (10)

The Oriental Economist (Temmuz 1966) dergisinde yayınlanan tablodan anlaşıldığına göre, ikinci dünya savaşından sonra kartelleşmenin önlenmesi için alınan tedbirlere rağmen japon sanayiinin tekelci yapısında bir değişiklik olmamıştır:

(9) 1941 yılı sonunda uydu firmalarla birlikte: Altın üretiminin % 68'i maden üretiminin % 50'si, çimento üretiminin % 55'i, elektrik üretiminin % 45'i, dalyanların % 80'i, bira ve şeker üretiminin % 50'si.

(10) 1941 yılı sonunda uydu firmalarla birlikte: Suni ipek üretiminin % 70'i, deniz nakliyatının % 80'i.

Toplam değerinin %60'ını yada daha fazlasını 3 kumpanyanın ürettiği ürünler

	(%)
Düz cam	100
Triportör	100
Yolcu Aracı	100
Hafif Yolcu Aracı	98,7
Bira	96,2
Süt tozu	94
Polyester	92
Alüminyum	90,6
Polivinil Klorid	89,4
Kalsiyum siyanamid	83,5
Yağ	82,1
Naylon	81,1
Suni ipek ipliği	79,8
Peynir	77,8
Küçük Yolcu Aracı	75,6
Polietilen	75,0
Çinko	74,8
Kurşun	74,4
Ufak Kamyon	74,1
Geniş çelik kasnaklar	67,6
Motor yağı (Beş firma)	66,7

Kurucu Meclis ekonomik komisyonunun raporuna göre, **İtalya**'da yoğunlaşma indeksleri 1947 yılı itibariyle şöyledir[58]:

Sanayi sektörü	Tröstlerin Sayısı	Kontrol edilen üretimin yüzdesi
Suni ipek	2	90
Alüminyum	3	95
Cıva	1	70
Gemi yapımı	3	86
Kauçuk	4	82
Otomobil	2	84
Kibrit	1	81
Bilyalı rulmanlar	1	90
Kömür	3	86
Sentetik amonyak	2	86

Bununla beraber, büyük tekellerin gerçek kudreti, piyasasına hakim oldukları birkaç üretim sektörünü kontrol etmekten ibaret değildir. Bunları kontrol eden mali gruplar çeşitli adlar taşıyan ve ilk bakışta birbirlerine bağlı oldukları hiç akla gelmeyen bankalara, sigorta şirketlerine, sınai, ticari şirketlere ve nakliyat şirketlerine de hakimdirler. Bu düğümü çözmek için hakiki bir dedektif gibi çalışmak, idare meclislerinin kimlerden meydana geldiğini incelemek, müşterek başkanları yada genel yöneticileri bulunan şirketlerin işleyişini tahlil etmek, olağanüstü genel toplantılarda temsil edilen hisse senetlerinin evrimini izlemek, mümkünse, ülkedeki önemli şirketlerin her birinin hisse senetlerinin genel dağılımını incelemek gerektir.

Bu çalışma sonunda, kapitalist ülklerin çoğunun aynı yapıya sahip oldukları, yani: sınai ve mali faaliyetin büyük bir kısmının bir avuç mali grup tarafından kontrol edildiği, sosyal piramidin tepe noktasında bulunan 60, 125 yada 200 ailenin bazen tek tek, çoğu zaman da, nispeten yoğun bir kollektif grup olarak hüküm sürdüğü keşfedilir.

Mali grup temsilcilerinin önemli tröstlerin birçoğunun idare meclislerine katılmaları, bunların ne kadar geniş bir alanı kontrol altında tuttuklarının en açık belirtisidir.

Böylece, **Birleşik Devletler'de**

Chase National Bank (Rockefeller grubu)'ın başkanı **Winthrop W. Aldrich, 1948**'de American Telephon and Telegraph Cy'nin, yani dünyanın en zengin tröstünün (aktifi 10 milyar dolar) direktörü ve dünyanın en büyük sigorta kumpanyasının, Metropolitan Life Insurance Cy'nin; elektrik tröstü Westinghouse'ın, kağıt tröstü International Paper'in, Discount Corp. of New York ve Chase Safe Deposit bankalarının yöneticisidir. Bu adam 20 milyar doları aşkın (9000 milyar frank) sermayenin, yani Fransa'nın üç yıllık bütçesinin kontrolüne katılmaktadır.

J.P. Morgan and Cy bankasının ortağı olan **George Whitney,** aynı devre boyunca elektrik tröstü Consolidated Edison of New York'un, Otomobil tröstü General Mo-

tors Cy'nin, bakır tröstü Kennecott Copper'in, demiryolları tröstü Pullman Cy'nin, petrol tröstü Continental Oil Cy'nin ve Guaranty Trust Cy'nin idare meclisi azasıdır.

Mellon National Bank'ın başkanı **R.K. Mellon** da bir holding şirket olan F. Mellon and Sons ve Millbank Corp.'nun başkanı, Alüminyum tröstü Aluminium Cy of America (A.L.C.O.A)'nın; petrol tröstü Gulf Oil Cy'nin, Elektrik tröstü Westinghouse Air Brake Corp'nun, Cam tröstü Pittsburgh Glass Cy'nin, demiryolları tröstü Pennsylvania Rail Road Cy'nin, gaz tröstü Koppers Corp.'nun, Union Switch and Signal Cy'nin; büyük sigorta şirketi National Union Fire Ins. Cy'nin, General Reinsurance Corp. ve North Star Reinsurance'in yönetici sidir.[59].

1958 **Desfossés Yıllığına** göre, **Fransa**'da:

Paris ve Hollanda Bankası'nın baş satıcısı olan **Emmanuel Monnick,** Esso-Standard'ın, Cie du Canal de Suez, la Banque d'Indochine, Osmanlı Bankası, le Crédit Foncier Franco-Canadien, Hachette Kitabevi, les Raffineries du Sucre de Saint-Louis, les Forges et Aciéries du Nord et de l'Est, başta olmak üzere, 13 şirketin idare meclisi azasıdır.

Rothschild grubunun baş satıcısı **Pierre Getten,** 18 şirketin idare meclisi azası ve Société belge des Mines'nin, Minnerais et Métaux'nun, des Chemins de Fer de l'Indochine et du Yunnan ve la Société de Controle de l'Exploitation des Transports auxiliaires'in başkanıdır. Ayrıca, la Compagnie des Chemins de Fer du Nord'un, Trust mondial des métaux non ferreux Penarroya'nın, des Entrepôts et Magasins Généraux de Paris et des investissements du Nord'un başkan vekilliğini yapmaktadır. Ve le Chemin de Fer de Djibouti, les trusts sidérurgiques belges Cockerill - Ougrée et Providence, la Cie Internationale des Wagons-Lits, les Forges et Aciéries du Nord et de l'Est, l'Omnium Nord-Africain gibi birçok şirketin yöneticisidir.

Baron Rodolph Hottinger, Trust Métallurgique Schneider et Cie'nin denetleme kurulunun başkanıdır ve Kléber-Colombes, Compagnie des Minerais et Métaux, Vielle-Montagne, Osmanlı Bankası, Forges de Chatillon-

Commentry et Neuves-Maisons başta olmak üzere 11 şirketin yöneticisidir.

Büyük iş bankası ailelerinin de idare meclislerinde birçok görev aldıklarını belirtelim: Hottinguer'ler 28, Mallet'ler 39, Vernes'ler 51, Nervo'lar 16 mevki işgal etmektedir ve ayrıca bu dört grup da birbirlerine bağlıdırlar. Vogue'lar 21, Wendel'ler 17, Laurent'ler 29, Fould'lar 5, Gillet'ler 37, Vitry d'Avancourt (Péchiney)! 12, le marquis de Flers'ler 16 yöneticiliği ele geçirmişlerdir.

Büyük Britanya'da:

Midland Bank'ın dokuz direktörü 1951-52 döneminde 38 şirketin idare meclisi azasıdır (Imperial Chemical Industries, Dunlop Rubber, J. and P. Coats, International Nickel dahil). **Lloyd's Bank**'ın 19 direktörü, Royal Dutch, Shell, Vickers, Rolls Royce, English Electric başta olmak üzere 75 şirkette idare meclisi azalığı yapmaktadır. **National** Provincial Bank'ın 13 direktörü, aralarında British Petroleum Cy (eski Anglo Iranian, Imperial Tobacco, Burma Oil Cy, Tube Investments, Prudential Ins Cy, Ford Motor Cy'nin ve birçok çay şirketinin bulunduğu 60 şirketin idare meclisi azasıdır.

Batı Almanya'da:

Kanun, aynı bir şahsın 20'den fazla idare meclisi azalığı yapmasını yasakladığı halde banker R. von Oppenheim 35, büyük sanayici Werhann 23 idare meclisinin azasıdır. Böylece birbirlerine bağlı bulunan bu şirketlerin ekonomik kudretinin artışını şu iki durum açıkça göstermektedir:

- 1954'de banker **Hermann Abs,** Süddeutsche Bank'ın, Glanzstoff'un, Badische Anilin (I.G. Farben)'nin, Zeiss Ikon'nun (fotoğraf aletleri alanında en büyük tröst), Siemens ve Halske'nin, Delog'un (Almanya'da cam imalatının %50'sini sağlar), Salamander'in, Norddeutsche Lederwerke'nin, Accumulatoren-Fabrik'in, Metallgeselleschaft'ın, Phlip Holzmann'ın Kali-Chemi'nin, Süddeutcshe Zucker'in, charbonnages Dahlbusch'un, Rhein- preussen'in, Deutsche Solvay-Werke'nin, Deutsche Shell AG'nin, Portland Zementwerke'nin, R.W.E.'nin, başlıca çelik tröstü olan Hörder Union'un ve birkaç «küçük» şirketin, yani 24 şirketin idare meclisi azalığını yapmaktadır.

- Aynı yılda, banker **Pferdmenges,** A.E.G., Klöckner, Harperner, Bergbau, August Thyssen-Hütte, Kabelwerk Rheydt, Felten ve Guillaume, Demag, Keksfabrik II. Rahlsen, Rheinische Kunstseide, Schoellersche Kammgarnspinnerei, Deutsche Centralbodenkredit AG, Rheinisch-westfalische Bodenkreditbank, ve büyük sigorta şirketleri Concordia, Nordstern, National, başta olmak üzere 26 şirketin idare meclisi azasıydı.

Birkaç ülkenin bellibaşlı mali gruplarını da bu arada belirtelim:

1952 yılında **Birleşik - Devletler**'de kendi aralarında da birbirlerine bağlı başlıca 7 grup görülmektedir.

Morgan-National City Bank grubu. Bu mali grup, dünyanın en büyük çelik tröstü United States Steel Corp.'u, elektrik cihazları alanında dünyanın en büyük tröstü General Electric'i, bakır tröstü Kennecott Copper ve Phelps Dodge Corp'u, Pullmann Cie'yi, Büyük demiryolu şirketi Baldwin Locomotives Works'u, Diesel'i, dev şirket American Telegraph and Telephon Cy'yi, büyük sigorta kumpanyaları New York Insurance, Mutual Life ve Prudential Insurance Cy'yi kontrol etmektedir.

- **Rockefeller grubu,** kontrol ettiği şirketlerin hisse senetlerinin önemli bir kısmına sahiptir ve en büyük sigorta şirketlerinden biri olan Metropolitan Life Insurance, Amerika'nın en büyük bankası Chase National Bank, amerikan petrolünün yarısından fazlasını tasfiye eden petrol tröstleri Standard Oil ve Vacuum Oil bu grubun kontrolu altındadır.

- Büyük hisse senetlerine sahip olan **Mellon grubu,** dünyanın ilk alüminyum tröstü A.L.C.O.A.'yı, Birleşik - Devletler'de başlıca sınai gaz üreticisi Koppers Corp.'u, büyük petrol şirketlerinden biri olan Gulf Oil Cy'yi ve Pittsburg'daki üç çelik tröstünü ve Birleşik Devletler'de elektrik cihazları alanında ikinci tröst olan Westinghouse Electric'i kontrol etmektedir.

- **du Pont** grubu, kontrol ettiği şirketlerin hisse sesenetlerinin önemli bir kısmını elinde bulunduran bir holding şirket aracılığı ile, E.I. du Pont de Nemours Co'ye (dünyanın ilk kimyevi maddeler tröstü), General Motors'a, Birleşik Devletler'de kauçuklu maddeler üretiminde

üçüncü sırada yer alan United States Rubber Cy'ye, Bendix Aviation ve North American Aviation Cy'ye, National Bank of Detroit'e hakimdir.

- MacCormick'ler, Deering'ler, Field'ler gibi, 60 aileden meydana gelen **Chicago grubu,** tarım makinaları tröstü International Harvester'i, dondurulmuş et tröstü Armour and Cy'yi, dev mağazaların kurucusu Marshall Field and Cy'yi, First National Bank of Chicago, ve Continental Illinois National Bank'ı kontrol etmektedir.

- Kaliforniya Devleti üzerinde, özellikle de Clayton and Anderson tröstü, kamu hizmetleri şirketlerinin birçoğu ve Kaliforniya'daki işlenmiş toprakların %25'i üzerinde geniş bir hakimiyet kurmuş olan **Bank of America grubu.**

Büyük Britanya'da:

- **Imperial Chemical Industries I.C.I.** temel kimyevi maddelerin üretiminde fiili bir tekel kurmuştur ve bu alanda Avrupa'nın en büyük tröstüdür.

- **Unilever tröstü,** bütün Avrupa'da margarin sanayiinin en büyük kısmını; Afrika'daki bitkisel yağ ticaretini kontrol eder ve bu kıtaya tamamen hakimdir. Birçok ülkede de sabun üretimini kontrol eder.

- Austin ve Morris şirketleri arasında bir birleşmeden doğan **British Motor Corporation** tröstü, bugün Büyük Britanya'da otomobil imalatına hakimdir.

- **Courtaulds tröstü,** Britanya suni ipek üretiminin %80'ini kontrol eder ve suni dokuma sanayiinde büyük bir rol oynar.

- **Oppenheimer (Beers) grubu,** dünya elmas üretimini kontrol eder, bakır ve altın üretiminin önemli bir kısmına hakimdir.

- **Dunlop-Rubber Cy,** Britanya kauçuk üretiminin tamamını kontrol altında tutar.

- **Shell Royal Dutch tröstü** de, tıpkı Unilever gibi, bir İngiliz Hollanda şirketidir ve birçok ülkede Büyük Britanya'nın kontrolündeki petrol üretimine hakimdir ve büyük petrol gemilerine sahiptir.

- Silah imal eden **Vickers-Armstrong** tröstü, birçok çelik ve elektrik şirketlerine bağlıdır.

- **Spens grubu,** dünya kalay üretiminin büyük bir kısmını kontrol eder.

Bu büyük tröstler, mevduat bankaları, sigorta kumpanyaları, iş bankaları (merchant bankers) arasında büyük bir ilişki vardır ve bütün bu kuruluşları kimin kontrol ettiğini anlamak çoğu zaman güçtür. Böylece **Barin müessesesi ve Midland Bank,** International Chemical Industry içinde, **Prudential sigorta kumpanyası,** Birmingham Small Arms Cy'de, **Lazar**'lar Rols Royce'da önemli bir rol oynamakta, Wolfson, Gadbury, Gluckstein aileleri büyük G.U.S. mağazalarını, bir çikolata tröstünü ve Lyons tröstünü kontrol etmektedir.

Batı Almanya'da, kartelleşmeyi ve sınai yoğunlaşmayı önleyici tedbirler işlemez hale gelmiş ve mali gruplar batı Almanya sanayiine, 1945'den önce aynı şekiller ve grublar halinde olmamakla beraber, gene hakimdirler.

- **I.G. Farben grubu,** Almanya'nın en büyük tekel grubu olarak kalmaktadır. Kimya sanayiini, ve Rheinische Stahlwerke'yi kontrol eder, Deutsche Bank ve Berliner Handelsgesellschaft gibi birkaç önemli banka ile sıkı bir işbirliği içindedir.

- **Thyssen grubu,** Fritz Thyssen'in mirasçıları aracılığı ile, büyük demir ve kömür şirketlerini ve önemli bir tersaneyi kontrol etmektedir.

- **Mannesmann grubu,** çelik borular üretiminin büyük bir kısmını kontrol eder, muazzam demir - kömür kombinasının sahibidir ve Deutsche Bank ile Deutsche Erdöl A.G.'ye sıkı sıkıya bağlıdır.

- **Haniel grubu** (Gutehoffnungchütte, Commerzbank), M.A.N.'ye ve Deutsche Werft'e bağlıdır.

- **Klöckner grubu** (demir ve makine sanayü), DeutscheBank'a ve Siemens'e bağlıdır.

- **Krupp grubu** (Rheinhausen, Krupp fabrikaları, Weser A.G. tersaneleri, üç kömür işletmesi) isveç grubu Wenner-Gren'e, Boshumer Verein'e, Wasag-Chemie'ye bağlıdır.

- **Flick grubu:** Maximilanshütte, Daimler - Benz, Auto-Union, Feldmühle Papier et Zellstoff ve yabancı şirketlere büyük oranda katılmıştır.

- **Siemens grubu** (Simens and Halske), Mannesmann'a, Deutsche Bank'a ve Klöckner'e bağlıdır.

- **Quandt grubu:** Accumulatoren-Fabrik A.G., Karls - ruhe A.G.; Wintershall (başlıca potas üreticisi) ve Correcta'dan müteşekkildir.

- **Werhan grubu:** zeytin yağı, sabun, çukulata, un üretimini kontrol eder, R.W.E.'yi, Heinrich Lazn A.G.'yi etkiler, Oppenheim bankasına bağlıdır.

- Neunkirchener EisenWerk ve Dillinger Hüttenwerke (Sarre)'yi kontrol eden **Stumm grubu,** Michel grubuna da katılmıştır ve lorraine demir sanayiinin büyük hissedarlarındandır.

- Oetker gıda tröstünü kontrol eden **Oetker grubu,** büyük bira fabrikalarına ve «Condor» grubu içinde üç sigorta kumpanyasına hakimdir, Almanya'nın başlıca armatörlerindendir ve gıda sanayiinde büyük bir rol oynayan özel Lampe bankasında hissedardır.

- **Merck, Finck and Cy.** banka grubunun, güney Almanya'daki sigorta şirketleri üzerinde büyük bir nüfuzu vardır.

- **Oppenheim banka grubu,** Phénanie'deki sigorta şirketlerine hakimdir.

Belçika'da sekiz mali grup: Société Générale, de Launoit, Solvay, Empain, Evence Coppé, baron Lambert, Petrofina, Sofina, sınai üretimin 2/3'sini ve Belçika Kongo'sundaki sınai faaliyetin 3/4'ünden fazlasını kontrol eder.

İtalya'da:

- İtalyan kimya sanayiini kontrol eden **Montecatini,** hisse senetli 63 şirketin idare meclisi toplantılarına 18 idare meclisi azasıyla katılır, başta dokuma, maden ve sigorta şirketleri olmak üzere, İtalyan şirketlerinin tümünün sermayesinin %25'ine sahiptir.

- **Edison grubu, elektrik** sanayiini ve elektrik cihazları üretimini kontrol eder. İtalya'da hisse senetli sermayenin tümünün %17'sini temsil eden şirketlerde (özellikle, nakliyat şirketlerinde, bankalarda, istihraç sanayiinde, cam sanayiinde) hissedardır.

- **Falck grubu,** demir sanayiine hakimdir.

- **Snia Viscosa** grubu suni dokuma sanayiini kontrol eder.

- Otomobil sanayiine hakim olan **Fiat grubu,** meta-

lürji, demir, cam ve kimya sanayiinde faaliyet gösteren büyük şirketlerde hissedardır.

- **Pirelli grubu,** kauçuk sanayiine hakimdir ve metalürji sanayiini de kontrol eder.

- **Caproni grubu,** silah imalatında yarı-tekel kurmuştur.

- **Breda grubu,** demiryolu malzemeleri imal eder.

Japonya'da, 1945 yenilgisinden önce 3 süper tröst yada **Zaibatsu** ekonomiye tamamen hakimdiler. Bugün de eski kudretlerini muhafaza eder hale gelmişlerdir. Aşağıdaki tablo, bunların kontrol ettikleri tröstleri, şirketleri ve yoğunlaşan sermayeyi göstermektedir:

	Direkt Kontrol edilen Şirket sayısı	1939'daki sermaye ile (Milyon Yen)	1942'deki sermaye ile (Milyon Yen)
I. **Mitsui grubu**			
Mitsui	112	1.428	1.875
Mangyo[11]	100	1.249	1.712
Furukova	21	107	160
II. **Mitsubişi grubu**			
Mitsubişi	74	1.291	1.745
Nişitsu	32	471	557
Mori	30	275	330
Nisso	44	165	195
III. **Yasuda grubu**			
Yasuda	50	484	584
Asano	47	270	270
Okura	40	176	176
IV. **Sumitomo grubu**			
Sumitomo	27	442	624
Noruma	26	159	159
4 büyüklerin hakim olduğu: **Riken**	60	102	130
Bağımsız: **Kawasaki**	24	99	200
4 süper tröst: 14 tröst	687	6.724	8.717

(11) Ordu tarafından kurulan ve geliştirilen Mangyo grubu, Japon istilası devrinde Mançurya'ya hakim olmuş fakat 1943'de Mitsui'ye katılmıştır.

O zamandan beri, kartelleşmeyi önleme tedbirlerine rağmen savaştan önceki durum geniş ölçüde sağlandı. Üç **Zaibatsu** ortaya çıktı: Mitsubiler (halen en başta bunlar gelmektedir), Mitsui ve Sumitomo'lar. Bunlara ilaveten iki grup daha vardır: Fuji Bank grubu ve Sanwa grubu. Bu mali gruplar, savaştan sonra Japonya'da kurulan yeni sanayilerde büyük nüfuz sahibi oldular. Meşela, Mitsubişi grubu büyük demir tröstü Yawata Iron and Steel Co.'ye hakimdir. Sanwa grubu demir tröstü Kobe Steel'i, Mitsui grubu, otomobil tröstü Toyota Motor Cy'i kontrol etmektedir. Gemi yapımı alanındaki beş büyük şirketten üçü, Mitsubişi, Mitsui ve Sanwa'nın kontrolundadır. Petro-kimya alanında da buna benzer bir durum görülmektedir.

Fransa'da: professör Oualid, savaştan önce en önemli üretim kollarının başına büyük komitelerin çöreklendiğini belirtir: bunların en ünlüleri ve en kudretlileri Comité des Houillères, Comité des Armateurs, Comité des Industries Chimiques, Comité des Assurances (Maden kömürleri Komitesi, Dökme demir komitesi, Armatörler komitesi, Kimya sanayi komitesi, Sigorta komitesi)dir. Teorik bakımdan, kartel olmayan fakat süper sendika denilebilecek bu büyük komiteler, üyeleri arasında bir işbirliği anlayışının devamını sağlarlar. Bu işbirliği, eski rekabetin yerini alır. Auguştin Hamon'da, **Les Maitres de la France** (Fransa'ya hakim olanlar) adlı kitabında, süper gruplar içindeki tröstleri sayar:

1. Demir sanayiine hakim olan **Schneider-Creusot grubu** (Comité des Forges), büyük sigorta şirketlerin çoğunu kontrol eden Banque de l'Union Parisienne'e, Mirabaud, Hottinger, Mallet ve Neuflize bankalarına bağlıdır.

2. Kuzey Afrika'da ve kendisine bağlı Banque d'Indochine aracılığıyla, Hindiçini'de büyük bir nüfuzu olan **Banque de Paris et des Pays-Bas.**

3. Kimya sanayi grupları: **Rhône-Poulenc, Kühlman tröstü.**

4. **Michelin-Citroen grubu** (kauçuk ve otomobil tröstü)

Jacques Houssiaux'nun son kitabında, ayrıca şu gruplar da belirtilmektedir:

5. **Louis-Dreyfus grubu** (petrol, dış ticaret)

6. «**Printemps**» **grubu** (büyük mağazalar)

7. **Péchiney-Seichime grubu** (kimya sanayii, Laminoirs du Havre, Thomson-Houston'a iştirak)

8. **Saint-Gobain grubu** (cam ve kimya sanayii)

9. **Boussac grubu** (dokuma)

10. **Fould grubu** (tersaneler, Loire Atelyeleri, Compagnie Française des Pétroles).

11. Demir grupları: **Wendel, Usinor, Sidelor**

1966'da **Hindistan**'da yayınlanan bir hükümet raporuna göre **(Report of the Monopolies Inquiry Commission 1965),** mali olmayan ve toplam sermayesi 11,5 milyar Rupi'yi bulan 382 şirket 7 grup tarafından kontrol edilmektedir: **Tata, Birla, Martin, Burn, Bangur, A.C.C., Thapar, Sahn Jain** grubu. Bunlara Bird Heilgers, Sinhania, Walchand gibi gruplarla, hint ekonomisinde özel sektöre hakim olan birkaç yabancı tröst de dahildir.

■ Aşırı Tekel Kârları

Devrevî buhranlardan kaçınmanın imkansız diye telakki edildiği bir devirde, sermayenin organik bileşiminin ve sabit sermayenin amortisman rizikolarının artması karşısında tekelci kapitalizmin amacı, her şeyden önce, kâr oranını yükseltmek ve bunu savunmaktır.

«Teknik değişmeler ve ürünlerle ilgili moda değişiklikleri henüz kullanılmamış bir makinayı işe yaramaz hale getirebilir. Bundan dolayı, özelleşmiş (specialisés) makinaların amortismanı, bu rizikonun sonuçlarından kaçınmak isteniyorsa, birkaç yılda gerçekleştirilmelidir»[60].

Böylece, ortalama kâr oranını aşan bir tekel kâr oranı yerleşir. Rekabetin, sermayenin hareket serbestisinin (akışkanlığının) kontrol edilmesi yada önlenmesi, tekelleşmiş sektörlerin kâr oranındaki genel eşitlendirmeye katılmamalarını sağlar.

Aşırı tekel kârının en basit şekli **kartel rantı**'dır. Belirli bir sanayi sektöründe bir kartelin doğması fiyatların birleştirilmesine (bir seviyede olmasına) yolaçar. Fakat bu birleştirme, ortalama kâr esasına, yani ortalama sosyal üretkenlik esasına göre değil, **en düşük üretkenlikle** çalışan ortağın (şirketin), ortalama kâr oranını gerçekleştirmesini sağlayan bir esasa göre yapılır. Kartele katılan diğer şirketlerin üretim fiyatı ile, en elverişsiz (yetersiz) şirketin satış fiyatı arasındaki fark kartel rantını temsil eder.

Böylece, 1883'de demiryolu fabrikatörleri tekeli kurulunca şu şekilde hareket edildi (bu işe doğrudan doğruya katılmış bir tanığın anlattığına göre):

«İngiltere'de fiyatlar, en elverişsiz işletmelerin maliyet fiyatına çok yakın bir seviyede tespit edildi... ve çeşitli fabrikalar, üretim kapasitelerinin evrimine göre pay aldılar»[61].

Ortalama kâr oranının %20 ve sermayenin organik bileşimi ortalamasının da 4:1 olduğunu varsayalım. Bu duruma göre, 4 şirketten meydana gelen bir lokomotif kartelinin üretiminin değeri şu şekle bürünecektir:

I : 600 c + 100 v + 100 s = 800
II : 400 c + 100 v + 100 s = 600
III : 350 c + 100 v + 100 s = 550
IV : 250 c + 100 v + 100 s = 450

III. ve IV. firmaların üretimi 2 lokomotif; II. firmanın üretimi üç lokomotif; I. firmanınınki de dört lokomotif olsun. Bu sektörde bir meta ve sermaye rekabeti (serbest rekabet) olsaydı dört firmadan her biri %20 kâr elde edecekti. IV. firma lokomotiflerini 420'ye (tanesi 210'a); III. firma 540'a (tanesi 270'e); II. firma 600'e (tanesi 200'e); 1. firma 840'a (tanesi 210'a) satacaktır. Fakat bu ortalama kâr, en pahalı lokomotif bir alıcı bulsa bile, piyasada talep arza eşit olduğu sürece, ancak bu takdirde, gerçekleşecektir. Arz, talepten fazla olduğu andan itibaren, III. firma zararına satacaktır.

Fakat kartel piyasayı bilfiil kontrol etmeye başlar başlamaz bambaşka bir hesaplama yapılacaktır. En elve-

rişsiz olan firma, III. firmadır ve bu firmanın satış fiyatı bütün kartelin kabul edeceği temel fiyat olacaktır. Demek ki, lokomotiflerin tanesi 270'e satılacak, I. firmanın satış fiyatı 1080 olacaktır (kâr 380'dir, bunun 140'ı ortalama kâr, 240'ı da kartel rantıdır). II. firma satış fiyatını 810 olarak tesbit edecektir (kâr 310, bunun 120'si ortalama kâr, 190'ı kartel rantıdır); III. firma 540'dan satacak ve onun kârı ortalama kâra eşit olacaktır. IV. firmanın satış fiyatı ise 540 olacaktır (kâr 190'dır, bunun 70'i ortalama kâr, 120'si kartel rantıdır). Talep azaldığı andan itibaren, kartel, üretimi azaltacak ve aşırı kârları gerektiren fiyatlar tutunabilecektir.

Pratikte, durum pek farklı değildir. Kalay karteli kurulunca, ortalama bir üretkenliğin sağlandığı madenlerin üretim fiyatı ton başına 100 sterlini buluyordu. En düşük üretkenlikle çalışan üreticiler ortalama kâr elde etsinler diye, 1934'den 1939'a kadar dünya piyasasında kalayın satış fiyatı ton başına 190 sterlin ila 230 sterlin arasında değişti (kartelin empoze ettiği satış fiyatıydı bu). Böylece, birçok firma ton başına 100 sterlinden fazla aşırı kâr sağladı[62].

«La Commission britannique d'Enquête sur les Monopoles et les Mesures restrictives»in, BEAMA (British Electrical and Allied Manufacturers' Association) içinde «örgütlenen» elektrik malzemeleri sanayii hakkında 1957 yılında hazırladığı raporda şöyle denilmektedir:

«Üreticilerin kendi fiyat sistemlerini savunmak için ileri sürdükleri genel sebepler, ne arzuladıkları istikrar derecesinin kamu yararına olduğu, ne de rekabetin yaratacağı tehlikelerin gerçeğe uyduğu konusunda bize inandırıcı görünmedi. Maliyet fiyatlarını hesaplama metotlarındaki farkları gözönünde tuttuktan sonra şu sonuca vardık: **aynı fiyata satan üreticilerin hakiki maliyet fiyatları birbirini hiç tutmamaktadır**... Metalarının maliyet fiyatları daha düşük olan fabrikatörler, talep etmeye can attıkları fiyatlardan daha yüksek fiyata satmayı kabul etseler(!) bile, metalarının maliyet fiyatları yüksek olan üreticilerin fiyatlar seviyesi üzerinde yarattıkları muazzam etki olmaksızın, ortak fiyatlar sistemi tutunamazdı»[63].

Kartel rantının, tekel kârının bir şekli olduğunu gös-

teren en belirgin durum **dünya petrol karteli**'nin durumudur. Birleşik Devletler Ticaret Bakanlığı tarafından yayınlanan resmi bir ankete göre, petrol sanayiinin «Yedi Büyükleri» (Standard Oil of New Jersey; Standard Oil of California; Socony Vacuum Oil; Gulf Oil Corp; Texas Co; daha sonra British Petroleum adını alan Anglo-İranian ve Royal Dutch-Shell), Ortadoğu petrolünün maliyet fiyatı Amerikan petrolünün maliyet fiyatından dört yada altı **misli düşük olduğu halde,** batı yarım küresinde elde edilen petrol ile Ortadoğu petrolü için yıllar boyunca müşterek fiyatlar uygulamışlardır.

Savaş boyunca ve 1945'te Amerikan Deniz kuvvetleri maliyet fiyatı (mahalli sultanlara ödenecek **royalties** ve vergiler dahil) Suudi Arabistan'da 0,4 dolar, Bahrein adalarında 0,25 dolar olan petrolü varil başına 1,05 dolar ödeyerek almak zorunda kalmıştır[64]. Demek ki, kartel rantı Suudi Arabistan'da varil başına 65 sent, Bahrein Adalarında da 80 sent olduğundan, birinci durumda tekel kârı oranı hemen hemen %200'e yükselmekte, ikinci durumda da % 400'ü aşmaktadır.

Savaş sonrası yıllarında Ortadoğu'da petrolün maliyet fiyatları pek değişmediği halde, Amerikalı üreticilerin maliyet fiyatları ile aynı seviyeye getirmek için bu fiyatlar varil başına 2,22 dolara yükseltilmiş, sonra da 2,03 dolara ve 1,88 ve 1,75 dolara indirilmiştir[65].

Bununla beraber, kartel rantı aşırı tekel kârının bir şeklinden başka birşey değildir. Piyasalarını tamamen yada yarı yarıya tekelleştiren şirketlerin kurulması, satış fiyatının keyfi bir şekilde, normal üretim fiyatını aşmasını da sağlamaktadır. U.S. Steel Corporation kurulduktan sonra çelik fiyatları ortalama olarak %20 ile %30 artırılmıştır. Ray fiyatları da 1 Mayıs 1901'de ton başına 16,50 dolardan, 28 dolara çıkarılmış ve bu fiyatlar 1916'ya kadar devam ettirilmiştir[66].

Gaz Oksijen (lehim için gerekli) üretiminde fiili bir tekel kurmuş olan **British Oxygen** 1 yıl iyi de geçse kötü de geçse, fiyatlarının kârını %23-25 oranında artıracak şekilde tesbit etmiştir.[67].

1901'de kuruluşu sırasında gerçekte tam bir tekel sağlamış olan (üretici kapasitenin %90'nı) **American**

Can C. fiyatlarını derhal %60 artırmıştır.[68] Bir avuç üretici bir piyasaya birlikte hakim olunca aşırı tekel kârları sağlamak amacıyla fiyatların tesbiti için hemen bir anlaşma imzalanmaktadır. Mesela Birleşik Devletler'de pencere camı imal eden bağımsız firmaların çoğunun ortadan kalkması 4 büyük şirketin 1935 yılında ürünlerinin fiyatını %40 artırmalarını sağlamıştır[69].

Amerikan sanayiinin bir çok kollarında yürürlükte olan **basing point** sistemi, bir yada birçok üretim noktasından itibaren (gerçek yada suni) nakil masraflarını da kapsayan fiyatlar tesbit etmekten ibarettir. Clair Wilcox'a göre[70], bu sistem, 60 Amerikan Sanayiinde yürürlüktedir ve müşterilerine **basing point**'lerden daha yakın olan yerlerde kurulmuş bulunan yada maliyeti **basing point price**'a dahil edilmiş nakil araçlarına oranla daha ucuz nakil araçları kullanan işletmelere muazzam aşırı tekel kârları sağlamaktadır[71]. Nakil masraflarının satış fiyatına önemli bir nisbetle dahil edildiği çimento sanayiinde **basing point** sistemi tekel fiyatlarında öylesine bir istikrar sağlamıştır ki, **kriz boyunca** satış fiyatları birinci defa 1932 yılının ikinci altı ayında, ikinci defa da 1933 yılının birinci altı ayında artırılmıştır.

Fakat fiyatların ve tekel kârlarının devam ettirilmesi için en yaygın şekilde kullanılan metod, **price leadership** metodudur:

«Bir sanayi kolundaki işletmelerin çoğu tarafından talep edilen fiyatlar bu işletmelerin biri tarafından ilan edilen fiyatlarla otomatikman aynı seviyeye gelince **price leadership** mevcuttur»[73].

XIX. yüzyıldaki «pool»lardan ve XX. yüzyıl başındaki «müşterek anlaşmalardan» (U.S. Steel Corp.'un başkanı yargıç Gary tarafından verilen ve «rakip» şirketlerin birçoğunun yöneticilerinin de katıldığı ziyafetler vesilesiyle) «zımni anlaşmalar» sistemi, Amerikan Demir sanayiinde kabul edildi: U.S. Steel Corp'un ilan ettiği baremler, diğer şirketler tarafından otomatik olarak uygulandı.

Burns'e göre, «eldeki mevcut bilgiler, üretimin büyük üniteler halinde yoğunlaştığı birçok sanayide **price**

leadership'in şu yada bu şeklinin uygulandığını göstermektedir.»[74]

■ Tekel Kârı Oranının Eşit Hale Getirilmesi

Bununla beraber, tekel tröstleri, belirli bir sınırın ötesinde fiyatlarını ve aşırı kârlarını tamamen keyfi bir şekilde tesbit etmek imkanına sahip değildirler.

Her şeyden önce, fiyatların aşırı derecede yükseltilmesi, talebi ve satışı azaltacak ve amansız bir rekabete yolaçacaktır. Mesela 1931'de Birleşik Devletler'de üretimin %97'sini kontrol altında tutan üç Amerikan tröstü, buhran devresinde fiyatlarını %10 artırmaya karar verdi. Bu, bağımsız firmalar tarafından imal edilen ve paketi 10 sente satılan sigaraların piyasaya sürülmesine sebep oldu. 1932'de bu firmalar Amerika'daki sigara üretiminin %22,8'ini sağlar hale geldiler[75].

Sonra, sanayinin tekelleşmiş sektörleri tamamen otarşik değildir. Hammaddeler yada makineler satınalmak, ve tekelleşmiş diğer sektörler tarafından kontrol edilen taşıtları kullanmak zorundadırlar. Birbirine bağlı bu tröstler arasında fiyat alanında amansız rekabet patlak verir. Tekelleşmiş sektörlerin çoğu birbirlerine bağlı oldukları için, hiç değilse, belirli bir devre boyunca **tekelleşmiş sektörlerin kâr oranları eşit hale getirilir.** Bu da, fiyatların ve kârların **keyfi** bir şekilde yükseltilmesini önler.

Bu eşit hale getirmenin çok daha belli bir sebebi vardır. Çünkü tekelleşmiş sektörlerin aşırı kârları, (bunların ortalama kâr oranlarının azalmasına sebeb olurlar,) tekelleşmemiş sektörlerin zararına olarak gerçekleşir.

Bir yıl içinde harcanan sosyal sermayenin tümünün: 10.000 **c** + 2.500 **v,** olduğunu; 2.500'ün de toplumda elde edilen toplam artık-değer kitlesini temsil ettiğini farzedelim. Kâr oranında genel bir eşitlik sağlanmış olsaydı, kâr, $\frac{2.500}{12.500}$ yani %20 olacaktı. Tekelleşmiş sektörlerin yılda 2500 (2000 **c** + 500 **v**) tutarında bir sermaye yatırdıklarını, fakat uyguladıkları yüksek fiyatlar sayesinde 1000 tutarında kâr sağladıklarını farzedelim. Demek ki,

tekel kârı oranı, $\frac{1000}{2500}$ yani %40 olacaktır. Fakat bu yüksek tekel kârı, tekelleşmemiş sektörlerdeki kâr oranını $\frac{1500'e,}{10000}$ yani %15'e düşürecektir.

«Ekonominin kaba taslak iki sektöre, yani (donatım mallarının) belirli bir kullanım derecesi için kâr marjlarının esneklik göstermediği oligopolistik bir sektör ile, ideal rekabet modelinin henüz yaklaşık bir şekilde uygulandığı serbest rekabet sektörüne ayrılabildiğini, kabul edelim. Oligopolistik sektörde belirli bir kullanım derecesi için kâr marjlarında bir yükselme eğilimi olacaktır. Çünki ne bu sanayilerin her birinin terkibi, ne de yeni sermaye akımı imkanı, bu eğilimi nötr hale getirecek kadar yeterlidir... Oligopolistik sektörde belirli bir kullanım derecesi için kâr marjlarındaki artışın net sonucu kârların belirli bir kısmının ve (işletmelerin) iç tasarrufuna tekabül eden bir meblağın, **serbest rekabet sektöründen oligopolistik sektöre aktarılmasıdır.** Bu sonuca pek şaşmamak gerekir. Çünkü bu, oligopolistik sanayiler fiyatlarını maliyetlerine oranla artırarak, **global kârların büyük bir kısmını kendilerine çekme** gücüne sahiptirler, görüşünü -şüphesiz iktisatçıların çoğu tarafından kabul edilebilir olan görüşü- doğrulamaktan başka birşey değildir»[76].

Çeşitli sektörlerin kâr oranı arasındaki böylesine farkları tekelleşmiş sektörlerin muhafaza edebilmesinin sebebi, bu sektörlerdeki büyük yoğunlaşmanın, kendileriyle rekabete girebilmek için muazzam sermayelerin bir araya getirilmesini gerektirmesidir. Öte yandan tekelci tröstler, gereğinde, kendi mamullerini gülünç denecek kadar düşük fiyatlara yada zararına satarak potansiyel rakibi ile rekabete girmek tehlikesini, rakibi piyasadan çekilmek zorunda kalıncaya kadar göze alabilirler. Bundan sonra, aşırı kazançlarını artırarak aradaki açığı daima kapatabilirler. İç damping denilen şey budur.(12)

Mesela resmi bir rapor'da Britanya **Imperial Tobacco Company** tröstü ile ilgili olarak şöyle denilmektedir:

(12) «İç damping, rakiplerini iflasa sürüklemek ve onların yerini almak amacıyla bazı üreticilerin milli piyasada mallarını kasten maliyat fiatlarının altında satmak için başvurdukları bir yoldur» [77].

«Kapsamı böylesine geniş ve perakendeciler üzerinde böylesine büyük bir etki yaratan ve önemli rezervlere sahip olan bir iş, -kendi normal kârlarından kısa bir süre boyunca feda ederek bütün rakiplerini piyasadan silebilecek derecede fiyatları indirmek ve tütün ticaretinin tamamını yada tamamına yakın bir kısmını kontrol altına almak gücüne sahiptir.»[78].

Fakat bütün bu engeller mutlak değildir. Ortalama kâr oranı ile tekelleşmiş sektörlerdeki kâr oranı arasındaki fark, tekelleşmemiş sektörlerdeki kapitalistleri iflas tehlikesiyle karşı karşıya bırakacak kadar büyükse, bu kapitalistler tehlikeyi göze alacaklar ve, ya doğrudan doğruya rekabete girişmek için gerekli sermayeleri toplayarak, yada tekel fiyatından yararlanmalarına yolaçabilecek yeni üretimleri araştırarak tekelleşmiş sektörlere sızmak için, bütün imkânlara başvuracaklardır. (Kinin karteli karşısında ataprin karteli; tabii ürünler karşısında suni benzin yada suni kauçuk; tabii ipeğe karşı suni ipek; reyona karşı naylon; birbirinin yerini tutabilecek olan gıda maddeleri v.s.) Bu teşebbüsler ortalama kâr oranı ile aşırı tekel kârı oranı arasındaki farkı «makul» sınırlara indirgeyen amansız bir rekabete yol açarlar.

Yeni teknik ilerlemeler de tekelleri gerçekten çökertebilir. Ama bu, bilimsel araştırma tekelinin üretim tekeli ile birlikte bulunduğu sanayide, tarıma yada hammadde üretimine oranla daha nadir görülür. Mesela Java'da, verimi %30 nisbetinde yükselten yeni bir şekerkamışı türü sayesinde, şekerkamışı üretimi 1920 yılları sonuna doğru dünya şeker kartelini sarsmıştır.[79] Aynı şekilde, Lichtenburg ve Namaqualand elmas madenlerinin keşfi, Syndicat du Diamant'ı (Elmas Sendikasını) tehdit etmiştir.[80]

Birçok durumlarda, aşırı tekel kârlarının seviyesi tahmin edilebilir. 1930-1933 yılları boyunca Amerikan sanayiinin tümü, 3 milyar dolarlık global bir kayba uğramıştır. Buna karşılık, **Dow** ve **Monsanto** kimya tröstlerinden birincisi %12,0 ile %9,6 arasında, ikincisi ise %7,8 ile %14,9 arasında değişen bir kâr sağlamıştır. Birleşik Devletler'deki en büyük buhran devresinde 8 kimya tröstünün ortalama kârı %6,4 olmuş ve diğer buhran yılla-

rında, 1933'te %9,9'u, 1939da %9,7'yi bulmuş, 1929 ve ve 1941 refah yıllarında %15,1'e ve %13,2'ye erişmiştir. Hem de bu, 1919-1928 refah devresi boyunca en önemli hisse senetli şirketlerin 3000'inin ortalama kârı sadece %6,16'yı bulduğu halde gerçekleşmiştir. Bütün buhran devresi boyunca sülfirik asit (sadece bu misalle yetiniyoruz) fiatının 1928'den 1937'e kadar ton başına hiç değişmeden hep 16,63 dolar olarak kaldığı gözönünde tutulursa, bu rakamlara hiç şaşmamak gerekir. Üç büyük Amerikan sigara tröstünün tam 30 yıl boyunca kârlarını «normal rekabet seviyesinin çok üstünde», yani %17,5 civarında tutmuş olması ilginçtir.[81].

Birleşik Devletlerdeki tekelleşmiş bir başka sektörle ilgili veriler çok daha ilginçtir. **General Electric** tröstü buhran yıllarında %20'nin üstünde net kârlar sağlamıştır. (1930'da %34,39, 1939'da %22,83)[82].

Birleşik Devletlerde en önemli 200 şirket, 1940'ta şirketlerin bütün kârının %20,4'ünü, 1955'te de %24,7'sini emmiştir.[83].

Joe Bain[84], 1936-40 devresi için tekelleşmiş sektörler ve tekelleşmemiş sektörlerde ortalama kâr oranını hesaplamıştır. Bu inceleme iki sektörün ortalama kârları arasında önemli farklar bulunduğunu ortaya koymuştur.

Firmaların Sayısı

Firmaların Net Kârı (Dolar olarak)	Yoğunlaşmanın %70'ten fazla olduğu I. sektörde	Yoğunlaşmanın %70'ten az olduğu II. sektörde	Ortalama Kâr Oranı I. Sektöi (%)	Ortalama Kâr Oranı II.Sektör (%)
50 milyondan fazla	23	32	10,4	6
10 ila 50 milyon	37	41	9,7	5,3
5 ila 10 milyon	19	24	17,9	8,2
1 ila 5 milyon	33	73	6,3	8,6
0,5 ila 1 milyon	16	14	14,9[13]	8,3

(13) Daha küçük firmaların daha yüksek bir kar oranı sağlamaları, kâr oranının eğilimli düşüşü kanununu doğrular (V. bölüme bakınız).

Tekelleşmiş ve tekelleşmemiş sektörlerde fiyatı indeksleri (Hammaddeler ve yarı işlenmis ürünler için)

	Almanya 1928 = 100		Polonya 1928 = 100		Avusturya 1923-31 = 100	
	Tekelleşmiş Fiyatlar	Tekelleşmemiş Fiyatlar	Tekelleşmiş Fiyatlar	Tekelleşmemiş Fiyatlar	Tekelleşmiş Fiyatlar	Tekelleşmemiş Fiyatlar
1928	100.0	100.0	100.0	100.0	97	110
1929	103.6	91.2	107.5	93.6	98	100
1933	78.4	45.4	91.9	49.1	104	73
1934	78.3	54.3	87.6	49.1	105	76 [85]

Goetz-Girey'e göre[86], 1929'daki büyük buhran boyunca Fransa'da kartelleşmemiş sanayilerde kârlar 100'den 35'e düştüğü halde, kartelleşmiş sanayilerde 100'den 68'e düşmüştür.

Avrupa'daki çelik karteli 1933 yazından sonra fiyatları %30 ila %50 artırmayı başardı... Daha yeni olguları ele alalım: 1951'de İsviçre'de ilaç alanında tekel tröstü olan CIBA 18 milyon İsviçre Frankı **net bir kâr** elde etmiş (bu miktar, bu şirketin sermayesinin %30,4'üdür) ve %18 tutarında bir temettü dağıtılmıştır. İtalya Montecatini kimya tröstü aynı yıl %14 bir temettü ödemiş ve sermayesinin %30'u nisbetinde net bir kâr sağlamıştır.

■ Tekel Kârlarının Kökenleri

İncelediğimiz durumlar, aşırı tekel kârının, tekelleşmiş sektörlerdeki satış fiyatının üretim fiyatını aşması neticesinde meydana gelen durumlardır. Bununla beraber, aşırı tekel kârı küçük ve orta işletmelere ve tekelleşmemiş sektörlere oranla, tekel tröstlerinin sağladıkları **üretkenlik avantajlarından** da ileri gelebilir.

Bu avantajlar herşeyden önce, en büyük boyutlara bağlı daha büyük bir etkinliğin sağladığı avantajlardır.

Büyük Britanya'da olduğu kadar Birleşik Devletler'de de şirketler büyüdükçe kâr marjı artmaktadır:

1956'da Birleşik Devletler'de iş hacmi üzerinden net kâr marjları.

	%
Bütün şirketler	5,2
İş hacmi 1 ila 5 milyon dolar olan şirketler	2,2
5 ila 10 milyon dolar olan şirketler	3,3
10 ila 50 milyon dolar olan şirketler	4,2
50 ila 100 milyon dolar olan şirketler	5,4
100 milyon ve daha fazla olan şirketler	6,8

Net output per person (işçi başına net hasıla), 11 ila 24 işçi istihdam eden şirketlerde ortalama 201 sterlin: 7 ila 8 bin işçi istihdam eden firmalarda ortalama 309 sterlin artmıştır; ücretli işçi sayısı arttığı ölçüde bu artış da sürekli olacaktır.[87]

Aynı şekilde, tekelci tröstler kendi lehlerine yapılan fiyat ayırımından yararlanırlar. Temsilciler Meclisi tahkikat komisyonunda demir sanayiindeki fiyatlar konusunda tanıklık eden Amerikalı sanayici M. Tom Smith, ilginç bir formül kullanmıştır:

«Başka birçok kollara olduğu gibi, demir sanayiine de uygulanan bir kural vardır. **General Motors** her hangi bir şey arzu ettiği zaman çok inatçı bir çelik fabrikası direktörünün ona 'elde edemiyeceksiniz' demesi gerekmektedir.»[88]

Amerika alüminyum tröstü A.L.C.O.A., **Dow Chemicals** kimya tröstünün ürettiği magnezyumla rekabet eden magnezyum üretimini 1927'den itibaren durdurdu[90]. Bu imtiyaz karşılığında Dow, ALCOA'ya ihtiyacı olan tüm magnezyumu, diğer alıcıların ödedikleri fiyattan %30 yada 40 daha düşük bir fiyata teslim etti. 1931'de iki tröst arasındaki karşılıklı ilişkilerde bir «buhran» patlak verdi, fakat 1933'ün ortalarından itibaren «iyi ilişkiler» tekrar kuruldu: Ve ALCOA'ya 1942'ye kadar ortalama %28 bir indirim uygulandı.

Tekeller ve sınırlayıcı uygulamalar konusunda Britanya tahkikat komisyonunun 1957'de yayınladığı rapor, radyo lambaları imal eden büyük Mullard tröstünün (Phi-

lips'in bir koludur) lambaları perakendecilere 17 şilin 6 peni'ye, radyo imal eden şirketlere ise 3 şilin 6 peni'ye sattığı sonucuna varmaktadır.[91]

Amerikan kauçuk tröstü **Good Year Tire and Rubber,** 1926'dan 1937'ye kadar otomobil lastiklerini, büyük sevkiyat firması Sears, Doebuck and Co.'ye, perakendecilere uyguladığı fiyatın %29 ila 40 eksiğine satmıştır. Gerçekleştirilen bütün tasarruflar ve toptancı marjının kaldırıldığı gözönünde tutulacak olursa, istenen fiyat farkının %11 ila %20 olduğu ortaya çıkar.[92]

Tröstlere uygulanan rüçhanlı nakil masraflarının (özellikle demiryolu tarifelerinde) son derece büyük bir önemi vardır. Bu baremler standart-oil tröstünün kuruluşunda ve yerleşmesinde belirleyici bir rol oynamıştır.[93] Aynı şekilde tröstlerin elde ettikleri nakil araçları tekeli, mesela standart-oil tröstünün Birleşik Devletler'de çok öncesinden sağladığı **pipe-lines** tekeli ve U.S. Steel Corp.'un maden cevherleri bölgesinde kurduğu demiryolu tekeli, pratikte bu tekellerin keyfi olarak tesbit ettikleri satınalma fiyatlarına satıcıları boyun eğmek zorunda bırakmıştır.(14)

Büyük şirketler, özellikle de büyük mali gruplara bağlı tekel tröstleri, pek az masrafla sermaye ve kredi sağlamakta, buna karşılık küçük ve orta şirketler kredi elde etmek için çoğu zaman muazzam masraflara katlanmaktadırlar. Birleşik Devletler'de yapılan bir araştırma 1937'de bir milyon dolardan az olan hisse senetleri ihracının bu senetleri ihraç eden şirketlere ortalama %16,5 tutarında bir masrafa malolduğu halde, bu masrafların bir milyonu aşan hisse senetleri ihracında %7,7'ye indirildiğini göstermektedir. Her iki kategori için esham ihracının maliyeti %8,8 ile %3,7 arasında değişmektedir.[94]

T. Balogh da, Büyük Britanya'da 1937'de hisse senedi ihracının, sermayesi 150 bin sterlini aşan şirketler için %6,9; sermayesi 50 bin ila 150 bin sterlin arasında değişen şirketler için %15; 50 bin sterlinden az serma-

(14) Böylece bu tröstler, **tekel** avantajlarının yanı sıra **monopsonie**'nin (münhasır alıcı) sağladığı avantajlardan da yararlanabilmektedirler. Ida Tarber, Standart Oil'in **pipe-lines**'ları ele geçirmesinden sonra, ham petrol üreticilerinin, petrollerini alıcının dikte ettiği fiyatlara satmak imtiyazından istifade etmek için satış büroları önünde hergün nasıl kuyruğa girdiklerini anlatır.

yeli şirketler için %20'den fazla bir masrafı gerektirdiğini belirtmektedir.[95]

Büyük şirketlere avukatlar ve uzmanlar ordusunun sağladığı desteği de gözönünde tutmak gerekir. Bu öylesine bir destektir ki, büyük şirketler, icad brövelerinden (İhtira beratlarından) sadece yararlanmakla kalmazlar, (ihtilaflar yaratarak) fakat rakiplerinin uzayıp giden bir mücadeleyi (davayı) göze alacak mali gücü olmadığını bildikleri için, kanun dışı yollardan avantajlar da sağlarlar.

Brövelerden yararlanma ve bröveler sisteminin tümü, sınai sektörlerin büyük bir kısmında aşırı tekel kârları oranının gerçekleşmesini sağlayan bir silah olmuştur. Birleşik Devletler'de 1938-1940'da **Temporary National Economic Commitee**'nin meydana çıkardığı durum: **Shoe Machinery Cy** ile cam şişeler imal eden **Hartford-Empire** brövelerin durumu, brövelerin bütün bir sanayi koluna yirmi beş yıl hakim olmak için kullanılabildiğini göstermektedir.

■ Ekonomik İlerlemenin Frenleri Olarak Tekeller

Aşırı tekel kârları rekabetin sınırlandırılmasının sonucudur. Rekabetin sınırlandırılması piyasaya üretim fiyatlarına oranla daha yüksek fiyatların empoze edilmesini sağlar. Fakat bu mekanizma ancak üretim piyasasının gerçek satınalma gücüne uyabildiği ölçüde etkili olabilir. Bundan dolayı, tekelci kapitalizm, serbest rekabet devri kapitalistlerinin davranışının hakiki bir inkarını temsil eden bir seri teknik kısıtlamalar geliştirir (uygular).

1) **Üretimin kasten sınırlandırılması.** Cari bir piyasa analizi, piyasanın gerçek emme imkanlarını tesbit etmeye çalışır. Eksik bir değerlendirme hatası vahim bir hata değildir. Ancak, tekel kârının yükselmesine sebep olabilir. Buna karşılık, aşırı bir değerlendirme hatası, fiyatların birdenbire düşmesi tehlikesini yaratacaktır. Tekeller, sürümü **garantili** değilse, üretimde herhangi bir artışı arzu etmezler. Bir tröstün herhangi bir metadan 100 ünite ürettiğini ve üretim maliyetlerinin parça başına 1 doları

bulduğunu farzedelim. Satış fiyatı 1,5 dolar ise brüt tekel kârı 50 bin dolara yükselir. Eğer üretimi 120 bin üniteye çıkartarak, bütün üretimin sürümünü sağlamak için satış fiyatını parça başına 1,40 dolara indirmek (sadece %7 tutarında bir indirim) mecburiyetinde kalınsaydı, toplam kâr 120 bin defa 40 sent yani 48 bin dolar olacaktı. Gerçekte bir önceki duruma oranla iki bin dolar «zarar» edilecekti.

Öte yandan, üretimde köklü bir azalma, bir düşme eğilimini önlemek ve fiyatlarda bir yükselmeye yolaçmak için tröstlerin başvurdukları en etkili silahtır. 1933 mayısında kalay karteli, işi, üretimi dünya kapasitesinin 1/3'ü oranında sınırlandırmaya kadar vardırdı. 1935'te bakır karteli, artan bir talep karşısında üretimi sınırlayarak ve stokları %5 azaltarak fiyatlarda %150'yi aşan bir yükselmeye yolaçtı.[96]. Aslında, bu aynı uygulama, kartellerin başlangıcına kadar uzanır. **Rhenan'daki Dortmunder Verkaufsverein für Ziegelfabrikate** tuğla karteli, fiyatlarda istikrarı sağlamak için, üretimi aşağıda görüldüğü gibi sınırlandırmıştır:

1884-1894 Ortalama : kapasitenin % 92'si
1894-1902 Ortalama : kapasitenin % 81'i
1903-1909 Ortalama : kapasitenin % 46'sı
1909-1913 Ortalama : kapasitenin % 36'sı [97].

Tekel kârları üretimin sınırlandırılmasına öylesine bağlıdır ki, tröstler, üretime kalkışmamaları için muhtemel rakiplerine geniş avantajlar sağlamaya hazırdırlar. Kanada'da 1935'te kurulmuş olan ve sınai tesislerinin değeri 28.000 doları aşmayan O. and S. Corugated Products Cy., iki yıl boyunca hiçbir üretim yapmamak kaydıyla karton kutular üreticisi kartelden 79.500 dolar almıştır.[98] Dünya azot karteli olan **International Nitrogen Assocation Limited** 1938'de, bitmemiş olan fabrikayı tasfiye ettikleri takdirde Belçika'daki Ressaix-Leval fabrikasının sahiplerine 75 milyon Belçika frangı ödeyeceğini taahhüt etmiştir. 1932'de bu inşaatın durdurulması için önemli meblağlar ödenmişti.[99] 1930 yıllarında Alman çimento karteli, Rüderstof'daki **Thyssensche Zemenwerke**'ye üretime kalkışmaması için yılda 1,25 milyon R.M. ödüyordu.[100]

2) **Teknik buluşların önlenmesi yada uygulanmasının geciktirilmesi.** Tekelci kapitalizm, rekabet sebeblerinden dolayı üretimi durmadan genişletmeye kalkışmaz artık. Aşırı tekel kârlarının mevcudiyeti bile, adeta, üretimin devamlı sınırlandırılmasıyla belirlenmiştir. Üretim tekniği birdenbire sarsılırsa, muazzam sabit sermaye kitlesi, daha amorti bile edilmeden, bir anda değerini kaybedebilir. Bunun içindir ki, tröstler, serbest rekabet kapitalizminin üretim araçlarını modernleştirmeye gösterdiği ilginin aynısını artık göstermezler[15]. **British Association** önünde konuşan Sir Alexander Glibb 1937'de şöyle diyordu:

«Şüphesiz, bilimsel araştırmaların başarısı ne kadar büyürse, mevcut makinalar ve fabrikalar üzerindeki dolaysız etkileri de o kadar kesin ve o kadar şiddetli olmaktadır. Meselenin bam teli budur... Değerli buluşların çoğu, tehdit edilen menfaat grupları tarafından satınalınmış ve imha edilmiştir.»[102]

1918 ve 1939 yılları arasında uygulanması tröstler tarafından uzun müddet geciktirilmiş olan teknik buluşlar arasında demiryollarının elektriklendirilmesi, cam imal eden yeni otomatik makinaların kullanılması, yeraltındaki kömürlerin gaz haline getirilmesi v.s. sayılabilir. Kimya sanayiinde ve elektrik cihazları sanayiinde teknik buluşların uygulanmamasıyla ilgili daha somut veriler mevcuttur.

1936'da **Monsanto Chemical ve Standart Oil,** aynı firmalar tarafından imal edilen ve etkisi daha az olduğu için, çok daha fazla satılan ve daha çok kâr getiren benzeri mamullerin satışını azaltacağı için, yüksek kaliteli bir yağlama cihazını ortadan kaldırdılar[103]. 1927'den 1940'a kadar Standard Oil tröstü I.G. Farben ile yaptığı bir anlaşma gereğince ve **Pont** tröstünün Neopren

(15) Wandell Berge, «hayati araştırma bölgelerinin tekelci menfaatler tarafından kontrolü yeni makinaların ve yeni servislerin kullanılmasını geciktirmektedir. Işin can sıkıcı yönü, birçok işletmede araştırmanın tekel ve kartel grupları tarafından kötüye kullanılmasının üretimin sınırlandırılmasına, yeni mamullerin hasıraltı edilmesine, yeni gelişmelerin tecrit edilmesine ve ortadan kaldırılmasına yol açmasıdır.» diyor [101]. Yazar, Bell laboratuarları şefi F. B. Jewett'in kendi firmasıyla diğer kumpanyalar arasında varılan bir anlaşma konusunda verdiği demeci zikretmektedir: «Laboratuarlarımızın yaptıkları harcamaların sorumluluğunu yüklenmiş olanların görüşüne göre, anlaşmanın kaçınılmaz sonucu, faaliyet alanının daraltılması ve başlangıçtan itibaren cari araştırmalarımızın alanına yönelmemiş araştırmaların terkedilmesi olacaktır (!)»

mamulü ile rekabet etmemek için Birleşik Devletler'de **Buna** sentetik kauçuğunun imalini önlemiştir.[104]

1930 yılı başında «tahminlere göre elektrik cereyanı tüketicilerine 10 milyon dolarlık bir tasarruf sağlayacak olan yüksek bir elektrik ampulü» icat edilmiş fakat piyasaya çıkarılmamıştır.[105]

Artur A. Bright Jr., **General Electric** ve **Westinghouse** tröstlerinin 10 yıl boyunca, Birleşik Devletler'de floresan lambaların kullanılmasını geciktirmek için uğraştıklarını ortaya koymuştur.[106] Ancak 1939'dadır ki, **General Electric** bütün satıcılarından floresan lambaların aydınlatma masraflarında tasarruf sağladığını belirtmemelerini istedi. Amerikan Kongresi'nin bir raporu[107] demir sanayii ile ilgili ve uygulanması tröstler tarafından geciktirilmiş teknik usullerden söz etmektedir.

Tekellerden yana olan Hennipman[108] gibi bir yazar bile:

«Özellikle kendi olumlu gerçekleştirmelerinin sonucu olmayan buluşları önlemekte tekellerin oynadığı rol, ilerleme için çok vahim bir tehlike yaratmakta, tekellerin ödeme dengesinde çok ağır bir borçlu hanesini ve üstün yenilikçi kapasitelerinden dolayı, sağlayabilecekleri avantajlarda ciddi bir sınırlandırmayı temsil etmektedir» demek zorunda kalmıştır.

Bu icat kapasitesi, gerçekte, büyük tröstlerin araştırma amacıyla yapacakları büyük harcamaların sonucudur. Fakat dikkatle yapılan tahliller, tekelci tröstlerin, araştırmalara büyük paralar döktükleri halde, gerçek buluşların ancak çok az bir kısmını desteklediklerini ortaya koymuştur.(16)

Profesör Hamberg'in çok doğru olarak belirttiği gibi, bunların mevcudiyeti teknolojik ilerleme(17) için çifte bir engel olarak görünmektedir:

«Özellikle modern sınai ekonomide dev kumpanya-

(16) «National Research Project» in bir raporuna göre, 1940'ta 13 Amerikan şirketi bilimsel araştırma alanında personelin 1/3'ni istihdam ediyordu. Savaş sonunda bu oran % 40'a yükseldi. [109].

(17) William H. Whyte Jr.'a göre, bugün büyük Amerikan kumpanyaları tarafından finanse edilen muazzam araştırma harcamaları (1950 yılı ortalarında, yılda 1,5 milyar dolar) münhasıran **kumpanyanın kendisi için** yararlı olarak kabul edilen alanlara yöneltilmiştir. Birleşik Devletlerde bilimsel araştırma alanında istihdam edilen 600 bin kişinin ancak 5000'i araştırmalarının konularını kendileri seçmek imkanına sahiptir. Toplam har-

ların yenilikler yaptıkları birçok durum vardır. Fakat dikkatli bir inceleme herhalde gösterecektir ki, bu durumların çoğunda yenilikler (buluşlar) aynı firmaların mamul maddeleriyle rekabete girmemektedir. Rekabet haline girdikleri zaman da, mevcut firmaların buluşları, «eski» mamulün piyasayı uzun bir süre «sömürmesinden» sonra uygulanmışlardır. Bu duruma göre, yukarda sayılan sebeplerden dolayı muazzam tekeller kurmuş olan mevcut firmaların birbiri ardısıra yaptıkları buluşların büyük gecikmelerden sonra uygulandıklarını söyleyebiliriz. Aynı zamanda modern sanayi çerçevesi içersinde hareket etmek için gerekli büyük sermayeleri bir araya getirmenin muazzam güçlükleri icatçı rol oynayan yeni firmaların kolayca ortaya çıkmalarını son derece engellemektedir.»[111]

Gerçekte teknolojik ilerlemenin uygulamalarını engellemek yada geciktirmek eğiliminin, ortalama kâr oranının eğilimli düşüşü karşısında, emeğin üretkenliğini, rasyonalizasyonu, nisbi artık-değerin üretimini artırmak zarureti ile durdurulduğu (önlendiği) doğrudur. Özellikle tekel şartları içindedir ki, **satış fiyatını indirmeksizin** üretimi artırmak, aşırı tekel kârlarının temel kaynağı olmaktadır. Birleşik Devletler'de bakır sanayiinde üretimin sadece %5'i 1914'te livresi 12 sentten az bir maliyet fiyatına üretildi. 1943'te bu oran %70'e yükselmişti. Aynı zamanda çalışma saati başına üretim üç misli artmıştı. Bununla beraber bakırın fiyatı değişmeden kaldı: 1914'te livresi 13,3 sent, 1943'te de 11,9 sent olmuştu.[112][18]

camaların ancak % 4'ünden az bir kısmı doğrudan doğruya kâr ufku açmayan yaratıcı araştırmaya hasredilmiştir :

«Kendiliklerinden bir küçük araştırma projesini gerçekleştirmeyi arzu ettikleri zaman bile «insansever» büyük kurulusların şefleri, meslekdaslarının tahmin ettiklerinden çok daha büyük güçlüklerle karşılaşmaktadırlar. Büyük 'organizatör' ler dive kabul edilen çeşitli şahsiyetler, akla hayale gelebilecek her konuda 100 binlerce doları harcayabilecek kişiler, **en çok gerçekleştirmeyi istedikleri konuda para sağlamayı** hiçbir zaman başaramadıklarını yakınlarına itiraf etmektedirler.» Yazarın: «Bugün yapmakta oldukları gibi, kumpanyalar bilginleri kendilerine uydurmaya devam ettikleri takdirde, bu muazzam cihazın, zamanla, beslendiği temel keşiflerin oranını yavaslatması pekala mümkündür» sonucuna varmasına şaşmamak gerekir. [110].

(18) Profesör Galbraith [113], bazı tröstlerin (mesela Birlesik Devletler'de celik tröstlerinin) tekel fiyatlarını yükseltmek ve bu yükselmenin sorumluluğunu işçilerin üzerine atmak için sendikaların ücretlerde bir artış sağlamalarını beklediklerini belirtir. Sendikaların elde ettikleri ücret artışlarını «lüzumsuz» kılacak olan ünlü «fiyatlar ve ücretler spirali» efsanesini çürüten yüzlerce kanıttan sadece bir tanesidir, bu.

Tekelci kapitalizmin bazı avukatları, özellikle de Davit McCord Wright, Schumpeter'in «en fazla kârı icatçı firmalar gerçekleştiriyorlar» tezini kendilerine göre yorumlayarak: tekel kârlarının, tröstlerin «ihtilalci» teşebbüslerinin sonucu olduğunu ileri sürmüşlerdir. Gerçekte ise, tekelci tröstler, icatçı faaliyeti «küçük» firmalara bıraktıklarını ve sonuçlarından yararlanmakla yetindiklerini kabul etmektedirler. Bu devirde büyük tröst **General Electric**'in başkanı olan M. Owen D. Young bu hususta son derece yüzsüz bir demeç vermiştir:

«Bir buluşun ortalama deneme safhası yaklaşık olarak 15 yılı bulmaktadır. Bu devre boyunca bu icatın büyük bir geleceği olduğuna inanan mucit, öncü, yada yatırımcı, genellikle sıfırı tüketmektedir... Bundan dolayıdır ki, akıllı kapitalistler(!) yeni icatları uygulamaktan kaçınmakta ve ancak muazzam bir talep olunca buna kalkışmaktadırlar.»[114]

Önemli teknik buluşların **önlenmesinin** en açık misali II. dünya savaşı ertesinde **Tucker** firmasının tasarladığı otomobille ilgili olanıdır. Birleşik Devletler'de motoru arabanın arkasına koyarak bütün tamir ve değiştirme işlemleri için blok halinde sökülmesini sağlayan bu yeni model arabanın imali, kendi piyasalarını korumak amacıyla, büyük tröstler tarafından önlendi.[115]

3) **Emtia'nın kalitesini bozmak.** Bir elektrik tröstünün daha geniş ve daha istikrarlı bir piyasa sağlamak amacıyla elektrik ampullerinin kalitesini kasten bozduğunu görmüş bulunuyoruz. Bu konuda daha birçok misal verilebilir. Büyük ekmek tröstlerinin kurulması, Birleşik Devletler'de bu temel gıda maddesinin kalitesinin son derece bozulmasına yolaçmıştır. Besleyici maddeler katarak ekmeğin kalitesini «düzeltmek» için hükümetin hazırladığı bir program, tüketicilerin ekmekte öteden beri mevcut maddelere olan ihtiyaçları bilfiil tatmin edilmediği halde, tröstler tarafından satışlarını artırmak için kullanılmıştır. Yeni bir «maya» kullanmak için yapılan denemeler de aynı yetersiz sonuçları vermiştir.[116] İlaçlar ve kimyevi müstahzarat ile ilgili olarak gıda sanayiinde Amerika'da yapılan anketler, kimya sanayiindeki te-

kellerin suistimallerini birçok örnekleriyle ortaya koymaktadır.

Tekelci kapitalizmin savunucularının «tüketicilerin, tüketecekleri şeyleri serbestçe seçmelerini», bu sistemin temel niteliği olarak tanımlamaları, tarihin garip bir cilvesidir. Oysa aslında bu hür seçmeye tekeller çağı son vermiştir.

«Piyasadaki böylesine eksikliklerden (yetersizliklerden) dolayı rekabetin tüketiciye daima parası karşılığında satınalacağını garanti etmediği genellikle bilinmektedir. Kaybedecek bir ünleri olmayan anonim sanayiciler de, önemsiz bir rekabeti umursamıyan dev tröstler de, tüketicinin bilgisizliğin sömürebilmektedirler. Büyük mağazalar ve birçok şubeleri olan büyük firmalar, yani görünüşte çok kaliteli ürünler satarak müşteri çekmek için birbirleriyle amansız rekabete girişen kuruluşlar da bu bilgisizliği sömürebilmektedir.»[117]

■ Tekeller ve «Oligopol»ler

Akademik birçok iktisatçı, kapitalizmin 1875'ten itibaren değişmiş olan yapısının analizinde «tekeller» kategorisinin kullanılmasını kabul etmiyorlar. Onlara göre, bu terim, kelimenin asıl anlamında, yani bir tek firmanın mutlak iktidarı anlamında ele alındığı takdirde, yerinde bir tabir olarak kullanılabilir. Bu sebepten dolayı, onlar bir avuç küçük işletmenin hakim olduğu bir sanayi sektöründeki durumu nitelendirmek amacıyla «oligopol» terimini kullanmayı tercih ediyorlar.

Semantik tartışmaları, şüphesiz, boşuna vakit kaybetmektedir. Fakat akademik iktisat biliminin sözde terminolojik sarahatinin arkasında gerçekte **yapısal problemleri kavramanın** güçsüzlüğü yatmaktadır. «Oligopollerin» ortaya çıkışı durumun sadece derece derece (rekabetten «biraz daha yetersizlik») değiştiği anlamına değil, bellibaşlı işletmelerin yöneticilerinin davranışında köklü bir değişiklikle karakterize edilmiş yeni bir çağın

başlangıcı anlamına gelir. Bu da iç ve dış politikada bir o kadar köklü değişiklikleri gerektirir.

Büyük tekel işletmelerinin davranışı konusunda yapılan namuslu bir inceleme bu davranışın serbest rekabet şartları içerisindeki işletmelerin davranışlarından **kalitece farklı olduğunu göstermektedir.**

«Rekabet baskılarını azaltmak ve aşırı kârlar sağlamak için (eski) rakiplerin kaynaşması, tekellerin yüzde yüz birleşmesi sonucunu ille de gerektirmemektedir. Arzı kısıtlamak ve fiyatları yükseltmek gücünün ilginç olması için, mutlak bir güç olması gerekli değildir. Bu güç, satıcıların sayısı içlerinden herbiri rekabetçi olmayan bir politika izlemenin avantajlarını kabul edecek kadar azaldığı andan itibaren (daha yüksek kârlar) sağlamaktadır.»[118]

Şahsi teşebbüs sisteminin savunucusu olan A.A. Berle Jr. de açıkça şöyle demektedir:

«1954 yıllarındaki Amerikan **korporasyonlar** sistemini, (mevcut) büyük üniteler arasındaki rekabetin, vaktiyle binlerce küçük üretici arasındaki rekabetin (bu rekabet Amerikan ekonomisinin önemli alanlarında artık pek az mevcuttur) yarattığı ayni etkileri yaratan bir sistem olarak göstermek doğru değildir.»[119] Yada daha tam bir şekilde şöyle demektedir:

«Birçok şirketin mesela **General Motors** yada büyük petrol kumpanları»'nın gerçek nüfusu bilfiil sahip oldukları şeyin sınırlarını aşar. Mesela bellibaşlı otomobil imalatçılarıyla acentalık sözleşmesi imzalamış küçük işadamlarının sözde mülkiyeti olan garajlara ve diğer tesislere **aşağı yukarı** üç milyar dolarlık bir yatırım yapıldığı tahmin edilebilir. Mülk sahipleri genellikle anonim şirketler halinde görünen bağımsız küçük işadamlarıdır. Yoksa dev işadamları değildirler. Şeklen bağımsızdırlar. Fakat politikaları, yaptıkları işler, hatta genellikle fiyatları, otomobillerini sattıkları oto kumpanyaları tarafından tayin edilmiştir. Aynı şey, benzin istasyonlarına «sahip olan» küçük müteşebbisler için de söylenebilir. Büyük kumpanyaların kararlar alma ve piyasayı doğrudan doğruya etkileme kapasitesi, demek ki, onların mülkiyet bölgelerini aşar.»[120].

■ Tekelci kapitalizm ve kapitalizmin Çelişkileri

Tekelci kapitalizm, kapitalizmin bütün gelişme eğilimlerini, bundan dolayı da, bu sistemin özündeki bütün çelişkileri son derece geliştirir. Temel çelişki, yani üretimin bilfiil sosyalizasyonu ile özel temellük arasındaki çelişki, en yüce şekline erişir: Üretimin bilfiil sosyalizasyonu dünya ölçüsünde gerçekleşir ve birkaç tekelin bütün halklar üzerinde fiili bir kontrol kurması sonucunu verir. Bu çelişki, son derece ilerlemiş dünya işbölümünden dolayı üretimin **bilfiil enternasyonalizasyonu** ile, milli sınırların devam ettirilmesi, yani milletlerarası rekabetin keskinleşmesi arasındaki çelişkiyi bünyesinde taşır. Bu çelişki, «çözümünü», periyodik deşarjını emperyalist savaşta bulur.

Tekelci kapitalizm kapitalist üretimdeki anarşinin özünde bulunan çelişkiyi son derece geliştirir. Sosyalist teorisyenlerin birçoğu, XIX. yüzyılın başlarında, sonra da 1920 yılları boyunca milletlerarası kartellerin kurulmasını, kapitalizmin yeni bir safhasının, «organize» kapitalizm sahfasının ortaya çıkışı olarak selamladılar. Onlar kapitalizmin, böylece, rekabeti ve iktisadi milliyetçiliği bilfiil aşmış olduğunu ve üretimin dünya ölçüsünde «planlanması» sayesinde sosyalizme doğru bir geçiş devresi teşkil ettiğine inanmışlardır.

Berliner Tageblatt'ın 1 Ekim 1926 tarihli sayısında Rudolf Hilferding, Avrupa çelik kartelinin kuruluşunu Fransız - Alman rekabetinin kapitalistler tarafından «aşılması olarak» selamlamaktadır.[121]

Bununla beraber, tecrübelerin de çoktan gösterdiği gibi, bir yanılma söz konusudur. Karteller, tröstler ve tekeller, kapitalist rekabeti ortadan kaldırmazlar, bu rekabeti sadece daha yüksek bir ölçüde ve daha keskin bir şekil altında tekrar üretirler:

a) Aynı üretim alanında faaliyet gösteren yada «benzer» iki tröst arasındaki rekabet. Bu rekabet nüfus alanlarının paylaşılmasını yada piyasanın paylaşılmasını değiştirmek amacıyla ittifaklar, tehditler, yıldırmalar, adli davalar v.s. yolu ile sürdürülür. Mesela Alüminyum tröstü ALCOA, **Dow Chemicals**'ın magnezyum alanında kur-

duğu tekeli yıkabilmek için Alman tröstü **I.G. Farben** ile geçici bir süre ittifak kurmuş, sonunda **Dow Chemicals** ile bir anlaşmaya varmıştır.[122] Bazen aynı alanda faaliyet gösteren tröstler arasındaki bu rekabet «soysuzlaşarak» fiyatlarla ilgili bir rekabet haline gelebilir. Mesela, 1954'-te Büyük Britanya'da Unilever ile Procter and Gamble (Thomas Hedley) arasında bir «deterjan savaş» patlak vermiş ve bu savaş fiyatların indirilmesi şeklinde sürdürülmüştür. [123]

b) Çeşitli dikey (düşey) tröstler arasında hakiki ekonomik savaşlar şeklinde sürdürülen rekabet. (Kömür tröstlerinin elektrik yada petrol tröstlerine; petrol tröstlerinin oto tröstlerine; çimento kartellerinin deniz nakliyat tröstlerine karşı açtıkları ekonomik savaş).[19]

c) Tekelleşmemiş sektörlerle tekelleşmiş sektörler arasında rekabet.

d) Tekelleşmiş sektörler içinde, aşırı tekel kârlarının kâr oranını azaltmasından dolayı, büsbütün şiddetlenen rekabet.

Tekeller arasındaki rekabet, sık sık ilan edilen mütarekelerde kesilen sürekli bir savaş diye tanımlanabilir. Bu rekabeti en iyi karakterize eden tanım budur.

«(Otomobil sanayiinde) baş yeri almak için Ford ile General Motors arasındaki sayısız manevralar, bir oligopol içindeki rekabetin hemen hemen klasik bir misalidir. Buna benzer bir durum **General Electric** ile **Westinghouse**'in birbirleriyle sürekli bir anlaşma ve sürekli bir savaş içinde oldukları elektrik alanında görülmektedir.»[125]

Milletler arası kartel ve tröstler kapitalizmde daha büyük bir istikrar sağlamış olmak şöyle dursun, dünya ekonomisinin adaptasyon esnekliğini azaltmışlar ve ürünleri için ekonomik konjonktürü hesaba katmadan rijit fiyatlar empoze etmekle, daha ani ve daha derin dalgalanmalara sebep olmuşlardır.

Tekellerin yada «mükemmel» kartellerin de, hiç de-

(19) Tipik misal: **General Motors** tröstünün bir araba imali için vaktiyle 75 livre alüminyum ve bir Buick arabanın imali içinse 240 livre alüminyum kullanmış olmasıdır. Alüminyum tröstü ALCOA ise fiyatlarını çok yüksek bir seviyede tutmuştur. **General Motors**, II. dünya savaşı arifesinde tüketimi araba başına 8 livreye indirerek alüminyum yerine başka metaller kullandı. Bu da Birleşik Devletler'de potansiyel alüminyum tüketimini yılda aşağı yukarı 100 bin ton azalttı. [124]

ğilse, dünya ekonomisini daha istikrarlı bir hale getirebilecekleri düşüncesinin de bir yanılgı olduğu görülmüştür. Böyle «mükemmel» tekellerin kurulması, ister istemez, zaman içinde sınırlı kalır. Çünki bunların gerçekleştirdikleri aşırı kârlar, en sonunda yeni rekabetçi sermayeleri bu sektöre çeker. II. dünya savaşı boyunca Birleşik Devletler'de alüminyum sanayiinde özellikle böyle bir durum meydana gelmiştir.(20)

«Müstakar» karteller de uzun ömürlü değildir; buna da sebep, **eşit olmayan gelişme** kanununun etkisidir. Karteller, ortak firmaların kartelin kuruluşu sırasındaki üretim kapasitesine göre, üretimin, ihracat kotalarının ve dünya piyasasının nasıl pay edileceğini tesbit ederler. Fakat karşılıklı ilişkiler müstakar olarak kalmaz. Teknik değişikliklerin, icatların, ve kapasitedeki genişlemenin, kendini rekabette en kuvvetli hisseden tarafın, piyasanın taksiminde daha yüksek bir pay elde etmek amacıyla anlaşmayı bozması için, bu firmalar arasındaki kuvvetler ilişkisinde bir değişiklik yaratması yeter.

Dünya krizi sırasında bir kartelin, 1927'de 13 sent olan fiyatı, 1930'da 18 sente kadar yükseltmeyi başardığı bakır sanayiinde özellikle böyle bir durum meydana gelmiştir. Sonra Rodezya'da yeni açılan madenlerde elde edilen ve daha ucuz olan bakır birdenbire piyasayı doldurdu, ve fiyatların 1932 yılı sonuna kadar 5 sente düşmesine sebep oldu, bu durum, fiyatlarda %150 bir artışa yolaçan yeni bir kartel 1935'te kuruluncaya dek devam etti. Tekelci karteller ve tröstler, sadece silahlı çatışma boyunca mütareke niteliğinde anlaşmalar imzalarlar. Daha mütareke imzalandığı anda tarafların herbiri kendisi için en elverişli şartlar içinde çatışmayı tekrar başlatmaktan başka birşey düşünmez.

Fakat tekelci kapitalizm, sadece kapitalizmin bütün klasik çelişkilerini belirgin hale getirmez. Bunlara yeni çelişkiler de ilave eder. Proletarya ile burjuvazi arasında-

(20) Bununla beraber, yeni büyük rakiplerin ortaya çıkmasından sonra ALCOA, ALTED'e bağlı olmayan kendi şirketleriyle birlikte dünya kapitalist üretiminin % 80'ine yakınını daima kontrol etmiştir. **International Nickel** dünya kapitalist nikel üretiminin % 90'nına yakın bir kısmını yıllardan beri kontrol etmektedir. **Clymax Molybdenum Cy,** molibden üretimi üzerinde tam bir tekel kurmustur. Ve dünya üretim kapasitesinin % 84'ünü kontrol etmektedir. 1934 ve 1939 yılları arasında bu tröstün sağladığı ortalama kâr oranı, % 93 olmuştur. [126]

ki temel sınıf çelişkisine, tekeller devrinde bir yandan yoksulluğunun ve set çekilmiş ekonomik gelişmesinin aşırı tekel kârlarının başlıca kaynağını teşkil ettiği sömürge ve yarı-sömürge halklar ile öte yandan metropollerin büyük burjuvaları arasındaki çelişki de karışır.[21]

Kapitalizmin asalak karakteri gitgide belirgin bir hal aldığı için, üretimin bilfiil sosyalizasyonu ile burjuvazinin özel temellükü arasındaki çelişki daha da iğrençleşir. Tekelci kapitalizm burjuva sınıfının bir kısmının **rantiye** ve «kupon kesiciler» (büyük hissedarlar, devlet esham ve tahvilatını, yabancı tahvilatı ellerinde bulunduranlar) haline getirir. Burjuvazinin sanayi burjuvazisi ve rantiye burjuvazi halinde ayrılması, emtia üretimi ve dağılımı sürecinin gerçek teknik yöneticileriyle, mali «organizatörler» arasındaki çelişki halinde devam eder. Mülkiyetin fonksiyonu ile yönetimin fonksiyonu birbirinden gittikçe daha çok ayrılır ve böylece tekelci burjuvazi, burjuvazinin en saf tipini, yani **artık-değere temellükü, üretim sürecinde yönetici bir fonksiyonun yerine getirilmesi [karşılığında alınan] ücretle gizlemeye çalışmayan, fakat bu temellükü üretim araçlarının özel mülkiyetinin münhasır sonucu olarak gören** tipi temsil eder.

Kapitalizm, üretim tarzı olarak tarihi isbatını üretken güçlerin baş döndürücü gelişmesinde bulur. Bu gelişme periyodik buhranlarla sadece geçici olarak kesintiye uğrar ve bu buhranlar içerisinde üretim sosyal bakımdan belirlenmiş, yani sınırlanmış tüketim ihtiyaçlarına ve imkanlarına kendini adapte eder.

Tekelci kapitalizm, yani üretimi suni bir şekilde sınırlandırma devrinin, piyasaların pay edilmesi devrinin, sermayenin ele geçirdiği ülkelerin tümünün pay edilmesi devrinin kapitalizmi, üretken güçlerin gelişmesini büyük ölçüde sınırlandırır. İsraf eğilimleri tasarruf eğilimlerinden ağır basar. Buhranlar uzar gider ve XX. yüzyıldan itibaren daha hızlı bir şekilde birbirini izler. Tekelci kapitalizm üretken güçlerin gelişmesini gitgide köstekleme ye başlar.[22] Artık onun asalak mahiyeti yeni ve çalkan-

(21) XIII. bölüme bakınız.

(22) Bu, dünya üretiminin, hatta bellibaşlı ülkelerdeki üretimin durgunlaştığı anlamına değil, modern tekniğin yarattığı (sağladığı) imkanların, gitgide gerisinde kaldığı anlamına gelir.

tılarla dolu bir tarihi devre içinde: Kapitalizmin çökmeye yüz tuttuğu devrede, savaşlar devrinde, devrimler ve karşı-devrimler devrinde bütün dünyanın gözleri önüne serilecektir.

13 Emperyalizm

■ Kapitalizm ve Milletler Arasında Eşitsizlik

Batı Avrupa'da doğan sanayi kapitalizmi, bir yüzyıl içinde bütün dünyaya yayıldı, ama bu yayılma çok özel bir şekle büründü: Bütün dünya ülkeleri, sermayenin pazarları, hammadde kaynakları ve, bir bakıma da, yatırım alanları haline geldi. Fakat, **kapitalist üretim tarzı,** her şeyden önce de, büyük kapitalist fabrika (üzin) üç kıtanın ekonomik hayatının sadece kıyısına (çevresine) eriştı. İşte, kısacası bugün, ezile büzüle «az gelişmişlik» denilen fenomenin sebebi budur.

Kapitalizm dünya ölçüsünde yayıldığı halde, yeryüzü ülkelerinin büyük kısmı üzerindeki etkisi medenileştirici değil, parçalayıcı oldu. Başka bir deyişle, batı dünyasında sanayiin alabildiğine gelişmesi, ancak az gelişmiş ülkelerin **zararına olarak,** bu ülkeleri ekonomik durgunluğa ve gerilemeye mahkum ederek, gerçekleşebildi. Emperyalist çağın başlangıcından yetmişbeş yıl sonra, Birleşmiş Milletler Teşkilatı, gelişmemiş ülkelere uygulanan bütün yardım planlarına (programlarına) rağmen, **zengin ülkelerin daha zengin, yoksul ülkelerin de daha yoksul olduklarını** belirtmek zorunda kalmıştır.[1]

Bütün dünyanın sanayileşmiş milletler ve az-geliş-

miş milletler diye ikiye ayrılması, tabiatın kaçınılmaz bir cilvesinin, tabii kaynakların eşit olmayan bir şekilde dağılımının, yada nüfus yoğunluğunun nisbeten çok veya az olmasının sonucu değildir. Kapitalist sanayiin, başlangıçta, büyük kömür yataklarının yakınında kurulduğu bir gerçektir. Gerçi İngiltere'de, Belçika'da, Ruhr'da, Fransa'nın kuzeyinde ve güneyinde, yani 19. yüzyılın başlangıcında hızla sanayileşmiş bölgelerde bol miktarda kömür vardır ama, sanayileşmenin yüz yıllık bir gecikmeden sonra başladığı Donetz'de, Urallar'da, Mançurya'da, Hindistan'da Güney Afrika'da da kolayca işletilebilen bol miktarda kömür bulunmaktaydı[1].

Gerçi petrol yataklarının keşfedilmesi Birleşik Devletler'in ekonomik tarihini değiştirmişti ama, bu devirde Ortadoğu'da, Sahra'da, yada Libya'da daha önemli petrol yatakları bulunuyordu ve bunların işletilmesi çok büyük bir gecikmeyle ve nisbeten sınırlı (ılımlı) bir ölçüde başlamıştı.

Ekonomik yada sınai gelişme derecesi nüfus yoğunluğuna bağlıdır diyenlerin iddialarını çürütmek için Almanya, Hollanda yada Belçika gibi sanayileşmiş bölgelerdeki nüfus yoğunluğunun, bugün de, 19. yüzyılın başlangıcında da, İspanya, Portekiz, Türkiye yada Brezilya'daki nüfus yoğunluğundan çok daha fazla olduğunu hatırlatmak yeter. Japonya da, Hindistan da, 1850 yıllarında az gelişmiş ülkelerdi. En çabuk sanayileşen, aynı zamanda nüfus yoğunluğu en yüksek olan ülkedir.

Gerçekte, dünyanın «zengin» milletler ve «yoksul» milletler diye ikiye bölünmesi, ancak tarihi ve sosyal sebeplerle, esas itibariyle de, **kapitalizmin kendi tarihi ile** açıklanabilir.

Şüphesiz, daha önce de gösterdiğimiz gibi[2], kapitalizmin tarih öncesi, ticari sermaye birikiminin kapsamı, para ekonomisinin tarım alanına nüfuz etmesi ve bilimsel tekniklerin üretime uygulanmasını kolaylaştıran yada güçleştiren sosyo-ekonomik şartların tümü, Batı Avrupa'da sanayi kapitalizminin doğuşunu büyük ölçüde

(1) Dünya demir cevheri rezervleri bakımından en zengin iki ülkenin ikisi de az gelişmiş ülkelerdir: Hindistan toplam rezervlerin % 21'ine, Brezilya % 15'ine sahiptir.

(2) IV. Bölüme: «Batı Avrupa'da Kapitalist gelişmenin özelliklerine» bakınız.

belirlemiş ve aynı süreci, Hindistan'da, Japonya'da, Java'da yada tarıma dayanan diğer medeniyetlerde geciktirmiştir.

Bununla beraber, bu gecik[tir]me 18. yüzyılın ortalarında çok belirgin değildi, üstelik, aşılmaz da değildi Bir yüzyıl sonra belirgin bir hale gelmişse, az gelişmişliğin felaket halini alması, herşeyden önce, bu iki dünya arasında kurulan ilişkinin özel şeklinden, yani şiddete ve sömürüye dayanmasından ileri gelir.(3)

Kapitalist üretim tarzının, XVI. yüzyıldan XVIII. yüzyılın sonuna kadar uzanan kesin oluşum devresi içinde dünya piyasasının kurulması büyük bir önem kazanmaktadır. Bunun Batı Avrupa'da sermayenin ilkel birikimi üzerindeki başlıca etkilerini daha önce incelemiştik. Fakat kapitalizmin bütün bu oluş devri boyunca artık - değerin iki şekli her adımda görünmektedir. İlkel birikim, bir yandan, kapitalistler tarafından istihdam edilen ücretli üreticilerin artık-emeğinin sonucudur; öte yandan, batı dünyasının ilişkiler kurduğu denizaşırı halklardan hile, zor yada şiddet yoluyla çalınan, yağma edilen, ele geçirilen değerlerin sonucudur. Meksika'nın ve Peru'nun İspanyol'lar tarafından ele geçirilip yağma edilmesinden, Endonezyanın Portekizliler tarafından soyulup soğana çevrilmesine ve Hindistan'ın İngilizler tarafından vahşice sömürülmesine varıncaya kadar XVI. ve XVIII. yüzyılların tarihi, zenginleşmesi, kelimenin asıl anlamıyla, yağma edilmiş bölgelerin yoksullaşması sayesinde mümkün olmuş **Batı Avrupa'da sermayelerin ve değerlerin millet-**

(3) Massachusetts Institute of Technology'den Helen B. Lam'ın söylediklerini buraya aktarıyoruz:

«XVIII. yüzyılda, Hindistan sanayi öncesi safhasının yüksek bir gelişme derecesine erişmişti. Tarım, tarımsal olmayan işçilerin nisbeten büyük bir kısmının ihtiyaçlarını karşılamaya yetecek kadar gelişmişti. Demiri, çeliği, metalleri işleyen, dokuma dokuyan, gemi inşa eden son derece kalifiye zanaatkarlar vardı. Hindistan sadece kendi tüketimi için değil, ihracetmek için de mamul emtia üretiyordu. Ekonomik serveti (zenginliği) tüketime oranla üretimin fazlasını altın ve gümüş bir hazine (iddihar) şeklinde ele geçiren banker tüccarlar ve prensler tarafından yüzyıllar boyunca kontrol edilmişti. Demek ki, bu servet, potansiyel bir yatırım fonu kaynağı teşkil etmeye yetecek kadar yoğunlaşmıştı. Hindistan'ın iyi kalite kömür ve demir kaynakları birbirine çok yakın bulunuyordu. «Peki görünüşte çok elverişli olan bütün bu şartlar niçin gittikçe daha hızlanan gerçek bir ilerleme yaratabilecek ekonomik bir gelişme tipi yaratmadı. Durum çok karmaşık ve çapraşık olmasına rağmen, bunun cevabı basittir. Sömürge ilişkileri, bazı veçheleri bakımından, Hindistan'ın ekonomik gelişmesini ikinci plana itmiş ve diğer veçheleri bakımından ekonomik gelişmeyi önlemiştir.» [2].

lerarası yoğunlaşma hareketini teşkil eden sürekli bir yağma ve çapul zinciridir.

Tereddütsüzce ileri sürülebilir ki, 1500 yılından 1750 yılına kadar sanayi devrimine elverişli şartları yaratmış olan ticari sermayenin ve para-sermayenin birikiminde bu çalınmış sermayelerin kesin bir katkısı olmuştur. Bunun toplam tutarını rakam rakam ortaya koymak güçtür. Fakat en önemli katkılarla bile yetinilmiş olsa, gene de muazzam bir meblağ çıkar ortaya.

Hamilton, Latin Amerika'nın 1503 ve 1600 yılları arasındaki toplam altın ve gümüş ihracatının 500 milyon altın pesozu aştığını hesaplamıştır[3]. Colenbrander'e göre[4], Doğu Hindistan kumpanyasının memurlarının temettülerinin, aylıklarının ve Endonezya'dan gemilerle sevkettiği baharattan sağladığı gelirin toplamı 1650-1780 devresi için 600 milyon altın florine yükselmiştir. R.P. Rinchon'un hesaplamaları esas alınırsa, XVIII. yüzyılda Fransa'da zenci ticaretinden elde edilen kârlar (zencilerin çalıştırılmasının sağladığı ve birkaç milyarı bulan gelir hesaba katılmaksızın) aşağıyukarı yarım milyarı bulmaktadır[5]. Batı Hindistan zencilerinin Britanya'da çalıştırılmasından elde edilen gelirler 200-300 milyon altın sterline yükselmiştir.[6]

Nihayet bu konudaki tahminler her ne kadar çok farklı ise de (sömürgelerde görev almış olan ve imparatorluğun azgın savunucularından Sir Percifal Grifths'in **The British İmpact on India** adlı eserine bakınız)[7], 1750-1800 devresinde Britanya'nın Hindistan'ın yağma edilmesinden sağladığı kârın 100-150 milyon altın sterlin olduğunu ileri sürmek mübalağa değildir.

Toplam meblağ bir milyar altın sterlini aşmaktadır. Yani bütün Avrupada 1800 yıllarına doğru buhar gücü ile işleyen sınai işletmelerin tümünün sermayesinden daha fazladır.(4)

Bütün bu servetlerin Avrupa sanayiini doğrudan doğruya beslediğini söylemek istemiyoruz. Bunun büyük bir kısmı, bu sanayii, dolaylı yoldan, yeni yada eski zen-

(4) 1770'e doğru Britanya'nın milli geliri sadece 125 milyon sterlindir. 1790'a doğru Büyük Britanya'daki modern metalurji sanayiinin tümü (demir sanayii dahil) sadece 650 bin sterlin tutarında bir yatırıma mal olmuştur. [8]

ginlerin lüks harcamaları, kamu istikrazları ile finanse edilen ve sömürge gelirleriyle karşılanan devlet harcamaları yoluyla beslemiştir. Fakat Avrupa'ya bu sermaye akımı ile sanayi devrimine elverişli şartlar arasındaki tarihi bağlar, hiç şüphesiz ki, dolaysız bağlardır.

Le R.P. Rinchon XVIII. yüzyılda Fransa'nın zenginleşmesi konusunda şöyle demektedir:

«Sömürge tesislerinin artışı, ticaret ve nakliyattaki ilerlemeler, metropolün kudreti, serveti ve itibarı, yani bütün bunlar, **zenci ticaretinin sonucudur.** XVIII. yüzyılda Fransa'nın ticareti milyonlarca sterlin tutarında bir artış göstermiştir. Fransa bunu zencilerin alınteri olan sömürge mallarının ihracatına borçludur.»[9]

G. Martin[10], daha kesin bir şekilde belirtmektedir:

«XVIII. yüzyılda zenci ticareti için sefere çıkan gemilerin her dönüşünde, tasfiyehanelerin, renkli pamuklu manüfaktürlerinin, boyahanelerin, şeker imalathanelerinin kurulduğu görülmekte ve bunların artan sayısı da ticaret ve sanayideki ilerlemeyi ortaya koymaktadır. XVIII. yüzyılda Nantes'da 15 tasfiyehanenin, 5 adet pamuklu kumaşlar manüfaktürünün, 2 büyük boyahanenin ve 2 şeker imalathanesinin kurulması bunun örnekleridir... Sanayilerin yaratılması, özel servetlerin artması, şehirlerdeki genel refah, yeni bir sınıfın serpilip gelişmesi, - kamu hayatında bir rol oynamaya can atan büyük tüccarlar- zenci ticaretinin XVIII. yüzyılda Fransız milletinin gelişmesinde oynadığı rolün temel belirtileri işte bunlardır.»

Plassey savaşından sonra Hindistan'ın East India Company tarafından yağma edilmesiyle sanayi devriminin başlangıcı arasındaki direkt ilişkileri Brooks Adams belirtmektedir:[11]

«Plassey savaşından pek az zaman sonra Bengal'de elde edilen ganimetler Londra'ya gelmeye başladı. Sonuç şaşırtıcı oldu. Bütün otoriteler sanayi devriminin, yani XIX. yüzyılı, önceki bütün devirlerden ayırdeden olayın, 1760'da başladığı üzerinde hemfikirdirler. (Plassey savaşı 1757'de olmuştur.) Plassey savaşından hemen son-

ra, 1759'da İngiltere Bankası ilk defa olarak 10 ve 15 sterlinlik kağıt paralar ihraç etmiştir.»

Yazar, Burkenin, 1757 ve 1780 yılları arasında İngiltere'nin Hindistan'dan sağladığı gelirleri 40 milyon sterlin olarak hesapladığını hatırlatmaktadır. H.V. Wiseman'a göre, 1770 ve 1780 yılları arasında Batı Hindistanda köle emeği de, Büyük Britanya'ya da 40 milyon sterlin sağlamıştır.[12] Oysa 1770'e doğru bütün Britanya sanayiinde yıllık ilave değer (ücretler + kârlar), Arthur Young'ın «Political Arithmetik» adlı ünlü eserlerinde sadece 24,5 milyon sterlin olarak hesaplanmıştır. Bütün bunlardan rahatça şu sonuç çıkarılabilir: 1760-1780 devresi için sadece batı ve doğu Hindistan'dan sağlanan gelirler, doğmakta olan sanayinin disponibl birikim fonunu **iki mislinden** fazla artırmıştır.

Böylece sınai kapitalizm İngiltere'de gelişmeden önce bile denizaşırı ülkelerin rastgele yada sistemli bir şekilde sömürülmesi, Avrupa ülkelerindeki servetin başlıca kaynaklarından biri olmuştur. Koyun yetiştiriciler tarafından çiftliklerinden kovulan **Yeomen**'lerden yada karın tokluğuna atölyelerde çalışmak zorunda kalan şehirlerdeki işsiz kalfalardan önce, **mita**'ya yada kürek cezasına mahkum **İndios**'lar, köle olarak satılan **Bantlus**'lar, **Oost-Indische Compagnie**'nin, seferleri sırasında imha edilen Hodgy adalarının zavallı ahalisi[5] ve **East India Company**'nin acenteleri tarafından amansızca talan edilen dekadan Moğol İmparatorluğunun ahalisi ilkel birikimin başlıca kurbanları olmuştur. 16. yüzyıldan 18. yüzyıla kadar devam eden ticari yayılma boyunca dört kıtanın bu sistemli yağmasıdır ki, sınai devrimden itibaren Avrupa'nın kesin ilerlemesini sağlayan şartları yaratmıştır.

■ Dünya Piyasası ve Sınai Kapitalizm

Sanayi devrimi ve Batı Avrupa proletaryası tarafından durmadan artan bir artık-değer kitlesinin **üretilmesiyle** birlikte, denizaşırı ülkelerin doğrudan doğruya yağma edilmesi, batıdaki burjuva sınıfların zenginleşme kaynaklarını ikinci plana itmiştir. Tamamen ortadan kalkmamakla beraber, yağma, Avrupa sermayesinin birikimin-

(5) IV. bölüme «ticari devrim» bölümüne bakınız.

de artık sadece tali bir rol oynamakta, olsa olsa burjuva sınıfına «aşağı ırkların» sırtından bir anda zenginleşiveren serüvencilerin katılmasını sağlamaktadır.

Fakat batı dünyası ile azgelişmiş ülkeler arasındaki ilişkiler hiç de insanca ve eşitçe olmamıştır. Yağmanın ardından ticaret gelmiştir, ama bunun etkileri fetih savaşlarının etkilerinden daha öldürücü olacaktır.(6)

Sömürünün iki şekli arasındaki bağ, yani şiddete dayanan doğrudan doğruya temellük ile eşit mübadelelere dayanan «barışçı şekil» arasındaki bağ, özellikle, Hindistan'ın durumunda apaçık görünmektedir. Bengal, Bihar ve Orissa eyaletlerinde East India Company, milletlerarası ticaret lehine bütün transit yada ihracat rüsumundan muaf tutulmuştur. Fakat bu şirketin memurları, çok geçmeden, bu muafiyeti iç ticarete kanundışı yoldan uygulamaya başladılar. Ve Hint emtiasından ağır vergi aldılar, hem de bunu mahallinde aldılar.

«Diğer tüccarların metalarından çok ağır vergiler alındığı halde, metaları bütün gümrük vergilerinden muaf olarak nakledilen kumpanyanın acenteleri memleketin tüm ticaretini hızla ellerine geçirdiler ve böylece kamu gelirlerinin kaynaklarından birini kuruttular.»[14]

Bengal Sultanlığı'nın bir yöneticisinin şikayetinden den de anlaşıldığı gibi, (H. Verelst'in **A view of the Rise of the English government Bengal** (1772) adlı kitabında zikredilmektedir.) **Company**'nin bu aynı memurları, ticareti özel bir şekilde uygulamaktaydılar:

«Köylülerin, tüccarların mal ve emtiasını değerlerinin 1/4 fiatına zorla ellerinden alıyorlar, ve sadece bir rupi değerinde olan mallar için onları beş rupi ödemeye mecbur ediyorlardı.»(7)

Fakat bu geçiş devresindeki ticaret, esas itibariyle, Doğu'nun nadir ürünlerinin (Değerli taşlar, baharat, ince kumaşlar) **Avrupa'ya ithali ticareti idi,** yani bir lüks ticaret idi. Sanayi devrimi ile birlikte, Doğu-Batı ticaretinin

(6) David S. Landes, **Bankers and Pashas** adlı kitabında, Mehmet Ali, Said ve İsmail zamanında (1830 - 1860) Mısır'ın devlet hazinesinin yağma edilmesinin korkunç bir tablosunu çizmektedir. «Akdeniz toplumunun tortusu» perakende yağma etmek için İskenderiye'de toplanmıştı; milletlerarası finans toptan yağma etmişti. [13]

(7) Şanghay'daki bir İngiliz tüccarı, konsolosluğuna şunları yazmıştır: «Our business is to make money as much and as fast as we can; and for this end, all modes or means are good which the laws permits.» [15]

mahiyeti değişiyor. Batı Avrupa şimdi ödeme araçları olarak değerli madenler ihraç edeceği yerde mamul emtia **ihraç ediyor.** Doğu'nun değerli kaynakları kurtulmuştur. Çünkü Batı ile ticaretinde ödeme dengesinde müzmin bir açık vardır.

Genç kapitalist sanayinin-herşeyden önce Britanya dokuma sanayiinin ürünlerinin ucuzluğu sayesinde kendini empoze edebilmesi birdenbire olmamıştır. Sanayi devriminin başlangıcı her ne kadar 1760'a uzanıyorsa da, bir yarım yüzyıl boyunca Hindistan ve Çin dünyayı tekstil mamulleriyle besleyen başlıca ülkeler olarak kalmıştır. Daha 1815'te Hindistan Büyük Britanya'ya 1,3 milyon Sterlin tutarında pamuklu ihraç ediyor. Oysa Hindistan'ın Britanya'dan ithal ettiği pamuklular sadece 26.000 sterlini bulmaktadır. İthalatı çok az olduğu halde Çin 1819'da aşağı yukarı 3,5 milyon Sterlin tutarında pamuklu ihraç[16] ediyor. Tıpkı **caliko** (hassa denilen bez) gibi **nankeens** (nankin pamuklusu) bütün dünyada bilinmekte ve aranmaktadır.

Britanya sanayii, ancak aşırı bir himayeci politika uygulayarak dünya piyasasına kendini empoze etmiştir.

1813'te Hint pamuklu ve ipeklileri, İngiliz ürünlerinden %50-60 daha ucuzdu. Demek ki, özellikle 1700 ve 1720 yıllarında, her türlü Hint pamuklularının ithalini yasakladıktan ve bunu bir çok kereler uyguladıktan sonra İngiltere hükümeti uzun bir süre bunlardan %70-80 ithalat resmi aldı. İngiltere bu aşırı himayeci politikasını devam ettirirken, East India Company sayesinde Hindistan'a bir serbest mübadele politikası **empoze etti.** (Daha sonra, Afyon savaşları yolu ile aynı politikayı Çin'e de uyguladı). Britanya'ya giren Hint ipeklilerinden %20 ithalat resmi alınırken İngiliz ipeklileri için Hindistan'a sadece %3,5 vergi ödeniyordu. Ancak 1830 yıllarına doğru, büyük sanayinin üstünlüğü iyice sağlanıncadır ki, Britanya sanayicileri serbest mübadeleyi dünya ölçüsünde uygulayabildiler, ve önce buna, Büyük Britanya'dan başladılar.

Böylece, dünya piyasasının kapitalist sanayi tarafından ele geçirilmesi sadece ekonomik yoldan gerçekleşmedi. Bunda baskı, siyasi ve askeri cebir, kesin değilse

bile, önemli bir rol oynadı. Hindistan ve Çin'e empoze ettiği eşit olmayan siyasi şartlar ve eşitliğe dayanmayan anlaşmalardır ki, Büyük Britanya'nın dünya piyasasını ele geçirmesini ve bir üretkenlik tekeli kurmasını sağlamıştır. Bu fetih tamamlandıktan sonra dünkü kurbanlara cebir yolu ile yeniden empoze edilen evrensel serbest mübadele dogmasının ilanı, Asya ülkelerinde mevcut sanayii **yıkmak** ve bu ülkelerin sanayileşmesini yarım yüzyıl boyunca frenlemek için Büyük Britanya'nın elinde esaslı bir silah olacaktır. (Bir ölçüye kadar da Fransa'nın, Belçika'nın, Hollanda'nın)[8].

1815'ten 1850'ye kadar Britanya pamukluları Hindistan piyasasına hakim oldu. Bu ülke 1850'de Lancashire'ın tüm ihracatının %25'ini emmektedir. Fakat aynı devre boyunca bu rekabetin altında ezilen Hintli zanaatkar, sanayide bir çıkış yolu bulamıyor. Ülkenin yoksullaşması, para-sermaye rezervlerinin kuruması, Avrupa sanayiinin elde etmiş olduğu üstünlük, himayesiz bir Hint sanayiinin rekabete kalkışmasına elvermiyor. Bu yönde girişilen ılımlı teşebbüsler karşısında metropol-le sömürge arasındaki serbest mübadele ilişkileri başarısızlığa uğruyor.

Asırlık sanayi merkezleri ölüyor. Dakka'yı kısmen cengeller bürüyor. İşsiz kalan zanaatkarlar tarım alanına doluşuyor, 1833'ten sonra, İngiltere Hindistan'da tarımsal hammadde üretimini, herşeyden önce de pamuk plantasyonlarını büyük ölçüde geliştirmeye karar verince kısırdöngü kendi içine kapanıyor. Vaktiyle bütün dünyaya pamuklu ihraç eden bir halk, şimdi Büyük Britanya'da işlendikten sonra kumaş şeklinde tekrar Hindistan'a ihraç edilecek olan pamuk ihraç etmektedir, sadece...

Demek ki, Hindistan'nın ekonomik bakımdan azgelişmişliğinin sebebi, etnolojik, demografik, coğrafi yada dini (ideolojik) şartlar değildir. Kapitalizmin, Hindistan'a, bu ülkeyi mamul maddeler üreticisi iken tarımsal hammaddeler üreticisi haline getiren emperyalist hakimiyet şartları içinde girmiş olmasının sonucudur bu.

(8) Mısır'da aynı sonuçlar, 1841'de Mehmed Ali'nin silahlı kuvvetlerinin azaltılması ve 1838 İngiliz - Türk Ticaret Andlaşması'yla elde edildi. [17]

■ Emtia İhracatından Sermaye İhracatına

Serbest rekabetin yerini kapitalist antantlar aldıkça, Avrupa'nın sanayi ülkelerinde **bir sermaye fazlası** görülüyor. -Sanayi devriminin başlangıcından beri ilk fenomendir bu-. Antantlar, tröstler ve tekeller, gerçekte yatırımlarda bir sınırlanmayı gerektirir. Fakat kapitalistler, artık-değerlerinin büyük kısmını üretici olmayan bir şekilde tüketemezler; ancak bunun kapitalizasyonu gerçek bir kazancı temsil eder. Demek ki, kapitalistler, başka sektörlerde yatırım alanları arayacaktır: Tekeller devri geniş bir faaliyet sektörüne yayılan şirketler devridir de. Bu eğilim genelleştikçe Büyük Britanya'da ve bütün Batı Avrupa'da sermayenin yatırım alanları daralıyor. Alfred Marshall ve Wicksel bunu tesbit etmekte ve 1873'ten 1896'ya kadar süren büyük depresyonu bu daralma ile açıklamaktadırlar.[18]

İşte bu anda ve bu az çok kronik sermaye fazlasının etkisiyledir ki, ister Britanya İmparatorluğu'nun «bomboş» ülkelerinde (Kanada, Güney Afrika, Avustüralya, Yeni Zelanda), ister asıl sömürge ülkelerde (özellikle Afrika ve Asya'daki ülkeler) olsun, ister şeklen bağımsız olmakla beraber emperyalist ülkelere ekonomik bakımdan bağlı hale gelen (bilhassa Latin Amerika ülkeleri ile Doğu Avrupa ülkeleri) yarı-sömürge ülkelerde olsun, kapitalistler sanayileşmemiş ülkelerde bir çıkaryolu arıyorlar.

«Yabancı ülkelere yatırım yapılması 1870'e doğru başladı. (Bunun banka veçhesi Londra'da nisbeten pek az kişi tarafından uygulanıyordu ve bunların çoğu bu işlerde uzmanlaşmış olan ve Büyük Britanya'daki yatırımlarla uğraşmayan kimselerin yanında çalışırlardı.) Demiryolları ve diğer işletmeler her ne kadar geniş ölçüde katılmışlarsa da, istikrazların yarısından daha fazla bir kısmı, bu sırada Avrupa ve Birleşik Devletler hükümetlerinin çıkardıkları tahvillerdir. 1870 yılları **yatırımcıyı** hayal kırıklığına uğrattı ve başka ülkelere yöneltti. 1880 ve 1900 yılları arasında Güney ve Kuzey Amerika, İmparatorluk ülkeleri, özellikle de Avusturalya ve Güney Afrika en büyük müstakrizlerdi; İmparatorluğun payı

durmadan arttı. XX. yüzyılın başlangıcından sonra Kanada, İmparatorluğun başlıca müstakrizi olarak Avusturalya'nın yerini aldı... Yabancı ülkelere yapılan yatırımların tutarı 1871'de aşağıyukarı 800 milyon sterline, 1913'de de 3500 milyon sterline yükseldi.»[19]

Milletlerarası ulaştırma araçlarında meydana gelen harikulade devrim, bu sermaye ihracatı eğilimini son derece hızlandırdı. Henri Hauser[20]: «1860-1870 devresinin ekonomik tarihi, özellikle her türlü ulaştırma araçlarında meydana gelen eşsiz gelişmenin damgasını taşır.» diye yazmaktadır. Buharlı geminin -yelkenli gemi tonajını 1875 ve 1885 yılları arasında aşmaya başlamıştır-, telgrafın, Amerika'da, Hindistan'da, Çin'de ve Afrika'daki gelişmiş demiryolu bağlantılarının aynı zamana rastlaması dünya piyasasını ilk defa gerçekten birleştirmektedir.

Vaktiyle sadece büyük mali ve ticari alanlar, limanlar ve antrepolar birbirine bağlı olduğu halde, şimdi, geri kalmış ülkelerin üretiminin, hatta tarımsal üretiminin büyük kısmı dünya ticaretinin ve spekülasyonun kasırgasına sürüklenmiştir. Kapitalistler, işlerin gidişini ve rekoltenin durumunu uzaktan kontrol edebildikleri ve proleterleri yöneten görevli personeline mahallinde emirler vermek yada inatçı (dik kafalı) bir valiyi yola getirmek üzere gereğinde birkaç gün içerisinde dünyanın bir ucundan bir başka ucuna gidebildikleri için, yeryüzünün en uzak noktalarına sermaye yatırımı yapmak rizikosunu göze alabiliyorlar. Sermaye milletlerarası bir niteliğe bürünüyor ve dünya, kelimenin asıl anlamında, birleşiyor.

Demek ki, sermaye ihracatı, sermayenin temel bir gelişme kanununa, yani: Sermayenin organik bileşimindeki artışa ve ortalama kâr oranında bir yandan metropol ülkelerdeki kapitalist antantlarla önlenmeye çalışılan, öte yandan bu antantlardan doğan sermaye fazlasının sermayenin organik bileşiminin çok düşük, özellikle de artık-değer oranının çok daha yüksek olduğu sömürge ülkelere yatırımı suretiyle giderilen düşme eğilimine tekabül etmektedir.

Fakat sermaye ihracatının yayılması, emtia ihracatının ikinci plana geçtiği ve artık kapitalist üretimde bir

güvenlik sübabı rolü oynamadığı anlamına hiçbir şekilde gelmez. Aksine, geri kalmış ülkelere yapılan sermaye ihracatı, emtia ihracatıyla atbaşı gitmektedir. Ve bu ihracat emtia ihracatını kolaylaştırmaktadır.

Fransız sömürgeciliğinin yayılmasının o devirdeki büyük öncüsü Jules Fery, **Tonkin ve Anavatan** adlı eserinde bunu açıkça ifade etmektedir:

«Avrupa birkaç yıldan beri iş hacminin azaldığını gören bir ticarethane olarak kabul edilebilir. Avrupanın tüketimi doymuştur. Modern toplumu iflasa sürüklemek ve ne gibi sonuçlar doğuracağı bilinmeyen felaketler yüzünden XX. yüzyılın eşiğinde sosyal bir tasfiyeyi hazırlamak pahasına da olsa, dünyanın diğer bölgelerinden yeni üretici tabakalar yaratmak gerektir.»

Ve daha iğrenç bir şekilde şöyle demektedir:

«400 milyon tüketiciye sahip Çin'in sadece üreticiler tarafından ve Avrupa'lı üreticiler uğruna ele geçirilmesi gerektiğini Avrupa halkları uzun zamandan beri kabul etmişlerdir.»[21]

Hükümetlere, belediyelere yada yabancı özel firmalara yatırım ikrazatı şeklinde gerçekleştirilen sermaye ihracatı, bundan yararlananların alacaklı ülkelerdeki yatırım mallarını satınalmalarını çoğu zaman şart koşmakta yada zımnen ileri sürmektedir. Bu durumda sermaye «ihracı» çoğu zaman sadece bir gösteriştir: Gerçekte Londra'ya yapılmış istikraz Birmingham'da sarfedilmiştir. Bu şartlar içinde sermaye ihracının 1878 ve 1913 yılları arasında oynadığı rol, konjonktürü destekleme yada ekonomik «ilerleme» rolüdür, ve 1929'dan beri kamu giderlerinin oynadığı rolün aynını oynamıştır.

«Kısa vadede, genellikle Büyük Britanya'da yabancı yatırımlardaki artışa bağlı olarak, yabancı ülkelerde artan bir faaliyet, demek ki, ihracat için çalışan sanayilerin perspektiflerini ıslah ederek, 1914'ten önceki depresyonlardan ülkeyi kurtarmıştır. Kıta Avrupasında gerçekleşen yatırımlardan en çok yararlanan dokuma sanayii olmuştur. Amerika'da yada sömürgelerde yapılan yatırımlar metalürji sanayiinin gelişmesine yaramıştır.»[22]

Mallarını alacaklı ülkelerden sağlamak mecburiyeti her ne kadar kesinlikle gerçekleşmemişse de, alacaklı ile

borçlu arasında sıkı münasebetlerin kurulması, bu iki ülke arasında emtia ticaretindeki gelişmeyi kolaylaştırmaktadır.

Metropollerdeki büyük şirketlerin yabancı ülkelerde şubeler yada kardeş şirketler kurmak şeklinde gerçekleştirdikleri sermaye ihracatı, metropole bağlı şirketler yatırım mallarını, ve yönetici personel ile sömürgelerdeki yönetici kadroların tüketim mallarını genellikle metropolden ithal ettiklerinden, alacaklı ülkelerle borçlu ülkeler arasındaki ticari akımların normal olarak, kuvvetlenmesine de yolaçar.

Derken, Fransa, Almanya, Hollanda, Belçika, İsviçre, İsveç, Portekiz ve daha sonra da Birleşik Devletler ve Japonya, sermaye ihracatı yolunda İngiltere'yi izliyorlar. Kabataslak bir tahmin söz konusu olmasına rağmen, yandaki tablo yabancı ülkelerdeki sermaye yatırımının gelişmesi hakkında genel bir fikir vermektedir:

Demek ki, dünyanın en geri kalmış bölgelerine kapitalist yayılma, kapitalist üretim tarzının temel eğilimini gerçekleştirmeyi, yani hem artık-değerin, hem de bunun kapitalizasyonunun gerçekleşmesi için gerekli şart olan temelinin (sermayenin) devamlı genişlemesini sağlamaktadır. Fakat bizzat bu yayılma da sermayenin üretilmesi ve değerlendirilmesi şartlarında büyük değişiklikler yaratmakta ve batı burjuva devletlerinin ekonomik ve milletlerarası politikasında da bir o kadar büyük değişikliğe yolaçmaktadır.

Serbest rekabet devrinin burjuvazisi, serbest rekabetin hararetli bir taraftarı ve sömürgeciliğin kesin bir muarızıydı. Kamu giderlerindeki her artış üretim kadrolarını genişletebilmek için yeni sermayelere susamış sanayi burjuvazi tarafından bir israf olarak telakki edilmişti. İhracat, merkantilizm devrindeki gibi himaye edilmeye ihtiyaç duymuyordu artık. Gittikçe düşen maliyet ve satış fiyatı gibi olağanüstü bir silah sayesinde zaferle ilerliyordu. Büyük Britanya'nın, ve -daha küçük ölçüde- Batı Av-

(1913'de altın milyar frank olarak): 1 £ = 5 $ = 20. R.M. = 25 frs.

	Büyük Britanya	Fransa	Almanya	U.S.A.	Hollanda	Belçika	İsviçre	Japonya
1862	3,6	—	—	—	—	—	—	—
1870	20	10(1869)	—	—	—	—	—	—
1885	30	15(1880)	6,5	—	1880'de 4—5 milyar			—
1902	62	30	12,5	3,0 (1900)				—
1914	87	40	30	15	10	7	7	1
1930	90	20	5,6	75	18	4	9	4,5
1938	85	15	—	48	22	7	6	9
1948	40	3	—	69	10	4	8	—
1957	46	6	2	120	11	6	12,5	—
1960	60	?	4	150	12	8	14	1

rupa'nın bütün sanayi ülkelerinin üretkenlikte kurduğu tekel, her türlü devlet tekelinden daha güçlü idi. Periyodik gösteriler (Çin'le girişilen afyon savaşı, büyük nehir boyunca topçu askerlerinin seferi), dünyanın herhangi bir yerinde emtianın serbest tedavülü bir güçlükle karşılaşınca, engeli ortadan kaldırmaya yetiyordu.(9)

Condliffe, «Tüccarların ve sanayicilerin siyasi nüfuzu arttıkça, haris bir yabancı politikaya karşı, askeri masraflara karşı, sömürgeci yayılışa karşı direnmeleri de arttı, 1793'ten itibaren Bentham: 'Sömürgelerinizi serbest bırakınız. (Kurtarınız)' adlı kitabını yazmıştı. Liberal serbest mübadeleciler, bu tutumu kabul ettiler ve **Küçük İngiltere** taraftarı olarak tanındılar.» diye belirtmektedir.[23]

Bir tarihçi, onlarca yıl sonra, Disraeli dahil, muhafazakarların bu fikri kabul ettiklerini belirtmektedir:

«Sömürgelere oranla Anavatanın bağımsızlığı demek olan serbest mübadele görüşüne, sömürgelerin Anavatana pek az yararı dokunduğu yada hiç yararı olmadığı ve bu ülkelerin ergeç bağımsız milletler haline gelecekleri inancından esinlenen sorumlu bir hükümet görüşü de eklendi. Liberaller de tıpkı muhafazakarlar gibi, imparatorluğun yıldan yıla artan dağılışını sabırsızlıkla karışık bir hoşgörü ile karşılıyorlardı.

«Disraeli 1852'de, 'bu sefil sömürgelerin hepsi birkaç yıl içerisinde bağımsız olacaklardır, bir süstür bunlar bizim için.' derken, devrin esprisini kavramıştı. Britanya hükümetinin imparatorluk kıtalarını sömürgelerden 1860 yıllarında geri çekmeye başlamasında bu bakımdan şaşılacak birşey yoktur. Liberaller 1862'de harekete geçtiler, onları muhafazakarlar izledi ve Bismark'ın Alman imparatorluğunu kurduğu 1871 yılında hareketi sonuçlandırdılar.»[24]

Fakat tekeller çağının başlangıcından itibaren bu zihniyet hızla değişti. Tekelci burjuvazi artık yeni sermayelere ihtiyaç duymamaktadır. Aşırı ürünlere susamıştır ve elinin altında yeni yatırım alanları arayan bol sermaye vardır. Dünya piyasalarını «barışçı» yoldan ele

(9) Bununla beraber, o zamanın sanayice geri ülkelerinin iktisatçıları, alman List ve hintli Ranive, serbest mübadele doktrinini kabul etmediler. Gerçekte, ülkelerinin sanayileşmesi, himayeci bir politikayı gerektiriyordu.

geçirmesini sağlayan bir üretkenlik tekelinden yararlanmıyor artık. Karşısında aynı üretkenlik yada daha yüksek üretkenlik şartlarında üretim yapan yabancı rakipler gittikçe yer almaktadır. Uzak ülkelere sermaye ihracatı, sömürgeciliğe karşı emtia ihracatındaki aynı tutumu gerektirmemektedir. Tehlike artık münhasıran zamanla belirlenmiş değildir; tek bir ödemeyi garanti etmek söz konusu değildir artık. Bir çığ gibi büyüyen temettüleri, faizleri ve amortismanları sağlamak söz konusudur.

Yabancı ülkelere yapılan ikrazat, «Cahil», «tembel», «fanatik» yada «yabancı düşmanı» yerliler kitlesine karşı savunulması gereken maden tesislerinde, sınai tesislerde, yada plantasyonlarda dondurulmuştur. Demek ki, tekelci kapitalizm devri sömürgeciliğin yeniden değerlendirilmesi devri haline gelmektedir. Yabancı topraklar ele geçirmek (işlenmiş ürün piyasaları, hammadde ve ucuz işgücü kaynakları yada ihraç edilecek sermayeler için yatırım alanları) ve bunları yabancı rekabete kapamak, yani aşırı kâr kaynaklarını ele geçirmek, işte 1880 yıllarından itibaren kapitalist ülkelerin dış politikalarının temel hedefi olan şey:

«[1871'den sonra] [sömürgelerden] sağlanacak gelirlerin maddi avantajlarını isbat etmeye (göstermeye çalışan [emperyalistler], Britanya sanayi ürünleri için hammadde piyasaları ve Britanyalıların göç edecekleri alanlar olarak sömürgelerin taşıdıkları değer üzerinde durdular. Büyük Britanya'nın tek sınai ülke olmaktan çıkması ve yabancı rekabetin baskısını hissetmeye başlaması da, kâr ve zarar dengesinin hesaplanmasını etkilemişti. Bu da sömürge piyasalarının metropolün refah için, elzem olabilmelerini gerektiriyordu.»[25].

Serbest mübadele ve emtianın ve sermayenin serbestçe tedavülü doktrini, bu tedavül genelleşmiş bir konvertibl para sistemi sayesinde en yüksek noktasına vardığı sırada, hücuma uğramıştı. Tekelci kapitalizm yabancı emtia istilasına karşı kendi iç pazarlarını savunmak zorundadır. Aşırı tekel kârlarının himaye edilmesi gerekçesinin temelinde bu yatmaktadır. Tekelci kapitalizm aynı zamanda sömürge piyasalarında kurduğu tekeli, yabancı emtia ve sermaye istilasına karşı da savunmak zorunda-

dır. Sömürgelerden sağlanan aşırı kârlar bu temele dayanmaktadır. Denizaşırı ülkelerin ucuz tarımsal ürünlerinin rekabeti başlayınca serbest mübadele politikası önce tarımsal ürünler konusunda tartışıldı. Himayecilik yavaş yavaş sanayi alanına da yayılmaktadır.

Emperyalist ilerleme devri (1875-1914) birçok yeni yatırım alanlarının mevcudiyeti ile, sonra da bu alanların emperyalist devletler arasında derece derece pay edilmesi ile karakterize edilir. Avrupa sermayesinin önceleri nisbeten barışçı bir şekilde yayılmasını sağlayan da budur. (Avrupa devletleri arasındaki ilişkilerde barışçı, emperyalist ülkelerle sömürge ülke arasındaki ilişkilerde öldürücü).

Dünya piyasalarının bu taksiminde henüz saldırıya uğramamış sınai ve mali üstünlüğü sayesinde aslanpayını alan Büyük Britanya, Hindistan'ı, Birmanya'yı, Malezya'yı ve Hindistan yolu üzerindeki birçok noktaları ele geçiriyor. Afrika'nın yarısını Port Said'ten Cap'a kadar işgal ediyor. İmparatorluğunu Pasifik adalarının yarısına yayıyor ve Kuzey Amerikadaki, Güney Amerika'daki, Avusturalya ve Yeni Zelanda'daki eski sömürgelerini devam ettiriyor.

Fransa Kuzey Afrika'da, Batı Afrika'da ve Ekvator Afrika'sında kendine bir imparatorluk kuruyor. Madagaskar'ı ele geçiriyor, Vietnam'ı ve Pasifik'teki birkaç adayı zaptediyor. Belçika, muazzam Kongo imparatorluğunu hükmü altına alıyor, Hollandalılar Endonezya ve Batı Hindistan'daki eski sömürgeleri üzerinde hakimiyetlerini sağlamlaştırıyorlar. Almanya Batı ve Doğu Afrika'da, Asya'da ve Okyanusyada birkaç iyi parça ele geçiriyor. Rusya, imparatorluğunu Sibirya'nın doğu ve güneyine yayıyor. Japonya, takım adalarının çevresine yayılıyor, Formoza'yı ve Asya kıtasında Port-Arthur ve Kore gibi mevkileri ele geçiriyor. Birleşik Devletler, eski imparatorluklardan kalan parçaları: Küba'yı, Porto-Rico'yu, Havai adalarını, İspanyol'lardan koparıp alıyor. İtalya, Afrika'da birkaç sömürge ele geçiriyor.

Afrika'da ve Asya'da birkaç «bağımsız» ülke (Liberya, Habeşistan, Türkiye, Afganistan, İran, Çin) kalmış da olsa, Antartika'daki topraklar hariç, bütün dünya-

nın, XX. yüzyılın başlangıcından itibaren taksime uğradığı kabul edilebilir. Pratikte, bütün bu ülkeler büyük devletler arasında nüfuz bölgelerine ayrılmıştır. Bundan dolayı, emperyalistler arasındaki ihtilafların konusu artık «hür bölgelerin» paylaşılması değildir. Bu ihtilafların sebebi imparatorlukların ve nüfuz bölgelerinin yeniden taksim edilmesidir. Bu ihtilaflar hızla şiddetleniyor: Sudan ve Nil'e hakimiyet konusunda İngiliz-Fransız ihtilafı; Ekvator Afrikasında ve Fas'ta Fransız-Alman ihtilafı, İran ve Afganistanda İngiliz-Rus ihtilafı; Mançurya'nın pay edilmesi konusunda Rusya ile Jpanoya arasında 1904-1905 Rus-Japon savaşına yolaçan ihtilaf; Türkiye'nin ve Ortadoğunun taksimi için Alman-İngiliz ihtilafı, Balkanların taksimi için Avusturya-Macaristan ihtilafı. 1914'te I. Dünya Savaşı'nın patlak vermesine de bu son iki ihtilaf sebep olmuştur. Emperyalizm, tekelci kapitalizmin milletler arası iktisadi yayılma politikasıdır. Ve emperyalist savaşlara yolaçar...

■ Sömürgelerden Sağlanan Aşırı Kârlar

Sermaye ihracı ve buna bağlı olan sömürgecilik, tekelci sermayenin, sınai bakımdan son derece gelişmiş metropol ülkelerde ortalama kâr oranının düşmesine ve bu ülkelerde sermaye yatırımı için kârlı alanların azal[tıl]masına karşı bir tepkimedir. Bu anlamda, sermaye ihracı ve sömürgecilik belirli bir tarihi anda kapitalist üretim tarzının, onun artışının ve yayılmasının genel bir karakteristiğinin ifadesidir, sadece: **Sermayeler umulan kâr oranlarının ortalamanın üstünde olduğu alanlara yönelirler.** Demek ki, aşırı sömürge kârları, sermayenin metropolde elde ettiği ortalama kârlara oranla daha yüksek kârlar diye tanımlanır.

Aşağıdaki karşılaştırma, Belçika'da faaliyet gösteren Belçika şirketleri ile Kongo'da ve Ruanda-Urundi'de faaliyet gösteren[26] Belçika şirketlerinin son yıllardaki kâr oranlarını (net kazançlar ile «book value» - sermayeler + rezervler arasındaki oran) ortaya koymaktadır:

	1951	1952	1953	1954	1955	1956	1957
	%	%	%	%	%	%	%
Belçika'daki şirketler	8,6	9,4	7,6	7,2	8,2	9,4	9,5
Kongo'daki şirketler	21,7	24,3	20,6	19,3	18,5	20,1	21.0

J. F. Rippy[27], yabancı ülkelere sermaye yatırmış 120 Britanya şirketinin, kuruluşlarından bu yana sadece bu en müreffeh 5 yıl boyunca **sermayelerinin iki misli** kâr elde ettiklerini belirtmektedir.

H.J. Dernburg[28], Amerikan şirketlerinin kazançları ile **book value** arasındaki ilişkileri aşağıdaki tabloda göstermiştir.

	Azgelişmiş ülkelerde faaliyet gösteren Şirketler	U.S.A.'da faaliyet gösteren şirketler
	%	%
1945	11,5	7,7
1946	13,4	9,1
1947	18,1	12,0
1948	19,8	13,8

Paul A. Baran[29], Hollanda ve Endonezya'da faaliyet gösteren şirketlerin Hollanda'ya aşağıdaki temettüleri ödediklerini kaydetmektedir:

	Hollanda	Endonezya
	%	%
1922	4,8	10,0
1923	4,2	15,7
1924	4,5	22,7
1937	4,5	10,3
1922-1937 ortalaması	3,975	12,70

Nihayet, Milletlerarası Metal İşçileri Federasyonu (FIOM) Sekreterliği, 19 ve 21 Mart 1959 tarihlerinde Viyana'da düzenlenen çelik konferansı için «hür dünyadaki en büyük demir şirketleriyle ilgili» bir inceleme hazırlamıştır. Aşağıdaki tablo bu ilginç durumu göstermektedir[30]:

1957 yılı milli rantabilite (net kazançlar artı amortismanlar) ortalaması. Büyük demir şirketlerinin iş hacmi %'si olarak.

Sarre	7,4	Avusturya	+ 13,0
B. Almanya	7,4	Avusturalya	13,6
Japonya	9,6	Kanada	15,0
B. Britanya	9,8	Hindistan	14,7
İtalya	10,5	Meksika	20,1
Belçika	11,2	Şili	20,5
Fransa	11,2	G. Afrika	28,8
Lüksemburg	11,3	Brezilya	48,4
U.S.A.	12,4		

İşte sömürgelerden sağlanan bu aşırı kârların önemini gösteren bir başka misal: Büyük petrol tröstü **Royal Dutch,** kuruluşunun 60. yıldönümünü kutlamak amacıyla 1950 yılında lüks bir kitap yayınladı. Bu vesileyle yapılan bir hesaplamaya göre, 1890 yılında sadece bir tek hisse senedi satınalmış ve bu hisse senedinin gelirlerinin bir kısmını yeni ihraç edilen hisse senetlerini (sadece eski hissedarlara tanınan bir hak) satınalmak için kullanmış olan bir hissedar, 1950'de, her birinin borsadaki değeri 2800 florini, yani toplam tutarı 1 milyon 136 bin florini (yaklaşık olarak 300 bin dolar) bulan 406 hisse senedine sahip olacaktır. Bu serveti elde etmek için 400 bin florin harcaması gerekecekti. Oysa bu 400 bin florini, 60 yıl boyunca aldığı ve 1,8 milyon florin (480 bin dolar) tutan toplam temettüler üzerinden kolayca sağlayabilecektir. Demek ki 1890 yılında 1000 florine satınalınmış olan **bir tek hisse senedi,** yılda 30 bin florinlik bir ortalama gelir sağlamıştır. Yani bu hissedar, sadece bu hisse senedinin gelirleriyle krallar gibi yaşayabilecek ve aynı zamanda da yarım milyon dolarlık bir servet biriktirecektir.

Bu sömürgeci tröstün ödediği temettülerin başlangıçta (yılda) %70'e yükseldiği, daha sonraları %40 ila 50 arasında oynadığı 1920 ve 1930'da %25 civarında olduğu, II. dünya savaşı arifesinde %16-17'ye düştüğü bilinirse, bunda şaşılacak birşey yoktur. Bu hesaplamalara sayısız primler dahil değildir.[31]

Aşırı sömürge kârı sanayi bakımından son derece gelişmiş metropol ülkelerindekine oranla sermayenin organik terkibinin daha düşük ve artık-değer oranının daha yüksek olmasına bağlıdır. Sermayenin organik terkibinin daha düşük olması, herşeyden önce manüfaktür sanayiindeki cılız gelişmeyi, maden işletmelerinin, plantasyonların ve genellikle de, nisbeten az bir hareketsizliği gerektiren üretimlerin hakimiyetini yansıtır. Daha yüksek bir artık-değer oranı ücretlerin çok düşük seviyesini, uzun işgününü, kadın ve çocuk emeğinin sömürüldüğünü, sosyal hakların bulunmadığını, yada uygulanmadığını, mecburi çalışmanın yada ayni ödemelerin bulunduğunu, kısacası sömürge ve yarı-sömürge ekonomisinde XVIII. ve XIX. yüzyıllarda Avrupa ekonomisinde mevcut bulunan **aşırı sömürünün** bütün karakteristiklerini yansıtır.

Kuzey Rodezya ekonomisi yüksek artık-değer oranının çarpıcı bir örneğidir. Birleşmiş Milletler istatistiklerine göre, ücretlilerin **global** geliri (zenci ve beyaz işçiler) 1952 yılı için 33 milyon dolar idi. Oysa şirketlerin brüt gelirleri aşağı yukarı 160 milyon doları buluyordu. %400'ü aşan böylesine bir artık-değer oranı, batı Avrupa'da ancak tefeci kapitalizm yada ticari kapitalizm devrinde mevcut olmuştur.

Sömürge şirketlerinin yüksek kârları çoğu zaman aşırı sömürge kârlarıyla aşırı tekel kârlarının kombine bir sonucudur. (Tekel, kartel rantı) Bu, özellikle Ortadoğu'daki ve Latin Amerika'daki petrol şirketlerinin durumudur.

Fakat aşırı sömürge kârları herşeyden önce sömürgelerdeki işçilerin ücretlerinin son derece düşük olmasına dayanır. Bu düşük ücret seviyesi, sömürgelerdeki işçilerin kazançlarıyla Avrupa'daki işçilerin yada sanayice gelişmiş ülkelerin işçilerinin ortalama kazançları ile karşılaştırılınca meydana çıkar.

Böylece **Hindistan**'da 1947-48 yılında saat başına ücret dokuma sanayiinde 9,4 ila 12 **sent** olduğu halde, Birleşik Devletler'de aynı sanayi kolunda saat başına ücret 104-106 senttir.[32] **Endonezya**'da Java Adası'nda dokuma sanayiinde **günlük** ücret 1939'da 6 ila 13 sent-

tir; şeker sanayiindeki mevsim işçileri günde 11 sent almaktadırlar.[33] Bu rakam, 1938'te Hollanda'da (madenciler hariç) diğer sanayi kollarındaki işçilerin 1,75 dolar olan günlük ortalama ücretleriyle karşılaştırılmalıdır. Brezilya dokuma sanayiine gelince: 1950 yılında saat başına ücretler 20-25 senti bulmakta, yani Birleşik Devletler'deki saat başına ücretlerin ancak 1/5'ine erişmektedir.

Afrika'da durum son derece ilginçtir. Akra'da 14-19 Ocak 1957'de C.I.S.L.'nin düzenlediği Afrika Bölgesi Konferansı'nda kalifiye olmayan işçilerin günlük ücret baremlerinin (U.S.A. doları) aşağıdaki dökümü yapılmıştır:

Bazutoland	0,28
Belçika Kongosu	0,80
Britanya Somalisi	0,40
Fransız Somalisi	0,80
Altın Sahili	0,50
Gambiya	0,50
Kenya	0,50
Nijerya	0,70
Niyasaland	0,22
Sierra Leone	0,56
Uganda	0,40
Tunus	2.00

1953-1956 devresinin farklı anlarında farklı metodlara göre, yani tam olarak karşılaştırılamayan metodlara göre tesbit edilmiş ortalama ücretler söz konusudur. Fakat bu baremler bize yararlı bir karşılaştırma imkanı vermektedir. Özellikle Batı Avrupa'da, ücretlerin en düşük olduğu Hollanda'da ortalama ücret (sosyal sigorta hakları dahil) 3,50 dolar, Birleşik Devletler'de ise 10 dolardır.

George Padmore, «**Africa, Britains Third Empire**» adlı eserinde, Güney Afrika'daki altın madenlerinde çalışan Afrikalı bir işçinin günlük ortalama ücretinin 2 şilin 8 peniden yukarıya çıkmadığını, buna karşılık aynı madenlerde çalışan Avrupalı bir işçinin ortalama ücretinin 1 sterlin 16 şilin olduğunu ortaya koymuştur. İstihkakın

değerinin, nakit olarak ödenen ücretin değerine eşit olduğu kabul edilse bile, ödenen yıllık toplam ücretlerin 400 bin Afrikalı için sadece 32 milyon sterlin olduğu halde, 30 bin Avrupalı işçi için 16 milyon sterline yükseldiği görülür.[34].

Birleşmiş Milletlerin resmi bir yayını[35], 1949'da çeşitli Afrika ülkelerinde Afrikalı işçilerde fert başına düşen milli gelirle, Avrupalı işçilerde fert başına düşen milli gelir arasında aşağıdaki karşılaştırmayı yapmaktadır:

	Afrikalı işçiler	Avrupalı İşçiler
Kenya	6 £	209 £
Kuzey Rodezya	5 £	292 £
Güney Rodezya	9 £	306 £

Ücretlerdeki bu çok düşük seviyenin sömürge ülkelerdeki işçilerin «ihtiyaçlarının az oluşundan» ileri gelebileceği iddia edilmektedir. Bu işçilerin kıtlık derecesinde müthiş bir ihtiyaç içinde bulunmaları, bu iddiayı çürütmektedir. (Bu konuda Josue de Castro'nun **Geopolitique de la Faim** adlı dikkate değer eserine bakınız): Günlük ortalama kalori tüketimi Bolivya'da 1200, Ekvator'da 1600 ve Kolombiya'da 2000 olarak hesaplanmıştır ki, bu rakam, çalışan insanlar için gerekli fizyolojik asgarinin yarısıdır, hatta yarısından da azdır.[36] Öte yandan bütün iktisatçılar azgelişmiş ülkelerdeki halkların, ileri ülkelerin karakteristik ihtiyaçlarını çabucak benimsediklerini ve böylece ekonominin «kendilerine sağlayamayacağı bir tüketim seviyesini» gerektirdiklerini ileri sürmektedirler. Bütün bir ekol «bu taklit etkisini» **(Duesenberry)**, azgelişmiş ülkelerin sanayileşmesini önleyen başlıca engellerden biri olarak telakki etmektedir.

Diğerleri de, «düşük ücretlerde», gerçekte, sömürgelerdeki işgücünün «düşük üretkenlik seviyesinin» bir yansımasını görmektedirler. Ücretler Amerikan işçisinin ücretinin %10'unu geçmediği halde, fizik verimin Birleşik Devletler'de bazı işletmelerdeki fizik verimden yüksek olduğu bazı belirli durumlar (petrol, madenler) bu teoriyi açıkça çürütmektedir.(10) Bu teori olgulara uygun gözükse bile açıkça bir muhakeme hatası ihtiva etmektedir.

(10) Amerikan, Britanya ve Japon demir sanayiindeki üretkenliğin karşılaştırılması konusunda V. bölüme bakınız.

Üretkenlik, herşeyden önce, işçinin istifadesine sunulan aletlere, onun genel ve teknik kültürel niteliğine ve fizik çabasının kapasitesine bağlıdır. Oysa sömürgecilik, özellikle, üretkenliğin temeli olan bu 3 unsurda anormal derecede bir seviye düşüklüğü yaratmaktadır. Çok daha haklı olarak iddia edilebilir ki, **üretkenliğin düşük seviyesi, ücretlerin düşük seviyesinin ve sömürge yada yarı sömürge ekonomiyi karakterize eden azgelişmişliğin tümünün sebebi değil, sonucudur.**

Sömürgelerde ücretlerin düşük seviyede olmasının -bundan dolayı da aşırı sömürge kârlarının- temel ekonomik sebebi, sömürge ve yarı sömürge ülkelerde muazzam bir yedek sanayi ordusunun bulunmasında, yani istihdamın yetersizliğinde ve tarım bölgelerindeki işsizlikte yatmaktadır. Bu olay sömürge yada yarı sömürge ülkelerde sadece ücretlerin düşük olduğunu değil, üretimin ve sınai üretkenliğin eş-zamanlı artmasına rağmen, uzun devreler boyunca **pratikte değişmeden kaldığını** da açıklamaktadır.

«Geçiş safhası atlatıldığı zaman bile, ekonomik gelişmenin XIX. yüzyıl modeline duyulan hoşnutsuzluğu haklı gösteren şey, ücretlerin bu itibari seviyesinin devam etmesidir.» diye belirten M. Myint şöyle demektedir.

«Çin'den ve Hint'ten ucuz göçmen emeğinin ithal edildiği her yerde ücretler ve gelirler 'yarı yarıya boş' ülkelerde düşmüş ve nüfusu kalabalık ülkelerdeki en düşük karakteristik seviyeye gelmiştir.»[37]

Bu fenomen, Seylan'da, Endonezya'da, Malezya'da, Maurice adasında, Fiji'de, Güney Afrika'nın ve Doğu Afrika'nın bazı kısımlarında, Batı Hindistan'da görülmektedir.

Oscar Ornati, Hint sanayiinin kuruluş devresi olan 1860-1900 devresi boyunca Hint'li işçilerin gerçek ücretlerinin pratikte değişmeden kaldığını tesbit etmiştir. Gerçek ücretler sanayide geçici bir işgücü kıtlığından dolayı 1900 ve 1910 yılları arasında bir parça artmıştır.[38] Birleşmiş Milletler'in yayınladığı **The Economic Development of Brazil** adlı eserde, sanayileşmede olağanüstü bir hamlenin gerçekleştirildiği yani üretkenlikte bir artışın sağlandığı bütün bir 1939-1953 devresi için, kırlık

bölgelerdeki aşırı nüfusun şehirlere göç etmesinden dolayı, gerçek ücretlerin pratikte, değişmeden kaldığı belirtilmektedir.[39]

Issawi'ye göre[40], gerçek ücretler, Mısır'da 1912 ve 1929 yılları arasında %35 azalmış, sonra 1929-1933 buhranı boyunca %50'nin altına düşmüştür, ki bu, kelimenin tam anlamıyla, bir kıtlık seviyesi demektir. Fert başına hububat ve sebze tüketimi 1914'te 287 kilogram iken 1936 - 1938 yıllarında 245 kilograma düşmüştür. Gündelikçinin üretkenliği I. dünya savaşından beri %25-30 azalmıştır.

Bu olayın sebebi çok basittir. Profesör Harbison bunun ilginç bir tasvirini yapmaktadır:

«İstihdam edilmeyen ve pek azı hariç, hepsi de sınai işletmelerin yoğunlaştığı merkezlerin yakınında bulunan büyük bir tarımsal işgücü fazlası vardır. Ayrıca nüfusu kalabalıklaşmış olan şehir bölgelerinde tamamen işsiz yada yarı işsiz bir kitle bulunmaktadır. Kıtlığa yaklaşan bir durumdan dolayı topraklarından ve köylerinden atılan işçilerin sayısının daha da artacağı ve sanayide yeni bir istihdamın olmayacağı açıkça görülmektedir.»[41]

Söz konusu bu eserde Fransız Batı Afrikası'nda 1953'e kadar valinin, asgari ücreti, asgari geçim seviyesinden %10 düşük tesbit ettiği, çünkü ekonomik şartların sendikaların hakları uğruna mücadele etmelerine elvermediği belirtilmektedir. İngiliz Batı Hindistan'ında ise «ücret ne olursa olsun çalışmak, işsiz kalmaktan daha yeğ tutulduğu için» ücretler asgari geçim seviyesinin altında tesbit edilmiştir.[42]

■ Dünya İşbölümü

Geri kalmış ülkelere XIX. yüzyıl boyunca yapılan emtia ihracatı, yeni kapitalist üretim tarzının girişini sağlamaksızın eski üretim tarzlarını ortadan kaldırmıştı. Sermaye ihracı, yerli hakim sınıfların sermaye birikimi konusunda çektikleri sıkıntıyı adeta gidermiş ve böylece bu ülkelerde kapitalist gelişmenin ilk safhasına imkan vermiştir. Fakat emperyalist burjuvazi, sömürge ve yarı sömürge ülkelerde kapitalist üretim tarzını çok özel bir

şekilde uygulanmıştır. Kapitalist üretim tarzı bu ülkelerdeki ekonomik ve sınai gelişmenin ihtiyaçlarını gözönünde tutmaksızın ve sadece emperyalist burjuvazinin ve metropolün menfaatlerine uygun olarak gelişmiştir.

Avrupa'nın ve Amerika'nın kapitalist ülkelerinde ve Britanya imparatorluğunun «Beyaz» dominyonlarında kapitalist üretim tarzı, ihtilaçlar içinde büyümesine rağmen, az çok organik bir şekilde gelişmiştir. Manüfaktür imalat sanayileri, temel sanayilere paralel olarak, hatta onlardan önce geliştirilmiştir. Hafif sanayi, tarımın sanayie hammaddeler sağlamasından dolayı genişleyen iç piyasaya yönelmiştir. Kapitalist üretimdeki anarşiden dolayı ekonominin bütün kolları arasında kısa vadede gerçekleştirilmesi imkansız olan orantılı bir gelişme, bilhassa buhranlar ve depresyonlar yüzünden orta vadede sağlanabilmiştir.

Sömürge ve yarı sömürge ülkelerde kapitalist üretim tarzının gelişmesi daha başka olmuştur. Sermaye, emperyalist ülkelerin burjuvalarından gelmektedir. Burjuvalar herşeyden önce sömürgelerdeki işgücü sayesinde mümkün olan aşırı sömürge kârlarını **gerçekleştirmeyi** sağlayan ve sürümü garantili bir üretimi araştırırlar.

Demek ki, azgelişmiş ülkeler, tanımı gereği, yoksuldurlar; manüfaktür mamulleri için iç pazarları pek geniş değildir.(11) Aslında onların sınai ürün ihtiyaçları kendi kendisiyle rakip olmaya pek kalkışmayan metropol kapitalizmi tarafından karşılanır. Bundan dolayı azgelişmiş ülkelere ihraç edilen sermayeler, esas itibariyle, **dünya piyasası için** yapılan üretim (ve bu üretim için gerekli alt yapının kurulmasına) hasredilir.

«Sömürge bölgelerde geliştirilmiş olan modern üretim herşeyden önce, mahalli piyasa için değil de, dünya piyasası için yapılan bir üretim oldu. İç ulaştırma yollarının bulunmayısı ve deniz limanlarının artışı bunun bir kanıtıdır... Bütün sömürge bölgelerinde yerli nüfusun sınai gelismeye katkısı, esas itibariyle, emek şekline bürünmüştür.(!)»[44]

(11) Profesör Nurkse tarafından zikredilen ilginç bir misali buraya aktarıyoruz. «Şili'de her sanayi ülkesinde cari donatım olarak mevcut modern bir madde makinasının ülkenin bir yıllık ihtiyaçlarını karşılayacak kadar yeterli bazı çelik şekillerini üç saatte istihsal edebildiği ortaya konmuştur.» [43]

Dünya piyasası için yapılan bu üretim, metropoldeki sınai üretim ile rekabetten kaçınmak amacını güttüğünden, esas itibariyle, bir tarımsal ve mineral hammaddeler üretimidir. Sömürge ve yarı sömürge ülkelerin ekonomisi metropol ülkelerin kapitalist ekonomisinin **tamamlayıcı bir parçası** olmakta ve ancak bu fonksiyonun sınırları içinde gelişmektedir.

Bundan dolayı da, tek bir ürünün değilse bile, (tek üretim, monokültür) birkaç maddenin üretiminden ibaret olan tamamen tek yanlı ekonomik bir gelişme meydana gelir. Şili'de sodyum nitrattan alınan ihracat resmi 1880 ve 1930 yılları arasında bütçe gelirlerinin ortalama olarak yarısını sağlamıştır. Bakır o zamandan beri baş yeri almıştır. **Küba**'da şeker, ekonominin bel kemiğidir. 1937'de şeker, toplam ihracat değerinin %78,7'sini temsil etmektedir. Aynı yıl içinde **Bolivya**'nın kalay ihracatı toplam ihracatın %70'idir. Bu oran **Mısır**'ın, **Sudan**'ın ve **Uganda**'nın pamuk ihracatı, **Venezüella**'nın, **Irak**'ın, **Suudi Arabistan**'ın **Kuveyt**'in ve **Katar**'ın petrol ihracatı için çok daha yüksektir. Kahve 1955'te **Kolombiya**'nın tüm ihracatının %69'nu sağlamıştır. Aynı yıl **Panama**'nın ihracatının %74'ünü muz ihracatı teşkil etmiş, kahve ve muz **Honduras**'ın tüm ihracatında %72 oranında bir yer tutmuştur. **Ekvator**'un ihracatının %75'ini ve **Kostarika**'nın ihracatının %87'sini kahve ve muz meydana getirmiştir. **Senegal**'in tüm ihracatının %85'ini yerfıstığı ihracatı, **Fildişi** kıyısının yaptığı ihracatın %85'ini kahve ve kakao ihracatı teşkil etmektedir.

Malezya'da kauçuk ve kalay ihracatı 1939 yılında global rakamın %80'idir. **Yunanistan**'da tütün iki savaş arasındaki devrede toplam ihracatın %55-60'ını sağlamıştır. **Hindistan**'ın jüt ve çay ihracatı, **Brezilya**'nın kahve ve pamuk ihracatı bu ülkelerin toplam ihracatı içerisinde %55 ve %75 bir yer tutmaktadır. **Endonezya**'da kauçuk, petrol, kalay ve hindistancevizi ihracatı toplam miktarın %80'nidir. **Seylan**'da kauçuk ve çay ihracatı dış ülkelere yapılan satışların en büyük kısmını teşkil etmektedir. Azgelişmiş her ülkeyi dahil etmek suretiyle bu liste tamamlanabilir.

Monokültür ve tek-üretim (monoproduction) bu ül-

keleri milletlerarası ekonomik konjonktüre tamamen bağlı kılar, ve ani dalgalanmalara maruz kalan ekonomide derin istikrarsızlık, enflasyonlar ve hayat pahalılığı; büyük ölçüde periyodik işsizlik; erozyonun sebep olduğu çok vahim ekolojik bozukluklar, toprağın verimini azaltacak derecede işlenmesi, monokültürlerin aşırı derecede yayılmasından ve bunun toprakların verimliliği üzerindeki yıkıcı etkilerinden dolayı nüfusun eksik-beslenmesi gibi birçok ekonomik ve sosyal bozukluklara yol açar:

«Güney Amerikan ülkelerinde kol gezen açlık doğrudan doğruya bu ülkelerin tarihine bağlıdır, ve kıtanın ekonomik dengesini altüst eden, yada hiç değilse, sarsan altın cycle'i, şeker cycle'i, değerli taşlar cycle'i, kahve cycle'i, kauçuk cycle'i, petrol cycle'i gibi ardarda gelen cycle'lere bölünmüş merkantil tipte bir sömürünün sonucudur. Bu cycle'lerin herbiri boyunca bir bölgenin, sadece bir tek ürünün ekimiyle yada işletilmesiyle uğraştığı, başka hiçbir ürünle ilgilenmediği, böylece, kendi tabii zenginliklerin ve iaşe imkanlarını ihmal ettiği görülmektedir. Brezilya'nın kuzeydoğusunda sadece şeker ekiminin yapılması bunun tipik örneğidir. Toprağın gerçekten bereketli, iklimin tarıma elverişli olduğu ve vaktiyle, toprağın meyva ağaçlarıyla kaplı bulunduğu nadir tropikal bölgelerden birini teşkil eden bu bölge, yararlanılabilir bütün toprakları, baştan başa şeker kamışı dikmek için ele geçiren istilacı ve «kendi kendine kemiren» bir sanayi yüzünden bugün bir açlık bölgesi haline gelmiştir. Sebze ve meyva yetiştirilmemesi, hayvancılıkla uğraşılmaması, çok yönlü bir ekime yöneltildiği takdirde sonsuz çeşitli besinlerin sağlanabileceği bir bölgede beslenme meselesini son derece vahim bir hale getirmiştir.»[46]

Boyd Orr[47], «esas itibariyle monokültür sebebiyle, rasyonel bir işletmenin olmayışından ötürü, Orta Amerika'nın bazı ülkelerinde erozyonun Güney Amerika'dakinden daha vahim bir durum yarattığını» tesbit etmiştir.

Aynı fenomenler Afrika ve Asya'da görülmektedir: «İhracata dayanan üretim» rejimi, sadece bölgesel besin maddeleri üretimini azalttığı için değil, erozyon faktörlerini yoğunlaştırarak toprağı harap ettiği için de, yerli

halka öldürücü bir darbe indirmektedir. Altın Sahili'ndeki kakao ekimi ve Senegal'deki yerfıstığı ekiminde görülen durum budur.»[48] Profesör Gourun[49], «yerfıstığı ekiminin büyük ölçüde yayılmasının Sudan'da sahte bir serveti temsil ettiğini», ormanların ise kaybolmaya yüz tuttuğunu, toprağın ve tarımın bu ülkede müthiş zararlara uğradığını ileri sürmektedir.[12] **Report of the Kandayan Peasantry Commission** (Kolombo, 1951), Seylan'da 1957'deki sel felaketlerinin temel sebepleri olan ekoloiik zararlara kahve ve çay ekiminin ve orman kıyımının sebep olduğunu açıklamaktadır.[51]

Mısır'da pamuk ekiminin yaygın hale gelmesi ve periyodik sulama yerine devamlı sulama yapılması, toprağın veriminin hızla tükenmesine sebep olmuştur. Akaçlamanın olmayışından dolayı, monokültür olayına sıkı sıkıya bağlı aynı fenomenler, Nil vadisini hakiki bir yoksullar hastanesi haline getirmiştir: Nüfusun %55'i Bilharzi'ye, %30'u ankilostoimaz'a %15'i de sıtmaya yakalanmıştır. Kır nüfusu arasında Bilharziye'ye tutulan bahtsızların sayısı %75'e yükselmektedir.[52]

Kronik bir yiyecek kıtlığına maruz Hindistan gibi ülkelerde hububat ekilen toprakların yüzölçümünün azaltılması, monokültürün bir başka sonucudur. 1934-35'ten 1939-40'a kadar uzanan devre boyunca besin bitkileri (sebze) ekilen toprakların yüzölçümü Hindistan'da 1,5 milyon **akr** azalmıştır; aynı devre boyunca **ihracat** ürünlerinin ekildiği toprakların yüzölçümü aynı oranda artmıştır.[53] Kore savaşının yarattığı **boom** sırasında buna benzer bir fenomen meydana gelmiştir. Pirinç ekilen toprakların yüzölçümü, pamuk ekimi yararına %8 azalmıştır.[54] Mısır'da buğday ekilen toprakların yüzölçümü I. dünya savaşı boyunca, pamuk ekimi yararına birden bire azalmış ve vahim bir kıtlığa sebep olmuştur.

(12) Cenevre'de Bureau International du Travail'ın 1953'te yayınladığı **Les Populations aborigènes,** adlı incelemede Yeni Zelanda'da Maori'lerde, beyazların bu kıtada ilk defa göründükleri sırada buna benzer bir süreçten söz edilmektedir. Ateşli silahlarla mübadele etmek için yeterince kenevir üretmek uğruna sarfedilen çaba, yiyecek maddeleri üretiminde, bundan dolayı da, halkın enerjisinde büyük bir azalmaya sebep oldu. Toprakların terkedilmesi ve nüfusun azalması kabile topraklarının beyazlar yararına elden çıkarılmasının sebepleridir. 1840'tan sonraki yüzyıl içerisinde Maori'lerin satış yada müsadere yolu ile ülkenin toplam yüzölçümünü temsil eden 25 - 27 milyon hektar toprak kaybettikleri tahmin edilmektedir.» [50]

Emperyalizmin savunucuları monokültürün ve mono-üretimin sömürge ve yarı sömürge ülkelerdeki «tabii» şartlardan ileri geldiğini iddia etmektedirler. Bu iddia olgulara uymamaktadır. Şüphesiz bu ülkeler bol tabii kaynaklara sahiptirler, ama aynı tabii kaynaklar İngiltere'de, Kanada'da, İsveç'te, Belçika'da, Bohemya'da, Silezyada, Ruhrda mono-üretim yapan işletmelerin kurulması sonucunu doğurmamıştır. Monokültürler, «tabii olmak» şöyle dursun, çoğu zaman yabancı ülkelerden **ithal edilmiştir.** (Özellikle kahve Javadan, Seylan'dan ve Brezilya'dan; pamuk Mısır ve Sudan'dan; şekerkamışı v.s. Küba'dan ithal edilmiştir). Bu konuda en iyi misal Güneydoğu Asya'daki tabi kauçukla (hevea) ilgili olandır:

«Elverişli fiyatlara rağmen, Güney Amerika'da yabani kauçuk üretimi azaldığı halde, talepteki artış, Güneydoğu Asya'daki, esas itibariyle de Malezya, Sumatra ve Java'daki plantasyonlar (hem büyük kapitalist plantasyonlar, hem de küçük çiftçilerin plantasyonları) tarafından karşılanmıştır. Kauçuk plantasyonu sanayiindeki göçün başlıca sebebi, bu ülkelerin güney Hindistan, Çin ve Java'daki geniş emek (!) rezervlerine katılması ve Batı Avrupa sermaye piyasalarına bu ülkelerin girmesidir; müteşebbis Avrupalılara ait ticari firmaların ve istikrarlı bir idarenin mevcudiyeti de, gerekli bir rol oynamıştır. Kauçuk plantasyonları ilk defa kurulduğu sırada ne **Malezya, ne de Sumatra büyük bir yerli işgücüne, son derece bereketli bir toprağa yada yerli bir sermaye fonuna sahipti.** 1895'ten beri bu ülkelerin kaynakları hakkında yapılmış olan incelemelerin hiçbiri, bu toprakların birkaç yıl içerisinde tropikal plantasyonların en önemli ürünün başlıca üreticileri haline geleceğini ima etmemiştir.[56]

Aynı yazarlar yabancı ülkelerden sadece kültürün değil, işgücünün de ithal edildiğini (Antillerdeki Afrikalılar; Seylan'daki Tamils'ler, Malezya ve Endonezya'daki Çinliler; Doğu Afrika'daki Hintliler) belirtmektedirler.

Böylece, son 75 yıl içerisinde kapitalist üretim tarzının sömürge ve yarı sömürge ülkelere girmesi bu ülkelerin sosyal hayatında genel bir ticarileştirmenin yıkıcı ve

barbar etkilerini yaratmış ve sermayenin medenileştirici eğilimlerinin serpilip gelişmesine imkan vermemiştir.[57]

Emperyalist sermaye ihracatıdır ki, insanlık tarihinde ilk defa olarak, hakiki bir dünya işbölümü, hakiki bir genel dünya piyasası, bütün dünya ülkelerini birbirine sıkı sıkıya bağlayan hakiki bir dünya piyasası yaratmıştır. Bu gelişmenin, en yüksek noktasına vardığı sırada, yani I. dünya savaşı arifesinde emtianın, sermayenin ve insanların henüz nisbeten serbest şekilde gerçekleşen tedavülü -himayeci yada tekelci eğilimlerle engellenmiş olmasına rağmen- bütün bu ülkeleri birbirine bağımlı kılmıştır. Böylece, sermaye, hemen hemen münhasıran metropol ülkelerin yararına da olsa, üretimin dünya ölçüsünde fiilen sosyalizasyonunu ve milletlerarası hale getirilmesini gerçekleştirmektedir.(13)

Emtia üretiminin genelleştiği (evrenselleştiği) burjuva toplumunda hiçbir üretici «fazlasını» sadece mübadeleye ayırarak, önce kendi tüketimi için kullanım değerleri üretmez. Aynı şekilde 1914'ten önce hiçbir ülkede emtia üretiminin tümü, sadece «fazlasını» ihraç ederek, kendi ihtiyaçlarını tatmin etmeye hasredilmemiştir. Her ülke önce dünya piyasası -milletlerarası hareketin şekil verdiği ve «tabii» yada «coğrafi» yapıya asla tekabül etmeyen piyasa -için çalışan birçok üretim koluna sahiptir. Ve sadece bu kollardan sağladığı gelirler sayesinde yaşar. Herhangi bir ülkede tüketilmiş olan ürünlerin her birinde çeşitli ülkelerin işçilerinin emeği dolaylı yada dolaysız şekilde vardır. Nasıl kapitalist bir ülkedeki işbölümü fertlerin serbestçe gelişmesini amansızca önleyerek üretken güçlerde büyük bir gelişme sağladıysa, tıpkı bunun gibi, emeğin sosyal üretkenliği de milletlerarası açıdan bakılacak olursa, geri kalmış halkların ahenkli bir şekilde gelişmesini önleyen bu spesiyalizasyondan dolayı dev adımlarıyla ilerlemektedir.

Bütün dünya ülkeleri arasındaki karşılıklı bağlılık

(13) Milletlerarası ticaretin geri kalmış ülkelerin işçileri üzerinde **eğitici olmayan** (geleneksel metodlarla yaratılan tarımsal ürünlerde ve madencilerin kalifiye olmayan emeğinde «specialisation») etkiler yarattığı, ileri ülkelerin işçileri üzerinde (sınai specialisation) eğitici bir etki yarattığını kabul etmek gerekir. Geri kalmış ülkelerin halkları... Milletlerarası ticaretin kazançlarından daha az pay almış görünmektedirler. Bu ülkelerin başlangıçtaki ekonomik ve sosyal şartlarından hareket edilirse, bu olgunun yeterli bir açıklaması yapılamaz. [58]

Rosa Luxemburg tarafından ilginç bir şekilde anlatılmıştır:[59]

«Almanya'nın metalürji mamulleri komşu Avrupa ülkelerine, Güney Amerika'ya, Avusturalya'ya; deri yada deri mamulleri bütün Avrupa ülkelerine, Almanya camları, şekeri ve eldivenleri İngiltere'ye; kürkler, Fransa'ya, İngiltere'ye ve Avusturya-Macaristan'a; gliserinli boyalar İngiltere'ye, Amerika Birleşk Devletleri'ne ve Hindistan'a; gübre olarak kullanılan maden köpükleri Hollanda'ya ve Avusturya - Macaristan'a; kok kömürü Fransa'ya; maden kömürü Avusturya'ya, Belçika'ya, Hollanda'ya, İsviçre'ye; elektrik kabloları İngiltere'ye, İsveç'e ve Belçika'ya; oyuncaklar Amerika Birleşik Devletleri'ne; Alman birası, katrandan elde edilen boyaların her türlüsü, ilaçlar, selüloz, kuyumculuk işleri, çoraplar, yünlü ve pamuklu kumaşlar, demir raylar, dünyanın hemen hemen bütün tüccar ülkelerine ihraç edilmektedir.

«Fakat, öte yandan Rusya ekmeği Macaristan, Danimarka ve Rusya eti yiyoruz; kullandığımız pirinç Birleşik Devletler'den ve Hollanda Hindistan'ından; tütün Hollanda Hindistan'ından ve Brezilya'dan geliyor; kakaoyu Batı Afrika'dan; biberi Hindistan'dan, domuzyağını Birleşik Devletler'den; meyvaları İspanya'dan ve Amerika Birleşik Devletleri'nden; kahveyi Brezilya'dan; Orta Amerika'dan ve Hollanda Hindistan'ından; et hülasasını Uruguay'dan; yumurtayı Rusya'dan, Macaristan'dan, Bulgaristan'dan; sigarayı Küba'dan; saatleri İsviçre'den; şampanyayı Fransa'dan; derileri Arjantin'den; şilte tüylerini Çin'den; ipeği İtalya ve Fransa'dan; keten ve keneviri Rusya'dan; pamuğu Amerika Birleşik Devletleri'nden, Mısır'dan; ince yünü Büyük Britanya'dan; linyiti Avusturya'dan; güherçileyi Şili'den; inşaat kerestesini ve maden filizini Rusya'dan; sepetçilikte kullanılan ağaçları Portekiz'den; bakırı Amerika Birleşik Devletleri'nden; kalayı Hollanda Hindistan'ından; çinkoyu Avusturalya'dan; alüminyumu Avuturya-Macaristan ve Kanada'dan; asbesti Kanada'dan; asfaltı ve mermeri İtalya'dan; kaldırım taşlarını İsveç'ten; kurşunu Belçika, Amerika Birleşik Devletleri ve Avurturya'dan; grafiti

Seylan'dan; fosforik kireci Birleşik Devletler ve Cezayir'den; iyotu Şili'den ithal ediyoruz.»

Sermaye ihracı sayesinde gerçekleştirilen dünya çapında işbölümü mamul maddelerin üretiminin Batı Avrupa ve Birleşik Devletler'de, temel yiyecek maddeleri üretiminin Doğu Avrupa'da ve denizaşırı büyük ülkelerde (Amerika Birleşik Devletleri'nde, Kanada'da, Arjantin'de, Avusturalya'da) bitkisel ve madensel hammadde üretiminin diğer ülkelerde temerküzüne yolaçıyordu. Fakat önce sermaye ihracının sonucu olan bu işbölümü, sermaye ihracı tarafından kesinlikle baltalanmıştır. Hayat seviyesindeki korkunç farklar[14] bir milletin bir başka milleti zorla kendisine tabi kılması, azgelişmiş ülkelerin sanayileşmesini hızlandıran ve sermayenin milletlerarası çelişkilerini keskinleştiren sömürge devrimini, sömürge halkların devrimini hazırlıyor.

■ Milletlerarası Tröstler ve Karteller

Sermaye ihracı kapitalist gelişmenin belirli bir safhasında: kapitalist gruplaşmaların, kartellerin, sendikaların, holdinglerin ve tröstlerin, metropol ülkelerde geniş üretim sektörlerine hakim oldukları tekeller safhasında genelleşir. Kapitalist üretim tarzının sömürge yada yarı sömürge ülkelere ihracı, tekelci kapitalizmin, tekelci tröstlerin ihracıdır. Sömürgelerde işletmeler kurmak için gerekli önemli sermayeler; büyük bankaların sermaye piyasasını sıkı bir kontrol altına alması; hammadde üretimini tekelleştiren dikey tröstlerin ortaya çıkışı; aşırı sömürge kârları garanti etmek amacıyla sömürge ekonomisinin kapitalist sektörler arasındaki rekabeti azami derecede önlemek zarureti, yani bütün bu faktörler, sömürge ülkelerin dünya piyasası için yaptıkları üretimin, metropol ülkelerdeki yoğunlaşma derecesinden daha yüksek bir yoğunlaşma derecesinde bulunmasını gerektirir.

Unilever tröstünün büyümesi, bir işlenmiş ürünler tekelinin, hammaddeler üzerinde bir tekel kurmak ama-

(14) 1957'de Asya ve Afrika'da **fert başına** ortalama gelir Birleşik Devletler'de ve Batı Avrupa'daki ortalama gelirden, sırasıyla 20 misli ve 6 misli daha azdı. Dünya halklarının 2/3'sine global gelirin güç bela % 15'i düşmektedir. [60]

cıyla sömürge ülkelerde nasıl yayıldığını çok iyi göstermektedir:

Sunlight'ın kalitesi ithal edilen bitkisel yağlara bağlı olduğundan, Lever, başlangıçtan itibaren hammaddelere büyük bir önem verdi. XX. yüzyılın başlarına doğru, bu konuda tüccarlar yada simsarlar tarafından 'kıstırılmak korkusu' nerdeyse bir saplantı haline geldi. Hammaddeler sağlamak için o zamanlar hazırlanmış olan projelerde savunma stratejisi büyük bir yer tutmaktaydı.»[61]

Bununla beraber, hammadde kaynaklarının dağılımı ve yeryüzündeki klimatolojik ve jeolojik şartlar, sömürge bir ülkenin, madensel yada bitkisel bir ürün üzerinde uzun vadeli mutlak bir tekel kurabilmesine elverişli değildir. Demek ki, bu hammaddeler dünya piyasası için üretilmiştir. Metropol ülkenin piyasası hariç, bunların «bilhassa gözettikleri» hiçbir piyasa yoktur. Kendi ülkelerinde bile hemen hemen piyasaları yoktur. Hammadde üretimini dünya ölçüsünde tekelleştiren büyük tröstlerin giriştikleri amansız rekabet fiyatlarda ve kâr oranlarında en yıkıcı sonuçları doğurur.[15] Bu tehlikeye karşı koyabilmek için, büyük tröstler, toplam üretimi tesbit eden ve sınırlayan, her ortağa üretimden belirli bir pay sağlayan, dünya piyasasını münhasıran satış bölgeleri ve münhasıran hammaddelerin tedarik edildiği bölgelere ayıran, bu kurala aykırı hareket eden üyelerine para cezaları uygulayan kapitalist antantları, milletlerarası kartelleri kurarlar.

1922'ye kadar Birleşik Devletler (Utah ve Colorado), radyumun başlıca üreticisiydiler. Aynı yılda **Union Minière du Haut-katanga** Shinkolobwe madenlerindeki uranyumu işletmeye başladı. Sonuç öyle oldu ki, iki yıl sonra Amerikan madenleri üretimi durdurmak zorunda kaldılar. **Union Minière,** radyum üretimini yılda 20 gramdan 60 grama çıkardı ve tek rakip Bohemya ve Kanada olduğundan, bu ülkelerde de üretim yılda 3 ila 4 gramı geçmediğinden, fiyatları dilediği gibi tesbit etti. Üretim maliyeti miligram başına 7 sterlin ile 7 sterlin 7 şilin arasında değiştiği için satış fiyatı miligram başına

(15) Sentetik azot kartelinin 1931'de dağılması bir ay içinde amonyum sülfat fiyatlarının Londra'da % 43 düşmesine sebep oldu.

10-12 sterlin olarak tesbit edildi, bu da %50 ila %65 tutarında bir kâr oranı sağladı.

Fakat 30 yılları boyunca **Eldorado Gold Mines Ltd.,** Kanada'da yeni keşfedilmiş olan madenleri işletmeye başladı, 1936'da sadece 3 gram olan üretim 1938'de 70 grama ulaştı. Amansız rekabet birkaç ay sürdü, fiyatlar miligram başına 20 dolar (4 sterline) düştü. 1938 sonunda Union Minière ile Eldorado arasında bir anlaşma imzalandı. Union Minière dünya ihtiyaçlarının %60'ını, Eldorado ise %40'ını karşılayacaktı. Fiyatlar miligram başına 40 dolara (8 sterline) yükseldi.[62]

Aynı yazar ham elmas üretim misalini de vermektedir. 1890'dan beri Beers (Oppenheimer) grubu tarafından kontrol edilen bu üretim 25 yılı aşkın bir zaman tekelleşmiş olarak kaldı. Güneybatı Afrika'da, Angola'da, Belçika Kongosu'nda, Altın Sahili'nde ve Sierra Leonede gittikçe daha önemli bir üretimin gelişmesi tabii tekeli yıktı, fakat De Beers'in hakimiyetindeki dünya elmas karteli Diamond Corporation fiyatları ve (tam olmamakla beraber) üretimi kontrol etmeye devam etti.

(En çok bu sektörde genelleşmiş olmalarına ve uzun süre devam etmelerine rağmen) milletlerarası karteller sadece hammadde üreticisi tröstler olarak kalmazlar. Bu tekeller tarafından gerçekleştirilen muazzam aşırı kârlar (aşırı tekel kârları ve aşırı sömürge kârları bir arada olmak üzere), fiyatlarda büyük bir düşmeye sebep olacağı için, tamamen kendi sektörlerine yatırılmaz. Demek ki, hammadde üretimini tekelleştiren tröstler önce birbirine yakın alanlarda, sonra da başlangıç alanından daha uzak alanlarda çabucak anlaşmaya varırlar:

«Unilever suni buz imal eder ve Finlandiya'ya satar; Nijerya'ya kontrplak, Warrington'a petrol **cracking**'i için katalizörler satar. Firma, Hollanda'da konserve domuz pastırması yapacak ve bunu Birleşik Devletler'e ihraç edecek; Birleşik Devletler'de Lipton'un yararına olmak üzere çayları küçük keselere koyacak makinalar için 129 bin sterlin sarfedecek, yeni rekorlar kıracak, hayvan yemlerinin satışını 90 milyon sterlinden 104 milyon sterline çıkaracaktır.»[63]

Öte yandan belirli bir hammadde için büyük pazar-

lar teşkil eden ülkelerde satış tekeli (özellikle de perakende satış tekeli) kurmak, tekelci bir grubun hammadde üerticisi ülkede hızla hakim bir pozisyon (yada bir tekel pozisyonu) elde etmesini sağlar. Böylece hem satınalma, hem de satış yönünden bir tekel grubu ortaya çıkar.

Özellikle Arjantin'de, firigorifik sanayiinde böyle bir durum görülmektedir. Bu sanayi, Swift, Armour, Morris ve Wilson gruplarıyla Vestey kardeşlerin temsil ettikleri İngiliz grupları arasında amansız nüfuz mücadelelerine sahne olmuştu. Vestey kardeşler, Büyük Britanya'da kontrol ettikleri 3500 kasap dükkanı sayesinde ve satış fiyatlarının Büyük Britanya'da çok daha artırarak Arjantin'de satınalma fiyatlarını yükseltebilmeleri sayesinde üstünlüğü sağladılar. Nihayet iki kamp arasında bir anlaşma oldu. Ve bunun neticesinde de Arjantin'e ödenen fiyatlarda hızlı bir düşme meydana geldi.[64]

Milletlerarası kartellerin sayısı XIX. yüzyılın sonundan beri durmadan arttı. Kartel sayısı 1897'de 40, 1910'da 100, 1931'de 320'dir. Bu kartellerin dünya üretiminin belirli anlarda kontrol ettikleri kısmı aşağıdaki tabloda görülmektedir;

	Yıllar	Dünya üretiminin %si	
Kauçuk karteli	1940	97	
Fosfat karteli	1937	92	
Elmas karteli	1939	90'ı aşkın	
Bakır karteli	1939	90'ı aşkın	
Çimento karteli	1937	92	
Potas karteli	1939	91	
Şişe camı karteli	1932	91	
Elektrik ampulleri karteli	1939	90	
Şeker karteli	1937	85	
Kalay karteli	1939	83	
Suni ipek karteli	1929	70	
Sentetik azot karteli	1932	67	
Avrupa kereste karteli	1936	75	
Avrupa çelik karteli	1929	32	(*)
Avrupa çelik karteli	1936	45	(*)

(*) Dünya ihracatının %70'i

Milletlerarası karteller en elverişli durumdaki ortaklarına, milli kartellerin elde ettikleri aynı **kartel rantı**'nı sağlarlar. Gerçekte milletlerarası ölçüde en elverişli üreticilerle, en elverişsiz üreticileri ayıran maliyet fiyatlarındaki (rantabilite) fark muazzam olduğundan, bu kartel rantı milli ekonomi çerçevesi içerisinde daha da yüksek olabilir.

Bu konuda en çarpıcı misal **dünya petrol karteli** ile ilgili olanıdır. «Achnacarry Castle anlaşması»ndan beri faaliyet gösteren bu kartelin, petrolün çıkış noktasına bağlı kalmaksızın tek satış fiyatları tesbit ettiğini, Arap petrolü Amerikan petrolünden üç dört misli daha ucuza mal olduğu halde, deniz kuvvetlerini Akdeniz'de Meksika körfezi'ndeki aynı fiyatı ödemeye mecbur ettiğini daha önce belirtmiştik.(16)[65]

Aynı şekilde 1945 ve 1954 yılları arasında Batı Avrupa'ya petrol teslimatı Ortadoğu petrolünün üretim fiyatı üzerinden değil, Meksika körfezi üretim fiyatına göre (batı yarımküresinden batı Avrupa limanlarına nakliyat masrafları dahil) tesbit edilmiş dünya kartelinin müşterek fiyatı üzerinden gerçekleştirildi. Demek ki, Amerikan ve Arap petrolü üretim fiyatı arasındaki farka ilave edilen «hayali»nakil masraflarını da ihtiva etmektedir. Sonuç, ham petrolün satış fiyatının varil başına 2 doları bulması (1947-54 devresi ortalaması), yani gerçek nakil masraflarıyla artmış üretim maliyetlerinin en azından iki misline yükselmesidir. Bu «kartel rantı» 1945-46'dan 1954'e kadarki devre için **iki milyar sterlin tutarında bir meblağı temsil etmektedir.**[66]

Öte yandan, eşit olmayan gelişme kanununun, ortakların hem terkibi, hem de hisseleri bakımından, milli karteller için olduğu gibi, milletlerarası karteller için de periyodik değişiklikleri tayin ettiğini belirtmek gerekir.

Böylece, İtalyan Devlet Holdingi **E.N.I.**'nın faaliyetleri, bu holding sadece İtalya'da değil Ortadoğuda ve hatta Rusya'da otonom tedarik kaynakları sağladığı, ve Mısır'a, Libya'ya ve G.P.R.A.ya bu ülkelerde üretimi geliştirmek için yardıma hazır olduğunu bildirdiği ve bundan dolayı da Batı Avrupa'da petrol fiyatlarını etki-

(16) XII. bölüme bakınız.

lemeye başladığı andan itibaren, dünya petrol kartelinin istikrarını gitgide sarsmaya başladı.

Karteller, satınalma kartelleri, satış kartelleri ve entegre kartellerle ayırdedilebilir.

a) **Milletlerarası satınalma kartelleri,** belirli bir hammadde alıcılarının büyük kısmını birleştirir ve böylece fiyatlarda büyük ölçüde bir indirim sağlayabilirler. Mesela başlıca kakao alıcılarının 1937 yazında Afrika'nın batı kıyısında teşkil ettikleri milletlerarası kartel (Unilever tröstü), bir İngiliz çikolata işletmesi ve bir İngiliz deniz nakliyet şirketi) Newyork borsasında kakao fiyatlarının Ocak 1937'de livre başına 12,15'e, Aralık 1937'de de 5,52'ye düşmesini sağladı. Bu durum, ekicilerin büyük miktarda kakaoyu yaktıkları Batı Afrika'da sosyal buhranı hızlandırdı.[67] «Stratejik» denilen maddelerin **(strategic stockpiling)** münhasır alıcısı olarak Birleşik Devletler'in bugünkü pozisyonu, bu hammadde fiyatlarında 1950 sonundan beri büyük ölçüde bir düşmenin meydana gelmesine yolaçmıştır.

b) **Milletlerarası satış kartelleri,** bir hammaddenin yada belirli işlenmiş bir ürünün başlıca üreticilerini bir araya toplar. Bunlar böylece fiyatlarda bir düşmeyi önlerler, ve stock «pool»unun kurulması ve üretimin sınırlandırılması sayesinde bir yükselmeye sebep olurlar. 1922'de kurulmuş olan milletlerarası kauçuk karteli fiyatlarda kilo başına 17,34 sent olan kauçuk fiyatının 1925'te kilo başına ortalama 72,46 sente yükselmesine yolaçmıştır.

c) **Milletlerarası entegre karteller,** hammaddeleri müşterek bir anlaşmaya göre satınalmak, bir stock «pool»u tesbit etmek, üretimi sınırlandırmak ve karşılıklı bir temel üzerinde ihtira beratlarını ve teknik bilgileri mübadele etmek ve milletlerarası piyasaları bölmek amacıyla bazı ürünlerin bellibaşlı üreticilerini bir araya getirir.

1924'te kurulan elektrik ampulleri dünya karteli, bunun bir örneğidir. Böyle bir kartel içinde, mülkiyet alanına da el atılır (milletlerarası petrol kartelinin durumu). Amerikan tröstü General Electric, bu karteldeki başlıca ortakların önemli hisse senetlerini satınalmıştır. 1929'da, O.S.R.A.M. (Almanya)nın hisse senetlerinin

%29'una, Philips'in (Hollanda) hisse senetlerinin %17'sine, Compagnie des Lampes (Fransa)nın hisse senetlerinin %44'üne, Associated Electrical Industries (Büyük Britanya)nın hisse senetlerinin %47'sine, Tokyo Electric Company (Japonya)nın hisse senetlerinin %40'ına ve Tungsram (Macaristan) hisse senetlerinin %10'una sahip olmuştur.

■ Az Gelişmiş Ülkelerde Kırallık Hakkından Yararlanan Özel Tröstler.

Sömürge ve yarı-sömürge ülkelerin ekonomisi mono--üretim ve mono-kültürle karakterize edilir. Sömürge ekonomisinin dayandığı üretim yada ürünlerin satışı çoğu zaman milletlerarası bir kartel yada birkaç tröst tarafından tekelleştirilir. Bunlar, milletlerin hayatıyla, dilediklerı gibi oynamak hakkını elde ederler. Üzerinde binlerce hatta milyonlarca insanın yaşadığı muazzam toprakların sahibidirler. Demiryolları, elektrik santralleri, PTT tesisleri, limanlar, hatta silahlı kuvvetler, evler, köyler, şehirler onlara aittir. Bunlar artık **company towns** değil, **company countries'**dirler.

Bu tröstlerin gerçek kudreti genellikle, mutlak hakim olarak hüküm sürdükleri alanın dışına taşar. Ülkenin ekonomik ve mali hayatında tayin edici bir rol oynamaya başladıkları -devletin gelirlerinin büyük bir kısmı bu tröstlerin ödedikleri vergilerden sağlanır- andan itibaren kendi toprakları üzerinde kurulmamış olan şehirlerdeki belediye başkanlarını, siyaset adamlarını, gazeteleri, bakanları, polis ve ordu şeflerini de satınalırlar. Onların uyguladıkları rejim, genellikle kamu hayatında tam bir irtikaba eşittir.(17)

(17) Bu sırada Iran başbakanı olan Musaddık, Milletlerarası Lahey Adalet Divanı önünde şunları söylemiştir: «Güvenlik bahanesiyle, Anglo-Iranien sadece kendi petrol bölgesi olan Huzistan'da değil, bütün ülkede faaliyet gösteren, bütün sosyal sınıflarla bağlantısı bulunan, basını etkileyen, kamuoyunu işleyen, Britanya'lı temsilcilerin, diplomatların yada sanavicilerin ülkenin yönetimine açıkça müdahalede bulunmasını telkin eden hakiki bir gizli polis teşkilatı kurmuştu. Bövlece, hileli seçimlerle kurulmuş meclisin de, onun arzularına göre teşkil edilmiş hükümetin de mukavemeti ile karşılaşmayan A.I.O.C., devlet içinde devlet haline gelmiş ve ülkenin kaderine hakim olmuştur. İşte 30 yıl boyunca ülkenin içinde bulunduğu aşağılık durum budur.» [68]

Foreingn Office'in resmi belgeleri, A.I.O.C. ile İran Hükümeti arasındaki 1919 anlaşmasının sorumlu üç bakanının Londra hükümeti tarafından kelimenin tam anlamıyla satınalınmış olduklarını, memleketlerinden kovuldukları takdirde kendilerinin Britanya İmparatorluğu'nda yaşayabileceklerinin hükümet tarafından vadedildiğini[69] kabul etmektedir. **United Fruit Company** şerefine yayınlanmış bir eserde, bu tröstün müstakbel başkanı Samuel Zamurray'ın yabancılara imtiyazlar tanınmasına karşı olan bir hükümeti devirmek için general Bonilla'nın yaptığı «ihtilal»i finanse etmesi ve özel yatı ile şahsen desteklemesi sayesinde Honduras'ta muazzam imtiyazlar elde ettiği (bir demiryolu kurmak hakkı, vergilerin artırılmayacağı hususunda teminat, ithal edeceği her türlü donatım malzemesinin ithalat resminden muaf tutulması v.s.) açıkça anlatılmaktadır.[70]

Farklı derecelerde, fakat genel hatlarıyla birbirine benzeyen bu fenomenlere, Anglo-Iranian Oil Cy.'nin hakimiyetindeki İran'da (Musaddık'ın millileştirme hareketinden önce), United Fruit Cy'nin hüküm sürdüğü Honduras'ta, Costa-Rica'da ve Guatemala'da; Unilever'in hakimiyetindeki İngiliz Batı Afrikası'nda; Union Minière'in hakim olduğu Katanga'da (Belçika Kongo'su), Firestone Rubber Cy.'nin hüküm sürdüğü Liberya'da, Royal Dutch'un hakimiyetindeki Borneo'da, Creole Petroleum Cy.'nin hüküm sürdüğü Venezuella'da, Guggenheim'lerin hakimiyetindeki Şilide; 1952 ihtilalinden önce «3 kalay kralının», Patino, Hochschild ve Aramayo'nun hakimiyetindeki Bolivya'da rastlamaktayız.

United Fruit ve kolları (özellikle Banana Shelling Corp., Canada Banana Corp., Canadian Equatorial Cacao, Chriqui Land Company, Clarendon Plantasyon v.s.) 247.600 hektar toprağa sahiptir. (Hemen hemen hepsi de Orta Amerika'da). Bunun %17'si Costa Ricada'ki, %10'u Panama'daki, %5'i Honduras'taki ve %1,3'ü de Guatemala'daki ekili topraklardır. 2400 km.'lik bir demiryoluna, birçok radyo istasyonlarına ve 65 yük gemisine sahiptir.[71] 1955'te Honduras'ın toplam ihracatının %35'ini, Panama'nın ihracatının %69'unu, ve Costa Rica'nın ihracatının %41'ini kontrol ediyordu. Aynı devrede brüt

kazançları Costa Rica, Guatemala ve Panama'nın toplam devlet bütçelerinin 3 misli idi.[72]

United Fruit'un bu devletlerin hükümetleriyle «eşitçe» tartışmalarına bir örnek verelim: Temmuz 1938'de Costa Rica Kongresi, ülkenin pasifik kıyısında muz sanayiinin gelişmesini öngören bir anlaşmayı onayladı. United Fruit Cy. 5 yıl içinde 4.000 hektar muz ekmeyi, tersaneler kurmayı, Quipos ve Golfito'da limanlar kurmayı(!) ve sekiz yıl içinde de iki demiryolu hattı(!) döşemeyi kabul etti. Bu program kumpanyanın on, oniki milyon dolar kadar harcamasını gerektirdi. Buna karşılık Costa Rica hükümeti kangal başına 2 sent üzerinden muz ihraç etme hakkını tanımağa devam etti[73].

Unilever de Belçika hükümetiyle «bir devlet gibi» tartıştı:

«Lever Belçika hükümetiyle **bir hükümdar gibi** (altını biz çizdik) anlaşma yaptı ve 14 Nisan 1911'de Belçika Kongosu kolonisi ile «Societé anonyme des huileries du Congo belge»in kurulmasını öngören bir sözleşme imzalandı. Böylece bütün dünyaya yayılan bir teşebbüsü gerçekleştirmiş olduğu halde, 60'ıncı yılında Lever, **bir prensliğin reorganizasyonu** gibi bir işe kalkıştı. (altını biz çizdik)»[74].

Sabık dışişleri bakan yardımcısı ve tröstlerin savunucusu A.A. Berle, durumu özetleyerek şöyle diyor:

«Dünyanın bazı kısımlarında bir Amerikan şirketi, Birleşik Devletler Dışişleri Bakanlığı'nın yardımı ile yada onun yardımı olmaksızın, yabancı hükümetlerle açıkça, dostça görüşebilmelidir. Şili'de faaliyet gösteren Amerikan petrol kumpanyaları, Dominik Cumhuriyeti'ndeki Amerikan şeker kumpanyaları, bu ülkelerin yetkili makamlarıyla doğrudan doğruya görüşmektedirler. En büyük kumpanyalardan bazıları, Amerikan diplomatlarının tutumu ve görev kapasiteleriyle ilgili raporlar almakta(!) ve bunları firmanın menfaatlerini artırmak yada korumak için muhtemel faydalarına göre tasnif etmektedirler.(!)»[75].

■ Azgelişmiş Ülkelerin Ekonomik Yapısı

Azgelişmiş ülkelerin bugünkü yapısı geçmişlerinin ve kapitalizmle kurdukları ilişkinin özel şeklinin sonucudur. Demek ki, **kombine** bir gelişme; çöküş halindeki «eski bir rejimle», sanayii geliştirmekten dikkatle sakınan bir kapitalizmin birleşmesi; ölüm oranını azaltan bir tıp tekniği ile böylece hayatta kalan insanlara iş, onur ve umut vermeyi sağlayan her sınai tekniğin ortadan kaldırılmasının sonucu olan bir birleşme, söz konusudur.

Azgelişmiş ülkelerin ekonomilerinin temel hastalığı, **sınai azgelişmişliktir.** Bu azgelişmişliğin de iki kaynağı vardır: Önce yabancı sermayenin, manüfaktür sanayiinin gelişmesine hiçbir yatırım yada hemen hemen hiç yatırım yapmamış olması; sonra da yerli hakim sınıfların da modern bir sanayiin kurulması yerine gayrimenkullere, ticarete, yada tefeciliğe yapılan yardımları tercih etmesi.

1914'te Britanya'nın yabancı ülkelere yaptığı yatırımların %85'i demiryollarına, madensel ve bitkisel hammadde üretimine ve devlet istikrazına hasredilmişti. 1951-52'de Fransa'nın T.O.M'a toplam kamu yatırımlarının %1'inden daha azı (!), manifaktür sanayiine tahsis edilmişti.[77] Amerika Birleşik Devletleri firmalarının 1953 sonunda yabancı ülkelere yaptıkları toplam 16,3 milyar dolarlık yatırımın sadece 1 milyarı, yani %6'dan biraz fazlası, Kanada ve Avrupa dışındaki manüfaktür sanayiine gitmişti. (Ve bu meblağın önemli bir kısmı da, kelimenin tam anlamıyla, sömürge yada yarı-sömürge olmayan ülkelere: Avusturalya'ya, Yeni Zelanda'ya, İsrail'e, Güney Afrika'ya verilmiştir.)[78]

Sınai azgelişmişlik, eski artızanel sanayiin, ev sanayiinin, hatta Hindistan, Çin, Endonezya, Kuzey Afrika ülkeleri gibi ülkelerde mevcut olan ve batıdan ithal edilen modern sanayiin ucuz ürünleri ile rekabet edemeyen manüfaktür sanayiinin parçalanmasıyla daha da artmıştır:

«...Bu hakların ekonomik ve kültürel birliği olan köy, teknolojinin parçalayıcı kuvvetlerine tabi oldu. Kendi kendine yeterliliğini yitirdi. Şehre, millete ve dış dünyaya bağlandı. İplikçilik, dokumacılık, çömlekçilik, tunç

eşya yapımı, zeytinyağcılık, bitkisel boya maddeleri imali, gomalakçılık gibi köy sanayileri birer birer çöktüler. Alüminyum kapkacak, petrol, dokuma mamulleri, sentetik boya maddeleri gibi makinelerde üretilmiş emtia, bunların yerini aldı. Ucuz bol mamul madde, zanaatkarın yerini tuttu ve onun geleneksel niteliğini silip süpürdü»[79].

Böylece, mutlak rakamlar olarak değilse bile, en azından artan nüfusun nisbi payı olarak, sınai istihdam azaldı. Resmi istatistiklere göre, Hindistan'da modern sanayide istihdam edilen faal nüfusun yüzdesi 1911'de %4,3 iken, 1931'de %5,5'e düştü. O zamandan beri Hindistan'ın bağımsızlığına kadar azalmakta devam etti. Birleşmiş Milletler'in söz konusu belgesi, faal nüfusun artışına tekabül eden yeni sınai istihdamların aşağıdaki yüzdelerini vermektedir[80]:

1931-1939: %0,8; 1939-1945: %4,5; 1946-1948: %0,7.

Ancak bağımsızlıktan sonradır ki, bu yüzdelerde bir parça düzelme görüldü. Modern sanayi ve ev sanayii, faal nüfusun %10'undan fazlasını istihdam eder hale geldi. Fakat **halen tarımla geçinen nüfusun %'si,** aşağıdaki tabloda da görüldüğü gibi, **1891'dekinin üstüne çıkmıştır:**

	Tarımda istihdam edilen faal nüfusun %'si
1891	61,1
1901	66,5
1911	72,2
1921	73,0
1931	65,6
1950-51	72,0
1952	68,0

(Bütün bu rakamlar bu yıllarda yapılmış resmi sayımların sonucudur)

Fransız işgalinden beri Kuzey Afrika'da da durum aynıdır. Cezayir'deki yerli zanaatkarların sayısı XIX. yüzyılın ortasında 100.000 iken, 1951'de 3500'e düşmüştür. Savaştan sonraki birkaç yıl boyunca 1942'den

1944'e kadar süren İngiliz-Amerikan askeri işgalinin kolaylaştırdığı mamul maddelerin istilası neticesinde, 1946'da 39267 olan zanaatkar sayısı (Marakeş'teki) 1951'de 6466'ya, 1946'da Fas'ta 31805 olan zanaatkar sayısı 1954'te 12608'e düşüyor.[81]

Tarımsal olmayan istihdamdaki azalma (nüfus artışına oranla) **toprağı son derece etkiliyor,** kırda kronik bir noksan-istihdam ve büyük oranlara yükselen tarımsal bir aşırı nüfus yaratıyor.

Savaştan önce batı Avrupa'da kırsal bölgelerdeki aşırı nüfus köydeki yetişkin nüfusun %45'i olarak tahmin edilmiştir[82]. Mısır'da bu, %40-50'yi bulmaktadır.

- Kesinlikle iddia edilebilir ki, bugünkü kır nüfusunun yarısına yakın bir kısmı tam istihdam edilmediği için bir «fazlayı» temsil etmektedir. Başka bir deyişle, teknikte ve işin (emeğin) organizasyonunda değişiklikler yapılmasa bile, aynı üretim, Mısır'da bugünkü kır nüfusunun sadece yarısı ile sağlanabilecektir.-[83]

Ekvator'da aşırı nüfus, Siera'lardaki nüfusun %35-40'ı tahmin edilmiştir.[84]

Hindistan'a gelince: İlk 5 yıllık planın resmi metnine göre, kırlık bölgelerdeki işsizler, yetişkin nüfusun %30'unu (70 milyona yakın insanı) teşkil etmekte ve noksan istihdam ayrıca güdük işletmelerde çalışan milyonlarca çiftçiyi perişan etmektedir.[85] Aynı belge, daha önce 1951'de sayım yapılmış olan 4 milyon tarım işçisinin %89'unun muntazam bir işi olmadığını ve zaman zaman çalıştıklarını tesbit etmiştir.[86] D.K. Rangnekar, «lüzumsuz» nüfusun -yani topraktan ayrılmakla tarımsal üretimde hiçbir düşme yaratmayacak olan nüfusun - Hint köylerindeki emekçi nüfusun %25'ini temsil ettiğini, yani 60 milyon kişiyi bulduğunu tahmin etmektedir.[87] Bonné'ye göre[88], topraksız tarım işçilerinin sayısı 1822'de 7,5 milyon'ken 1933'de 35 milyona ve 1944'de 68 milyona yükselmiştir.

Bu muazzam insan kitlelerinin, yüzölçümü çok sınırlı bir toprak üzerindeki baskısı o kadar büyük olmuştur ki, tarım rantı işitilmedik oranları bulmuştur. Çin ihtilalinden önce tarım rantı resmen rekoltenin ortalama %40'ı, hatta %60'ı olarak tahmin edilmiştir.[89]

Birleşmiş Milletler'in bir yayını, halen uygulanmakta olan tarım rantı ile ilgili olarak aşağıdaki misalleri vermektedir:

- Japonya'da 1868 ile II. dünya savaşı arasında rekoltenin %50'si çiftlik kirası.
- Vietnam'da rekoltenin %35 ila 50'si arasında değişen çiftlik kiraları, (ikrazatta %100 bir faiz oranı ile birlikte),
- Filipinler'de %30 ila %50 kira getiren topraklar (bu oran genellikle uygulanandır)[90].

«Toprak rekabetinden dolayı toprak sahipleriyle tefeciler, toprağın istihdamı ve kredi karşılığında, köylülere çok ağır şartları kabul ettirebildiler. Kanunu ve düzeni korumak gereçesiyle Britanya devlet memurları halkın büyük nefretine rağmen, aslında toprak sahibi gurupları korudular. Bu çerçeve içindedir ki, tarımsal üretimin yönetimini ellerinde tutmakla beraber, çiftçiler bu üretimin artmasını mümkün kılacak kaynaklardan yoksun kaldılar.»[91]

Pakistan ve Hindistan'da ise ortalama çiftlik kirası oranı, rekoltenin %50'si idi (ve böyle olarak kalmıştı).

Alfred Bonne, **İran'da toprak sahiplerin net gelirlerinin rekoltenin 1/3'üne yükseldiğini** belirten bir makaleyi zikretmektedir.[92]

İran'lı doktor Ehsan Naraghi'nin **İranda Orta Sınıflar** adlı eserini zikreden **Le Monde,** yarıcılara rekoltenin sadece %20'sinin kaldığını ileri sürmektedir. Köylü ailelerinin hiç toprağı yoktur. %20'si ile ile 30'unun sadece 1 hektardan daha az toprağı vardır.[93]

Fakat bu durumun en felaketli sonucu, tarımsal üretkenliğin düşük seviyede olması değil, bütün bu sosyal artık ürünün, sanayiden daha fazla gelir sağlayan toprak mülkiyetine, tefeciliğe gitmesidir.

İsawi Mısır'da toprakların muazzam bir değeri olduğunu ve **bir** akr toprağın bir tarım işçisinin 20 yıllık ücretine tekabül ettiğini belirtmektedir.[94]

«Kırlık bölgelerde oturan muktedir toprak sahiplerinin çoğunun topraklarını kendileri işlemektense, küçük çiftçilere kiralamayı yeğlemelerinin sebebi, rantın yüksek

seviyesidir. Geçimlerini sağlayacak başka imkanları olmayan topraksız çiftçilerin, toprakları kiralamak için, artan taleplerde bulunduklarından, toprak sahibi daima yüksek fiyatlar isteyebilmektedir. Böylece elde edeceği gelir, toprakları kendi işleteceği zaman elde edeceği gelirlerden daima yüksek olmaktadır.»[95]

Birleşmiş Milletler'in bir belgesi de, aynı gözlemde bulunmakta ve Daniel Thorner şöyle yazmaktadır:

«Hint'li toprak sahipleri, rantı ve tefeciliği kapitalist kârdan daha kolay daha emin, daha kârlı ve kendi zevklerine daha uygun bulmuşlardır. Böylece mesela Bengal Kadastro ve Topografya Dairesi Müdürü M.D.A. Momen, **Royal Commission Agriculture in India** önünde, 25 yıl önce yaptığı bir tanıklıkta:

«Yeteri kadar toprağım var ve bunun bir kısmını bizzat kendim ekiyorum. Bununla beraber toprağımı kendi hayvanlarım ve kendi gündelikçilerimle ekip biçmektense, rekoltenin yarısı karşılığında kiralamayı daha kârlı buldum.»[96] demiştir.

Tarımdaki kapitalist işletmeleri suçlayan kanıtlar, sınai tipte kapitalist işletmeleri büsbütün suçlar. Toprağın satınalınması, ticaret ve tefecilik: işte sömürge ve yarı-sömürge ülkelerin hakim sınıflarının yeğledikleri yatırımlar. Bu bakımdan, hakim sınıflar yeni bir mahiyete bürünmekte, tefeci-tüccar, toprak sahibi, tefeci-toprak sahibi, yada tefeci-tüccar **(komprador burjuvazi)** şeklinde görünmektedirler.

Böylece, sınai azgelişmişlik ve bunun yarattığı kronik noksan-istihdam, toprak mülkiyeti ve iddihar edilmiş değerli madenler şeklindeki sermaye yoğunlaşmasının hem sebebi, hem de sonucudur. Hakim emperyalist etkinin ürünü olan azgelişmişlik, mevcut sosyal yapıya sıkı sıkıya bağlıdır. Yerli hakim sınıfların (son derece zayıf olan sanayi burjuvazisi -nisbeten- hariç) menfaatleri, hem ekonomik ilişkilerden (dış ticarete ve emperyalist bankalara katılmalar), hem de siyasi ilişkilerden (köylülüğü bağımlı halde tutmak arzusu) dolayı, emperyalist kuvvetlerin menfaatlerine bağlıdır. Sanayileşme ve ekonomik kalkınma yolunu açmak için derin sosyal bir devrim gereklidir.

Azgelişmiş ülkeler ekonomisinin bu genel görünüşü (fizyonomisi), ülkeden ülkeye (Hindistan, Çin, yada Brezilya'da eyaletten eyalete değişen) önemli milli özelliklerle de tamamlanmalıdır. Bununla beraber sadece Ekvator Afrikası ülkeleri ve okyanustaki adalar (Endonezya bunun dışındadır) hariç, şüphesiz çeşitli seviyelerde bulunan azgelişmiş bütün ülkelere genellikle uygulanır.

■ Azgelişmis Ülkelerin Sanayileşmesine Engel olarak, Emperyalizm

Sömürge, yada yarı-sömürge ülkelerin ekonomik azgelişmişliği emperyalist sızmanın ve hakimiyetin bir sonucudur. Bu hakimiyet aynı zamanda azgelişmişliği devam ettirir ve daha da artırır. Emperyalist hakimiyet ve yerli hakim sınıfların hakimiyeti her ne kadar birbirine bağlı iki süreç ise, de yerli hakim sınıfların tasfiyesini de sağlamak ve ilerleme yolunu açmak için emperyalist hakimiyetin tasfiyesi ilk şarttır.

Japonya'nın, devletin bütün imkanlarıyla desteklediği nisbi sanayileşmesini sağlamada, yabancı hakimiyetin bulunmayışının büyük bir faktör olduğunu inkar etmek güçtür.[18] 1896 - 1900 devresinde fert başına düşen sınai üretim, Japonya'da, Hindistan'dakinden sadece 3 misli fazla idi. (1,5 dolara karşı 5.7 dolar)... 1936-1938'de fark muazzam bir şekilde artmıştır. (4,90 dolara karşılık 65 dolar.)[97] Siyasi bağımsızlığını elde etmiş, yada sanayi burjuvazisinin temsilcileri tarafından yönetilen bütün sömürge yada yarı-sömürge ülkeler, emperyalizmin vesayeti altındaki hükümetlerin tutumuna son veren enerjik bir sanayileşme çabası göstermişlerdir. Peron devrindeki Arjantin ve Nasır zamanındaki Mısır birçok misal arasında en karakteristik olanıdır. Aynı şekilde Hindistanın 5 yıllık planları da bunun tipik bir misalidir.

Metropoller ile bunların hakimiyetindeki sömürge ülkeler arasında sınai, ticari ve mali bağların, sanayileşmeyi son derece engellediği de kolay kolay inkar edilemez:

«Yeni firmaların kurulmasını önleyen sınırlandırma-

(18) XIV. bölüme bakınız.

lar bu sanayi kolunda özel menfaatleri bulunan bir kumpanya yada bir kumpanyalar grubu vasıtasıyla dışardan empoze edilebilir. Metropolle sömürgeleri arasındaki ilişkilerde olduğu gibi, siyasi ve ekonomik bağların daha sıkı olması, yerli sanayinin gelişmesine böyle bir muhalefeti büsbütün mümkün ve etkili kılar.»[98]

Sömürgelerle metropoller arasında serbest mübadeleye dayanan ticari ilişkilerin devamı, çoğu zaman, bu sonucu yaratmak için yeterli bir sebeptir; teknik bilgileri vermeyi (sağlamayı) reddetmek de aynı sonucu yaratır:

«Mesela, azgelişmiş ülkelerin her biri için ekonomik bir temele dayanan oldukça büyük alüminyum tesisleri kurmak, dünyadaki başlıca alüminyum kumpanyalarından herhangi birinin yardımı olmaksızın güçtür. Büyük petrol kumpanyalarının da desteği olmaksızın bir petrol tasfiyehanesi kurmak yada işletmek daha güç olacaktır.»[99]

Kuznets de şu gözlemde bulunur:

«Siyasi bakımdan geri ülkelerde bir sanayi sisteminin hemen benimsenmesine, siyasi bağımlılık, pek az elverişli bir şarttır.»[100].

Birleşmiş Milletler'in Brezilya hakkında yayınladığı bir belge açıkça belirtmektedir ki:

«Müteşebbislerin kendi sektörlerinden başka sektörlerle, özellikle de **piyasası öteden beri ithalatçılar tarafından beslenen sektörlerle** ilgilenmek istemeyişleri, ekonomik gelişme bakımından büyük güçlükler yaratır. Yerli müteşebbisler üretkenliklerinin yabancı rakiplerin üretkenliğine oranla düşük olmasından, yada piyasayı tekrar ele geçirmek için fiyatların yabancı rakipler tarafından suni olarak azaltılmasından korkmaktadırlar. (?) Yerli müteşebbis, mali bakımdan güçlü gruplarla, son derece etkili yabancı sanayilerle, yada optimum piyasa şartlarından, hammaddeleri kolayca sağlamak imkanından yararlananlarla rekabet etmesi gerektiğini bilmektedir.»[101]

Fakat metropol ülkelerle azgelişmiş ülkeler arasında mamul maddelerin hammaddelerle mübadelesinden ibaret olan mübadelelerin, azgelişmiş ülkelerin zararına, metropol ülkelerin de yararına olmak üzere sistemli bir şekilde uygulandığını belirtmek gerekir. **Relative Prices**

of Exports and Imports of Under-Developed Countries adlı incelemenin[102] açıkça gösterdiği gibi, emperyalist çağın başlangıcından, yani 1876'dan 1948'e kadar bu iki grup ülke arasındaki mübadeleler, hammadde ihracatçılarının zararına olarak, %35 ila 50 oranında azalmıştır. Birleşmiş Milletler'in bir incelemesine göre, 1951 ve 1960'da mübadeleler azgelişmiş ülkeler açısından %16 kadar azalma göstermiştir: bu ülkelerin ihraç ettikleri hammaddelerin ortalama fiyatları %24,8 azaldığı halde, ithal ettikleri mamul maddelerin ortalama fiyatları sadece %7,2 azalmıştır. 1954-1960'daki evrim ise daha ilginçtir. Azgelişmiş ülkeler tarafından ihraç edilen hammaddelerin fiyatı %7,2, ithal ettikleri mamul maddelerin fiyatları da ortalama %2 azalmıştır. İhraç edilen hammaddelerin miktarı sanayileşmiş ülkelerin ekonomik yayılmasına oranla daha fazla gelişmemiş olduğu için (sentetik hammaddelerin artan üretiminin tabii ürünlerin yerini almasından dolayı) dünya ticaretinde azgelişmiş ülkelerin payı 1950'de %30 iken 1960'da %20,4'e düşmüştür.[103]

Bu fenomeni açıklamak için ileri sürülecek teknik sebepler ne olursa olsun, son tahlilde, iki kategori ülke arasında üretkenlik (sosyal bakımdan gerekli emek harcamaları) seviyesindeki farka, yani sömürge ve yarı-sömürge ülkelerin **daha fazla emeğinin** (daha düşük kaliteli ve daha az üretken emeğinin) ileri sanayi ülkelerinin **daha az emeği** ile (daha kalifiye ve daha üretken emeği ile) «eşit» mübadelesine indirgenir.

Demek ki, dünya piyasasına hakim olan fiyatlar üzerinden yapılan milletlerarası ticaret, değerlerin transferini (dünya ticaretinin kökeninde bulunan transferini) devam ettirir ve adeta «düzenler»[19].

Gelişmemiş ülkeler tarafından ihraç edilen hammaddelerin fiyatlarındaki bu nisbi alçalma, bu ülkelerin sanayileşmesini engelleyen en önemli frenlerden biridir.[20] Bu alçalma, periyodik olarak ve birdenbire devle-

(19) Hammadde fiyatlarıyla mamul madde fiyatları arasındaki bu fark, her iki kategori ülkede ücretlerin düzensiz evrimine sıkısıkıya bağlıdır. Batı'da işçi sendikalarının kurulmasından beri nominal ücretler tam istihdam devrinde artmakta ve işsizlik devresinde, pratik bakımdan, müstakar kalmaktadır. Buna karşılık, sömürge ülkelerde ücretler yüksek konjonktür devresinde, pratik bakımdan müstakar kalmakta, buhran devrelerinde de düşme eğilimi göstermektedir.

(20) Paul A. Baran [104], Sanayileşme engelleri (yada müşevvikleri) olarak, hammaddelerle mamul maddelerin nisbi fiyatlarına verilen öneml

tin gelirlerini sınırlandırır ve böylece enflasyona ve ekonomik hayatta düzensizliğe yolaçar. Özellikle de, yabancı donatım mallarının satınalınması için gerekli yabancı döviz kaynaklarını sınırlandırır. Bu frenin geçici olarak kaldırıldığı her zaman (bilhassa II. dünya savaşı boyunca) hummalı bir sanayileşme faaliyeti görülür.

Sanayileşmeyi önleyen, sömürge ve yarı-sömürge ülkelerdeki sosyal artık-ürünün çok azaltılmış, mutlak meblağı değildir. Aksine, az gelişmiş ülkelerde bu sosyal artık-ürün çoğu zaman sanayice gelişmiş ülkelerdekinden daha yüksektir. Birleşmiş Milletler'in Brezilya hakkındaki söz konusu dergisinde 1947-1953 devresi boyunca müteşebbislerin ve kapitalistlerin gelirlerinin, ücretlilerin global gelirlerinin %85 ila %100'ü olduğu[105] belirtilmektedir. Meksika'da kârlar 1950de net milli hasılanın %41,4'ü, Kuzey Rodezya'da %42,9'u, Şili'de 1948'de %26,1'i, ve Peru'da 1947'de %24,1'idir. Bu yüzdeler sanayice gelişmiş ülkelerdeki yüzdelere eşittir yada bunlardan yüksektir. Mısır'da tarım rantı, kâr ve faizler, 1950'de milli gelirin %62'sini bulmuştur.[106]

Bu rakamlar küçük köylü işletmelerinin kârlarını ihtiva etmiş olsa bile, gene de bu artık-ürün sanayie yatırılmamıştır, yada son derece yetersiz bir oranda yatırılmıştır ki, azgelişmişliği açıklayan da budur. Demek ki, sosyal artık-ürünü teşkil eden unsurlar arasında metropol şirketlerin dışarı çıkardıkları kârlar önemli bir yer tutmaktadır. Gerçekte, 1889-1891 yılları hariç, dışarı çıkarılan kârlar, 1914'ten önce bile, Britanya sermayesinin yabancı ülkelere yaptığı yeni yatırımları aşmıştır.[21] Halen bir seri ülkede bunlar, (net yatırımları %50-100 artırabilecek) milli gelirin önemli kısımlarını teşkil etmektedir. İşte birkaç misal:

küçümsemektedir. Baran, hammadde ihracından elde edilen gelirlerin nisbeten azaltılmış bir kısmının azgelişmiş bir ülkenin halklarının eline geçtiğini belirtmektedir. Çok önemli olan vergi yansımasını ve ödeme dengesi üzerindeki yansımayı yada başka bir deyişle sınai donatım malları ithal etme kapasitesi üzerindeki yansımayı Baran unutmaktadır. Yugoslavya Polonya'nın, Sovyetler Birliği ile yaptıkları ve sanayileşmelerini önlemiş olan elverişsiz mübadelelerden yakındıklarını (özellikle Popoviç'in: «Sosyalist Ülkeler Arasındaki Ekonomik İlişkiler» adlı yazısına bakınız) da belirtelim.

(21) 1951 - 52 yılı **Economic Survey of Latin America**'ya göre [107], temettü ve faiz olarak dışarıya gönderilen miktar 5,8 milyara yükseldiği halde, 1945'ten 1951 - 52'ye kadar yabancı sermaye yatırımı Latin Amerika'da net 2 milyar dolar artmıştır.

	Yabancı şirketlerin milli gelirin %'si olarak 1949'da dışarıya (kendi ülkelerine) gönderdiği gelirler.
	%
Güney Afrika	4
Güney Rodezya	4
Suriname (Hollanda Güyanası)	5
Dominik Cumhuriyeti	6
İran	13
Venezuella	17
Kuzey Rodezya	27 [108]

Birleşmiş Milletler'in Brezilya hakkındaki incelemesi, Brezilya'nın toplam tasarrufunun yüzdesi olarak dış ülkelere giden kârlarla ilgili şu tabloyu vermektedir (dolar olarak):

	%		%
1939	4,5	1946	5,3
1940	25,0	1947	4,3
1941	20,0	1948	7,4
1942	18,0	1949	6,6
1943	0,8	1950	6,2
1944	8,9	1951	8,5
1945	16,6	1952	2,8

1939-1945 devresinde Brezilya'daki yabancı şirketlerin kendi ülkelerine gönderdikleri kârlar (göçmenlerin götürdükleri özel kârlarla birlikte) 735 milyon doları bulmaktadır.[109]

Emperyalizm, azgelişmiş ülkelerin sanayileşmesini dondurmakla sadece yüksek aşırı kârlar elde etmiş olmaz (böylece kâr oranının eğilimli düşüşünü başarı ile önlemeyi sağlar) üretkenlik üzerinde kurduğu tekele dayanarak metropol ülkelerin işçilerine sömürge ülkelerin işçilerinin hayat seviyelerinden daha yüksek bir hayat seviyesi de sağlar. Onun 1871'den 1914'e (kısmen de 1929)'a kadar uzanan ilerleme devresi, bu iki payandaya dayanır. Fakat bu iki payanda da, bizzat emperyalizmin yarattığı

çelişkilerin ürünleriyle: Rus ihtilali ve sömürgelerdeki ihtilallerle sarsılmıştır.

■ Yeni Emperyalizm

II. dünya savaşının ertesinde, sömürgelerdeki ihtilaller, emperyalist sistemin temellerini sarsmıştır. Bu sömürge ülkelerin sömürülmesini uzatmak için, metropol kapitalist ülkeler, dolaysız hakimiyetten dolaylı hakimiyete geçmeye başlamışlardır. Sömürge ülkeler birbiri ardısıra yarı-sömürge ülkeler haline gelmiş, yani siyasi bağımsızlıklarına kavuşmuşlardır. Genellikle emperyalizm, bağımsızlığına yeni kavuşmuş ülkelerde birkaç büyük millileştirmeye uğramasına rağmen (Süveyş Kanalı), eski ekonomik pozisyonlarından çoğunu muhafaza etmiştir. Fakat ancak **kapitalizmin** de ortadan kaldırıldığı ülkelerdedir ki, emperyalist hakimiyet temelinden yıkılmıştır.

Dolaylı hakimiyet sistemi -yeni sömürgecilik yada yeni emperyalizm- sadece metropol burjuvazisinin sömürge burjuvazisine verdiği kaçınılmaz bir taviz değildir. Bu, aynı zamanda bu iki sınıf arasındaki ilişkilerdeki ekonomik dönüşüme de tekabül etmektedir. Sömürge ve yarı-sömürge ülkelerin sanayileşmesi tek yönlü bir süreçtir ve eski sömürge sisteminin payandalarından birini devirir. Yani geri kalmış ülkelerin, cari tüketim malları piyasası rolü oynamalarına son verir. Emperyalist ülkelerden gelen bu ürünlerin ihracatı önce nisbi bir şekilde, sonra da mutlak rakamlar olarak gitgide azalmaya başlar. Demek ki azgelişmiş ülkeler, kapitalist ekonominin özünde bulunan periyodik aşırı üretim eğilimlerine bir emniyet supabı olmakta devam ettiği sürece eski tip ihracatın yerini gitgide donatım malları ihracatı alır. Bu ihracat yerli burjuvazinin emperyalizm karşısındaki daha büyük bir siyasi ve sosyal bağımsızlık derecesi ile bağdaşabilmektedir. Bu ihracat, gelişmemiş ülkelerde büyük sanayi işletmelerini kurabilecek tek güç olan devletin artan müdahalesini bir dereceye kadar gerektirir. Emperyalist burjuvazinin bağrında azgelişmiş ülkelerin sanayileşmesini **potansiyel bir rakibin** kuvvetlenmesi olarak görenlerin menfaatleri ile özellikle bunu, **potansiyel müşterilerin** ortaya çıkışı ola-

rak telakki edenlerin menfaatleri çatışır. Genellikle bu çatışmalar ikinci grubun, yani donatım mallarının üretimine dayanan (yönelen) büyük tekeller grubunun yararına halledilmek eğilimi gösterir.

Azgelişmiş ülkelere donatım malları ihracatının artması, eğilim olarak, yeni bir milletlerarası işbölümünü, yani azgelişmiş ülkelerin hafif sanayiinin bazı ürünlerini topluca ihraç eden ülkeler olarak görünmeye başlayacağı bir işbölümünü hedef alır. Milletlerarası bu işbölümü, azgelişmiş ülkelerin, sermayenin organik bileşiminin nisbeten düşük olduğu (sermayenin yoğunluğunun az olduğu) sanayiler kurmakla işe başlaması gerektiğini telkin eden burjuva ekonomi teorisine de uygun düşecektir[110]. Bununla beraber yarı sömürge ülkelerle emperyalist ülkeler arasındaki bağımlılık ve sömürge ilişkilerini devam ettirecek olan bu ılımlı sanayileşme şekli bile, özellikle yarı sömürge ülkelerin gelişmemiş eksik yapısından dolayı, aşılmaz engellerle karşılaşır.

Böylece «azgelişmiş ülkelere yardım» lehindeki propaganda özel bir anlam kazanmaktadır. «III. dünyanın» emperyalist ülkeler tarafından sömürülmesi, mübadelelerdeki kötüye gidişin de gösterdiği gibi, gerçekte devam etmektedir. Fakat bu kötüye gidiş, azgelişmiş ülkelerin, metropol ülkelerden artan bir miktarda donatım malları satınalma imkanlarını ortadan kaldırır. Az gelişmiş ülkelere «yardım», bu ülkelerin ödeme dengesindeki gittikçe büyüyen açığı kapatmak için «yapılmakta» yani son tahlilde, **emperyalist burjuvazi içinde kârların** donatım malları ihraç eden tekelleşmiş sektörlerin yararına ve «eski» sektörlerin (dokuma, kömür, v.s.) zararına **yeniden dağılımı** sonucunu vermektedir. [karşı sayfadaki tablo].

Sömürge ülkelerdeki burjuvazi ile ittifak emperyalizm için, dünyada anti-kapitalist güçlerin gittikçe kuvvetlenmesine karşı koyulmasını sağlayacak tek çare olduğundan, «soğuk savaş», azgelişmiş ülkelere yardım hareketini şüphesiz teşvik etmektedir. Fakat dünya ticaretinin yapısındaki değişiklik, ki yeni emperyalizm buna tekabül etmektedir, herhalde bu yönde etkili olan, hatta batı ile doğu arasındaki çatışmaya bağlı bulunmayan, bir faktör olarak telakki edilmelidir.

	1953	1954	1955	1956	1957	1958	
Azgelişmiş ülkelerin ithalat kapasitesi (ihracat gelirleri, eksi temettü transferleri.			(Milyar dolar)				
	11.3	11,6	12,4	12,1	11,3	11,8	
Birleşik Devletler'den ve Batı Avrupa'dan yapılan ithalat.	12,4	13,6	14,8	16,0	18,7	18,0	
Net sermaye ithalatı eksi uzun vadeli özel sermayeler	1,6	2,0	2,5	2,9	5,2	5,2	[109]

«Üçüncü dünya»ya yapılan mamul maddeler ihracatı:

	1956	1957	1959	1960
	(1955 = 100)			
Kimyevi maddeler	106	122	116	122
Makinalar ve nakil araçları	119	140	138	135
Diğer mamul ürünleri	109	125	113	108
dokuma mamulleri	101	107	93	90

Aşağıdaki tabloda da açıkça görüldüğü gibi, «yardım»ın bilançosu, «üçüncü dünya»nın rezervlerinde bir artış değil, bir kayıptır:

Yıl sonunda resmi altın rezervleri ve yabancı dövizler (milyar dolar) (111):

	Sanayileşmiş ülkeler	Sanayileşmemiş ülkeler
	%	%
1954	37,86	11,74
1955	37,69	11,69
1956	38,56	12,03
1957	39,50	11,34
1958	41,36	10,42
1959	41,75	11,01
1960	44,58	10,50

14 Kapitalizmin Çöküş Devri

■ Milletlerarası Sermaye Yoğunlaşması ve Temerküzü

Serbest rekabet kapitalizmini, Büyük Britanya'nın dünya [ölçüsünde kurduğu] sınai tekel karakterize ediyordu. Diğer bir seri sanayi ülkelerinin ortaya çıkması neticesinde bu tekelin yıkılması, emperyalist gelişme devrini açıyor. Dünyanın, bu büyük devletler arasında taksimi, her emperyalist milletin ticaretinin ve üretiminin olduğu kadar, kapitalist üretimin dünya [çapındaki] temelinin, dünya ticaretinin ve üretiminin kırk yıl boyunca yeni bir yayılmasına imkan veriyor.

Dünyanın bu taksimi, Çin'in nüfuz bölgelerine ayrılmasıyla XX. yüzyılın başında son bulmuştur. Fakat sermayeyi yayılmaya zorlayan kuvvetler her zamankinden daha etkili idiler. Tekellerin ileri büyük sanayi ülkelerinin ekonomisi üzerindeki hakimiyeti ile birlikte sermayenin organik bileşiminde büyük yeni bir artış meydana geliyor. Sermaye her zamankinden daha fazla, aşırı kâr peşinde koşuyor. Kapitalist üretim tarzının henüz girmediği alanların daralması, sanayinin girmediği ülkelere sermaye ih-

raç ederek yeni aşırı kâr kaynakları bulmak imkanını da kısıtlıyor.

Bundan dolayı, sanayileşmiş eski milletler de, sermayenin milletlerarası yayılma alanına giriyorlar. Emperyalist savaşlar kapitalist üretim tarzının temelindeki devamlı değişme eğilimi ile, dünyanın fethedilmesinden ötürü bu yayılmaya konulan tahditler arasındaki çelişkiyi geçici olarak halletmede en son çare olarak görünüyor. Gittikçe daralan milli sınırlar içinde boğulan üretken güçler, bu savaşlarda bir bomba gibi patlayarak «kurtuluyorlar».

Emperyalist savaş, yani hem milletlerarası kapitalist rekabetin yarattığı çatışmaları halletmek, hem de dünyadaki nüfuz bölgelerinin büyük devletler arasındaki kuvvetler ilişkisinde meydana gelen değişikliklere göre yeniden dağılımını sağlamak için yapılan savaş, **milletlerarası sermayenin yoğunlaşması ve temerküzü sürecinin** geçtiği ana yol olarak görünüyor. Emperyalist savaş dünya burjuvazisinin bir kısmını periyodik olarak yoksullaştırıyor ve harap ediyor, ama bu aynı burjuvazinin bir kısmını zenginleştirip kuvvetlendiriyor, eski emperyalist devletlerin elinden kendi avlanma alanlarını alıyor ve buraları yabancı sermayenin yatırım alanları haline getiriyor. Fakat sömürge ve yarı-sömürgelerde doğmakta olan burjuvazinin, milletlerarası ticarette birdenbire ortaya çıkan değişiklikler sayesinde, dünya piyasasında kendine mütevazi bir yer sağlamasına imkan veriyor. Kapitalist tekelci gruplaşmaların kuruluş ve evrimini yöneten eşit olmayan gelişme ve karmaşık (kombine) gelişme, devrimizdeki tüm ekonomik evrimi de karakterize ediyor. Disponibl sermaye kaynaklarını birkaç ülkede temerküz ettiren bu evrim, emperyalistlerarası rekabeti ortadan kaldırmak şöyle dursun, kendilerine bir yer açmak için umutsuzca mücadele eden küçük milletler açısından olduğu kadar, büyük milletler açısından da bu rekabeti şiddetlendiriyor.

Son tahlilde üretken güçlerin gelişmesinde erişilen seviyeye tekabül eden milletlerarası sermaye temerküzü ve yoğunlaşması için tek çıkar yol, emperyalist savaşlar değildir. Bu yoğunlaşma, Batı Avrupa'da, bilhassa Ortak Pazar'ın kurulmasından beri görüldüğü gibi, em-

peryalist alemin çeşitli ülke ve bölgelerinin sermayeleri arasında artan bir rekabetten ve karşılıklı sızmalardan da ileri gelebilir.

I. dünya savaşı arifesinde sermayelerinin güçsüzlüğü bakımından üç büyük devlet yabancı emperyalist kuvvetler için bir yatırım kaynağı teşkil ediyordu: Rusya, Fransız ve Belçika sermayesi için; Avusturya-Macaristan ve İtalya, Alman sermayesi için. I. dünya savaşı sonunda yabancı ülkelere yaptığı yatırım bakımından 1913'de dünyada üçüncü gelen alman emperyalizmi, R.M. istikrara kavuşunca, yabancı sermayelerin başlıca yatırım kaynağı haline gelecek kadar yoksullaşmıştı. 1924'den 1929'a kadar Almanya yılda 400 milyon dolar yabancı sermaye emiyordu. Buna karşılık, Avusturalya'ya yabancı sermaye yatırımı 136 milyon, Arjantin'e 110 milyon ve Doğu Avrupa'ya da 105 milyondu. Kendisi de yayılma halinde kapitalist bir ülke olan Japonya, yabancı sermaye yatırımları için büyük bir alan olarak kalıyordu.

II. dünya savaşı milletlerarası bu sermaye sürecini büyük ölçüde hızlandırıyor. I. dünya savaşından önce sermaye ihraç eden devletlerin başında gelen Büyük Britanya, savaşın yönetimini finanse etmek için yabancı yatırımların geniş bir kısmını tasfiye etmek zorunda kalıyor. «Yatırımdan geri çekilen» bu miktarın 17 milyar doları bulduğu tahmin edilmektedir. Zaten Amerikan sermayeleri gitgide bu ülkeye akmaktadır. Fransa, Hollanda, Belçika, yabancı ülkelerdeki yatırım alanlarının bir kısmını kaybediyor, ve aynı zamanda da yabancı sermayeler için özellikle Amerikan sermayeleri için yatırım alanları haline geliyor. Japonya 1942'den 1945'e kadar sermayesinin etki alanını bütün Güneydoğu Asya'ya yaymayı başardıktan sonra çöküyor ve kapılarını Amerikan sermayelerine ardına kadar açmak zorunda kalıyor. İtalya ve Almanya da aynı durum düşüyor. 1940'dan 1945'e kadar sermayesini Avrupa'nın büyük bir kısmına ve Batı Rusya'ya akıtan Almanya, yenilgiden sonra, Amerikan sermayelerinin salgınına uğruyor.

Bu süreç sonunda, «aşırı kapitalize edilmiş» bir avuç ülke, üretkenlik seviyesi dünya ortalamasının altında olan yani «noksan - kapitalize edilmiş» devletlerin

çoğunluğunu karşısında bulur. Bugün ancak Birleşik - Devletler ve İsviçre ve nisbi bir ölçüde de Büyük-Britanya, Hollanda, Belçika ve İsveç «aşırı kapitalize edilmiş» ülkeler olarak telakki edilebilir.

Bu aşırı-kapitalizasyonu karakterize eden hususlar şunlardır:

1. Ülkeye yatırımı artık ortalama kârı bile sağlayamayan kapitalize edilebilir yıllık bir artık-değer fazlası.

2. Üretkenlik tekelleri ile.

«Pratik bakımdan bütün petrol ve petro-kimya sanayii; savaşın başlangıcından beri geliştirilmiş yeni ve önemli teknikleri uygulayan plastik sanayiinin, çelik ve makine imalatı sanayiinin geniş bir kısmı, Amerikan kumpanyalarına gümrük ödemekte ve bazı kritik donatım parçaları için Amerikan sanayicilerine ve onların lisanslarına bağlı kalmaktadırlar. Sadece petrol rafinaj sanayiinin her yıl Birleşik Devletler'e 10 milyonlarca dolar ödediği tahmin edilmektedir.»[1]

3. Sınai tesislerin ortalama yaşındaki artan farklılık. 1938'de Amerika Birleşik Devletleri sabit sermayenin amortismanı için fert başına 60 dolar, buna karşılık, Büyük Britanya 50 dolar, Fransa ve Almanya 35 dolar sarfediyordu. Bu rakam Büyük Britanya'da 65, Fransa'da ve Almanya'da 40 dolara, Birleşik Devletler'de ise 140 dolara yükselmiştir. 1950'de 1 doların, 1938'deki doların sadece yarısı değerinde olduğu gözönünde tutulursa, amortismanın Birleşik Devletler'de hızlandığı, Batı Avrupa'da yavaşladığı görülür. Bununla beraber bu durum 1953'ten, özellikle de 1957'den sonra değişmiştir.

1958 tarihli **l'Annuaire Statistique des Nations Unies**'ye göre, 1951-1957 devresi için ödeme dengeleri analiz edilmiş olan 73 ülkeden sadece 6'sının yabancı ülkelere yaptıkları yatırımlardan sağladıkları gelir, kendi sınırları içinde gerçekleştirilen yatırımlar için ödedikleri (sevkettikleri meblağdan fazladır.) Bu ülkeler şunlardır: Birleşik Devletler, (dış sermaye yatırım gelirleri, faiz gelirleri net yıllık fazlası: 2,5 milyar dolar); Büyük Britanya (yılda 265 milyon dolar); İsviçre (yılda 100 milyon

dolar); Hollanda (yılda 65 milyon dolar); Belçika (yılda 35 milyon dolar) ve İsveç (yılda 18 milyon dolar)[1]

Yabancı sermayeye her yıl en yüksek vergiyi (haracı) ödeyen ülkeler şunlardır (Parantez içindeki rakamlar aynı devre boyunca net temettü ihracatının yıllık ortalamasını gösterir): Venezüella (550 milyon dolar); Kanada (330 milyon dolar); Avusturalya (220 milyon dolar); Güney Afrika (190 milyon dolar); Irak (135 milyon dolar); Brezilya (130 milyon dolar); Meksika (110 milyon dolar); Orta Afrika Federasyonu (100 milyon dolar); İran (90 milyon dolar); Batı Almanya (68 milyon dolar) v.s.

■ Dünya Piyasasının Nisbi Daralması ve Kısımlara Ayrılması

Emperyalist ilerleme devri (1875-1914) dünya piyasasının bilfiil kurulduğu ve milletlerarası ticarette evrensel (genel) bir yayılmanın görüldüğü devirdi. Sistemin özündeki çelişkilerin I. dünya savaşından itibaren patlak vermesi, aynı zamanda, dünya piyasasının bölünmesi, nisbi daralması ve parçalanması anlamına gelir.

a) Ekim 1917 Rus İhtilali, Sovyetler Birliği'nin 1944'ten sonra Doğu Avrupa'ya yayılması, Çin İhtilali'nin zaferi, Kore ve Vietnam olayları, Küba ihtilali, kapitalist emtianın, özellikle de, sermayelerin artık serbestçe yayılamadığı ülkeleri (dünyanın 1/3'ini) kapitalist piyasadan koparmıştır.

b) II. dünya savaşından beri sömürge ihtilallerinin patlak vermesi ve gelişmesi dünyanın diğer ülkelerindeki bazı kapitalist ürün piyasalarını (mahreçlerini) daraltmıştır.

c) Bir seri denizaşırı ülkenin sanayileşmesi -metropol sermayelerinin bu ülkelere ihracının zamanla kaçınılmaz

(1) Bir seri limit durum vardır. Fransa için, 1951 - 54 yılları boyunca net bir döviz çıkışı ve 1955'ten beri de net bir döviz girişi görülmektedir. Fakat bu ülke önemli miktarda yabancı sermaye ithal eden bir ülke olarak kalmaktadır. Portekiz'de dış sermaye yatırım gelirleri lehte net bir bakiye vermektedir. Fakat bu bakiye, ülkeye yapılan büyük ölçüde yabancı sermaye yatırımlarına oranla pek cüzi kalmaktadır. Lübnan ve İrlanda'da lehte az bir bakiye göstermektedir. Ama bu, dış sermaye yatırımlarının değil, bağışların ve dış ülkelere çalışmaya gidenlerin gönderdikleri paraların sonucudur.

sonucu-, bunları müşteri olmaktan çıkarmış, emperyalist ülkelerdeki bazı sanayi kolları, özellikle de tüketim malları imal eden sanayi kolları için rakip durumuna getirmiştir.

d) Aşağıdaki tablodan da anlaşıldığı gibi, Sovyetler Birliği'nin ve bir seri Doğu bloku ülkesinin sanayide yaptıkları hamle bunların azgelişmiş ülkelerin birçoğunda ticari ortaklar (rakipler) olarak, kısmen, emperyalist ülkelerin yerini almasını sağlamıştır.

	Doğu ülkelerinden yapılan ithalat			Doğu ülkelerine ihracat		
			(%)		%	
	1938	1956	1957	1938	1956	1957
Finlandiya	9	25	32	3	27	28
Mısır	10	14	27	10	34	48
Türkiye	12	15	16	12	20	21
Seylant	1	9	4	1	11	11
Birmanya	—	19	7	—	14	10
İran	36	10	12	10	17	25
Suriye	—	4	7	—	8	22
İzlanda	2	26	34	1	30	35[2]

Kapitalist dünya piyasasının bu nisbi daralmasından dolayı, dış ticaret, kapitalist üretimin özündeki aşırı üretim eğilimleri karşısında, aynı emniyet sübabı rolünü artık oynayamamaktadır: İhracat dünya üretiminin 1913'den öncekine oranla daha az bir kısmını emmektedir.

1850'den 1913'e kadar dünya ticaretinin hacmi %900 artmış, buna karşılık yeryüzünde fert başına düşen gelir iki misli bile yükselmemiştir. (Nüfusun %60 arttığı gözönünden tutulursa). Demek ki, dünya ticareti 1850'ye oranla 1913'te dünya üretiminin hemen hemen üç misline yakın bir kısmını emmiştir.[3]

Buna karşılık, 1913'ten 1951'e kadar dünya ticaretinin hacmi sadece %30 artmış, oysa dünya nüfusu %40 yükselmiş ve fert başına düşen gelir de artmıştı (Azgelişmiş ülkeler gözönünde tutulursa, pek az bir oranda da olsa). Bundan dolayı, dünya ticaretinin hacmi, ge-

lirlerin ve dünya üretiminin hacminden çok daha az artmıştır; dünya ticareti dünya üretiminin daha az bir kısmını emmiştir.[4]

1953-60 devresi boyunca dünya ticaretinin hızla yayılmasına rağmen, Kuznets'in bu gözlemi, bugün de bütün değerini muhafaza etmektedir. Dünya işlenmiş sınai ürünler üretimi (100 = 1913) 1946-1950 devresi için ortalama 263'e, 1958-1959 devresi için ortalama 441'e yükselmiştir; bu aynı ürünlerin ihracat hacmi, 1946-1950 devresi için ortalama 100 iken, 1958-1959 devresinde ortalama 173'e çıkmıştır. Gene de bu rakam Avrupa Ortak Pazarı'ndaki mübadelelerin artmasından dolayı, son derece şişirilmiş bir rakam olarak kalmaktadır.[5]

Demir mamullerinin üretimi ve ticareti bunun çok tipik bir misalidir. 1913'ten 1950'ye kadar dünya demir mamulleri üretimi (Sovyetler Birliği hariç) indeks 229'a yükseldiği halde, dünya demir mamulleri ihracatı (işlenmiş mamuller dahil) %35'ten daha az artmıştır. 1957'de dünya demir üretimi 1913'e oranla 3 misli yükselmiş, buna karşılık dünya demir malulleri ticareti sadece %60 artmıştır.

Azgelişmiş ülkelerin sanayileşmesinin ve kapitalist dünya ticaretinin yapısal gerilemesinin müşterek sonuçları herşeyden önce dokuma sanayiinde görülmektedir. Gerçekte gerileme artık sadece nisbi değildir, mutlak hale de gelmektedir ve pamuklu maddelerde bir çökme şekline bürünmektedir:

Milyon yarda olarak yıllık dünya pamuklu üretimi ve ihracatı

	1910-1913	1926-28	1936-38	1949	1951	1960
Üretim	27.000	31.000	35.500	33.600	39.800	56.520
İhracat	9.500	8.550	6.450	4.900	5.800	6.480
% olarak	35	27,5	18	14,6	14,5	11,5 [6]

Dünyadaki iğ sayısı ile ilgili (1000 olarak, sadece ham pamuk eğiren iğler hesaba katılmıştır) aşağıdaki rakamların da gösterdiği gibi, üretimin ve ihracatın coğrafi dağılımı da derin bir değişikliğe uğramıştır[7]:

	31-8-13	1929	31-7-36	31-7-51	31-12-59
Avrupa	99.505	104.305	91.227	72.457	57.902
Çekoslovakya	—	3.573	3.562	2.355	1.950
Fransa	7.400	9.800	9.932	8.035	6.071
Almanya(*)	11.186	11.250	10.109	6.206	5.948
İtalya	4.600	5.210	5.442	5.694	4.854
İspanya	2.000	1.875	2.070	2.210	2.626
B. Britanya	55.652	55.917	41.391	28.152	14.104
Sovyet Rusya	7.668	7.465	9.800	9.850	10.962
Amerika	34.260	39.570	32.841	30.358	28.415
B. Devletler	31.505	34.829	28.157	23.183	20.111
Kanada	855	1.240	1.110	1.138	876
Meksika	700	751	862	1.114	1.192
Güney Amerika	1.200	2.750	2.712	4.772	5.884
Afrika	—	—	—	771	1.546
Asya ve Okyanusya	9.393	18.836	25.582	22.408	41.668
Çin	1.009	3.602	5.010	4.250	9.600
Hindistan	6.084	8.704	9.705	10.849	13.281
Japonya	2.300	6.530	10.867	5.244	13.012
Bütün dünya	143.449	164.211	151.705	125.994	129.531

(*) (Son iki rakam Batı Almanya'ya aittir.)

Aynı devre boyunca pamuk ipliği üretiminin azalmayıp artması mevcut potansiyelin daha entansif bir şekilde kullanılmasının, ve hem iğ başına üretim artışının, ağların teknik mükemmelliğinin, hem de işletmelerin rasyonalizasyonunun sonucudur. Uzun bir zaman boyunca batı Avrupa ülkelerinin üretim ve ihracat kapasitesinin denizaşırı ülkelere kaymasından yararlanmış olan Birleşik Devletler'in, bu sürecin kurbanı olmaya başlaması da ilginç bir husustur. Bu, ihracat rakamlarında da görülmektedir. II. dünya savaşının sona ermesinden beri pamuklu ihracatındaki evrim, ihracatçı birkaç önemli ülke için aşağıda görüldüğü gibidir:[8]

	Milyon metre kare olarak				100 ton olarak		
	1947	1948	1949	1950	1951	1954	1958
Çin ve Hong Kong	—	—	—	—	—	204	602
Japonya	324	417	623	910	836	1248	1250
B. Britanya	445	636	756	684	723	708	438
B. Devletler	1248	786	759	467	675	718	598
Hindistan	—	258	390	927	669	897	670
Batı Avrupa	—	—	—	—(2)	—	1614	1362

(2) 104.000 ton.

II. dünya savaşı ertesindeki bu evrimle 1914'den önceki durum arasında bir karşılaştırma yapmak için dünyanın başlıca bölgelerinin net ihracat yada ithalat tablosu (iki yöndeki hareketleri de gözönünde tutan tablosu) (1000 ton pamuklu olarak) aşağıda gösterilmiştir: [— Net ihracat; + net ithalat]

	1913	1925	1938	1950	1960
Büyük Britanya	—576	—377	—135	— 59	+ 39
Kıta Avrupası	—167	—158	—123	—104	— 92
Birleşik Devletler	— 35	— 37	— 32	— 71	— 4
Hindistan	+249	+116	+ 67	— 64	— 82
Çin	+181	+127	+ 2	+ 4	— 50
Japonya	— 3	—103	—234	—118	—151

Bu evrimin donatım malları ve «yeni mamuller» (elektronik, kimya, sentetik elyaf, plastik mamuller, optik aletler ve müstahzarat) ihracatındaki ilerleme ile kısmen nötr hale geldiği doğrudur. Fakat emperyalistlerarası rekabetin keskinleşmesi ve «III. dünyanın» tedrici sanayileşmesi ile birlikte sayısı gittikçe artan sektörler, milletler arası piyasaların, önce toplam üretimleri bakımından nisbi olarak, sonra da mutlak rakamlar olarak, azalacağı sanayi kolları kategorisine geçmek eğilimi gösterecekler-dir.

■ Sanayide Genel Kartelleşme

Tröstlerin ve tekellerin kuvvetlenmesi, bunların ekonominin geniş sektörleri üzerinde kurdukları hakimiyet, tekelleşmiş sektörlerin ortalama kâr oranı ile tekelleşmemiş sektörlerin ortalama kâr oranı arasındaki marjı artırır. Sanayi sektörleri arasındaki rekabet, rekabetin hakim bir niteliği (özelliği) olur. Tekelleşmemiş sektörler, kâr oranlarını koruyabilmek amacı ile organizasyon ve gruplaşma tedbirlerine başvurmak zorunda kalırlar. Bunların kendilerini savunmaları, esas itibariyle, (ekseriya, sözkonusu sektörün en güçlü işletmelerinin himayesinde bulunan) sektördeki işletmelerin büyük kısmını veya tamamını kapsayan **meslek birliklerinin yada karteller'in** kurulması şeklinde olur. XX. yüzyılın ilk 10 yılından itiba-

ren, fakat özellikle, I. dünya savaşının ertesinde ve 1929 - 1933 büyük buhranı boyunca sanayideki genel kartelleşme **Trade Associations** (Ticaret birliklerinin) kurulması ve patronlararası mesleki gruplaşmalar yolu ile gerçekleşmiştir.

Almanya'da kartellerin sayısı 1877'de 70 iken 1900'de 300'e 1922'de 1000'e, 1930'da 2100'e, ve 1943'de 2200'e yükselmiştir[9]. 1954'te Batı Almanya'daki bütün perakende satışların %12'sinin perakendeciye dikte edilen fiyatlara göre yapıldığı anlaşılmaktadır ki, bu da aslında kartel anlaşmalarının bir şeklinden başka birşey değildir. Bu oran, dikiş makinaları sektöründe %95'e, tütün ürünleri sektöründe %85'e, fotoğrafçılık sektöründe %75'e «radyo ve televizyon» sektöründe %75'e, eczacılıkta %45'e çıkmıştır.[10].

Birleşik Devletlerde Trade Associations'lar, herşeyden önce, bütün üyelerine ortakların maliyet ve satış fiyatlarıyla ilgili bilgileri vermek ve tabii «makul bir kâr» ilave etmeyi unutmaksızın, sektör başına «ortalama bir fiyat» tesbit etmek amacı ile 1911'den itibaren gelişiyor (Bridge Builders Society): 1912 (Yellow Pine Association). Bunların sayısı 1914'te 800 iken 1919'da 2000'e kadar yükselmiştir.[11]

Bu gelişme Yüksek Mahkeme'nin 1921 ve 1923'teki bir kararı ile biraz frenlenmiş ve bu sırada bunların sayısı hızla azalmıştır. Birkaç yıl sonra, önce, yüksek mahkemenin 1925'deki kararının etkisiyle, sonra da 1933'de **National Recovery Act** (N.R.A.)'ın kabulü ile **Trade Associations**'larda tekrar bir canlanma görülüyor ve bunların milli ve bölgesel olanlarının sayısı 1938'de yeniden 1500'e yükseliyor.[12]

30 kadar **Trade Association**'ı yöneten Stevenson, Jordan ve Harrison firması, 1938 tarihli bir broşürde kabaca şöyle demektedir:

«...işlerimizi düzenleyen kanunlarımızı, her sanayi sağlam bir organizasyon kuracak ve hem kendi kendini yönetecek, hem de kendi kendini kontrol edecek şekilde değiştirmeye mecburuz... Sanayi bu şekilde organize edilince üretimi düzenlemek, çeşitli işletmelere ve çeşitli bölgelere kotalarını dağıtmak ve halkın tüketimine sunu-

lacak ürünlerinin tam fiyatını tesbit etmek hakkını elde edecektir. Kapasitesi, tesbit edilen üretim rakamlarına oranla bir fazlalık gösteren sanayi koluna yatırım yapmayı arzu eden yeni sermayelerin önceden bir müsaade ve gereklilik sertifikası alması gerekecektir.»[13].

Büyük Britanya'da, ilki 1881'de kurulmuş olan **Trade Association**'ların sayısı 1919'da 500'ü, 1956'da 200'i bulmuştur ve bunların içinde de 1300'ü sınai **Trade Association**'lardır.[14] P.E.P.P'nın bir incelemesine inanılacak olursa, bu **Trade Association**'ların en azından 1/4'i, ürünlerinin fiyatlarını tanzim etmekle uğraşmaktadır.

Monopoly and Restrictive Practies Commission (Britanya) -kamusal bir kurumdur- 1955'te yayınlanan raporunda incelediği 300 Ticaret Birliğinin en azından 16'sının, üyelerine, fiyatların tesbitinden, **Birliğe katılmayan** firmaların boykot edilmesine ve Birliğin kurallarını çiğnediği ileri sürülen firmaları yargılayan özel mahkemelerin -hatta bazan suçluyu savunan «avukatlar» huzurunda- kurulmasına varıncaya dek[15] kartelci uygulamaları empoze ettiği doğrulanmaktadır. Aynı rapor **Ticaret Birliklerinin** kökenlerini ve gelişmesinin hedefini açıkça belirtmektedir:

«I. dünya savaşından önce perakende fiyatların indirilmesinden kaçınmak gerektiği üzerinde durulmuş ve bu amacı gerçekleştirmek için kabul edilen metod (anlaşmaya riayet etmeyen ve kendilerine mal verilmeyecek olan perakendecilerin) listeleri hazırlanarak tesbit edilen satış fiyatlarını müştereken devam ettirmek mecburiyetini şart koşmuştu... En eski anlaşmalardan bazıları 1920 yılları başlangıcında, savaş sonrasının ekonomik güçlüklerinin baskısı ile, geçerliliğini yitirdi. Aynı devre içinde daha sonra imzalanan yeni anlaşmaların amacı gelecekte kollektif hareketi bu türlü başarısızlıklardan korumaktı. 1930 yılları boyunca had bir ekonomik depresyon devresinden dolayı, münhasır satış anlaşmalarının çoğu ilk defa uygulandı. Oysa daha az karmaşık olan eski anlaşmalar üreticilerin müşterek fiyatlarını desteklemek amacı ile benzer şekilde geliştirilip hazırlanmıştı»[16].

Fransa'da, tekelleştirilmiş büyük sanayi kartelleri-

nin, herşeyden önce de metalürjinin ve demir sanayiinin dışında kalan sınai antantlar, özellikle, iki savaş arasında gelişti, ve ancak Haziran 1936'dan sonra ve bilhassa Vichy Hükümeti zamanında organizasyon komitelerinin kurulması ile gerçek bir ilerleme gösterdiler. (Hamle yaptılar)[17].

Jacques Houssiaux da:

«1900-1950 devresinin ikinci özelliği ekonomik faaliyetin çeşitli sektörlerinde **antantlar politikasının genellikle benimsenmesidir.** İşletmeler, çeşitli sebeplerden dolayı, her ne kadar bazen kontuvarlar kurmuş ise de, 1914'ten önce sınai antantlar bir istisna idi. 1918'den sonra, özellikle de 1932'den 1936'ya kadar ekonomide kartelleşme, kontuvarlar, konsorsiyumlar, ürünlerin dağılımı, yada transformasyonu için müşterek şubeler gibi çeşitli yollarla gerçekleşti... Üretim kapasitesi artmakta devam etti ve ekonomide antantlar sistemini istikrarlı hale getirdi. Antantlar geçici iken sürekli oldular.»[18] diye belirtmektedir.

1929-1930 buhranından önce **Japonya'**da sayısı az olan karteller bu andan itibaren ülke içinde esaslı bir hamle yapıyorlar. Karteller 1931'den itibaren üretimlerini kesin bir şekilde sınırlandırdıkları önemli 8 sanayi kolunda, sonra da 1936'da cebri kartellerin bulunduğu kolların dışındaki 16 sanayi kolunda tekrar ortaya çıkıyor. Aynı zamanda ihracatçı birliklerin sayısı 1930 sonunda 14 iken 1935 sonunda 85'e yükseliyor ve bellibaşlı bütün sektörleri kontrol ediyorlar. Nihayet, sayısı 1936'da 656 iken 1939'da 3009'u bulan perakendeci birlikleri hakiki alım satım kartelleri olarak hareket ediyorlar[19].

1945'te «kartelleşmeye» geçici olarak son verildikten sonra hareket büsbütün gelişti:

«Kanuni engeller aşağıyukarı tamamen ortadan kalktığından, kartellerin sayısının son beş altı yıl içinde arttığı görüldü. Kartel sayısı 200'ü geçti. Bunlar üretimi kontrol ediyorlar, piyasayı aralarında paylaşıyorlar, fiyatları tesbit ediyorlar. Hemen hemen bütün sanayi alanlarına el atıyorlar ve çeşitli büyük firmalar arasındaki rekabeti bunlar düzenliyorlar. Şimdi karteller[in kurulması] refah devresinde bile ekonomik hayatın bütün cycle'lerinde

mümkündür. Fiyatları desteklemek için 1958 resesyonu boyunca kurulmuş olan kartellerin işler tekrar açılınca (ekonomik hayatta canlanma başlayınca) devam ettikleri ve hatta fiyatlarda bazı yükselmelere sebep oldukları görülmektedir.»[20]

Fiili kartelleşme böylece, öteden beri, nisbeten düşük yoğunlaşma seviyelerinden dolayı «serbest rekabetin» son sığınağı olarak telakki edilen sektörlerde bile şaşılacak bir dereceye erişiyor.

Böylece dokuma sanayiinde, federal ticaret komisyonu Mart 1948'de **Carded Yarn Institute**'yi ürün fiyatlarını müşterek bir anlaşmaya göre tesbit etmiş olmakla, üretimi sınırlandırmakla, ticari iskontolara son vermekle ve yeknesak bir satış şartları sistemi uygulamakla, yani tıpkı bir kartel gibi hareket etmiş olmakla suçladı.

Aynı şekilde, Britanya **Monopoly and Restrictive Practices Commission** tarafından 15 Nisan 1954'de yayınlanan bir raporda **Fédération des imprimeurs sur calicot**'yu, Britanya'daki bütün emprime pamuğun %98'ini imal eden üreticileri bir grup etrafında toplamakla, fiyatların tesbiti, üretim kotalarının tahsisi, ve üretici kapasitenin artırılmasını sınırlayıcı tedbirlere başvurulması suretiyle bu tekeli savunmuş olmakla suçladı[21]. Nisbeten küçük işletmelerin faaliyet gösterdiği gayrimenkul inşaatında Birleşik Devletler'deki durum aşağıda tam olarak anlatılmıştır:

«Büyük keresteciler büyük şehir bölgelerinde fiyatları belirlemektedirler. Ticaret birlikleri, pencereler, gömme dolaplar ve tahta süslemeler için kereste taban fiyatlarını tayin ve tesbit etmektedirler. Tüccarların ve aracıların doğrudan doğruya mütaahitlere satması yasaktır... İnşaat malzemesi imalatçıları doğrudan doğruya tüketiciye, yada mütaahhite satan aracılara komisyon verilmesini önlediler. Bir kereste tüccarları birliği belirli bir bölgedeki toptancı tüccarlara ve sanayicilere bir üye listesi dağıttı. Eğer toptancı mamullerini birliğin üyesi olmayan bir tüccara satarsa, ceza olarak bir para ödemek zorundadır. Aksi halde, kendisi birliğin bütün üyeleri tarafından boykot edilir.»[22]

Stocking ve Watkins[23], 1939'da Birleşik Devlet-

ler piyasasında tarımsal ürünler satışının %47'4'ünün, mamul maddeler satışının %42,7'sinin ve madeni ürün satışlarının %86,9'unun doğrudan doğruya kartellerin kontrol ettiği maddelerle ilgili olduğunu belirtmektedirler. (Ticaret birliklerinin kontrol ettiği maddeler hesaba katılmamıştır.)

Ticaret birliklerinin genel kartelleşmenin gelişmesine paralel olarak devlet, işçi sınıfı, tüketiciler ve diğer menfaat grupları karşısında kapitalist sınıfın tümünü temsil eden ve bir çeşit süper kartel olan ekonomik ve politik patron teşekküllerinin de geliştiği görülmektedir: Birleşik Devletler'de National Association of Manufactures (N.A.M.); Büyük Britanya'da Federation of British Industrier (F.B.I.); 1945'ten önceki Almanya'da Vereinigung der Deutschen Arbeitgeberverbande, sonra Reischverband der deutschen Industrie (R.D.I.), daha sonra da, Reischsgruppe Industrie; Fransa'da La Confederation Nationale du Patronat Français (C.N.P.F.); Belçika'da La Federation des Industries de Belgique (F.I.B.) ve çeşitli ticaret odaları birlikleri.

Bu teşekküller sosyal ihtilaflarda, seçim kampanyalarında yada politik tartışmalarda sadece iktisadi politikanın tesbiti için müdahale etmiyorlar. Aynı zamanda hükümetler bu politikanın hazırlanması için de[3] gitgide bu teşekküllerle görüşmektedirler. Buhran sıralarında (ekonomik buhran, savaş) pratikte milli ekonomiyi yöneten yarı-resmi teşekküller haline geliyorlar. Milletlerarası politikayla da uğraşıyorlar. 15-16 Mart 1939'da Federation of British Industries ve Reischsgruppe Industrie, bütün alanlarda «yıkıcı rekabeti» müştereken tesbit edilecek fiyat sistemi ile önlemek için bir işbirliği anlaşması imzalıyorlar. Devlet ve tekeller arasında kapitalizmin çöküş devresini karakterize eden bu artan kaynaşmayı kendi iç-

(3) P.E.P.'nin söz konusu incelemesi patron birliklerinin «bu temsili rolü» üzerinde uzun uzun durmakta ve üretimle uğraşan sorumlu bakan yardımcılarının bir kısmının vakitlerinin aşağı yukarı yarısını, doğrudan doğruya yada dolaylı bir şekilde Ticaret Birlikleriyle tartışarak geçirdiklerini ileri sürmektedir. Bir Alman uzmanı da aynı şeyi belirtmektedir: «Menfaat grupları temsilcileriyle kanun tasarıları hakkında, bu tasarılar bakanlar kuruluna sunulmadan çok zaman önce sık sık görüşmeler yapılmaktadır. Görüşmeler yetkili parlamento komisyonlarıyla ve gereğinde, kanun tasarıları sunulmadan önce, Lander bakanlarının yetkili organlarıyla da yapılmaktadır. FAKAT MENFAAT GURUPLARIYLA GÖRÜŞMELERİN DİĞER GÖRÜŞMELERDEN ÖNCE YAPILDIĞI ÖZELLİKLE DE DAHA YOĞUN OLDUĞU SIK SIK GÖRÜLMEKTEDİR» [24].

lerinde geniş ölçüde gerçekleştiriyorlar. Çünkü Brady'nin belirttiği gibi, kapitalist sınıfın bu siyasi ve ekonomik teşekküllerine tamamen tekeller hakimdir:

«Britanya Sanayileri Federasyonu, tıpkı **Trade Associations** kartelleri gibi çabucak gelişen ve yetkisi de etkisi de bugünkü milli buhrandan dolayı hızla artan bu cihazın siyasi düzenleyicisi olarak şimdi yeni ve daha geniş kapsamlı bir anlam kazanmaktadır. Çoğunluğu büyük tröstlerden yada her biri kendi alanlarındaki dev tröstlerin etkisi veya kontrolü altında bulunan tröstlerden gelen görevi bir avuç yaranın yönettiği; ve bu görevlileri, bu birliği kontrol eden tröstlere bağlıyan birçok karşılıklı - şahsi, ailevi, v.s... - ilişkilerle karakterize edilmiş F.B.I. yani tam gelişme halindeki sanayi kontrol altında tutan bu Britanya modeli, tamamen temerküz etmiş ve propaganda ve cezalandırma yetkileriyle donanmış bir iş oligarşisini temsil etmektedir.»[25]

■ Cebri Kartelleşme

Tekelleşmemiş sektörlerin kâr oranlarını koruyabilmeleri için sanayinin genel kartelleşmesi gitgide gerekli şart olmaktadır. Fakat genel kartelleşme ancak belirli bir sektördeki bütün firmalar buna uydukları -yada tefrik veya boykot zoru ile uymak mecburiyetinde kaldıkları- takdirde mümkündür. Bu ekonomik baskı tedbirleri yeterli değilse -özellikle, başkaldıran firma tesadüfen sektörün en güçlü firması ise- siyasi baskıya, yani devletin müdahalesine başvurmaktan başka bir çare yoktur. 1929-1932 buhranından itibaren, ekonominin «düzenleyicisi» olarak Devletin özel kartellerin aldıkları kararlara bir kanun niteliği veren ve bunları cebri karteller, antantlar haline getiren müdahalesi kapitalist ülkelerin çoğunda görülmektedir. Bu müdahale, burjuva sınıfının genel menfaatlerini, gereğinde dik başlı herhangi bir burjuvaya karşı savunan bu Devlet'in mahiyetini bir kere daha ortaya koymuştur.

Almanya'da cebri kartelleşme çok daha önceden başlamıştır. Büyük tröstlerin talebi üzerine 1910 tarihli bir kanun, potas üreten şirketlerin cebri kartelleşmesini şart

koşmuştu. Sonra, 1920'de demir sanayiinde cebri bir antant kurulmuştu. Büyük buhranın patlak vermesinden itibaren şeker sanayiinde ve Elbe'deki deniz nakliyat sektöründe cebri karteller kuruldu.[26].

Fakat ancak Hitler'in iktidara gelmesinden hemen sonradır ki, cebri kartelleşme 25 Temmuz 1933 tarihli kanunla genelleşecektir. Sonra 27 Kasım 1934'te her sektörde herbiri, çoğu zaman, bellibaşlı tekellerin biri tarafından yönetilen meslek antantları (Reichsgruppen) kuruldu. Bu antantların kararlara boyun eğmeyen işletmeleri yada piyasanın emme kapasitesine oranla «aşırı» üretim yaptıklarına hükmedilen işletmeleri kapatmak gibi çok büyük bir gücü vardır.[27] 22 Ağustos 1943 tarihli **Frankfurter Zeitung,** «karteller ve büro arasında şahsi ve ticari birliğin çok yaygın olduğunu... ve otoriterlerin resmi yada yarı-resmi istihkak mercileri olarak iki organizasyon şeklinden yararlandıklarını» yazmaktadır[28].

Batı Almanya'da 1948'de kapitalist ekonominin yaptığı hamleden sonra hükümet kartellerle ilgili yeni bir kanun çerçevesi içinde «yetkili» kartellerin kurulmasını tedrici bir şekilde tekrar gerçekleştirmiştir Böylece, mesele, değirmen ve sabun sanayii, kanuna dayanılarak kartelleştirilmiştir.]29]

Birleşik Devletler'de Roosevelt'in iktidara gelmesinden itibaren 1933'de National Industrial Recovery Act. (N.I.R.A.) ilan edilmiştir. Bu kanun gereğince, devlet mesleki antantlara her sektörde rekabetin makul sınırlarını ve şekillerini belirleyen zecri «kuralları» tesbit ve uygulama yetkisi vermektedir. Stocking ve Watkins bu kuralların genellikle karteldeki görevliler yada «bu kartellere hakim şahsiyetler» tarafından hazırlandığını belirtmektedirler.[30].

A.R. Burns'a göre, ilan edilen 677 kararnamenin 3'ü bir sanayi kolunda üretimi doğrudan doğruya, 60'ı dolaylı olarak sınırlandırmakta (fabrika başına azami çalışma saatleri), 560'ı asgari fiyatları tesbit etmekte, 403'ü de maliyetinden aşağı satışları yasaklamaktadır[31]. Bundan dolayıdır ki, Stocking ve Watkins bu kararnamelerin devletin de baskısıyla büyük işletmelerin çıkarları yararı-

na işleri «istikrarlı hale getirdiğini» ileri sürmekte haklıdırlar.

İtalya'da kartellerle ilgili 1932 tarihli bir kanun, firmaların %70'inin (yada üretimin %85'ini temsil eden firmaların) razı oldukları bütün bir üretim kolunda cebri karteller kurmak yetkisini hükümete vermektedir. Aynı zamanda yeni firmaların kurulması 1933'ten itibaren hükümetten alınacak bir lisansa tabidir. Ve lisans talepleri çoğu zaman reddedilmiştir. (1939'da %37'si, 1940'da %47'si, 1941'de %59'u, 1942'de %7,6'sı)[33]

Büyük Britanya'da 1936'da tadil edilen 1930 tarihli **Coal Mines Reorganization Act,** kömür sanayiinde cebri bir kartel kurulmasına yol açmıştır.[34] 1939'da kurulan **Cotton Industry Board** bilhassa, fiyatları indiren rakipleri tasfiye etmekle uğraşmıştır. 1935'de şeker ve doğrama sanayiinde 20 Kasım 1935'te de ringa balığı avcılığında cebri bir kartel kurulmuştur.[35] 1957-1958 yılında pamuk sanayiindeki büyük buhran sırasında üretim kapasitesinin azaltılması amacıyla buna benzer tedbirler alınmıştı.

Fransa'da, 1934'den itibaren muhafazakar milletvekili P.E. Flandin ve Marchandeau cebri sınai antantların kurulmasıyla ilgili bir kanun tasarısı sunuyorlar. Bu kanun tasarısı rakiplerin, katılmayı reddetseler bile, sınai antantlara uymalarını öngörmektedir. Daha bu kanun onaylanmadan önce cebri antant, özellikle kundura, şeker, değirmen, ringa balığı avcılığı sanayiinde bir kararname ile kurulmuştur[36]. 1940 yenilgisinden sonra Vichy rejimi bu sistemi genelleştirmişti. 1940'da kurulan sanayi «organizasyon komiteleri», «çoğu zaman büyük işletmelerin başkanları tarafından yönetilmişti»[37]. Bunlar, çoğu durumlarda kartellerle kaynaştılar (birleştiler) ve en sonunda içlerinden bir çoğu tröstlerin kontrolu altına girdi.[38]

Japonya'da 1 Nisan 1931 tarihli bir kanun, aynı bir sanayi kolunda karteller halinde gruplaşmış bir kısım fabrikatöre, bu sanayi kolundaki firmaların tümüne, tröstler için elverişli şartlar altında, bazı kararlar empoze etmesine açıkça imkan vermektedir. Ocak 1936'da kartellerden her birinin bütün bir sanayi kolunu kontrol ettiklerinden,

bu tip 24 anlaşma mevcuttur. Anlaşmalar üretimin sınırlandırılmasını, satış fiyatlarının tesbitini, satışların hacminin belirlenmesini ve firmalar arasında dağılımının tesbitini öngörmektedir. Sınai birlikler hakkındaki kanun Ağustos 1937'de genelleşmiştir. Bu birlikler şimdi tam yetkili kılınmıştır. Bunlar, üretimi denetleyip kontrol etmekte, üyelerinin tümü için satış fiyatlarını resen tesbit etmekte, müşterek alım ve satımları, hatta sınai donatımın müşterek kullanılmasını düzenlemektedirler. Devletin bunların kararları üzerindeki kontrolü **a posteriori** uygulanmaktadır.

Bunlar savaş boyunca nadir hammaddelerin dağılımı görevini ve kamu görevlerinin bir çoğunu yerine getirdiler[39].

Prens Konoye kabinesi tarafından Temmuz 1940'dan itibaren teklif edilmiş olan cebri kartelleşme planının uygulanmasıyla ilgili kararnameler Ekim 1941'de ve Ağustos 1942'de yayınlandı. Faaliyetlerinin tümünü kontrol etmek amacıyla başlıca saanyi kollarındaki birlikler tesbit edildi. Bu birliklerin yöneticileri kartellerin söz konusu işletmelerde bizzat müteşebbisler tarafından yetiştirilmiş başkanlarıydı.[40]

Robert Guillain yukarda belirtilen makalesinde 1950'den sonraki devre ile ilgili olarak şunları belirtmektedir:

«1948'de kurulan kartel aleyhtarı komisyon zamanla kartelleşmeyi düzenleyen ve organize eden bir organ haline geldi. Ve en sonunda yetkileri kartelleşme hareketinin en hararetli taraftarlarına, ticaret ve sanayi bakanlığının dairelerine devredildi. Hükümetin ekonomi üzerindeki kontrolü arttı, fakat bu kontrolü uygulama şekli ne tarafsızdı, ne de piyasanın istikrarına ve tüketicilerin menfaatlerine elverişli idi.»[41]

Belçika'da 13 Ocak 1935 tarihli bir kraliyet kararnamesiyle tamamlanan 31 Temmuz 1934 tarihli bir kanun, «üreticilerin yada dağıtıcıların büyük çoğunluğu istediği» ve devlet düzenleme talebini kabul ettiği takdirde, «birlik dışında kalanların» kartellere ve sınai antantlara katılmalarını mecburi kılmaktadır. 1935'den 1952'ye kadar bu yönde 95 dilekçe verilmiştir, bunun

65'i 1942'den önce, 30'u da bu tarihten sonradır. Dilekçelerin 1/3'i dağılım sektöründen gelmektedir. (Hepsi de reddedilmiştir.) Diğer 2/3'si ise çeşitli sanayi kollarından gelmiştir. Yüz kadar işletmeyi tabi hale getiren, çoğu zaman da üretimlerini sınırlandırmaya razı eden 20 kadar dilekçe kabul edilmiştir.[42]

■ Burjuva ve Devlet

Kapitalistlerin Devlet'in müdahalesi konusundaki tarihi tutumu hakında sadece Adam Smith'in teorilerine yada serbest mübadele taraftarlarının inancına göre hüküm verilirse, cebri kartelleşme, kapitalist sınıfın menfaatleri sarsılan sektörleri yararına iktidarın doğrudan doğruya müdahalesi, ihtilalci bir [tutum] olarak görünebilir. Fakat «Laissez-faire» doktrini, burjuva ideolojisinin gelişmesinde sadece bir safhayı teşkil eder ve ancak kapitalizmin belirli bir safhası ve oldukça sınırlı coğrafi bir alan için bir anlam kazanır.

Biraz basite kaçmakla beraber, belirtebiliriz ki, burjuvazi güçsüz olunca kurtuluşunu daima devletin himayesinde arar, yani hükümetin aracılığı ile, milli gelirde, işletmelerinin rizikolarını azaltıp kârlarını artıracak yeni bir dağılımdan yararlanacağı umudunu besler. Ancak güçlü olduğu, sırf ekonomik üstünlüğünden dolayı engelleri aşabilecek güçte ve kapasitede olduğuna inandığı zamandır ki, burjuvazi, her türlü devlet müdahalesini kınar (yerer) ve Devletin mali kaynaklarını azami derecede azaltmaya çalışır.

Merkantilizmden ve güçlü Devlet'ten liberalizme ve ordunun kuvvetlendirilmesine, yada sömürgelerin yayılmasına muhalefete kadar uzanan evrimin Büyük Britanya, Fransa ve Almanya'da nasıl gerçekleştiği bilinmektedir. Aslında, Henri Hauser, himayeciliğe ve premerkantilist doktrine başvurmanın XVI. yüzyıldan itibaren Fransa'da görüldüğünü ve garip bir şekilde, ortaçağ korporatizminin (yani artizanel himayeciliğin) izlerini taşıdığını belirtmişti[43]. Alman ekonomik doktrininde ortaçağ ile çağdaş kapitalizm arasındaki direkt

bağ himayecilik konusunda çok daha net olarak görülmektedir.

Öte yandan, sermayenin ilkel birikiminin sadece himayecilikle değil, aynı zamanda devlet hazinesinin sömürülmesi ve sistemli bir şekilde yağma edilmesiyle de nasıl beslenmiş olduğunu hatırlatmanın faydası yoktur. Savaş malzemesi, devlet borçları, lüks meslekler, vergiler, sömürge işletmeleri, XVI. yüzyıldan XVIII. yüzyıla kadar çeşitli sosyal sınıfların gelirlerini burjuvaziye akıtan ve ticari sermayeyi banka sermayesinin ve sınai sermayenin unsurları haline getiren kanallar olmuştur.(4)

Azgelişmiş ülkelerin çağdaş tecrübesi, bu tarihi tecrübeyi - tamamen değişik bir muhteva içinde - ilginç bir şekilde tekrar gün ışığına çıkarmıştır. Bununla beraber, bu ülkelerde Devletin ve «Devletçiliğin» «Anti-kapitalist» mahiyette olmak şöyle dursun aksine burjuvazinin, kapitalist işletmelerin, ve hatta burjuva ailelerin teşekkülünün hakiki odak noktaları olduğunu gözlemlemek ilginçtir. Bu konuda en dikkate değer misal modern sanayinin Devlet tarafından ve devlet kesesi ile kurulduğu ve genç sanayi burjuvazisine «yok pahasına» satıldığı Japonya'da meydana gelen durumdur.

«Başlangıçta Devlet her alanda yeni işletmeler kurarak ve bunları finanse ederek sanayileşme hareketine önayak oldu. 1868'den sonraki 10 yıl içinde demiryolları ve telgraf hatları kurarak bunları işletti. Yeni madenkömürü ocakları açtı. Demirhaneler, tersaneler, ve makine imalatı atölyeleri kurdu. İpeğin masuralanmasını ve iplikçiliği makinalaştırmak amacıyla aletler ve yabancı uzmanlar getirtti. Çimento, kağıt ve cam imalatı için model fabrikalar kurdu. Batı tipindeki yeni sanayilerin birçoğu başlangıçta Devlet teşebbüsünün eseri idi. Devlet ilk rizikoları kendi üzerine aldı, teknik ilerlemenin öncülüğünü yaptı ve kendi izinden gelecek birçok özel işletmeyi himaye ederek, bunu kolaylaştırdı. Sınai devlet tesislerinin çoğu mevcut alıcıları çekmek için ucuz fiatla satıldı.[44](5)

(4) III. bölüme, bilhassa manüfaktürlerdeki işgücünün sağlayıcısı olarak Devletin oynadığı rolle ilgili pasajlara bakınız.

(5) Aynı yazar, bu birikimin köylülüğün borçlarının artmasına sebep olduğunu ve ilkel birikimin gerçekte bir gelir transferini gerektirdiğini de belirtmektedir [45]: «Yüksek bir rant, artan tarımsal borçlardan alınan faiz ve hükümetin koyduğu vergiler tarımsal gelirlerin geniş bir kısmının mali kurumlara, şehirlerde ikamet eden toprak sahiplerine ve devlet hazinesine akmasına sebep olmuştur.»

Genellikle, azgelişmiş ülkelerin birçoğunun sanayileşmesi, bugün özel sanayilere yapılan yardımlara, bağışlara, yada aşırı teminatlara bağlı olan hükümet insiyatifiyle kolaylaştırılmıştır.

Böylece Türkiye'deki Sümerbank (yatırım bankası); Endonezya'daki Bank Industri Negara ve Bank Rakjat; Hindistan'da İndustrial Finance Corp. ve Pakistan'da aynı adlı tesis; Mısır'da Industrial Bank; Meksika'da Nacional Financiaria ve aynı türde diğer birçok kurumlar, ülkelerindeki sanayileşmenin başlıca etkenleri olmuştur. Gerçekte, millileştirilmiş olan Endonezyadaki kurumlar hariç, karmaşık işletmeler, yani sermayenin yarısının devlet, diğer yarısının da özel sektör tarafından (yada milletlerarası teşekküller tarafından) sağlandığı, fakat devlet garantisi altında olan işletmeler söz konusudur.[46] Brezilya'da brüt sermayenin teşkilinde devletin payı 1948-1952 devresinde %30 ile %39 arasında oynamıştır.[47]

Özel sanayilerin gelişmesinde devlet garantisinin oynadığı kesin rol, Birleşmiş Milletler'in bir yayınında belirtilmiştir:

Herhalde, gelişme halindeki bazı şirketlerin donmuş sermayeleri kullanmada gösterdikleri başarı, hiç değilse kısmen hükümetle olan ilişkilerinin sonucudur. Küçük yatırımcılar, gelişme halindeki bir şirket tarafından kurulan bir sanayinin çökmesine hükümetin müsaade etmeyeceğini ileri sürmektedirler, ama bunda her zaman haklı değildirler. Böyle bir yatırımın sağladığı gözle görünür güvenlik (?), tamamen özel bir teşebbüs tarafından kurulmuş yeni bir sanayi ile ilgilenmiyecek kimseleri cezbetmek için yeter. Hükümetler, özel sermayeyi, kurulmasını tasvip ettikleri sanayilere çekmek için bazen daha kesin bir şekilde davranmışlar ve asgari bir temettüyü garanti etmişlerdir. Mesela Bombay'daki Bazalkolt Çimento Fabrikası, hükümetin 5 yıl süre ile yılda asgari %3 bir temettüyü garanti etmesinden sonra 1948'de adi anonim bir şirket olarak kuruldu.»[48]

Gerçekte azgelişmiş ülkelerde bir sanayi burjuvazisinin doğuşu, devlet siparişlerinin, devletin garantiler şeklindeki teşviklerinin ve devlet kasasının yağma edilmesi-

nin (bilhassa soysuz devlet memurları ve politikacılar tarafından) müşterek sonucudur.[49]

Albay Batista'nın, Küba'daki diktatörlüğü sırasında 200 milyon dolarlık muazzam bir servet biriktirdiği ve Güney Kore'de Syngman Rhee zamanındaki başkan yardımcısının da 50 milyon tutarında bir servet sahibi olduğu belirtilmektedir.

Azgelişmiş ülkelerdeki bu «devletçilik», XVI. yüzyıldan XIX. yüzyılın başlangıcına kadar Avrupa'daki ekonomik «devletçiliğe» (yada XIX. yüzyılın ikinci yarısından XX. yüzyılın başlığıcına kadar orta ve doğu Avrupa'daki «devletçiliğe»), çağdaş «devletçilikten» daha yakındır. Sanayice ilerlemiş ülkelerin ekonomisine devletin artan müdahelesi, gerçekte başka özellikler göstermektedir.

Tıpkı azgelişmiş ülkelerdeki devletçilik gibi, **bu devletçilik, de kapitalisttir. Yani burjuva sınıfının servetini ve iktidarını ortadan kaldırmaya değil, kuvvetlendirmeye çalışır.** Sovyetler Birliği'nde ve II. dünya savaşı ertesinde Doğu Avrupa'da, Çin'de, Kuzey Kore'de ve Kuzey Vietnamda gerçekleşen millileştirmelerden tamamen farklıdır bu. Fakat, azgelişmiş ülkelerdeki «devletçiliğin» aksine sanayice ilerlemiş ülkelerde devletin ekonomiye artan müdahalesi sınai sermayenin ilkel birikimini, bir kapitalist sanayinin **meydana gelmesini** teşvik etmeye değil, tersine **olgunluk çağından gerileme çağına geçen** bir kapitalizmin büyümesini sağlamaya yarar. Birincisi doğuma yardım eden forsepstir; ikincisi endişe verici bir muntazamlıkla tekrar tekrar beliren bir tümörü kesmeye yarayan neşterdir.

■ Tekel Kârlarının Teminatçısı Olarak Devlet

Tekelci kapitalizm, sistemin normal çarklarından bir kısmının az çok devamlı bir şekilde durduğunu (işlemediğini) görür. Aşırı tekel kârları üretimde bir miktar sınırlandırmayı (bundan dolayı da yatırımlarda bir sınırlandırmayı) gerektirir; fakat dış piyasalar I. dünya savaşından, özellikle, II. dünya savaşından sonra emniyet

sübabı rolünü gitgide daha az oynadıklarından, bazı sektörlerin (ve ülkelerin) aşırı kapitalizasyonu ile diğer sektörlerin ve diğer ülkelerin noksan kapitalizasyonu (ve azgelişmişliği) arasında bir yakınlık vardır.

Öte yandan, teknik ilerleme, tam ve uzun süreli rantabl işletme şansı gitgide azalan ilk yatırımların miktarca daha çok olmasını gerektirir. Demek ki, sermayelerin nisbi bolluğu, sadece azgelişmiş ülkeler ile değil, üretici bir şekilde kullanılmayan teknik buluşlar (yenilikler) ile bir aradadır. Kapitalist üretim tarzının normal işleyişi, kapitalizmin hikmeti vücudu olan toplam sermayenin değerlendirilmesine daha az elverir. Sistem bir çıkmaza girmiş gibi görünür.

Ekonominin normal işleyişinin kendisine artık sağlayamayacağı şeyi, devletin ekonomiye müdahalesiyle elde etmeye çalışan tekelci kapitalizm, bu çıkmaz içindedir ki, devlete büsbütün başvurur. **Burjuva devlet, tekel kârlarının başlıca teminatçısı olur.**(6)

1. **Devlet, rantabl olmayan temel sektörleri canlandırmayı üzerine alır. Bu canlandırma,** enerjinin yada temel hammaddelerin satış fiyatında bir azalmaya yolaçar, bu da maliyet fiyatının düşmesini, rekabetçi kapasitenin artmasını, işlenmiş ağır mamuller sanayiinin (makinalar, elektrik cihazları, nakil araçları), yani bugün büyük sermayenin belkemiği olan sanayi sektörünün, ortalama kâr oranının artmasını sağlar.

Zaten, millileştirilmiş şirketlere, geniş ölçüde, özel sektörün temsilcileri hakimdir. Büyük Brintanya misali bunu açıkça ortaya koymaktadır:

Britanya'da millileştirilmiş işletmelerin idare meclislerindeki 272 görevin 106'sı 1956'da özel şirketlerin müdürleri tarafından yerine getirilmektedir. (Bunların 49'u özel sigorta kumpanyalarının müdürleri, 31'i de banka müdürleridir.) Ayrıca bu idare meclislerinde bizzat millileştirilmiş işletmelerin 71 teknik direktörü yer almaktadır. Bunlara ödenen son derece yüksek aylıklar, burjuva görüşlerin bir katalizörü olmaktadır. (British Transport Commissionun başkanı yılda 8500 sterlin; National Coal

(6) «Devletin ekonomik hayata bu artan müdahalesi, demek ki, önce fertleri, sonra da **işletmeleri** bazı rizikolardan **korur.** Iktisat diliyle söyleyecek olursak, bu tutum bir sigorta **prensibi ile** özdeştir.» [50]

Board'un başkanı yılda 7500 sterlin; Central Electricity Authority'nin başkanı yılda 8500 sterlin almaktadır.)

Britanya ve Fransız kömür madenlerinin millileştirilmesi; bu aynı ülkelerde elektrik sanayiinin millileştirilmesi, İtalya'da petrolün millileştirilmesi; Avusturya'da demir madenlerinin, petrolün ve elektriğin millileştirilmesi; Hollanda'da millileşmiş bir maden kömürü sanayiinin kurulması, yani bazen sol hükümetlerin, bazen sağcı hükümetlerin yada «milli birlik» hükümetlerinin başvurdukları tedbirlerin hepsinin amacı aynıdır: İmalat sanayiine daha düşük maliyet fiyatları sağlamak. Bu tedbirlerin tümü hemen hemen patronların çoğunluğunca kabul edilmiştir. Eğer şu yada bu tedbir burjuvazi tarafından açık polemiklere konu edilmişse, bunun sebebi, bu türlü bir millileştirmeye toptan bir muhalefet değil, çok belirli bazı sektörlerdeki menfaat ayrılıklarıdır.

Aynı türden bir başka tipik misal de, Almanya'da Temmuz 1937'de faaliyete geçmiş olan Hermann Goering Werke'nin kuruluşu ile ilgili olandır. Bu işletmenin amacı, rantabl olmayacak kadar az bulunan bu demir madeni filizlerini işletmektir. Bu madenlerin özel işletilmesi ithal malı maden filizinden alınan gümrük vergilerinin artırılmasını gerektirecek, bu da büyük imalat sanayilerinin kârlarının azalmasına yolaçacaktı.

Yukarda söylediklerimiz, millileştirmelerin işlenmiş mamuller imal eden sektörlerin menfaatlerine, zaruri olarak **sadece** bunların menfaatlerine uygun düştüğü (tekabül ettiği) anlamına katiyyen gelmez. Aksine bu millileştirmeler, sermayeye ödenen tazminatın azaltılması, yada sıfıra indirilmesi, özel sermaye temsilcilerinin yönetimden uzaklaştırılması; yönetime işçilerin katılmasının sağlanması, yada demokratik bir işçi kontrolüne tabi tutulması ve millileştirilen sektörlerin bir işçi hükümeti tarafından genel planlama amacı ile, bilhassa, öncelikle, bazı sosyal hedeflere (hekimliğin parasız olması) yada ekonomik hedeflere (tam istihdam) erişmek için kullanılması şartı ile **hakiki bir kollektif ekonomi okulu** olabilir.

2. **Güçlük içindeki kapitalist işletmelerin desteklenmesi.** Bu fenomen ekseriya, millileştirilmiş işletmelerin, artık rantabl olmadıkları halde tekrar özelleştirilmesi şek-

linde görünür. Her iki durumda, kârların özelleştirilmesiyle **birlikte,** zararların **millileştirilmesi** söz konusudur.

Böylece, 1931 büyük banka krach'ından sonra Weimar Cumhuriyeti **Dresdner** ve **Danatbank'**ın hisse senetlerinin %90'ını; **Kommerz und Privatbank'**ın hisse senetlerinin %70'ini; **Deutsche Bank'**ın hisse senetlerinin %35'-ini satınaldı; Özel bankalar büyük kârlar sağlamaya başladıkları andan itibaren bu hisse senetlerinin tümü bu bankalara geri verildi.[51](7)

Aynı şekilde Nazi rejimi de, **Vereinigte Stahlwerke'**-de çeşitli tersanelerdeki ve Hapag gibi deniz nakliyat şirketlerindeki iştiraklerini özel sektöre devretti ve belediyeye bağlı gaz ve elektrik şirketlerini özelleştirdi.[53]

3. Kamu arazisinin yada devlet gelirleriyle kurulmuş işletmelerin tröstlere devredilmesi.

Bunun en açık örneği, II. dünya savaşı sırasında Birleşik Devletler hükümeti tarafından kurulmuş şirketlerin durumudur. Barış zamanında kullanılabilir ve değeri 11,5 milyar dolar olan yeni tesislerin tamamının %77,4'ü, bunların satınalınmasında öncelik hakkından yararlanan büyük tröstler tarafından yönetildi.[54]. Bu tesislerin çoğu bilfiil bu tröstlere satıldı. Geneva'daki demir fabrikasının U.S.Steel Corp.'a ve sentetik kauçuk fabrikalarının büyük bir kısmının kauçuk tröstlerine (Good-Year, Goodrich, U.S. Rubber, Firestone) ve petrolün (Esso Standart, Gulf Oil. Texas Cy. v.s.)ye devredilmesi son derece tipik örneklerdir. Bu fabrikalardan bazıları maliyet fiyatlarının çok altında satıldı. Mesela Kobuta bütan fabrikası (Pennisylvania) 49 milyon dolara kurulduğu halde, Koppers Co.'ye 2 milyon dolara, Luisiana'daki Baton Rouge bütan fabrikası 25 milyon dolara mal olduğu halde Esso Standard'a 15 milyon dolar karşılığında satıldı.[55]

Büyük Britanya'da savaş sırasında kurulmuş **agency factory**'ler aynı akıbete uğradı. Nazi Almanya'sı «milli savunma için gerekli» görülen firmaların yayılmasını finanse etmek amacı ile çok daha ince bir sistem geliştirmişti: İştirak hakkı olmaksızın devlet fonları (devlet istik-

(7) Profesör Ritterhausen bu desteklemenin, hükümetl, altın ve dövlz rezervlerini tasfiye etmek zorunda bıraktığını ve bunun da uzun vadeli bir enflasyona yolaçtığını ileri sürmektedir. [52]

razı) yada özel fonlarla finanse etme sistemi: «Gemeinschaftsfinanzierung».[56]

Birleşik Devletler'de nükleer sanayiin durumunu da belirtmek gerekir. Hükümetin gerçekleştirdiği ve masrafları münhasıran Devlet hazinesince karşılanan nükleer araştırmaların başlangıcından itibaren 10 kadar tröst çalışmalara katıldılar ve rakiplerine oranla kendilerine müthiş imtiyazlar sağlayan son derece önemli bilgileri böylece edindiler. Hem de hiçbir masrafa girmeksizin. Bu tröstler şunlardı: E.I. du Pont de Nemours; Allied Chemical and Dye; Tennessee Eastman; Dow Chemical; American Cyanamid; Monsanto Chemical; Kellexe Corp.; Westinghouse Electric; Carbide and Carbon ve General Electric (bu tröst Handford fabrikalarını yıllarca yönetmiştir).[57]

Nükleer enerji hakkında 1954'de çıkarılan kanun, kamu alanında kurulmuş ve değeri 12 milyar olan bir sektörü -nükleer konudaki bütün teknolojik ve bilimsel bilgiler- pratikte, özel tröstlere, yani bunu paraya tahvil edip dilediklerı gibi sermayelendirebilecek tröstlere devretmiş oldu:

«Atom enerjisi komisyonu nükleer bilgilerin başkaları tarafından öğrenilmesine esaslı bir şekilde yardımcı olmak emrini almıştı. Açıkça söylemek gerekirse, bu alandaki hakiki öncü çalışmanın bir kısmının şüphesiz hükümet yardımı ile (masrafların hükümet tarafından karşılanmasıyla) gerçekleşeceği, buna karşılık, önemli rizikolardan kurtulmuş ve geniş ölçüde «teşvik gören» özel teşebbüsün büyük kârlar sağlayacağı anlamına gelmektedir bu.»[58]

Aynı yazarlar bu sistemin pratikte nasıl işlediğini de belirtmektedirler. Özel bir atom reaktöründe kullanılan nükleer malzeme, tıpkı bu reaktörden elde edilen malzeme gibi, Birleşik Devletler'in mülkiyetinde kalmaktadır. Demek ki A.E.C. (Atom Enerjisi Komisyonu) «nükleer karbüranı» «satmakta» ve plütonyumun «küllerini» «tekrar satınalmaktadır».

«Demek ki, **Federal Power Commission**'un Kongre'ye bildirdiği gibi, hükümet karbüran için talep ettiğinden daha fazlasını küller için ödeyecektir. Böylece, hükümet elektrik sanayiine ve diğer faaliyet kollarına, işletme mas-

raflarını kendisi ödeyerek, para yardımında bulunabilecektir. Ayrıca, bu işlemler boyunca yapılan aşırı masrafları çıkarmak için hiçbir şey öngörülmemiştir.»[59]

4. Özel işletmelere yapılan dolaylı yada dolaysız para yardımları.

Son 30 yıl boyunca hükümetlerin bellibaşlı kapitalist ülkelerdeki özel işletmelere (teşebbüslere) yaptıkları dolaylı yada dolaysız para yardımlarının (vergi almamak ve diğer mali avantajlar) listesi kalın bir cilt tutabilir. Biz en tipik birkaç misali zikretmekle yetineceğiz.

Birleşik Devletler'de hükümet hava ve deniz yollarına ve gemi inşaatına devamlı para yardımlarında bulunmaktadır. Birleşik Devletler posta idaresinin bir demecine göre, 5 büyük haftalık gazeteye yada dergiye uygulanan posta indirimleri her yıl hükümete 25 milyon dolara malolmaktadır.[60] «Milli savunma içindir gerekçesine dayanan» fevkalade amortisman, 1950-1954 yılları arasında Amerikan sanayii tarafından gerçekleştirilmiş 20 milyar dolarlık yatırımın büyük bir vergi indiriminden yararlanmasını sağlamıştır. Bu yatırımların %90'ı büyük işletmelerde gerçekleştirilmiştir. Böylece, vergi tasarrufundan sağlanan munzam kârlar milyarlarca doları bulmaktadır.

Büyük petrol şirketlerinin, gelirlerinin bir kısmını yeni petrol kaynaklarının araştırılmasına ayırmalarını sağlayan «tabii rezervlerin tükenmesi» hakkındaki kanun, bu şirketlerin net gelirlerini -vergi tasarrufu sayesinde- milyarlarca dolar artırmıştır. Bu kanun halen şirketlere **yılda** 700-750 milyon dolar gelir sağlamaktadır.

Savaş malzemeleri de tröstlere büyük miktarda kâr marjları bırakmıştır. Böylece, Kore Savaşı sırasında **Detroit Ordnance Center,** 1000 jeneratörü imal edip tanesi 52 dolara Chrysler'e satan **Electric Auto-Lite**'dan satınalmaktansa, tanesi 77,20 dolara **Chrysler Corp.**'dan satınalmayı tercih etmiştir. Bu garip «serbest rekabet» rejiminde zaten, bizzat Electric Auto-Lite bu jeneratörleri tanesi 87 dolara doğrudan doğruya devlete satmayı reddetmişti.[63]

5. Kârın devlet tarafından açıkça garanti edilmesi.

Kapitalizmin çöküş devrindeki bir ekonomide, [yani]

yayılma halindeki bir Devlet sektörü ve gittikçe önem kazanan silahlanma ekonomisiyle karakterize edilen bir ekonomide bayındırlık işleri, fiyat tanzimi ve Devlet siparişleri konusunda bu garantinin bilhassa büyük bir önemi vardır.

Nazi Almanyasında ekonomik canlanmanın tümü **devletin ödemeyi garanti ettiği** poliçelerle finanse edildi. Ekonomik canlanmayı sağlamak için çalışan bütün müteşebbislerin kârlarının garanti edilmiş olduğunu gösterir bu.[64] III. Reich sentetik kauçuk sanayiini geliştirince, ilgili firmalarla **Wirtschaftlichkeitsgarantievertrage** (rantabiliteyi, yani kârı garanti eden) anlaşmalar imzaladı, Bu anlaşmalar gereğince devlet, «bu firmalara maliyetlerini, asgari bir satış hacmini, 'makul bir kâr' marjını garanti ediyordu. Amortisman, maliyetlerin önemli bir kısmını teşkil etti. Kredilerin temsil ettikleri yatırımı amorti etmek için gerekli meblağlar da dahil edildi.»[65]

Hermann Goering Werke'nin kuruluşu sırasında 130 milyon R.M. tutarındaki hisse senedi bankalara yada «ekonomik bakımdan ilgili çevrelere» satıldı. Bu hisse senetleri hükümet tarafından garanti edilen bir temettü sağlıyordu.[66] Nazi Hükümetinin fiyatların tesbiti ile ilgili çeşitli kararnameleri (devlet siparişleri hakkındaki 26 Kasım 1936 ve 21 Kasım 1938 tarihli kararname ile savaş devri ekonomisi hakkındaki 4 Eylül 1939 tarihli kararname) açıkça yada zımnen «makul bir kârı» öngörmektedir.[67]

Birleşik Devletler'de 5 yıldan beri, petrol sanayii ve şeker sanayii, devlet makamlarınca empoze edilen üretimi kısıtlama politikası sayesinde, pratikte, daimi bir kâr sağlamaktadırlar:

«Maden bürosu, her ay muhtemel talebi hesaplamakta ve tanzim komisyonları kendi devletlerindeki petrol üreticilerine kuyularından çıkarılabilecek ham petrol miktarı hakkında bilgi vermektedir. Bu işlemden amaç, topraktan çıkarılan petrolün, ithalatı da gözönünde tutarak, genellikle Amerika'da bu ürüne olan talebi karşıladığını garanti etmektir. Plan 20 yıldan beri başarı ile yürütülmektedir. Farklı şekilde islemesine rağmen, Amerikan Şeker Sanayii buna oldukça benzer bir plan uygu-

lamaktadır. Ham şekeri sağlayanların çoğu yabancı ülkelerde bulunduğu için arzla talep arasındaki ayarlama, ham şeker ithalat kotasını tesbit etmek yetkisini haiz tarım bakanlığı tarafından gerçekleştirilmektedir.[68]

Petrol üretimini kısıtlama politikasının amacı, gerçekte büyük petrol tröstlerine «makul kârlar» sağlamak ve fiyatları tesbit etmektir.[69]

Silah imalatı yada hükümet hesabına yapılan üretimle ilgili her hususta Birleşik Devletler birçok kere «özel borçları, özel yatırımları, özel sermayeden ve özel anlaşmalardan sağlanacak kârları garanti etmiş fakat fiyatlarda 'halkın yararına' buna tekabül eden bir indirim yapmamıştır. Bunun sonucu, **kârlarında mütekabil bir indirim yapmaksızın, özel kapitalizmin rizikolarının sosyalizasyonudur.»[70]**

Özel sermaye ihracatı hakkındaki yeni kanun yabancı ülkelere sermaye yatırımında devletin yada devlete bağlı teşekküllerin (E.C.A., M.S.A. veya F.O.A. dairesinin) garantisini öngörmektedir. Bu sistem Alman kauçuk tröstü **Phoenix Werke**'nin hisse senetlerinin %50'sinin Amerikan tröstü Firestone Cy. tarafından satınalınmasını garanti etmek için uygulanmıştır.[8] «Kore savaşı boom'u» sırasında Birleşik Devletler'de fiyatların dondurulması tekrar uygulanınca **Office of Price Stabilisation,** dondurulmuş fiyatların net sermaye üzerinden %10 bir kâr marjı ihtiva etmesi gerektiğini 18 Şubat 1952'de kural haline getirdi.

Kârlar konusunda devlet garantisinin yeni bir veçhesi **de ihracat rizikosunun garanti edilmesidir.** Milletlerarası amansız rekabet, milletlerarası büyük siparişlerin -bilhassa donatım malları, fakat çoğu zaman da tüketim malları -hemen hemen daima kredi ile yapılmasını gerektirmektedir. Hükümetlerin çoğu bundan doğacak büyük rizikoyu karşılamakta ve devlete bağlı kurumların da aynı şekilde garanti etmesini sağlamaktadır. **Wirtschaftsberichte de la Rhein-Main-Bank**[71] bu konuda 4 Batı Avrupa ülkesinde yürürlükte bulunan kanunlara göre aşağıdaki tabloyu vermektedir:

(8) Dünya Imar ve Kalkınma Bankası tarafından özel şirketlere yapılan ikrazatın büyük bir kısmı ya tamamen yada kısmen hükümetler veya hükümete bağlı kurumlar tarafından garanti edilmiştir.

- **Federal Almanya:** Çok düşük oranlı (%0,4 ila %2,5) kredi sigortası; zararların %60-85'inin garanti edilmesi.

- **Fransa:** İthalatçı ülkedeki para «felaketleri» ve siyasi olaylar neticesinde meydana gelenler dahil, %80'e kadar hasar sigortası. Sigorta, «reklam zararları rizikosunu» da kapsamaktadır.

- **Büyük Britanya:** %85-90'a kadar rizikoların devlet tarafından karşılanması, %0,25- 0,50 oranında sigorta primleri. Burada da reklam masrafları, seyahat masrafları, iş temaslarından masraflar da rizikonun kapsamına girmektedir.

- **Hollanda:** İhracat kredilerinin devlet tarafından sigortası. Muhtemel zararın %75-90'ının karşılanması, ayrıca devlet, ihracattaki anket, seyahat, reklam ve yabancı ülkelerdeki ardiye masraflarının %50'sini karşılamayı garanti etmektedir.

■ Devlet ile Tekellerin Kaynaşması (Birleşmesi)

Demek ki, Devlet tekeller için, artan bir ölçüde, gerekli bir araç olmaktadır. Tekellerin hakettiklerine inandıkları kârı, yani ortalama kârı değil, aşırı kârı gerçekleştirmek artık sadece «ekonomik kanunlar» mekanizmasına bağlı olamaz; Devletin ekonomi **politikası,** bu «aynı kanunları», tekellerin kârlarını tehdit ettiği andan itibaren, gereğinde, zararsız hale de getirmelidir.(9) Tekellerle devlet arasındaki bu samimi işbirliği «ekonominin devlete tabi olmasının» bir sonucu değildir. Aksine bu işbirliği, devletin yönetici personeli ile büyük tekellerin yöneticileri arasındaki gittikçe artan kişisel birleşmeden dolayı, devletin tekellere tabi olduğunu ifade eder.

Devletle büyük tekeller arasındaki bu kaynaşma Birleşik Devletler'de en yüce noktasına erişmiştir. Uzun yıllardan beri Amerikan ekonomisinde kilit mevkilerini işgal eden siyaset adamlarının çoğu, büyük «business - men» (işadamları)dır.

(9) Hiçbir zaman buhran devresinde değil, fakat tam istihdam devresinde ücretlerin dondurulması söz konusudur.

Savaş üretimi dairesinin (W.P.B.) yöneticileri, birbiri ardısıra, hep büyük tröstlerin yöneticilerinden seçilmiştir; General Motors tröstünden Knudsen; Sears Roebuck ticaret tröstünden Donald Nelson; General Electric tröstünden Charles A. Wilson. E.C.A.'nın başlıca yöneticileri arasında otomobil tröstü Studebaker'in eski başkanı Paul Hoffmann, Birleşik Devletler'deki en büyük demiryolu sanayicilerinden biri olan W. Averell Harrimann.

1945'te dışişleri bakanı olmadan önce ödünç verme ve kiralama teşkilatının yöneticiliğini yapan Edward R. Stettinius jr., çelik tröstü United States Steel Corporation'un eski bir başkan yardımcısıydı. Dışişleri bakanı sıfatıyla General Marshall'ın sağ kolu olan Robert A. Lovett, Wall Street'in tipik bir temsilcisidir. Ve en büyük demiryolu tröstlerinden biri olan Union Pacific'in başkanlığına atanmıştır. Truman idaresi zamanındaki bir başka bakan, Maliye Bakanı John W. Snyder de, Wall Street'in tipik bir temsilcisidir ve Saint - Louis'deki First National Bank'ın başkan yardımcılığına atanmıştır. Selefi banker Henry Morgenthau jr., kısa bir süre sonra Modern Industriel Bank'ın başkanı olmuştur. 1941-1949 arasında deniz kuvvetleri, sonra da savunma bakanı olan James Forrestal, bir bankerdi ve büyük yatırım müessesesi Dillon, Read and Cy'nin başkanı idi. Forrestal'ın yerine Savunma Bakanı olan Louis A. Johnson, B. 36 ve B. 45 uçakları Amerikan stratejisinin temeli haline gelen uçak tröstü Consolidated Vultee Aircraft'ın başkanlığına atanmıştır.[72] C. Wright Mills[73], Eisenhower zamanındaki başkanların da kimliklerini açıklamaktadır.

Büyük Britanya'da Simon Haxey, **Tory M. P.** kitabında 1939'dan önce «milli» (muhafazakar) hükümeti desteklemiş olan 415 milletvekilinden 181'inin hisse senetli şirketlerde 775 direktörlük görevini yerine getirdiklerini tesbit etmiştir.[74] 1908 ile 1937 arasında birçok kereler bakanlık yapmış olan Lord Runciman, Britanya'nın 6 büyük bankasından birinin, Wesminster Bank'ın ve diğer birçok tröstün direktörlüğünü yapmıştır. Babası öldüğünde kendisine 2 milyar franklık bir miras bırakmıştır. 1919 ve 1922 yılları arasında çalışma, ticaret ve ma-

liye bakanlığı yapmış olan vikont Horne, Lloyds Bank'ın direktörü olmuştu. Ölünceye kadar bakanlık yapmış olan Lord Stanley, Barclays Bank'ın direktörü idi. Savaş kabinesinde ve 1951'de Churchill hükümetinde bakan olarak bulunan Sir John Anderson, Vickers ve Midland Bank'ın direktörlüğüne atanmıştır. Savaş sırasında hava kuvvetleri bakanı olan Clement Davies, Lever Bros tröstünün direktörlüğünü yapmıştır. Birçok kabinelerde bakanlık yaptıktan sonra muhafazakar hükümette başbakan olan Harold Macmillan, büyük bir demiryolu tröstünün direktörlüğüne atanmıştır ve kendi adını taşıyan büyük yayınevinin sahibidir. İki savaş arasındaki muhafazakar bakanlardan üçü, Bonar Law, Baldwin ve Neville Chamberlain çelik sanayiine, özellikle de Vickers tröstüne bağlıydı. Chamberlain kabinesinde bakanlık yapan L.S. Amery cephane ve silah tröstü Cammell Laird and Cy.' nin direktörü olmuştur.

Aralık 1938'de Britanya hükümeti silahlanma programının uygulanmasını kontrol etmek için 6 kişilik bir komite tayin etti. Bunların 6'sı da tekellerin yöneticisi idi :

M.J.S. Addison, sentetik dokuma tröstü Courtaulds'un direktörü;

Sir George Beharell, kauçuk tröstü Dunlop'un direktörü;

M.D.F.B. Bennett, kimya tröstü Imperial Chemical Industries'in direktörü;

M.J.O.M. Clark, iplik tröstü J. and P. Coast Ltd;

Sir Geoffrey Clarke, deniz naliyat tröstü PP. and O. Steam Navigation'un direktörü;

M.F.D'Arcy Cooper, Lever Bros and Unilever tröstünün direktörü.

Neumann'a göre, Almanya'da «Reichsgruppen», «Transportgruppen», «Wirtschaftsgruppen» ve «Industriefachgruppen»'in 173 başkanından 13'ü devlet kurumlarının temsilcisi, 9'u devlet memuru, 93'ü büyük kapitalist'tir. Ve 56'sının da kökeni bilinmektedir. «Reichsgrupp Industrie»nin başkanı Wilhelm Zangen, çelik tröstü Mannesmannwerke'nin genel direktörü ve elektrik cihazları tröstü A.E.G.'nin idare meclisi üyesidir. 20

Mart 1941'de kurulmuş olan maden kömürü tröstü «Reichsverband» birkaç büyük tekel tarafından yönetilmiştir: von Bohlen, Flick, Knepper v.s.[75]. 1943'de Speer, bütün sanayii kontrol etmek için «Hauptausschüsse» (genel komiteleri) örgütleyince bu teşekkülerin yöneticilerinin çoğu büyük tröstlerin temsilcileri tarafından seçildi. Uçak sanayii sektörü: Fraydag, Henschel Flugzeugwerke tröstünün temsilcisi; gemi inşaat sektörü: Blohm and Voss tröstünün temsilcisi; zırhlı araçlar sektörü: Rohland. çelik tröstü Vereinigte Stahlwerke'nin temsilcisi; uçak donatımı sektörü: Heyne, A.E.G. tröstünün temsilcisi; makine inşaatı sektörü: Mauterer, Hermann Goering Werkenin temsilcisi; kimyasal savaş sektörü: Ambros, I.G. Farben tröstünün temsilcisi; askeri cihazlar ve genel cihazlar sektörü: Zangen, Mannesmannwerke tröstünün temsilcisi; optik ve mekanik aletler sektörü: Küppenhender, Zeiss tröstünün temsilcisi: elektroteknik sektörü: Bauer, Siemens tröstünün temsilcisi.

Fransa'da eski Vişist «organizasyon komitelerinin» dağılması ile birlikte hükümet bütün arşivleri patron örgütlerine tevdi etti. Bunlar 1946'da özellikle seçimleri «örgütlemiş olan» «ekonomik ve idari incelemeler merkezini» kurdular. 1951'de seçim kampanyaları sırasında «rue de Penthievre» tarafından yardım görmüş olan 160 milletvekilinin listesi parlamento'da dağıtıldı. «Meslek birliklerinin en tanınmış temsilcileri, ekseriya kısa bir görüşme sonunda idari makamların sanayi hakkında 'münasip' kararlarını sağlamakla kıvanç duymaktadır.»[76]

Büyük tröstlerin günlük politikaya doğrudan doğruya katılmaları -kökenleri XX. yüzyılın başlarına kadar, hatta bazı büyük maliyeciler için XIX. yüzyıla kadar uzanan fenomen-Birleşik Devletler'de olduğu gibi Avrupa'da da birçok tekeller tarafından planlanmıştır. Gulf Oil tröstü: «Gulf ve diğer bütün Amerikan kumpanyaları boğazlarına kadar politikaya batmışlardır. Ya bu ortamda yuzmeye çalışacağız, yada boğulacağız» diye açıkça söylemiştir.[77] Hamburg'ta çıkan haftalık gazete Die Zeit'de de açıkça şöyle denilmektedir:

«Turistlere Bonn'daki parlamento binasını gösterip 'kanunlar burada yapılır' deniliyor, onlara Palais Schaum-

burg gösterilip 'işte Federal Almanya Başbakanı burada oturur; hükümet buradan yönetilir' denmektedir. Belki de onlara Coblence sokağı boyunca yeralan ve güçlü bir meslek birliği tarafından yaptırılmış olan herhangi bir büyük bina gösteriliyordur. Fakat şüphesiz kimse onlara 'kanunları yapmayan, fakat yapılan herşeyin, ortaklarının arzusuna uygun olmasına dikkat eden adamlar bu ve benzeri evlerde (bunların bazıları pek ilginç değildir) oturmaktadır' demiyor.»[78]

Profesör Galbraith'in bir yandan devlet ile sendikalar, öte yandan patron birlikleri arasında bir çeşit dengenin kurulacağını öne süren teorisinin bu şartlar içinde tamamen aldatıcı olduğu anlaşılmaktadır. Mülkiyeti ve iktidarı (kudreti) sağlayan belli şartların köklü bir şekilde değişmemesi için bu denge mevcuttur. İşçi örgütleri tarafından gerçekleştirilen (koparılan) her reform, sınıf düşmanlarına sağlanan avantajlarla gitgide hızla nötr hale getirildiğinden, **tekelci düzenin devam etmesi** bu dengenin sonucudur.

Zaten, en uyanık -burjuva- uzmanlar bunu seve seve kabul etmektedirler. İşte, Jacques Houssiaux:

«Çağdaş misallerin de gösterdiği gibi, denge unsurları büyük işletmelerin tekel iktidarını kısıtlamak gücüne gerçekte sahip değildirler. Bazı tedbirler sadece bir otorite transferinden (değişikliğinden) ibarettir. Diğer tedbirler de büyük işletmede yeni rakip kurumlar yaratmakta, fakat bunların da mahiyeti değişmemektedir. Nihayet, diğer tedbirler büyük işletmelerle bunları kontrol etmekle görevli kurumlar arasında hızlı bir geçişmeye (kaynaşmaya) yol açmaktadır: 1940'dan sonraki organizasyon komiteleri tecrübesi bunu doğrulamaktadır. Demek ki antikapitalist tedbirlerin kapsamından (geçerliliğinden) haklı olarak şüphe edilebilir».[79]

Profesör Adams ve Gray bu «geçişme»nin mahiyetini çok daha açık bir şekilde belirtmişlerdir:

«Denge gücü, en iyi durumda bile, rekabetin yerini almaktan çok, bunu tamamlamaktadır. Denge gücü, rekabet olmayınca, uzun müddet yaşayamaz ve bunun işleyisi devlet organlarının politikası için idari bakımdan etkili ve açık bir hareket hattı göstermez. Üstelik, denge

gücü, düşey entegrasyonla en yüksek seviyede mali işbirliği ve kontrolla sık sık baltalanır. En güçsüz tarafın yararına hükümetin müdahalesi sayesinde bu bozukluklara denge gücünün çare olabileceğini ileri süren tez oldukça gerçek dışıdır. Bu tez hükümetin yekpare, muhtar, kendi kendine yetecek bir organ olduğu, yani başka bir deyişle, siyasi iktidarın güçsüzler yararına müdahale ederek ekonomik gücü daima nötr hale getireceği tezinden, kabul edilemiyecek bir tezden hareket etmektedir. Ne yazık ki, bu sadece dindarca bir yakarıştır. Tecrübe öğretmektedir ki, ekonomik menfaat grupları bugün, genellikle, hükümet kurumları içinde ve onların aracılığı ile taleplerde bulunan siyasi ünitelerdir. **Ekonomik gücün, siyasi iktidarın desteğini sık sık sağladığını ve hatta talep ettiğini tecrübe göstermektedir».**[80]

Wright Mills, **The Power Elite** adlı kitabında «sık sık» kelimesi yerine bugün Birleşik Devletler'de «daima» kelimesinin kullanılması gerektiğini harikulade bir şekilde göstermiştir. Zaten Profesör Adams ve Gray de bunun niçin böyle olduğunu açıklamaktadırlar: «Ekonomik kudreti sağlamlaştırmaya çalışanların, amaçlarını gerçekleştirmek için, halkoyunu, yani hem sosyal haberleşme araçlarını, hem de hükümeti kontrol etmeleri gerekir. Böylesine kontroller piyasanın kontrolu için olduğu kadar tekelin kuruluşu ve devamı için de gereklidir. İşte sınırsız tekelci kudretin nihai tehlikesi, son tahlilde bütün topluma hakim olabileceği ve bütün hürriyetleri yok edebileceği perspektifi (ihtimali)dir.»[81]

■ Otofinansman

Mali sermaye gücünü bir yandan sanayi ve banka sermayelerinin yoğunlaşmasından, öte yandan, büyük işletmelerin ortalama boyutunun artmasından alır. Büyük sanayi, gitgide banka kredilerine bağlı kalıyordu. Bu bağlılık banka sermayesi temsilcilerinin büyük sanayie nüfuz etmesini gerektiriyordu.

Tekelci kapitalizmin gelişmesi ve kapitalizmin çöküş devresinde en yüksek seviyesine erişmesi, devlet ci-

hazı ile gitgide kaynaşması, mali sermayenin hakimiyet şartlarını değiştirmektedir.

Geri kalmış kapitalist ülkelerde ve eski kapitalist ülkelerin bazılarında (Belçika, İsviçre, bir bakıma da Fransa) mali sermaye, bir avuç bankanın ve mali grubun, sanayinin ve milli ekonominin tümü üzerindeki hakim durumuna dayanmaktadır. Buna karşılık büyük kapitalist ülkelerin birkaçında (Birleşik Devletler, Büyük Britanya, Batı Almanya, İtalya) durum daha ziyade sınai ve mali sermayenin bir arada etkili olmalarıyla karakterize edilir: Büyük tröstlerin birkaçı, kontrol ettikleri bankalar dahil, sanayinin bütün sektörlerine hakim olurlar ve birkaç banka da milli ekonomide kilit noktalarını elinde tutar.

Tekelci kapitalizmin mahiyetindeki bu değişiklik kapitalizmin çöküş devrinin temel iki fenomeninin doğrudan doğruya bir neticesidir: Aşırı kârların kapitalizasyonu ve bu sermaye fazlaları için yatırım alanlarının nisbi darlığı (yokluğu). Otofinansman, dağıtılmamış kârların rekor bir seviyeye eriştiği (Birleşik Devletler'de 1919'da 4,3 milyar, bu miktar II. dünya savaşından önce sağlanamıyacaktır)[82], I. dünya savaşından sonra ortaya çıkmıştır. Tröstler artık bir sermaye darlığına (kıtlığına) değil, bir sermaye bolluğuna uğramıştır.[83] Demek ki, kendilerine yatırım kredileri verilen bankalar tarafından da kontrol edilemezler artık. Disponibl sermaye fazlalarının «gelir getirmesi için» tröstler kendileri banka kurmaktadırlar. Sabit sermayelerinin amortismanı ve bunun teknik yenilenmesi ve üretim aletlerinin yayılması için gerekli bütün fonlar önceden biriktirilmiş ve emin rezervler haline getirilmiştir. Büyük işletmelerin sermaye inkişafının özel kredi ile, yada kamu kredisi ile (sermaye piyasası) değil, büyük tröstlerin bu ihtiyat fonları ile finanse edilmesidir otofinansman. Hisse senetli büyük şirketlerde I. dünya savaşı boyunca ortaya çıkan ve 1920'den sonra gittikçe yayılan otofinansmanın uygulanması ile birlikte çağımızdaki kapitalizmin evriminin gelişmesi bakımından son derece önemli birçok fenomen meydana gelir.

Büyük tekellerin birçoğu dağıtılan kârların sınırlan-

dırılması politikasını bilhassa uygularlar; kârların büyük kısmı üretici kapasiteyi artırmak yada sermaye haline getirmek için ihtiyat fonlarına yatırılır. Japonya'da aşağı yukarı 5 milyar yen'lik bir sermaye ile kurulmuş olan 85 büyük şirket, 1940-1942 yıllarında 611 milyon yen temettü dağıtmış ve 623 milyon yen'i ihtiyat olarak bir kenara koymuştur. Bu politika, dağıtılmamış kazançları kısmen vergiden muaf tutan birçok kanunla da kolaylaştırılmıştır.

Böylesine uygulamalar kendi hisse senetlerinin cari geliri ile yaşamak zorunda olan (rantiyeler, v.s.) küçük ve orta hissedarlara geniş ölçüde zarar verir. Temettülerinin yanısıra, bol miktarda hakkı huzur ücreti, yöneticilik ve müdürlük görevlerinden aylık ve hisse alan büyük hissedarlar ve tekel yöneticileri için bu politika her alanda bir kazanç demektir. Herşeyden önce, yönettikleri sermayelerin kitlesini artırır ve bu sermayelerin değerlendirilmesi imkanlarını çoğaltır. Yani bu politika sermayenin yoğunlaşmasına doğru bir safhadan başka birşey ifade etmez. Küçük ve orta kapitalistlerin büyük bir kısmının mülkiyeti ve gelirleri birkaç büyük kapitalistin kontroluna tabidir ve onların emrindedir: «Bir nisbi vergiye ve (yada) müterakki gelir vergisine tabi olacak önemli miktarda temettüleri almaktansa, kazançlarını işletmek büyük hissedarların menfaatinedir. Demek ki, hissedarlar arasında temettülerin tesbitinde gerçek bir etki (nüfuz) sahibi olabilenler sadece bunlardır, ve son 40 yıl boyunca vergi kanunlarındaki gelişme, temettüleri makul bir seviyede tutmak için bu nüfuzlarını kullanmalarına sebep olmuştur.»[84]

Otofinansman, pratikte, tröstlerin **sermaye ihtiyatlarının** ya para-sermaye şeklinde, ya yeni donatım malları şeklinde, yada bilançolarda gösterilmemiş stoklar şeklinde, artan önemine göre, uygulanır. Bu ihtiyatlar, sermayenin çoğu zaman eski hissedarlara bedava hisse senetleri dağıtılarak artırılmasına karar verilince resmen sermaye haline gelir.

Otofinansman devrinde tröstlerin zenginleşmesini tayin etmek için, demek ki, dağıtılan kârların gelişimini izlemekten çok, sermayelerinin ve gayrimenkul kıymet-

lerinin **(assets)** evrimini izlemek gerekmektedir. Ancak bu şekildedir ki bu aşırı kârlar hakkında bir fikir edinilebilir. Böylece **Almanya**'da temettü limitinin %6 olarak tesbitinden sonra (Haziran 1941 tarihli kanun gereğince) ve 1933'den beri birikmiş ihtiyatlar sayesinde 1466 kumpanya bedava hisse senedi dağıtımı yolu ile toplam sermayelerini 8 milyardan 12,5 milyar R.M.'ye çıkardılar.[85] En büyük Alman tröstü I.G. Farben'in sermayesinin ve gayrimenkul kıymetlerinin evrimi daha da ilginçtir:

	Nominal sermaye	Toplam servet (mevcudat)	Diğer şirketlere iştirak	Kârlar (kazançlar) (açıklanmış ihtiyatlar dahil)
	Milyon R.M.	Milyon R.M.	Milyon R.M.	Milyon R.M.
1933	680	1458	289	310
1938	680	1624	310	347
1940	733	1923	400	390
1941	760	2332	691	483
1942 yılının ilk 6 ayı	900	2632	720	517
1942 yılının ikinci 6 ayı.	1360			

Almanya'da 1948'deki para reformu sırasında 10 R.M., 1 D.M. ile mübadele edildi. Fakat işletmeler yeni sermayelerini diledikleri gibi değerlendirmek (hesaplamak) hakkını elde ettiler. Anonim şirketlerin çoğu sermayelerini 1 R.M. = 1 D.M. esasına göre hesapladılar. Böylece, işçilere ödenen değersiz R.M. karşılığında imal edilen, fakat ancak para reformundan sonra satılan mamul maddelerin stoklanması neticesinde sağlanmış aşırı kârlar sayesinde teşkil edilen muazzam ihtiyatlar sermayelendirildi.[10]

(10) Bu rakamlar, savaş neticesinde gerçekten büyük bir zarara uğranılınca 1923 - 24'te R. M. nin istikrarından sonra gerçekleştirilen nominal sermayelerin revalorizasyon rakamlarıyla karşılaştırılmalıdır. Eylül 1924'de 97 büyük şirket, 1913'de 650 milyon R. M. tutarında olmasına rağmen 560 milyon R. M. yi bulan bilançolarını revalorize etmişlerdir.

Bu kârların ve para reformunun ertesinde hükümet tarafından kabul edilmiş «liberal» bir fiyat politikasının sonucu olan kârların toplamı, İ.G. Farben'in durumunda görüldüğü gibi, son derece yüksektir. Bu tröstün 1,4 milyar R.M. tutarında bir sermayesi vardır. Sabit mallarının yarısından fazlası Doğu Almanya'da bulunuyordu. Bütün bu mallar yeni bilançoda sadece sembolik bir D.M. ile gösterildi. Bununla beraber, olağanüstü aşırı kârların kapitalizasyonu tröstün nominal sermayesinin değerlendirilmesini sağladı.

Ağır sanayi alanındaki bazı tröstler, sermayelerini 1 R.M. yerine 2 D.M. hatta daha fazlası üzerinden yeniden hesapladılar; böylece Klöckner ve Mannesman 1:2, ve Harpener Bergbau 1 : 3,7 oranını uyguladılar. Biriktirdiği 1000 R.M. lik senet karşılığında bir hayat sigortası sahibi 100 D.M. aldığı halde, Harpener'in bir hissedarı vaktiyle 1000 R.M. değerindeki hisse senetleri karşılığında 3700 D.M. aldı. İşte «hür teşebbüs»ün yarattığı «şans eşitliği» budur!..

Aşağıdaki tablodan da anlaşıldığı gibi, Amerikan tröstlerinin zenginleşmesi de herşeyden önce, servetlerinin artışında görülmektedir. (Bununla beraber 1958'de 1 doların satınalma gücünün 1935'teki doların satınalma gücüne göre sadece 0,5 dolar olduğunu hesaba katmak gerektir):

	(Milyon dolar)		
Sınai şirketler	1935	1945	1958
Standart Oil of New Jersey	1894,9	2531,8	7830,2
General Motors	1491,9	1813,9	7498
U.S. Steel Cor	1822,4	1890,8	4372,8
Ford Motors Cy	681,6	815,5	3347,6
Gulf Oil Corp	430,2	652,8	3240,6
Pennsylvania RR	2863	2224	2991
Du Pont de Nemours	581,1	1025,5	2755,6
Texas Corp	437,8	833,5	2729,1
New York Central RR	2356	1735	2625,9
Standart Oil (Indiana)	693,5	946,1	2535

Mali Şirketler	(Milyon dolar) 1935	1945	1958
Metropolitan Life İns Cy	4325	7562	15536,1
Prudential Life Ins Cy	3129	6356	13919,1
Bank of America	1277	5626	10639,1
Equitable Life Ins Cy	1816	3849	8875,7
Chase Manhattan Bank	2898	7452	7809,8
First National City Bank N.Y.	1881	5434	7802,6
New York Life Ins	2244	3814	6424,8
John Hancock Mutual Ins	931	1838	5163,3
Northwestern Mutual Ins	1072	1878	3727,5
Manufacturer Trust Cy	673	2693	3348,2

1948'de 1 milyar yada 1 milyardan fazla serveti olan 56 Amerikan şirketinin toplam aktifleri 129,2 milyar doları buluyordu. Yani Birleşik Devletler'de imalat sanayiindeki işletmelerin 225.000'inin toplam aktifini geçiyordu. Bu aktifler bu sırada 45.237 milyar Fransız Frangı etmektedir, **yani 45 milyon Fransız'ın toplam servetinin 2 katından daha fazladır.**(11) 1958'de en yüksek mevcudata sahip 50 Amerikan şirketi -American Telegraphs and Telephone Comp. 17,7 milyar dolar* ve Crocker-Anglo National Bank 1.527 milyar dolar-, toplam 206,3 milyarlık bir aktiften yani 93,000 milyar eski Fransız Frangı tutarındaki bir aktiften yararlanıyordu.

Birçok olgu bugün **başlıca kapitalist ülkelerdeki büyük tröstlerin ve büyük bankaların içiçe (interpenetration) olduklarını doğrulamaktadır, Birleşik Devletler'**de büyük bankaların yöneticileri tekelci büyük tröstlerin idare meclislerinde yeralmakta devam etmektedir. Böylece, son sıralara kadar New York'taki First National Bank'ın başkanı olan Alexandre C. Nagle, U.S. Steel Corp'un ve New York Central Railroad ve Prudential'in, (hepsi de Morgan grubu tarafından kontrol edilmektedir) idare meclisindedir. Öte yandan, General Motors'un (du Pont grubu) idare meclisi başkanı olan Alfred P. Sloan, Bank J.P. Morgan ve Cy.'nin idare meclisi üyesidir; Aluminum Cy. of America'yı kontrol eden gruba

(11) 1950'de Rene Pupin, bu servetin 19600 milyar fransız frankına yükseldiğini tahmin etmektedir. [86]

bağlı Richard K. Mellon, Mellon National Bank of Trusts C.nin idare meclisinin başkanıdır.

Büyük Britanya'da D.J. Roberts, lord Glenconner ve Vikont Chandos, İngiltere'nin en büyük tröstü olan İmperial Chemical Industries'in idare meclisinde, sırasıyla, National Provincial Bank, Hambros Bank ve Alliance Assurance Ltd.i temsil etmektedirler. Buna karşılık, I.C.I.'nın başkanı S.P. Chambres National Provincial Bank'ın idare meclisi üyesi ve I.C.I.'nın idare meclisi başkanı Sir Alexander Fleck de, Midland Bank'ın idare meclisi üyesidir. Vickers, British Petroleum, Cunards Line gibi büyük tröstlerin, birçok bankanın idare meclisinde temsilcileri olduğu halde, 5 büyük banka da Britanya'da en büyük 30 tröstün idare meclisinde temsil edilir. **Batı Almanya**'da: Deutsche Bank'ın idare meclisi başkanı olan Hermann Abs, birçoklarının başkanlığını yaptığı 30 kadar sanayi şirketinin (özellikle Badische Anilin, Vereinigte Glanztoff, Dortmund Hörder Hütten Union ve Daimler-Benz) idare meclisinde yer almaktadır. Dresdner Bank'ın idare meclisi başkanı Carl Goetz, Rheinsch-Westfailisches Elektrizitatswerk A. G., Degussa, Agfa, Dynamit A.G., Adlerwerke, v.s.nin idare meclisine katılmaktadır. Öte yandan, Dresdner Bank'ın idare meclisinde Blohm and Voss'un (tersaneler) A.E.G.'nin (elektrik cihazları imalat tröstü), Dortmund Hörder Unionun (demir sanayi), Brown-Boveri'nin (Elektrik imalatı), Klöckner-Humboldt-Deutz'un (makina imalatı), Robert Bosch'un (elektrik ve makina imalatı), Farbwerke Hoechst'nin (kimya) temsilcilerinin yeraldığı görülmektedir. Yatırım kredisinin yada sermaye piyasasına başvurmanın etkisinin azalmasından dolayıdır ki, otofinansmanın artan önemi daha açıkça görülmektedir. **Nazi Almanya**'sında dağıtılmamış kârlar kitlesi 1933'de 175 milyon R.M. iken 1935'de 1200 milyon ve 1938'de 3420 milyona çıkmıştır. (Hisse senetli şirketlerde, bunlara, diğer şirketler için 1 milyar R.M. tutarında ihtiyatlar da ilave edilir.) Temettü şeklinde dağıtılan kazançlar ancak 1200 milyon R.M.yi bulmuştur.[87] 1948'deki para reformundan sonra 1926-1928'de sınai yatırımların sadece %17'sini karşılayan[88] otofinansman, 1948-1949'da %39,7'-

ye, 1950'de %54,5'e, 1953'de 63,9'a, 1955'de 64,9'a, 1957'de 66,1'e yükselmiştir.[89]

Büyük Britanya'da, 1952'de şirketlerin dağıtılmamış kazançları 1045 milyon sterline yükselmiştir. Oysa şirketlerin sabit yatırımı sadece 631 milyon sterlini bulmuştur.[90] Diğer yıllarda dağıtılmamış kazançlar sabit yatırımların, hatta net yatırımların toplam miktarını aşmakta devam etmiştir.[91]

Birleşik Devletler'de: «1953 Kasım'ında **National City Bank**'ın iktisatçıları, sermayenin kaynaklarını ve kullanılışını özetleyen mükemmel bir inceleme yayınladılar. 1946 ve 1953 yılları arasında Birleşik Devletler'de 150 milyar doların (üretici) sermaye yatırımı olarak, yani işletmelerin ve donatımın modernleştirilip genişletilmesi için harcandığını hesapladılar. Bu 150 milyar doların %64'ü «iç kaynaklardan» (dağıtılmamış kazançlardan ve ihtiyatlardan) gelmektedir.»[92]

Birleşik Devletler'de otofinansmanın evrimini inceleyen bir yazara göre:

«1939'dan beri dağıtılmamış gerçek kârlar, sermaye piyasasının gelirlerinden çok daha önemli bir finansman kaynağı teşkil etmiştir. Bu tarihten itibaren otofinansman daima bu fonların tamamının yarısından fazlasını, 1948-1950 yıllarında %60'ından fazlasını sağlamıştır. Maksimum miktar 1943'de %90 idi... Böylece, bu savaş sonrasında finansman kaynağı I. dünya savaşındaki finansman kaynağından farklı bir şekle bürünmektedir.»[93].

Fransa'da, Maurice Malissen[94], II. dünya savaşı ertesinde otofinansmanın, işletmelerin finansmanında, dış sermayelerin katkısından daha önemli olduğunu ve bu işletmelerin net yatırımının genellikle %50'sini aştığını belirtmektedir.

Banka sermayesinin daha az bir rol oynadığı, sigorta kumpanyalarında muazzam mevduat birikimi ile de ortaya çıkmaktadır. Birçok ülkede bu birikim banka mevduatındaki birikimi aşmaktadır. Sigorta kumpanyaları böylece disponibl sermayenin büyük bir kısmını ellerinde tutmaktadırlar. Bu kumpanyalar sınai kuruluşlara ortak olmakta ve devlet eshamının başlıca alıcıları arasın-

da da bulunmaktadır. Sigorta şirketlerinin servetindeki artış ve bankalara oranla sağladıkları ilerleme, yayılmanın değil, güvenliği sağlamanın başlıca uğraş haline geldiği kapitalist rejimin yaşlandığının bir belirtisidir.

Birleşik Devletler'de en büyük sigorta kumpanyası olan Metropolitan Life Insurance Co. 1958'de 15.5 milyar dolarlık bir mevcudata, 584 sigorta kumpanyası ise 1954'te 80 milyar dolarlık bir mevcudata sahip olmuştur. Sigorta kumpanyalarının zenginleşmesi nisbeten yeni bir fenomendir. 1932 ve 1958 yılları arasında Birleşik Devletler'de bunların mevcudatı 4 misli artmıştır.

Fransa'da 1932'den itibaren sigorta kumpanyalarının 90 yöneticisi aynı zamanda aşağıdaki görevleri de yerine getiriyor idi:

Fransa Bankası'nda 7 genel idare kurulu üyeliği,
Diğer sigorta kumpanyalarında 277 yöneticilik,
Bankalarda 180 yöneticilik,
Demiryollarında 54 yöneticilik,
Sınai ve ticari şirketlerde 257 yöneticilik[95]

Büyük Britanya'da II. dünya savaşı arifesinde sigorta kumpanyaları sermaye piyayasına yılda 50 ila 60 milyon sterlin sağlıyordu ki, bu toplam miktarın %35'i idi.[96]

1850'de Amerikan Bankaları bütün Amerikan mali şirketlerinin mevcudatının %82'sini, 1900'de de % 67,7'sini topladıkları halde, bu oran 1949'da %52,7'ye düştü, aynı zamanda da sigorta şirketlerininki 1850'de %8 iken 1900'de %12,8'e ve 1949'da %27,7'ye yükseldi.[97]

Bu fenomen, tıpkı **kurumsal tasarrufun** (devlete bağlı sosyal sigorta fonları) öneminin artması olayı gibi, aslında otofinansmanın sebebi değil, neticesidir. Sermaye piyasası eski önemini artık yitirdiği içindir ki, diğer tasarruf şekilleri küçük rantiyeler tarafından tercih edilir hale gelmiştir. Gayrimenkul kredisinin de önemi son derece artmıştır.

■ Aşırı Kapitalizasyon

Tekelci kapitalizmin yapısında ve işleyişinde, otofinansmanın uygulanmasından dolayı meydana gelen değişiklikler şimdiye kadar belirttiğimizden çok daha geniş-

tir. Gerçekte otofinansman, **tekel fiyat ve kârları** sistemini değiştirmekte ve böylece, aşırı kapitalizasyon fenomenlerini yaratmaktadır. Otofinansman artık yeni yatırım sahaları bulmayan aşırı tekel kârlarının sonucudur. Fakat sabit sermaye kitlesi arttığı halde, piyasa nisbeten daraldıkça, sermayenin değerlendirilmesinin uzun bir devre boyunca artık kolaylıkla gerçekleşmemesi tehlikesi de artmaktadır. Birikmiş muazzam sermaye kitlesinin değerlendirilmesi güçleştikçe, tekeller, **hemen gerçekleştirilebilen** kâr marjlarını artırarak, aşırı kârlarını garanti etmenin yollarını ararlar. Bu kazançlar maliyet fiyatına dahil edilmiştir. Ve tekelleştirilmiş bir piyasa sözkonusu olduğu ölçüde, önceden garanti edilmektedir:

«Kâr artık bir tesadüf işi değildir. Maliyet fiyatının herhangi bir unsuru gibi önceden tahmin edilebilir. Riziko tamamen kalkar, kâr artık bir tortu bir kalıntı değildir. Bundan böyle, tıpkı ücret yada faiz gibi o da satış fiyatlarının önceden tesbit edilmesine dahildir.»[98]

Fakat otofinansman devrinde tekel kârı, hissedarların geliri olmaktan çok büyük tröstlerin müstakbel yatırım ihtiyatlarıdır. Başka bir deyişle: **Tekel fiyatları, işletmenin, sermayesinin ve üretici kapasitesinin devamlı artışı önceden sağlanacak şekilde tesbit edilmiştir.** Bu müstakbel yayılma garantisinin, rekabet ihtiyaçlarından çok, yeni sermaye yatırım alanlarının daralmasından ileri gelmesi, bu evrimin garip bir cilvesidir.

Böylece «fiyatlara göre yatırım» denilen uygulama (reisfinanzierung) gelişmektedir. Bu sistemin Nazi Almanyasındaki işleyiş tarzını inceleyen Lurie şu hususu belirtir: «Fiyatlar, maliyetlerin ve makul bir kârın dışında, sadece sözkonusu donatımın ikame edilmesini değil, aynı zamanda kapasitenin inkişafını da sağlaması gereken bir amortisman payını kapsayacak (ihtiva edecek) şekilde tesbit edilmiştir. Böylece ilk yatırımın değeri, müstakbel yatırımlar için kullanılabilecek munzam bir ihtiyat birikimi sayesinde, hızla elde edilmiş olur... Bu tekniğe, «fiyatlara göre finansman» denir. Ve bu teknik zaruri olarak bazı monopolistik unsurların varlığını gerektirir. Fiyatlar şekle maliyete göre hesaplanmış olur. Fakat hakiki durum, **maliyet şekline dönüşmüş otofinansman ge-**

lirlerini sağlayacak şekilde. hesaplanmış bir tekel fiyatı durumudur.[99]

Yazar, bu tür fiyat hesaplarıyla ilgili birkaç misal de vermektedir: Alman alüminyum üretiminin %70'ini kontrol eden **Vereinigte Aluminiumwerke A.G.,** 1937 mali yılı ile ilgili raporunda, «amortisman (!) ve diğer ihtiyatlar faslının, tonu 1300 R.M. olan alüminyum için ton başına 204 R.M.'ye yükseldiğini, öngörülen yayılma (inkişaf) programının finansmanından sonra (gerçekten de garip bir «amortisman») bu fasıllardan bir kısmının alüminyumun fiyatını indirmek için kullanılabileceğini» açıkça belirtmektedir.

Aynı yıl silah tröstü **Rheinmetall-Borsig**'in yayınladığı raporda da, «bu yatırımların uzun vadedeki perspektifleri konusunda şüpheler bulunduğundan ve kumpanyanın otofinansmana büyük bir ihtiyaç duymasından dolayı» hükümetin dağıtılmamış kârlarla ilgili uygulamayı tasvip ettiği ileri sürülmektedir.[100]

Birleşik Devletler'de de durum başka türlü değildir. Şirketlerin kâr seviyeleri hakkında 1948'de bir anket yapmış olan Senatonun **Flanders committee**'si önünde sendika temsilcileri, tröstlerin, daha yüksek maliyetleri karşılamak için değil, fakat sırf kendi yayılmalarını gerçekleştirecek fonlar sağlamak için fiyatları artırdıklarını ileri sürerek onları açıkça suçladılar. Tröstlerin temsilcileri hakikati inkar etmeyi pek düşünmediler. Fakat bu yayılmanın kamu yararına olduğunu bildirmekle yetindiler. (Standart oil of New Jersey, General Motors, General Food, General Electric'in temsilcilerinin demeçleri).[101]

Savaş öncesinde bir iktisatçı, **General Motors** tröstünün fiyat politikasını şu şekilde karakterize etmişti:

«1921 depresyonundan sonra **General Motors, bir yatırım politikasına bağlı bir fiyat politikası** kabul etti. Munzam ürünün (hasılanın) öngörülen fiyatlarla satışından umulan gelir yeni sermayenin tahmini değerinden daha yüksek olduğu sürece yayılmanın (inkişafın) arzu edileceği fikrinden hareket eden kumpanya, piyasanın eğilimlerini, yayılmanın ve donatım mallarının kullanılması [ile ilgili] (sabit) masrafların gerektirdiği sermaye tutarını önceden bildirdi... Kumpanya, satışlardaki dalgalanma-

lardan dolayı istihdam edilmeden kalacak kapasite miktarını hesaplayarak ve hem fiyat politikasını, hem de yatırım politikasını tanımlamak için sabit masraf faktörünü uygulayarak, bu dalganmaları **fiyatlarında ve yatırım oranındaki istikrar ile ahenkli bir hale getirir.**»[102]

O zamandan beri **General Motors**'un politikası değişmedi:

M. Coyle, «General Motors'un fiyat problemine yanaşma tarzının, işletmenin toplam kapasitesini ve piyasanın uzun vadeli potansiyelini gözönünde tutan ve istihdam edilmiş tip bir kapasite hacminden, yada ortalama bir kapasite hacminden hareket ederek maliyetleri ünite başına hesaplama tarzına bağlı olduğunu» bildirmiştir. İşte, kısa da olsa G. Motors'un geleneksel fiyat politikasının mükemmel bir özeti. G. Motors, önce **birkaç yıl boyunca yapılacak bir sermaye** yatırımından elde etmeyi umduğu makul bir gelir oranı seçmekte, sonra da bu aynı devre boyunca gerçekleştirmeyi umduğu «standard bir (üretim) hacmi» tesbit etmektedir. En sonunda, bu satış hacmi üzerinden bu kârı gerçekleştirmeyi sağlayacak bir fiyata -standard fiyata- ulaşmaktadır. Böylece, bu fiyat, sabit masrafları -donatım masraflarını, genel masrafları, amortisman ve sigorta masraflarını- ihtiva ettiği ölçüde **sabit bir rakamdır.**[103]

Diğer bazı tekel şirketlerinin açıkça kabul ettikleri gibi, bu fiyatın da **ekonomik buhranlar rizikosunun bertaraf edilmesini gerektirdiğini** belirtmeliyiz.[104]

Böylece gerçekleştirilen aşırı kârlar o kadar yüksektir ki, tröstler halkın nefretini kazanmamak ve ödenecek vergileri azaltmak amacı ile ihtiyatlarının gerçek miktarını açıklamamayı tercih ederler... Böylece, Almanya misalinde anlattığımız nominal sermaye ile ilgili hayret verici revalorizasyonları açıklayan gizli ihtiyatlar (hidden reserves) uygulaması gelişir. Yayınlanan bilançolar, tröstlerin **gerçek** durumunu gitgide daha az yansıtırlar. Bu bilançolar bu durumu gizlemeye yarayan birer araç haline gelirler. Gizli ihtiyatları bilançolarda es geçmek için uygulanan teknikler şunlardır:

1. Aşırı yıpranma fonu: Aşırı yıpranma fonu yada amortisman fonu, aslında, ilk değeri üzerinden kullanıl-

mış olan sabit sermayeyi tekrar teşkil etmelidir. 10 milyon frank değerindeki bir makina 10 yıl boyunca kullanılmışsa ve makinanın fiyatı bu arada artmamışsa, makinanın değerini amorti etmek için her yıl bir kenara bir milyon ayırmak gerekir. Yılda 2 milyon ayırmakla, gerçekte bu 10 yıl sonunda sabit sermayeyi iki misline çıkarmayı ve 1 yerine 2 makina satınalmayı sağlayan bir «amortisman fonu» kurulmuş olur.[12]

2. İşletme stoklarının tahmini değerini azaltmak: Bilançonun aktifine şirketin sahip olduğu herçeşit stoklar kaydedilmiştir. Gelecekteki belirsiz fiyat hareketlerini hesaba katarak şirket bu stokları gerçek değerinin yarısı olarak hesaplayınca (sonra bunları gerçek değerine satmakla beraber), kapitalize edilebilecek gizli bir artıkdeğer rezervine sahip olur.

3. Yeni tesislerin ve donatım mallarının satınalınmasını, işletme masrafları şeklinde kamufle etmek. Emtia satışından karışlanan hammadde ve elektrik ceryanı ile ilgili satınalma masrafları cari masraflar arasında gösterilmiştir. Değişken maliyetin **(operating costs)** bedeli (karşılığı) üretim (mütedavil sermaye) boyunca kaybolmuş diye kabul edildiği halde, yeni makinalar satınalınınca şirket sabit sermayesini artırır ve bu bilançosunda görülmez.

«Amortismanla birlikte mükerreren geçen yada yeni bir yatırıma yarayan bazı ikame masrafları, bakım masrafları içinde gösterilebilir. Bundan dolayı da, net kâr gerçekten azaltılmış olur ve böylece net bir otofinansman gizli ihtiyatlara dahil edilir; fakat dışardan bakan biri bunu farketmek imkanlarına sahip değildir.»[106][13].

(12) «% 10 tutarındaki bir amortisman oranının her sabit sermayenin (sachanlagen) gerçek aşınmasına (yıpranmasına) tekabül ettiği kabul edildiğine göre, incelediğimiz 30 kumpanya, 1953'e kadar, bu aşınmanın gerekli kıldığı amortisman için 431 milyon DM harcamıştır. Hiç değilse, bu meblağ için «gizli ihtiyatlar» ihdas edilmiştir; öte yandan, cari işletme masraflarıyla ne kadar sermayenin karşılandığını tesbit etmek imkansızdır.» [105]

(13) Ikinci dünya savaşından beri ortalama kâr oranında bir yükselme olduğunu gösteren istatistikleri eleştirici bir şekilde tahlil etmek için bu fenomeni göz önünde tutmak gerektir. Açıklanmış kârlarla ilgili rakamlar noksan hesaplanmıştır; fakat kâr oranını hesaplamaya yarayan sermaye rakamları son derece daha noksan hesaplanmıştır. Sendika kontrolü altında gerçek servetini hesaplamak, bundan dolayı da, kâr oranlarının Birinci Dünya Savaşı'ndan önceki yıllara göre düşük olup olmadığını tesbit etmek imkansızdır. Ortalama kâr oranının eğilimli düşüşü kanununu, bu gelişmiş sanayi ülkelerinde, ortalama kâr oranının az gelişmiş ülkelerdekinden düşük olmasıyla kendini açıkça gösterir.

Fakat bütün bu uygulamalar bir paradoksla son bulur. Üretimdeki nisbi bir sınırlandırma ile şartlanmış olan aşırı kârlar, otofinansmandan dolayı, üretici kapasitede bir artışa yol açar. Kapitalist çökme devrinin temel çelişkisidir bu. **Aşırı kapitalizasyonun yarattığı bir çelişkidir.** Bir yandan yatırım alanı bulamıyan bir para-sermayenin mevcudiyeti ile tezahür eder. Bu fenomen, muazzam aşırı kârların sağlandığı 7 yıldan sonra, II. dünya savaşının ertesinde, özellikle Almanya'da kendini göstermiştir.[107] Bugün de Birleşik Devletler'de ve İsviçre'de görülmektedir.

Amerikalı banker Warburg'a göre, 1950 yıllarının başlangıcında Amerikan kapitalistlerinin ne yapacaklarını bilemedikleri 7 milyar dolarlık **hot money** (kanunsuz para işlemleri) vardı. İtalya gibi yeterince sanayileşmemiş bir ülkede bile sadece 1958 yılı için sermaye birikimi, yatırımları 300 milyar liret kadar aşmıştır. (1959 tarihinde Floransa'daki Hristiyan Demokrat Kongresi'nde bakan Tambroni'nin demeci).

Öte yandan aşırı kapitalizasyon bilhassa mevcut üretici kapasitenin kronik noksan istihdamıyla belirir. 1920 ile 1940 yılları arasında Amerikan çelik sanayiinde kullanılan yıllık potansiyelin ortalaması toplam potansiyelin %59,2'si idi.[108] Birleşik Devletler'de imalatçı sanayiinin tümü için, 1923-1929 «boom» yılları boyunca istihdam edilmemiş üretici kapasitenin %20 olduğu tahmin edilmiştir. Bu miktar 1947'de gene aynı seviyeyi bulmuş, 1954 yazında da %25'e yükselmiştir.[109] Haftalık dergi U.S. News and World Report[110], 1955 ve 1956 yıllarında belirli sanayi sektörlerinde üretim kapasitesinin istihdamı ile ilgili, **hem de tam boom devrindeki** istihdamla ilgili tablolar yayınlamıştır.(14):

(14) İşte, yeni boom'un tam ortasında A. M. Raskin'in **Newyork Times**'ta yayınlanan yerinde bir yorumu: «Grev hareketinin belki de en endişe verici sebebi (yazar büyük çelik grevinin arifesinde yazmaktadır), bizim sınai makinemizin fantastik üretkenliği ve üretebileceğimiz her şey için piyasalar bulmaktaki kabiliyetsizliğimizdir. Çelik fabrikalarımız bütün iç ihtiyaçlarımızı yada ihracat ihtiyaçlarımızı 9 - 10 ay karşılayabilir. Az gelişmiş bir ülkede ihtiyaç duyulan, fakat pek az alıcı bulan otomobil, çamaşır makinesi, buzdolabı, elektrik ampulleri, televizyon cihazları, gemi, araba ve diğer binlerce maddenin üretimi için bir kapasite fazlasına da sahibiz...» [111]

	1955 başlangıcı (kapasitenin %'si)	1956 ilkbaharı
Otomobil sanayii	72	72
Demir sanayii	85	
Pamuk sanayii	70	
Televizyon sanayii	76	60
Buzdolapları sanayii	46	
Aspıratör sanayii	55	
Mobilya sanayii	89	95

■ Silahlanma ve Savaş Ekonomisinin Artan Önemi

Çöküş halindeki kapitalizm, biriktirdiği muazzam sermayelerin tümünü «normal olarak» değerlendiremez. Fakat kapitalizm de, böyle bir değerlendirme ve temelinde devamlı bir yayılma olmadıkça varolamaz ve gelişemez. Temeldeki bu buhran belirleştikçe kapitalist sınıf ve herşeyden önce de tekellerin yönetici tabakaları böyle bir yayılmayı sağlayabilecek **ikame piyasaları** daha sistemli bir şekilde araştırır. Silahlanma ekonomisi, savaş ekonomisi, kapitalist üretim sisteminin kendi çöküş devresinde bulduğu temel ikame piyasalarını temsil eder.

Yeni piyasaların bulunmayışı, büyük tröstlerin üretimde bir sınırlandırma eğilimi gerektiren tekelci uygulamaları, «disponibl» sermayeler için yeni yatırım alanlarının yokluğu, global sınai gelişmedeki gecikme ile büyük emperyalist ülkelerde bir sermaye bolluğunu bir arada yaratır. Demiryollarının dünya ölçüsünde gelişmesinden sonra çelik sanayii büyük yeni pazarlar bulamaz hale gelmiştir. I. dünya savaşından önceki yıllar boyunca büyük devletlerin güttükleri silahlanma politikaşıdır ki, demir-çelik sanayiinde, özellikle Fransa ve Almanya'da demir-çelik sanayiindeki hamleyi şartlandırmıştır. Bazan, Rusya'da ve Japonya'da olduğu gibi, diğer devlet siparişleri esas itibariyle aynı rolü oynamıştır. I. dünya savaşı ertesinde otomobil üretimi kısmen bu boşluğu doldurmuş, fakat 1929-1932 büyük ekonomi buhranı, ancak Almanya'nın ve ardından da milletlerarası silahlanmanın neticesindedir ki, ağır sanayide tamamen aşılabilmiştir. Amerikan

sanayiinde de ancak 1940'dan sonra hızlı bir silahlanma ağır sanayide bir noksan istihdam seviyesine gelmiş olan durgunluğu önlemeyi başarmıştır.

İkame piyasa, esas itibariyle, ağır sanayi mamullerinin devlet tarafından satınalınması için yaratılmış yeni bir satınalma gücüdür. Fakat bu satınalma gücü, kelimenin asıl anlamıyla «yaratılmamıştır», yani yoktan varolmamıştır. Bu amaçla devlet tarafından yeni bastırılmış banknotlar şeklinde görüldüğü zaman bile «yeni değildir.». Birtek kaynağı vardır bunun. O da **gerçek milli gelirin yeniden dağılımıdır.** Yeniden dağılım, tabiatıyla üretimde bir artışa sebep olmayacaktır. Yani yeni satınalma gücünün böylece munzam bir kaynağı haline gelen global gerçek gelirlere yolaçmayacaktır[15].

Satınalma gücünün bir sektörden bir sektöre yer değiştirmesi, dolaylı yada dolaysız devlet tarhları şeklinde gerçekleşir. Yani vasıtasız gelir vergisi, muamele vergisi, servet vergisi vasıtalı vergiler; devlet istikrazının az çok mecburi plasmanı, cebri tasarruf; işçilerin gerçek ücret seviyesini azaltan enflasyonist kağıt para basımı v.s. Halkın diğer tabakaları zararına olmak üzere ağır saniyedeki tekellerin zenginleşmesine yoklçar bu.

Böylece, Birleşik Devletler'de II. dünya savaşı boyunca 175 milyar doları bulan silah siparişlerinin %67,2'si, çoğunluğu ağır sanayide faaliyet gösteren 100 tekelci tröste verilmiştir. Almanya'da 1933'den 1939 Eylül'üne kadar yaklaşık olarak 63-64 milyar R.M. silahlanma için sarfedildi. Bu da yatırım malları üretiminin (makinalar ve aletler) 1932'ye oranla 4 misli artmasına yolaçtı, oysa tüketim malları üretimi %50 bile artmamıştı. Kore savaşı boyunca, Temmuz 1950 ile Haziran 1953 arasında imzalanan askeri anlaşmaların tümünün %64'ünü en büyük 100 Amerikan şirketi gerçekleştirdi.[112]

Silahlanma ekonomisinin oynadığı «ikame piyasa» rolü, ağır sanayi alanındaki «aşırı kapitalize edilmiş» büyük tekellerin sermayesinin değerlendirilmesini sağlamak için gereklidir. Fakat silahlanma ekonomisi, devleti, bu sanayinin başlıca müşterisi haline getirir. Kapitalizmin çöküş safhası boyunca incelediğimiz tekel sermayesiyle

(15) X. bölüme, «savaş ekonomisi» bölümüne bakınız.

devlet arasındaki özel bağlar böylece daha özgül bir şekle bürünür. Yöneticilerinin devlet cihazının kilit fonksiyonlarını yerine getirenlerle gitgide sıklaşan kişisel bir birleşmeyi gerçekleştirdiği tekellerle devletin kaynaşması, **sadece bir yardım politikası ve zarara karşı sigorta politikasıyla değil, özellikle istikrarlı ve sürekli piyasalar sağlama politikasıyla da tekellerin kârını garanti eder:** Büyük çoğunluğu «milli savunma» ile ilgili olan devlet siparişleri.

Haftalık Amerikan dergisi **U.S. News and World Report**'e göre[113], Birleşik Devletler bütçesinde 1957-1958 yılı için öngörülen 71,8 milyarlık masrafların %45'i, doğrudan doğruya sanayie verilen 33 milyar dolarlık siparişleri temsil etmektedir, yani:

7,4 milyar dolar uçak sanayiine;
4,5 milyar dolar inşaat sanayiine;
2 milyar dolar radyo ile idare edilen füzeler sanayiine;
1,3 milyar dolar gemi inşaat sanayiine;
1,3 milyar dolar gıda sanayiine;
1,2 milyar dolar kimya sanayiine;
1,1 milyar dolar elektrik sanayiine v.s.

Aynı makale, uçak sanayiinin (o devirde 800 bin işçi istihdam etmektedir) ve elektronik sanayiinin, büyük kısmı ile, devlet siparişlerine bağlı olduğunu belirtmektedir. Devlet borçlarından alınan ve büyük bir kısmı bankalara ve sigorta kumpanyalarına akan 7,4 milyar dolar tutarındaki faiz, ki Birleşik Devletler bütçesinin aşağı yukarı %60'ını[16] teşkil etmektedir, doğrudan doğruya kapitalist sınıfın belirli -ve çok sınırlı- bazı sektörlerine: Ağır sanayie (herşeyden önce bu ağır sanayideki büyük tekellere), ve büyük mali şirketlere tahsis edilmiştir.

Fransa'da bütçe raportörü 1956'da sanayie verilen askeri siparişlerin 630 milyar Fransız Frankını bulduğunu, bunun 44 milyarının otomobil, 129 milyarının uçak, 56 milyarının inşaat mühendisliğine, 6 milyarının kauçuk sanayiine, 34 milyarının yakıt sanayiine, 14 milyarının kimya sanayiine, 41,8 milyarının gemi inşaat sanayiine, 16,6 milyarının elektrik sanayilerine, 30 milyarının kap-

(16) K. W. Goldschmidt'e göre mali şirketler 1949'da Amerika'daki devlet fonlarının % 72'sini ellerinde tutmaktadırlar [114].

lama sanayiine, 6,4 milyarının alet-makinalara, 85,2 milyarının makinalı silahlanma sanayiine, 45 milyarının dokuma ve deri sanayiine, 50 milyarının ulaştırma sanayiine gittiğini hesaplamıştır.[115]

Bütün kapitalist ülkelerin milli gelirinde silahlanma masraflarının gitgide daha büyük -ve istikrarlı!- bir yer alması milli bütçede «kamu masraflarının» artışını belirleyen başlıca etkendir: Sosyal servislerin gelişmesi bu konuda sadece tali bir rol oynar. (Çoğu zaman bu rol aslında dolaylı bir şekilde silahlanma ekonomisinden ileri gelmektedir; böylece Amerikan bütçesinin sosyal masraflarında 1957-1958'de eski muharipler için 4,5 milyarlık bir tahsisat ayrılmıştı.) Bu kamu masrafları bugün belli başlı kapitalist ülkelerinin brüt milli hasılasının %12 ila %20'sini emmektedir.[116] Askeri masraflara gelince: Bunlar da brüt milli hasılanın %'si olarak şöyledir:

	1950-1951	1951-1952	1952-1953	1953-1954
B. Devletler	7,6	13,4	14,5	13
B. Britanya	5,7	7,5	9,1	9,3
Fransa		8	8	7

	1954-1955	1955-1956	1956-1957	1957-1958
B. Devletler	11,2	10,3	9,8	10,2
B. Britanya	8,4	7,4	7,8	7,3
Fransa	6	7	7	7

Son haddine vardırılmış savaş ekonomisi mutlaka bir **daraltılmış tekrar-üretim** sürecini[17] gerektirdiği halde, azçok sürekli bir silahlanma ekonomisi, ekonominin sürekli bir askerileştirilmesi bunu gerektirmez. Aksine: Devlet siparişleri bu durumda sadece doğrudan doğruya «askerileştirilmiş» sektörlerde değil, hammadde sektörlerinde ve hatta böylece yaratılmış genel talebin artması yolu ile tüketim malları sektörlerinde de üretimin ve kapasitenin genişlemesini (yayılmasını) teşvik eder. **Toplumda istihdam edilmemiş kaynaklar olduğu sürece,** bu «müşevvik», uzun vadede paranın istikrarını baltalamakla beraber, tam istihdamı sağlamak eğilimi gösterecektir.[18]

(17) X. bölüme: «daraltılmış tekrar-üretim» bölümüne bakınız.
(18) Bundan sonraki ara başlığa bakınız: «Sürekli para enflasyonu eğilimi.»

Fakat üretim araçlarının ve işçilerin tam istihdamı sağlandığı andan itibaren askeri masraflarda yeni bir artış, ancak ekonominin diğer sektörlerindeki kaynakların askerileştirilmiş sektörlere transferi ile yapılabilir (ya bu transferler yönetmelikler ve buyruklarla doğrudan doğruya gerçekleşir, yada fiyatlardaki yükselmeden dolayı kendiliğinden olur.)

Bu durumda bile bütün sektörlerde daraltılmış tekrar-üretim yoktur. (Kaynakların tahsisi için silahlanma sektörleriyle doğrudan doğruya rekabet halindeki bazı sektörlere inhisar edebilir.) Tekrar-üretim genişleme oranı istikrarlı, yada gerileme halinde olmak şartıyla, yani silahlanma sektörü ekonomideki disponibl **munzam** kaynakların büyük kısmını yada tamamını emmek şartıyla tekrar-üretim, bütün sektörlerde çoğu zaman, genişlemiş olarak kalabilecektir.

Böylece Büyük Britanya'da 1950'den 1954'e kadar ekonomideki disponibl metal ürün kaynakları indeks 91'den indeks 110'a çıkmıştır. (Artış %20'den fazladır.) Aynı devre boyunca sivil yatırımlar için kullanılan metalürji mamulleri pek az artmıştır. (1950'de indeks 35, 1954'te indeks 37) İhracat esas itibariyle, aynı miktarları emmiştir. (1950'de indeks 38, 1954'de indeks 39) İç piyasaya tahsis edilen tüketim mallarının da 1954'de emdiği metal mamuller miktarı 1950'dekinin aynıdır. Üretimdeki artış, esas itibariyle silahlanmaya (silahlanma masrafları 1950'deki metal mamullerin %8'ini, 1954'te %15'ini emmiştir) ve özel araba imalatına hasredilmiştir (1950de %2, 1954'de %6).[117]

«Ilımlı» silahlanma ekonomisinin, tam istihdamı garanti edebileceğini ve «buhransız bir kapitalizm» yaratacağını mı gösterir bu? Hayır. Fakat bu problemi incelemeden önce diğer iki fenomeni belirtmek gerekmektedir: Kapitalizme «ikame bir piyasa» sağlamak için imal edilen silahların yıkıcı bir kullanılma eğilimi göstermesi; silahlanma ekonomisinin sürekli bir para enflasyonu eğilimini gerektirmesi.

Sermayenin, herşeyden önce de, I. sektörün sermayesinin değerlendirilmesini sağlamak için silahlanma ekonomisinin, ve savaş ekonomisinin oynadığı artan rol, em-

peryalist savaşların ve savaş tehlikelerinin tali bir sebebi olur. Bunlar çöküş devresindeki kapitalist üretim cycle'inde kaçınılması gittikçe güçleşen safhaları temsil ederler. Silahlanma politikası buhranı yada buhran tehlikesini önlemek için gerekli bir palyatif olduğu ölçüde, kendi devamını savaş tehdidi içinde kaçınılmaz olarak yaratır. Silahlanma politikasının üretici kapasitede gerektirdiği yayılma, kurtulmak istediği çelişkileri daha da artırır. Daha tehditkar yeni bir safha (vade) yaklaşır. Birikmiş silahların kullanım değeri gerçekleşmedikçe, yani «bölgesel» yada genel savaşlar patlak vermedikçe, silahlanma politikası sonsuz bir şekilde sürdürülemez. Ancak, silahlar «tüketildiği», ortadan kalktığı ölçüde, yani savaş patlak verdiği ölçüde, sarmal (spiral) bir eğri izleyebilir. Nihayet, teknik ilerleme birikmiş silahları hızlı bir «moral yıpranma (aşınma)» ile tehdit eder. Savaş hazırlığı ve silahlanma birbirlerini sebep ve sonuç olarak etkilediğinden, silahlanmanın belli bir noktasından itibaren bütün faktörler savaş tehlikesi yönünde bir baskı yaratır.

Böylece ekonomik cycle bir savaş cycle'i ile birleşir. Savaş kapitalizmi çağıdır bu.[118]

Fakat silahlanma ekonomisi ve savaş ekonomisi sadece «ikame piyasaları» temsil etmezler; gerçek piyasaları yaymak ve genişletmek için gerekli araçları da temsil ederler. Tekel sermayesi ile devlet arasındaki derin kaynaşma, tekel temsilcilerinin, şanlı orduların izlerinden gitmelerini ve sonra da işgal edilen ve fethedilen ülkelerdeki ganimeti paylaşmalarını gerektirir:

Japon tröstleri: Mançurya'nın gelişmesi için sınai kumpanya'yı kontrol eden Aihaxa (mangyo grubundan) şirketi 1937'den itibaren bütün Mançurya ekonomisine hakim oldu. Şansi eyaletinin askeri işgalinden hemen sonra ordu, bölgenin başlıca işletmelerini tröstlere devretti (1938'de). Ordu hangi bölgeyi ele geçirmişse tröstler o bölgeyi kendi aralarında paylaştılar. 1943 başlangıcında birkaç tröstün hareket alanı resmen aşağıdaki şekilde sınırlanmıştı:

Mitsui: Endonezya, Tayland, Malezya, Sumatra, Java, Borneo, Birmanya'nın pamuğu, Filipin'lerin çimentosu.

Mitsubişi: Malezya'nın ve Sumatra'nın maden kömürü, Birmanya'nın meşe ormanları (Mitsui ile birlikte), Birmanya'nın volfram madeni, Malezya'nın ve Birmanyanın çimentoları, Javanın ve Malezya'nın boyaları.

Formoza Bankası: Hainan, Célébes, Yeni-Gine, Pasifik adaları.

Nomura ve Yasuda: Güney Çin v.s.[119]

Alman tröstleri: Sovyetler Birliği'nin bir kısmının işgalinden sonra büyük Alman tröstleri Sovyet sınai kombinalarının çoğunun yönetimini ele aldılar. **Ostgesellschaften,** Nurenberg davası belgelerinin de gösterdiği gibi, Krupp Mariupol'daki iki fabrikayı, Kramatorskaya'daki iki fabrikayı ve Dinyepropetroks'taki bir fabrikayı ele geçirdi. 1943'te Krupp, Dinyeper bölgesindeki demir madenlerini ve işletmelerini, özellikle de Dinyepropetrovsk'taki Voroşilof fabrikalarını söktürdü. I.G. Farben, Chemie-Gesellschaft Ost G.m.b.H.'ın ve Stickstoff Ost.'un yönetimini ele aldı. A.E.G., A.E.G. -Fabriken Ostlant G.m.b.H.'ı kurdu.

Amerikan tröstleri: Almanya'nın ve Japonya'nın Amerikan orduları tarafından işgalinden sonra, Standart Oil, General Motors, Westinghouse, Philco, v.s. gibi Amerikan tröstleri buralarda şubeler açtılar. Almanya'da, Firestone, büyük kauçuk tröstü Phoenix Werke'yi ele geçirdi. General Motors, başlıca otomobil tröstü Opel Werke'ye el attı. Socony Vacuum Oil Cy., Wintershall içinde büyük bir nüfuz kazandı.

■ Sürekli Para Enflasyonu Eğilimi

Kapitalist ekonomi içinde sürekli -ve artan- bir silahlanma sektörünün kurulması kapitalizmin çöküş devresinin bir başka tipik fenomenini: Sürekli para enflasyonu eğilimini açıklar.

Gerçekte silah üretiminin, para açısından, özel bir karakteristiği vardır: Tedavüldeki satınalma gücünü artırır, fakat buna karşılık, munzam bir emtia bolluğu yaratmaz. Artan satınalma gücü daha önce işsiz olan insanların ve çalışmayan makinlerin tekrar istihdamına sebep olduğu zaman bile vadeli bir enflasyon yaratır. Türketim malla-

rının ve üretim mallarının üretimi artmadığı halde, işçilerin gelirleri ve şirketlerin kârları bu malların talepleri olarak piyasada tekrar görünürler.

Silah üretiminin para enflasyonunun sebebi olmadığı bir tek limit durum vardır, o da bütün silahlanma masraflarının **tamamen vergi yolu ile finanse edildiği** (yani özel kişilerin ve işletmelerin **satınalma gücü azaltılarak)** ve verginin, tüketim mallarına olan taleple üretim mallarına olan talep arasındaki oranı değiştirmediği durumdur[19]. Kapitalizmin çöküş devresinde bu duruma pratikte rastlanmaz.

Birçok kapitalist ülkedeki para miktarında kaydi paranın artan önemi o dereceye varır ki, para enflasyonu, esas itibariyle **kredi enflasyonu,** (kaydi para enflasyonu) şekline bürünebilir. Birleşik Devletler'de endişe verici bir şeklinde artan **özel borçlanma,** enflasyonun yaratıcısıdır. Tüketim kredisi hacmi 1929'da 7,7 milyar dolarken 1958'de 50 milyar dolara fırlamıştır. İpotekli kredi 1940'da ve 1945'te 27 milyar iken, 1950'de 48 milyara, 1961'de de yaklaşık olarak 175 milyara yükselmiştir. Fakat genellikle para enlasyonunu tayin eden etken, devlet borçlarındaki şişkinliktir. Bu kredi enflasyonunun yaratılmasında kamu masraflarının temel rolü, bankaların bilançolarında verilen kredilerin karışlıkları araştırıldığı zaman ortaya çıkar: Bunlar devlet istikrazının senetleridir (Tahviller, hazine belgeleri v.s.). Devlet borçlarındaki artış sadece para enflasyonunun yerini almıştır (onu maskelemiştir). Fidüsyer tedavülün artan bir hacmi şeklinde görüneceği yerde devlet borcu senetlerinin teşkil ettiği **muhayyel sermayenin** artışı şeklinde görünür[20]. Fakat para miktarı da sanki kağıt para ihracı varmış gibi artar (şişkinleşir).

Çeşitli ülkelerin ticaret bankalarının toplam aktifinde devlet istikrazının payı aşağıdaki tabloda gösterilmiştir[130]:

(19) Tam istihdam, silahlanma ekonomisi sayesinde yeniden gerçekleşince, fakat aynı zamanda da tüketim malları üretimi değişmeden kalınca, bütün disponibl kaynaklar I. sektöre yöneldiğinden ücretlilerin gelirlerindeki ve tüketim malları talebindeki artış enflasyon yaratıcı bir etki gösterir.

(20) 1945'den 1952'ye kadar Birleşik Devletler'de, Kore Savaşı'na rağmen, para tedavülü ancak % 4 artmıştır.

	1913	1938	1945	1952
Belçika	—	15	65	42
Danimarka	—	14	23	14
Birleşik Devletler	4	29	60	33
Büyük Britanya	—	37	63	50
İtalya	—	30	64	32
Hollanda	—	—	73	58
İsveç	—	3	24	13
İsviçre	—	3	26	13
Kanada[21]	2	11	44	39

Üretici olmayan devlet masraflarının yarattığı enflasyonun munzam ve değersiz banknotlar şeklinde doğrudan doğruya göründüğü ülkeler, tabii vardır (Mesela 1933'ten sonraki Almanya, 1940'tan sonra Fransa). Almanya'da para tedavülü 1938'de 10,4 milyar R.M. iken 15 Şubat 1945'de 56,7 milyar R.M.'ye; Fransa'da 1938'-de 112 milyar Frank iken 1945'de 577 milyar franka yükselmiş ve 1952'de 2000 milyar Franka geçmiştir. Japonya'da da 1938'de 2,9 milyar yen iken 1945'de 54,8 milyar yen'e yükselmiştir .

Bu büyük artışlara rağmen, bazı durumlarda fiyat yükselmeleri (bilhassa Almanya'da) nisbeten ılımlı olmuştur, ama bunun sebebi, bir yandan üretimin ve vergilerin son derece artması, öte yandan, dağıtılan satınalma gücünün büyük bir kısmının bankalarda azçok cebri bir tasarruf şeklinde donması ve nihayet devletin polis baskısı ile, «resmi» fiyatlarda karaborsadaki daha spektaküler ve daha «gerçek» yükselmelere rağmen, bir istikrar yaratmasıdır (empoze etmesidir).

Halen Birleşik Devletler'de görüldüğü gibi (Nazi Almanya'sında da olduğu gibi) azçok «ılımlı» yada «donmuş» olmasına rağmen, sürekli enflasyon, daima **milli gelirin yeniden dağılımını gerektirir.** Bunun ilk kurbanları sabit gelirli vatandaşlarla, gerçek gelirlerini savunmak için gerekli imkanlardan ve sendikal güçten yoksun ücretliler tabakasıdır.

Bununla beraber, ekonomi genel bir yayılma halinde kalırsa bu yeniden dağılım işçilerin hayat seviyesinde

(21) Sadece Royal Bank of Canada.

mutlak bir düşüşü gerektirmez. (Mesela Birleşik Devletler'de 1945'le 1958 arasında böyle bir durum olmamıştır.) Fakat artan sosyal hasıla içinde ücretlilere düşen payın istikrarlı bir paranın bulunduğu zamankinden daha az olmasını gerektirir. Bu durumda enflasyon muhafazakar çevrelerin ihtiyatsızca ileri sürdükleri gibi «sendikal baskının sonucu» değil, sendikal gücü nisbi bir şekilde nötralize edecek bir araçtır[22].

Zaten kapitalizmin çöküş safhasının çeşitli karakteristikleri, çağımızın enflasyon yaratıcı temel eğilimini artırmaktadır. Herşeyden önce fevkalade amortisman uygulamalarını, otofinansmanı ve genellikle büyük tekellerin aşırı likiditelerini zikredebiliriz. Sabit sermayenin gerçek yenilenme cycle'inin süresi, mali ve kaydi amortisman cycle'inin süresi ile aynı oranda azaltılmadığı için, bu eğilim fiyatların yükseltilmesi ve böylece tedavüldeki para hacminin, bu para piyasada bir karşılık bulmaksızın, artması sonucunu doğurur. Bu likiditeler bankalara yatırılmışsa, para tedavülüne girerler, böylece kredi enflasyonunu teşvik ederler, yada bütçe açıklarını veya üretici olmayan bütçe masraflarını «finanse eden» ve böylece enflasyon yaratan kısa yada orta vadeli devlet istikrazının (eshamının) satınalınması için kullanılır.

■ Buhransız Bir Kapitalizm mi?

II. dünya savaşından beri kapitalizm karakteristik 4 resesyon geçirmiştir: 1948-1949 resesyonu; 1953-1954 resesyonu; 1957-1958 resesyonu; 1960-1961 resesyonu. Kapitalizm hiçbir vahim buhran, ve şüphesiz, 1929'daki yada 1938'deki buhran kadar büyük bir buhran geçirmemiştir.

Kapitalizmin tarihinde yeni bir fenomen mi söz konusudur? Bu olguları her kapıyı açan formüller yardımı ile açıklayan bazı marksist teorisyenlerin yaptığı gibi bunu inkar etmek gerektiğine inanmıyoruz (mesela: J.-L. Schmid[121]. «Dünya çapındaki ekonomik cycle, dünya savaşı neticesinde parçalandı, bu da onun derinleşmesini önledi (?)» diye iddia etmektedir. Bu yazar, geçmiş bir-

(22) XVIII. bölüme: «Keynes'çi devrime» bakınız.

çok cycle'in ülkelere göre değişen önemli farklılıklar gösterdiğini unutmaktadır).

Bu olayın kökenleri, özellikle kapitalist çöküş safhasının yukarda sıraladığımız karakteristiklerinin tümüne bağlıdır. Bu safhadaki kapitalist ekonomi, hem tüketimde, hem de yatırımda serbest rekabet devrindekinden yada tekelci kapitalizmin ilk safhası boyunca görülenden **daha büyük bir istikrar** sağlamaya çalışır. Herşeyden önce, devletin ekonomik hayata artan müdahalesinin sonucu olan devrî dalgalanmaların azaltılmasına yönelir.

Ekonominin tamamen tekeller tarafından kontrol edilen sektörlerinin sayısı arttıkça bu sektörlere yapılan yardım, ekonomik cycle momentine bağlı kalmaksızın, zaman içinde yayılma eğilimi gösterecektir. Aşırı tekel kârları, «fiyatlara göre yatırım», kârın garanti edilmesi, yani bütün bunlar, son tahlilde tekellerin sermaye birikiminin adeta cycle'den kurtulduğunu, buhranları önceden sezinlediğini, satış fiyatlarının hesaplanmasında bunları geçiştirdiğini gösterir. Büyük tekelci şirketler böylece gitgide uzun vadeli bir yatırım politikası, yani bir yatırım «planlaması» değilse bile, bir yatırım «programı» uygulamaktadırlar. (Boom'un ani hücumlarına karşı koymak için munzam bir kapasite marjının devam ettirilmesi dahil.)[122]

Demek ki, devri dalgalanmaların şiddetinin azaltılmasının, kısmen, devrimizdeki kapitalist ekonominin işleyişinden ileri geldiği farzedilebilir.

Öte yandan, tekelleşmiş sektörlerin sayısı arttıkça, cari olarak amorte edilmesi gereken muazzam bir sabit sermaye cihazından yararlanan kapitalistlerin «istikrarlı» sosyal ilişkilerin muhafazasına büyük bir ilgi gösterdikleri sektörlerin sayısı da artar. Aşırı kârlar işgücünün gelirlerinde istikrar sağlamalarına, hatta bu gelirleri, periyodik bir şekilde, yavaş yavaş artırmalarına imkan verir. Rejimin istikrarlılığı, sosyal sigortalar sisteminin, sosyal güvenliğin, işsizlik tazminatının genelleştirilmesini gerektirir. Bütün bu sistemler buhran devrinde ücretlilerin toplam satınalma gücünün, toplam işgücüne oranla işsizlerin temsil ettikleri bir kısma eşit bir kısmın değil, çok daha ufak bir kısmın budandığını gösterir. Sistemin

özündeki bu kuvvetlerin etkisinden dolayı, demek ki, toplam talepteki azalma, geçmişe oranla, buhran devrinde daha şiddetli değildir.

Buna karşılık sistem yukarda belirtilen «istikrar unsurlarını» nötralize etme tehlikesi gösteren önemli bir **yeni istikrarsızlık faktörü** ihtiva eder: **Dayanıklı tüketim malları** üretiminin artması. Bu istikrarsızlık, gerçek gelirlerdeki yükselme ile, özellikle taksitli satışlardaki gelişmeyi sağlayan daha büyük bir istikrarlılıkla açıklanır. (Taksitli satışlar olmazsa, işçinin dayanıklı tüketim mallarını alması imkansızdır). Fakat dayanıklı olmayan tüketim mallarını nitelendiren hususun aksine, dayanıklı mallara olan talep çok esnektir ve buhranın başında aşağıdaki rakamlarında gösterdiği gibi, üretim mallarına olan talepten daha köklü bir düşmeye uğrar.

Aralık 1956-Ocak 1957'den Nisan 1958'e kadar Amerika'da sınai üretim 21 puan (nokta), dayanıklı malların üretimi 36 puan, dayanıklı tüketim mallarının üretimi 44 puan azalmıştır. (Otomobil üretimindeki azalma 75 puandır.) %'de olarak bu düşmeler, sırasıyla, %14,2; %21,5; %31,2; ve %44,4'tür. Ekim-Ocak 1955'dekiyle karşılaştırılırsa düşme, sırasıyla %14,2; %18,6; %51,8'dir.[123]

Zaten, dalgalanmaların şiddetinin nisbi bir şekilde azalması yönünde etkili olan kuvvetler, sadece geçici olarak hareket ederler. Tekelleşmiş sektörler, yatırımlarına istikrar sağlar. Fakat rekabete açık sektörlerin yatırımlarında çok daha büyük dalgalanmalar görülür. Buhran devresinde tekelleşmiş sektörlerde yatırımlardaki azalmanın pek görülmemesinin, yada sadece ılımlı bir şekilde görülmesinin sebebi, bu sektörlerdeki artan (şişkin) kârların tümünü yatırımda kullanmak gücünde olmayışlarındandır. Başka bir deyişle, ücretler, sendikal gücün etkisinden dolayı buhran devrinde artık hızla azalmak eğilimi göstermedikleri gibi, «boom» devrinde büyük ölçüde artmak eğilimi de göstermezler.

İşte burada bir başka faktör müdahale eder: Sosyal kaynakların bir kısmının devlet aracılığıyla yeniden dağılımı. Bunun etkisi yatırımlar alanında (okullar, yollar, hastaneler, silahlanma) olduğu kadar, tüketim ala-

nında da (para yardımları, sosyal sigortalar, devlet memurlarının aylıkları, aile tahsisatı v.s.) kendini gösterir. Fakat daha önce gösterdiğimiz gibi, böylece yeniden dağıtılan kaynakların büyük bir kısmı bu «transferlerden» yararlanan aynı sınıflardan -tabii ne aynı ailelerden, ne de aynı fertlerden- geldiği için genellikle sanıldığından daha azdır.[23].

Demek ki, bilhassa yatırım alanındadır ki, devletin rolü gittikçe önem kazanmaktadır. Kapitalist üretim cycle'i açısından devletin rolü şu şekilde özetlenir: Kapitalist yatırımın kronik darlığını tamamlar ve böylece öteden beri devam edegelen durgunlaşma eğilimini bir parça önler. Ayrıca özel yatırımlardaki her ani düşüşü kamu yatırımlarındaki mütekabil bir artışla dengelemeye çalışır.[24]

Devlet'in artan bu ekonomik rolünün pratik etkisi özellikle devrî dalgalanmaların şiddetinin hafiflemesidir. Klasik buhran ve depresyondaki ilerlemeyi karakterize eden birçok etki gözönünde tutulursa bu kolayca anlaşılır[25]. Klasik buhranın ve depresyonun başlangıcında işten atılmalar, tüketim malları harcamalarında bir düşme yaratır. Bundan dolayı siparişler (yatırımlar) her iki sektörde de birbiri ardısıra azalır, bu da yeni işten atılmalara yolaçar. Buna karşılık, ilk tensikattan ve özel yatırımlardaki ilk indirimlerden itibaren devlet organları giderlerini artırırlarsa, **buhrandaki bu ilerleme** durdurulur. Sistemin özündeki kuvvetler ekonomik canlanmayı sağlayıncaya kadar buhrandaki ilerleme sahanlıkta (eşikte) durur.

Savaş sonrası resesyonlarının başlangıcını, savaş öncesi iki buhranın başlangıcı ile karşılaştırırsak, bunu hemen görürüz. İlk düşmenin şiddeti, bilhassa 1957 resesyonu başlangıcında, 1929'dakine oranla büyük ölçüde azalmamıştır. Bu resesyonları savaş öncesi buhranlardan ayırdeden şey, bu sahanlıkta durmalarıdır.

(23) X. bölüme: «Devlet etkisiyle (aracılığı ile) milli gelirin yeniden dağılımı» paragrafına bakınız.

(24) Bir silahlanma ekonomisindeki sürekliliğin, askeri buluşların çoğu sivil alanda uygulandığı için, II. dünya savaşının ertesinde «teknolojik buluşları» hızlandırmış olduğunu belirtmek gerekir. 1950'deki «boom», büyük kısmı ile, bu yeniliklerle açıklanır.

(25) XI. bölüme bakınız.

Birleşik Devletler'de buhranın ilk 9 ayı boyunca meydana gelen değişikliklerin yüzdesi

	1929 1932	1937 1938	1948 1949	1953 1954	1957 1958
	%	%	%	%	
İstihdam (tarım hariç)	— 6,5	— 7,1	— 3,5	— 2,9	— 4,2
Brüt milli hasıla	— 5,5	— 7,8	— 2,6	— 2,7	— 4,1
Sınai üretim	—15,9	—30,4	— 7,4	— 9,8	—13,1
Perakende satış hacmi	— 6,1	—11,4	— 1,4	— 0,3	— 5,1
Dayanıklı mallar siparişi	—26,5	—39,5	—21,6	—14,3	—20,1[124]

Bununla beraber, devlet herhangi bir munzam satınalma gücü yaratamaz. Demek ki, resesyon ne kadar şiddetli ise, «ikame» satınalma gücünün yaratılması o kadar gerekli olur ve enflasyon yaratıcı eğilimlerin patlak vermesine yolaçar. Kapitalizmin çöküş çağında devletin karşısına çıkan ikilem **buhran ile enflasyon arasındaki seçme**'dir. İkincisi belirlenmedikçe (artmadıkça) birincisi önlenemez.

Verimsiz devlet giderlerinin artışından dolayı batı kapitalist ülkelerinde meydana gelen «ılımlı» enflasyon, ilk bakışta, kapitalist ekonominin geleceğini tehdit eder, görünmemektedir. Bundan dolayı, uzmanların çoğu, devleti «bu sözde tehlikeyi» umursamamaya ve artan oranlarda cömertçe **deficit spending**[26] yapmaya davet etmektedirler.

Ama dar görüşlülüktür bu. Azçok sürekli eflasyon eğilimi, kapitalist ekonominin normal işleyişinde birçok engeller yaratır. Spekülasyonu kolaylaştırır ve «normal» yatırım faaliyetlerini rahatsız eden güvensizliği artırır. Serbest rekabet devrinin klasik cycle'inde ekonomik canlanmayı normal olarak sağlayan mekanizmaları bozar, yada işlemez hale getirir. Resesyon devresinde bile fiyatlarda düşme yoktur. Tüketicilerin satınalımları artık ekonomik canlanmada muharrik bir rol oynamaz, faiz

(26) Ekonomik hayatı canlandırmak için, bütçe giderlerini, bütçe gelirlerinden fazla göstermek, yani bütçe açığı ile finansman demektir. (Çeviren)

oranındaki düşme, yatırımları hissedilir derecede artırmaz artık. Böylece, daha 1957-1958 resesyonu boyunca Birleşik Devletler ve Büyük Britanya hükümetleri, ekonomik canlanmadan önce fiyatlarda bir yükselmenin başlamasından korktukları için, buhranı hızla önleyecek klasik çarelere başvurmakta tereddüt ettiler. Oysa harcanan munzam meblağların mütevazi seviyesine rağmen, bu birdenbire gerçekleşti.

Ama bu, kapitalist devletin büyük bir buhran karşısında pasif bir şekilde kalacağını göstermez. Bugünün **siyasi ve sosyal** ortamı içinde böyle bir ihtimalin yeri yoktur. İşsizlik nedir bilmeyen ve yüksek bir hayat seviyesinin nimetlerinden yararlanan planlı ekonomi üzerine kurulmuş toplumların bulunduğunu gören birçok ülkede böyle bir buhran kapitalizmin çökmesine sebep olacaktır. Demek ki, kapitalizm «anticyclique» tekniklere başvuracaktır.

Fakat bunu çekine çekine yapacaktır. Son tahlilde, enflasyonun hızlanmasını önlemeyecektir. Paranın direnme kapasitesi -ki tanımı gereği, zaman içinde sınırlıdır- ekonomik cycle boyunca devletin ılımlaştırıcı müdahalesinin zamanla karşılaşacağı aşılmaz engel olarak görünür. Birleşik Devletler'de anticyclique bir araç olan dolarla, dünya piyasasında hesap parası olan dolar arasındaki çelişki aşılmaz bir çelişki haline gelmişti. Bu çelişki, Birleşik Devletler'in ödeme dengesinde eğilimli bir açık şeklinde yansır.

Fakat **üretici kamu giderlerinin,** üretici olmayan giderlerin yerini alması, hem buhranı, hem de enflasyonu önleyecek mahiyette değil midir? Üretici harcamalar iki türlü olabilir: Üretici tüketim harcamaları yada üretici yatırım harcamaları.

Birinciler, bizzat kapitalizmin mantığı ile çelişir. Ücretli olmayan sınıflarda yılda 20-30 milyar doları alıp yeniden ücretlilere dağıtmayı (onların ailelerine yada işsizlere dağıtmak) burjuvazi ancak siyasi iktidarını kaybettiği zaman kabul edecektir. Ancak o zaman çok daha köklü çarelere başvurulabilecektir. Zaten bu tedbirlerin uzun vadedeki etkileri kapitalizm için felaketli olacaktır. Asgari ücreti, bu ücrette «zaruri olarak gözönünde tutu-

lan tarihi unsurları» büyük ölçüde artırmaya yönelecektir, ve bu, emeğin üretkenliğindeki bir artışın sonucu değil, sosyal gelirin hakiki bir yeniden dağılımının sonucu yani, **kâr oranında büyük bir düşmenin** sonucu olacaktır. Burjuvazinin kendi rejiminde böyle bir değişikliği kabule hazır olduğunu farzettirecek hiçbir tarihi örnek yoktur.

Aynı şey, devletin üretici yatırımları için de geçerlidir. Bu yatırımlar, gerçekte özel sektör aşırı üretimden ve fazla kapasiteden sızlandığı sırada, bu sektörde bir rekabet yaratacaktır. Üretici yatırımların, büyük fonları gerektiren ve henüz «normal» bir verimi garanti etmeyen (mesela nükleer sanayi) yeni sektörlere akabileceği doğrudur. Bununla beraber, bu türlü yatırımlar, bu yeni sektörlerde, en iyi rantabilite şartlarını hazırlamaktan ve özel sektörün fırsattan faydalanması için kısa vadede kapitalist bir baskı yaratmaktan başka birşey yapmayacaktır. Ayrıca bu yeni sektörlerde **10 milyarlarca dolarlık** büyük yatırımlar yapmak ihtimallerinin mevcut olduğu varit değildir.

Üretici olmayan özel türde yatırımlar yani kapitalizm için **dolaylı tasarruflara** yolaçan yatırımlar; (personelin hastalık masraflarını azaltan) mükemmel hastaneler ve sağlık hizmetleri; (nakil masraflarını azaltan) düzgün yollar; işçilerin ve müstahdemin çıraklık devresini kısaltan gelişmiş eğitim sistemi, meselesi kalmaktadır.[125]

Böylesine masraflar, ilk ağızda «enflasyon yaratıcı» nitelikte bile olsalar, uzun vadede belirli bir sermaye stoku «ve bir para miktarı» sayesinde emeğin üretkenliğini, artırarak uzun zaman için enflasyonu azaltacaktır. Bununla beraber, kapitalistlerin bu masrafları büyük ölçüde artırmayı kabul edeceklerine de pek ihtimal verilmez. Gene de bu faktör üzerinde durduğu anlaşılan Strachey gibi bir yazar bile, kapitalist çevrelerde buna karşı müthiş bir direncin görüldüğünü kabul etmek zorundadır. Bu direnç ancak silahlanma masrafları sözkonusu olduğunda azalmaktadır.[126]

Nihayet resesyonlardan başka birşey «tanımayan» bir kapitalizmin asla buhransız bir kapitalizm olmadığını

unutmamak gerekir. 1929-1939 devresindekine oranla daha az felaketli buhranlara maruz bir kapitalizmdir bu. Devrî dalgalanmaların kaçınılmazlığını belirleyen ve XI. bölümde incelediğimiz bütün sebepler geçerli kalmaktadır. **Mutlak miktarlar olarak** bu resesyonlar büyük zararlara ve israflara yol açmıştır ve bunlar, rejimin aleyhine işlemekte ve daha rasyonel ekonomik ve sosyal bir sistemin kurulması özlemini artırmaktadır.

Böylece, sadece Amerika'daki 1957-1958 resesyonu boyunca tam işsizlerin sayısı 5 milyonu, kısmi işsizlerin sayısı da 2,5 milyonu aşmıştı. Bu iki yıl boyunca Birleşik Devletler'in üretiminde yaklaşık olarak 100 milyon tonluk çelik kaybı, 5 milyona yakın otomobil kaybı meydana gelmiştir. Bu kayıplar[27] (zararlar) 1929-1933 buhranındaki zararlara yaklaşmaktadır. İşçilerin zamanla her dört yılda bir işsiz kalmayı yada işsizlik tehlikesiyle karşılaşmayı kabul edecekleri ve bu rejimi normal karşılayacakları fikri pek realist bir fikir değildir. Bu anlamda da, kapitalizmin «buhranları aştığını» gösteren henüz hiçbir delil yoktur.

■ Çöküş Devrinde Kapitalizmin Gelişme Kanunları

Çağdaş kapitalizmin, bu eserde yer yer anlatılan farklı eğilimlerinin bir sentezini yapmanın sırası geldi[28]. Bu eğilimler, Marx'ın 19. yüzyıl boyunca formüle ettiği şekliyle, kapitalist sistemin genel gelişme kanunlarına ne ölçüde uygundur? Bunlardan ne ölçüde ayrılmaktadır? Yeni eğilimler ve çelişkiler meydana gelmiş midir?

Tekelci kapitalizm ve ekonominin genel kartelleşmesi (tekelleşmiş sektörlerde görülen en yüksek kâr oranından, azçok «normal» bir «rekabete» en fazla maruz sektörlerdeki (perakende ticaret, v.s.) kâr oranına varıncaya dek) farklı bir kâr oranları grubunun bir arada bulunması sonucunu yaratır. Tamamen istisnai durumlar hariç (savaşlar, kalkınma, askeri fetihler, v.s.), yeni ser-

(27) 1957'de tam 33 milyon ton, 1958'de 61 milyon ton.
(28) Bakınız: VI. bölüm: Dağılım masrafları, hizmetler sektörü. VII. bölüm: Kurumsal kredi. VIII. bölüm: Paranın doğuşunda temel kaynak olarak devlet'e kredi. IX. bölüm: Buhranlar. XIII. ve XIV. v.s. bölümler.

mayelerin en yüksek kâr oranlarından yararlanan sektörlere akmasını büyük tekellerin kudreti genellikle önler[29]. Otofinansman ve tekelleşmiş sektörlerin «aşırı kapitalizasyonu» fenomenleri bundan ileri gelir. Devrî dalgalanmaların hafifletilmesi ve fazla sermayeler için «tali piyasa» olarak Devlet'in artan rolü ve yatırımların safha safha gerçekleştirilmesi de bundandır.

Fakat bu aynı eğilimler aksi yönde kuvvetleri, adeta «denge unsuru» kuvvetleri de harekete geçirirler. İlkel birikimin imkansız göründüğü sınai sektörlerin sayısı ne kadar çoksa, küçük ve orta sermayelerin aktığı **sanayi dışındaki** sektörler de o kadar yayılır. Devrimizde «hizmet» sektörü denilen sektörde[30] gerçekleştirilen hamleyi açıklamanın bir ikinci yolu da budur. Bu sektörde sermayenin organik bileşimi sanayidekinden daha düşük olduğu için, böylece, ortalama kâr oranında bir yükselme sağlanmış olur.

Öte yandan, tekeller, mevcut sabit yatırımları tehdit eden teknik buluşları mümkün olduğu kadar geciktirmiye çalıştıkları halde, bu buluşlar, önce sanayinin çevresinde gitgide gerçekleşmek, sonra da bizzat tekeller tarafından, birbirinden oldukça uzak devrelerde, birdenbire ve toptan uygulanmak tehlikesi de yaratırlar. Bu devreler boyunca, sabit sermayenin faydalı «ömrü» kısalır. O zamandan beri meydana gelen cycle'in (Birinci dünya savaşı arefesinde; İkinci Dünya savaşı ertesinde) süresindeki azalma kısmen bununla açıklanır.

Tekeller sadece «yeni sanayilerin» rekabetinden korktuğu için böyle hareket etmek zorunda değildir. Öteden beri devam edegelen durgunluk eğilimini periyodik olarak önleyen bu ani teknolojik devrim ateşleri, geçici olarak kolaylaştırır gibi göründükleri sendika hareketlerinin kuvvetlenmesine ve gerçek ücretlerde eğilimli bir yükselmeye bir cevaptır da[31].

(29) « ... (oligopolistik sanayilerde) iç birikim, bu sebepten dolayı, bu sanayilerin donatımındaki yayılma için gerekli meblağları aşmaya başlar. Sermaye fazlasının diğer sanayilere akması, yeni üretimlerle uğraşmak için gerekli ek-çabadan ötürü engellenir, bu da, bu meblağların... yatırımı lehindeki müşevviklerin etkisini azaltır. [127]

(30) Bu meselenin diğer veçheleri için, VI. bölüme bakınız.

(31) Bu ateşler bugün, gitgide, silahlanma ve savaş ekonomisinin tali bir sonucu olmaktadır. Bu alanda, teknolojik araştırma durmaksızın devam etmekte ve - azçok anlamlı bir gecikme ile - keşiflerin ve buluşların barışçı yolda kullanılması sonucunu yaratmaktadır.

Devrî dalgalanmaların azaltılması, artan işsizliğin sınırlandırılması, gerçekte artık-değer oranını azaltmak, hiç değilse, artmasını önlemek tehlikesini yaratır. Kâr oranındaki eğilimli düşüşe sermayenin göstereceği başlıca tepki böylece önlenmiş olacaktır. Zincirleme üretim, yada «otomasyon» (Birleşik-Devletler'de kırk yıllık bir aradan sonra) gibi teknolojik atılımlar hem yedek sanayi ordusunun «donatılmasını», hem de emeğin üretkenliğinin hızla artırılmasını sağlar, bundan dolayı da, artık-değer oranını yükseltirler.

Yeni sanayilerin gelişmesi[128], «az-gelişmiş ülkelere yardım», hem askeri, hem de sivil alanda devlet giderlerinin çoğalması, «dağılım masraflarının», üçüncü sektörün masraflarının artması, çöküş halindeki kapitalizmin emniyet sübapı rolünü oynarlar. Sermayelere yeni yatırım alanları sunmakla, öteden beri devam eden durgunluk eğilimini ve kârlı yatırım imkanı bulamıyan sermayelerin artma eğilimini geçici olarak önlerler. Azgelişmiş ülkelerin sanayileşmesi, bütün sektörlerde teknolojik devrimlerin hızla yayılması (dağılım sektörleri dahil) ve enflasyon, aksi yönde etkili olurlar.

Salt ekonomik planda bu evrim, sermayelerin yarısı bankaların kasalarında uyuduğu yada kapitalistlerce «saçma» diye nitelenen bayındırlık işlerinin finansmanında kullanıldığı zaman bile sermayenin otomatikman çökmesine yolaçmaz. Fakat sosyal ve politik planda, kapitalizmin çöküş devri, işçi sınıfını işletmelerin yönetimiyle, ve ekonomik sistemin tümünün yönetimiyle ilgilenmesi için eğitir, tıpkı «serbest-rekabet» kapitalizminin işçi sınıfını sosyal gelirin kârlar ve ücretler arasındaki dağılımı ile ilgilenmesi için eğittiği gibi. Sınıf mücadelesinde **potansiyel** bir artış ve keskinleşme olması bundandır. Burjuvazinin buna göstereceği tepkime iki türlüdür: **Welfare state** (refah devleti) yada **faşizm.**

■ Refah Devleti ve Faşizm

Ücretlilerin menfaatleri açısından ele alınacak olursa, kamu giderlerinin ve bunlar arasındaki nisbi ilişkilerin farklı şekillerini gösteren bir değerler ölçeği çizilebilecek-

tir. Bir uca, Refah Devletinin «ideal»i konulacaktır -bu giderlerin tamamını, vasat gelirli ailelerin hayat seviyesinin yükseltilmesine ve kamu yararına hasredecek olan az çok deforme olmuş gerçekleşmesi demiyoruz, bilhassa «ideal»i diyoruz-, öbür uca, en köklü şekli ile, yani bankerlerin, hafif sanayi fabrikatörlerinin, tüccarların, orta sınıfların, özellikle de (sendikal hareketlerin bastırılmasıyla mümkün olan ücretlerin dondurulması ve cebri tasarruf sayesinde) ücretlilerin gelirlerinin bir kısmını[32] silah imalatı ve genellikle de ağır sanayi yararına «yeniden dağıtan» faşist Devlet konulacaktır.

Bu hal çaresi, kapitalistlerin açısından «ideal» görünmez; bütün sosyal gerilimlerde (tansiyonlarda) zamanla rejimin yıkılmasını hızlandıran bir şiddetlenmeye sebep olur bu. Fakat bu hal çaresi, son derece azalmış sosyal ihtiyatlar, istikrarını büyük ölçüde yitirmiş bir para, ve çok fazla sınırlanmış yatırım alanları Refah Devleti politikasını uygulanamaz hale getirdiği ölçüde, bir zarurete tekabül eder. «Pump-priming» tekniği[129][33], esas itibariyle, anglo-sakson yada skandinav rejimlerindekinin aynıdır. Fakat bu politikanın ömrü (sonu) münhasıran silahlanma sektörüyle sınırlandırılmıştır. 1933'ten 1939'a kadar, Nazi Almanyasında, milli gelir, askeri masraflarla tamamen aynı miktarda artmıştır[130].

Bu politikanın anlamı açıktır: Siyasi ve sendikal haklarını savunmak imkanlarından yoksun bırakılmış işçi sınıfının sırtından kâr oranında bir yükselme sağlamak[34]. Japonya'da olduğu ve aşağıdaki satırlarda tastamam anlatıldığı gibi, gerçekte, **emeğin (işin) askerileştirilmesidir** bu:

«İşin yönetimi memnunluk vericidir(!). Madenlere gitmek için saat 5.30-6 arasında başlayan sabah faslı, savaşın yarattığı değişikliklerin bir yansımasıdır. İşçiler seksiyonlara göre sıra oluyorlar ve tıpkı, nöbet yerlerine giden piyadeler yada uçaklarının başına giden pilotlar gibi, işyerlerine doğru yürüyorlar. Sabahın altısından öğ-

(32) «Eisernes Sparen»!

(33) XVIII. bölüme, «keynesçi ihtilal» e bakınız.

(34) Nazi Almanyasında ücretler dondurulduğu; aslında fiyatlar da dondurulduğu. Bununla beraber pratikte donatım malları fiyatları pek artmadıkları halde tüketim malları fiyatları resmen % 8 artmış, gerçekte ise 1933 ve 1937 yılları arasında % 25 kadar artmış. Nominal ücretlerdeki artış ise sadece % 8 dir. [131].

leden sonra 4'e kadar günde on saat çalışıyorlar fakat, işçiler günlük işleri bitmeden maden kuyularından çıkamadıkları(!) için, gerçekte 12 saat çalışmış oluyorlar»[132].

İkinci Dünya Savaşı boyunca bilhassa Almanya'da büründüğü aşırı şekliyle faşizm, işin (emeğin, çalışmanın) askerileştirilmesinden, asıl hür emeğin kaldırılmasına, gittikçe artan bir ölçüde, köle emeğine geçer. Bu emeğin tekabül ettiği kanunlar, kapitalist ekonominin kanunlarıyla müşterek hiçbir yanı olmayan özgül kanunlardır. Kapitalist ekonominin karakteristiği, emeğin sömürülmesinin bütün eski şekillerine, bir ölçüde kendini uydurabilmesi, ama bununla beraber, asıl amacını -sermayenin değerlendirilmesi ve birikimi amacını- hiçbir şekilde unutmamasıdır.

«Kapitalizmin son safhasının, siyasi bir diktatörlük çerçevesi içerisinde bir köle devleti olmaya yöneldiği anlamına gelir bu. Bu, rekabet, emek piyasasından kalktığı andan itibaren gerçekleşir. Bu andan itibaren -köle sahipleri haline gelmiş- patronlar, bütün kudretlerini yitirmiş işçiler fazla olarak ne yaratmışlarsa[35], hepsini elegeçirmeye bakıyorlardı. Böyle bir sistemde «emek (iş) problemi» tek bir meseleye, mümkün olduğu kadar masrafsız gerçekleşmesi için **işçileri işbaşında ne derece bir süratle öldürmek gerekir,** meselesine indirgenir. Bu mesele Roma'lı senatörler tarafından ikibin yıl önce **latifundia'**larında, daha sonra Birleşik Devletler'deki güneyli asıl plantörler tarafından ve günümüzde de İ.G. Farben'in Vorstand'ları (idare meclisi) üyeleri ve S.S.'ler tarafından ciddi olarak tartışılmıştı.[133][36].»

Bununla beraber, bir köle emeğinin böylesine aşırı sömürülme şekli ancak bu ekonominin **temel** veçhesi de-

(35) Uygun bir terim değil bu. Cebri çalışmanın karekteristiği, köle sahiplerinin sosyal artık-ürünü elegeçirmeleri değildir, gerekli ürün kavramının, asgari geçim maddeleri kavramının anlamını tamamen yitirmiş olmasıdır. «Emeğin ücreti» o derece azaltılmıştır ki, hayatta kalmayı artık garanti edemediği gibi, çok yakın bir vadede muhakkak bir ölümü gerektirmektedir.

(36) Conquistadores'ler tarafından madenlerde cebri çalışmada öldürülen Peru'lu yerliler (Strachey bu misali bir başka yerde zikretmektedir), Antiller'de türlü mahrumiyetlerden ve cezalandırılmalardan dolayı ölen yüzbinlerce zenci köle, Nazi emperyalizmininki kadar zalimce olmamakla beraber, başka ırktan insanları acımadan ezen ve bundan dolayı, «kurulu düzenden yana ve rahatına düşkün» Avrupalıların şiddetli tepkilerine daha az yolaçan modern sömürgeciliğin milyonlarca kurbanı, bunun diğer örnekleridir.

ğil, tali bir ürünü olduğu ölçüde, kapitalist bir ekonomi ile bağdaşabilir. Plantasyonlardaki köleler efendilerinin elegeçirdikleri pamuğu **satınalamıyorlardı.** Nazi Almanya'sının kürek mahkumları da Alman sanayiinin mamullerini satınalamıyorlardı. Kapitalist toplumun tebalarının çoğunluğu köle haline getirilince, bu toplum emtia üretimi üzerine kurulmuş olmaktan çıkacaktır. Nazi Almanyasında bile böyle bir safhaya gelinmemiştir. Ve insanlığın, sosyalizmin kurulmasındaki yeni bir gecikme bahasına bile, böyle bir vahşeti -hakim üretim şekli olarak bir köle toplumuna dönüşü- yaşaması ihtimali pek azdır.

Öte yandan, hiçbir devlet, zamanla böyle sosyal bir gerilime dayanamayacağından, kapitalist kârları garantilemek ve artırmak için daha uzun süreli bir hal çaresi aramak gerekmektedir.

Bundan dolayı ekonomik dirijizmin faşist şekli, savaş ekonomisine doğru, yani «refah devleti» tipinde hal çarelerinin uygulanmasını ve sosyal gerilimin azaltılmasını sağlayacak piyasaların ve sermaye yatırım alanlarının fethedilmesi için gerekli imkanların yaratılmasına doğru, kaçınılmaz bir şekilde ilerlemektedir. Fakat buna paralel olarak, «refah devleti» tipinde bir dirijizm, önemli ekonomik resesyonları sınırlı devlet yatırımlarıyla gitgide önleyemez hale gelmektedir. Çok daha önemli yatırımlar ise, ancak silahlanma ve savaş ekonomisi alanında gerçekleşebilir.

Yani gerçekte «refah devleti» ekonomisi ile faşist ekonomi arasında aşılmaz bir engel yoktur. Bir yandan «refah devletinin» unsurları faşist ekonomide mevcuttur; Hitler zamanında da, işbaşı yapan işsizler hayat seviyelerinin yükseldiğini görüyorlardı. Öte yandan, «refah devleti» ekonomisi, en zengin kapitalist ülkelerde bile, bazan faşist ekonominin bir seri tipik fenomenlerini yaratarak (Sivil tüketimi ve tüketim malları üretimini kısıtlamalar; cebri tasarruf; sosyal güvenlik kasalarında birikmiş paralarla silahsızlanmanın kısmen finansmanı) silahlanma ekonomisine dönüşmektedir.(37)

Böylece, burjuva devletlerin ekonomik politikası, «refah devleti» unsurlarının (kapitalist ülkenin nisbi zen-

(37) Son yıllarda Fransa'daki evrimi «güçlü devlet», Degolcülük v.s.

ginliğine göre azçok gerçek yada demagojik unsurlarının) ve «faşist» unsurların, «kitlelerin hayat seviyesini alçaltarak kârın savunulması» unsurlarının terkibine doğru ilerlemektedir. Kârın devlet tarafından garanti edilmesi ve tekellerin devletle gitgide kaynaşması, normal ekonomik bir faaliyetin devamı için devlet siparişlerinin ve kamu yatırımlarının oynadığı temel rolü oynamaktadır. Fakat devletin bu artan ekonomik rolü aynı zamanda sosyal ve milletlerarası çelişkilerin keskinleştiğini, «baskısını artırdığını» gösterir ve kapitalist ilerlemenin savaşlara ve ihtilalci patlamalara doğru gidişini hızlandırır.

■ Manager'ler Çağı mı?

Berle ve Means, hisse senetli şirketlerin gelişmesinin büyük sermaye sahipleri ile yöneticiler arasında fiili bir ayrım yarattığı yolundaki marksistlerin çok iyi bildiği[38] ispatlama ile 1932 yılında akademik çevreleri hayretler içinde bıraktılar. James Burnham[135] buna dayanarak kapitalistlerin, Sovyet toplumunu yöneten bürokratlara benzeyen «managerler» yararına, modern sanayinin kontrolünü kaybettiklerini ileri sürdü.[39] O zamandan beri bu iddia tekrarlandı durdu. Sosyalist teorisyenlerin çoğu, bunu isbatlanmış olarak kabul ettiler (P.S.A.'nın Montrouge'deki kongresinde Andre Philip tarafından). Ama aslında hiç de böyle değildir.

Yarım yüzyıl önce Henri Pirenne uzmanlaşma ve burjuvazinin yönetici tabakaları arasındaki ayrım (**discontinuité** = kesiklilik) fenomenine dikkati çekmiştir.[136] X., XI., ve XII., yüzyıllarda büyük tüccarlar haline gelenler ve doğmakta olan ticaret merkezlerinde sermayenin hareket alanını genişletenler, Lombard'lar yada tefecilikte (krallara kredi açmakta) uzmanlaşmış yahudiler değildi. Manüfaktür sermaye de, XV. ve XVI. yüzyıllarda burjuva alemine hakim olan maliyeciler tarafından en mükemmel şekliyle geliştirilmiş değildi. Sınai devrimini yaratacak olanlar büyük fabrikatörler değildir. İlk tekel-

(38) Bakınız: Marx, «**Das Kapital**» ve R. Hilferding: **Das Finanskapital** [134].

(39) Bilindiği gibi Burnham bu acele hükmünü Alman - Sovyet paktı «delili» ile taçlandırmıştır. Fakat kitabı yayınlanır yayınlanmaz Nazi Almanyası ile Sovyetler Birliği arasındaki savaş patlak verdi.

ci büyük tröstleri yaratacak olanlar da yenilik taraftarı büyük sanayiciler değildir. Demek ki, kapitalist alemde **yönetici personel değişikliği,** burjuva sınıfının yerini bir başka sınıfın alması anlamına gelmez.

Tekelci büyük şirketlerin yöneticilerinin kendi servetleriyle müşterek bir yanı bulunmayan muazzam sermayelere kumanda ettikleri belirtilmektedir. Bunun böyle olduğu doğrudur. Ama biz bunda kapitalizmin bir inkarını değil, sadece, bir avuç kapitalist yararına kapitalistlerin çoğunun bilfiil mülksüzleştirilmesine yolaçan sermayenin yoğunlaşması kanununun yüce (nihai) bir sonucunu görüyoruz.(40).

Asıl mesele, «manager»lerin sosyal davranışının, burjuvazininkinden farklı olup olmadığını; özel mülkiyeti umursayıp umursamadıklarını, yada buna karşı olup olmadıklarını; büyük sermayenin yönetici tabakaları ile mücadele edip etmediklerini; çoğunluğu itibariyle, burjuva sınıfından yada işçi sınıfından gelip gelmediklerini bilmektir. Demek ki, mesleklerinin zirvesine erişmiş büyük «yöneticiler»'in, muazzam servetler biriktirdiklerini, büyük burjuva haline geldiklerini, ve büyük bir bankerin yada büyük sınai bir tekelin başkanının kızı ile evlenmeyi, büyük burjuvazinin hakim tabakaları ve «büyük aileleri» arasına karışmayı «başarılarının» mantıki bir sonucu olarak kabul ettiklerini pratik tecrübe ortaya koymaktadır. Zaten, Birleşik Devletler'de yüksek kadroların 2/3'si ve mali kadroların 3/4'ü seçkinler tabakasından gelmektedir.[137]

Büyük yöneticiler arasında sermaye birikimi, çok yüksek aylıklarla olduğu kadar, bedava hisse senetleri dağılımı, «tercih hakları»(41), «masraf pusulaları»(42) ve borsada kazançlı spekülasyonlara imkan veren bilgiler sayesinde hiçbir riske girmeden muazzam kazançlar elde

(40) VII. bölümdeki sermayenin «demokratlaştırılması» ara başlığına bakınız.

(41) Yeni hisse senetleri ihracı sırasında, direktörlerin bu senetlerin bir kısmı üzerinde «seçme hakkı» vardır. Bunlar borsada kıymetten düşerse satınalmayı reddedebilmektedirler. Borsadaki değerleri yükselirse bu haklarını kullanacaklar ve hiç para ödemeden milyonlar kazanacaklardır. **U. S. News and World Report** [138]'a göre, bugün hızla milyoner olmanın tek yolu budur.

(42) Londra'da ve New York'ta son derece lüks arabaların, en «pahalı» restoranların ve otellerin büyük bir kısmı sadece bu «masraf pusulaları» için çalışmaktadırlar.

etmek şeklinde de gerçekleşir. Zaten bunun sonuçları açıkça görülmektedir: General Motors'da «manager»lik karyerinden sonra, Charles Wilson savunma bakanı olunca «firmasının» 2,5 milyon dolar tutarındaki hisse senetlerine sahipti. Belçika'nın en büyük mali grubu Société Générale'nin başına geçen M. Gillet, 10 milyon Belçika Frankı biriktirmişti. 4 yıl içerisinde (1954-1957) sadece yüzdelerden sağladığı gelir, aşağı yukarı 40 milyon frankı bulmuştur. Demek ki, büyük «manager»lerin başarısı, büyük burjuvazinin, yeni elemanların katılmasıyla periyodik -ve klasik- bir yenilenmesinden başka birşey değildir.

Amerikan, Britanya ve Fransız sermayesi hakkında yapılacak dikkatli bir inceleme, aslında gerçek zıtlaşmanın hissedarlarla «manager»ler arasındaki zıtlaşma değil, Jean Robinson'un deyimi ile, «insiders» hissedarlarla «outsiders» hissedarlar arasındaki zıtlaşma olduğunu gösterir(43)[139].

Birinciler (**maliyeci** uzman sıfatıyla da olsa) işletmelerin yönetimine katılan büyük hissedarlardır. İkinciler ise azçok rantiye olan pasif hissedarlardır. Bir şirketin hisse senetlerinin sadece yüzde birkaçına bile sahip olsalar, «insiders»ler, gene de çoğu zaman milyarder kapitalistlerdir. Bunların arasında ya pek az «manager» vardır, yada hiç yoktur. Gerçekte **General Motors,** Charles Wilson tarafından değil, **du Pont**'lar tarafından ve du Pont'ların yararına kontrol edilmektedir. Britanya'daki büyük şirketlerin çoğunun incelenmesi aynı şeyi göstermektedir(44).

Nihayet, ünlü Amerikan sosyologu C. Wright Mills, «manager»lerin sadece zirvenin altındaki kata hakim ol-

(43) Fransa konusunda M. H. Ehrmann'da buna benzer bir gözlemde bulunmuştur: «Fransa'da son derece müttehit bir sınıfa mensup aile işletmeleri sahiplerinin, dışardan gelenlere, kendi görüş tarzlarını empoze edecek kadar inatçı ve nüfuzlu oldukları görülmektedir. İşletme direktörlerinin çoğunun görevleri bir fabrika sahibinin görevleri haline gelmiştir. Burjuva geleneklerinin gücü, direktörleri, hatta M. Richard ve bugünkü patron hareketinin en önemli bazı şahsiyetleri gibi kamu kuruluşlarından gelenleri, birleştirecek kadar büyüktür. Mevcut zihniyet farkları ise çoğu zaman sadece görünüşte kalmaktadır. **Hakiki zıtlık, büyük işletmelerin şefleri** (direktör yada patron da olsalar) ile eski küçük işletmelerin şefleri arasında mevcuttur.» [140].

(44) VII. bölüme, sermayenin «demokratlaştırılması» ara başlığında Profesör Sargent Florance'ın verdiği rakamlara bakınız. [141].

duklarını belirtmektedir. Zirvede bulunanlar ise tekellerin başkanları ve «büyük ailelerdir».[142]

■ Kapitalizmin İflası

Vauvenargues'a göre, iki yüzlülük, kötülüğün bilgeliğe bir armağanıdır. Aynı benzetmeden hareket edilirse, devletin müdahaleciliğinin artan bir şekilde uygulanması da, sermayenin sosyalizme istemeyerek sunduğu bir armağandır denilebilir.

Şüphesiz, devletin ekonomi üzerindeki artan müdahalesi, bir «devlet» sektörünün büyümesi, hatta zarar eden ekonomik sektörlerin millileştirilmesi, «sosyalizm» değildir. Bir kadın «bir parça» gebe olamıyacağı gibi, bir ekonomi de «bir parça» sosyalist olamaz. Devlet müdahalesi, dirijizm, en azından büyük tekellerin kârını sağlamlaştırmak için kapitalizmin çerçevesi içinde uygulanır. Bunların, uzun vadede rejimin temellerini sarsmaları, rejimin bağrındaki çelişkilerin artan bir tezahüründen başka birşey değildir.

Çöküş safhasında, kapitalizm, sistemin özündeki bir seri çelişkiyi şiddetlendirir. Üretimin sosyalizasyonu ile özel temellük arasındaki çelişkiyi keskinleştirir. Bu sosyalizasyon, milletin bütün ekonomik faaliyetlerini **ekonomik bütçeler** halinde, **milli bir muhasebe** halinde özetlemek teşebbüsünde açıkça görülür. Fakat böylece, ekonomik hayatın fiili sosyalizasyonunu resmen **kabul etmek,** ve rasyonel organizasyonunu önlüyor diye özel mülkiyete ve ekonominin özel yönetimine **son vermek** (ortadan kaldırmak) iki farklı şeydir.

Kapitalizm, **işletme içinde,** tröst yada hatta sanayi kolu **içinde,** üretim sürecinin organize, planlı karakteri ile, kapitalist ekonominin **tümünde** hüküm süren anarşi arasındaki çelişkiyi keskinleştirir. Planlama fikri burjuvazi tarafından kabul edilmekte ve uygulanmaktadır. Hatta bunun burjuva kökenden geldiği de söylenebilir. Fakat burjuvazi planlamayı ancak kâr **saikini** tehlikeye düşürmediği, ekonomik hayatın tümünü kapsamadığı, kâr için yapılan üretimin yerini ihtiyaç için yapılan üretim almadığı ölçüde, kabul eder ve uygular.

Kapitalizm, ekonominin dünya ölçüsünde tedrici birleşmesi ile, sermayenin milletlerarası faaliyetini (etkisini) yöneten kapitalist kâr saiklerinin devam ettirilmesi arasındaki çelişkiyi keskinleştirir. Azgelişmişlik problemi, milletlerin bilincine işlemiştir. **Noksan**-kapitalizasyon, bu fenomenin sebebi olarak kabul edilmiştir. Büyük kapitalist milletlerin aşırı kapitalizasyonu o derece ileri götürülmüştür ki, bu milletleri öteden beri devam edegelen durgunluktan kurtarmak için, üretici olmayan muazzam masraflar yapmak gerekmiştir. Bununla beraber azgelişmiş ülkelerin sanayileşmesine çıkar gözetmeden yardım etmek için etkili hiçbir çaba sarfedilmemiştir ve sarfedilemez de.

Kapitalizm, üretken güçlerin ilerleme eğilimi ile sermayenin mahiyetinden dolayı bu ilerlemeyi durdurmaya çalışan engeller arasındaki çelişmeyi keskinleştirir. Mamullerinin sürümünü teşvik ederek bundan kurtulmak istediği zaman bizzat işletmenin rantabilitesi tehlikeye girmiş demektir. Üretici olmayan yatırımları artırarak bundan kurtulmak istediği zaman paranın yavaş yavaş değerini yitirmesi, en sonunda, sistemin kurtulmak istediği aynı durgunluğu hızlandırır,

Bütün insanların potansiyel olarak yararlanabileceği muazzam servetlerle, sefalet, israf, yada beşeri ve teknik kaynakların noksan - istihdamı arasındaki zıtlık, dünya ölçüsünde, hiçbir zaman bugünkü kadar açıkça görülmemiştir[45]. Eğer insanlar, tabiat üzerinde parlak zaferler elde etmelerini sağlayan aynı bilimsel metotlara göre kendi toplumlarını yeniden kurmayı öğrenmezlerse, üretken güçler, son bir defa, hem de bu sefer, kesinlikle, kollektif bir tahrip kuvveti, nükleer savaş kuvveti haline gelecektir.

(45) «Üreticinin, piyasa genişlediği ölçüde kapasitesini yavaş yavaş artırması niçin mümkün değildir, diye sorulacaktır. Fabrikaların ve makinelerin bölünemezliği ve uzun ömürlü olması bunun sebebidir. Fabrikalar daha kolayca bölünebilseydi ve büyük işletmelerin gerektirdiği tasarruflar mevcut olmasaydı yada başka bir deyişle, fabrikaları söküp daha kısa mesafelerle yeniden kurmak mümkün olsaydı, ancak o zaman kapasitenin piyasaya uydurulması muntazam bir şekilde gerçekleşebilecekti. **Bu imkan bir bütün olarak ele alınan topluluk için bir bakıma mevcuttur. Çünkü üretimdeki bir genişlemeyi donatım mallarını derece derece artırarak gerçekleştirebilir** Fakat rekabet üzerine kurulmuş bir sistemin ferdileşmesi böyle bir hal caresine elvermez. **Pakip üreticilerin her biri satışlardaki muhtemel genişlemeye (artışa) katılmayı** ve bu artışın yeni rakipler tarafından ele geçirilmemesini arzu eder... Böylece, toplum açısından hiç değilse kısmen bir israfı temsil etse bile, üreticilerin çoğu açısından **bir fazla kapasite rezervi** gerçekleşmiş olur.» [143].

15 Sovyet Ekonomisi

Bugünkü sovyet ekonomisi çelişik faktörlerin sonucudur. Bir yandan, sanayinin üstünkörü el attığı muazzam tabii kaynakları ile ve 25 milyon köylü işletmesi halinde parçalanmış köy ekonomisinin hakim olduğu eski Rusya'nın geri durumu; öte yandan, iktidarın 1917'de Bolşevik Partisi tarafından ele geçirilmesi ve yeni doğan sovyet devletinin, burjuva dünyasının ortasında tek başına kalmış bu uçsuz bucaksız ülkede kapitalizmden farklı nitelikte bir ekonomi kurmak için sarfettiği bilinçli çaba...

Bütün insan toplumları gibi, sovyet toplumu da ekonomik faaliyetin bazı **sabitleri** (constantes) tarafından belirlenmiştir. Sosyal hasıla, gerekli ürünle artık-ürüne ayrılmıştır. Artık-ürünün bir kısmı iş aletlerinin, üretim mallarının geliştirilmesine hasredilmiştir. Bu artık-ürünü ele geçirmenin özel şekli, ekonominin özel bir dinamiğini, kanunlarının ortaya konması gereken özel bir dinamiğini belirler. Bu özel dinamik, sovyet devletinin iktisat politikasının 1917'den beri geçirdiği safhalar incelenirse, bütün açıklığı ile görünür.

■ Sovyet Ekonomisinin Geçirdiği Safhalar

Kendilerini 1917 Ekim İhtilali'nin yarattığı Devlet'in başında bulan bolşevik yöneticiler, ülkelerinde hiç de

tam bir sosyalist toplum kurmak niyetinde değillerdi. Bu yöneticiler, o devirdeki marksistlerin çoğunluğunca ileri sürülen bir görüşe katılıyorlardı. Bu görüşe göre, böyle bir teşebbüs: belirli maddi şartları, yani büyük fabrikaların küçük fabrikalardan, sanayinin tarımdan üstün olmasını; üretken güçlerin yüksek bir gelişme seviyesine erişmesini; işçilerin teknik ve kültür bakımından ileri bir seviyede bulunmasını gerektiriyordu.

Birçoklarına göre, 1917 Rusya'sında bu şartlar yoktu. Bolşevik yöneticiler Ekim İhtilali'nin zafere ulaşmasını, sadece milletlerarası ihtilaller zincirinin bir halkası olarak düşünüyorlardı; İhtilalin, ileri sanayi ülkelerinde, özellikle Almanya'da gerçekleşmesi, sosyalist bir ekonomiye geçmek için gerekli temeli yaratacaktı[1].

Bu dünya ihtilalinin gecikmesi, sonra da yenilgiye uğraması, yönetici partinin karşısına, klasik marksist ekonomi teorisiyle çözemiyecekleri yepyeni problemler çıkardı. Bu parti, bu problemleri, kendi pratik faaliyetini ilham eden birçok faktöre göre farklı şekillerde cevaplandırdı. Bolşevik partisi'ni etkileyen bu faktörler arasında en önemlileri, son tahlilde milletlerarası ve milli planda sınıflar arasındaki kuvvetler ilişkisi ve çeşitli sosyal baskılardı.

İlk Bolşevik hükümetin programı, bütün kapitalistlerin doğrudan doğruya (hemen) mülksüzleştirilmesini öngörmüyordu. İşçiler önce kapitalist müdürlere gözcülük ederek yöneticiliği öğrenmek zorunda olduklarından, program sadece üretim üzerinde genel bir işçi kontrolü kurulmasını amaç edinmişti[2]; ayrıca, bankaların millileştirilmesini, dış borçların tanınmamasını; topraküstü ve toprakaltı servetlerin millileştirilmesini ve toprak dağıtımını öngörüyordu. Bütün bu tedbirler rus ekonomisinin sosyal yapısında temel (kalitatif) bir değişikliği ifade etmekten uzaktı.

(1) Lenin 1920'de şöyle demişti: «Rusya'da proletarya ihtilalinin zafere ulaşması için gerekli şartlar ve görevlerimiz nelerdir diye üç yıl önce kendi kendimize sorduğumuzda, bu zaferin, Batı'da proletarya ihtilali tarafından desteklenmedikçe devamlı olamıyacağını ve ihtilalimizi doğru değerlendirmek için, her şeyden önce, meseleye milletlerarası açıdan bakmak gerektiğini söylüyorduk. Zaferimizin devamlı olması için, proleterya ihtilalinin bütün kapitalist ülkelerde, hiç değilse, en büyük kapitalist ülkelerin birçoğunda gerçekleşmesi gerektir. Üç yıllık amansız ve çetin bir mücadeleden sonra, tahminlerimizin ne derece doğru ve ne derece yanlış olduğunu görüyoruz» [1].

Bununla beraber, işçi inisiyatifinin baş döndürücü gelişmesi, sınai ve idari çevrelerle işbirliği yapılmaması, sonra da bu çevrelerin sabote edilmesi; kızıl terörün ardından beyaz terörün patlak vermesi; bütün ülkeyi tam üç yıl boyunca sarsacak olan genelleşmiş bir içsavaşın başlaması; yabancı orduların bu savaşa müdahalesi, yani bütün bu olaylar, bolşevik hükümetin uzun vadeli tasarılarını altüst etti ve onu ekonomik yapıyı hızla değiştirecek bir yol izlemeye sevk etti. Bankaların, toptan ticaretin, sanayinin ve yabancı tesislerin tümünün millileştirilmesi ve dış ticarette devlet tekelinin kurulması, 1918 yılının sonundan itibaren Rusya'da yeni bir ekonomik ve sosyal yapı yaratıyordu.

Kuşatılmış bir kalenin şartları içinde «savaş komünizmi» denilen ekonomik bir sistem uygulandı. Bütün ekonomik faaliyetlerin planlanması, planlı bir gelişme tedbirinden çok, **vesikaya bağlama** (rationnement)[2] tedbiri oldu. Emtia üretimi son derece sınırlandırıldı. Ticaretin tümü 21 Kasım 1918 tarihli kararname ile millileştirildi. İşçilerin ve devlet memurlarının ücretlerinin büyük bir kısmı **aynî** olarak ödendi: Toplam ücret içinde aynî ücretin payı, 1918'in ikinci altı ayında %27,9'u, 1921'in ilk üç ayında da %93,7'yi buldu[3]. Şehirle köy arasındaki mübadele, trampaya döndüğünden, dumura uğradı. Silahlı işçi birlikleri, şehirler için gerekli yiyecek maddelerini köylülerden zorla almak durumunda kaldılar (6 Ağustos 1918 tarihli kararname). Gitgide ordunun iaşesini sağlamaktan ibaret bir hale gelen sanayide baş aşağı[3] bir düşme oldu. Para sistemi dört nala giden bir enflasyonun etkisiyle çöktü. Ekonomik faaliyetin tümü felce uğradı.

Kızıl ordunun iç savaşta kazandığı ve fakat, dünyanın diğer ülkelerindeki ihtilalci hareketin gerilemesiyle aynı zamana tesadüf eden zaferden sonra bolşevik hükümet, üretken güçlerde bir gelişmenin (kalkınmanın) rejimin devamı için ilk şart olduğunu anladı. Bu amaçla, «Savaş Komünizmi»ni nitelendirmiş olan emtia üretiminin tasfi-

(2) Rationnement = Kıt kanaat geçinme, kendi yağı ile kavrulma, tayına bağlama anlamlarına da gelir (Ç.)

(3) Büyük sanayinin üretimi 1913'de 100 iken 1920'de 12,8'e; küçük sanayiinin üretimi 44,1'e; pamuk sanayiininki 1913'de % 5'e; çelik sanayiinin üretimi 1913'te % 4'e düştü [4].

yesi gibi aşırı tedbirlere oranla, bir geri çekilme başladı. «Yeni İktisadi Politika» (N.E.P.) idi bu. Müsaderelerin yerini aynî vergi aldı, tarım ürünlerinin pazarda satabilecekleri kadar bir kısmı köylülere bırakıldı. Toptan ve perakende ticaret serbest oldu. 1923'den itibaren ticari işletmelerin %91,4'ü, toplam ticari iş hacminin %83,4'ünü sağlayan özel işletmelerdi. Mali sistem sağlamlaştırıldı[5], ruble istikrar kazandı, aynî ücret ödemelerine son verildi. Kapitalist ülkelerle ticari ilişkiler yeniden kuruldu. Üretken güçlerin gelişmesini hızlandırmak için yabancı sermayeye Sovyet toprakları üzerinde imtiyazlar tanındı. Zanaatkarlık ve özel küçük sanayi serbestçe gelişebildi. 1923'te, toplam sınai işgücünün %12,4'ünü istihdam eden özel küçük sanayi işletmelerinin sayısı 147.471 idi. Bu işletmeler 1925-1926 yılları arasında sanayi üretiminin %20'sini sağladı.

N.E.P. inkar edilemez başarılar kazandı. 1926'dan itibaren, üretken güçlerin gelişme seviyesi, hem tarımda hem de sanayide savaş öncesi seviyeye erişti ve bu seviyeyi geçti. 1927-1928'de ortalama gerçek ücret, 1908'e oranla iki misli, 1913'e oranla da %90 arttı[6]. Hükümet, devletleştirilmiş sanayinin geliştirilmesi amacıyla mevcut (yararlanılabilen) kaynakları kullanmaya başladı.

Fakat bu gelişmenin, tarımdaki ıslahatın ve nüfus artışının gerisinde kaldığı, üstelik, köylülerin sınai tüketim malları ihtiyacının karşılanması ve kırlık bölgelerdeki işgücünün sanayi alanına akması bakımından, yeterli olmadığı ortaya çıkıyordu. Böylece, şehirdeki kronik[4] işsizlikten ayrı olarak, geri kalmış ülkelerin tarımında klasik iki hastalık kendini göstermeye başladı: Tarım ürünleri fiyatları ile sanayi ürünleri fiyatları arasındaki **makaslar** fenomeni ve köylerde aşırı nüfus artışı[5].

Aynı zamanda köylerde bir sınıf farklılaşması mey-

(4) N.E.P. boyunca işsiz sayısı 1250000 den aşağı düşmemiştir [7].

(5) 1 Ekim 1923'de, yani makasların en açık olduğu zamanda, tarımsal fiyatlar indeksi 49, sınai fiyatlar indeksi de 275,7 idi (1913 seviyesi 100 olarak kabul edilirse) [8]. 1924-25 arasında durumun nispeten düzelmesinden sonra, aradaki fark 1926 ve 1927'de tehlikeli bir seviyeye erişti. 1927 yılında 1 kental çavdar karşılığında köylü, aynı miktar karşılığında 1913'de satınalabildiği tuzun, şekerin, tütünün, dokuma mamullerinin ve madeni eşyanın ancak yarısını elde edebiliyordu [9].

dana geldi[6]. Piyasaya sürülen tarımsal artık-ürünün büyük bir kısmı **Kulak** denilen zengin köylülerin ellerinde temerküz etti. Strumilin'in belirttiğine göre, 1923'den itibaren köylülerin sadece %15-20'sinin elinde satılacak buğday vardı[11]. 1926-1927'ye kadar müterakki olmayan aynî vergi ve yoksul köylülerin rezervlerinin ve nakil araçlarının bulunmayışı bu temerküzü kolaylaştırdı[7]. Şehirlerin beslenmesi ve sınai birikimin sağlanması için gerekli bu tarımsal artık-ürün karşılığında Kulaklar, sınai ürün ihtiyaçlarının eksiksiz olarak giderilmesini istediler. Bu ihtiyacın rus sınai ürünleri ile karşılanması mümkün olmadığından, bunları dünya piyasalarından sağlamaya çalıştılar. Bu da, Sovyet Rusya'daki yarı-kapitalist kuvvetlerin dünyanın diğer ülkelerindeki kapitalist kuvvetlerle işbirliği yapmasını gerektirecek ve dış ticaret tekeline son verilmesi, Rusya'da sanayinin hızla gelişmesi imkanını ortadan kaldırmış olacaktı.

Gerçekten de, 1923'ten itibaren bolşevik partisi içinde, devlet sektörü (esas itibariyle büyük sanayi) ile özel sektör (tarım ve ticaret sektörü) arasındaki ilişkiler konusunda bir tartışmadır başladı. Bu tartışma boyunca Muhalefet, hem zengin sovyet köylüleri ile dünya piyasası arasındaki ilişkiyi önlemek, hem de köylülerin mamul tüketim malları ihtiyaçlarının artan bir şekilde giderilmesi sayesinde, işçilerle köylüler arasındaki ittifakı devam ettirmek için daha hızlı bir sanayileşme fikrini savundu. Böylece, genel bir sanayileşme planının ve büyük sanayide hızlı bir birikim sağlamanın gerekli olduğu üzerinde ilk defa Muhalefet ısrar etti[13].

Merkez komitesinin çoğunluğu bu görüşe karşı çıktı. Mikoyan 1924'te Troçki'nin tek bir ekonomik geliş-

(6) 1926'da 2 hektardan az toprağı olan köylülerin % 70'i, 2 ila 4 hektar toprağı olan köylülerin % 37'si ve 4 ila 6 hektar toprağı olanların % 20'si tarlalarını sürmek için gerekli çekim hayvanlarını ve iş aletlerini ödünç almak zorunda kalıyordu. Çiftliklerin % 4'ü, tarım makinalarının % 50'sine sahiptir [10].

(7) 1924'te Sovyetler Birliği Komünist Partisi'nin 13. Kongresi'nde Kamenev, çiftliklerin % 8'inin (köylülerin % 14'ünü kapsayan çiftliklerin) davarın ve çekim hayvanlarının % 25'ine, ekili toprağın da % 34'üne sahip olduklarını belirtmişti. Yoksul köylüler, pazara götürecek arabaları olmadığı için, buğdaylarını kulaklara satmak zorunda kalıyorlardı. Hasattan hemen sonra, kendilerine kalan pek az artık ürünü, sınai ürünleri elde edebilmek için, yok pahasına satıyorlardı. Sonra da gelecek rekoltede ödenmek üzere, aynı kulaklardan yüksek fiyat ödeyerek yeniden buğday satın alıyorlardı.

me planını «ütopyanın dik alası» diye eleştirdi[14]. Stalin, ineksiz bir köylünün gramofona ne kadar ihtiyacı varsa, Sovyetler Birliği'nin de **Dnjeprostroy**'a (öngörülen ilk büyük baraja) o kadar ihtiyacı olduğunu ileri sürdü (Merkez Komitesi'nin 26 Nisan tarihli toplantısının tutanakları, zikreden I. Deutscher)[15]. Resmi tezi, 1927'-de yayınlanan ekonomi politik kitaplarında geliştiren I. A. Lapidus ve K. Ostrovitianov'a göre:

«Sınai ürünlerin yüksek fiyatlarından dolayı sömürülen köylülerin zararına olarak ülkede aşırı bir sanayileşme politikası [uygulanmak istenmesi] yani son yıllarda E. Preobrachensky tarafından ısrarla savunulan politika, bu mukaddemlerin (öncüllerin) mantıki sonucu idi. Oysa Engels'in ve Lenin'in genellikle takındıkları tavır, gerçekte bambaşka sonuçlar telkin etmektedir. Köylüler'in burjuva diktatörlüğü ile proletarya diktatörlüğü arasındaki farkı anlamaları, köylünün birikim yapabilmesi(!) ve onun ferdi işletmesinin batacağı yerde gelişmesi, küçük üretimin kapitalist gelişme yollarını izlemesinin gerçekten önlenmesi için düşük bir fiyat politikası uygulamak gerektir»[16].

Sovyetler Birliği'ndeki yönetici çevrelerin resmi tezlerini daima sadakatla yorumlamış olan Maurice Dobb da 1928'de şöyle yazıyordu:

«Troçki'nin 1926'da yayınlanan kitabına başlık olarak koyduğu «Rusya nereye gidiyor» meselesinin cevabı, yazarın belirttiği şartlardan daha önemli şartlara bağlıydı. Bu cevap, sadece, devlet sanayiinin gelecekte rus ekonomisindeki diğer bütün unsurlardan - hatta diğer ülkelerin sanayinden - daha hızla gelişmesine değil, köylerde olduğu gibi şehirlerde de yeni sınıf farklarının ve yeni imtiyazların meydana gelip gelmediğinin bilinmesine bağlıydı. Demek ki, Muhalefetin eleştirilerine verilen resmi cevap, **Nepman** ve Kulakların, Muhalefetin belirttiği bir hızla, artacağı iddiasının kısmen reddedilmesi şekline büründü. Ayrıca, resmi cevap, köylünün artan refahının kapitalizmin yeniden doğusu anlamına geldiğini yada böyle bir doğuşu gerektirdiğini de reddetti. İşte Muhalefetin temel hatası, N.E.P. hakkındaki yanlış görüşü, **sanayinin küçük üreticiyi kalkındırarak geliştirilmesine**

değil de küçük üreticinin zararına gelişmesi gerektiğine inanmasından ileri geliyordu. Mesele, Devlet sanayiinin gelişmesi (refahı) ile köy tarımının gelişmesi arasında bir rekabet [söz konusuymuş] gibi yanlış bir şekilde ortaya kondu: **Oysa, köyde tarım, hiç de kapitalist bir eğilim göstermeksizin, Devlet sanayiinden daha hızlı gelişebilirdi.** Köylülerin sağladıkları bu özel birikimin tehlikeliymiş gibi **(sic!)** gösterilen artışı, kooperatifleşmeye, Devlet istikrazlarına ve Tasarruf Sandıklarına yöneltilebildiği takdirde sosyalist birikim için büyük bir kudret kaynağı olabilirdi»[17].

Bu tartışmayı hayatın kendisi halletti. 1927-1928 kışı boyunca Kulaklar, Sovyet Devleti'nin boğazına sarıldılar. Maurice Dobb'un daha sonraki bir eserinde kabul ettiği gibi, gerçek bir grev düzenlediler ve şehirlere besin maddelerinin gönderilmesini önlediler[18][8]. Tehlikeyi yıllarca önemsememiş ve köklü tedbirler alınmasını önlemiş olan bolşevik partisinin yönetici fraksiyonu, paniğe kapılarak yüzseksen derecelik bir dönüş yaptı[9]. «Ülkenin köylülerin zararına olarak aşırı sanayileşmesi» Muhalefetin hiçbir zaman tasarlamadığı bir ölçüde gerçekleşti[10].

Bu bakımdan, sovyet halkı, hızlı sanayileşmenin kefaretini çok pahalı ödedi. Oysa bundan kaçınmak mümkündü. Resmi bir yazar olan Krzizhanovski'nin 1927 Aralık ayı tahminlerine göre, birinci beş yıllık planın ön-

(8) 1927 yılı sonundan itibaren, toplanan buğday miktarında, hiç tahmin edilmedik (!) bir düşme görüldü. 1926 yılının son üç ayında 4,9 milyon ton hububat toplanmış olduğu halde, 1927 yılının aynı aylarında 2,7 milyon ton, yani 2,2 milyon ton eksik teslim edildi [20]. «hiç tahmin edilmedik» sözü ne kadar da hoş. Muarızlarının buraya aktardığımız yazılarından da açıkça anlaşıldığı gibi, muhalefet, bu tehlikeyi yıllarca öncesinden haber vermişti.

(9) İşte Başkan Stalinin bu umursamazlığının tipik bir örneği: «Muhalefet'in, köylerdeki sınıf farklılaşması artıyor diye büyük bir gürültü kopardığını ve bir panik havası yarattığını herkes bilmektedir. Köyde özel küçük sermayenin artmasından dolayı, Muhalefet'in yarattığı panik havasını hiç kimse yaratmamıştır. Bunu herkes bilmektedir. Ama gerçekte ne görüyoruz? Birincisi, köylülükteki farklılaşma çok özel şekilde gerçekleşmekte, yani orta köylüler ortadan kalkmamakta fakat kuvvetlenmekte, aşırı uçlarda büyük bir daralma meydana gelmektedir (!)... İkincisi ve en önemlisi de şudur (!), köyde özel küçük sermayenin artışı, sanayimizin gelişmesi gibi çok kesin bir olgu ile telafi edilmiştir [19].

(10) Ayrıca bu aşırı sanayileşme, işçilerin gerçek ücretlerinde bir azalmayla sonuçlanmıştır. Preobraçenski, «ilkel sosyalist birikimi» incelerken bu ihtimali zımnen reddetmişti [21].

gördüğü genel hedeflerin[11] gerçekleştirilmesi 17 milyar[22] altın ruble tutarında bir yatırım harcamasını gerektirmişti. Bu yatırım çabasını, 10-12 yıl içinde gerçekleştirmek dururken (başlangıçta öngörülen de buydu ve 1923-1924 yıllarından itibaren hızlı bir sanayileşmeye başlamakla bu mümkündür) 5-7 yıl içine sığdırmaya çalışmak çok pahalıya mal oldu. Tecrübe devresini uzatmamaya, mühletleri kısaltmaya kararlı olan yöneticiler işletme masraflarını aşırı derecede artırdılar, israf ve zarar çok büyük oldu.

Nihayet, muazzam kaynaklar kullanılmadan kaldı ve daha sonra da tahrip edildi (özellikle sığır ve davarların köylüler tarafından kesilmesi)[12]. Köylülerin tek birikim fonunun ortadan kalkmasıyla milli ekonominin uğradığı zarar 4-5 milyar altın-rubleyi buldu[23]. Buna, idari mekanizmada yapılacak kısıtlamalarla her yıl sağlanacak tasarruf - bu tasarrufun yılda 1 milyar altın-ruble tutacağı tahmin edilmiştir- da eklenirse, beş yıllık ilk iki planın gerçekleşmesi sayesinde elde edilecek sonuçlardan çok daha önemli sonuçların meydana geleceği ve bunun, sovyet halkının 1929-1933 devresi boyunca katlandığı büyük fedakarlıkları gerektirmeden, sağlanacağı ileri sürülebilir.

Her şeye rağmen, başlangıçta %5 ila 8-9 olarak tesbit edilen üretimin artma ritmi[24], %20'yi buldu, hatta %23,7'ye yükseldi. İlk beş yıllık planının uygulanmasına geçildikten sonra Stalin'in 27 Aralık 1929 tarihli nutkunda haber verilen mecburi kollektifleştirme politikası 1 Şubat 1930'da hükümet tarafından resmen bildirildi.

(11) Aynı Krzhizhanovski'nin Aralık 1920'de düzenlenmiş olan 8. Sovyetler Kongresi'nde formüle ettiği hedefler söz konusudur. Bu hedefler tarih sırasına göre gerçekleştirilmiştir: 1930 (demiryolları), 1931 (elektrik), 1932 (kömür), 1933 (çelik), 1934 (maden cevherl, dökme demir, manganez), 1937 (bakır).

(12) Resmi istatistikler bunu zımnen kabul etmektedir. «Sovyetler Birliği milli ekonomisi» istatistiklerine göre milyon baş olarak hayvan sayısı:

	Büyük baş hayvanlar	İnek	Domuz	Koyun ve keçi
1928...	60,1	29,3	22,0	107,0
1930...	50,6	28,5	14,2 (!)	93,3
1931...	42,5	24,5	11,7 (!)	68,1 (!)
1932...	38,3	22,3	10,9	47,6 (!)
1933...	33,5	19,4	9,9	37,3

Demek kl hayvan kesimi 1930 (domuz) ve 1931 (büyük ve küçükbaş) yıllarında felâket halini almıştır. Bu yüzden, 1932-33 yılında müthiş bir kıtlık olmuştur.

Kulaklar «tasfiye» edildi, yani milyonlarcası Sibirya'ya sürüldü. Kollektifleştirilen çiftliklerin sayısı 1929'da %3,9 iken, 1931'de %52,7'yi, 1934'de %61,5'i ve 1937'de de %93'ü buldu[25]. 25 milyon küçük tarım işletmesi, **kolhoz** denilen 240.000 üretim çiftliği ile **sovhoz** denilen 4000 devlet çiftliğine katıştırıldı.

Bununla beraber, Sovyet sanayii, kollektifleştirilmiş bu tarım işletmelerini modern tarım makinalarıyla donatacak güçte değildi henüz. «Sanayileşme» tedbirlerinin uygulanmasındaki gecikme - kurulmasına 1924'den itibaren karar verilen, fakat ancak 1929'dan[26] itibaren kurulabilen Çaritsin (Stalingrad, Volgograd) traktör fabrikası(!) - bu güçsüzlüğü daha da artırdı. Öte yandan, mecburi kollektifleştirme hareketine köylülüğün büyük bir kısmı karşı koydu, ve 1929-1933 yılları boyunca sığır ve davarların çoğunu kesip attı[27]. Tarım, çekim-gücü yokluğu meselesiyle karşılaştı. Hükümet, bir kere daha gerilemek zorunda kaldı.

1935'de, kolhozların yeni statüsü gereğince köylülere bölgelere göre, 0,25 ila 1 hektar arasında değişen özel bir toprak parçasını kendi hesaplarına devamlı işlemek, özel bir ev sahibi olmak, koyun, keçi ve kümes hayvanları beslemek hakkı verildi[28]. Bütün bu tedbirler, köyler traktörle donatıldığı sırada, tarımsal üretimde, özellikle de hayvan sayısında, kısa bir süre içinde önemli bir artış sağladı.

1941'de başlayan savaş köylerin şehirlerden öc almasına ve bunun genelleşmesine yol açtı. Özellikle, Sovyet Rusya'nın batısındaki en zengin tarım bölgelerinin kaybından sonra başgösteren yiyecek kıtlığı, köylülerin, mahsul fiyatlarını durmadan yükseltmelerine sebep oldu. Yiyecek maddeleri üretiminin artırılmasını ve şehirlerin iaşesinin sağlanmasını teşvik etmek için hükümet, köylülerin kendi ürünlerini serbestçe sattıkları **kolhoz pazarlarının** kurulmasına izin verdi. Köylülerin perakende ticaretteki payı, 1939'da %15,9 iken 1942-1943'de %44,5'i buldu[29]. Böylece, köyde büyük bir para birikimi gerçekleşti: Milyoner kolhozcular (kolhoz üyeleri) türedi. Devlet, ömür boyu sürecek bir faizi garanti eden istikrazda bulunarak bu parayı kanalize etmeye çalıştı.

Fakat yeni kulaklar, kolhoz statüsünü çiğnemeye başladılar ve kollektif mülkiyet olan büyük toprak parçalarını ele geçirmeye başladılar. Savaş sonrası tahminlerine göre, ele geçirilen topraklar aşağı yukarı 5 milyon hektarı buluyordu[30].

Savaş sona erip de barış sanayiine geçiş buhranı halledildikten sonra Devlet, tarım meselesine tekrar eğildi. Köylülerin biriktirdiği satınalma gücünün önemli bir kısmı uygulanan sıkı bir para reformu sayesinde ellerinden alındı. Kolhoz üyelerinin küçük özel topraklarına ve kendi hesaplarına besledikleri hayvanlara karşı sistemli bir kampanya açıldı[13]. Kolhozları bir araya toplamak ve tarım-şehirleri yaratmak için alınan tedbirler, köylere karşı girişilen bu saldırıyı daha da şiddetlendirdi. Köylülerin pasif mukavemeti, tarımsal üretimin durgunlaşması, ve hayvan sayısının tehlikeli bir şekilde azalmaya başlaması karşısında hükümet bir kere daha geriledi (1953 yazı) ve kolhoz üyelerinin özel teşebbüslerini ve menfaatlerini yeniden gözetmek zorunda kaldı.

«Stalin'in ölümünden sonra sovyet yöneticilerinin uyguladıkları tarım politikası daha ilerde açıkladığımız birçok dönemden geçti».

Sovyet ekonomisinin o zamanki özel yapısı aşağıdaki karakteristikleri gösteriyordu:

a) Sanayi, toptan ticaret, perakende ticaretin büyük bir kısmı, dış ticaret sisteminin tümü, bankalar ve ulaştırma araçları millileştirilmiştir. Gerçekte pratikte makinalı üretim ve mübadele araçlarının tümü (kolhoz mülkiyeti olan kamyonlar hariç) devletin mülkiyetindedir.

b) Tarımın sınırlı bir kesimi de devletleştirilmiştir (sovhozlar),

c) Tarım işletmelerinin çoğu üretim kooperatiflerinin-

(13) **Sovietskaya Gosudarstvo i Pravo** dergisine göre [31]: «Yakın bir gelecekte» kolhoz üyeleri özel topraklarından vazgeçeceklerdir. Kolhozların bir araya toplanması hakkındaki kararnameler bu toprakların iki kısma bölünmesini öngörüyordu. En büyük kısım köylülerin oturdukları yerin çok uzağında olacaktı. Köylülerin gösterdikleri mukavemet karşısında, 1951 Martından itibaren bu tedbirden vazgeçmek gerekti. Ama kolhoz üyeleri arasında bir inek sahibi ailelerin sayısı % 69 iken, 1953'de % 55'e düştü. 1953'de toplam büyük baş hayvanların sayısı 1952'deki seviyenin altındaydı [32].

dir. Bu kooperatiflerin toprakları millileştirilmiş, fakat bunlardan yararlanma hakkı belirsiz bir devre için kolhozlara bırakılmıştır. Kolhoz üyesinin iş aletleri ve hayvanları kooperatifin mülkiyetindedir. Buna karşılık, traktörler ve tarım makinaları Devlet mülkiyetidir ve kolhoz üyelerine aynî ödeme karşılığında M.T.S. (tarım makinaları ve traktör istasyonları) tarafından kiralanmıştır. 1957-1958 yıllarında, traktörler ve makinalar kolhoz üyelerine satılmıştır.

d) Küçük esnaflık ve perakende ticaret alanında devletleştirilmemiş oldukça önemli bir kooperatif işletmeler sektörü de vardır.

1962'de, kooperatif sektör, perakende ticaretin toplam iş hacminin %28,4'ünü sağlamıştır. Tarım alanında, az sayıda ferdi işletmelerden başka, kolhozdaki her köylü ailesinin yararlanması için verilmiş küçük toprakları ve kolhozlardaki köylü ailelerinin özel mülkü olan hayvanların önemli bir kısmını ihtiva eden özel bir sektör de vardır. 1937'de bu ferdi topraklar ekili toprakların %4'ü idi; ama köylülerin bu topraklardan sağladıkları gelirlerin tümü sovyet tarımında toplam hasılanın önemli bir kısmını teşkil ediyordu[33]. Gerçekte, özel sektör, Sovyetler Birliği'ndeki büyük baş hayvanların %50'sine, domuzların %55'ine ve keçilerle koyunların da %40'ına sahipti. Savaştan sonra, 1948 yılında bu oranlar, sırasıyla %35'e, %20'ye ve %20'ye düştü[34]. Fakat, özel sektör 1953'de Sovyetler Birliğindeki ineklerin gene yarısına,[35] 1964 sonunda, sığırların %28,8'ine (ve ineklerin %41,7'sine domuzların %27,5'ine, koyun ve keçilerin de %24,1'ine) sahipti[36]. Tarımdaki devlet sektörü (sovhozlar) ise, 1965'de ülkedeki tarımsal üretimin %36'sını sağlamıştır.

■ Beş Yıllık Planların Kazandırdıkları

Konut alanında geniş bir özel sektör mevcuttur. Bu sektör kolhoz üyesi köylülerin konutlarından ve şehirlerdeki konutların 1926'da %52,3; 1940'da %36,6;

1950'de %33,7; 1955'de %32,9 ve 1961'de %38,4 arasında değişen bir kısmından teşekkül eder.

Ekonominin bu özel yapısı ve bunun gerektirdiği şeyler - global planlama ve dış ticaretin tekel altına alınması - sayesindedir ki üretken güçlerde harikulade bir gelişme gerçekleşebilmiştir. Bu gelişmeyi, hiçbir şey, başlıca sınai ürünlerin üretimi ile ilgili rakamlardan daha iyi gösteremez. [Tablo karşı sayfadadır.]

Bu rakamlar, Ekim İhtilali'nin zaferinden bu yana Sovyetler Birliği'nin gerçekleştirdiği büyük ilerlemeyi doğrudan doğruya göstermektedir. Sovyetler Birliği esas itibariyle tarıma dayanan geri bir ülke iken, hiç değilse global üretimi bakımından, özellikle temel hammaddeler, elektrik ve alet-makineler alanında dünyanın ikinci büyük sanayi devleti haline gelmiş ve bu alandaki üretimin tümü, İngiltere ve Almanyadaki üretimin tümünü geçmiştir. Sovyet sanayiindeki ilerleme, her şeyden önce en ileri kapitalist ülkelerin, sanayiine oranla telafi etmek zorunda kalmış olduğu gecikme ile açıklanmaz. İlerleme, bu gecikmenin, zaten genellikle giderilmiş olduğu sırada sağlanmıştır ve şimdi de özellikle bütün makinaların geliştirilip modernleştirilmesine ve üretimi otomatik hale getirme çabasına dayanmaktadır. Dördüncü ve beşinci beş yıllık planların en ilginç başarıları bu alanda elde edilmiştir. 1953'den bu yana Sovyetler Birliği, her tipten olmak üzere, 1.300.000 alet-makinelere sahiptir (savaş öncesinin iki misli), oysa dünyanın ikinci büyük kapitalist ülkesi İngiltere'deki alet-makinaların sayısı 1950'de sadece 880.000 idi. Kalite bakımından sovyet makinalarından hiç şüphesiz, daha üstün olan Amerikan alet-makinelerin sayısı aynı tarihte 1.800.000'i bulmuştu.

Buna karşılık, mutlak rakamlar değil de nisbi rakamlar, yani nüfus başına düşen miktar gözönünde tutulursa, sovyet sanayiindeki gecikmenin (geriliğin) henüz giderilmediği görülür. Nüfus başına düşen yıllık çelik üretimi kapasitesi 1964'de Birleşik Devletler'de 820 kg. Belçika Lüksemburg Ekonomik Birliği'nde 1.105 kg. Batı Almanya'da 660 kg, ve Sovyetler Birliğinde 375 kg idi. Aşağıdaki tablo çeşitli temel sınai ürünle-

	1913	1928	1932	1937	1940	1946	1950	1955	1960	1965
Maden kömürü ve linyit (milyon ton)	29,1	35,5	64,4	128	166	164	261	391	513	578
Ham petrol (mil. ton)	9,2	11,6	21,4	28,5	31	21,7	37,8	70,8	148	243
Elektrik (mil. KWh)	1,9	5,0	13,5	36,2	48,3	48,6	91,2	170,1	292	507
Dökme demir (mil. ton)	4,2	3,3	6,2	14,5	14,9	10,0	19,2	33,3	49	66,2
Çelik (mil. ton)	4,2	4,3	5,9	17,7	18,3	13,3	27,3	45	71	91
Alet-makineler (bin birim)	1,5	2,0	19,7	48,5	58,4	—	70,6	117,8	154	185
Buhar ve gaz türbinleri (milyon Kwh)	5,9	35,7	239	1068	972	—	2381	4064	9200	14600
Otomobil (bin adet)	—	0,7	23,9	200	145,4	120,8	362,9	445,3	524	616
Radyo ve televizyon (bin adet)	—	—	30	194	161	—	1083	4024	5900	8900
Traktör (bin birim)	—	1,3	48,9	51	31,6	13,3	108,8	163,4	238	355
Çimento (milyon ton)	1,52	1,8	3,48	5,5	5,7	3,4	10,2	22,5	45,5	72,4
Pencere camı (mil. metre kare)	23,7	34,2	29,5	79,3	44,4	—	76,9	99,8	147	197
Sabun (bin ton)	128	311	357	495	700	245	816	1075	1500	1900
Yünlü kumaşlar (milyon metre)	103	97	91	105	120	71	167	200	280	466
Pamuklu kumaşlar (milyon metre)	2582	2678	2694	3448	3954	1900	3899	5904	7200	5500
Deri ayakkabılar (milyon çift)	60	58	86,9	183	211	81	203	274	419	486
Kesme şeker (mil. ton)	1,35	1,28	0,8	2,4	2,16	0,47	2,5	3,4	6	8,9
Kağıt (mil. ton)	197	284	471,2	832	812	517	1193	1862	2400	3400

rin ülkelere göre nüfus başına düşen üretimini göstermektedir:

1964'de nüfus başına üretim[37]

	Fransa	İtalya	B. Britanya	B. Almanya	B. Amerika	S. Rusya
Elektrik (Kw)	2051	1474	3418	2835	5984	2013
Sülfirik asit (kg)	56	54	59	62	108	34
Çimento (kg)	448	436	315	579	319	285

Sovyetler Birliği'nde nüfus başına düşen üretimin, Birleşik Devletler'dekinden, Büyük Britanya ve Batı Almanya'dakinden çok geride kaldığı fakat Fransa'dakini hızla geçebileceği ve bazı temel indeksler bakımından, İtalya'yı geçtiği açıkça görülmektedir[14].

Sovyetler Birliği'nde nüfus başına tüketimi, en ileri kapitalist ülkelerdekinden ayıran mesafe özel tüketim alanında çok daha fazladır:

1962-63'de nüfus başına tüketim[38]

	S. Rusya	B. Amerika	B. Britanya	B. Almanya	Fransa
Et (kg) ve yağ	39	85	71,5	64,5	78
Rafine şeker (kg)	36	40,6	45,9	32	31,6
Yumurta (kg)	7	18,7	14,1	12,6	11,2
Pamuklu kumaş (kg)	3,5	7,2	2,9	4,6	4,7
Suni ve sentetik kumaş (kg)	1,6	6,7	6,3	7,5	5
Maden kömürü olarak enerji tüketimi (kg)	3046	8263	4948	3884	2591

(14) 1961'de formüle edilen bu değerlendirme, üç yıl sonra Prof. Abram Bergson tarafından da doğrulanmıştır. Bergson'a göre 1955 yılında S. Birliği ve İtalya'da nüfus başına tüketim (dolar olarak) şöyledir:

	S. Birliği	İtalya	
Bütün ürünler	492	524	
Besin maddeleri	193	216	
Giyim	29	38	
Dayanıklı tüketim malları	7	4	
Konut	27	31	
Eğitim, sağlık, v.s.	236	235	[38]

1 Ocak 1965'de Sovyetler Birliği'nde 1000 kişiye 52 televizyon alıcısı düşüyordu. Oysa aynı tarihte Birleşik Devletler'de her 1000 kişide 334'ünün, Kanada ve İsveç'te 255'inin, Büyük Britanya'da 242'sinin, Batı Almanya'da 170'inin, Hollanda ve Belçika'da 150'sinin, Fransa'da 110'unun, İtalya'da 100'ünün televizyonu vardı. Buna karşılık, 1963 yılı sonunda Sovyetler Birliği'nde her 100.000 kişiye 205, İtalya ve Avusturya'da 170, Birleşik Devletler'de 150, Batı Almanya'da 114, Büyük Britanya'da 110, Fransa, Hollanda ve İsveç'te 101 doktor; hastanelerde her 100.000 kişiye Sovyetler Birliği ve Birleşik Devletler'de 900, İtalya'da 937, Fransa ve Kanada'da 981, Büyük Britanya'da 1022, Batı Almanya'da 1064, Avusturya'da 1083 ve İsveç'te 1600 yatak düşüyordu.

Tüketim malları sanayiindeki gelişmenin, üretim malları sanayiindeki gelişmeye erişememesi, Sovyet planlamasının Stalin devrinde genel bir karakteristiğini teşkil eder. Buna da sebep, Sovyetler Birliği yöneticilerinin bazı üretim kollarına kuru kuruya bir üstünlük tanımalarıdır. Malenkov'a göre, 1929'dan 1953'e kadar ağır sanayiye 638 milyar, ulaştırma alanına 193 milyar ruble, buna karşılık hafif sanayie sadece 72 milyar ruble yatırılmıştır. Bundan dolayı, 1928'den 1937'ye kadar elektrik üretimi 7 misli arttığı halde maden kömürü, dökme demir, ve çelik üretimi dört misli artmıştır. 1937'den 1950'ye kadar dökme demir üretimi %50, çelik üretimi %60 artarken, maden kömürü ve elektrik üretimi yeniden iki misli artmıştır. Buna karşılık, yünlü, pamuklu kumaş ve şeker üretimi 1928'den 1937'ye kadar sırasıyla sadece %10,20 ve 75; 1937'den 1950'ye kadar da %60,10 ve 4 artmıştır[39].

Konut meselesi ise içler acısıdır. 1913 ile 1940 yılları arasında gayrimenkul inşaatı, nüfusun şehirlere akını ile orantılı olmadı. 1913de fert başına 7,3 m^2 tutan konut yüzölçümü 1940'da 6,9 m^2'ye düştü 1950'de ancak 1913'deki seviyesine ve 1955'de de 7,7 m^2'ye yükseldi. Bu rakamlar şehirlerdeki durumu göstermektedir[40]. 1960 yılında, yeni yapılan binalarda fert başına sadece 8 m^2 öngörülmüştü; plana göre, 1966'da inşa edilecek 90

milyon m² tutarındaki konutlarda 11 milyon kişi barınabilecektir[41].

1960'da Sovyet Rusyada oda başına 1,5 kişi, buna karşılık Fransa'da oda başına 1,0; İtalya'da 1,1 (bu alanda Avrupa'nın en kötü durumda iki ülkesi), 1961-1962 yıllarında Almanya'da 0,9, Hollanda'da 0,9, Büyük Britanya'da 0,7 ve Belçika'da 0,6 kişi düşmekteydi ve odalar Sovyetler Birliği'ndeki odalardan daha genişti.

Sovyet Rusya'da bugünkü gelişme derecesinden dolayı, Sovyet vatandaşının hayat seviyesi, erişilmek istenen seviyenin çok altında kalmaktadır. Sanayi, her şeyden önce, kitlelerin tüketim seviyesinin zararına gerçekleştirilmiştir. 1929 yılında sovyet dergisi **Planovoie Khozyaistvo, planı finanse etmek, tüketimi bir demir cendereye (halkaya) sokmak demektir** diye yazmıştı[42][15].

■ Sovyet Ekonomisinin Sosyal Mahiyeti

Sovyet ekonomisinin mahiyeti ve gelişme kanunları bu veriler esas alınarak değerlendirilebilir. Marksist tahlil metodunu kullanmaya çalışan birçok sosyologun ileri sürdüklerinin aksine[16] Sovyet ekonomisinde kapitalist ekonominin **temel** veçhelerinden hiçbiri görülmez. Ancak sathi görünüşler ve fenomenler bu ekonominin sosyal mahiyetini araştırmak isteyenleri yanıltabilir.

Tıpkı «ilkel birikimin» halkların artan yoksullaşma-

(15) Maliye tekniği açısından bu, iki şekilde gerçekleşmiştir. Köylüler, üretimlerinin hemen hemen 1/3'ini Devlet'e vermek zorunda kaldılar. Bunları bedava olarak yada maliyetlerinin ancak yüzde birkaçını karşılayan fiyatlar üzerinden Devlet'e veriyorlardı [43]. İşçiler, bütün tüketim mallarını muamele vergisiyle şişirilmiş son derece yüksek bir fiyata devlet mağazalarından satınalmak zorunda kaldılar. Devlet gelirlerinin % 50 ila 65'ini sağlayan bu vergi, en gerekli ihtiyaç maddelerinin satışından elde ediliyordu. Resmi Sovyet kaynaklarına göre, 1939 yılında muamele vergisinden sağlanan gelirin % 52,6'sı et, süt ürünleri, yiyecek maddeleri ve dokuma sanayi mamulleri satışından elde edilmiştir [44]. 1949'da temel tüketim malları en azından % 100 vergilendirildi. Meselâ, tuz vergisi, % 900-1000'i buldu. O zamandan beri meydana gelen fiyat alçalmaları bu yükü biraz hafifletti, ama gene de güç dayanılır bir halde bıraktı. 1958'de satış vergisinin % 42'si, yani 250 milyar ruble, ailelere satılan tüketim mallarından elde edilmiştir [45]. Fakat, sadece bir **teknikin** söz konusu olduğunu ve bunun yerine mesela, daha düşük nominal ücretlerin uygulanabileceğini yada hafif sanayide kullanılan hammadde ve donatım malları satış fiyatlarının daha da yükseltilebileceğini unutmamak gerektir.

(16) Bakınız, Yaael Gluckstein: «The Nature of Stalinist Russie»; D. Dallin: «The Real Soviet Russia»; Amedeo Bordiga: «Dialogue avec Staline,» v.s.

sı üzerine kurulması gibi, hızlı sanayileşmenin de, işçilerin ve köylülerin tüketimini adamakıllı kısıtlayarak gerçekleştirilen bir «ilkel birikim» şekline büründüğü doğrudur[17]. Fakat, geniş çapta bir dış (yabancı) katkı durumu hariç, her hızlı birikim, ancak üreticiler tarafından tüketilmemiş sosyal artık ürünün artması neticesinde (böyle bir fenomen hangi toplumda tezahür ederse etsin) gerçekleşebilir. Bunun kapitalist nitelikle hiçbir ilgisi yoktur.

Kapitalist birikim, bir **sermaye** birikimidir, yani, artık-değerin, bu sermaye ile daha fazla artık-değer elde etmek için, sermayelendirilmesidir (kapitalizasyonudur). Kâr, kapitalist üretimin amacı ve candamarıdır (motorudur). Sovyetler Birliği'ndeki birikim ise, **kullanım değerleri olarak,** bir üretim araçları birikimidir. Kâr ne üretimin amacı ne de candamarıdır. Kâr, planın gerçekleştirilmesini kolaylaştırmak ve her işletmede uygulanmasını sağlamak için Devlet'in elinde sadece tali bir araçtır. (Tali bir aracı temsil eder).

Kapitalist üretim kâr amacıyla yapılan bir üretim olduğu için, esas itibariyle, piyasaları ele geçirmek uğruna girişilen rekabet üzerine kurulmuş bir üretimdir. Sermayenin yoğunlaşması en yüksek derecesine de ulaşsa, tekeller her şeye hakim de olsa, rekabet hem eski hem de yeni şekilleriyle devam eder. Kapitalist üretimdeki **anarşiyi** belirleyen de bu rekabettir. Birbirine bağlı olmayan özel kararlar, üretimin ve birikimin büyüme seviyesinin ve hızının (ritminin) sonucudur. Bundan dolayı, kapitalist ekonomiyi «örgütlemek» için girişilen bütün çabalar parça bölük ve yetersiz kalmaya mahkumdur.

Buna karşılık, sınai üretim araçlarının tümü, üretimin ve birikimin artma (büyüme) seviyesini ve ritmini bir merkezden belirleyebilecek olan Devlet'in elinde bulunduğu ölçüde, sovyet planlaması gerçek bir planlamadır. Şüphesiz, bu planlama çerçevesi içinde anarşi unsurları vardır, ama bunların rolü özellikle, kapitalist ekonomi

(17) 1929'da Sovyetler Birliği Komünist Partisi Merkez Komitesi önünde yaptığı bir konuşmada Stalin, sanayileşmenin köylüleri (köylilerini) ağır bir yük altında bırakacağını belirtmiştir. Bu konuşma ancak 1950'de «Bütün Eserleri»nin XI. cildinde yayınlanmıştır [46]. Bu tarihi olgunun yarattığı teorik problemleri ve bu sanayileşme tekniğinin sınırlı etkisini XVI. bölümde inceliyoruz: «Sosyalist bir birikimin kaynakları», «Maksimum birikim oranı ve optimum birikim oranı.»

içindeki «planlama» unsurlarının rolüne benzer, yani ekonominin temel sosyal karakteristiklerini ıslah ederler fakat ortadan kaldırmazlar.

Kâr peşinde koşan kapitalist ekonomi - ortalama kâr oranının eğilimli düşüşü; kâr oranının ortalamanın üstünde olduğu sektörlere sermayenin yönelmesi; yoğunlaşan ve temerküz eden sermayenin aşırı tekel kârları sağlamaya kalkışması gibi - çok kesin (belirli) kanunlara göre gelişir. Kapitalist ekonominin çağdaş safhasının özel veçhelerini meydana getiren de budur. Sovyet ekonomisi bu kanunların ve bu özel veçhelerin tamamen dışındadır. Sınırlarının ötesinde «sermayenin organik bileşiminin» daha düşük, işgücü fiyatının daha ucuz olmasından dolayı daha yüksek bir «kâr oranının» sağlanabildiği geniş topraklara sahip (Çin, Dış Mogolistan, Kuzey Vietnam gibi) ülkelere sovyet ekonomisi [Sovyet Rusya] ancak pek az «sermaye» «ihraç eder». Ağır sanayi alanında gerçekleştirilen muazzam sermaye birikimine rağmen yatırımlar, kapitalist ekonominin çöküş safhasında olduğu gibi, periferik (çevre) sektörlere değil de, öncelikle, gene ağır sanayie yönelmekte devam eder. Periyodik aşırı - üretim buhranları, üretimin kısmen durması, hatta üretimin bir kısmının tahrip edilmesi söz konusu olmadığı gibi, üretimin kısmen sınırlandırılması, tarımda maltusçuluk, yani Sovyetler Birliğine oranla, sınai bakımdan çok daha az gelişmiş kapitalist ülkeler (Japonya, İtalya, Arjantin, Brezilya) dahil, kapitalist ekonominin tümünü nitelendiren bütün bu fenomenler, 1927'den beri Sovyet ekonomisinde görülmemektedir.

Kapitalist dünya ekonomisi bir bütündür. Kendi kendilerine yetmeye çalışan ülkeler bile - İkinci Dünya Savaşından sonra Japonya, Nazi Almanyası, Cenevre «hükümlerinin» uygulandığı İtalya - kapitalist dünya piyasasının genel konjonktüründen kurtulamazlar. 1929, sonra da 1938 buhranının patlak vermesi, kendi yağıyla kavrulan ülkelerin ekonomileri dahil, **bütün** kapitalist ülkelerin ekonomisini derinden etkilemiştir.

Buna karşılık, Sovyet ekonomisi, kapitalist dünya ekonomisi ile belirli ilişkileri devam ettirmekle beraber, dünya ekonomisi konjonktüründeki dalgalanmaların di-

şında kalır. Gerçekte, Sovyet ekonomisinin en ilginç gelişme devreleri, kapitalist dünya ekonomisinin buhran, depresyon, yada durgunluk devreleriyle aynı zamana tesadüf etmiştir.

Demek ki, Birleşik Devletler, Almanya ve Japonya gibi diğer büyük devletlerle rekabete kalkışması (ki bu rekabet, her şeyden önce, askeri bir şekle bürünmüştür) Sovyet ekonomisinin kapitalist karakterini gösterir demek bir yanılgıdır. Bugün yeryüzünün büyük bir kısmındaki kapitalist olmayan her ekonominin, çevresindeki kapitalist ülkelerle gizli bir çatışma (savaş) halinde bulunacağı açıktır. Coğrafi, askeri, iktisadi ve ticari zaruretler otomatikman böyle bir durumdan ileri gelmektedir. Ama bu, piyasaları ele geçirmek ve kâr sağlamak için yapılan bir kapitalist rekabet değil, daha çok, Sovyetler Birliği ile kapitalist dünyanın sosyal bakımdan farklı karakterde olmalarından ileri gelen bir rekabettir.

Sovyet ekonomisini sadece, çağdaş kapitalist ekonomide görülen gelişme eğilimlerinin, yani sanayinin tümünün tekelleştirilmesi; «klasik» özel mülkiyetin kaldırılması; ekonomi ile Devlet'in kaynaşması ve «iktisadi güdümlülük» eğilimlerinin bir «neticesi» olarak görmek de yanlıştır[18]. Gerçekte, sovyet ekonomisi, bu eğilimlerin **diyalektik inkarını** (olumsuzlaşmasını) temsil eder.

Çağdaş kapitalist ekonomide «ekonomik güdümlülük», Devlet'le ekonominin gittikçe kaynaşması, kutsalların kutsalı özel mülkiyetin arızı olarak ihlal edilmesi, **tekelci sermaye uğruna,** yani tekellerin elde ettikleri kârların savunulması, korunması ve garanti altına alınması için yapılır. Burada, Devlet'le ekonomi arasındaki kaynaşma aslında, tekellerin, Devlet aracılığı ile ekonomiye tamamen hakim olmasından başka bir şey değildir. Buna karşılık, Sovyetler Birliği'nde, ekonominin devlet tarafından yönetilmesi, üretim araçları üzerindeki özel mül-

(18) Karl Marx, «Kapital»in 3. cildinde küçük ve orta kapitalistlerin mülksüzleştirilmesi[nin sonucu] olan hisse senetli şirketlerden söz ederken şöyle der: «Bununla beraber, bu mülksüzleştirme, kapitalist sistemde çelişik bir şekilde, yani sosyal mülkiyetin bazı kimseler tarafından ele geçirilmesi şeklinde gerçekleşir. Hisse senetli kapitalist işletmeler de, tıpkı kooperatif işletmeler gibi, kapitalist üretim tarzından, müşterek üretim tarzına geçiş şekilleri olarak düşünülmelidir. Ama, çelişki, birinci durumda olumsuz, ikincisinde ise, olumlu bir şekilde ortadan kaldırılmıştır» [47].

kiyet hakkının kaldırılması, ve ekonomi ile Devlet arasındaki kaynaşma, **burjuvazinin sınıf olarak mülksüzleştirilmesi ve ortadan kaldırılması şeklinde** gerçekleşir. Çağdaş kapitalizm, kendi gelişme eğilimlerini son kertesine vardırmış kapitalizmdir. Sovyet toplumu ise, kapitalist toplumun başlıca karakteristiklerinin ortadan kaldırılmasıdır, yani inkarıdır.

Bir ekonomik sistemin sosyal mahiyetini daima en iyi belirten şey, o sistemin sosyal yapısındaki sarsıntılardır. Kapitalist bir ülkenin topraklarının bir başka kapitalist ülke tarafından ele geçirilmesi sosyal yapıda hiçbir sarsıntı yaratmaz: Fransa'daki Alman işgali, Almanya'daki Fransız, İngiliz ve Amerikan işgali bunu açıkça göstermiştir.

Buna karşılık, Sovyetler Birliği'nin batı bölgelerinin Almanya tarafından işgal edilmesi, sonra da «halk demokrasileri» denilen ülkelerin Sovyetlerin nüfuz bölgesine girmesi sosyal yapıda köklü (nitel) değişiklikler yaratmıştır. Doğu Avrupa'da kapitalizmin yıkılmasından söz etmenin faydası yok, olaylar herkesçe bilinmektedir. Oysa, üretim araçlarının özel mülkiyetini yeniden ihdas etmek için nazi işgalcilerinin Sovyetler Birliği'nde başvurdukları tedbirler pek bilinmez. Zaporozie alüminyum fabrikası, **Vereinigte Aluminiumwerke** tröstü tarafından ele geçirilmiştir. En büyük üç alman bankası tarafından finanse edilen **Berg und Hüttenwerke Ost G.m.b.H.** çerçevesi içinde, **Flick Konzern, Reichswerke Hermann Goering** ile birlikte Donetz çelik fabrikalarını ele geçirmiş, adına da **Dnyepr Stahl G.m.b.H.** demiştir. **Siegener Maschinen bau A.G.**, Dniepropetrovsk'taki Voroşilov fabrikalarına, Krupp tröstü de Mariupul ve Kramatorskaya'da iki, Dniepropetrovsk'ta bir fabrikaya el koymuştur[48]. 1943 yılında Krupp, Mariupol'daki çelik fabrikasını olduğu gibi sökerek Breslav'a nakletmiştir I.G. Farben tröstü, Sovyet Rusyada **Chemie Geselleschaft Ost G.m.b.H.** ve **Stickstoff Ost A.G.**'yi kurmuştur. Frankfurter gazetesi, Rusya'nın işgal edilmiş topraklarında 1943 mayısında üç gün içinde yedi büyük özel alman işletmesinin kurulduğunu yazmıştır[49].

Sovyet ekonomisinin ne kapitalist ne de sosyalist

olan yepyeni bir toplumu, bir «manager»ler toplumunu (Burnham), bir bürokratlar toplumunu (L. Laurat), bürokratik bir kollektivizmi (Bruno Bizzi, Shachtman), «yeni bir sınıf tarafından yönetilen» bir toplumu (Milovan Cilas) temsil ettiğini ileri süren teoriler de kabul edilemez. Bu teorileri ortaya atanlar Sovyet üretim tarzında kapitalist nitelikte her şeyi haklı olarak reddediyorlar. Ama Sovyetler Birliği'nde sosyalist olmayan şeyin - yani çok yaygın (geniş) sosyal eşitsizliğin, bürokrasiye tanınan imtiyazların, üreticilerin kendi gelecekleri hakkında karar veremeyişinin-geçmişin ve kapitalist **kuşatmanın** bir sonucu olduğunu anlamıyorlar.

Onlar, geçmişin bu kalıntılarını gelecekteki bir toplumun çekirdekleri olarak görüyorlar. Fakat, geleceğin bu toplumunu belirli bir şekilde niteleyemiyorlar, (olaylarla zaman zaman çürütülen beylik sözlerin yada saçma iddiaların ötesinde) özel bir dinamiğini ortaya koyamıyorlar[19]. Kapitalizm ile sosyalizm arasındaki geçiş devresine, Sovyetler Birliği'ndeki üretim tarzından nitelikçe farklı hangi üretim tarzının tekabül edeceğini söyleyemiyorlar.

Gerçekte, Sovyet ekonomisi, savunucularının da vülger eleştiricilerinin de genel bir görüş açısı içinde ortaya koyamadıkları **çelişik** karakteristikleri ihtiva etmektedir.

Savunucular, üretim araçları üzerinde özel mülkiyetin olmadığını, üretken güçlerin hızla ilerlediğini[20], teknik niteliğin ve halkın kültürünün genel seviyesinin arttığını ballandıra ballandıra anlatıyorlar. Bütün bunlar, Sovyetler Birliği'nin kapitalist bir ülke olmadığını ispat etmektedir. Ama, tarihi ve bazen de doğrudan doğruya antagonist menfaatleri olan sınıflar - işçi sınıfı ve köylü sınıfı [köylülük] -hâlâ mevcutken, sosyal eşitsizlik adamakıllı artmışken, üretken güçlerin gelişme seviyesi en ile-

(19) Bu iddiaların en gürültü koparanı, önce Bruno Rizzi'nin, sonra da James Burnham'ın «l'ère des managers» de: Alman-Sovyet ittifakı aynı mahiyette iki sosyal rejim arasında devamlı bir ittifak olacaktır, diye formüle ettiği iddiadır. Nazi Almanya'sının Sovyetler Birliği'ne saldırması ve iki farklı sosyal sistem arasında kıyasıya ve kanlı bir savaşın başlaması, bu teorinin çürüklüğünü ortaya koymuştur.

(20) Sovyet istatistik verilerini çok eleştirici bir şekilde yorumlayan Amerikan bilginleri, Sovyetler Birliği'nde sınai üretimin ilerleme ritminin, ilk hızlı sanayileşme hareketlerinden sonra, aynı şekilde devam ettiği ve İç Savaştan sonraki Amerika Birleşik Devletleri dahil, diğer bütün ülkelerin sanayileşme ritmini geniş ölçüde aştığı sonucuna varmışlardır [50].

ri kapitalist ülkenin gelişme seviyesinin henüz altındayken, bütün bu söylenenlerden sosyalist bir ülkenin söz konusu olduğu sonucunu çıkarmak yersiz kaçmaktadır.

«Devlet kapitalizmi» teorisinin taraftarları, Sovyetler Birliği'ndeki eşitsizlik fenomenlerinin, yani dağılım normlarının **burjuva** karakterini dosdoğru ortaya koymaktadırlar. Ama Sovyet üretim tarzını da kapitalist [üretim tarzı] diye niteledikleri zaman yersiz bir genelleme yapmış oluyorlar. «Bürokratik kollektivizm» teorisini savunanlar sovyet üretim tarzının kapitalist nitelikte olmadığını açıkça söylüyorlar. Fakat, dağılım normlarının tamamen burjuva karakterde olduğunu reddetmekle yersiz bir genelleme yapmış oluyorlar. Gerçekte sovyet ekonomisi, **kapitalist olmayan bir üretim tarzı ile henüz tamamen burjuva karakterde bir dağılım tarzının çelişik bir terkibidir**[21]. Böylesine çelişik bir terkip, kapitalizmi çoktan aşmış ama henüz sosyalizme ulaşmamış bir ekonomik sistemi, yani kapitalizm ile sosyalizm arasında bir **geçiş devresinde** bulunan ve Lenin'in de vaktiyle belirtmiş olduğu gibi, geçmişin kalıntılarıyla geleceğin izlerini bağrında taşıyan bir ekonomi üzerine kurulmuş bir sistemi gösterir[52].

■ Sovyetler Birliği'nde «Ekonomik Kategoriler»

Meta, değer, para, fiyat, ücret, kâr gibi «ekonomik kategorilerin» devam ettiği konusunda Sovyetler Birliği'nde ve hatta diğer ülkelerde yıllardan beri tartışılan meseleyi tastamam cevaplandırmak için Sovyet ekonomisinin kapitalizmden sosyalizme geçiş devresinde bulunan çelişik bir ekonomi olduğu görüşünden hareket etmek gerektir.

Sosyalist bir toplumda, insan emeğinin ürünleri doğrudan doğruya sosyal bir karaktere sahiptir, yani bu

(21) Fr. Engels «Anti-Dühring» de der ki: «Her yeni üretim tarzı yada mübadele şekli başlangıçta sadece, bunlara tekabül eden eski şekiller ve siyasi kurumlar tarafından değil, eski dağılım tarzı tarafından da kösteklenir». Karl Marx'da «Gotha programının eleştirilmesi» nde şöyle der: «Kendi temeli üzerinde değil, aksine, kapitalist toplumdan **gelen** temel üzerinde **gelişmiş** komünist toplumda eşit **hak**, aslında, daima **burjuva hak'tır**» [51].

ürünlerin [mübadele] değeri yoktur. Bunlar emtia değil, insanların ihtiyaçlarını gidermek için üretilmiş kullanım değerleridir[22]. Böyle bir toplum ücret nedir bilmeyecek ve «fiyatlar» ancak sosyal muhasebe amacıyla uygulanacaktır. Sovyetler Birliği'nde «ekonomik kategorilerin mevcudiyeti», bu ülkenin henüz sosyalist bir toplum olmadığını açıkça göstermektedir.

Fakat emtia üretimi, kapitalist devirden önceki devirlerde de görülür. Ataerkil yada köleci bir ekonominin bağrında küçük meta üretimi ile birlikte başlayan emtia üretimi, ancak, tamamen gelişmiş sosyalist ekonomide kullanım değerlerinin bol miktarda üretimi neticesinde ortadan kalkacaktır. Emtia üretimi suni bir şekilde «ortadan kaldırılamaz». Ekonomi, her insan varlığına temel ihtiyaçlarını giderme imkanını garanti ettikçe, ancak bu takdirde, emtia üretimi, yavaş yavaş ortadan kaldırılabilir, bundan dolayı da, dağılım mübadele üzerine, tastamam ölçülen bir ivaz (contre-prestation) üzerine kurulamaz artık[23].

Üretim, insanların temel ihtiyaçlarını böylesine tat-

(22) «Üretim araçlarının müşterek mülkiyeti üzerine kurulmuş sosyal bir düzende üreticiler ürünlerini mübadele etmezler; ürünlerin ihtiva ettiği emek de, bu toplumda, bu ürünlerinin **değeri** olarak görünmez. Çünkü, bundan böyle, kapitalist toplumdakinin tam tersine, fertlerin emeği, topluluğun emeğinin dolaylı bir şekilde değil, doğrudan doğruya tamamlayıcı bir kısmı olur» [53]. «Üretim araçlarının sosyal mülkiyeti gerçekleşince, emtia üretimi durur» [54].

(23) Sovyetler Birliği'nde «emtia kategorilerinin» devam etmekte oluşunun sebeplerini Sovyet iktisatçıları, özellikle Bilimler Akademisi'nde 1951, 1956, ve 1958 yıllarında düzenlenen çalışma toplantılarında uzun müddet tartışmışlardır. Stalin devrinde kabul edilen tez bu kategorilerin kökenini Sovyetler Birliği'nde «iki mülkiyet tipinin» varoluşuna indirgemişti. O zamandan beri Ostrovitianov, Gatovski, Kronrod ve diğerleri, bizim tezimize çok yaklaşan bir tezi savundular. Mesela Gatovski'ye göre: «**toplum, emeğin ve ihtiyaçların miktarını kontrol etmek zorunda kalmayınca** malların doğrudan doğruya dağılımına geçmek mümkün olacaktır» [55]. Son sıralarda, Charles Bettelheim, Sovyetler Birliği'ndeki emtia kategorileriyle ilgili olarak yeni bir yorumda bulunmuştur. Bettelheim, bu kategorilerin mevcudiyetinin (varolmakta devam etmesi), üretken güçlerin Devlet'in (devlet sektörünün) üretim araçlarından fiilen ve etkili bir şekilde yararlanamamasına yolaçan, yetersiz bir gelişme seviyesinde bulunmasından ileri geldiğini söylüyor [56]. Sovyetler Birliği'ndeki emtia kategorilerinin mevcudiyetinin, üretken güçlerin halihazır gelişmesinin yetersiz oluşundan ileri geldiği hususunda, şüphesiz, hem fikiriz. Ama «üretim araçlarından ve ürünlerden bilfiil ve etkili bir şekilde yararlanamamak» gibi bir düşünüş bize oldukça skolastik görünmektedir. Bettelheim, hukuki şekil, ekonomik gerçekliğe **tıpatıp** tekabül etmez, yani, devlet sektörünce sağlanan üretimin bir kısmı, Devlet'in kontrolünden 'kaçar, demek istiyor. Oysa, soyut olan hukuki şekil, çelişkilerle dolu ekonomik gerçekliğe **hiçbir zaman** ve hiçbir toplumda % 100 tekabül etmez. Üstelik, Devlet'in bütün ürünler üzerindeki kontrolü artmak şöyle dursun, üretken güçlerin gelişmesi, tüketim mallarının bollaşmasına ve emtia üretiminin ortadan kalkmasına adım adım yaklaştıkça, azalır.

min etmediği sürece, nisbeten **kıt olan** tüketim mallarının, objektif kriterlere göre gerçekleştirilmesi gereken **dağılımı** meselesi, temel ekonomik mesele olarak kalır. Kapitalizm ile sosyalizm arasındaki bu geçiş devresi boyunca insan emeği ve bu emeğin ürettiği tüketim malları arasındaki **mübadele,** dağılım alanına hükmeder. Mübadele demek emtia üretimi demektir. **Kullanım değerlerinin kıt oluşu mübadele değerinin ömrünü uzatır.**

Kapitalizm ile sosyalizm arasındaki geçiş devresinde emtia üretiminin -kısmi yada genel bir şekilde- devam etmesi, bu devreye özgü bir karakteristiktir. Ama bu kalıntı, normal olarak sadece tüketim malları sektörü ile (olsa olsa, üretim malları sektörünün çevresindeki tarımı ve el-sanatları alanı ile) ilgilidir. Toplum sanayie, bankalara, ulaştırma araçlarına, başlıca dağılım merkezlerine el attığı ölçüde, bu millileştirilmiş işletmelerde üretilen üretim ve mübadele malları emtia olmaktan çıkar ve sadece kullanım değerleri haline gelir. Bu kullanım değerleri bir Devlet işletmesinden bir başka işletmeye şeklen «satılmış» olsa bile, ekonominin tümü ve her ekonomik ünite için sadece muhasebe işlemleri ve planın genel uygulanışı söz konusudur. Farklılık paranın şeklinde de görülür. Tüketim malları banknotlarla satınalınır. Üretim malları, ancak, kaydi para sayesinde devreder. Küçük aletlerin dışında, bunların peşin para ile satınalınması yasaktır[57].

Sovyetler Birliği'nde kolhoz pazarına gönderilen üretim mallarının; üreticileri tarafından tüketilmemiş tüketim mallarının ve Devlet tarafından alıkonulmamış[24] sınai tüketim mallarının hepsinde emtia niteliği vardır. Bunların sadece toplam kitlesi «planlanmış»tır. Farklı tüketim alanları arasında, şehirle köy arasında, farklı tüketici tabakalar arasında dağılımlar kör bir şekilde, yani, olsa olsa bürokratik yönetim tarafından «ıslah edilmiş» piyasa kanunlarına göre gerçekleştirilir[59][25]. Üretim mallarına, özellikle millileştirilmiş sanayinin ürettiği üre-

(24) Özellikle silahlı kuvvetler ve ihracat için ayrılmamış olanlar. Hubard, 1937'de sınai tüketim mallarının % 73,9'unun piyasalara tahsis edildiğini belirtir [58].

(25) Stalin: «Ekonomi ve planlama uzmanlarımızın çoğu, değer kanununun etkisini iyice bilmiyor, bunu incelemiyor ve hesaplamalarında gözönünde tutmuyorlar (?)» diye yazıyor ve daha ilerde de, aynı uzmanları «iktisadi maceracılıkla» suçluyor [60].

tim mallarına gelince, bunlar emtia niteliğini yitirmişlerdir, çünkü sadece global üretimleri değil, dağılımları da önceden planlanmıştır.

Gerçekte, üretim malları, dağılımları açısından, üç kategoriye ayrılır:

a) Temel mallar, yani başlıca hammaddeler (çelik ve alaşımları, kömür, petrol, demir madenleri, kauçuk, demir olmayan madenler, belli başlı kimyevi maddeler, elektrik akımı), başlıca makinalar ve motorlu taşıtlar (hepsi 1600 çeşit). Bu temel mallar işletmeler yada işletme grupları tarafından satılmazlar fakat doğrudan doğruya bakanlar kurulu tarafından, ihtiyacı olan işletmelere, planda tesbit edilen miktarlara göre (ve tamamen şekli bir kaydi para karşılığında) dağıtılır.

b) Kontenjan halinde tahsis edilen mallar, yani daha bol ve daha az önemli mamuller (kereste, cam, kibrit, elektrikli vantilatörler ve ütüler); plan sadece global üretimden sınai sektöre yada bölgeye göre ayrılacak kontenjanı öngördüğünden, bunların dağılımı çeşitli bakanlıklarca sağlanır. Bu kontenjanları aşmadığı müddetçe her fabrika bu malları söz konusu bakanlığa bağlı bir ticaret dairesinden satın alabilir.

c) Bir merkezden dağıtılmayan ve işletmeler tarafından doğrudan doğruya üreticilerden satınalınan mallar: Tarım ve el-sanatları malzemeleri, bazı mahalli sınai ürünler, v.s.[61][26].

Dağılım problemine tüketim mallarının nisbi kıtlığı hakim olduğu sürece, para bu dağılımı gerçekleştirecek en etkili araç olarak kalır. Tüketicilerin seçme imkanını bir bakıma sağlayan paranın, düzenleyici bir bürokratizmin istilasına karşı -sınırlı fakat gerçek- bir koruyu-

(26) Sınai yönetimin reorganizasyonundan ve 1957 yılında **Sovnarhoz**'ların kurulmasından sonra hammaddelerin ve donatım mallarının üç kategori halinde dağılımı aynen devam etmiştir. 1. kategorideki malların dağılımı, önceden tesbit edilmekte ve Sovyetler Birliği Bakanlar Kurulu tarafından onaylanmaktadır. 2. kategorideki malların dağılımı merkezi bir kontrole tabidir ve **Gosplan** tarafından onaylanması gerektir. Bu iki kategorideki malların, alıcı ile «satıcı» aynı **sovnarhoz** içinde bulunsa bile, **Gosplan**'a bağlı teşeküller tarafından «satılmaları» gerekmektedir [62].

Bununla beraber, bazı Sovyet iktisatçıları donatım mallarının da «emtia» oldukları üzerinde ısrar etmektedirler. Bu teorik «keşfin» pratik bir amacı vardır: Yatırım konusunda işletme yöneticilerine daha fazla muhtariyet tanınması. Sovyet Komünist Partisi'nin 21. Kongresi'nde boyuna «Sovyetler Birliğinde sermaye yatırımından» söz eden Kruşçov'un daha farklı bir dil kullandığını belirtelim.

cu fonksiyonu yerine getirdiği geçiş devresindeki her toplumda bu böyle olacaktır. Para, karşılaştırmalı üretim fiyatları sayesinde işletmelerin verimini ölçmeye yarayan en basit araçtır da. Gerçekte, bütün alanlarda para, en esnek iktisadi ölçü aracıdır.

Fakat, geçiş devresinde varolmakta devam eden para, kendisini kapitalist ekonomide nitelendiren temel fonksiyonlarının birçoğunu yitirir. Belirli piyasa şartları içinde sermaye haline gelme niteliği kalmaz, çünkü üretim araçlarını özel olarak edinmek yasaktır (sanayide) yada son derece sınırlıdır (tarım, zanaatkarlık ve ticaret alanında). Bu bakımdan, işgücünü, bir artık-değer sağlayan meta olarak satınalmak mümkün değildir ve para, otomatikman faiz ve gelir getiren bir kaynak olmaktan çıkar. Para ekonomik faaliyetin tümünün kendisine doğru yöneldiği Sermaye'nin ilk ve nihai şekli de değildir. Gerçekleşmesi, kapitalist rejimde ancak para şeklinde mümkün olan artık-değerin yerini, kullanım değerleri şeklindeki artık-ürünün doğrudan doğruya Devlet tarafından temellük edilmesi alır[27]. Para, ancak tarımda ve perakende ticarette açık yada gizli bir şekilde gerçekleşen basit ilkel birikim süreci sonunda yeniden sermaye haline gelir[28] Tüketim malları kıtlığını yaratan şartlar devam ettiği müddetçe, ekonomideki otomatizmin kolaylaştırdığı bu süreci durdurmak için Devlet'in baskıda bulunması gerektir.

Her sanayi kolundaki ortalama maliyet fiyatının para olarak hesaplanması bütün alanlarda iktisadi muhasebe-

(27) Bu temellük, üretim araçları bilfiil üretildiği ve gideceği yere ulaştığı andan itibaren (nakil boyunca çalınmamak, karaborsada satılmamak ve bir antrepoda boş yere stok edilmemek şartıyla) gerçeklesir. Sosyal artık-ürünün **birikmiş** kısmı, gerçekte, yıpranmış makinaların yerine kullanılan ve hammadde stoklarının yenilenmesine yarayan kısım çıkarıldıktan sonra geriye kalan üretim mallarının tümüdür.

Bununla beraber, O. Lange, [63] birikim, «maddi kaynakların dağılımı iki sektör arasında **otomatikman gerçekleşir**» dediği zaman yanılıyor. Bürokratik yönetimde hiç de ihmal edilmemesi gereken söz konusu çalınma ve avarya rizikolarının dışında, yeni makinaların üretim sürecinde **bilfiil kullanılmasını** köstekleyen hatalı bir dağılım, birikimin gerçekleşmesini önler. Üretim malları emtia olmaktan çıktığı içindir ki, artık-ürünün «sağlanması (gerçekleşmesi)», bilfiil tüketilmesi demektir.

(28) Fakat, faiz getiren, yani sosyal artık-ürünün bir kısmının, sahiplerinin eline geçmesini sağlayan tasarruf sandıklarındaki mevduatı hesaba katmak gerektir. Zaten, miras hakkı sınırlandırılmadığı için, kendisine 4 yada 5 yüzbin ruble miras kalan bir kimse, ortalama ücretten daha fazlasını kazanarak bir rantiye gibi yaşayabilecektir. Sovyet basınında son zamanlarda bu konuda yazılanlardan anlaşıldığına göre, miras hakkının sınırlandırılması mümkündür.

nin temeli haline geldiği içindir ki, fiyatlar değer çevresinde dalgalanmaya devam eder. Fakat, fiyatların oluşumunun etkisi kendiliğinden bir etki değildir artık. Gerçekte değer kanunu ancak küçük meta üretimi alanında «saf» şekliyle uygulanabilir. Kapitalist toplumda değer kanunu, kâr açısından, sermayenin kâr oranının en yüksek olduğu sektörlere yönelmesi, kâr oranının eşit hale getirilmesi ve üretim fiyatlarının oluşumu açısından uygulanır. Geçiş devresi ekonomisinde ise, değer kanunu plan açısından uygulanır. Fiyatlar, milli gelirin üretici tüketimle üretici olmayan tüketim arasında payedilmesini, yatırımların ekonominin farklı sektörleri arasında dağılımını sağlayan planlamanın araçları haline gelir.

Sovyet toplumunda sınai ürünlerin satış fiyatları, maliyet fiyatlarına (üretim maliyetlerine), planda önceden tesbit edilmiş olan bir kâr oranı ve diferansiyel bir muamele vergisi ilave edilerek gerçekleştirilir.

«Fiyatlar üretim maliyetlerinin paraca eşdeğerini temsil etmezler. Fiyatlar, milli gelirin yeniden dağılımını sağlayan temel bir araçtır.»[64]

Sanayinin bazı sektörlerinde fiyatların az-çok keyfi bir şekilde tesbit edilmesi, Sovyet hükümetinin bu sektörlerde yatırım oranını belirlemek ve bu sektörlerde yaratılan ürünlerin tüketimini teşvik etmek yada azaltmak için başvurduğu temel araçtır[29]. Kapitalist ekonomide binlerce kişinin tüketim ve yatırım hakkındaki kararlarının karışıklı etkisi **sonunda** meydana gelen şey, Sovyetler Birliği'nde merkez planlama otoritelerinin **önceden** alınmış kararlarına göre gerçekleşir[65].

Kapitalist sistemde ekonomik hayatın can damarı olan kârlar hiç değilse, devlet sektöründe böyle bir rol oynayamaz hale gelirler, ama bürokratların, planın gerçekleştirilmesi ve maliyet fiyatlarının azaltılmasıyla ilgilenmelerini sağlıyan bir araç olarak kalırlar. Maliyet fiyatlarının planda öngörülenlere oranla azaltılması sayesinde elde edilen munzam kâr, «yönetici fonları» (işletme fonları) şeklinde işletme yöneticilerinin emrine veri-

(29) Fiyatları hesaplama sisteminde köklü bir değişiklik yapılması lehinde Sovyet iktisatçılarının ortaya attıkları çeşitli tezler ve farazlıyeler hakkında 18. bölüme, «Sovyetler Birliği'nde yeni ekonomik tartışma» bölümüne bakınız.

lir. Ama bu sadece teknik bir meseledir. Aynı işlem, dağıtılan primler sayesinde yada maliyet fiyatını azaltarak satış fiyatlarını düşürmek şeklinde gerçekleşebilirdi[66]. Kâr, bir mali birikim kaynağı rolü de oynar(30). Fakat bu rol de, sırf teknik bir roldür. Sovyet sistemi kâr kavramını bile hiçbir bünye değişikliği yapmadan bir anda ortadan kaldırabilir ve bütün sanayi sektörlerinde değişken bir muamele vergisi sistemi uygulayarak birikimi finanse edebilir.

Kapitalist olmayan üretim tarzı ile burjuva dağılım normları arasındaki çelişki(31), kapitalizmle sosyalizm arasındaki geçiş devresinde bulunan her toplumun temel çelişkisidir. Zaten Sovyet iktisatçıları bunu yavaş yavaş kabul etmeye başlamışlardır. J.A. Kronrod, «üretim araçlarının mülkiyeti konusundaki eşitlik ilişkileri ile, bu üretim araçlarının gerçek üretim süreci içinde kullanılması sonunda meydana gelen fiili eşitsizlik ilişkileri arasındaki çelişkilerden» söz etmektedir[68]. Fakat Sovyet toplumunda kaçınılması imkansız olan bu çelişki, dağılımın, «herkesin sağladığı işin miktarına ve niteliğine göre» uygulanması gerektiği hakkındaki teze dayanarak haklı gös-

(30) Sovyet Devlet bütçesinde muamele vergisinin ve Devlet işletmelerinin sağladıkları kârlar üzerinden yapılan tarhiyatın payı (ruble olarak) aşağıda gösterilmiştir :

	Toplam gelirler (milyon ruble)	Muamele vergisi (milyar ruble)	kârlar üzerinden yapılan tarhiyat (milyar ruble)
1928...	8	3,1	0,6
1932...	30	17,5	?
1937...	109,3	75,9	9,3
1940...	180,2	105,9	21,7
1946...	325,4	190,9	16,6
1950...	422,1	236,1	40,0
1954...	672,3	304,5	135,4
1962...	843,3	329	239

«Sosyalist birikimi sağlamak için tüketim vergisinin yerini, yavaş yavaş işletme rantabilitesi aldığından, Sovyet bütçesinin finansmanında, (kâr üzerinden yapılan tarhiyatın) teorik bakımdan gittikçe önem kazanması ekonominin sıhhata kavuştuğunun bir belirtisi olarak kabul edilebilir. Gerçekte, her iki birikim kaynağı da birbirinden pek farklı değildir. Sadece bir maliye tekniğinin yerini bir başka maliye tekniği almıştır».

(31) V. Nemzo'nun, **Izvestia**'da «Sovyetler Birliği'nde yürürlükte bulunan burjuva miras hakkından» söz etmesi ilginçtir. Sovyet yazarlarının birçoğu, Sovyetler Birliği'ndeki dağılım sistemi hakkında «burjuva dağılım normları» tanımının kullanılmasına şiddetle itiraz ediyorlar. Bununla beraber, Marx, dağılımın, topluma sağlanan işin miktarı ile orantılı olarak uygulanmasını «burjuva hukukunun bir kalıntısı» diye açıkça karakterize etmektedir. Dağılımın, «sağlanan işin miktarına ve **niteliğine** göre» uygulanacağını öne sürüp çok daha büyük bir eşitsizliği kamufle eden bir dağılım başka türlü nitelendirilebilir mi? [67].

terilmek istenen bürokratik imtiyazlardan dolayı daha da artmıştır[32].

Meta, kapitalist üretim tarzının bütün çelişkilerini tohum halinde kendi içinde taşır. Meta, anonim bir piyasa için üretildiğinden, satılmayabilir de. Şüphesiz, geçiş devresinde, tüketim malları, özellikle, nisbeten kıt oluşlarından, noksan-üretimlerinden dolayı emtiadırlar. Demek ki, geçiş devresinde genel bir aşırı üretim imkansızdır; üretim arttıkça Devlet tüketim mallarının fiyatlarını derece derece azaltabilir.

Fakat, hatalı bir dağılımdan, geçici olarak aşırı bir fiyat uygulamasından yada düşük bir kaliteden dolayı bazı metalar satılmadan kalabilir. Yani, eşdeğerleri para olarak gerçekleşmez. Bu andan itibaren, toplum ve devlet açısından zararına üretilmiş olurlar.

«Satılamıyan bu stoklarla» ilgili olarak Sovyet basınında yayınlanan yazılardan: Ukranya'da Stalina'daki işçi mağazalarında 1952 yılında satılmamış stok tutarının 60 milyon ruble olduğu, Kırgızistan'daki Och bölgesinde stokların planda öngörülen rakamı %60 oranında aştığı, Kazakistan'da 1953'de 500 milyon ruble tutarında beklenmedik bir stok meydana geldiği, satılamıyan bir seri tüketim mallarının fiyatını %25 indirmek gerektiği, peynir stoklarının çok pahalı olduğu için satılamadığı, 1964 sonunda Podolski fabrikalarında imal edilen dikiş makinalarının satılamıyan kısmının 1 milyona yükseldiği[69], 1961 sonunda Sovyetler Birliği'nde perakendeci mağazalarda stokların %55'inin, yani 11 milyar ruble tutarındaki kısmının satılamadan kaldığı, çünkü mevcut talebin çok üstünde bir emtia stokunun söz konusu olduğu, stokların, bu emtianın yıllık satış değerinin %50'sini(!) temsil ettiği[70] belirtilmektedir.

Zaten bu durum, Sovyet teorisyenlerince de bilinmektedir. Mesela, A.G. Kulikov «metalar dağılım kanalı içinde stoklandığı ve satılamadığı zaman, bu metalarda billurlarmış emeğin sosyal bir kabul görmediği inancı bizde yer etmektedir» diyor[71].

(32) 18. bölüme bakınız.

■ Sovyet Ekonomisinin Temel Çelişkileri

Kapitalist olmayan üretim tarzı ile burjuva dağılım normları arasındaki çelişki, kapitalizmle sosyalizm arasındaki geçiş devresinde bulunan her toplumun temel çelişkisidir. Üretken güçler gelişip halkın refah ve kültür seviyesi artınca; tüketim mallarındaki kıtlığın yerini, ihtiyaçların tatmin edilmesi ilkesine göre, mal ve hizmetlerin bedava dağılımı almaya başlayınca bu çelişki, teorik bakımdan, azalacaktır.

Fakat, kapitalizmden sosyalizme geçiş devresi boyunca üretken güçlerin gelişmesi ile, üretim tarzı ve dağılım normları arasındaki çelişkinin derece derece ortadan kalkması arasındaki bu uygunluk, her şeyden önce, halk kitlelerinin ve hükümetin tam rızasını, sosyalist demokrasinin[33] yüksek bir seviyede olmasını, emekçilerin işletmelerin ve bütün ekonominin yönetimine faal olarak katılmasını, planın demokratik bir şekilde hazırlanmasını, ve hem bu planın hazırlanmasının, hem uygulanmasının, hem de zaman zaman düzeltilmesinin işçiler tarafından sıkı bir kontrole tabi tutulmasını gerektirir. Kısacası, kelimenin en demokratik ve en derin anlamıyla, Devlet'in bir İşçi Devleti olmasını gerektirir.

Oysa Lenin, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin sadece bir İşçi Devleti olmadığını, gerçekte, bürokratik bakımdan deformasyona[72] uğramış bir İşçi Devleti olduğunu 1920'den itibaren belirtmiştir. Üretken güçlerin gelişme seviyesinin düşük, proletaryanın sayı ve kültür bakımından yetersiz olmasına, iç-savaş boyunca öncü kanadın büyük bir kayba uğramasına, ihtilalin bütün dünya ülkelerince tecrid edilmesine, Sovyet işçi sınıfının büyük yoksunluklara katlanmak zorunda kalmasına bağlı tarihi sebeplerlerden dolayı, işçi sınıfı, Devlet'in ve ekonominin yönetimine doğrudan doğruya katılmaz hale gelmiştir[73]. Yönetim, önce adeta iktidara vekaleten, sonraları gasp yoluyla, bürokratik bir organın eline

(33) Kapitalizmden kurtarılmış bölgenin hızla genişletilmesini, yüksek bir sosyalist bilinç ve eğitim seviyesini, ekonomik alt yapıdaki gelişme ile bütün üst yapı alanları arasında sıkı bir uygunluğun bulunmasını da gerektirir.

geçmiştir. Bolşevik Partisi, Lenin'in ve Sol Muhalefet'in sayısız uyarmalarına rağmen, bu meselenin önemini zamanında anlamadı[74]. Bu bürokratlaşma sürecini frenliyeceği, istimi boşaltacağı yerde, önce suç ortaklığı yaptı, sonra da bu hareketin itici gücü oldu. Bürokratik deformasyon bir soysuzlaşma haline geldi.

Demek ki, Sovyet ekonomisinin özgül (spesifik) çelişkileri, geçiş devresindeki **her** toplumun temel çelişkisi değildir. Bu çelişkiler, Devlet'e ve ekonomiye bürokrasinin hakim olması neticesinde meydana gelen çelişkilerin bir **terkibidir.** Bunlar üç kategoriye ayrılabilir: Sanayi ile tarım arasındaki nisbetsizlikten ve genellikle de, ağır sanayi ile tüketim araçları üreten (tarım ve sanayi) sektörünün tümü arasındaki nisbetsiz gelişmeden doğan çelişkiler; bürokrasinin hakim olduğu, yani bürokratların maddi çıkarının, planın gerçekleşmesi ve plan hedeflerinin aşılmasında itici güç haline geldiği bir ekonomide maddi uyaranların (stimulants) kullanmasından doğan çelişkiler; bürokratik yönetim tekniklerinden doğan çelişkiler.

Bütün bu çelişkiler ile **planın ve piyasanın antagonist birliği** arasında bir uygunluk vardır ve kapitalizmden sosyalizme geçiş devresi boyunca bu antagonist birliğin (bir arada bulunuşun) mevcudiyeti kaçınılmazdır; planla piyasa arasındaki çatışma, bürokrasinin Devlet ve ekonomi üzerindeki hakimiyetinin hem emtia kategorilerinin etkisini artıran, hem de bu etkiyi idari yollardan önleme teşebbüslerini yoğunlaştıran zararlarından dolayı daha da keskinleşir.

Bu çelişkilerin çeşitli etkileri vardır, fakat bunların ekonomik ve sosyal ağırlığı (baskısı) Sovyet ekonomisinin geçirmekte olduğu safhaya göre değişir.

Stalin'in diktatörlüğü devrinde kuruluş çabaları, esas itibariyle, **ekstansif** idi. Her şeyden önce yabancı işletmeleri ve teknikleri kopya ederek, sınai gücü son derece büyük olan modern bir alt-yapı yaratmak söz konusuydu. İşgücü (el emeği) boldu. İşçilerin direnme gücü, terör ve baskı karşısında azaldı. Şüphesiz muazzam bir sosyal gerilim vardı ama rejim büyük çapta temizlik

hareketleriyle bu gerilimi önlüyordu. Elde edilen sonuçlar, kaçınılması kolaylıkla mümkün olabilecek muazzam israflar ve fedakarlıklar sonunda sağlanmıştı[34]. Miktarı çoğaltmak uğruna kalite sistemli bir şekilde ihmal edilmişti, fakat miktar adeta geometrik bir diziye göre artıyordu.

Daha Stalin devrinde, 1930-34 döneminde katlanılan müthiş fedakarlıktan sonra tarımın gitgide durgunlaştığı; gene bu devirde, yeni sanayinin gelişmesinde büyük bir gerilemenin başladığı; büyüme (artma) oranının yavaşlamaya yüz tuttuğu doğrudur[35]. Fakat, bu ortamın yarattığı sosyal çelişkilerin gittikçe keskinleşmesine rağmen, ekonomik çelişkilerin üretken güçlerde, ahenkli olmasa bile, hiç değilse, muntazam ve hızlı bir büyümeyi engellemiyeceğine bütün bir devre boyunca inanılabildi. 1950 başlangıcından itibaren başka bir türkü çağırmak gerekti. Stalin'in halefleri, Sovyet ekonomisinde bir hamle yapmak için acil reformların gerekli olduğunu iyice anladılar. Bu reformlar önce tarımı, işçilerin hayat seviyesini, mecburi çalışmanın ve ağır hükümler taşıyan iş kanunun kaldırılmasını hedef aldı ve sanayinin organizasyonu, yönetim ve planlama metodları bir bütün olarak yeniden gözden geçirildi.

Bu andan itibaren, sovyet ekonomisi temel bir meseleyle: **Ekstansif büyümenin entansif olması** meselesiyle karşılaştı. İşgücü rezervleri tükenmeye, yeni kullanılan makinalar gittikçe daha pahalı ve daha üretken olmaya başlayınca üretimi, işgücü sayısını çoğaltarak artırmak bütün anlamını yitirdi. Hareketsizleşme devresinin uzaması; inşaat işlerinin süresi, tesis masraflarının amortisman teknikleri, «çalışma disiplini» problemlerinden çok daha önemli problemler haline geldi. Milletlerarası planda kapitalist ekonomi ile girişilen rekabet de, ürünlerin kalitelerinin yükseltilmesini, emeğin üretkenliğinin artırılmasını ve yatırımların rasyonel olmasını gerektirdi[36].

(34) I. Beş Yıllık Plan'ın hayalperest, aşırı ihtiraslı yapısı ve son günlerdeki bazı sektör planları öyle israflara yolaçtı ki, aynı gelişme hızı, eğer daha ağır davranılsaydı, çok daha az insan cabasıyla ve ekonomik harcamayla pekala gerçekleştirilebilirdi. Büyük yanlış-hesaplar yapıldı. Çok fazla cebri çalıştırmayı gerektiren büyük "prestij" projeleri (kanallar, "doğanın değiştirilmesi" v.s.) için büyük kaynaklar harcandı. [75]

(35) Bu konuda Arzumanyan'ın ve Doğu Avrupalı yazarların çoğunun yazılarına bakınız [76].

(36) «Halen, ekonomide, ne üretim için ne de halkın ihtiyaçlarını aldermek için kullanılan muazzam maddi değerler vardır. Bu konuda, her

Fakat Kruşçov devrindeki ve Kruşçov'dan sonraki reformlar, esas itibariyle, ekonominin ve Devlet'in bürokratik yönetimi **çerçevesi içinde** yapılan reformlardır; ekonomi ve Devlet köklü bir şekilde ele alınmamıştır. Bürokrasinin bürokratik reformlarının olumlu etkileri sınırlıdır. Birkaç yıl geçtikten sonra dinamizmini yitirir, bir yavaşlama ve tavsamadır başlar. Bu reformlar, genellikle, bir çelişkinin yerini sadece bir başka çelişkinin almasına yolaçar. Bu olguyu birkaç alanda gösterebiliriz.

■ Sanayi İle Tarım Arasındaki Nispetsizlik

Bürokratik yönetim, uzun vadede, hiçbir alanda, tarım alanındaki kadar yıkıcı olmamıştır. Gerçi bürokrasinin zararları, sanayideki üretken güçlerin, planlamanın avantajları sayesinde, hızla gelişmesini önleyememiştir ama tarımda melez (karmaşık) bir mülkiyet rejiminin dezavantajları bu zararlara eklenince, üretimde uzun bir devre boyunca feci bir azalma meydana gelmiştir.

Sanayinin gelişmesi ile tarımın gerilmesi yada durgunluğu arasındaki nispetsizliğin kökeni (sebebi) tarımda kollektifleştirme vaktinden önce gerçekleştirildiği, yani tarımsal üretim tarzında böyle bir devrimin teknik ve sosyal temeli mevcut değilken, gerçekleştirildiği halde, sanayileşmenin geç başlamasıdır. Tarımda kollektifleştirme için gerekli teknik bir temelin yaratılmasını geciktiren, aynı zamanda da, köyde sosyal kuvvetlerin kutuplaşmasını kolaylaştıran olgu, özellikle, sanayileşmedeki gecikmedir. Kulakların gittikçe kuvvetlenmesi, Sovyet Devlet'inin geleceğini tehdit eden kesin bir tehlike haline geliyor ve hükümeti tam ve mecburi bir kollektifleşmeye doğru itiyordu. Sanayileşmedeki aynı gecikmedir ki ona aceleci ve ihtilaçlı bir karakter vermiştir.

Makinalaşma yeterli olmadığı, gübre üretimine ve alt yapı işlerine (yollar, silolar, antrepolar, garajlar, ahır-

şeyden önce, sermaye yatırımının israf edilmesinden ve verilen mühletlerin uzamasından dolayı bitirilmemiş son derece geniş inşaat projelerini zikredebiliriz. Şantiyeler ve işletmeler, uzun zamandan beri kullanılmadan kalmış ve monte edilmemiş aletlerle (makinelerle) doludur» [77].

lar, lojmanlar, v.s.) geniş bir yatırım yapılmadığı[37] için tarım işletmelerinin tam kollektifleştirilmesi ekonomik bakımdan olduğu kadar sosyal bakımdan da kötü sonuçlar yaratıyordu. Özellikle yemlik bitkiler, et ve süt üretiminde verim azalmıştı. Umutsuzluk içindeki gayrimemnun köylüler hayvanları öldürüyorlardı. Bütün bunlara, hızlı sanayileşmeyi sağlayacak olan birikim fonlarının önemli bir kısmını tarımsal üretimden karşılamak zarureti de ekleniyordu.

Sanayileşmeden dolayı, 17 milyon kolhoz üyesi ve sovhoz işçisi, 100 milyonu aşkın şehirliyi beslemek zorunda kaldığından tarımsal üretimdeki azalma büsbütün felaket bir hal aldı. Çarlık devrinde 30 milyon köylü ailesi 28 milyon şehirliyi besliyordu. Bugün ise, 20 milyon köylü ailesi şehirlerdeki 90 milyon kişiyi beslemek zorundaydı. Bütün bu faktörler, Sovyet tarımında şiddetli ve sürekli bir buhran yarattı. Savaş yüzünden daha da artan buhranın etkileri bugün bile devam etmektedir. Tarımsal üretim ve hayvan sayısıyla ilgili rakamlar bunu açıkça göstermektedir[79]. [Karşı sayfadaki tabloya bakınız].

Bu rakamları doğru yorumlamak için, 1913'de 159 milyon ve 1926'da 147 milyon iken, 1939 başında 170 milyona çıkan ve 1956'da 200 milyonu aşan nüfus artışını hesaba katmak gerektir. Bu duruma göre, 1930'dan 1955'e kadar nüfus başına tarımsal üretim (sınai bitkiler için yapılan üretim hariç) ve hayvancılık (1953 yılına kadar ki domuz yetiştiriciliği) **1916'daki seviyelerinin altındaydı.** Sığır ve inek yönünde ele alınırsa ne 1913'teki, ne de 1928'teki seviye bugüne kadar aşılmamıştır.

Hububat üretimi fert başına 1913'de 503 kg. iken 1965'de 528 kg.'a yükselmiştir, yani 50 yıl içinde %5 bir «artış» sağlanmıştır.

Öte yandan, hububat ekilen toprakların yüzölçümü 1928 ile 1955 arasında %40 kadar artmış, buna karşılık üretim %50'yi bulmamıştır. Bu da o muazzam makinalaşmanın verimi ancak %10 artırabildiğini gösterir

(37) 1950'de Sovyetler Birliği'nde ekilebilir topraklarda hektar başına sadece 6 Kg. «**phytoaliment**» sağlandığı halde, bu miktar İtalya'da 23, Fransa'da 48, Büyük Britanya'da 124, Doğu Almanya'da 124, Batı Almanya'da 147 Kg. idi. 1955'de sağlanan miktar Sovyetler Birliğinde 9 kg'a düştüğü halde, İtalya'da iki misli artmış ve Batı Almanya'da 210 kg'a yükselmiştir [78].

	1913-16	1928	1932	1937	1942	1946	1950	1953	1955	1959
		(3. beş yıllık panda bu süre için öngörülen hedefler)								
Ambarda hububat (milyon ton)	80	73,4	69,9	96	—	56,7	84,0	85,0	108	124
Tarlada hububat				120,3	132,7	66,7	124,5	121,3		(38)
Şeker pancarı (milyon ton)	10,8	10,1	6,6	21,8	30,0	21,3	20,7	22,7	30,5	54,1 (1958'de)
Çırçırlanmamış pamuk (milyon ton)	—	0,8	1,27	2,48	3,29	—	3,6	3,65	3,91	4,7
Büyük baş hayvanlar (milyon baş)	58,4	66,8 60,1(39)	38,3	47,0	79,8	47.6	58,1	63,0	58,8	70,8
İnekler	28,8	33,2 29,3(39)	22,3	20,9	40	22,9	24,6	24,3	27,7	33,3
domuz (mil. ünite)	23	27,7 22,0(39)	10,9	20	40	10,6	22,2	28,5	34	54
Koyun (mil. ünite)	96,3	114,6 107,0(39)	47,6	53,8	113	70	93,6	109,9	103,3	129,6

(38) 1937 - 1953 devresi hububat rekoltesi ile ilgili olarak iki rakam veriyoruz. Kaldırılmamış hububat üretimini gösteren rakam bu devrede yayınlanan resmi rakamdır. Bu resmi rakamın, önceki rakamlar gibi, gerçek rekolteyi göstermediğini, fakat **tarlada hububat** ile ilgili olduğunu ilk defa belirten göçmen Rus iktisatçısı [80] Naum Jasny'dir. Hükümetin 1944'de yayınladığı anlaşılmaz bir araştırmada bu tez resmen doğrulanmış, sonra da Malenkov ve Kruşçov tarafından tekrar ele alınmıştır [81]. Kaldırılmamış hububat ile gerçek hububat arasındaki fark ortalama % 10 ila % 30'dur.

(39) ilk rakam: Bugünkü sınırlar içinde; ikinci rakam 17 Eylül 1939 dan önceki sınırlar içinde.

Demek ki, tarımsal emeğin ortalama üretkenliği son derece düşüktür. 1956-1957 döneminde kolhoz üyeleri, amerikan **çiftçilerine** oranla bir kental buğday üretmek için **7 misli,** 1 kental şeker pancarı üretmek için altı, ve bir kental domuz eti elde etmek için 16 misli emek müddeti (saat olarak) harcamışlardır[82].

Bununla beraber, tarımda makinalaşma ilerledikçe, her şeyden önce, sınai bitkilerin üretiminde olumlu sonuçlar alınmaya başlamış: Pamuk üretimi 1932'den 1937'ye kadar iki misli, 1937'den 1950'ye kadar da %50 artmıştır. Tarım alanında kullanılan traktör sayısı 1928'de 26.700 iken, 1932'de 148.500'e, 1937'de 454,500'e, 1950'de 600.000'e ve 1955'te 844.000'e yükselmiştir. Artış bu hızla olursa tarımda tam makinalaşma gerçekleşebilecektir. Kolhozların biraraya gelerek, savaştan önce 240 bini bulan kooperatif işletmelerin sayısını 1952'de 95.00'ine indirmeleri, sovyet tarımının teknik temelinde büyük bir gelişme olduğunu gösterir. Bu arada, bu yoğunlaşma devam etmiş ve kolhoz sayısı 80.000'e düşmüştür.

Aslında, sanayileşmenin sonuçlarında olduğu gibi, tarımda makinalaşmanın sonuçları da sadece mutlak rakamlara göre değil, nüfus sayısına ve ekili toprakların yüzölçümüne göre incelenmelidir. Bu açıdan ele alınırsa, Sovyetler Birliği daima en alt sıradadır. 1963'de ekili topraklarda 130 hektara 1 traktör düştüğü halde, Birleşik Devletler'de ekili 40 hektara 1 traktör, Büyük Britanya ve Batı Almanya'da da 22,5 hektara 1 traktör düşüyordu. Nüfus yönünden ele alınırsa durum daha da kötüdür. Sovyetler Birliği'nde 1000 kişiye 6 traktör düşerken, Birleşik Devletler'de 20, Batı Almanya'da 25 ve Büyük Britanya'da 27 traktör düşmektedir.

Zaten, bu traktörler çok entansif bir şekilde kullanılmamıştır. 19.2.1950 tarihli Pravda'ya göre, birkaç yıl önce Kursk bölgesinde zamanın ortalama %30'u müddetince traktörler çalışmadan duruyordu. Yılda 10 ay açık havada kalan traktörler paslanıyor ve kullanılmaz hale geliyordu. Kötü hava şartlarından korumak için bunları üstü kapalı yerlerde tutmak kimsenin aklına gelmemiştir. Kötü bakım ve kullanılmadan dolayı uğranı-

lan traktör kaybı muazzamdır. Kruşçov bile, sadece hasat zamanındaki gecikmelerden dolayı yıllık üretimin dörtte birinin boşa gittiğini belirtmiştir[83][40].

Nihayet, traktör sayısına bakıp, tarımda makinalaşma ve rasyonalizasyon meselesinin tümünün halledildiğini sanmamak gerektir. 1950'de 121.000 kolhozdan sadece 18.500'ü elektrik akımından yararlanıyordu. 1954'te ise, 87.100 kolhozdan 21.000'i elektrik akımından yararlanır hale geldi. 94.000 kolhoz başkanı arasında orta yada yüksek derecede bir tarım eğitimi görmüş olanların sayısı 1953'te sadece 16.000 idi[85].

1962'de bu eğitimden geçen kolhoz başkanlarının sayısı %60'ı buldu ama bu arada da kollektif çiftliklerin sayısı son derece azalmıştı.

Tarımda makinalaşma, ekonominin sosyalize sektörü ile, kooperatif sektör arasındaki özgül (spesifik) ilişkileri uzun müddet tayin etmiştir. 1928'den sonra kolhozlara traktör ve tarım makinaları satılmadı. Bunlar Devlet'in mülkiyetinde kaldı ve tarımın planlanması ve kontrol edilmesinde onun başlıca aracı oldu[41]. M.T.S., yani, traktör ve tarım makinaları istasyonları, bu üretim araçlarını, toprakların verimine göre yükselen bir aynî ödeme karşılığında kolhozlara kiraladılar. **Böylece, geçiş devresindeki her ekonomide olduğu gibi, Sovyetler Birliği'nde de varolan diferansiyel rantın bir kısmı Devlet tarafından ele geçirilmiş ve kolhozların birikim fonundan** Devlet'in birikim fonlarına aktarılmıştır[42]. Aşağıdaki tablo, M.T.S.'ye yapılan buğday ve ayçiçeği ödemelerinin farklı oranlarını yüzde olarak göstermektedir.

(40) Birleşmiş Milletler teşkilatının 1953'te Avrupa'nın ekonomik durumu ile igili bir incelemesine göre [84], Sovyetler Birliği'ndeki tarım makinelerinin tümü 14,5 milyon beygir gücündeydi ki bu miktar 20 milyon beygirin çekim gücüne eşitti. Oysa 1913'den beri Sovyet Birliği'ndeki at kaybı 23 milyondur.

(41) Volin, savaş süresince ve savastan sonraki ilk yıllarda kolhozların traktörlere sahip olabildiklerini, bu durumun 6 Mart 1948 tarihli kararnamenin çıkarılmasına yolaçtığını ve böylece, kolhozlara traktör yada traktör yedek parçaları satışının yasaklandığını, ve bunların da ellerindeki traktörleri M.T.S.'ve satmak mecburiyetinde kaldıklarını belirtir [86].

(42) Binaları, elektrik santralleri ve küçük makinaları, kolhozun bölünemiyen fonunu teskil eder. Bu fonun değeri 1940'dan 1953'e kadar iki misli artmıştır. Birinci dört yıllık plandan 4. beş yıllık plana kadar bu fonun artırılması için kolhozlar 60 milyar ruble tahsis etmişlerdir [87]. **1955** İstatistiklerine göre, 1950 yılında 50 milyar ruble olan fon, 1955'de 87,6 milyar rublevi bulmuştur. 1960'da da 281 milyar rubleye çıkmıştır. Kolhozların statülerine göre, para olarak yıllık gelirlerinin % 10 ilâ 15'inin bu fonun genişletilmesi için, yani sabit sermayenin amortismanı ve birikimi için ayrılması gerekmektedir.

Hektar başına rekolte (kental olarak %)

	5 hek. kadar	5 ila 10 hektar	10 ila 16 hek.
Step bölgeler	20,6	32,7	34,4
Ormanlık bölgeler	11,9	25,4	28,5
Uzak-Doğu	11,1	22,6	26,6[88].

M.T.S.'den kiralanan makinaları kullanmak için yapılan bu aynî ödemelerin dışında, kolhozlar sabit fiyatlar karşılığında mecburi teslimatta bulunmak zorunda kaldılar. Bu teslimat önce, her tarım ürünü için, ekili toprağın yüzölçümüne göre hesaplanmıştı. 1940'da bunun yerine bir başka usul kabul edildi ve her kolhozun ekilebilir topraklarının toplam yüzölçümüne göre hesaplanmaya başlandı. Böylece, kolhozlar, mümkün olduğu kadar çok toprağı işlemeye başladılar. Ayrıca, özelliği olan ekinleri geliştirmek de kolhozların menfaatineydi, çünkü bunlardan teslim edecekleri miktar adi ekinlerin miktarından daha azdı[89].

Gerçekte, mecburi teslimat karşılığında Devlet tarafından ödenen fiyatlar o kadar düşüktü ki, aynî bir vergiden kalır yeri yoktu[43]. 1953-1954 döneminde fiyatlar iki, üç hatta beş misli artırıldığı halde, tarımsal ürünlerin maliyet fiyatları seviyesine bir türlü erişemediler. Ancak 1956'dan itibarendir ki, bu fiyatlar üretim masraflarını genellikle karşılar hale geldi.

Böylece, kolhoz üretiminin önemli bir kısmı, yani ortalama olarak üçte biri Devlet'in şu yada bu şekilde tesahüp ettiği bir artık-ürünü temsil eder oldu. Üretim boyunca kullanılan sermayenin (tohum fonlarının ve hayvan yemi fonlarının) tekrar teşekkülü için gerekli rekoltenin önemli bir kısmı hesaba katılırsa, üretimin kolhoz üyelerine dağıtılacak miktarı ancak dörtte biri bulacaktır.

(43) Bizzat Kruşçov'un belirttiğine göre, Devlet'e yapılması gereken patates teslimatının her kilosuna 1952'de 2,5 ila 3 kapik (3 sent) ödeniyordu; bu miktar, nakil masrafını bile karşılamıyordu [90]. Kolhozlardan nakledilen patatesler, demek ki «negatif» bir fiyata elden çıkarılmıştı.

Buğday ve sebze rekoltesinin taksimi

	1938	1939-1940
	%	%
Mecburi teslimat	15,0	14,3
M.T.S.'ye yapılan ödemeler	16,0	19,2
Devlet teşekküllerine[44] ve serbest piyasaya yapılan satışlar	5,1	4,0
Tohum ve yem fonları	32,2	32,1
Köylülere gelir olarak dağıtılan	26,9	22,9
İhtiyat fonları, krediler, v.s.	4,8	7,5

Rekoltenin serbest piyasaya, Devlet kuruluşlarına ve ticaret kooperatiflerine satılan kısmı gübre, inşaat malzemesi satınalmak ve tarım kooperatifinin diğer kollektif ihtiyaçlarını karşılamak için gerekli fonları kolhozlara sağlar.

Tarımsal ürünlerin kolhoz üyelerine gelir olarak dağıtılan miktarı, bölgelere, kolhoz topraklarının bereketliliğine, yüzölçümüne ve emeğin verimine göre son derece değişmiştir. Bu dağılım için kullanılabilecek ürünlerin toplam kitlesi 1930'dan beri, her kolhozda, **işgünlerinin** (bir işgünü 8 saat) hesaplanmasına göre taksim edilmiştir. İmdi, 1938'de bir işgününün eşdeğeri şöyle hesaplanmıştır:

Kolhozların %80,'ü için 3 kg.'dan daha az buğday
Kolhozların %16,3'ü için 3 ila 7 kg. buğday
Kolhozların %1,6'sı için 7 ila 10 kg. buğday
Kolhozların %1,8'i için yani yaklaşık olarak 4300 kolhoz için 10 kg.'dan daha fazla buğday. Buna, nadiren birkaç rubleyi geçen nakit bir meblağ ilave edilir[45].

Demek ki, bu tarihlerde, 190.000 yoksul kolhozun yanısıra 10.000'den daha az küçük bir kolhoz grubu ile, 40.000'e yakın orta halli bir kolhoz grubu vardı.

Savaştan sonra, durum, pratikte, 1951-1952'ye kadar değişmeden kaldı. «Komünist» Dergisi, 1951 yılında,

(44) Ve ticaret kooperatiflerine.

(45) Resmi Sovyet kaynaklarına göre, 1952'de kolhozda bir işgünü karşılığında 1,4 ruble, 1956'da da, 3,8 ruble verildiği belirtilmektedir. **Trudoden** (işgünü) karşılığı olarak kolhoz üyelerine yapılan nakit ödemelerin toplam tutarı 1952'de 12,4 milyar rubleyi bulmuştur. Oysa aynı yıl içinde şehirlerdeki serbest piyasada yapılan satışlardan köylüler 35-40 milyar ruble sağlamıştır. [93]

«iyi» bir kolhozda, bir işgünü karşılığında yapılan ortalama ödemenin 3 kg. buğday ve 3,15 ruble, 1952 yılında da 2,8 kg. buğday ve 4,80 ruble olduğunu belirtir[94]. 1957'de bile, bir işgünü karşılığında yapılan ortalama ödeme 4 rubleyi geçmemiştir[95]. Oysa aynı tarihte, Özbekistan ve Tacikistan'daki pamuk plantasyonlarında bir kolhoz üyesi bir işgünü çalışınca 10 rubleden fazla alıyordu. K. Orlovski de, Mohilev bölgesindeki örnek «kolhozunda» bir işgünü karşılığında 30 ruble ödendiğini anlatır[96]. Demek ki, «geri kalmış kolhozların» birçoğunda, ödemelerin 3 hatta 2 rubleden daha az olduğu anlaşılmaktadır. «Yoksul» kolhozların veriminin «zengin» kolhozların veriminin ancak %30'unu bulduğu Rjazan bölgesindeki kolhozlar hakkındaki bir inceleme de, vardığımız bu sonucu doğrular gibidir[97].

Sovyetler Birliği'nin 1960 resmi istatistik yıllığında 100 hektar başına kolhozların %2,5'inin 1000 yeni rubleden daha az, %6,2'sinin 1000 ila 2000 yeni ruble, %10,2'sinin 2 ila 3000 yeni ruble, %23,9'unun 3 ila 5000 yeni ruble, %34,6'sının 5 ila 10.000 yeni ruble, %17,9'unun 10.000 ila 20.000 yeni ruble tutarında ve %4,7'sinin ise 20.000 yeni rubleden daha fazla bir gelir sağladığı belirtilmektedir.[98] (1 Ocak 1961'de kabul edilen yeni ruble 10 eski ruble değerindedir. Yeni ruble diye zikretmediğimiz zamanlar, rakamlarımız eski rubleleri ifade eder.)

Kolhozlar tarafından köylülere dağıtılan azıcık gelirin, onların en basit (ilkel) ihtiyaçlarını bile karşılamaktan uzak olduğu açıkça görülmektedir[46]. Her köylü, sahip olduğu özel tarlası ve özellikle, kendi hayvanları sayesindedir ki, kolhozlardaki muazzam artık-ürün oranının yarattığı açığı telafi edebilmiştir. Hubbard ve Jasny, 1940'dan önce, özel işletmelerin Sovyet köylüsünün toplam gelirindeki payının %50'den fazla olduğunu hesaplamışlardır[99]. Finegood, bunu %43'e indir-

(46) Resmi rakamlar, Stalin devrinin son yıllarında bunun böyle olduğunu kolayca tesbit etmemize imkan vermektedir. 1950 yılında 20 milyon köylü ailesi, kolhozdaki çalışmaları karşılığında sadece 34,2 milyar ruble, yani yılda 1710 ruble, yada ayda 150 rubleden daha az bir gelir sağlamıştır. Aynı ücret ödemeleri, toplam ücret ödemelerinin % 50'sinden fazlasını temsil ettiğine göre, her ailenin ortalama gelirinin 300 rubleyi bulduğu ve bunun, şehirdeki ailelerin gelirlerinin yarısından da az olduğu anlaşılmaktadır.

ger[100]. Resmi kaynaklara göre, hiç değilse, savaş sonrası devresi için bu yüzde miktarı daha azdır, mesela, 1950'de çok müreffeh bir kolhoz için %20'dir[101]. Fakat bu aynı kaynaklar bizzat köylü ailesi tarafından tüketilen patateslerin, sebzelerin süt ürünlerinin ve etin büyük bir kısmının özel işletmelerce sağlandığını ve gelir hesaplanmasına dahil edilmediğini doğrulamaktadırlar.(47) Son sıralarda, René Dumont, özel toprakların **(dvor)** kolhoz köylülerinin global gelirindeki payının %30 kadar olduğunu hesaplayan çeşitli kaynaklar zikretmiştir[103].

1957'de bile sovhoz ve kolhozlarda sağlanan et üretimi 5,7 milyon ton olduğu halde, özel işletmelerde sağlanan et üretimi 5,9 milyon tondu. Fakat bu 5,9 milyon tonunun sadece 1,7 milyon tonu satılmıştır. Durum süt için de aynıdır: Ferdi işletmelerde 1957 yılında elde edilen süt 29,4 milyon tondur (sovhoz ve kolhozlarda elde edilen süt ise 25,3 milyon tondur) ve bunun sadece 4,5 milyon tonu satılmıştır[104].

Tarımsal üretim tarzındaki bu ikilem ve kendi özel işletmesinin sağladığı aynî gelirin köylü için ifade ettiği büyük önem, emek müddetinin kolhoz işletmesi ile özel işletme arasında bölünmesi bakımından ciddi problemler yaratmaktadır. Gerçekte, her köylünün yıl içinde bilfiil çalıştığı işgünü sayısının çok düşük olduğu gözönünde tutulursa, iş-gücü kıtlığı yoktur. Fakat köylü, kooperatif topraklarında değil, kendi toprağında çalışmayı yeğler. **Sotsialisticheskoie Zemledelie** Dergisi'nin daha önce söz konusu edilen makalesine göre, 1938'de köylülerin %22,6'sı kolhozlarda 50 işgününden daha az; %38,3'ü 50 ila 200 işgünü çalışmışlardır. Kolhoz köylülerinin %40 kadarı kolhoz topraklarında yılda 100 işgününden daha az çalışmıştır. Bu durum öylesine kritik bir noktaya gelmişti ki, 1939'da yayınlanan özel bir kararname, kolhozlarda, bölgelere göre, 60 ila 100 işgünü çalışılmasını, yani asgari bir işgününü mecburi kıldı[105]. 1942'de bu asgari miktar 100-150 güne çıkarıldı. Fakat bu tedbirin kesinlikle uygulandığı pek söylenemez, çünkü 1954

(47) «Voprossi Ekonomiki» dergisine göre, özel işletmeler 1958'de Sovyetler Birliği'ndeki patates üretiminin %49,8'ini, sebze üretiminin de %31,3'ünü sağlamıştır [102].

yılında, tarımda «yeni kur»la ilgili olarak alınan kararlar, bir yıl içinde kolhozda 100 günden az çalışan kolhozcular için bir vergi uygulanmasını öngörmektedir. Bir sovyet kaynağı, 1958'de bilfiil çalışılan günleri erkekler için 200, kadınlar için de 150 olarak tesbit etmiştir. Komünist yazar J. Triomphe da, 1963'te tarım alanındaki toplam işgününün %40'nın özel tarlalarda (işletmelerde) geçtiğini ileri sürmektedir.

Böylece, melez (karmaşık) tarımsal üretim tarzına özgü çelişmeler - kullanım değerlerinin özel üretimi ile, küçük meta üretimi ve vergilendirme tedbirleri sayesinde Devlet tarafından kontrol edilen kooperatif üretim kombinezonu - Sovyet ekonomisindeki çelişkilerin genel çerçevesi içinde keskinleşti. Kendi ürünleri karşılığında köylülerin sağladıkları sınai tüketim mallarının çok az oluşu onların üretici çabasını son derece sınırlandırdı. Ve bunun neticesinde tarımsal ürünlerde meydana gelen nisbi kıtlık bütün tüketicilerde genel bir hoşnutsuzluk yarattı...

Stalin'in ölümünden önceki son yıllarda Sovyet tarımı bir çıkmaza girmişti: Dünyanın ikinci büyük devleti halkını yeterince beslemeyi başaramıyordu. 1950'den 1953'e kadar hububat ve büyükbaş hayvan üretimi 1928'deki seviyesinin altına düştü ve tamamen durgunlaştı. Köylülerin kolhozlarda bilfiil çalıştıkları günlerin sayısı 1940'taki seviyenin[107], nüfus başına düşen et miktarı da 1913'deki seviyenin altındaydı.[108]

Stalin ölür ölmez, ilkin Malenkov sonra da Kruşçov istimi boşalttılar. Sovyet tarımında önceleri önemli etkiler yaratan, ama birkaç yıl içinde tavsayıveren, birbiri ardısıra dört reform yapıldı.

İlk tarım reformu, esas itibariyle mecburi teslimatın satınalma fiyatlarının artırılmasına dayanıyordu. Böylece, kolhozların nakit gelirleri 1952'de 43 milyar ruble iken 1956'da 95 milyar rubleye ve 1958'de de 135 milyar rubleye yükseldi. Bununla beraber bütün bu fiyatların hakikaten rantabl olabilmesi için bu anda bile, nakit gelirlerin daha da artması gerekti[48].

(48) Daha 1960'da devletin hayvansal ürünler için ödediği fiat, kolhozların üretim maliyetinden düşüktü. 100 kg. üründe fark, süt için %14, büyükbaş hayvan için % 35, domuz için % 33, pilliçler için % 41 ve yumurtalar için % 35 idi. [109]

Gerçi fiyatlardaki bu yükselme piyasa için yapılan et, tereyağı ve süt üretimini bir hayli artırdı. (1953'de et üretimi 5,8 milyon ton ve süt üretimi de 13,7 milyon ton iken, 1957'de et üretimi 6,9 milyon tona, süt üretimi de 23,5 milyon tona yükseldi) ama hububat üretiminde hakiki bir ilerleme meydana gelmedi. Bunun üzerine Kruşçov, Sibirya'daki devlet çiftliklerini hızla geliştirerek Sovyet şehirlerinin hububat ihtiyacını, kolhoz üyesi köylülere geniş ölçüde bağlı kalmaksızın, sağlayacak olan ünlü «bakir topraklar» kampanyasını açmaya karar verdi[49]. Fakat herşeyden önce, kuraklığın ve erozyonun, verimi hızla düşürmesinden dolayı bu kampanya umulan sonuçları sağlamadı.

İkinci tarım reformu kolhoz üyelerinin «maddi kazançlarının» artırılması şiarını daha da ileri götürdü. Düşük fiyatlı mecburi teslimat kaldırıldı. M.T.S.'ler lağvedildi. Traktörler ve tarım makinaları 1958'de kolhozlara satıldı. Kolhozlar mahsullerini devlete rantabl fiyatlar üzerinden teslim etmeye başladılar. Bu da onların paraca büyük bir birikim yapmalarını sağladı. Köylerin dayanıklı tüketim mallarıyla beslenmesi henüz yetersiz olduğundan, kolhozların, özel teşebbüse dayanan lojman inşaatını geliştirmelerine müsaade edildi.

Gerçi bu ikinci reform 1958-1961 devresi boyunca toprakların işlenmesine yeni bir hız verdi ama «bakir topraklar»ın yüksek verim imkanları tükendikten sonra hububat üretiminde sürekli bir ilerleme sağlamadı. Özel büyük baş hayvanların kolhozlara satılması için 1959'dan itibaren hissedilen baskı hayvancılığı olumsuz bir şekilde etkiledi. Böylece 1962 yılına doğru, nüfus başına düşen tarımsal üretimde tehlikeli bir durgunluk ve hatta bir gerileme görüldü. 1959'dan 1962'ye kadar tüketilebilir et miktarı 8,9 milyon tondan 9,2 milyon tona yükseldiği halde (artış miktarı %3'tür) nüfus 10 milyon artıyor (artış %5'tir), yoksul kolhozların çoğu traktör ve tarım makinaları satınalmak yüzünden aşırı derecede

(49) 1953'te kolhozlar tarafından 132 milyon hektar ve sovhozlar tarafından da 18,2 milyon hektar toprak ekilmiştir. 1961'de bu rakamlar sırası ile 110,6 ve 87,3 milyar hektarı buldu. [110]

borçlanıyor. Bunların kullanılma oranları düşmeye bile başlıyor. Tarım alanlarından göç hızlanıyor.

Bu sıradadır ki, Kruşçov iki prensibe dayanan üçüncü bir toprak reformuna kalkışıyor: Kimyevi gübre üretiminin artırılması; yemlik bitkilerin ekimi için çayırların kaldırılması. Aynı zamanda özel toprakların, büyük ve küçükbaş hayvanların gaspedilmesi gittikçe artmaya başlıyor.

Birkaç yıl geçtikten sonra bu üçüncü reformun da tıpkı önceki reformlar gibi etkisinin hızla azaldığı görülüyor. Zaten bu reformun başarısızlığa uğraması Kruşçov'un devrilmesinin başlıca sebeplerinden biri olacaktır. Kruşçov'dan sonra gelenler, 1964 Eylül'ünden itibaren dördüncü bir reforma kalkışıyorlar. Bu reform özel büyük ve küçük baş hayvanların ve özel toprakların garanti altına alınmasını, kolhoz üyelerine aylık ücret verilmesinin hızla sağlanmasını[50] tarım alanına hem gübre, hem de tarım makinaları bakımından yapılan yatırımların son derece artırılmasını öngörmektedir.

Tarım 40 yıl boyunca ülkenin sanayileşmesini finanse ettikten sonra şimdi sanayi tarafından desteklenmeye başlıyor.

■ Planlı Ekonomi ve Özel Menfaatin Müşevviki

Sosyalist planlamanın ve birikimin normal taşıyıcısı sanayi alanındaki üreticilerin kendi öz menfaatlerini savunma bilinci ve yaratıcı teşebbüsleridir. Fakat olgular teoriyi doğrulamalıdır. Üretici çabadaki her artış kütlelerin tüketiminde doğrudan doğruya bir artış şeklinde kendini göstermelidir. Aşırı birikim oranının üreticilere sonsuz fedakarlıklar yüklemesinden dolayı bu muharrik güç geniş ölçüde eksikse, bürokrasi birikimin düzenleyicisi ve başlıca yöneticisi olur. Bundan dolayı da önemli tüketim imtiyazları elde eder. (Para, lojman, lüks maddeler ve ender bulunan diğer tüketim malları v.s. gibi)[51].

(50) 1966 başında kolhoz üyesinin ortalama aylık ücreti ancak 29 yeni rubledir. Oysa buna karşılık sovhozdaki bir işçinin aylık ücreti ortalama 54 yeni rubledir.

(51) Resmi Sovyet kaynaklarına göre, işletme şeflerinin ve ekonomi-

Yarı açlığın ve temel ihtiyaç maddelerinin tümünde aşırı bir kıtlığın hüküm sürdüğü bir devirde son derece önemli olan bu imtiyazların nisbi çekiciliği hem ortalama hayat şartlarının düzelmesi, hem de işletmelerin genel gelişmesi ve bürokratların yüklendiği sorumlulukla birlikte azalır. Tasfiye edilme korkusu, sosyal mevkiin planın gerçekleştirilmesine sıkı sıkıya bağlı bulunması, gelirlerin işletmenin verimi ile orantılı olarak artması, bürokratların üretimin artırılmasıyla ilgilenmelerinde müşevvik bir rol oynar. Fakat bürokratların gelirleri arttıkça bu gelirlerin tüketim alanında sağladığı yeni tatminler azalabilir ve bürokratlar yeni avantajlar sağlamaktan çok, sahip oldukları avantajları yitirmemeye ve garanti etmeye bakarlar. Bürokratların planın gerçekleştirilmesinde temel itici güç olarak kabul edilen şahsi menfaati, ekonominin ahenkli ve hızlı bir şekilde ilerlemesinin gerekleriyle gitgide çatışır.

Tek tek her bürokratta görülen sorumsuzluk eğilimlerini (işletmelerin mutlak hakimi oldukları ölçüde tam bir yetki ile kullandıkları devlet mallarının çalınması yada israf edilmesi) önlemek amacı ile Sovyet Devleti 1953'de **işletmelerin ferdi rantabilitesi** (hozraşot) prensibini ortaya atmak zorunda kaldı. Bu bakımdan, bürokratların gelirleri işletmenin mali planının tamamlanmasına bağlıdır. Bu da maddi planı gerçekleştirme ihtiyaçlarının, çoğu zaman planlama ile değilse bile, en azından, ürünlerin kalitesi ile çatışmasına yolaçar.

Baykov'un işaret ettiği gibi[112] mali planı gerçekleştirmek amacıyla 1939'dan itibaren çoğu sanayi kolları kendi aldıkları kararlara dayanarak bazı ürünlerin üretimini durdurdular ve plan hedefleriyle açıktan açığa çatışmasına rağmen diğer malların üretimini yoğun bir şekilde artırdılar. Komünist Partisi'nin 19. Kongresinde yaptığı konuşmada Malenkov bu kusurun devlet sanayiinde sürekli bir fenomen olduğunu belirtmiştir.

deki diğer yönetici personelin sayısı (tarım dahil) 1926'da 365 bin iken 1937'de 1,751.000'e ve 1956'da 2.240.000'e yükselmiştir. Sanayideki yönetici teknik personel (mühendisler ve baş mühendisler) sayısı da 1926'da 225.000 iken 1937'de 1.060.000'e ve 1956'da 2.570.000'e; tarımdaki teknik personel 1926'da 45.000 iken 1937'de 176.000'e, 1956'da 376.000'e yükselmiştir. İstatistik ve muhasebe alanında çalışanların sayısı 1926'da 650.000 iken 1956'da 2.161.000'i bulmuştur. [111]

«Harkof Elektrik tesisleri fabrikası birkaç yıldan beri, üretim kapasitesinin %30'u ila %40'ını(!), belirlenmemiş malların üretimine, yani hiçbir şekilde öngörülmemiş bir üretime hasretmiştir. Bu fabrika özellikle pencere sürgülerinin, kapı tokmaklarının ve diğer ötebirinin imalatı ile uğraşmıştır.»[113]

Komünist Dergisi[114] 1952'de pamuk sanayiinin 197 milyon metre kumaş ve iç çamaşırı imal ettiğini ve bunun, planda öngörülenden çok yüksek bir miktar olduğunu ve iyi kalite satenden ve kumaşlardan 138 milyon metre imal ettiğini, bunun da, planda öngörülenden eksik olduğunu belirtir[52]. 5 Ekim 1954 tarihli **Pravda'**ya göre, dokuma ve ayakkabı sanayiindeki işletmelerin çoğu, çocuk elbiselerini yeterli miktarda imal etmeyi, bu üretim «rantabl» değildir, gerekçesiyle reddetmiştir.

Ürünlerinin maliyet fiyatını durmadan azaltan fabrika direktörleri böyle bir indirim sonunda önemli primler sağladıkları için, hedeflerini, ürünlerinin kalitesini sistemli bir şekilde azaltarak gerçekleştiriyorlar. Sovyet yazarı S. Turetski'ye göre[115], ağır sanayideki ıskarta ve defolu malların maliyeti, 1940'da yüz milyar ruble olan toplam değer üzerinden, «yılda birkaç milyara yükselmektedir». Defolu malların iadesinden doğan zararlar, 1940'ın ilk altı ayında, makina imalatında global üretim maliyetlerinin %5,3'üne ve maden sanayiinde %6,5'ine ulaşmıştır. 15 yıl sonra, bu aynı ıskarta mallardan dolayı meydana gelen zararların 6 milyar rubleyi bulduğu tahmin edilmektedir. Sovyetler Birliği Komünist Partisi'nin 20. Kongresi'nde Frol Koslov, Sovyet Rusya'-

(52) İşte aynı olayla ilgili traji-komik bir başka misal, Sovyet dergisi **Medizinskij Rabotnik**'de anlatılmaktadır :

«Sırf kâr zihniyetiyle hareket eden merkez eczâ dairleri (**glavki**), çeşitli eczacılık kollarının faaliyetini bir tek ölçüye göre: İş hacmi planının ruble olarak gerçekleştirilmesine göre değerlendiriyorlar: Boyle bir ölçü hiçbir şekilde kabul edilmez. Çünkü eczanelerde tıpla ilgisi olmayan emtianın: Kundura boyalarının, kozmetik müstahzarların, çengelli iğnelerin, tuhafiye eşyalarının yer almasına sebep olmakta, bu yüzden de gerekli ilaç stoku eksik kalmaktadır... "Planın ruble olarak" gerçekleştirilmesi zihniyeti, eczacılıkta yönetici (!) mevkilerde bulunan menfaat düşkünü işgüzarları Devlet mallarının çalınmasına, çarçur edilmesine sevketmektedir. Sovyetler Birliği Sağlık Bakanlığı'nın bir kararına göre, ilaç imal eden eczacılık laboratuvarlarının ecza sanayii ile rekabete girmesi yasaktır. Çeşitli ecza daireleri, bilhassa, Sovyetler Birliği Sağlık Bakanlığına bağlı merkezî idare, bu kararı hiçe sayarak, planlarında komprimeler üretimine yer vermeye başlamış ve bunların miktarı, kimya sanayiindeki toplam üretimi aşan bir hale gelmiştir.»

nın kullanılmayan bu ıskarta mallardan dolayı her yıl 25 milyar ruble zarara uğradığını belirtmiştir[116].

Planın gerçekleşmesinin, işletmesinin hammaddeler, yardımcı maddeler ve elektrik cereyanı ile muntazam bir şekilde beslenmesine bağlı olduğunu bilen bürokrat, bu mallarda nisbi kıtlık baş gösterince gerçekten ihtiyaç duyduğu ürünlerden çok daha fazlasını ısrarla talep ederek kendine ayırmaya çalışır. Böylece kıtlığı da artırmış olur(53). Bu fenomeni, Davit Guillick ve Joseph S. Berliner, Batı'ya geçmiş eski fabrika direktörlerinin bir çoğu ile yaptıkları konuşmalara dayanarak ortaya koymuşlardır[118]. **Planovoie Hozyaistvo** Dergisi, bir seri işletmenin, gerçek ihtiyaçlarının ve tüketimlerinin %20 ila %30'undan daha fazla donatım malları, otomatik makinalar, malzemeler, metaller ve kereste talep ettiklerini belirtir. Bir başka Sovyet dergisi, **Sa Ekonomiju Materialov** aynı eğilimin bizzat bakanlıklarda da görüldüğünü ve pek çok rezerv bulunduğunu belirtir. 1955'de, Bulganin, bu donatım ve malzeme rezervlerinin 13,5 milyar rubleyi bulduğunu söylemiştir. Saburov'a göre «bakanlıklar ve daireler devlet fonu yatırımları için son derece şişirilmiş gerekçeler ileri sürmektedirler. Mesela, bunlar 1956 yılında 60 milyar **(sic)** ruble tutarında munzam bir talepte bulunmuşlardır ki, bu miktar 1956'daki yatırımların tümünün 1/3'ünden fazladır.»[119]

Gerçekte bürokratlar, «rezervler» teşkil ederek bir güvenlik marjı yaratma eğilimine kendilerini öylesine kaptırdılar ki, işletmelerinin üretim kapasitesini saklamaya ve eksik göstermeye sistemli bir şekilde gayret eder hale geldiler. Alfeev ve A. Korotkov, **Planovoie Hozyaistvo** Dergisi'nde **«üretici kapasitelerin tam olarak sağlanması ve kullanılması hakkında»** bir makale yayınlamışlardır. Bu makalenin başlığı bile durumu açıkça ortaya koymaktadır. Özellikle bu makalede şu misaller verilmektedir:

(53) «İşletmeler bir programı kesinlikle uygulamak mecburiyetinde kalınca, öngörülen teslimatı sağlayabilmek için kullanılabilir herşeyi stoklayacaklardır, işgücü, malzeme, hatta işlenmiş ürün stoku yapacaklardır. Çin delegeleri malzeme stoklanmasına karşı açtıkları kampanyayı saklamamışlardır. Bu delegeler üretimde her türlü düzensizliği önlemek amacıyla merkez departmanlarla bu stokları mümkün olduğu kadar muhafaza etmeye kararlı işletmeler arasında devamlı bir mücadele olduğunu kabul etmektedirler.» [117]

«Kömür Sanayi Bakanlığı'nda birçok madenlerde bilfiil gerçekleştirilen üretimden çok daha düşük üretim kapasitesi rakamları kullanılmaktadır. Orman ve Kağıt Sanayi Bakanlığı'nda üretici kapasite rakamları, bilfiil gerçekleştirilen üretimle ilgili rakamlara oranla son derece düşüktür.»[120].

4 Ağustos 1954 tarihli **Pravda Ukrainy,** gerçek kapasitenin sadece %75-80'inin yada hatta %50'sinin kullanıldığı birçok kömür madeninden söz etmektedir. 30 Temmuz 1954 tarihli **Pravda**'da, üretim kapasitelerinin tamamını kullanmayan birçok çelik fabrikasından söz edilmekte ve: «her fabrikada muazzam rezervlerin kullanılmadan kaldığı» belirtilmektedir.

Mülteci Sovyet bürokratlarıyla yaptığı görüşmeleri özetleyen Joseph S. Berliner:

«Bütün işletme direktörlerinin üretici kapasiteyi tam olarak yansıtmayan planlar hazırlama eğilimi Sovyet basını tarafından her yıl ortaya konmaktadır.» diye yazmaktadır.[121] Sovyet yazarı Arakelian, bazıları 1945'ten beri, hatta bazıları da 1939'dan beri kullanılmadan kalmış 50 kadar makinaya sahip Kirov fabrikasından söz eder.(54)[122].

3 Mart 1953 tarihli Izvestia'da yayınlanan bir makale Murom'daki Çerşinski Lokomotif Fabrikası'nda bir başka tipik misali zikretmektedir. Değeri çok büyük olan makinalar her zaman işletilmemektedir. Emeğin ve ham maddelerin kötü dağılımından dolayı aylık emek müddetinin %25 ila %30'u arasında değişen bir süre içinde makinaların tümü işletilmemektedir. Viladimir'deki «A. A. Jdanov» Traktör Fabrikası'nda, aynı sebeplerden dolayı, 1952 yılında makinalar tam 57 bin iş saati boyunca çalıştırılmamıştır.

(54) Gerçek üretim kapasitesinden daha düşük bir üretim kapasitesi göstermek eğilimi bürokratlarda gittikçe çok daha artmaktadır. Çünkü aldıkları primler, bilhassa, planda öngörülenden daha fazla bir üretim sağladıkları zaman yükselmektedir. Plandaki bu rakamlar işletmenin bildirdiği üretim kapasitesine dayanmaktadır. Bu kapasite ne kadar az gösterilirse, gerçek üretim, planda öngörülen hedefleri o kadar aşacak ve bürokratların aldıkları primler o nisbette artacaktır. Aynı sebepten dolayı, teknisyenler de teknik usulleri yenilemeye pek heves etmiyorlar. «Teknik yeniliklerin uygulanmasından sonra, planın vidası biraz daha sıkıştırılacak, bundan dolayı da planı gerçekleştirmek ve prim elde etmek imkanı azalacaktır.» [123] «Bu muhafazakar eğilimi önlemek amacıyla Sovyet makamları, kullanılan bröveler için bir para ödenmesi ve bu paranın bröve (icad) sahibine verilmesi usulünü son zamanlarda benimsemiş görünüyorlar.» [124]

O devirde, Sovyet ağır sanayi başkanı olan Maliçev, Sovyetler Birliği Komünist Partisi'nin 19. Kongresinin hazırlık tartışmaları sırasında, makine sanayiinin, üretimin peryodik bir şekilde durdurulmasından dolayı, yıllık kapasitesinin %35 ila %40'ını kullanmadığını bildirmiştir.[125] 1957'de Kruşçov Sovyet işletmelerinde fazladan 25 bin frezenin bulunduğunu ileri sürmüştür.[126] Fakat 21. Kongrede A. Aristov «Yıllarca Antrepolarda kalan ve fabrikalarda paslanan» 60.000 Frezeden ve 15.000 makinalı presten söz etmiştir. Kullanılmayan alet-makinalardaki bu birikimi, bunların amortismanını cari üretimin maliyet fiyatına dahil etmemek kuralından dolayı kolaylaşmıştır[127].

Bürokratların daima yanlış raporlar düzenlemeleri, planlamanın icaplarıyla kendi şahsi menfaatlerini savunmayı bağdaştırma tekniğinin, yani aynı bürokratik tekniğin bir kısmıdır.

Bütün bu durumlar bürokratların milli ekonominin **global gelişmesine** bir ilgi duymamalarını gerektirmektedir. Planın -Planın bazı veçhelerinin- her işletme tarafından gerçekleştirilmesi, kullanılan metotların ekonominin tümü üzerindeki etkileri göz önünde tutulmaksızın sağlanmaktadır. Bunun içindir ki, 25 yıldan beri «planın kesinlikle uygulanması,» «maliye fiyatının indirilmesi», «ham maddelerde daha büyük bir tasarrufun sağlanması», «üretici kapasitenin daha tam bir şekilde kullanılması», «rezervlerin daha rasyonel bir şekilde kullanılması» için açılan kampanyalar birbiri ardısıra monoton bir şekilde devam etmektedir. Bir «cephede» elde edilen başarı, bir başka cepheyi çökertmektedir.

1957'de Macaristan'da yayınlanan bir eserin çevirisi (Yanoş Kornai: **Over centralization in economic Administration)** bu teşhisi açıkça doğrulamaktadır. **The Guardian** durumu şu şekilde özetlemektedir:

«Planların, müşterilerin değişen ihtiyaçlarını göz önünde tutmaksızın, en ufak ayrıntılarına dek hazırlanması, bu planları, çok kesin hale getirdi... Rakamlar değerlere göre tesbit edilseydi, üretimi, birim değeri büyük mallara doğru yöneltmek eğilimi teşvik edilmis olurdu. Etkinliğin emeğin üretkenlik indekslerinin kullanılması

yoluyla kontrol edilmesi de büyük bir emek müddetini ihtiva eden malların üretimini azaltıyordu. Maliyet fiyatlarının planlı bir şekilde azaltılmasını gösteren indeksler, kalitenin feda edilmesine, ürünlerdeki çeşitliliğin azalmasına yolaçıyor ve üretimde yeni malların kullanılmasını frenliyordu. Planlamacılar bu çeşitli indekslerin sebep olduğu çarpıklıkları fark edince, bunları önlemek amacıyla yeni indeksler kullanmak eğilimi gösterdiler, fakat bu kadar çok indeks yüzünden planlamanın süjeleri ve objeleri anlamlarını yitirdi.»[128]

Arzumanyan 1964 yılı başında 160 milyar eski rublenin kullanılmadan kaldığını belirtir. Aynı yıl içinde yıllık toplam yatırım fonunun 300 milyar ruble olduğunu gözönünde tutan[129][(55)] Sovyet makamları, planlama parametri olarak **sabit sermaye ünitesine göre** üretim yapılmasını ve planın gerçekleştirilmesinde temel kriter olarak, üretimin brüt değeri yerine, kârın (satış fiyatıyla üretim maliyetleri arasındaki fark) kabul edilmesini ve işletmelere empoze edilen kantitatif hedeflerin bir hayli azaltılmasını teklif ediyorlar. Aynı zamanda direktörlerin hem merkezi idare, hem de işçiler karşısındaki hakları büyük ölçüde artırılıyor. Tüketim malları alanında olumlu sonuçlar verdiği şüphesiz olan (müşterinin zevkine en iyi şekilde hitabetmek) fakat üretim malları alanındaki etkileri çok daha şüpheli olan Liberman reformunun anlamı budur. Öte yandan bu reformların pek az etkili bir şekilde uygulanması, fiyatlar sisteminde toptan gözden geçirilmesini ve yatırılmış fonlardan çeşitli yatırım projelerinin «verim»ini hesaplamak için bir faiz alınmasını gerektirmektedir.[130] Bu «verim» hesapları, tutarlı bir şekilde uygulanmış da olsa, Sovyet planlamasına yatırımların otomatikman uygulanmasına yolaçan unsurların girmesine sebep olurlar, bu da bu tekniği, kapitalist işletmelerin «verim»ini hesaplama tekniğine iyice yaklaştırır. Merkez Komitesi'nin Ocak 1961 tarihli Plenum'unda Kruşçov, muazzam masraflara mal olan ünlü Bratsk Barajı'nın elektrik üre-

(55) 1966 başlangıcında sovhozdaki bir işçinin aylık ortalama ücreti 54 ruble olduğu halde, bir kolhoz işçisinin aylık ortalama ücreti sadece 29 rubledir.

timi için henüz yeterli tüketici bulunmadığını kabul etmiştir.[131]

Demek ki, işletmelerin, planda öngörülmüş kesin fiyatlar sistemiyle kombine bir halde bulunan ferdi rantabilitesi sistemi, ekonominin planlı karakteriyle, planın gerçekleştirilmesi için başlıca muharrik kabul edilen şahsi menfaat arasındaki çelişkiyi ortadan kaldıracağı yerde büsbütün keskinleştirir. Buna rağmen Sovyet ekonomisinin muazzam başarılar sağlaması, herşeyden önce, devlet mülkiyetinde olan üretim araçlarının planlı gelişmesinin, önceki bütün üretim tarzlarına üstünlüğünden ileri gelir.

■ Bürokratik Yönetimin Çelişkileri

Sovyet ekonomisinin planlı karakteriyle, bürokratların, planın gerçekleştirilmesinde esas muharrik olarak kabul edilen özel menfaati arasındaki çelişki, spesifik bürokratik yönetiminden dolayı Sovyet ekonomisindeki başlıca çelişkiyi meydana getirir[56]. Bunun etkileri bu bürokratik yönetimden doğan diğer iki çelişkiyle bir arada bulunur: Bir yandan, üretken güçlerin yüksek gelişme seviyesi ile tüketim mallarının kıtlığı arasındaki çelişki; öte yandan, tam bir planlamanın [gerektirdiği] ihtiyaçlar ile aşırı bürokratik merkezileşmenin kötülükleri arasındaki çelişki.

Bürokratik yönetim, Sovyet üreticiler ve tüketiciler kitlesinin muazzam fedakarlıklar yapmasını gerektiren aşırı bir birikim oranı yaratmıştır. Beş yıllık ilk dört plan boyunca üretken güçlerdeki ilerlemenin yanısıra, tüketim mallarında aşırı bir kıtlık başgöstermiştir. -Sanayileşmedeki ilerleme ile birlikte, milyonlarca üreticinin ihtiyaçları arttığı için **mutlak** bakımdan azalma eğilimi gösteren, fakat **nisbi** bakımdan daha da artan bir kıtlık-. Tüketim mallarındaki bu kıtlık şartları içinde paralel bir piyasa, gizli üretim, ve planın kontrolünden kaçan bir seri ekonomik faaliyet, kaçınılmaz bir şekilde

(56) Oscar Lange, bu konuda «Sovyet ekonomisinde bürokratik bir soysuzlaşmadan söz etmekte ve hükümetin milli gelirin bürokrasiye giden kısmını saklamaya» çalıştığını özellikle belirtmektedir. [132]

kendini gösterir. Planlı ekonominin bağrında küçük meta üretimi hep yeniden doğar.

Fabrika direktörlerinin sorumlulukları sınırlı kaldığı sürece bu paralel piyasa, tüketim malları alanının dışına taşmaz. Tek tek her işletmenin rantabilitesi prensibinin uygulanmasıyla birlikte bu paralel piyasanın üretim malları alanına (donatım mallarındaki ve ham maddelerdeki nisbi kıtlık fenomenleri hakim olduğu sürece) yayılması, kaçınılmazdır. Primlerini alabilmek için[57], bu bürokrat, belli bir tarihte belirli bir üretimi sağlamak mecburiyetindedir; yani resmi makamlardan aşırı taleplerde bulunarak, daha önce söylediğimiz gibi, işletmesinin üretim kapasitesini sistemli bir şekilde noksan göstererek, gerekli hammadde kitlesini elde etmeye çalışır. Fakat nadir olduklarını bildikleri hammaddeleri ve donatım mallarını dağıtması gereken üst makamlar da, aksi yönde hareket ederler, böylece, sürekli bir gerilim ortaya çıkar ve bu gerilim boyunca fabrika direktörleri kendilerine gerekli olanı elde etmek için, planda öngörülmüş fiyatlara oranla daha yüksek fiatlar tesbit etmekten çekinmezler[133]. Üst makamlar **işletmeler arasındaki satınalma ve satma işlemlerinin tümünü çok yakından kontrol ederler** (böyle hareket edilmemesi gerektiğini bildiren kesin talimata rağmen).

Bürokratlar yıllar boyunca bu çok sıkı kontrolden kurtulmanın yollarını aradılar. Nihayet Şubat 1941'de Sovyetler Birliği Komünist Partisi'nin düzenlediği 18. Konferansta bu yönde önemli kararlar alındı.[134] Bu andan itibaren işletmelerle merkezi idareler **(glavki)**

(57) Bu primler büyük bir yekün tutmaktadır. 1948-1952 devresi için Berliner aşağıdaki tabloyu tesbit etmiştir :

Direktörün ve başmühendisin taban ücretine göre

	Planın gerçekleştirilmesi için primler yüzdesi	Plan hedeflerinin aşılması halinde her yüzde için
	%	%
Makina sanayii	22 ilâ 37	2 ila 4
Binek otomobilleri	20 ilâ 30	2 ilâ 4
Kömür sanayii	100	10
Kimya sanayii	75	8

Plandaki rakamı % 3 aşan kimya sanayiindeki bir direktör, ücretinin iki mislini alır. Planın % 98 ile % 103 gerçekleştirilmesi arasındaki fark bir makine fabrikası direktörü için % 50 bir gelir farkı demektir.

1959 Temmuzunda yayınlanan bir kararname ile planın gerçekleştirilmesi ve üretim maliyetlerinin azaltılması halinde verilecek primler, fizik üretim hacminin ve üretilmiş brüt değerin gerçekleştirilmesi ve aşılması halinde verilen primlere oranla artırılmıştır.

arasında **direkt sözleşmeler** sistemi genelleştirildi. Satış ve rekabet, teslimat şartları bakımından birdenbire büyük bir önem kazandı. Aynı zamanda, «işletmeler planın öngördüğü hedefleri ve üst makamlardan gelen emirleri umursamadılar ve birbirleriyle gayriresmi ticari ilişkilere giriştiler. Böylece, dağılım planlarının icaplarını yerine getirmemekle beraber, planın hedeflerini paraca aşmayı başardılar.[135][58].»

Bu sebepten dolayı, 21 Nisan 1949'da Sovyetler Birliği bakanlar kurulu bir kararname yayınlayarak **glavki**'ler ile diğer merkezi teşekküller arasında **yıllık genel** bir sözleşme sistemini ihdas etti.[59]. Bununla beraber, yıllık genel sözleşmeler sisteminin yanısıra, işletmeler arasında doğrudan doğruya sözleşmeler imzalamak sistemi, bir bakanlığın müsaadesine bağlı kalmak şartıyla devam ettirildi.[139]

Kruşçov'un reformlarından sonra bile bu sistem genellikle muhafaza edildi ve ham maddelerin donatım mallarının, hatta yedek parçaların önemli bir kısmı sadece bir **tahsis sertifikası - naryad** - karşılığında elde edilebildi.[140].

Nihayet, işletme direktörlerinin giriştiği uzun vadeli bir kampanya sonunda bu direktörlerin muhtariyeti artırıldı ve «mütaahhitler» ile «müşteriler» arasında doğrudan doğruya sözleşmeler yapılması sistemi Kosigin'in sınai reformlarından itibaren derece derece yeniden ihdas edildi. (Sovyetler Birliği Merkez Komitesi'nin Eylül 1965 tarihli toplantısı).

Ham maddelerde ve donatım mallarında planın tamamlanmasını tehlikeye düşüren nisbi kıtlığın etkisi altında kalan[141] Sovyet bürokratları, kanuni «sözleşmeler» çerçevesi içinde bir nüfuz mücadelesi yapmakla yetinmiyorlar. Arzu edilen bu mallar için gayrikanuni

(58) Sovyet basınında «direktörlerin haklarının artırılmasını» talebeden birçok makale yayınlanmıştır. [136] 29 Haziran 1957 tarihli **Izvestia,** işletmeler arasında direkt ilişkiler meselesiyle ilgili olarak bu meseleyi de ortaya attı. «Komünist» Dergisi'nde yayınlanan bir makale [137] bugün resmi doktrinin «satınalan fabrikalarla teçhiz eden fabrikalar arasında direkt ilişkilerin azami şekilde kurulmasını kabul ettiği» izlenimini vermektedir.

(59) Bu sözleşmelerin gerçekleştirilmemesinden dolayı sayısız taleplerde bulunulmuş ve sayısız kovuşturma açılmıştır. İşletmelerin çoğu «kendi işleri yetmiyormuş gibi», hakemlik etmişler yada davalara karışmışlardır. [138]

bir şekilde hakiki bir mücadeleye de girişiyorlar, böylece planlı ekonominin «gerisinde» üretim mallarının paralel bir üretimi ve ticareti doğuyor.

Sovyetler Birliği Komünist Partisi'nin 19. Kongresi önünde okuduğu raporda Malenkov, bu türlü fenomenlerin mevcudiyetini kabul etmiştir. Çünki Malenkov, bazı işletmelerin planlarını gerçekleştirmediklerini, bunları sadece fazla mesai saatlerinde tamamlamaya çalıştıklarını ve diğer saatlerde özel siparişleri yerine getirdiklerini belirtmektedir.

Üretim malları ile ilgili bu paralel piyasanın başlıca kişisi, şeklen bir işletmeye bağlı bulunan ve kanun dışı «işleri» halletmek için bütün memleketi dolaşan ve az çok illegal bir aracı rolü oynayan **tolkaş** «organizatör»dır. 30 Mart 1952 tarihli **Krokodil** Dergisi'nde tolkaşla ilgili nefis bir küçük karikatür ve kısa bir şiir yayınlanmıştır. Bu şiirde tolkaşın demir, tuğla, kereste, çivi, yani her türlü şey elde edebileceği belirtilmektedir. Kullanılan teknik her zaman için **blat** tekniğidir. Yani üst makamların ifsat edilmesidir. Stalin zamanında Sovyetler Birliği'nde çok yaygın olan bir söze şaşmamak gerektir: «**Blat,** Stalin'den de kudretlidir.» Sovyetler Birliği Komünist Partisi'nin 20. Kongresi'nin hazırlık tartışmalarında (Şubat 1956 tarihli **Pravda**'ya bakınız) tolkaş meselesi geniş ölçüde ele alındı. Kruşçov'un reformları bu meseleyi hiçbir şekilde halletmedi. Bir Sovyet gazetesinde 15 Mayıs 1960'da yayınlanan bir makalede Dniepropetrovsk sovnarhozunun fabrikalarını 1959 yılında 7.000 (!) **tolkaşın** ziyaret ettiği belirtilmektedir.[142]

Aşırı bürokratik merkezileşmenin zararları çok yıkıcı olmuştur. Merkezi bakanlıklar, fabrikaların malla beslenmesi problemlerini en ufak ayrıntılarına kadar halletmeye çalıştıkları için, «Kirov'daki» türbin ve jeneratör fabrikası gibi işletmeler, bazen bütün Sovyetler Birliği'ne yayılmış bulunan 150 kadar çeşitli müteahite başvurmak zorunda kalıyorlar[143]. Leningrad gibi bir şehir diğer şehirlere her yıl 100.000 ton metal madde yolluyor oysa, bu kitlenin yarısı Sovyet metropolündeki diğer merkezlere sevkediliyor.[144]. Sovyetler Birliği Ko-

münist Partisi'nin 19. Kongresindeki tartışmalar sırasında çok daha saçma misaller ileri sürülmüştür:

«Novosibirsk elektrik donatımı fabrikası çok zengin bir dökme demir üretim potansiyeline, demir ürünlerine ve diğer metal ürünlere sahiptir. Buna rağmen fabrika sipariş alamaz. İş saçmalığa kadar vardırılmıştır. Bakanlığın planlama departmanına göre, fabrikanın emrine verilmiş olan ücret fonları, yedek parça üretimi esas alınarak, münhasıran yükseltilmiş ve işlenmiş bütün ürünler bir yana bırakılmıştır. Fabrika, üretimini ancak çok uzaklardaki elektrik santrallerinin siparişleriyle devam ettirebilmekte,... bunlar bulunmadığı takdirde üretimini suni bir şekilde azaltmak zorunda kalmaktadır.»[145]

İllerin bencilliği, birbirinden bağımsız bir şekilde hareket eden küçük inşaat işletmelerinin, küçük garajların, küçük elektrik santrallerinin kurulmasına yolaçmıştır[60]. (Kruşçev'in 8 Mayıs 1957 tarihli **Pravda**'da yayınlanan nutkuna bakınız). **Sovnarhozlar**'ın kurulması, illerin benciliği yerine bölgesel bencilliği ihdas etmiştir[61]. Bu da, muazzam bir israfa ve yüksek idari harcamalara sebep olmuştur. Sovyetler Birliği'ndeki bakanlıklara bağlı iaşe, stoklama ve nakliyat bürolarının idari harcamaları 1955 yılında 16,6 milyar rubleyi bulmuştur; bu miktar, sanayideki bütün bütçe yatırımlarının %17'sini teşkil etmektedir.[148]

Bundan dolayıdır ki, Sovyetler Birliği Komünist Partisi'nin 23. Kongresi'nde sovnarhozlar lağvedilmiş ve «sanayi bakanlıkları» yeniden kurulmuştur. Yeni yönetim sistemi, zirvede daha sıkı bir merkezileşmeyi ve işletmelere daha büyük bir muhtariyeti öngörmekte ve işletmelerin bencilliği bölgesel bencilliğin yerini kesin bir şekilde almaktadır.

(60) «Komünist» Dergisi'ne göre, inşaat işletmelerinin sadece % 6,6'sı rantabldır. [146] Gosplan'ın başkanı olan Novikov, komünist partisinin 21. kongresinde 100.000 (!) küçük elektrik santralinin 800.000 kişi istihdam ettiğini ve kilovatı 1 ila 2 rubleye malolan ceryan ürettiğini; buna karşılık, elektrik cereyanının % 90'ını üreten büyük santrallerin 200.000 kişi istihdam ettiklerini ve maliyet fiyatlarının da kilovat başına sadece 8 kapik olduğunu belirtmiştir.

(61) Misal: 1960 yılının ilk 9 ayı boyunca Ukranya'daki metalürji işletmeleri Ukranya'lı müşterilerine 132.000 ton metal ve 21.000 ton çelik boru sağlamıştır. Bu miktar planda öngörülen hedefleri aşan bir miktardır. Oysa bu işletmelerin diğer cumhuriyetlere yaptıkları teslimat planda öngörülen hedeflerin altına düşmüş ve sadece 82.000 ton lamine ile 18.000 ton çelik borudan ibaret olmuştur [147].

Kapitalist olmayan üretim tarzıyla burjuva dağılım normları arasındaki çelişki, geçiş devresindeki her ekonomi gibi, Sovyet ekonomisinin temel çelişkisidir. Fakat bu ekonominin bürokratik yönetiminden dolayı bu çelişki son derece gelişmiş ve tamamen antagonist bir karakter almıştır. Bu çelişki üretim mallarının kullanım değerlerinin karakteri ile tüketim mallarının mübadele değerinin karakteri arasındaki çelişki halinde; üretim malları alanında paranın salt kaydi rolü ile tüketim malları alanında paranın emtia için muhafaza ettiği gerçek eşdeğer rolü arasındaki çelişki halinde gelişir. Tek tek her işletmenin rantabilitesi prensibi, üretim malları alanında parayı gerçek ödeme aracı olarak tekrar ihdas eder. Bu bakımdan, emtia üretiminin ve tedavülünün üretim malları alanında tekrar başlaması eğilimi, gerektirdiği herşeyle birlikte görünür: Planlamanın kendisinde düzensizlik (karışıklık) eğilimi.

■ Bürokratik Yönetim ve İşçilerin Durumu

Ekonominin bürokratik yönetim şartları içinde Sovyetler Birliği'ndeki planlama öylesine bir birikim oranıyla uygulandı ki, bu yönetim şeklinin gerektirdiği muazzam israf gözönünde tutulacak olursa, üreticilerin hayat seviyesi önceleri yükselmek şöyle dursun, aksine, son derece azalmıştır. Bu şartlar içinde siyasi ve ekonomik baskı -temel asgari ücretin asgari geçim seviyesinin de altına düşmesi- idarenin elinde işçi sınıfını üretkenliği artırmaya yönelten başlıca araç haline geldi. Verimin artırılması için yapılan bürokratik mücadele sosyal eşitsizliğin sürekli bir şekilde artmasına ve gittikçe sertleşen bir iş kanununun uygulanmasına yol açmaktadır.

En düşük ücretleri alan ve kalifiye olmayan işçi kategorisiyle -çöpçü kadınlar, kapıcılar, gece bekçileri- yüksek seviyedeki mühendisler arasındaki fark 1935'ten itibaren 1 ila 20 arasında değişen bir gerilim -tansiyon- göstermiştir. 1951'de Sovyetler Birliğini ziyaret eden Belcika'lı sendikacılardan bir heyet buna benzer farklar tesbit etmiştir: Bir çöpçü kadın ayda brüt 300 ruble ücret almakta, Martin fırınındaki bir işçi ayda brüt 3000

ruble, bir mühendis de 5000 ruble almaktadır.[150] Nisan 1952 Moskova Ekonomik Konferansı'na katılan Britanya delegesi, ki Sovyet Hükümetine yakın şahsiyetler tarafından yönetilmekteydi, brüt taban ücretler arasında gene de büyük farklar tesbit etmiştir: Çöpçü kadın 300 ruble, bir kamyon şoförü 700-800 ruble, bir bakanlıktaki teknik daire şefi 2500 ruble aylık almaktadır. Resmi Sovyet kaynakları 1958-1959 yılı için aylık taban ücretler arasındaki gerilimin (tansiyonun) bir ustabaşı için 342 ruble, kimya sanayiindeki direktörler için 2800 ruble olduğunu belirtmekte -ve şüphesiz primleri gözönünde tutmamaktadır-[151].

Bununla beraber bürokratik hiyerarşide yükseldikçe, primler, ücretin çok üstünde bir fazlalığı temsil etmektedir. Aynı yazarlar, Moskova'daki büyük bir işletme şefinin aylık toplam brüt gelirinin 7-8 bin ruble kadar tuttuğunu belirtmişlerdir.

Asıl işçiler arasında büyük gelir farkları mevcut olduğundan, bunun, işçi sınıfının kendi içindeki tutarlılık bakımından yaratacağı sonuçlar kolayca tahmin edilebilir. En düşük ücretlerle işçilerin en yüksek ücretleri arasındaki tansiyonun 1 ila 4 olacağı hakkında M. Dobb'un ileri sürdüğü iddia[153] kendi kitabında çürütülmüştür. Kitabın 92-94'üncü sayfalarında şöyle denilmektedir: 1936 yılında en düşük ücretler ayda 110 rubledir.. Oysa stanahovcu olmayan kalifiye işçiler ayda 500 ruble kazanmakta, stahanovcular ise vaktiyle bir ayda kazandıklarını şimdi bir haftada kazanmaktadırlar. **Vobrossy Ekonomiki**[154] Dergisi'ne göre, 1959'da kalifiye işçilerin ücretleri kalifiye olmayan işçi ücretlerinin 8 mislidir.

İşçilerin gelirlerindeki bu mecburi farklılaşma, taban oranı, asgari geçim seviyesinin altına düşürmekte, evli kadınları ailenin en basit ihtiyaçlarını karşılayabilmek için çalışmak zorunda bırakmaktadır. Stalin devri boyunca bu farklılaşma, verimin artırılmasını teşvik için başlıca araç olmuştur.

Parça başına iş genelleşmiş[62], normlar tedrici bir

(62) Sanayide parça başına ücret alan toplam ücretlilerin yüzdesi 1928'de % 57,5 iken 1936'da % 76.1'e ve 1953'te % 77'ye yükselmiştir. O zamandan beri, Stalin-sonrası reformlarının etkisiyle yeniden düşmüş ve 1956'da % 72, 1961'de % 60 olmuştur. [155]

şekilde artırılmıştır. Üretkenlik arttığı halde, ücret oranları gene de düşük kalmaktadır.[156] Emeğin yoğunlaştırılması için girişilen mücadele, üretkenliğin teknik metotların rasyonalizasyonu ve emeğin organizasyonu sayesinde artırılması için girişilen mücadeleden çoğu zaman ağır basmaktadır.[157] Bununla beraber kabul etmek gerekir ki, bedeni çalışmanın yoğunluğu genellikle ileri kapitalist ülkelerdekinin altındadır. Stahanovculuk, emeğin üretkenliğini, işçi sınıfının tabakalaşmasını kuvvetlendirmek suretiyle bilfiil yükseltmektedir. Stahanov makinalı alette çalıştığı için kömür üretimini artırıyor. Oysa böylece, iş arkadaşlarından birçoğunu, kömürü kürekle ayırmaktan başka bir şey yapmaz hale getirmektedir[63].

«Stahanovcuların başlıca katkısı, temel süreçle tali ve tamamlayıcı işler arasında tam bir ayrım gözetmeleri idi. Bu da onları son derece kalifiye işçileri, kalifiye olmayan işçilerin yapabilecekleri işleri yapmaktan kurtarmalarına yolaçıyordu.»[158].

Bununla beraber, besbelli ki, en ileri kapitalist ülkelerdeki makinaların ve çalışma metodlarının taklit edilmesi sayesinde emeğin üretkenliğinde, muazzam ilerlemeler sağlandı:

	İstihdam edilen işçi başına demir üretimi «Ton olarak»		
	1913	1929	1937
Rusya	205	249	756
Büyük Britanya	356	366	513
A.B.D.	811	1729	1620
Almanya			612

	Kömür Üretimi «Ton olarak»		
Rusya		179	370
Fransa			195
A.B.D.		844	730
Almanya		325	435 [160]

Amerikalı iktisatçı Walter Galenson, daha savaştan önce Sovyet sanayiindeki üretkenliğin Büyük Britanya

(63) «Sovyetler Birliği Komünist Partisi Tarihi»nin yeni baskısında Stanahovculuğun üretimde tam bir tali iş bölümünü gerektirdiği ve kalifiye işçileri ikinci derecedeki işleri görmekten kurtardığı kabul edilmektedir. [159]

sanayiindeki üretkenliğe erişitiğini ve A.B.D.'dekinin aşağı yukarı %40'ını bulduğu sonucuna varmıştır. 1940'-tan bu yana Sovyet kaynakları üretkenliğin 1957'de %37 nisbetinde arttığını hesaplıyorlar. W. Galenson ise, bunun sadece %15 olduğunu tahmin etmektedir ki, bu da Birleşik Devletler'deki üretkenlik artışına eşit olduğunu gösterir.

Abraham Bergson, Sovyetler Birliği'nde emeğin ve yatırıma tahsis edilmiş «sermayenin» veriminin 1960 yılı için ünite başına Birleşik Devletler'dekinin %54,9'una eşit olduğunu hesaplamaktadır.[161].

1935'te sendika yöneticileriyle büyük bir işletmenin idarecileri arasında -Briyansk yakınlarındaki «Profintern Roug» lokomotif ve vagon fabrikasının- bir yönetimin tek taraflı kararları hakkında son genel uyuşmazlık patlak verdi. Kanun sendikalardan yana olduğu halde, sendika yöneticileri, Sovyetler Birliği Komünist Partisi Merkez Komitesince kıyasıya eleştirildiler (yerildiler).[162] Gerçekte, Sovyet işçileri bürokratların yetkilerini kötüye kullanmalarına karşı kağıt üzerinde birçok teşekküllere ve savunma makamlarına başvurabilirler, ama disiplin cezalarıyla ilgili özel kanunlar, sanayinin birçok kilit sektörlerinde savunma imkanlarını ortadan kaldırmıştır.[163][64].

Sovyet iş kanunları o zamandan beri şüphesiz dünyanın en sert kanunları oldu. Özellikle 1938-1941 döneminde kararnameler ve tüzükler sayesinde açıkça sindirici bir eğilim göstermektedir[165]. İş karnesinin ihdası ile ilgili 20 Aralık 1938 tarihli kararnameler; fabrikaya geç gelenlerin cezalandırılmasına ve böylesine «suçları» işleyen «suçluların» sosyal sigorta haklarının kaldırılmasına ilişkin 28 Aralık 1938 tarihli kararname[65]; ça-

(64) Mesela alet - makinalar sanayii için böyle bir kanun mevcuttur. [164]

(65) Hastalık halinde yapılacak yardımın sendika üyesi olup olmamaya göre birkaç misli değiştiğine işaret etmek gerekir. Bu yardım sendika üyeleri için aynı işletme içinde istihdam süresine göre ve aşağıdaki nisbetlerde değişmektedir :

Çalışma Süresi	Ücret % 'desi 1938	1948	1955
6 aya kadar.....	0	0	0
6 aydan 3 yıla kadar.....	50-60	50	50
3 yıldan 5 yıla kadar.....	80	60	60
5 yıldan 6 yıla kadar.....	80	80	70
6 yıldan 8 yıla kadar.....	100	80	70
8 yıldan 12 yıla kadar....	100	100	80

lışmaktan kaçınmak 20 dakikayı aştığı takdirde hapis cezalarını öngören 26 Haziran 1940 tarihli kararname; ve işyerlerinde disiplinle ilgili 18 Ocak 1941 tarihli kararname[166]. 26 Haziran 1940 tarihli kararname, bu kararnamede öngörülen mücbir bir sebep olmadıkça, işçilerin ve müstahdemlerin işyerini değiştirmelerini yasaklamıştır.[167]

Sovyetler Birliği yüksek mahkemesince verilen bir hükme göre, bir fabrika idaresince emredilen fazla mesaiye katılmayı, hatta kanuni tatil gününde çalışma emrini reddetme, işten kaçınmak olarak kabul edilmiş ve bu yüzden ücretlerin kesintiye uğrayacağı yada hapis cezalarının verileceği belirtilmiştir. Oysa böylesine emirler Sovyet Anayasasına aykırıdır. Her ne kadar bu hüküm 1941'de verilmişse de, yürürlükteki kararnamelerin bir çoğunda bulunmaktadır.[168]

En temel ihtiyaç maddelerine henüz şiddetle ihtiyaç duyulduğu bir ortamda önemli imtiyazlara dayanan bir dağılım sisteminde kaçınılması imkansız bir hale gelen bürokratik yönetimin keyfi ve kaba niteliği olağanüstü bir sosyal gerilime yolaçar. Devletin vatandaşlarına karşı yıldırma hareketine girişmesi, cebri çalışma kampları sistemi, sosyal hayatın her alanında devlet polisinin önemli bir yer tutması[66] bundandır.

Sanayileşmeye gerekli itilimi vermek için Sovyet yöneticileri, işçi kitlelerine dayanacakları yerde, imtiyazlı azınlığın menfaatlerine dayanmayı bile bile seçtiklerinden, son derece tabakalaşmış bir toplum yarattılar. Resmi istatistiklere göre, Sovyet Şurasının işçi üyelerinin sayısı 1937'de %45 iken 1946'da %42'ye, 1950'de %35'e düşmüştür. Moskova Sovyetinde bu oran 1953de 29'a inmiştir.[170] Uniyon Sovyetinde 1950 yılında delegelerin sadece %10'u işçiydi, %80'i ise devlet memuru, parti üyesi, yada ordu mensubu idi.

Sovyetler Birliği Komünist Partisi'nin 20. Kongresi'nde delegelerin %20'sinden az bir kısmı «doğrudan doğruya sanayi alanında ve nakliyat alanında çalışanlar-

(66) Naum Jasny [169], gizli Sovyet belgelerine dayanarak, cebren çalıştırılan işçi sayısının 1941'de 3,5 milyonu bulduğunu ve bunların Sovyet Rusya'daki sınai üretimin % 1,2'sini sağladığını tahmin etmektedir. Savaştan hemen sonra bu oran çok daha yükselmiştir.

dan meydana gelmiştir.» Bununla beraber bu rakam 19. Kongre'dekinden 2,7 misli fazlaydı.[171] Parasız orta ve yüksek öğretime 1940'ta son verilmesi bu sertleşmeyi son derece artırmıştır. Biyenstock ve Schwartz, bu parasız öğrenimin kaldırılmasından çok önce işçi öğrencilerin yada işçi çocukları yüzdesinin 1931'de %46,9 iken 1938'de %33,9'a düştüğüne, oysa faal nüfus içinde işçi oranının son derece artmış olduğuna işaret ederler.[172]

Bürokrasinin, kendi özel çıkarlarının bilincine adamakıllı varmış bir kast olduğuna, Sovyet vatandaşlarının çoğu tanıklık etmektedir. Gazetelerde direktörlerin «kendi» fabrikalarından, «kendi» makinalarından söz ettikleri hergün görülmektedir. -27 Kasım 1951 tarihli **Literaturnaya Gazeta**'ya ve **Oktijabr** dergisinin Ocak 1949 sayısında Anatoli Sovranof'un «Moskovalı biri» adı ile yayınlanan piyesine bakınız. **Krokodil**'in 23 numaralı sayısında yayınlanan karikatüre de bakınız.- 5 Ocak 1950 tarihli **Pravda,** işçilerle işletme yöneticileri arasındaki ilişkilerin «korkuya ve yıldırmaya» dayandığından söz etmektedir. 2 Şubat 1957 tarihli **Trud** gazetesinde traktör ve otomobil sanayii ile ilgili olarak «idare, işçi haklarını ve iş kanunlarını çiğnemiştir,» denilmektedir. Aynı gazetenin 8 Eylül 1953 tarihli sayısında aynı formül çok daha genel bir anlamda kullanılmıştır: «Sovyet vatandaşlarının haklarını ayak altına alan bir yığın yönetici vardır.»

Bürokratlar ille de «direktör olmak» istemektedirler. Bunlar cep harçlıkları ayda 1000 rubleyi bulan, yani bir işçinin ortalama ücretinden daha fazlasını sarfeden «mutlu bir gençlik» yaratıyorlar. «Servis arabaları» onları **daşa**'larına götürmekte ve diledikleri yerleri bu arabalarla dolaşmaktadırlar. Onların **daşa**'ları yüzbinlerce liraya malolmakta, hakiki bir «sermaye yatırımı» halini almakta ve «kârlı bir şekilde» sattıkları takdirde mirasçılarının «bir rantiye gibi» yaşamalarını sağlamaktadır. Sözünü ettiğimiz makalenin yazarı bu **daşa** sahiplerinin kimler olduğunu birbir saymaktadır:

«Yazarlar, ressamlar, sanatçılar, bilginler ve hükümetin üstünlük tanıdığı diğer kişiler... işletme direktörle-

ri, kopertiflerdeki kamu hizmetlerindeki yönetici memurlar v.s....»[173]

Bürokratik yönetim sistemi ve işçilerin bürokrasiye tabi olmaları, sırf ekonomik açıdan bile, sosyal artık-üründe muazzam bir israfın meydana geldiğini gösterir.(67) Son yayınlanan istatistiklere göre, Sovyetler Birliği'ndeki ücretlilerin 1/3'ü memurdur. Bu muazzam bürokrat kitlesinin mevcudiyeti, bir yandan üreticilerin tüketim fonlarını azaltmakta, öte yandan, sosyal artık-ürünün önemli bir kısmını üretici olmayan tüketime yöneltmektedir.

Hafif sanayinin gelişmesiyle bürokratik yönetimin temeli olan ağır sanayinin gelişmesi arasındaki nisbetsizlik, ekonomik sistemde derin bir çatlak yaratmakta, bunun ağır sanayinin gelişmesi üzerindeki etkileri -herşeyden önce üretkenlikteki gecikmeden dolayı- gittikçe artmaktadır.

Fakat üretken güçler geliştikçe, üreticilerin teknik kalitesinin ve kültürünün genel seviyesi ile işçi sınıfının toplam nüfus içindeki özgül ağırlığı arttıkça, bürokrasinin keyfi davranışları ve baskısı işçi kitlelerinin dayanamıyacağı bir hal almaktadır. Planlı ekonominin ileriye doğru sıçraması daha çok hürriyeti, daha çok teşebbüsü, üst makamların kontrolünün daha azalmasını ve üretici kitlesinin spontane kabiliyetinin artmasını gerektirmektedir. Ama Stalin rejimi bürokrasinin kendisine tam bir hürriyet tanımamıştır. Böylece, 1950'den itibaren, şartlar Kurşçov devrindeki reformların lehinde hızla olgunlaşmıştır.

Sınai üretkenliği artırmak ve halkın hoşnutsuzluğunun temel sebeplerinden birini ortadan kaldırmak ama-

(67) **Vobrosy ekonomiki** ve **Industriya** dergileri (ağır sanayinin yayın organları), ikinci dünya savaşının başlangıcında aynı büyüklükteki bir Sovyet işletmesiyle bir Amerikan işletmesinde çalışan işçi ve memur sayısını karşılaştırmıştır. Sonuç ürkütücüdür. A.B.D.'deki South Amboy'daki elektrik santralindeki aynı güce ve aynı üretim tarzına sahip Kemerovskaya Santralinde 480 işçi ve memur çalıştığı halde Amerikan Santralinde 51 kişi çalışmaktadır. Pensilvanya'daki bir kömür madeninde üretilen kömürün yarısını üreten Kizelugol - Ural'larda - tröstüne ait bir kömür madeninde madenci sayısı 8 misli, memur sayısı 8 misli, yönetici ve nezaretçi personel sayısı 11 mislidir. **Sotsialisticheskoie Zemledelie** adlı bir başka Sovyet dergisine göre, Sovyet kolhozlarında fazladan bir buçuk milyon muhasip, nezaretçi v.s. vardır. [174] Kruşçov, 1957'de bürokratik personel sayısının son üç yıl içinde 900.000'e inmiş olmasıyla övünmüştü [175]. Ama bu, bürokratların tarımda görevlerini son derece kötüye kullandıklarını ve muazzam bir israfa yol açtıklarını 1961 başlangıcında açıklamasına engel olmadı.

cıyla mecburi çalışma kamplarının büyük bir kısmı lağvedildi ve iş kanunundaki ağır hükümler son derece hafifletildi. İşçilerin gecikmesinden ve işe gelmemelerinden dolayı uygulanan cezai hükümler kaldırıldı. Sendikalara işten çıkarmaları «özellikle otomasyondaki ilerlemelerden dolayı meydana gelen işten çıkarmaları», çalışma normlarını, ücret tarifelerini kontrol konusunda bazı haklar yeniden tanındı. Düşük ücretlerin artırılması, orta ve yüksek öğrenimin tekrar parasız hale getirilmesi sayesinde sosyal eşitsizlik biraz azaltıldı. Aynı zamanda da, anlaşmazlıklardan doğan bir işsizlik yeniden belirdi.

Nihayet dayanıklı tüketim malları üretimindeki önemli artış ve yeni binalar yapmak için sarfedilen muazzam çaba, üretken güçlerin gelişmesinin yüksek seviyesi ile halkın düşük hayat seviyesi arasındaki nisbetsizlikleri bir parça azaltır gibi oldu. Nüfus başına gerçek tüketim 1950 ve 1958 yılları arasında %66 nisbetinde arttı. Bu artış 1937 ve 1928 dönemindeki artışın hemen hemen iki misli ve 1944'dekinin de 3 misli idi.[176]. Fakat altıncı beş yıllık plan gerçekleştirilemeden uygulanan[68] yedinci beş yıllık plan da tüketim malları alanında gerçekleştirilemedi. Hayat seviyesinin yükselmesi yavaşladı, hatta 1962 yılında geçici bir süre bir artış görülmedi. Ekonomideki büyüme oranı düşmeye başladı. Böylece Kruşçov devri son buldu. 1964-1966'da girişilen yeni reformların amacı sekizinci beş yıllık plan boyunca bu büyüme oranını yeniden artırmaktır.

■ Kruşçov Devrindeki Reformlar

Stalin'in ölümünden önceki son yıllarda Sovyet ekonomisi bir çıkmaza girmişti: Dünyanın ikinci büyük dev-

(68) Bu planın 1960 yılı için öngördüğü hedeflerle bilfiil gerçekleştirilen üretimin karşılaştırmalı bir tablosu aşağıda verilmiştir :

	1960 yılı 6. 5 yıllık planın hedefleri	1960'da bilfiil gerçekleştirilen üretim
Kömür (Milyon ton)	593	513
Petrol (Milyon ton)	135	147,9
Çelik (Milyon ton)	68,3	71
Çimento (Milyon ton)	55	45,5
Elektrik (Milyar kilovat)	320	292,3
Pamuklu kumaş (Milyar metre)	7,27	6,39
Ayakkabı (Milyon çift)	455	419,3

leti halkını besleyemiyordu. 1950 ve 1953'de hububat ve büyük baş hayvan üretimi tamamen durgunlaştı ve 1928'-deki seviyenin altına düştü. Köylülerin kolhozlarda bilfiil çalıştıkları günlerin sayısında da bir değişme olmadı ve 1940'taki seviyenin altına düştü.[177] Gıda pazarlarının önünde kuyruklar hiç eksilmiyordu. Tüketiciler hoşnutsuzluklarını açıktan açığa belli ettiler.

Stalin ölür ölmez, ilkin Malenkov, sonra da Kruşçov dönemeçten döndüler. Mecburi teslimatın satınalma fiyatlarında önemli bir artış sağlandı. Sınai tüketim mallarının üretimi son derece artırıldı ve bunun büyük bir kısmı köylere gönderildi. Kolhozların satınalma gücü 1952'de 3 milyar ruble iken 1956'da 95 milyar rubleye ve 1958'-de de 135 milyar rubleye yükseldi.

Sibiryadaki «bakir toprakların» işlenmesi, hububat üretiminde bir artış sağlayacaktı. Fakat bu tedbirlerin sonucu, Sovyet tarımındaki buhranı halledemedi. Gerçi piyasa için yapılan et, tereyağı ve süt üretimi son derece arttı -1953'de 5,4 milyon ton olan et üretimi 1957'de 6,9 milyon tona; ve 1953'de 13,7 milyon ton olan süt üretimi de 1957de 23,5 milyon tona yükseldi- ama hububat üretiminde, kuraklığın ünlü «bakir toprakları» kasıp kavurmasına göre, her yıl aşırı dalgalanmalar görüldü. Ve hububat üretimi 1960 için vadedilen 180 milyon tona hiçbir şekilde erişemedi.

Bundan dolayı Sovyet Hükümeti tarım politikasının temel bir veçhesini değiştirmeye ve bundan böyle bizzat kolhoz üyelerinin «maddi menfaatini» gözetmeye karar verdi. Düşük fiyatlı mecburi teslimat lağvedildi. Traktörler ve tarım makinaları kolhozlara satıldı. Kolhozlar da üretimlerini rantabl fiyatlar karşılığında devlete teslim ettiler ve bundan dolayı da hızlı bir nakit birikim sağladılar. Ayrıca inşaat malzemeleri, küçük iş aletleri imaletmek ve konserve, sosis, çörek yapmak için sınai işletmeler kurmak iznini ve bunları şehirlerde satmak hakkını kopardılar. Bu yüzden tarımsal üretim son derece teşvik edilmiş oldu, ve aynı zamanda zengin köylülerle yoksul köylüler arasındaki fark daha da belirgin hale geldi. En zengin kolhozlar, köylülere özellikle nakit ücret

ödemeye başladılar ve bunların aldıkları ücret orta işçilerin aldıkları ücrete yaklaştı[178].

Sınai üretkenliği artırmak ve halkın hoşnutsuzluğunun temel sebeplerinden birini ortadan kaldırmak amacıyla mecburi çalışma kamplarının büyük bir kısmı lağvedildi ve iş kanundaki ağır hükümler son derece hafifletildi. İşçilerin gecikmesinden ve işe gelmemesinden dolayı uygulanan cezai hükümler kaldırıldı, aynı zamanda sanayinin yönetimi **sovnarhozların** kurulması sayesinde merkezileştirmekten kurtuldu ve sendikalara işten çıkarmaları, çalışma normlarını ve ücret tarifelerini kontrol hususunda bazı haklar yeniden tanındı. Düşük ücretlerin artırılması, orta ve yüksek öğrenimin tekrar parasız hale getirilmesi sayesinde sosyal eşitsizlik biraz azaltıldı.

Nihayet, dayanıklı tüketim malları üretimindeki önemli artış ve yeni binalar yapmak için sarfedilen muazzam çaba üretken güçlerin gelişmesinin yüksek seviyesiyle halkın düşük hayat seviyesi arasındaki nisbetsizlikleri bir parça azaltır gibi oldu. Birleşik Devletler'deki hayat seviyesine erişmek ve bu seviyeyi geçmek vaadi, gerçekleştirilemeden bırakılan altıncı beş yıllık plandan sonra hazırlanan yedi yıllık iki planın temel hedefi haline getirildi. Fakat sınai yayılma oranlarını da azaltmak gerekti.[179]

Bu farklı reformlar, yukarda da anlatıldığı gibi, Sovyet ekonomisinin yapısını kısmen değiştirmekte, fakat sınai yönetim konusunda, gösterdiğimiz gibi, temel çelişkileri olduğu gibi bırakmaktadır.

16 Geçiş Devresi Ekonomisi

■ Üçüncü Sanayi Devrimi

1940'lardan itibaren üçüncü bir sanayi devriminin ilk belirtileri görülüyor. Birinci sanayi devrimi buhar makinasına, ikincisi elektrik motoruna ve patlamalı motora [akaryakıtla çalışan motorlar] dayanıyordu. Üçüncü sanayi devrimi ise nükleer enerjinin serbest hale geçirilmesine ve elektronik makinaların kullanılmasına dayanmaktadır.

Nükleer enerjinin üretim alanında kullanılması bazılarına göre dünya enerji kaynaklarının azalması gibi can sıkıcı meseleye insan oğlunun zekasının verdiği ilk cevaptır. İkinci, ve şüphesiz nihai cevap termo-nükleer enerjinin ve güneş enerjisinin kullanılması olacaktır.

Bugünden itibaren, nükleer enerji, maden kömürünün nadir bulunduğu yada nakledilmesinin güç olduğu, hidroelektrik enerjinin nükleer enerjiden daha pahalıya malolduğu az gelişmiş bazı bölgelerde -Latin Amerika, Hindistan'ın ve Çin'in büyük bir kısmı- sanayileşme masraflarını azaltabilecektir[1].

Tekelci kapitalizm, üçüncü sanayi devriminin serpilip gelişmesini 10 yıldan fazla bir zaman boyunca adamakıllı frenlemiştir. Dünyanın diğer ülkelerine oranla nük-

leer bilgiler konusunda daha üstün durumda olan Amerika'da değil de Sovyetler Birliği'nde, özellikle de Büyük Britanya'da, elektrik dağılım şebekesi içinde nükleer santrallerin kurulması yolunda ilk adımların atılmış olması anlamlıdır. Birleşik Devletlerin en kudretli tröstleri -Morgan grubuna bağlı olan Bell System; Rockfeller grubu- tarafından kontrol edilen büyük elektrik tesislerinin ve petrolcülerin menfaatlerinin savunulması, nükleer santrallerin hızla gelişmesini önledi. Fakat milletlerarası rekabetin de etkisiyle bu fren nihayet tutmaz oldu. Üçüncü sınai devrimi gerçekleşme yolundadır.

Yarı-otomatik üretim usulleri 1930 yılları boyunca zincirleme çalışmanın [işin] nihai sonucu olarak kendini kabul ettirmişti. 8 milyon dolara malolan ve 5 yıl süren araştırma ve tecrübe yıllarından sonra Milwaukee'deki A.O. Smith Cy, saçları çeşitli 522 işlemden geçirdikten sonra günde 7200 otobüs şasisi imaleden bir seri makina yapmayı başarmıştı. Bu üretim için istihdam edilen 200 kadar işçi aslında nezaret ve kontrol fonksiyonlarını yerine getirmişlerdir[3]. Bu misaller Amerikan, Sovyet, Britanya ve daha sonra da Alman işletmelerinin birçoğunda tekrarlanmıştır.

Yarı-otomatik üretimden tam otomasyona geçmek için makinaların çalıştırılıp durdurulmasında, üretimin kalitesinin ve miktarının kontrolünde, genel denetlemede, zincirleme işin giriş ve çıkışında el emeğine son vermek gerekmektedir. Bu fonksiyonlar elektronik aletlerle yapılmaktadır[4] Bu tekniğin uygulanışı ile ilgili sayısız misaller vardır ve bunlar yıldan yıla artmaktadır. El emeğine bazen hiç ihtiyaç göstermeyen otomobil lastikleri üretimini ve petrol alanları için çelik borular üretimini misal verebiliriz. 16 makina tarafından gerçekleştirilen disk üretimini «sağlayan» personelin sadece dört (!) nezaretçiden ibaret bir fabrikayı ve çelik blokların makinelere verilmesinden obüslerin sandıklanmasına varıncaya dek insan elinin hiçbir şeye değmediği Rockford-İllinois-obüs fabrikasını da bu arada sayabiliriz.[5] Belki, Moskova'daki otomatik bilyalı rulmanlar fabrikası bu otomatik işletmelerle karşılaştırılabilir. Bunların en sansasyonel gelişmesi, hiçbir işçi bulunmamasına rağmen, uzaktan kuman-

da ile çalışan elektrik santralleri ve petrol rafineleri alanında sağlanmıştır.[6]

Çağdaş teknik, böylece, sosyalist bir ekonomiye karşı yöneltilen itirazların en eskisine, yani: «peki, en güç, en zevksiz yada pis işleri kim yapacak?» sorusuna «mutlak» bir cevap vermiştir. Bugün cevap açıktır. Bütün bu işleri sadece makinalar yapacaktır. On yıl önce Profesör Wiener'in isbat ettiği gibi kontrol ve denetleme makinalarının ilk örnekleri başarıyla imaledildi mi, aynı prensibe dayanan her makina sadece sosyal bakımdan değil, ekonomik bakımdan da rantabl olunca, daha ucuza imal edilebilecektir.[7]

Ama, üçüncü sanayi devrimi insanı iğrenç bulduğu mekanik işin külfetlerinden ve sıkıntısından kurtaracak harikulade bir potansiyel yarattığı halde, insan soyunun bekası bakımından tehlikelere de yolaçmaktadır.

Mütlhiş masraflı ve çağdaşlarımız için sayısız fedakarlıklar pahasına da olsa, birinci ve ikinci sanayi devrimi, kapitalist üretim tarzı çerçevesi içerisinde tam olarak gelişebildi. Üçüncü sanayi devrimi, özel mülkiyetin çerçevelerini kırdı. Bütün ülkelerde nükleer enerji ancak laboratuvarlarda ve kamu işletmelerinde geliştirilebildi. Bu enerjinin özel alanlarda uygulanması, insanlığın, bütün ülkeleri yerle bir edecek bir delinin eline bırakılması tehlikesi yaratmaktadır. Nükleer teknik, sadece rantabilite, sağlık yada adalet bakımından değil, fakat insanlığın devamını sağlamak bakımından da gelişmiş genel kontrol şekillerini gerektiren ilk modern tekniktir. Fakat kapitalist devletlerin elinde bu teknik, silahlanma yarışını ve nükleer savaş tehlikelerini davet ettiği ölçüde, insan soyunun varlığını (bekasını) tehdit etmektedir.

Öte yandan, otomasyon, emeğin verimliliğinde[1] öylesine bir gelişme sağlamaktadır ki, ancak ekonomik sistemin kökten sarsılması -sıfıra doğru yaklaşan fiyatlarda köklü bir indirim, iş saatlerinin tamamen azaltılması- otomasyonun devamlı bir karışıklık kaynağı haline gelmesini zamanla önleyebilir. Üretimde istihdam edilen işçi sayısı, nisbi, bazen de mutlak olarak azalmaktadır. 1953'-

(1) Fransız telekomünikasyonunun baş mühendisi Henri Jannes'e göre, basit makinalardan otomatik makinalara geçilince atölyenin üretkenliği 15 ila 20 misli artmış (!), fabrikada ise artış % 500 olmuştur [8].

ten Mart 1960'a kadar sınai üretim Birleşik Devletler'-de %22'den fazla artmış; istihdam ise %11 azalmıştır. 1947 ve 1952 yılları arasında istihdam sadece %40 arttığı halde, elektronik sanayiinin üretimi %275 oranında artmıştır.[9] Fransa'da 1953'ten Ekim 1961'e kadar sanayide istihdam edilen işçilerin sayısı sadece %4 arttığı halde sınai üretim %89 artmıştır.[10]

Birinci sanayi devriminin kol emeği yerine makinalar kullanılmasını sağladığı aynı ölçüde, üçüncü sanayi devrimi kafa emeğinin yerini makinaların almasını sağlamıştır. Bankalarda, sigorta kumpanyalarında, büyük fabrikaların bürolarında istihdam edilen binlerce memurun, muhasebecinin yerini elektronik hesap makinaları almaktadır(2).

Otomasyonun özel bir şekilde kullanılması, fiyatların yükselmesine, noksan - istihdama, işçilerin gittikçe artan bir kısmının üretici olmayan fonksiyonları yerine getirmesine yolaçmaktadır. Teknokratlar, insanların, «çekip çevrilmesi güç ve ne yapacakları bilinmeyen bu yaratıkların - **difficult and trickly things to play around with**» - tamamen safdışı edileceği ekonomik bir sistem yaratmayı bile tasarlamaktadırlar[12].

Demek ki, üçüncü sanayi devrimi hürriyetlerin artmasına yada yok edilmesine, insanlığın ve medeniyetin gelişmesine yada ortadan kalkmasına yolaçabilir. Bu felaketi önlemek için insanların bundan bilinçli bir şekilde yararlanmaları gerekmektedir. Tabiat bilimlerinin zaferiyle, beşeri işlerin «piyasanın otomatizmine» yada yönetticilerin bencilliğine terkedilmesi arasındaki mesafe aşılmalıdır. Üçüncü sanayi devriminin serbest bıraktığı üretken güçlerin evrensel tahrip kuvvetleri haline gelmemesi için, bu güçler bir **iktisadi gelişme planı** uygulanarak yatıştırılmalı, evcilleştirilmeli ve medenileştirilmelidir. Bu güçler, beşeri işlerin bilinçli bir şekilde gerçekleştirilmesi, yani sosyalist bir toplumun kurulması sonucunu sağla-

(2) «Bir büyük büronun görünüşü bile, sıram sıram memurları ve bazı durumlarda, otomatik evrak taşıyıcısı ile, gitgide bir fabrikaya benzemektedir. Her fert, işin sadece bir kısmını yapmaktadır. Mesela bir hesap makinesi memurunun monoton işi, bir sürü dosyalama memurunun, sekreterin, muhasebecinin, v.s.'nin... bir o kadar monoton olan işleri görmelerine bağlıdır» [11].

malıdır[3]. Elektronik hesap makinaları planlama işlerini son derece kolaylaştırdığından, sosyalist toplum tekniğin bazı veçhelerinden zaten yararlanmaktadır.

■ Bir Geçiş Devresinin Zarureti

Sosyalist ekonomi, kâr peşinde koşmaya değil, ihtiyaçların tatmin edilmesine dayanan ekonomidir. Kapitalist üretim tarzının yer yüzünden kaldırılması halinde, politik fenomenlerin[4] zaruri kıldığı bir geçişin dışında, emtia üretimini ortadan kaldıran ve insanların üretici çabasını cari ihtiyaçların tatminine adapte eden bir ekonominin organizasyonuna hemen geçmenin tamamen mümkün olduğu görülür. Böylesine hızlı ve köklü bir değişikliğin tek şartı, **ihtiyaçların en basit ihtiyaçlara indirgenmesidir:** Yani insanlar karınlarını doyurmakla, basit bir şekilde giyinmekle, barınacak bir yere sahip olmakla, çocuklarını en basit okullara göndermekle ve makul sağlık hizmetlerinden yararlanmakla yetineceklerdir.

Bugün insanlığın emrinde bulunan üretken güçler, başka bir geçici birikim safhasını ve sanayide ayrıca bir ilerlemeyi gerektirmeksizin, bu ihtiyaçların tatmin edilmesini sağlarlar. Şüphesiz, mevcut üretken güçlerin çok büyük ölçüde yeniden dağılımını sağlamak, otomobil sanayiini bir traktör ve tarım makinaları sanayii haline getirmek, kimya sanayiini gübre üretimine ve ilaç üretimine yöneltmek, bilimsel araştırmayı beslenme, giyinme, konut ve sağlık problemlerine hasretmek ve dünya üretiminin büyük bir kısmını gelişmemiş ülkeler için kullanmak gerekecektir.

Mevcut üretken güçlerin, özellikle beslenme, konut, ve sağlık konusunda insanlığın en basit ihtiyaçlarını tat-

(3) «[Otomasyonun tehditlerine] cevap, gerçekte, alım-satım üzerine değil, beşeri değerler üzerine kurulmuş bir toplumdur. Bu topluma erişmek için bir miktar planlama gerekecektir» [13].

(4) «Sürtüşmeli geçiş devresi», kapitalizmden sosyalizme geçişin **müteferrik masraflarının** ve her sosyal devrimin geçici olarak yarattığı tahribatın ve parçalanmanın sonuçlarının toplum tarafından giderilmeye çalışıldığı devredir. **Oekonomik der Transformasyon periyode** adlı eserinde N. Buharin bu probleme ilginç bir bölüm ayırmıştır [14]. Ekonomik mekanizmaya yalnızca dışardan ithal edilmiş meseleler getiren - dış problemler - bu «sürtüşmeli geçiş devresinin» aksine, daha ilerde söz konusu olan, asıl geçiş devresi, dış ekonomik problemler getirir. Birinci durumda daralmış bir tekrar üretimden basit tekrar-üretime geçmek; ikinci durumda ise ortalama bir büyüme oranına dayanan genişletilmiş bir tekrar-üretimden büyüme oranının daha yüksek olduğu genişletilmiş tekrar-üretime geçmek söz konusudur.

min etmeye yettiği hususuna itiraz edilebilir ama, bu itiraz geçerli değildir. Bugün dünya kimya sanayiinin gübre üretimine hasredilen kısmı o kadar azdır ki, bu üretim, üretim kapasitesinde bir artış devrini gerektirmeksizin üç, dört yada beş misli artırılabilir. Beslenmeye gelince, bu konuda dünyanın en büyük uzmanlarından biri olan M.R. Salterin 1944'te hazırladığı tablo, maksimum potansiyel üretimi aşağıdaki şekilde göstermektedir. -milyon metrik ton olarak-:

	Savaş öncesi Üretimi	Fizyolojik optimuma göre 1960'da dünya ihtiyaçları	Mevcut araçlarla ekilen topraklarda maksimum potansiyel üretim	Ekili 400 milyon hektar toprakta maksimum potansiyel üretim
Hububat	300,4	363,5	360	753
Kök bitkiler	153,2	194	230	535,5
Şeker	30	33,6	34,5	178,1
Meyva ve sebze	156,3	411	211	470
Yağ ve zeytinyağı	15,2	20,4	18	70,9
Et	65,6	95,8	78,7	96,8
Süt	150,2	300	180,2	323,2 [15]

Gözönünde tutulan ürünler kategorisine göre, %20, %30 hatta %50 nisbetinde artırılabilecek olan üçüncü ve dördüncü sütunun, tarımsal üretkenlikte 1947'den beri meydana gelen muazzam artıştan dolayı yeniden gözden geçirilmesi gerektiğini hemen belirtelim.(5)

Fakat ihtiyaçlara göre, dağılım üzerine kurulmuş bir ekonominin böylesine «doğrudan doğruya» uygulanması - «sürtüşmeli geçişi» daima hesaba katarak - aşılması imkansız iki engelle karşılaşacaktır.

Önce, insanlığın ihmal edilemiyecek bir kısmı için, halihazırda tatmin edilen ihtiyaçlar bu basit ihtiyaçları bol

(5) Bu iyimser teşhisle ilgili birkaç noktayı belirtelim: Dünyadaki 350 milyon çiftçiden 250 milyonu henüz karasabanla çalışmaktadır. Daha ileri durumdaki 100 milyon köylüye sadece 10 milyon traktör düşmektedir. Otomobil sanayiinin bir traktör sanayii haline getirilmesi yılda 10 milyon traktör imal edilmesini sağlayacaktır. Öte yandan Profesör Baade, dünya gübre üretiminin, her ülkenin jeolojik ve klimatolojik şartları gözönünde tutulmak kaydıyla, halen ekilmiş bulunan toprakların optimum işletilmesi için gerekli miktarın ancak % 10'unu bulduğunu belirtmektedir. Bu da, 60 milyon ton potas ve azotlu gübre üretilmesini gerektirecektir [16].

Bugün dünya üretim kapasitesi bu rakamın ancak % 15 - 20'sini bulmaktadır. Fakat kimya sanayiinde bir dönüşüm ihtiyaç seviyesine hızla yanaşmayı mümkün kılacaktır.

bol aşmaktadır. Sanayice ilerlemiş ülkelerdeki halkların çoğunluğu sadece yiyip içmekle, giyinmekle, iyi kötü barınmakla, çocuklarına okuma yazmayı öğretmekle ve sağlıklarını korumaya çalışmakla hiçbir şekilde yetinmiyorlar. Emtia üretiminin ve tedavülünün yüzyıllardan beri genel bir şekilde yayılması, onların ufkunun bulundukları yerin yada doğdukları ülkenin dar sınırlarının ötesine aşmasını sağlamış ve insanoğlunun serbestçe gelişmesini, sınırsız imkanlarının ilk bilincine varmaktan başka birşey olmayan bir genelleşmeyi, onların ihtiyaçlarında yaratmıştır. Bu insanlar evlerini dekore etmek, çeşit çeşit elbiseler giymek, yorucu ev işlerinden kurtulmak, -ısınma, çamaşır yıkama gibi- eğlenmek, seyahat etmek, okuyup öğrenmek, hastalıklara karşı daha iyi korunmak, ömürlerini uzatmak, çocuklarını daha iyi yetiştirmek istiyorlar.

Aslında çok gerekli olan bu ihtiyaçlar -emtia sanayii, şüphesiz bunlara, sun'i ihtiyaçlar yada sun'i bir şekilde artırılmış ihtiyaçları da eklemiştir- en ileri kapitalist ülkelerde kısmen sağlanmıştır. Basit olmayan bu ihtiyaçların tatmin edilmesini sağlayan sanayi kollarının toptan kaldırılması, sanayileşmiş ülke halklarının büyük bir kısmının hayat seviyesinde bir azalmaya yol açacaktir. Bu, adeta bir sefalet sosyalizmi» olacak, para ile sağlanan ihtiyaçların yerini karne usulü ve çeşit bakımından sınırlı ürünler (mamuller) alacaktır.

Böylesine «bir sosyalizm» beşeri imkanların genel bir gelişmesini sağlamak şöyle dursun, bugünkü ileri kapitalist ülkelerde yaşayan ortalama vatandaştan daha basit ve daha az tatmin olmuş bir insan yaratacaktır.

Öte yandan, azgelişmiş ülke halkları da, Duessenbery'in gösterdiği gibi, «taklit ve gösterişin etkisi» sayesinde, çağdaş tekniğin yarattığı muazzam imkanların bilincine varmışlardır.[17] Onlar da ileri ülke halklarının medeniyet ve konfor seviyesine erişmek için can atıyorlar. Tıpkı sanayice gelişmiş ülkelerin halkları gibi, onlar da, bolluğun yerini kıt kanaat geçinmenin aldığı bir keşiş sosyalizmini kabul etmeyeceklerdir.

Demek ki, halihazır üretken güçler, bütün insanlığı modern konforla donatmaya, hiçbir şekilde elverişli değildir. Birleşmiş Milletler'in bir yayınına göre[18], ileri

sanayi ülkelerinde yaşayan halkların yararlandığı işlenmiş sınai mamullerin sadece **yarısını** bile gelişmemiş ülke halklarının emrine tahsis etmek için, 1926-29 yıllarında işlenmiş sanayi mamullerinin yıllık ihracatını 16 misli artırmak, yani bu devirdeki dünya ticaretinin toplam hacmini **üç misli** artırmak gerekecekti. Birleşmiş Milletler'in bir araştırması bu teşhisi doğrulamaktadır.[19]

Demek ki yeryüzündeki bütün halklara sınai mamulleri bol bir şekilde sağlamak için, üretken güçlerde yeni ve büyük bir yayılma (inkişaf) gerektir. Bu yayılma şüphesiz, bugünkü sınai üretimin, üç misli değilse bile, hiç olmazsa iki misli artırılmasını gerektirmekte, ve kapitalizmle sosyalizm arasında bir geçiş devresini, sosyalist birikim devresini zaruri kılmaktadır. Bu devre boyunca büyük üretim ve mübadele araçlarının sosyalizasyonu ekonominin dünya ölçüsünde planlanması sayesinde mallarını ve hizmetlerini üyelerinin bütün ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde dağıtan bir ekonomiyi mümkün kılan bir gelişme derecesi üretken güçlerde (mekanik ve beşeri üretken güçler, bu da özellikle muazzam bir eğitim çabasını gerektirir) sağlanabilir.

Nihayet, az gelişmiş ülkelerin düşük hayat seviyesini geniş ölçüde aşan sanayileşmiş kapitalist ülkelerin bugünkü medeniyet ve konfor seviyesi ideal olmaktan çok uzaktır. Bu ülkelerde israf ve lüzumsuz lüks kol gezdiği ve beslenme ve konut bakımından en zengin ülkelerdeki ideal fizyolojik normlara yaklaşıldığı halde, şehircilik, konut, özel ve birlikte (müşterek) ulaştırım, orta ve yüksek öğrenim, sağlık bakımı -herşeyden önce koruyucu hekimlik- bilimsel araştırma, artistik gelişme, halk turizminin organizasyonu, kitapların ve fikirlerin genellikle yayınlanması, henüz çok yetersizdir ve bu alanlarda büyük bir boşluk göze çarpmaktadır.(6) Birkaç örnek verelim:

(6) Sovyet iktisatçısı P. Mstislavski'nin bu konudaki tahminleri şöyledir:

	Nüfus başına yıllık tüketim		
	İdeal rasyonel normlar	A.B.D.	Büyük Britanya
Et - Kg -	73 - 91	73,7	48,3
Balık - Kg -	7 - 16	5,1	10,4
Süt - Kg -	292 - 585	240	209
Şeker - Kg -	27 - 33	45,3	38,1
Yumurta - Adet -	175 - 370	392	227
Pamuklu kumaşlar - metre -	50 - 57	54,3	25,6
Yünlü kumaşlar - metre kare -	4,9 - 7,2	2,7	5,6

- 1954 yılında İsveç'te ve Norveç'te konutların %30'unda, Fransa'daki konutların %41'inde ve İtalya'daki konutların %65'inde akarsu yoktur.

- Aynı yıl içinde Büyük Britanya'daki konutların %38'inde, İsviçre'dekilerin %30'unda, Almanya'daki konutların %57'sinde, İsveç ve Hollanda'daki konutların %70'inde ve bütün Avrupa ülkelerindeki konutların %80 ila 95'inde banyo yoktur.[21] Büyük Britanya'da 850 bin, Belçika'da 200 bin, Birleşik Devletler'de 13 milyon gecekondu vardır. Normal ve konforlu diye kabul edilen konutlar bile, şehirlerin, şehircilik açısından rasyonel bir şekilde yeniden imar edilmesi çerçevesi içinde, tekrar ele alınmalıdır.

- 1950'ye doğru Fransa'da ve İtalya'da yılda bin kişiye düşen kitap miktarı İskandinav ülkelerindekinin %50'si, Almanya'dakinin %35'i ve Birleşik Devletler'dekinin %14'ü idi.

- 1955 yıllarına doğru batı ülkelerinin çoğunda orta öğrenim gören işçi asıllı öğrencilerin sayısı orta sınıflara mensup öğrencilerin %50'sidir. İşçi sınıfının faal nüfusun %50'sini, hatta daha fazlasını teşkil ettiği ülkelerde işçi asıllı üniversite öğrencilerinin sayısı nadiren %10'u geçmektedir. Crocther Report'a yöre, Büyük Britanya'daki çocukların %70'i (!), 15 yaşında öğrenimi tamamen bırakmaktadırlar.

- Aynı yıllara doğru, sosyal sigortaya rağmen, özellikle Büyük Britanya ve Fransa'da, burjuva ailelerindekine oranla kalifiye işçi ailelerinde çocukların ölüm nisbeti **iki misli,** kalifiye olmayan işçilerde de **üç mislidir.**

- 1957'de Batı Avrupa'daki ailelerin 1/3'ü ila 2/5'i nin henüz radyoları yoktur. Ailelerin sadece %10'u ile %20'sinin bir çamaşır makinası yada bir buzdolabı vardır.[22]

- Nihayet, dünyanın en zengin ülkesi olan Birleşik Devletlerde bile 65 yaşını geçmiş kimselerin %60'a yakın bir kısmı 1958'deki tahminlere göre, yılda 1000 dolardan daha az bir para ile yaşamak zorundadır.[23]

Bugün bilimin ve tekniğin mümkün kıldığı optimum

Rasyonel tüketim normları bir yandan çeşitli klimatolojik ihtiyaçlar, öte yandan farklı ikame ürünler arasındaki karşılıklı telafi gözönünde tutularak Sovyet Bilimler Akademesi tarafından hazırlanmıştır [20].

hayat seviyesini bütün insanlar için gerçekleştirmek amacıyla Avrupa'da bile muazzam bir üretici çaba sarfedilmesi gerekmektedir. Kapitalizmle sosyalizm arasındaki geçiş devresi bu çabanın gerçekleştirilmesini sağlayacaktır.

■ Milletlerarası Bir Sosyalist Birikimin Kaynakları

Geçiş devresinin temel problemini; sosyalist birikim problemini halletmek için ideal ortam (çerçeve) dünya ekonomisidir. Gerçekte sosyalist ekonomi, dünya çapındaki işbölümünün avantajlarından bu ortam içinde azami derecede yararlanabilecektir. Tabii, sosyalist ekonomi, bu iş bölümünü değişmez bir veri olarak ele almaksızın ve bunu, azgelişmiş ülkeler sanayileştikçe, değiştirerek, fakat sanayide, madencilikte ve tarımda (canlı ve cansız) emekten mümkün olduğu kadar tasarruf edilmesini sağlayan işbölümünü belirleyerek bu yararlanmayı gerçekleştirecektir. Kaynakların dünya ölçüsünde yeniden dağılımı işlemi, hiçbir halk için tüketimde herhangi bir fedakarlığı gerektirmeksizin, bu ortam içinde sağlanabilir. Dünya ölçüsündeki birikim ritmi, her şeyden önce, azgelişmiş ülkelerin sanayileşme ritmi, bu yeniden dağılım sayesinde, son derece artırılabilecektir. Hem de, buna paralel olarak bütün halkların hayat seviyesinde meydana gelecek bir artışa rağmen.

Bu, ilk bakışta, çelişik gibi görünmektedir. Hem birikim ritmini, hem de dünya tüketiminin gerçek hacmini aynı zamanda artırmak nasıl mümkün olabilir? Bu sır, en önemli kısmının, yani silahlanma masraflarının birkaç yıldan beri gerçekte, **yılda** 120 milyar doları bulduğu **üretken olmayan muazzam bir tüketim fonunun mevcudiyetiyle açıklanır.**(7)

Demek ki, sanayileşmemiş ülkelerin hızla sanayileşmesi için gerekli sermaye çeşitli yazarlar tarafından hesaplanmıştır. Birleşmiş Milletler'in bir yayını, bütün Asya kıtasını, fert başına düşen ürün miktarı bakımından ikinci

(7) 1962 - 63 ve 64 yıllarında sadece NATO üyesi devletlerin askeri masrafları sırasıyla, 71,7; 73,7 ve 76 milyar dolara yükselmiştir. Buna VARSOVA Paktı üyesi ülkelerin harcadıkları 20 milyar dolarla, Çin Halk Cumhuriyetinin harcadığı dört milyar doları da ilave etmek gerekir. Dünyanın diğer ülkeleri de silahlanmaya 20 milyar dolar sarfetmişlerdir.

dünya savaşı arifesinde Japonya'da erişilen seviyeye eşit bir duruma getirmeyi sağlayacak yatırımları 2500 milyar dolar olarak tahmin etmektedir.[24] Bu da, sadece yılda yüz milyar dolarlık 25 ödemeyi (yatırımı) temsil etmektedir. Böylece yaratılacak olan dev sanayi, bu geliri on yıllık bir zaman içerisinde iki misline çıkarmak için gerekli kaynakları kendiliğinden sağlayacaktır. Latin Amerika'nın ve Afrika'nın nüfusu gözönünde tutulursa azgelişmiş bütün insanlığın «gözyaşlarına boğulmadan sanayileşmesi» için gerekli fonların 3000 milyar doları bulacağı tahmin edilebilir.(8) Silahlanma için israf edilen bugünkü kaynakları otuz yada kırk yıl boyunca «üçüncü dünyanın» sanayileşmesine hasretmekle, «dünyanın bir numaralı problemi» yirminci yüzyıl sona ermeden önce halledilebilecektir.

A. Bonne, biraz daha iyimser tahminlerde bulunmaktadır. Geliri %250 artırmak ve Asya'da tarımda istihdam edilen faal nüfusu %80'den %15'e indirmek için 15 yıl boyunca 170 milyar doların gerekli olduğunu belirtir. Fakat bu alana 170 milyar değil de 850 milyar dolar yatırılacak olursa, gelir, ilk seviyenin on mislinden daha fazla olacak ve tarımda istihdam edilen nüfus yarı yarıya azaltılacaktır. Bonne, geliri %2 artırmak ve gelişmemiş ülkelerdeki nüfusun %1'ini sanayi alanına aktarmak için gerekli kaynakların yılda 19 milyar doları bulacağını tahmin eden ve Birleşmiş Milletler Teşkilatınca yayınlanan bir kaynağı zikretmektedir.[26]. Bu rakamları beşle çarparsak yılda %10'luk bir büyüme oranını elde ederiz, bu da 30-35 yıl sonra 15 misli artan toplam

(8) Bu rakam aşağıdaki hesaplama ile yeniden gözden geçirilmelidir: Halen azgelişmiş bölgelerdeki insanların 1,4 milyarının gelirlerini, Tinbergen, 130 milyar dolar olarak hesaplamaktadır. Paul G. Hoffmann'a göre, yılda 7 milyarlık bir yardım, nüfus başına gelirin yılda % 2 artmasını sağlayacaktır [25]. Demek ki, 70 milyar dolarlık bir yardım nüfus başına düşen bu geliri yılda % 20 artıracaktır. Bu bölgelerdeki nüfusun 40 yılda 1,4 milyardan 3,1 milyara yükseleceği hesaplanmıştır. Aynı zamanda, bu ülkelerin halen % 5 - 6 olan iç-tasarruf oranı, 10 yıl sonra % 8 - 10'a; 20 yıl sonra % 15'e; 25 yıl sonra da % 18 - 20'ye yükselecektir. 3 Dolarlık bir yatırımın geliri bir dolar artırdığı varsayılırsa, halen nüfus başına düşen 100 dolarlık gelir 10 yıl sonra 220 doları; 15 yıl sonra 315 doları, 20 yıl sonra 375 doları 25 yıl sonra 425 doları, 30 yıl sonra 510 doları, 35 yıl sonra 620 doları, 40 yıl sonra 800 doları bulacaktır ki, bu rakam halen Büyük Britanya'da nüfus başına düşen gelire eşit demektir. 27 nci yıldan itibaren iç tasarruf etkisinin dış yardımın etkisini aşacağını belirtelim.

bir geliri verir, yani yukarda erişilen aynı sonuç sağlanmış olur.

Beşeri problemlerin -törelerde ve alışkanlıklardaki değişikliklerin; makul ve şehirleşmeye adapte olmanın; eğitim, öğretim, teknik bilgi ve mesleki formasyonun- bu süreci büyük ölçüde geciktireceğini biliyoruz. Fakat meselenin maddi yönünün yirminci yüzyıl sona ermeden önce teorik bakımdan tasavvur edilebilir bir hale gelmesi bile, insanların ve milletlerin davranışlarında hakiki bir devrime yolaçacaktır.

Bu hal çaresinin üstünlüğü özellikle şu olguda kendini gösterir: Sanayice ileri ülkelerde bu muazzam çaba, halkların üretiminde hiçbir kısıtlamaya yolaçmayacağı gibi, ekonomik yayılmada da herhangi bir yavaşlamaya meydan vermeyecektir. Sınai yapının kendisi esas itibariyle değişmeyecektir. Dünya ölçüsünde bir ekonomik gelişme planı çerçevesi içinde silah fabrikalarını, donatım malları, inşaat malzemeleri, haberleşme ve ulaştırma araçları imal eder hale getirmek ve profesörlerin, teknik öğretmenlerin, mühendislerin, doktorların, psikologların yetişmesini finanse etmek; ve subay, pilot, füze yapıcısı, lojistik uzmanları, yada silahlı kuvvetlerdeki «Welfare» servisinde çalışan teknisyenlere son vermek söz konusu olacaktır.

Milli ekonomik planlamanın ve ileri sanayi ülkelerinde kapitalist rejimin ortadan kaldırılmasının sağlayacağı bütün avantajlar, bu andan itibaren, sadece bu ülke halklarının istifadesine sunulacak ve onların hayat seviyelerinde ileriye doğru yeni bir sıçrama yapmalarını sağlayacaktır.

Dünya ölçüsünde böyle bir ekonomik gelişme planının hazırlanması -insanlığın bir numaralı görevi-, ayrıca gelişmemiş ülkelerin çağdaş tekniği en ileri şekliyle elde etmelerini sağlayacak ve onların, kapitalist Batı'nın yada Sovyetler Birliği'nin sanayileşme boyunca geçirdiği safhalardan geçmelerini önleyecektir. Bugün en ileri memleketlerin kudretini aşan dev tasarılar -sahranın ekime elverişli hale getirilmesi; Amazon cengelinin kökten değiştirilmesi; Si-Kiang'ın meskun hale getirilmesi ve sanayileşmesi; yıldızlar arası seferlerin düzenlenmesi- bü-

tün insanların refahını artırmak amacıyla, insan soyunun müşterek çabası sonunda gerçekleştirilebilecektir. Milli devletin bekasının gerektirdiği muazzam israflar -sadece askeri masraflar ve gümrük masrafları değil, daha uzun bir süre mükemmel bir şekilde çalışabilecek bir milyondan fazla arabanın her yıl hurda haline gelmesine yolaçan ihracat yasağının doğurduğu ticari masraflar- bir anda önlenmiş olacaktır.

■ Sanayileşmiş Ülkelerde Sosyalist Birikimin Kaynakları

Geçiş devresi problemlerinin çözümü, üretken güçlerde yeni bir hamleyi gerektirir. Sanayice gelişmiş ülkelerde bu hamle, hiç şüphe yok ki, kitlelerin hayat seviyesinde bir azalmaya meydan vermeden gerçekleşebilir. Aksine bu hamle bu seviyenin hızla yükselmesiyle atbaşı gider. Bu amaçla, kapitalist ekonominin gerektirdiği ve sosyalist bir planlamanın bertaraf edebileceği muazzam israfın bir envanterini çıkarmak yeter (gerekir.)(9)

Daha hızlı bir ekonomik büyüme için gerekli munzam birikim fonunun ve halkın refahında paralel bir artış sağlamak için gerekli munzam tüketim fonunun başlıca kaynağını burada aramak gerekir.

Bundan dolayı, sosyalist birikimin başlıca kaynakları şunlardır:

1) **Mevcut üretken güçlerin sürekli tam istihdamı:** Kapitalist üretim tarzı içinde mevcut üretken güçler -herşeyden önce de işçiler ve donatım- devrî dalgalanmalardan dolayı periyodik olarak önemli bir noksan - istihdama uğrar. Leon Henderson, 1929'daki seviyeye oranla, insanların ve makinaların noksan - istihdamından dolayı 1930-40 devresi boyunca Amerikan halkının uğradığı kaybın 300 milyar dolar gibi muazzam bir ra-

(9) Özel teşebbüsün bütün müteferrik masrafları ile ilgili ilginç bir tahlil K. William Kapp tarafından yapılmıştır. Bakınız: **The social costs of private enterprise** — 1950 Harvard University Press, sahife 287 — Kapp, topluluğun halen yüklendiği ve azaltılması yada önlenmesi mümkün bir seri masrafı, mesela havanın ve suların kirlenmesinden, tabii kaynakların israf edilmesinden, iş kazalarının, meslek hastalıklarının çoğalmasından doğan masrafları ortaya koymaktadır.

kama yükseldiğini hesaplamıştır.[27] Normal büyümeden dolayı uğranılan ve 7,5-9 milyar doları bulan zarar gözönünde tutulmazsa, sadece 1949'daki gerileme bile, milli hasılada 16,5 milyar dolarlık bir azalmaya yolaçmıştır. 1957-1958'deki iktisadi gerilemeden ve bu iki yıl boyunca normal büyüme ritminin durmasından dolayı Amerikan halkının uğradığı zarar 50 milyar dolar kadardır.

Ayrıca; şu hususu da gözönünde tutmak gerekir ki, yüksek konjonktür yıllarında bile insanların ve alet - makinaların noksan istihdamı büyük boyutlara ulaşmıştır. Amerikan Devleti'nin önemli kişilerinden İsadore Lubin, 1929 «boom» unda alet makinalardaki noksan-istihdamın %20 olduğunu hesaplamıştır.[28] 1954 - 1957 yüksek konjonktür[10] devresi boyunca bazı sınai sektörlerdeki kullanılmamış üretim kapasitesinin genişliğine (büyüklüğüne) daha önce işaret etmiştik. 1959'da 4 milyon Amerikalının işsiz kalması sonunda Amerikan halkı yılda 16-20 milyar tutarında bir kayba uğramıştır. 1955'te ve 1956'da, ki bu yıllar yüksek konjonktör yıllarıdır, demir-çelik sanayii kapasitesinin ancak %83'ü (1955'de) ve %80'i (1956'da) ile çalışmıştır.

Nihayet, mevcut kaynakların noksan - istihdamının bir başka şeklini de belirtmek gerekir: Bu kaynakların aşırı stoklar şeklinde -açık yada gizli- iddiharı, büyük kumpanyaların özel mali uygulamaları sonunda gizli kalmış olan birikim fonlarının iddiharı[11] v.s. Halihazır duruma göre, mevcut üretken güçlerin tam istihdamı, şüphesiz Amerika'da nüfus başına düşen geliri %20 artıracak, yani üretici yatırım fonunu ve ekonominin büyüme oranını iki misline çıkaracak ve aynı zamanda da orta halli ailelerin tüketiminde önemlice bir artış sağlayacaktır.

2 — **Aşırı lüks sarfiyatın önlenmesi:** Kuznets'e göre, en yüksek gelir beyanında bulunan Amerikalı vergi mükelleflerinin %5'i -2,5 milyon kişi- 1948'de milli gelirin %18'ini, yani toplam olarak 40 milyar doları ele geçirmiştir.[29] Bu gruplar içinde vergi kaçırmanın sadece %20 olduğu kabul edilse bile -uzmanların söylediklerin-

(10) XIV. bölüme, «Aşırı kapitalizasyon» arabaşlığına bakınız.
(11) XIV. bölüme, «Aşırı kapitalizasyon» arabaşlığına bakınız.

den daha düşük bir nisbettir bu[30]- 50 milyar dolarlık efektif bir gelir, yani aile başına 20 bin dolar elde edilir. Oysa bu aynı yıl içinde Birleşik Devletler'deki vergi mükelleflerinin ortalama geliri 4200 dolardı. Bu, ortalama masrafların üç misli tutan herşey lüzumsuz bir lüks olarak kabul edilirse, 22 milyar dolarlık bir tasarruf sağlamak imkanı ortaya çıkar. İsrafın sadece ortalama gelirin dört misli olduğu kabul edilirse, tasarruf edilecek miktarın sekiz milyar doları bulduğu görülür. Burada orta sınıfların üst tabakalarında da meydana gelen israf harcamaları sözkonusudur sadece.

Bu rakamın karşılığı, sosyalist milletin lüzumsuz ve israf edilmiş gözü ile bakacağı emtia ve hizmetlerdir. Sağduyu sahibi hiçbir insan, bilimsel ve tıbbi araştırmalar, kanserle mücadele ve üniversite öğrenimi için değil de, müşterek bahis, kumar ve içki için bir milletin daha çok israf eder bir durumda olmasını normal diye kabul edemez. Oysa Büyük Britanya'da ve Birleşik Devletler'de bugün böyle bir durum vardır. Lüks masrafların, israfın, yada hakikaten zararlı harcamaların ortadan kaldırılması bile, Batı dünyasında faydalı genel tüketim için, herşeyden önce de eğitim, sağlık, ve tabii kaynakların korunması için yapılan harcamaların iki misline çıkmasını sağlayacaktır.

3 — **Dağılım masraflarının kısıtlanması:** Dağılım masraflarının artışı kısmen, sosyalist bir toplumun bile tamamen ortadan kaldıramıyacağı teknik sebeplere dayanır. Fakat bu artış, aynı zamanda altıncı bölümde de göstermiş olduğumuz gibi, çağdaş kapitalist ekonominin özel mahiyetinden ileri gelen **satış masraflarının** gittikçe önemli bir kısmını da ihtiva eder. Dağılım şebekesinin entansif rasyonalizasyonu, lüzumsuz bütün aracıların ortadan kaldırılması, satış yerlerinin tüketicilerin menfaatine uygun bir şekilde sınırlandırılması, reklam hacminin önemli ölçüde azaltılması ve stoklamanın, kâr için yapılan satışın ve üretimin seyrine göre değil de objektif kurallara göre organizasyonu, yani bütün bunlar, bugün Birleşik Devletler'de emtianın perakende fiyatının %50'sine yakın bir kısmını bulan dağılım masraflarının yarı yarıya azaltılmasını sağlayabilecektir.

4 — **Sanayinin rasyonel bir şekilde organizasyonu:** Tam istihdam şartları içinde çalıştığı zaman bile hür (serbest) teşebbüs sistemi önemli israfları gerektirir. Bunun birkaç veçhesini sayalım:

Özel ihtira beratları (bröveler) ve işletme sırrı sistemi, birçok alanlarda, bilhassa iş tezgahları sektöründe standardizasyonu ve üretimi geriletmektedir. -Profesör Seymour Melman'ın O.E.C.E. hesabına yaptığı incelemeye bakınız-; büyük tekel tesisleri tamamen amorti edilmediği sürece[31], kâr elde etmek yüzünden, devrim yaratacak teknik buluşların uygulanması gecikir; tekel sistemi irrasyonel yatırımları gerektirir.[32] Bütün işletmeler arasında koordinasyonun ve işbirliğinin olmayışı teknik ilerlemenin eşitsiz bir şekilde dağılımına yolaçar: Modern makinalar geliştirildikten sonra bile eski makinaların imalatı, hatta yeniden tesisi devam eder. İşletmelerin yada sanayilerin çöküşü birden bire gerçekleşir ve kaynakların yada değerlerin tahribini gerektirir; yatırımlar bütün ekonominin **global** rantabilitesi kriterine göre değil de her işletmenin **ferdi** rantabilitesi kriterine göre yapılır.

5 — **İşçilerin yaratıcı enerjisinin serbest hale geçirilmesi:** Kapitalist sanayide işçi, kendini son derece karmaşık üretim sürecinin cansız bir parçası gibi hisseder. Bununla beraber işletmesinin yönetiminde doğrudan doğruya yada dolaysız bir sorumluluk yüklenmiş bu aynı işçi, üretimdeki her artışın ve üretilmiş emtianın maliyet fiyatındaki her azalmanın kendi hayat seviyesinde ve içinde yaşadığı mahalli topluluğun hayat seviyesinde otomatikman bir artış sağlayacağının bilincine tecrübeyle varırsa, muazzam bir icat kabiliyeti ve hüner gösterecektir.

Nihayet, yeni bir üretim tekniği, kapitalizmde ancak kârı artırdığı zaman uygulandığı halde, planlı bir ekonomide canlı emekten bir tasarruf sağlar sağlamaz uygulanır.

Sosyalist bir ekonominin bu başlıca 5 kaynaktan sağlayacağı munzam kaynakların tümünü rakam rakam sıralamak imkansızdır. Şüphesiz, bunlar, bu ülkeleri temel tüketim mallarında, yarı-dayanıklı ve dayanıklı tüketim mallarında bir bolluk seviyesine yaklaştıracak olan hızlı bir büyüme sürecine yolaçacaktır.

Mesela: Batı Avrupa ekonomisinin yıllık büyüme oranı ortalama %5'ten ortalama olarak %10'a yükseldiği takdirde, 10 yıla kalmadan Amerikan vatandaşının bugünkü hayat seviyesi aşılmış olacaktır. Birleşik Devletler'deki yıllık büyüme oranını %3'ten %7'ye çıkarmak suretiyle bu ülke halkının kendi hayat seviyesini 10 yıl içerisinde iki misli yükseltmek mümkün olabilecektir. Bir seri temel ihtiyaçlar karşılandığına göre, kaynaklardaki her artış tatminsizliğin henüz çok geniş olduğu daha az sayıdaki birçok ihtiyaçta yansır. Bolluk ve emtia ekonomisinin ortadan silinmesi hızla yaklaşacaktır.(12)

■ Azgelişmiş Ülkelerde Sosyalist Birikimin Kaynakları:

Sanayice gelişmiş dünyanın büyük bir yardımı olmaksızın azgelişmiş bir ülkede geçiş devresi problemlerini halletmek son derece daha güçtür. Ve Sovyetler Birliği'nin 1917'den 1953'e kadarki tarihinde görülen dramatik tercihleri gerektirir. Şüphesiz bugün kurtuluş mücadelesi veren «üçüncü dünyanın», sanayi ülkeleri üzerindeki etkisi ve aynı zamanda kapitalist olmayan ve sanayice gelişmiş ülkelerin mevcudiyeti gözönünde tutulursa meselenin aynı nitelik içinde görülmesi pek az muhtemeldir. Bununla beraber, azgelişmiş ülkelerde sosyalist birikim probleminin genel çerçevesi ortaya konmuştur.

Azgelişmiş ülkelerin «yoksulluğun kısır bir döngüsü» içinde olduğundan sık sık sözedilmektedir: Azgelişmiş ülkeler yoksul oldukları için yüksek bir yatırım fonu elde edemeyecekler, milli gelirlerinin %5-6'sından daha fazlasını yatırım alanlarında kullanamadıkları için azgelişmiş ülkeler olarak kalacaklardır.[33] Çeşitli yazarlar, bu arada Paul A. Baran, bu hükmün aldatıcı - yanıltıcı olduğunu göstermiştir.[34] Bu hüküm, üretici birikim fonuyla, Baran'ın bu ülkelerin «potansiyel fazlası» dediği şeyin birbirine karıştırılmasına dayanmaktadır. Gerçekte, sosyal artık-ürün kavramı söz konusudur. Bazı iktisatçıların ileri sürdüklerinin aksine, sosyal artık-ürün brüt milli hasılanın sanayileşmiş ülkelerdeki brüt milli hasıla-

(12) 17. bölüme bakınız: «Sosyalist Ekonomi» bölümüne bakınız.

ya oranla daha az değil daha yüksek bir kısmıdır. **Azgelişmiş ülkelerin yoksulluğu, bu artık-ürünün yetersizliğinden değil,** bunun ekonomik büyüme açısından, **kötü bir şekilde kullanılmasından ileri gelir.**

Azgelişmiş ülkelerdeki sosyal artık-ürünün, Baran'a göre, üretici birikim -yatırım- fonu için pratik bakımdan kaybolmuş bulunan kısımlarını şöylece sıralayabiliriz:

1 — Toprak sahiplerinin ele geçirdiği tarımsal artık-ürün: Bunun büyük kısmı üretici olmayan bir şekilde harcanmıştır (Côte d'Azur'de yaşayan yada Avrupa gazinolarından çıkmayan Mısır'lı paşalar ile İran'lı aristokratlar) yada iddihar edilmiştir. (Hindistandaki muazzam altın iddiharı)

2 — Kırlık bölgelerde yaşayan tefecilerin ve tüccarların tarımsal artık-değerden ele geçirdikleri kısım. Bu da, genellikle toprak satınalmak için (yani arsa ve rant fiyatlarında sadece suni bir yükselmeye yolaçar), tefeci yada tüccar sermayesinin artırılması için, iddihar için yada lüks tüketim için kullanılır.

3 — Sosyal artık-ürünün yabancı şirketler tarafından ihraç edilen kısmı. Bazı sömürge ülkelerinde bu çok yüksek bir yekun tutmaktadır.[13]

4 — Sosyal artık-ürünün **lumpenburjuvazi** ve devlet bürokrasisi tarafından yani irtikap, sefahat, cinayet yoluyla ele geçirilen (ve üretici olmayan tüketimde kullanılan kısmı) batıda bazan çok büyük bir boyuta erişebilmektedir.[14]

Çeşitli azgelişmiş ülkelerde tarımsal artık-ürünün, tarımsal ürünün %30-35'ine yükseldiği ve bunun çoğu zaman milli hasılanın %50'sini aştığı gözönünde tutulursa, bir tarım reformunun ve tarımsal artık-ürünün bir kısmının devlet tarafından temerküzünün hızlı bir sanayileşme için yaratacağı muazzam kaynaklar kendiliğinden ortaya çıkar. Bonne, Mısır'da milli gelir içinde tarım rantının %20 olduğunu belirtir.[35]

Bütün bu yukarıda sıraladıklarımız, geçiş devresine

(13) 13. bölüme bakınız.

(14) 19 Mart 1960 tarihli «Le Monde» gazetesine göre, Batista'nın diktatörlüğü zamanında Havana'nın bazı mahalleleri aynasızlar, muhabbet tellalları ve lotaryacılar tarafından, yani siyasi «boss»lar tarafından kontrol ediliyordu. Bu **lümpenburjuvazinin** «işhacmi», yılda milyonlarca lirayı buluyordu. Saygon, İskenderiye, Hong-Kong ve Rio'da da buna benzer durumlar mevcuttur (yada mevcut idi).

yaklaşmış ve sosyalist birikimi sağlamak işine kalkışmış azgelişmiş bir ülkenin milli hasılasıyla ilgilidir sadece. Fakat bu gerçek artık-ürünün yanısıra, azgelişmiş ülkelerin çoğunun harekete geçirebileceği muazzam bir **potansiyel artık-ürün;** kırlık bölgelerde (köylerde) noksan-istihdamdan dolayı kullanılmamış emek potansiyeli vardır.(15)

Problemin bu temel veçhesine sistemli bir şekilde ilk defa Ragnar Nurkse dikkati çekmişti. Nüfus yoğunluğunun fazla olduğu azgelişmiş ülkelerdeki tarım emekçileri kitlesinin yıl içinde haftada sadece birkaç gün çalıştığı gözönünde tutulursa, bu kitlenin haftada muntazaman 5 yada 6 gün istihdam edildiği takdirde milli topluluğun yararlanacağı muazzam bir ürün ve hizmet kitlesi sağlayabileceğini açıkça kabul edebiliriz.[36]

Şüphesiz, meseleyi basitleştirmekten kaçınmak gerekir. Herşeyden önce bu artan üretimin büyük bir kısmı, özellikle küçük bir köy sanayiinde rantabl bir şekilde kullanılmasını sağlayacak iş aletlerinin olmayışından dolayı, tarımsal üretim şeklinde görünecektir.(16) Artan bu tarım üretiminin önemli bir kısmı bizzat üreticiler tarafından tüketilecektir. Bu da özellikle onların hayat seviyesini yükseltmenin en emin yolu olacaktır. Bu köylülerin halen yararlandıkları geçim imkanlarının pek az üretici bir çalışmayı çok yavaş bir ritmle sağladığı gözönünde tutulursa, köylülerin tüketimindeki bu artış, aslında fizyolojik bir zaruret olarak görünecektir.

Öte yandan, binlerce köylünün, geleneksel alışkanlıklarını altüst edecek olan düzenli bir çalışma için seferber edilmesi, harekete getirici siyasi bir gücün ve -yadasosyal bir gücün, köylüleri **gönül rızasıyla** çalıştırabilecek bir gücün, mevcudiyetini gerektirir. Bu seferberliği cebri **bir çalışma sistemi** haline getirmek için yapılacak her teşebbüs, verimde hemen bir azalmaya yolaçacak ve eko-

(15) 13. bölüme bakınız.

(16) Profesör Bonne'nin belirttiğine göre sulanmış bir hektarlık arazi sulanmamış bir hektarlık araziye oranla beş misli emeği gerektirir. Hindistan'ın sulamalı tarım yapılan bölgelerinde köylüler ortalama olarak yılda 280 gün çalışmakta, buna karşılık sulamanın olmadığı bölgelerde 114 - 118 gün çalışılmaktadır. Çin'de komün hareketinden önce durum aynıydı (37). Ekilebilir toprakların büyük bir kısmı Çin'de ve Hindistan'da henüz sulanmadığı için - Çin'de % 55, Hindistan'da % 85 - üretimi ve hayat seviyesini artırma imkanları çok daha fazladır.

nomik büyüme açısından bir israf olarak görünecektir.(*)

Nihayet, tarımsal üretimi artırma imkanları sonsuz değildir (ekilebilir toprakların yüzölçümünün sınırlı oluşu, iş aletlerinden ve gübrelerden sınırlı bir şekilde yararlanılması, yeni çalışma aletleri olmaksızın teknikte büyük değişiklikler yapmanın imkansızlığı v.s.) Bundan dolayı da, tarımdaki işgücü kitlesinin tam istihdamı, bu kitlenin, kısmen alt yapı çalışmaları, (yollar, kanallar, demiryolları) ve modern sanayide istihdamını sağlıyacak [gerekli] donanım yoksa, inşaat alanında istihdamı için seferber edilmesini zaruri kılmaktadır.

Bu son ihtimalden dolayıdır ki, bu seferberliğin seve seve ve bir coşku içinde devam etmesini sağlamak, Çin komünleri misalinin de gösterdiği gibi, son derece güç olacaktır. Problemin halledilmesi köy topluluklarının hayat seviyesinin doğrudan doğruya yükseltilmesini sağlayan çalışmalara öncelik verilmesine bağlıdır. Mesela köy evlerinin, okulların, hastanelerin, revirlerin yapılması. Bu alanda özellikle Gine ve Küba'da büyük bir tecrübeye girişilmiştir.[39]

Azgelişmiş ülkelerde iktisadi büyüme aracı olarak kırlık bölgelerdeki emek müddetinin normalleştirilmesi, tarımda yapılacak sosyal bir devrime bağlıdır. Böyle bir devrim yoksa köylülerin seferber edilmesinin, cebri çalışmaya dönmesi kaçınılmazdır. Ayrıca, bir toprak sahipleri sınıfının mevcudiyeti de bunların sosyal artık-ürünün büyük bir kısmı yeniden ele geçirmelerine ve bunu potansiyel bir üretici birikim fonundan, kendilerinin üretici olmayan tüketici fonuna aktarmalarına yolaçar. Özel toprak mülkiyetinin bulunmadığı Ekvator Afrikası'nda bu tarım devrimi gerekli değildir. Bu ülkede gerekli olan şey, kabile topluluklarını, azçok kapitalist ekonomiye bağlanmış bulunan sömürgen şeflerin vesayetinden kurtaran sosyal bir devrimdir.

(*) Prof. Nurkse, işçileri işsizlerden daha iyi beslemenin fizyolojik zaruretini gözönünde tutmaktadır. Gene de, birikim fonlarının üreticilerin tüketimine «sızmasını» önlemek meselesi aklını kurcalamaktadır [38]. Nurkse, tüketimin artışıyla emeğin üretkenliğinin artışı arasındaki apaçık ilişkiyi anlamamış görünüyor.

■ Maksimum Birikim Oranı ve Optimum Birikim Oranı:

Şimdi geçiş devresinin temel problemine, yani optimum büyüme oranının belirlenmesi problemine yanaşıyoruz. Bu problem hem ekonomik veçhesi hem de sosyal veçhesi bakımından incelenmelidir. Zaten incelemenin de göstereceği gibi, genellikle kabul edilenin aksine, bu iki veçhenin irdelenmesi, çelişik sonuçlar yaratmaz. Çoğu yazarlar hızlı sanayileşme safhası boyunca Sovyet halkının düşük hayat seviyesinin, bu süreç hızlandırılmak istenseydi bile, «kaçınılmaz» olduğunu tekrarlamışlardır. Diğerleri ise bunu genelleştirmiştir: Bir ülkede büyüme oranındaki önemli her artış, ancak hayat seviyesinin azaltılmasıyla mümkündür. Daha önce de bu çeşit basit sonuçları tekrar tekrar belirtmiştik. Bu görüşlerin hepsi de bir kaynağa: ister kapitalist toplumda ister kapitalist toplumdan sosyalizme geçiş devresindeki bir toplumda olsun, milli hasılanın -milli gelirin- dağılımı hakkında beslenen yanlış bir anlayışa dayanmaktadır.

Cari görüş, bu geliri iki kısma ayırmaktadır: Cari tüketim fonu ve birikim fonu[17]. Birikim fonu ancak cari tüketim fonunu azaltarak artabilir. Oysa birikim fonu müstakbel tüketimin artmasını sağlar. Böylece geçiş devresindeki üreticiler, doğrudan doğruya artmış bir tüketim ile, daha hızlı bir ekonomik büyüme -artan müstakbel bir tüketim- arasında, kaçınılmaz olarak, bir seçme yapmak zorunda kalacaklardır. Büyüme ritmi arttıkça tüketicilerin katlanmak zorunda oldukları fedakarlıklar da artacaktır.

Bu düşünüş iki sebepten dolayı yanlıştır:

Önce cari geliri, üreticilerin tüketimi ve iktisadi büyümeyi sağlamak için gerekli birikim fonu diye iki kısma ayırmak doğru değildir... Gerçekte cari hasıla üç kıs-

(17) Bu hata Keynes'in ortaya attığı bazı formüllerin yanlış bir şekilde yorumlanmasından dolayı daha da artmıştır. Keynes milli geliri tüketimin ve tasarrufun toplamı olarak tanımlar ve sonra da, tasarrufla yatırım arasında bir eşitlik kurar. Fakat bunun «tasarruf» = «yatırım» = «cari olarak tüketilmeyen herşey» anlamına geldiğini belirtir [41]. **Üreticilerin** tüketimi ile **üretici yatırımlar** arasındaki ilişkilerle ilgili bu safsatadan çıkarılacak her sonuç tabiatıyla geçersiz olacaktır. **Kapitalist rejimde** umulan kâr oranında bir yükselme - yani işçilerin milli gelir içindeki **nisbi payında** bir azalma - yatırımların önemli bir şekilde artmasının çoğu zaman bir şartıdır. Fakat kapitalist üretim tarzını **mahkum etmenin** başlıca sebeplerinden biri de, özellikle budur.

ma ayrılır: Üreticilerin tüketim fonu; üretici yatırım fonu (üretici birikim); ve sosyal artık-ürünün üretici olmayan bir şekilde tüketilmiş kısmı. Bu üçüncü terimdeki bir azalma, hem birinci hem de ikinci terimin artmasını sağlar.(18)

Marx'ın tekrar-üretim şemalarını kapitalizmden sosyalizme geçiş devresindeki bir toplumun büyüme problemlerine mekanik bir şekilde uygulamakla, marksist yazarlar, aynı hataya düştüler. Bu, birçok teorik ve pratik yanlış anlamalara yolaçtı.

Böylece «saf» kapitalist toplumun çerçevesi içinde, **v** sadece üretici işçilerin ücretlerini; **s**, kelimenin en geniş anlamıyla artık değeri temsil etmektedir. Fakat bir yandan işçilerin gerçek tüketimini; öte yandan yatırım fonlarının gerçek kapsamını belirlemek için net hasıladan, kelimenin asıl anlamıyla, ücretler kitlesini çıkarmak ve bunu bakiye ile karşılaştırmak yetmez. Bir yandan, işçilerin kollektif tüketimini (sağlık, eğitim ve konut alanında üretici tüketim fonunun tamamlayıcı bir parçası olan parasız hizmetleri yada para yardımlarını); öte yandan üretici olmayan bütün tüketim ve yatırım harcamalarını (devlet idaresindeki imtiyazlı tabakaların tüketimindeki) gözönünde tutmak gerekir. Üreticilerin tüketimdeki ve yatırım fonundaki payının karışlıklı olarak belirlenmesini sağlayacak hakiki başlangıç şeması, brüt hasılanın aşağıdaki analizinden çıkar.

a — Üretici sabit sermayeyi yenileme fonu,

b — Üretici tüketim fonu: Üreticilerin ve ailelerinin

(18) «Planlamanın teorik ve pratik meseleleri» adlı kitabında Charles Bettelheim, sosyal anlamını hiç gözönünde tutmadan bu imkanları açıkça belirtir. «Çalışan nüfusun artması halinde sadece iki çözümyolu, hem tam istihdamı, hem de aynı üretim formüllerini devam ettirmeyi, yani gerek başlangıçta ücretin üretilmiş değerin belli bir kısmına indirgenmesini, gerekse bu yayılmanın üretici olmayan harcamaların azaltılmasıyla finanse edilmesini sağlar.» [42] Daha sonraki eserinde ise yazar bu probleme pek değinmemiştir.

1926 - 7'de Sovyetler Birliği Komünist Partisi içindeki Birleşmiş Sol Muhalefet'in - Troçki-Zinoviev eğilimi - hem toplam ücretlerin, hem de sanayileşme ritminin, (toplam üretici yatırımların) devlet mekanizmasının işleyiş masraflarında, üretici olmayan diğer masraflarda yılda bir milyar altın rubleyi bulan bir indirim yaparak artırılmasını teklif ettiğini belirtmek gerekir.

Bu devirde Sovyetler Birliği ekonomisinin gelişme modellerini tesbit eden Sovyet İktisatçıları aşırı bir birikim oranının emeğin üretkenliği üzerinde yaratacağı etkiyi pekala bilıyorlardı. İktisatçı N. A. Kovalevski bunu açıkça ima etmektedir. Daha sonra Stalin zamanında bu faktörden hiç söz edilmez oldu [43].

(emeklilik, hastalık dahil) ücretleri ve aylıkları, artı, hayat seviyesini artıran kollektif tüketim, artı, üreticilerin konutlarının yenilenmesi,

c — Üretici olmayan tüketim fonu: Aylıklar, artı, üretici olmayan tabakaların kollektif tüketimi, artı, üreticilerin hayat seviyesini artırmayan kollektif tüketim (devlet, ordu, v.s.)

d — Zaruri minimum rezerv fonu (stoklar v.s.),

e — Potansiyel yatırım fonu: a + b + c + d çıkarıldıktan sonra brüt hasılanın bakiyesi.

Sovyet yazarları üretici tüketim fonu ile üretici olmayan tüketim fonu arasındaki bu basit ayırımı yapmayı hâlâ reddetmektedirler. Mesela A. D. Allahverdiyan, 1951'de şöyle yazmıştır:

«Tüketim fonu sosyalist toplumdaki işçilerin ferdi tüketiminin ve sosyal ihtiyaçlarının tatmin edilmesi için doğrudan doğruya kullanılmış gelirlerden teşekkül eder... Aynı zamanda bu tüketim fonu, ülkenin savunma ihtiyaçları ve devletin güvenliği ile ilgili harcamaların (?) en önemli kısmını da ihtiva eder».

M. Bor'un 1954'te ileri sürdüğüne göre:

«Tüketim fonunun: a) Nüfusun ferdi gelirlerle karşılanan ihtiyaçlarını; b) silahlı kuvvetler mensuplarının ihtiyaçlarını ve c) üretici olmayan sektörün bakımı ve işleyişi için gerekli maddi harcamaları (evlerin ve üretici olmayan diğer donatım mallarının kullanılmasının gerektirdiği harcamalar dahil) tatmin etmesi gerektir.»[45]

Hemen belirtelim ki, burada emek-değer teorisinden bir sapma ile, ücretler hakkındaki sovyet teorisini ele aldığımız zaman, 18. bölümde daha yakından inceleyebileceğimiz marjinalist görüşlerden yapılmış bir aktarma ile karşılaşıyoruz. Bir doktorun çalışması nasıl sosyal bakımdan faydalı ise, silahlı kuvvetler de Sovyetler Birliği için şüphesiz ki gereklidir. Ama silahlı kuvvetler de, doktor da değer yaratmaz.

Yatırım fonundaki her artışın, üreticilerin tüketim fonunda otomatikman bir azalmayı gerektireceği tezi, iktisadi büyüme ritmini ve üreticilerin bu tüketimini birbirinden bağımsız iki faktör olarak incelediği için yanlıştır.

Gerçekte bir ülke yoksullaştıkça ve üreticilerin hayat seviyesi azaldıkça **iktisadi büyüme ritmi üreticilerin tüketimindeki artışa bağlı olur (artışın fonksiyonu olur).** Üreticilerin hayat seviyesindeki her azalma, emeğin verimliliğinde, üretim malları stoklarındaki artışın olumlu etkilerini kısmen nötralize eden nisbi bir azalmaya yol açar.[19]

Bunu şematik bakımdan aşağıdaki formülle gösterebiliriz. Bu formülde **P** yıllık hasılayı, **K** disponibl sermaye stokunu ve **o** emeğin ortalama verimliliğini temsil eder.[20]:

$$P_1 = c_1 + v_1 + s_1 = K_1 \times o_1$$

Bir sonraki yıl boyunca disponibl yeni sermaye stokunu sağlamak için, **c halinde birikmiş artık-değer,** yani sosyal artık ürünün makinalar halinde birikmiş kısmı K_1'e ilave edilir:

$$K_1 + \textbf{c hal. birik. artık - değer} = K_1 + \Delta K = K_2$$

Bu da şu yıllık hasılayı verecektir:

$$K_2 \times o_2 = c_2 + v_2 + s_2 = P_2$$

Fakat v_2, v_1'den daha küçük ise, o_2, o_1'den daha küçük olacaktır. Bundan dolayı, $K_2 \times o_2$, $K_1 \times o_1$'den büyük olmakla beraber, $K_2 \times o_1$'den küçük olacaktır, yani üretici yatırımlardaki artışın sağladığı avantaj, işçi-

(19) Joan Robinson bunu sadece «fizyolojik geçim seviyesi» için kabul etmektedir. Gerçek ücretler bu seviyenin altına düşünce, «efficiency is impaired», emeğin verimliliği azalır [46]. Bununla beraber diğer yazarlar, tüketiminin, üretimi artırdığı kısmi tüketim mallarından «mixed consumer goods» dan söz ediyorlar. Mesela Carl S. Shoup, «üreticilerin ücretlerindeki bir artıştan dolayı, üretimde meydana gelen her artışın, tüketim mallarının bir kısmının bu kategoriye girdiğini gösterir» diyor. En zengin ülkelerdeki durum hariç, bu genel bir durumdur. Bu kısıtlayıcı kayıt bile aslında geçerli değildir. Steindl da şöyle demektedir: «Gerçek ücretlerin belirli bir seviyenin altına düşürülmesi, emeğin üretkenliğinde bir azaltma yaratır. **Mikro-ekonomik planda** üretimin artması «üreticinin maddi menfaatinin» önemli olduğundan boyuna sözeden Sovyet yazarlarının, aynı faktörü **makro-ekonomik** planda reddetmeleri çok ilginçtir. Son sıralarda Yugoslav iktisatçıları bunun önemini kabul etmişlerdir [47].

(20) «Emeğin verimliliği» kavramı Hint'li Profesör Mahalanobis'in «bir yatırım gelirinin katsayısı» dediği şeyin bileşenlerinden (composantes) biridir. Ve Ch. Bettelheim'in kullandığı bir terim olan «yatırımların verimi»nin bileşenlerinden de biridir [48]. Bu verim hem yatırımın kendi etkisine, hem de emeğin verimliliğine, yani canlı emeğin bu **potansiyel,** yani teorik etkiyi gerçekleştirme (kullanma) tarzına bağlıdır. Bettelheim, bu problemi işçilerin tüketim seviyelerine bağlı olarak emek sarfetmeleri açısından değil sadece işçilerin niteliği açısından incelemektedir. Bu, resmi ekonomi politiğin «sermayenin katsayısı» dediği şeyin karşılığıdır.

lerin üretici veriminin azalması ile kısmen nötr hale getirilecektir.

Bundan çıkan mantıki sonuç şudur: K_1'den büyük, fakat K_2'den küçük olan ve işçilerin hayat seviyelerinin düzelmesi neticesinde artan üretici bir çaba sayesinden P_m maksimum hasılasının elde edilmesini sağlayan ideal bir K, K_i değeri vardır:

o_i, hem o_2'den, hem de o_1'den büyük olduğu için

$$K_i \times o_i = P_m\text{'dir.}$$

Demek ki, o_i, v_1'den büyük olan bir v_i ücret seviyesini gerektirir. O halde, P_1'in ideal dağılımı, K_1'deki artışı, aynı zamanda o_i sonucunu verecek olan v_1'in artmasını gerçekleştirecek şekilde sağlayan dağılımdır.

Bir ülkede 100 milyar dolarlık bir sabit sermaye stokunun bulunduğunu, bunun yılda 35 milyarlık bir gelir sağladığını ve bu gelirin 25 milyarının üreticiler tarafından tüketildiğini farzedelim. Sabit sermaye stokunu 100'den 150 milyara çıkarmak için, mesela üreticilerin tüketimini beş yıl içinde 25 milyardan 20 milyara indirmek suretiyle yıllık üretici yatırım beş milyardan on milyara çıkarılırsa, beş yıl sonunda 150 milyarlık sermaye stokunun, 50 milyarlık bir gelir değil 45 milyarlık bir gelir sağlaması muhtemeldir. Umulan verime oranla, verimin nisbeten düşük olmasından dolayı, yatırım, planda öngörülenden daha az «kâr getirir».

Şimdi, bu muhakemenin iki kısmı arasında bir senteze varabiliriz. **Üreticilerin gerçek tüketimindeki bir azalma (yada çok uzun süren bir durgunluk) ekonomik büyüme ritmi üzerinde olumsuz bir çifte etki yaratır.** Bir yandan yeni makinalarda bir noksan -istihdama ve ortalama emekte öngörülmüş olandan çok daha düşük bir verimliliğe yol açar. Öte yandan, grevlere, sabotajlara değilse bile, en azından, işgücünde disiplinsiz hareketlere ve dalgalanmalara sebebolur. Hayat seviyelerinin çok düşük olmasından dolayı üreticilerin kalkıştıkları bu isyanın sonuçlarını kısmen nötr hale getirmek için ekonominin yöneticileri, dolaysız baskıyı (polis) yada dolaylı baskıyı (denetleyici, kontrolörler, v.s.) artırmak zorunda

kalır. Ve işçiler buna boyun eğerler. Fakat baskının artırılması, kaynakların ve insanların, üretici hedeflerden üretici olmayan hedeflere, üretici olmayan tüketim fonlarına sapmasını gerektirir. Demek ki üreticilerin hayat seviyesini azaltan aşırı bir birikim oranı, hem işçilerin azalan üretici çabasından, hem de sosyal artık-ürünün (hasılanın) artan bir kısmının üretici olmayan amaçlar için israf edilmesinden dolayı optimuma erişmemiş bir büyüme oranına yol açar. **Maksimum birikim oranı hiçbir zaman optimum oran değildir,** yani ekonomide en hızlı büyümeyi hiçbir zaman sağlamaz.

Optimum birikim oranı, yani yukarda belirtilen bütün faktörleri gözönünde tutarak en hızlı büyümeyi sağlayan oran, ancak bir seri tecrübe, değerlendirme ve son derece demokratik kararlar sonunda sağlanabilecektir. Gerçekte işçilerin, hayat seviyelerindeki çeşitli değişmelere karşı tepkimeleri hiçbir zaman aynı değildir. Tersine, bu tepkimeler hem tarihi (geçmiş ve şimdiki hayat seviyesi), psikolojik (kitlelerin umutları, hayal kırıklıkları) siyasi (işçilerin ülkenin yönetimine besledikleri nisbi güven) faktörlere, hem de sosyal faktörlere (ekonominin ve işletmenin yönetimine bilfiil katılma derecelerine) bağlı son derece değişken bir veridir. Bu tepkimeler, bir tek ülkede bile, şartlara göre devirden devire değişebilir.

Birleşik Devletler gibi bir ülkede işçinin üretici çabasının marjinal artışı, ücretlerdeki bir artıştan çok, işletmenin hiyerarşik yapısındaki bir değişikliğe ve işçilerin kendilerini «evin efendisi» gibi hisetmelerine bağlıdır. Buna karşılık Hindistan yada Endonezya gibi bir ülkede bu çaba, hayat seviyesine oranla büyük bir esneklik gösterecektir.

İlk beş yıllık plan boyunca Sovyetler Birliği'nin geçirdiği tecrübe, bu tezi ilginç bir şekilde doğrulamaktadır. İlk beş yıllık plan hedeflerini gerçekleştirmek için ücretli işgücünü 11,3 milyon işçiden, 14,8 yada 15,8 milyon işçiye çıkartmak öngörülmüştü. Gerçekte ise işçi sayısını 22,9 milyona çıkartmak gerekti. Yani 1932 yılındaki sonuçları sağlamak amacıyla, öngörülen rakamın **iki mislinden daha fazla bir artış olmuştu.**[50] Sadece sanayide planın öngördüğü rakamın %50'sinden fazla bir

istihdam sağlanmasına rağmen (öngörülen 4,1 milyon işçiye karşılık 6,3 milyon işçi istihdam edilmişti.) ilk beş yıllık planın hedefleri sanayi kollarının büyük bir kısmında gene de gerçekleşmemişti.[51]. Sonuç kendiliğinden ortaya çıkmaktadır: **Emeğin bilfiil üretkenliği, emeğin planda öngörülen üretkenliğinden %35'den daha az olmuştu, yani o_2, o_1'e oranla %65 eksikti.**[21]

■ «Üretim Malları Sektörünün Öncelikle Gelişmesi Kanunu» Hakkında Not

Ekonomide daha yüksek bir büyüme oranı sağlamak amacıyla «üretim araçları sektörünün tüketim araçları sektöründen daha hızlı artması gerektiğini» ileri süren teori, kaba bir anlayışsızlığa dayanmaktadır. Marx'ın tekrar - üretim şemalarının açıkça gösterdiği gibi, genişletilmiş tekrar-üretimi sağlamak için birikim **oranının,** birinci sektörde ikinci sektördekinden daha yüksek olması değil, birinci sektörde birikmiş **mutlak meblağın** (toplamın) ikinci sektördeki birikmiş mutlak meblağdan yüksek olması gerekmektedir.

Bu konudaki resmi Sovyet doktrinini matematik yolla isbatlamaya çalışmış olan Maurice Dobb, sadece şunu göstermiştir: Birinci sektörün büyüme oranı ikinci sektörün büyüme oranından yüksek değilse, ikinci sektörün **büyüme oranı** zamanla artamaz[54]. Fakat bu **oranın müstakbel** artışı son derece düşük bir oran için ne bir zarurettir, ne de bir teselli. İki sektörde de oranları pratik bakımdan eşit, ahenkli bir büyüme, sadece iktisadi bir temenni olmakla kalmaz, aynı zamanda mümkündür de. Ch. Bettelheim, birinci sektörde gerçekleştirilen toplam yatırımların fraksiyonu daha büyük olunca, milli gelirdeki **müstakbel** artışın mevcut artışa oranla

(21) Profesör Kalecki [52] «yatırımın üretici etkisi» dediği bir 1/m katsayısını gözönünde tutmasına rağmen büyüme oranını yatırım oranına bağlıyordu. Bu «yatırımın üretici etkisi», Bettelheim'in «yatırımın verimi» dediği şeyle karşılaştırılabilir ve tıpkı bu kavram gibi, sermayenin katsayısının karşılığıdır. Fakat 1/m değeri münhasıran teknik ilerlemenin karakterine, yani sermayede bir tasarruf sağlamasına yada daha çok sermaye emmesine bağlıdır. Kalecki, üreticilerin tüketim seviyesinin onların üretici çabası üzerindeki, bundan dolayı da, yatırımın üretici etkisi üzerindeki yansımasını hiç hesaba katmıyor gibidir. Bu da onun tüketim azaldıkça gelir artabilir, tek engel işgücü kıtlığıdır (darlığıdır) demesine (!) yolaçmaktadır [53].

daha hızlı olacağını ileri sürmektedir.[55]. Fakat bunun tersi de doğrudur. Yatırımlar münhasıran birinci sektöre doğru yöneldikçe, uzun vadeli projelere yolaçarlar ve milli gelirdeki **doğrudan doğruya** artış daha yavaş olur. İlerde bedava tıraş olacağım diye 30 yıl umut içinde beklemek hiç de ideal birşey değildir. Bettelheim'ın eserinin başlangıcında kavradığı şeyi burada unutması ilginçtir:

«Bu dönüşümler -transformasyonlar-, birtakım menfaatlerle çatışmasına rağmen, istenilen hızla, ancak devlet gerçekten bu yönde etkili olursa ve bu etki ekonomik gelişmeden yararlanacak olan sosyal güçler tarafından geniş ölçüde desteklenirse, sağlanabilir. Bu destek de, **ekonomik gelişmeden yararlanacak olanlar, uygulanan iktisat politikasının kendilerine gerçek avantajlar sağlayacağına başlangıçtan itibaren inanırlarsa,** gerçekleşebilir..[56]

Paul A. Baran, birikim oranıyla, yani tüketim seviyesiyle «halkın çalışma kapasitesi ve isteği» arasında bir ilişki olduğunu kabul etmektedir.[57] Fakat Baran, artık-ürünün üretici olmayan bir şekilde tüketilmiş (yada birikmiş) kısmı ile ilgili problemi tamamen unutuyor ve 1937'den itibaren (!) Sovyetler Birliği'nde beslenme probleminin «halledilmiş» olduğunu ve bu andan itibaren tüketim mallarının üretiminde yeterli bir artış sağlandığını ileri sürmekle, Sovyetler Birliği'nde olup bitenleri yanlış bir şekilde yorumluyor.[58] Sovyet yöneticileri, özellikle de bizzat Kruşçov, bu yorumu çürütmüş ve bizim yukarda geliştirdiğimiz analizi doğrulamıştır.

Birkaç yıldan beri Sovyet yazarları, «birinci sektörün (üretim mallarının) ikinci sektöre (tüketim malları) oranla öncelikle gelişmesinin sosyalizmde genişletilmiş tekrar-üretim kanununu teşkil ettiğini» ileri sürmektedirler.[59][(22)].

Bu anlayış, **kapitalist** genişletilmiş tekrar-üretim hakkındaki marksist teorinin ve şemaların, geçiş devresinde bulunan bir toplumun **hele** sosyalist bir toplumun

(22) Maurice Dobb, bu mutlak yargıya katılmamakta ve birbiri ardısıra gelen üç safhanın bulunduğunu söylemekle yetinmektedir : I. sektörün, II. sektörden daha hızlı büyüdüğü safha; büyüme (artma) oranının her iki sektörde de aynı olduğu ikinci safha; II. sektördeki büyüme oranının I. sektördekini aştığı üçüncü safha [60].

genişletilmiş tekrar-üretimine oranla, yersiz bir şekilde genelleştirilmesini içermektedir (gerektirmektedir).

Hemen hatırlatalım ki, genişletilmiş kapitalist tekrar-üretim şemaları[23], **emtia kitleleri** arasındaki ilişkiyi değil, **değer** ilişkilerini yansıtır. II. sektörün, I. sektörden daha yavaş büyümesi olgusu, herşeyden önce, sermayenin organik bileşimindeki artışa tekabül eder. Yeni üretilmiş değer, değişken sermayenin (ücretlerin) bir önceki **cycle**'in sosyal hasılasının dağılımına oranla daha az bir yer tutacak şekilde üleşilmek eğilimi gösterir. Ve **kapitalist rejimde** emeğin üretkenliğindeki artış ancak «ücret harcamalarını» azaltmak şartıyla gerçekleştiği için, bu artış ile «sermayenin organik bileşimindeki artış» arasında II. sektördeki büyümenin I. sektördekinden daha yavaş olması arasında bir paralellik vardır.

Planlı bir ekonominin, işçilerin tüketimindeki artış oranının ekonomideki genel büyüme oranına eşit olması halinde (yani **yatırım oranını artırmaksızın**) gelişeceği kolayca tasavvur edilebilir. Aşağıdaki tekrar-üretim şemalarının da gösterdiği gibi genişletilmiş tekrar-üretim bu şartlar içinde gerçekten sağlanacaktır:

I. Cycle

$$\left.\begin{array}{l} \text{I: } 4000\ c + 2000\ v + 2000\ s = 8000 \\ \text{II: } 2400\ c + 1200\ v + 1200\ s = 4800 \end{array}\right\} 12.800$$

2. Cycle

$$\left.\begin{array}{l} \text{I: } 5000\ c + 2500\ v + 2500\ s = 10000 \\ \text{II: } 3000\ c + 1500\ v + 1500\ s = 6000 \end{array}\right\} 16.000$$

3. Cycle

$$\left.\begin{array}{l} \text{I: } 6250\ c + 3125\ v + 3125\ s = 12500 \\ \text{II: } 3750\ c + 1875\ v + 1875\ s = 7500 \end{array}\right\} 20.000$$

4. Cycle

$$\left.\begin{array}{l} \text{I: } 7812{,}5\ c + 3906{,}25\ v + 3906{,}25\ s = 15625 \\ \text{II: } 4687{,}5\ c + 2343{,}75\ v + 2343{,}75\ s = 9375 \end{array}\right\} 25.000$$

Sosyal hasıla, iki sektörün her birindeki hasıla, üreticilerin gelirleri ve tüketimi, bir **cycle**'den diğer cycle'e

(23) 10. bölüme bakınız.

(gerçek bir görünüşe bürünmeleri için, cycle'ların iki yada üç yıllık olduğu düşünülmelidir) aynı oranda, yani %25 artar. Çünkü, I. sektörün hacmi (değer hacmi) **mutlak** değer olarak, II. sektörün hacminden (değerinden) daha çok arttığı için **genişletilmiş** tekrar-üretim sağlanmıştır. Birinci cycle'den dördüncü cycle'a kadar I. sektörün üretimi 7625; II. sektörün üretimi de sadece 4575 artmıştır. Toplumun istifadesine sunulan toplam iş aletleri, sosyal üretimde sürekli bir büyümeyi sağlamak için her iki sektörde de eşit bir büyüme oranına göre, mutlak bir şekilde artar.

Kronrod ve diğer Sovyet yazarları bu şartlar içerisinde emeğin sosyal üretkenliğinin artık artmayacağı görüşüne itiraz ediyorlar.[24] Fakat sosyalize ve planlı bir ekonomide «sermayenin organik bileşimi»ndeki (tabii, uygun bir terim değildir bu) artış, yani **ücretlerin sosyal hasıla içindeki payının azaltılması,** emeğin sosyal üretkenliğinin artışının hiç de gerekli bir şartı değildir. Emeğin sosyal üretkenliğindeki artış, I. sektördeki mutlak büyüme sayesinde, sosyal hasılayı sağlamak için gerekli iş saatleri sayısının nisbi bir şekilde, hatta mutlak bir şekilde azalmasından ileri gelebilir. Emeğin üretkenliğindeki bu artış, verdiğimiz misaldeki cycle'ler için, bilfiil çalışılan iş saatleri aşağıdaki şekilde gelişirse pekala gerçekleşebilecektir:

1. Cycle : 128 milyar iş saatinde 12800 ürün
2. Cycle : 140 milyar iş saatinde 16000 ürün
3. Cycle : 150 milyar iş saatinde 20000 ürün
4. Cycle : 160 milyar iş saatinde 25000 ürün

Bu da üretkenlikteki artışın birbiri ardı sıra %13,5; %18; ve %17,2 olmasını gerektirir.

Emeğin artan sosyal üretkenliği, üretilen **miktarın,** Cycle'den cycle'e **değerden** daha hızlı artmasıyla da kendini gösterir. Basit bir şekilde gösterebilmek için I. sektörde sadece çelik, II. sektörde de sadece dokuma mamulleri üretildiğini kabul edersek, verdiğimiz misalde üre-

(24) «Açıkça görülmektedir ki (?), ağır sanayiinin öncelikle gelişmesi, Sovyet ekonomisindeki gelişmenin temeliydi, temeli olmuştur ve temeli olarak kalacaktır (!) ve üretim araçları üretiminin öncelikle gelişmesi sosyalist ekonominin kanunlarının gereğidir. Çünkü genişletilmiş tekrar üretimin, emeğin üretkenliğindeki artışa dayanarak gerçekleşmesi ancak bu şart sayesinde mümkündür» [61].

tim miktarı aşağıdaki şekilde gelişince, üretkenlikte bir artış meydana gelecektir:

1. Cycle

8.000 I + 4.800 II = 4 milyon ton çelik + 100.000 ton dokuma mamulleri

2. Cycle

10.000 I + 6.000 II = 5,5 milyon ton çelik + 130.000 ton dokuma mamulleri

3. Cycle

12.500 I + 7500 II = 7,5 milyon ton çelik + 170.000 ton dokuma mamulleri

4. Cycle

15.625 I + 9.375 II = 9,5 milyon ton çelik + 220.000 ton dokuma mamulleri

Emeğin üretkenliğinin, son tahlilde, «organik bileşimi» farklı değerlerle değil, iş saatlerinde **üretilmiş** miktarlarla ilgili olduğunu daima hatırlamak gerektir.(25)

Tabii, bütün bunlar, üretim mallarının her iki sektör arasında dağılımı, başlangıçta, bir ilişki (oran), sermaye stokuyla cari üretim arasında bir oran bulunmasını gerektirir. Bu oranlar başlangıçta yeterli değilse, I. sektörü II. sektördekinden daha hızlı bir orana göre geliştirmek kaçınılmaz hale gelebilir. Fakat burada «genişletilmiş sosyalist tekrar-üretimin genel bir kanunu» değil, özel bir durum sözkonusudur.(26)

(25) Kronrod, muhakeme tarzındaki boşluğu hisseder görünmektedir. Çünkü şöyle diyor: «üretilmiş her ünite canlı emeğin ve kristalize emeğin daima azalan bir şekilde sarfedilmesiyle yaratılmıştı. Fakat sosyal üretim ölçüsünde bunun yaratılması ve toplam hasılanın durmadan artan **kitlesinin** üretimi, son tahlilde, nisbi bir şekilde, durmadan artan bir üretim araçları **kitlesinin** uygulanmasını (kullanılmasını) gerektirir. Bu da, I. sektördeki üretimin sadece (!) değere göre değil, fizik hacme göre de, II. sektördekinden daha hızlı artmasını da gerektirir» [62]. Bu iddianın boş bir iddia olduğu, biraz düşünüldü mü, anlaşılır. Bugün **bir tek** makina 20 yıl öncesine oranla on misli daha fazla gazete kağıdı imaledebilir. Üretim araçlarının **kitlesi** üretilmiş tüketim malları **kitlesinden** hiçbir zaman daha hızlı artmamalıdır. Gerçekte, özellikle teknolojik devrim safhalarında, çoğu zaman çok daha yavaş artmaktadır.

(26) «Donatım malları üretim kapasitesi tüketim malları sanayilerindeki ikame ihtiyaçları ve öngörülen artma oranının gerektirdiği normal munzam ihtiyaçları karşılayacak hale gelince, ekonominin her iki sektörünün değişmeyen bir oran içinde atbaşı gelişmesini, yani üretim - donatım

Sosyalist Demokrasinin Ekonomik Fonksiyonu

Optimum birikim oranı problemini ekonomik açıdan inceledik. Şimdi bunu sosyal açıdan incelememiz gerek. Azgelişmiş bir ülkenin birikim fonundaki her artışın, ancak üreticilerin tüketiminde mutlak bir azalmaya bağlı olduğunu iddia etmek yanlış olduğu halde, bu fondaki her artışın işçiler için cari tüketimde **nisbi** bir azalmayı temsil ettiği doğrudur; makinaların imali için kullanılan kaynaklar herhalde tüketim malları üretmek için kullanılabilecektir.

Yatırım kararlarını, işçilerin ve vatandaş kitlesinin isteklerini gözönünde tutmadan almak, kapitalist ekonominin özelliğidir. Yatırım oranının -ve işçilerin buna geniş ölçüde bağlı olan tüketimlerinin gerçek hacminin - tayini, onların iradelerinden tamamen bağımsız bir şekilde gerçekleşir. Neo-klasik iktisatçıların ileri sürdüklerinin aksine, yatırım, gerçekte feda edilmiş bir tüketimdir. Ama bu fedakarlığı yapanlar kapitalistler değil, işçilerdir. Bu onlara piyasa ekonomisinin mekanizması tarafından, kapitalist «oyunun kuralları» tarafından zorla kabul ettirilmiştir.

Bürokratik ve merkeziyetçi şekilde planlanmış bir ekonomide kitlelerin gerçek tüketim hacminin bağlı bulunduğu yatırım oranını diledikleri gibi belirleyenler, merkezi organlardır. Dobb, buna «Some organ of central government» der. Kurbanlarına sorulmaksızın yada onların **önceden** rızası alınmaksızın fedakarlıklar bir kere daha zorla kabul ettirilmiştir. Böylesine bir yönetim sistemi sosyalizmin prensiplerine aykırıdır ve ekonomik alanda sağladığı sonuçlar, aslında, demokratik bir yönetim sisteminde sağlananlara erişemez. Sosyal artık-ürün üzerindeki kontrolü sadece merkezi, siyasi, iktisadi, ve askeri idareye bırakır. Ve ona bundan dolayı bütün toplumu kontrol etmek ve itaat altına almak yetkisini ve gücünü verir. Bugün Sovyetler Birliği Komünist Partisi'nin, pek

---

ilişkisinin değişmemesini hiçbir şey önleyemez. Sovyet iktisatçılarının teorik incelemelerinde hareket noktası olarak kabul ettikleri bir tezdir bu. Bu oranın ne olacağı meselesi, şüphesiz, bu iki sektörün herbirinde mevcut donatım (Sovyet terminolojisinde «temel fonlar») arasındaki oranlara (ilişkilere) bağlıdır.» [63]

marksist olmayan bir deyişle «şahsa tapmanın aşırılıkları» dediği şey, bürokrasinin ekonomi ve bütün toplum üzerinde böylesine keyfi bir iktidarının nihai sonucundan başka birşey değildir.

Öte yandan henüz giderilmemiş olan kıtlık (darlık) şartları içinde sosyal artık-ürünün merkezi bir idarenin elinde böylesine temerküz etmesinin, kendi üyelerine önemli imtiyazlar tanımayı gerektirmesi kaçınılmazdır:

«Elde edilmiş artık-değeri tüketimle yatırım arasında bölüştürmek kararı ekonomide büyüme oranını tayin etmek bakımından her ne kadar kesin bir kararsa da, böyle bir kararı alan kimse, kararının hedefi ne olursa olsun, **imtiyazlı bir tüketici haline** gelir. Bu imtiyazlı tüketicilik hali bu kararları alan kişilerin ekonomik bir sistem içinde oynadıkları stratejik role doğrudan doğruya bağlıdır.»[65]

Sosyalizmin ekonomik ve sosyal yapıda gerçekleştirdiği ihtilal, potansiyel cari tüketim için kullanılabilecek kaynakların bir kısmını üretici güçlerin gelişmesine hasretmeyi hedef alan kararların bizzat ilgili kitlelerce verilmesini gerektirir. Bundan dolayı, kapitalist sistemdekinin yada bürokratik planlamaya dayanan sistemdekinin aksine, bu fedakarlıklar **gönül rızasıyla katlanılan fedakarlıklar haline gelir.**

Hiç de kesin olmamakla birlikte, bazı durumlarda bunun optimum orandan daha düşük bir büyüme oranını gerektirmesi mümkündür.(27) Fakat bu durumda da, işlenen hata son derece eğiticidir ve tekrarlanmayacaktır. Hiçbir genel tartışmanın ve açık eleştirinin olmadığı bürokratik planlama sisteminde, ancak böyle bir sistemde Sovyetler Birliği'nde 1928 ile 1953 arasında tarım alanında işlenmiş hatalara benzer iktisadi politikayla ilgili hatalar hiç düzeltilmeden 25 yıl boyunca devam edebilir.

(27) **Principles of Human Relations** adlı eserinde, Norman Maier, «kararların gruplar arasında tartışarak alınması hem mümkün, hem de etkilidir. Gerçek hedeflerin tesbit edilmesini sağlar. Sonuçları otoriter yolla elde edilen sonuçlardan daha verimlidir,» diyor. Maier'in incelemesinin, kapitalizmin kaldırılmasını değil de, sistemin daha iyi işlemesini hedef alması pek az önemlidir. İspatlaması, izlediği hedefe aykırı düşmektedir. Çünkü aynı kanıtları, patronların emrine tahsis edilmiş «bölgelerin» kaldırılması lehinde ileri sürmektedir [66]. Prof. Seymour Melman, **Decision Making and Productivity** adlı eserinde, işçilerin kollektif kararlarının, kapitalistlerin özel mülkiyetinin ve çıkarlarının bir arada bulunduğu bir sistemi savunmasına rağmen, benzer sonuçlara varmaktadır.

Demek ki tecrübe meseleyi zaten halletmiştir. Orta yada uzun vadeli sosyalist demokrasi, sadece daha ahenkli bir büyümeyi değil, bürokratik planlamaya oranla ekonomide daha hızlı bir büyümeyi de sağlar.

■ Planlı Ekonomi ve Piyasa Ekonomisi

Bir geçiş devresinin zaruri oluşu, kapitalizm ortadan kaldırıldıktan sonra da **toplumun, henüz tüketim mallarında nisbi bir kıtlığın (darlığın) hüküm sürdüğü bir ortamda yaşamasından** ileri gelir. Demek ki, kapitalizmden sosyalizme geçiş devresinde tüketim mallarının dağılımı esas itibariyle, mübadele, yani satınalma ve satma şeklinde gerçekleşmelidir.[28] Tüketim malları emtia olarak kalır. Sosyal ücret hesaba katılmazsa işgücünün ücreti esas itibariyle, nakit olarak ödenir. Ekonomide geniş bir para sektörü varolmakta devam eder.

Bazı yazarlar Sovyetler Birliği'nde para ve emtia ekonomisinin devam etmesini, bürokratlaşmanın ilk ve temel sebebi olarak görmüşlerdir. Üretim araçlarının sosyalizasyonu gerçekleştiği andan itibaren paranın kaldırılması gerektiğini yılmadan savunan A. Pannekoek ve Bordiga özellikle böyle düşünmektedir.[29] Böylesine bir görüş[30] sebeple neticeyi birbirine karıştırmaktadır. N. Buharin'in[69] görüşleri bu **ültimatist** görüşe son derece yaklaşmıştı ve adeta bu görüşün doğmasına yolaçmıştı.

Para ekonomisinin ve piyasa ekonomisinin devam etmesi, tüketim mallarındaki nisbi kıtlığın sebebi değil, neticesidir. Devletin ve ekonominin bürokratik deformas-

(28) «... emekçi halk, evlerin, fabrikaların ve iş aletlerinin kollektif sahibidir. Ve bunlardan yararlanma hakkını, **hiç değilse geçiş devresi boyunca,** bir tazminat talep etmeden (amortisman) fertlere yada topluluklara terketmesi mümkün değildir. Tıpkı toprak mülkiyetinin kaldırılmasının toprak rantına son verilmesi değil, bunun değişik bir sekilde de olsa, topluma transferi (aktarılması) anlamına gelmesi gibi. Demek ki, **bütün iş aletlerini emekçi halkın bilfiil temellükü, işletme hakkı (kiralama) ilişkilerinin devam etmesi ihtimalini hiç de ortadan kaldırmaz.**» [67]

(29) Bununla beraber, kitabının diğer yerlerinde Bordiga, «ancak toplum bütün ürünlerden (!) yararlanıncaya kadar» geçiş devresinde bir piyasa ekonomisinin bulunmasının zaruretini kabul etmektedir.

(30) Bu teorinin bildirdiğimiz en gelişmiş sekli, 1930'da Berlin'de **Allgemeine Arbeiterunion** tarafından yayınlanan **Principes de base de la repartition socialistes** adlı broşürde bulunmaktadır.

yonu yada soysuzlaşması, son tahlilde, üretken güçlerin gelişme derecesindeki aynı yetersizliklerden ileri gelir. Para ekonomisi ve piyasa ekonomisi kaldırılmakla, buz değil barometre kaldırılmış olur. Paranın yerine kullanılacak olan «fişler» yada «iş bonoları» bir vesikadan başka birşey olmayacaktır. Tıpkı bu vesikalar gibi, bu «bonolar» da, kanun yasaklamış olsa bile, hızla tedavüle çıkacaktır.

Tüketicilerin zevkleri ve ihtiyaçları farklıdır. Kimi süt istihkakını tütün içebilmek için seve seve verecek, bir anne et istihkakından çocuklarına bir şişe daha fazla süt vermek için vazgeçecektir. Bu «bonoların» tedavülü, kıtlığın kaçınılmaz bir sonucu olan spekülasyon yüzünden teşvik görecektir. Derken II. dünya savaşında kıta Avrupası'nda olduğu gibi «altın esası» yada kağıt para yerine «sigara esası» yada «ekmek esası» (meğer ki daha zengin bir toplumda bu «bir elektrik ampulü esası» olmaya) tekrar ortaya çıkacaktır. Bunların kullanılması banknotun kullanılmasından daha zor ve daha karmaşık olduğu için ortalama vatandaş barometre devrindekinden çok daha sıkıntılı bir duruma düşecektir. Özellikle de madrabazlar tarafından çok daha kolay yolunacaktır.

Bir tüketim malları piyasasının mevcudiyeti, geçiş devresi için bugün genellikle kabul edilmektedir.[31] Ama bu piyasa üretim malları için neyi gerektirmektedir? Bunların fiyatları nasıl belirlenecektir? Ekonomik planlama, emtia üretimiyle, piyasa ekonomisiyle nasıl bağdaşacaktır?

Sosyalist fikirlerin tarihinde bu soruya birbirine taban tabana zıt iki türlü cevap verilmiştir. Cevaplardan ilki, sadece teorik alanda kalmış, ikincisi 25 yıl boyunca pratikte zafere ulaşmıştır.

Birinci durumda Profesör Taylor, Oskar Lange, Hall, Lerner, Dickinson, Beckwith, v.s.'nin cevapları söz konusudur. Ve bu cevaplar Oskar Lange'nin «**On the Economic Theory of Socialism**» adlı eserinde en anlaşılır şekilde dile getirilmiş ve 1956'da Polonya'lı Profesör W. Brus[71]. tarafından ortaya konmuştur. İkinci

(31) Kautsky, Lenin, Vandervelde, Troçki, Stalin, Otto Bauer gibi çeşitli marksist yazarlar bu zarureti kabul etmişlerdir. [70]

durumda Sovyet planlamasının Stalin devrindeki uygulanışı ve bunu ilham eden (yada haklı gösteren) doktrin söz konusudur.

Taylor, ondan sonra da Lange ve yukarda belirtilen diğer yazarlar, marjinalist ekole bağlı neo-klasik iktisatçıların sosyalizm hakkında ileri sürdükleri «itirazdan» hareket etmişlerdir; bir piyasayı gerektiren her ekonomik hesaplamayı imkansız kılacağı için sosyalizm «gerçekleşemiyecektir». Yirminci yüzyılın başından itibaren Pareto ve Barrone gibi iktisatçılar, bu tezin aldatıcı olduğunu isbat etmişlerdir.[72] Bunun üzerine marjinalistler ikinci bir savunma hattına ihtiyatla çekilmişlerdir: «Milyonlarca denklemin» aynı zamanda çözülmesini gerektireceği için, ekonomik hesaplama sosyalizmde teorik bakımdan mümkün olacak, fakat pratikte gerçekleşmeyecektir.(32)

Taylor ve Lange bu itirazı, fiyatların mahiyeti hakkındaki bir yanlış anlamadan ileri geldiğini söyleyerek, cevaplandırıyorlar. Gerçekte piyasadaki fiyatlar, birbirinden bağımsız binlerce tüketicinin ve üreticinin «kararlarının sonucudur». Fakat pratikte her tüketici ve her üretici, her an, fiyatları sanki değişmez veriler olarak kabul ediyorlarmış gibi, davranırlar (mesela, pazarlığın genellikle ve sürekli bir şekilde yapıldığı borsa gibi nadir yerler hariç). Lange'nin **fiyatların parametrik mahiyeti** dediği şey budur.[73] Bu fiyatlar ancak belli fiyatların yarattığı binlerce tepkimenin nihai sonucu olarak değişikliğe uğrarlar.

Taylor ve Lange, planlama organlarının tamamen aynı şekilde hareket etmelerini hiçbir şeyin önlemeyeceğini belirtiyorlar. Planlama organları tarih boyunca yerleşmiş (belli) fiyatlardan hareket edeceklerdir. Bu fiyatlar işletme yöneticileri ve tüketiciler tarafından değişmez veriler olarak kabul edileceklerdir. Bu fiyatlar «gerçek» olmadıkları (yazarlarımızın «marjinal değer», bizimse «üretim fiyatları» dediğimiz şeye tekabül etmedikleri) zaman kıtlık yada aşırı üretim fenomenleri meydana gelecek; fiyatları «marjinal maliyetleri» aşacak olan ürünlerin üretiminde bir artışa ve fiyatları maliyetlerde düşük olacak

(32) Bugün binlerce işlemi **dakikasında** gerçekleştiren elektronik hesap makinaları devrinde bu itiraz insanı güldürmektedir.

ürünlerin üretiminde bir azalmaya ve birinci durumda fiyatlarda düşmelere, ikinci durumda da yükselmelere sebep olacaklardır[74]. Birkaç ayarlamadan sonra, tıpkı kapitalist piyasada olduğu gibi, denge fiyatları meydana gelecektir.(33)

Sözde rekabetçi uygulamaları gerektiren zekice düşünülmüş uygun bir hal çaresidir bu. Fakat çok büyük eksiklikleri vardır.

Birbiri ardısıra ve sürekli bir şekilde yapılacak ayarlamalar (tıpkı tüketicilerin talebi gibi, üretim usulleri de değiştiği için «denge fiyatları» durmadan gelişecektir.) daima **a posteriori** olarak gerçekleşir, bu da muazzam israflara ve kayıplara yolaçar. Çürüyebilir ürünlerin fiyatları çok yüksek bir seviyeye göre tesbit edilince, fiyat değişiklikleri meydana gelmeden önce ürünler çürüyecektir. Hammadde fiyatları çok düşük bir seviyede tesbit edilince, bazı ürünlerin imali için israf edilecektir. Hatanın farkına varıldıktan sonra bile bunların telafisi mümkün olmayacaktır.

Gerçekte, münhasıran piyasaya yönelmiş böylesine bir fiyat sistemi, kapitalist ekonominin birçok kusurlarını bünyesinde taşıyacaktır. Nisbeten azgelişmiş bir ülkede daha çok makinayı gerektiren bütün yatırım planları, daha büyük işgücünü ve daha az makinayı gerektiren projeler uğruna sistemli bir şekilde geciktirilecektir. İktisadi büyüme oranı, Sovyetler Birliği'nin ekonomisine ve sosyalize bir ekonomiye sahip ülkelerin ekonomisine değil de, kapitalist bir ekonomiye daha çok yaklaşacaktır.

Öte yandan, işletmelerin yatırımlar ve cari üretim kapasitesi hacminin hesaplanması hakkındaki kararlarında da aynı bilgi yetersizlikleri görülecek ve bunlar kapitalist müteşebbislerin kararlarını nitelendiren aynı **kümülatif** hareketlere yolaçacaktır.[75].

Planlama çeşitli imkanlar arasında bir **tercihi,** bir öncelik seçimini gerektirmektedir. «Denge fiyatlarının» tesbiti bir amaç değil, sadece bir araçtır. Öncelik taşıyan bazı amaçların gerçekleştirilmesi (keyfi bir şekilde değil, işçilerin çoğunluğunun rızasıyla kabul edilmiş) ba-

(33) Daha doğrusu küçük meta üretiminde. Kapitalist ekonomide fiyatların oluşumunu, kârlardaki ve sermayelerdeki dalgalanmalar belirler.

zı «denge fiyatlarının» yada bazı piyasa mekanizmalarının terkedilmesini zaruri kılabilir. Büyük bir ülkenin azgelişmiş bir bölgesindeki işsizler kitlesinin mevcudiyeti, bazı ürünlerin gerçek fiyatlarının «altında» yada «üstünde» «satılmalarından» çok daha acı bir sosyal israf olarak kabul edilebilir. «Piyasa mekanizmaları» (düşük faiz haddi, para yardımları v.s.) işletmeleri bu bölgeye çekmeye yeterli olmayabilir. Bu durumda, işletmelerin lokalizasyonunu gerçekleştirmek yada merkezi karar yolu ile bir yatırım hacmi tesbit etmek ve böylece girişilen işleri desteklemek tercih edilebilir. Oysa yatırım alanında işletmelerin serbestçe karar vermeleri mümkün değilse, hakiki bir **üretim malları** piyasası yoktur. Böyle bir «piyasa» olmayınca da, bu mallar için fiyatların «kendiliğinden» oluşması mümkün değildir. Gerçekte emredici planlama ve büyük üretim araçlarının sosyalizasyonu, yatırımların toplam hacmi ve genel yönü hakkında işletmelerin serbestçe karar vermesini son derece kısıtlar.

Kapitalist ekonomiye oranla planlı ekonominin bütün üstünlüğü, özellikle, her işletmenin maksimum rantabilitesi kavramı yerine topluluğun yatırımlarının maksimum global etkisi kavramını getirmiş olmasındadır.[76] İkinci kavram, birincisinden daha yüksek bir büyümeyi -artışı- sağlamakla beraber, **her biri** son derece yüksek rantabiliteleri ille de gerektirmez. Bazı işletmelerde düşük bir rantabiliteyi, hatta boşuna bir emek sarfını gerektirebilir.

Taylor'un ve Lange'nin isbatlamalarının ortaya koyduğu şey, planlama organları için yazarlarımızın sağlık verdikleri genel metoda göre, **gerçek maliyet fiyatları tablolarını,** -ortalama fiyatları ve işletme başına fiyatları- muntazam bir şekilde hazırlamak mecburiyetidir. Fakat (işletmelere dikte ettirilen ve tüketiciler için tüketim malları fiyatlarının tesbit edildiği) üretim mallarının cari fiyatlarıyla ilgili kataloglar, planın bazı hedeflerinin gerçekleşmesi için kaçınılması imkansız ise, geçici bir süre ve bazı ürünler için bu tablolardakinden farklı olabilirler.

Taylor ve Lange bu konuda aşırı «doktriner» göründükleri halde, Stalin zamanında Sovyetler'deki fiyat

uygulaması, bütün fiyat strüktürünü donuk hale getiren kaba bir pragmatizmden dolayı en büyük saçmalıklara yolaçtı. Başlangıçta, sovyet makamları, mamullere (ürünlere) göre bir «muamele vergisinin» ilave edildiği yada olağanüstü bir «verginin» alındığı «gerçek fiyatları» tesbit ettiler. Birincisi, tüketicilerin zararına, birikimin mali kaynaklarını sağladı. İkincisi, sermaye yoğunluğu yüksek olan üretim usullerinin uygulanmasını teşvik etti.

Fakat para enflasyonundan, tarım alanındaki sarsıntılardan, fiyatlarda birbiri ardısıra ve keyfi bir şekilde meydana gelen değişikliklerden dolayı, merkez organlar Gosplan'dan sadır olan «nazım fiyatlarla» gerçek maliyet fiyatları arasındaki oranı kuramaz hale geldiler. Özellikle tarım alanında, enerji alanında ve hammaddeler alanında büyük sapmalar görüldü. Bu yüzden çeşitli yatırım projelerinin nisbi rantabilitesini hesaplamak hemen hemen imkansız hale geldi ve bu projeler, Sovyet ekonomisine büyük zararlar verdi,[34]

Planla piyasa arasındaki normal ilişkileri bu iki aşırı ucun ortasında tesbit etmek gerektir. Plan piyasa karşısında hiçbir zaman pasif duruma düşmeksizin ondan azami şekilde yararlanmalıdır. Mümkünse piyasayı müşevvikler vasıtasıyla yönetmeli, işçi halk tarafından serbestçe belirlenmiş plan hedeflerinin öncelikle gerçekleşmesinin gerektiği zamanlarda piyasayı buyruklarla zorlamalıdır.

Teorisyenlere göre, müşevvikler tüketicilere ve işletmelere bir seçme hürriyeti sağlar göründüğü için, herhalde buyruklara tercih edilmelidir. Bu kanıtın bazen şüpheli bir psikolojik değeri vardır. Fiyatların %100 yükselmesi ve bu ürünün vesikaya bağlanması karşısında tüketici hakikaten farklı bir tepkime mi gösterir? Öte yandan, aynı kanıt, sosyal etki ve menfaat kriterinin terkedilmesini de gerektirmektedir. Kabul edilecek şey değildir bu. Önemli ekonomik yada sosyal bir güçlüğün halledilmesini müşevviklerin uygulanması geciktirdiği ve bundan dolayı da kitlenin refahını azalttığı zaman buyruklara (buyruklarla yönetmekte) başvurmakta tereddüt

(34) XV. bölümde çeşitli örnekler verilmiştir.

etmemek gerekir. [Ama] Buyrukların, işgücünün dağılımı ve ailelerin tüketimi konusundaki etkisi çok şüphelidir. Bu alanda bu metodların kötüye kullanılması planlamacıyı sosyalist bir demokrasiyle ve işçilerin çoğunluğunun rızasına dayanan bir planlama ile bağdaşmayan «sivil seferberlik» ve cebri çalışma gibi metodlara başvurmak zorunda bırakabilir.

■ Planlamanın Teknikleri

Geçiş safhası, herşeyden önce **planlı büyüme** safhasıdır. Şimdi bu büyümenin ortaya çıkardığı planlama metodlarını ve genel ekonomik problemleri tanımlamamız gerekiyor.

Planlama önceliği gerektiren bazı hedeflere erişmek amacıyla ekonomik faaliyetlerin teknik bir koordinasyonudur. Sosyalist planlamanın amacı, vatandaşlara mal ve hizmet bolluğunu tedrici bir sekilde sağlamak, böylece onların kişiliklerinin serpilip gelişmesine yolaçmak ve daha uzun vadede de piyasa ekonomisini, sınıfların, sosyal eşitsizliğin ve işbölümünün ortadan kaldırılmasını gerçekleştirmektir. Planlama problemleri çeşitli şekillere bürünür: Ekonominin tamamı; sanayi kolları (ve tüketim sektörleri); işletmeler ve aileler ile ilgili problemler olarak ortaya çıkar.

Planlamanın ana problemi öncelikle gerçekleştirilecek hedeflere erişmek için arzu edilen büyüme oranını sağlayacak şekilde mevcut kaynakların dağılımıdır. İstihdam hacmi, üretim hacmi, tüketim hacmi, üretimde arzu edilen artış, yada bu faktörlerin çoğu endogene (objektif) değişkenler olarak ele alınabilir.

İşsizliğin yada kronik noksan-istihdamın bulunduğu bir ekonomide gerekli üretimin büyüme oranı, üretkenlikte veri olarak kabul edilen ortalama bir artıstan hareket edilerek hesaplanabilir. Üretkenlik yılda %3, faal nüfus %1 artıyorsa, bu faal nüfusun %20'si işsiz ise yada ortadan kaldırılması gereken noksan istihdama maruzsa ve bunun giderilmesi 10 yılı gerektiriyorsa yıllık üretim artışı asgari $\%6\ (3 + 1 + \frac{20}{10})$ olmalıdır. Bu ise,

yıllık istihdamı %3 artıracaktır. Öte yandan, tam istihdam hedefi, ailelerin (üreticilerin) tüketiminde belirli bir artış sağlama, mesela bu tüketim hacmini iki misline çıkarma hedefi ile terkip edilebilir. Geliri artırmak için üretici bir şekilde net 3 birim yatırmak gerektiğini farzedelim. Bu andan itibaren, milli gelirde %6 tutarında büyüme oranı %18 tutarında bir yatırım oranını gerektirir.(35) Üretici olmayan tüketimin, cari gelirin %10'una indirgenemediğini ve ailelerin (üreticilerin) tüketiminin planın yürürlüğe girdiği anda milli gelirin %75'ine ulaştığını farzedelim. Demek ki, ailelerin tüketimini taban 75 indeksinden, taban 150 indeksine çıkarmak gerekecektir.

O halde, yılda %6 bir artış oranı, on yıl sonunda 180 ünite tutarında bir milli gelir verir. Ailelerin tüketimi bu hasılanın %72'sine (100-10-18) yükselirse 10 indeksi yerine sadece 130 indeksini elde etmiş oluruz. Bundan çıkan sonuç şudur: Hem söz konusu tam istihdam hedefine, hem de ailelerin tüketimini iki misline çıkarma hedefine erişmek, daha yüksek bir büyüme oranını, yani %7 tutarında bir oranı gerektirir. Yılda %7 tutarında bir büyüme oranına erişerek ailelerin tüketimini iki misline çıkarmak için, üretici olmayan tüketim, cari gelirin %10'unu emmişse, yatırım oranını %18'den yukarı çıkarmak mümkün olamaz. Gerçekte, %7 tutarında bir büyüme oranı, geliri 10 yıl sonunda 207,5 indeksine yükseltir. Bu da ailelerin tüketimi için 150 indeksini gerektirir, -bu tüketim gelirin %72'sini emdiği takdirde-.

Demek ki, bu amaca, ya yıllık istihdamı %3 yerine %7 artırarak (mevcut sermaye stoku, üretimde orantılı bir artış sağladığı takdirde); ya üretkenliği %3 yerine %4 artırarak (teknolojik ilerleme başlangıçta öngörüldüğü gibi 24,1 ve 32,2 indekslerine erişmeyi değil, yatırım **hacminde** 5 yıl sonra 15 indeksinden 25,3 indeksine ve 10 yıl sonra 37,3 indeksine yükselen bir artış sayesin-

(35) «Donatımın kullanılma derecesini devam ettirmek için üretim kapasitesi çalışan nüfusta ve emeğin verimliliğindeki artışla orantılı olarak artmalıdır. Bu bize, özel yatırımlarda arzu edilen seviye hakkında bir bilgi vermektedir. Özel yatırımlar üretim kapasitesini faal nüfustaki [77] ve emeğin verimindeki artışla birlikte **pari passu** artırmak için gerekli seviyeye getirilmelidir.» Bizim verdiğimiz misalde, demek ki, üretim kapasitesi % 6 artmalıdır.

de bu sonuca erişmeyi sağladığı takdirde) yada bu iki metodu meczederek ulaşılmalıdır. Bunlardan ikincisi tercih edilebilir. Çünkü birincisi gelirlerde istihdam **başına,** öngörülenden daha az bir artışı gerektirir ve potansiyel rezervler (iç göç, üretici olmayan istihdam, işsiz üreticiler) yoksa, bir işgücü kıtlığına (darlığına) yolaçabilir.

Bu hesaplamalar büyük ürün kitlesine ve yıllık gelire dayanmaktadır: Üreticilerin tüketimi; kamusal tüketim, istihdam; faal nüfus; ortalama üretkenlikte artış; yatırım artışı ile gelir arazındaki ilişki; mevcut sermaye stokuyla cari gelir arasındaki oran; net yatırımlarla brüt yatırımlar arasındaki oran v.s.[36] Bunlar temel hesaplar olarak, gereklidir. Ve aşılacak güçlükleri (verdiğimiz misalde: Üretkenliğin yıllık artışını gerçekleştirmek) hemen ortaya koyarlar. Emekçi kitlelerin katlanacakları nisbi fedakarlıkların derecesini tesbit ederler. Demek ki, bunlar, halkın kendisine en uygun gelen varyantı bilinçli bir şekilde seçmesi, fedakarlıklara seve seve ve bilinçli bir şekilde katlanması için önceden açık, eleştirici bir tartışmanın konusu olmalıdır.

Fakat tesbit edilen bu çerçeve şimdi gittikçe somut bir muhtevaya bürünmelidir. Hem toplam büyüme oranını, hem de tüketim harcamalarında bir büyüme oranını gerektiren öncelik tanınmış hedefler tesbit edildiği için, bu iki oran tüketim ve üretim malları kategorisine aktarılabilir. Fakat bunlar bütün sanayi kolları için eşit bir büyüme oranını hiçbir şekilde gerektirmezler.

19. Yüzyılda Belçika'lı işçi ailelerinin bütçelerindeki gelişmeyi inceleyen Prusya'lı istatistikçi Engel, tüketim harcamalarının bazı istatistik kanunlarına tekabül ettiğini keşfetmişti. Gelir arttıkça beslenme masraflarının nisbi payı azalıyordu. Bu beslenme masrafları içinde «kaba» denilen ürünlerin yada temel ürünlerin payı -ekmek, temel hububat; patates, et, domuz yağı v.s.- «asil» ürünlere -hayvansal ürünler; meyvalar; şeker, sığır ve dana eti v.s.- oranla düşüktür. Bu kanunun geçerliliği üç şekilde doğrulanmıştır: Aynı bir devirde farklı sosyal sınıflar

(36) Üretim malları sektörünün (I. sektör) büyüme oranı, **brüt** yatırımın büyüme oranını belirler. Çünkü I. sektörün toplam üretim hacmi, hem cari üretim maltarının ikamesine, hem de **munzam** üretim mallarının yaratılmasına (net yatırım) yarar. [78]

içerisinde tüketim harcamaları yapısındaki farklar; birbiri ardısıra ekonomik evrim safhalarından geçen bir ülkede bu aynı yapıda meydana gelen farklar; aynı anda farklı nisbi zenginlik seviyelerinde bulunan farklı ülkelerdeki tüketim yapısında meydana gelen farklar.(37)

Mesela 1956'da beslenme harcamaları tüketicilerin toplam harcamalarının yüzdesini, cari fiyatlara göre, aşağıda gösterildiği gibi temsil etmektedir.

	%		%
Birleşik Devletler	26	Avusturya	37
Danimarka	28	Hollanda	37
Belçika	30	İrlanda	38
İsveç	31	Finlandiya	38
Norveç	32	İtalya	46
Batı Almanya	22	Portekiz	50
Büyük Britanya	33	Yugoslavya	50
Fransa	37	Yunanistan	58 [80]

Öte yandan 1938'den 1956'ya kadar nüfus başına düşen hububat ve patatesle, nüfus başına düşen et tüketimi aşağıdaki yönde gelişmiştir:

	Hububat ve Patates	Et
	%	%
Birleşik Devletler	—25	+29
Belçika	—11	+31
Fransa	—13	+13
Finlandiya	—14	+21
Yunanistan	— 6	+24
İsveç	—18	+ 8
İtalya	— 8	+ 7

Nihayet, 1950'den 1957'ye kadar, dayanıklı tüketim malları harcamalarında Batı Avrupa'da toplam har-

(37) Bu istatistik kanununa **mutlak** bir değer vermekten kaçınmak gerekir. Özel şartlar -mesela dayanıklı tüketim mallarında sürekli bir kıtlık- bir başka ülkeden daha zengin olan bir ülkede beslenme masraflarının nisbi sevivesinde bir yükselmeye yolaçabilir. - Mesela 1957'de Çekoslovakya'da nisbi seviye Bulgaristan'dakinden daha yüksek olmuştur - [79]

camalardan çok daha önemli bir artış meydana gelmiştir. (Fert başına ve sabit fiyatlara göre)[38]:

	Tüketicilerin toplam harcamaları	Dayanıklı tüketim malları harcamaları
	%	%
Fransa	+32	+127
Avusturya	+40	+110
İtalya	+30	+ 64
Büyük Britanya	+11	+ 55
Danimarka	+ 3	+ 51
Yunanistan	+38	+ 49
Norveç	+15	+ 49 [82]

Çok mekanik transpozisyonlardan kaçınmakla birlikte bu verilerden hareket ederek ve çeşitli ürünlerin talebindeki esneklik katsayılarının değişkenliği sayesinde, özel bir tüketimin, gözününde tutulan devre sonunda ne gibi bir mahiyet alacağı tahmin edilebilir.[83] İncelenen sektörlere göre değişen yatırım oranları, işgücünün transferi problemleri ve ağır sanayinin tüketim malları sanayiine sağlayacağı üretim mallarının özel yapısı böylece ortaya konmuş olur. Başlangıç oranlarının ekonominin bütün kollarında koordine bir şekilde değişen bütün bir büyüme katsayıları serisine yayılması için, sanayinin üretim malları üreten çeşitli sektörlerinin yayılma katsayılarını tayin etmek gerektir.

Bu artışın (büyümenin) orantılı olması için, yani dar boğazlardan ve büyük dengesizliklerden kaçınılması için, çifte bir isbatlamanın yapılması gerekir: Sanayicilerarası mübadeleleri ve **bilan-matière**'leri (fizik balansları) tahkik etmek gerekir.

İktisatçı Wassili Leontiev tarafından Gosplan'ın 1924'teki çalışmalarına göre inceden inceye hazırladığı, ve önce Birleşik Devletler'de[84] uygulanan ve 1958'e kadar Sovyet uzmanlarınca reddedilen sistem, milli ekonominin ana kolları arasındaki ilişkilerin (oranların) tesbit

(38) «Engel Kanunu»'nun son bir uygulaması: Üç yıllık olağanüstü ekonomik bir ilerlemeden sonra Yugoslav aileleri 1959'da gelirlerinin % 43'ünü beslenme için harcamışlardır. Oysa bu miktar 1956'da % 50 idi. Öte yandan dayanıklı tüketim malları satınalmak için yaptıkları harcamalar 1956'da % 4 iken 1959'da % 10'u aşmıştır. [81]

edilmesini sağlamaktadır. O zamandan beri de birçok ülkede uygulanmıştır.[85] Leontiev'in tablosu 11 sanayi kolu, tarım ulaştırma ve «ménages»ler ile ilgilidir. Bu kollar bir bütün teşkil edecek şekilde yatay ve dikey olarak tertip edilmiştir. Yatay rakamların, bu 14 kolun herbirinin diğer 13 kola sattıkları şeyi ve dikey kolonların da her kolun diğer kollardan satınaldığı şeyleri gösteren bir **input-output** (emilen kaynaklar ve üretilmiş kaynaklar) tablosudur bu. Her yatay çizginin toplamı bize üretimin değerini, eksi ilave değeri; her dikey kolonun toplamı da «mutavassıt satınalmaların» değerini verir.

İşi kolaylaştırmak için Leontiev'in **iput-output** tablosu muhtelif kollar arasındaki ilişkilerin mustakar olduğu, yani mesela demir üretimindeki %10 artışın, bu sanayie «metal olmayan maden cevherleri» sanayiinin sağladığı kollarda %10 bir artışı gerektirdiği ipotezinden hareket eder. Bütün sanayi kolları arasındaki karşılıklı ilişkileri belirleyen teknik katsayılar böylece hesaplanmış olur. Planın yukarda sözü edilen hedeflerinden hareket ederken, bu katsayıların gözönünde tutulması için bütün kollardaki üretim artışını dikkatle izlemek gerektir. Gerçekte **input-output** hesabı, Marx'ın genişletilmiş tekrar üretim şemalarındaki denge şartlarının genilşetilmesinden başka birşey değildir. İki sektörün yerini burada 14 sektör almıştır. Bu, tabloyu karmaşık bir hale getirmekteyse de, gerçeğe daha çok yaklaşılmasını sağlamaktadır.

Yıllık üretimin aşağıdaki genişletilmiş tekrar-üretim şeması şeklinde göründüğünü farzedelim.

4.000 c + 2.000 v + 2.000 s = 8.000I
2.400 c + 1.200 v + 1.200 s = 4.800 II

Bildiğimiz gibi denge şartı, I sektörün II. sektöre, II. sektörün I. sektöre sattığı değerin aynını satmasını, yani ilgilendiğimiz konuda mesela:

2400 **c** II+c II hal. birik. 600 **s** = 2000 v I+1000 (**s**—s hal. birik. **c**) I olmasını gerektirir.

Şimdi de üretim malları üretimini iki sektöre ayıralım: Sabit sermaye üretimi (A), ve ham maddeler ve enerji (B) üretimi; tüketim malları üretimini de: cari malların (C) ve lüks malların (D) üretimi diye ikiye ayıralım ve

işi basitleştirmek için, her sektördeki üretici olmayan tüketimin sadece lüks mallarla ilgili bulunduğunu farzedelim. Bu dört sektördeki üretimin değeri böylece şu şekle bürünecektir:

A. 1000 c + 500 v + 500 s = 2000 A
B. 3000 c + 1500 v + 1500 s = 6000 B
C. 2000 c + 1000 v + 1000 s = 4000 C
D. 400 c + 200 v + 200 s = 800 D

her durumda artıkdeğerin dağılımı şu şekilde gerçekleşir: c halinde % 50; v halinde % 25; üretici olmayan tüketim % 25

Aşağıdaki tabloda yatay kısımlar, her sektörün diğer sektörlere sattığı, dikey kolonlar da bu sektörlerden satınaldığı şeyi gösterir. Sistemin denge halinde olması için yatay toplamların dikey toplamlara tekabül etmesi gerektir. Aynı kare içinde iki rakam bulunduğu zaman, birincisi basit tekrar-üretim ihtiyaçlarını, ikincisi de birikim ihtiyaçlarını -genişletilmiş tekrar-üretimi- gösterir:

	A	B	C	D	Toplam	
A	250+62,5	750+187,5	500+125	100+25	2000	8000 I
B	750+187,5	2250+562,5	1500+375	300+75	6000	
C	500+125	1500+375	1000+250	200+50	4000	4800 II
D	125	375	250	50	800	
Toplam	2000	6000	4000	800	12800	
		8000 I		4800 II		

Bu tablo ile Leontiev'in tablosu arasındaki fark, bunun alınıp satılan bütün emtianın **toplam değerini** karşılaştırması, oysa Leontiev tablosunun sadece her sektör tarafından satın alınmış, işlenmemiş emtianın değerini karşılaştırdığını ve kendi tablosunda iş saatleri şeklinde görülen «ilave değeri» gözönünde tutmamasıdır.

Sabit katsayılar ipotezi bir yana bırakılırsa **input-output** tablosu daha karmaşık ve daha gerçek bir hale getirilebilir. Bazı kollar (yada bazı faaliyet kategorileri) için **input-output** ilişkisindeki değişiklikler önceden tahmin edilebilir. Böylece müstakbel enerji dengesi, kömürün ve elektriğin yerini gitgide **fuel-oil;** ve kömürün yerini de elektriğin alacağı ipotezine dayandırılabilir. Elektrik sanayiini demir sanayiine, metalürjiye bağlayan kat-

sayı böylece artacak ve kömür sanayiini bu aynı kollara bağlayan katsayı azalacaktır.

Ürünlerin büyük bir kısmı, herşeyden önce de hammaddeler, makinalar, enerji için, planın farklı hedeflerini yeniden düzenleyen ve bunun tutarlığını doğrulaması gereken **bilan-matieres'**ler hazırlanabilir. **input-output** tablosu **değer** olarak hazırlandığı halde (menages'lerin **input'**u için hariç) bu bilanlar **fizik terimler** halinde hazırlandığı için, planın iç tutarlılığı bakımından faydalı bir **recoupement** meydana gelir. Her kolda kullanılan elektrik, iş tezgahları yada çimento tutarı toplam disponibilitelere tekabül etmelidir. (Cari üretim + mevcut stoklardaki dalgalanmalar + dış ülkelerle ilişkiler dengesi).

■ Yeni Üretim İlişkileri ve Sosyalize Üretim Tarzı

Şimdi bütün bu verileri işletmeler seviyesinde ele almak gerekiyor. Çeşitli metodlar kullanılabilir. Hedefleri en iyi rantabilite şartları içerisinde (belirli bir süre boyunca değişmediği kabul edilen üretim malları fiatları çerçevesi içinde) gerçekleştirme esnekliğini işletmelere bırakarak erişilecek fizik hedefler saptanabilir. Çeşitli ürünler arasında dağılımını sağlamak serbestisi kendilerine tanınarak işletmeler için üretim değeri olarak hedefler tesbit edilebilir. Nihayet, işletmeler için değer olarak asgari global hedefler ve rantabiliteyi daha çok artırmak serbestisi kendilerine tanınarak, öncelik taşıyan **bazı** ürünler için fizik hedefler tesbit edilebilir.

Vergi sistemi (işletmelerin gelirlerinin dağılımı sistemi) özellikle rantabl işletmelerde her türlü aşırı yatırımı önleyebilecek kadar sert ve her işletmedeki üreticiler kitlesini çalışmalarının objektif sonuçlarıyla doğrudan doğruya ilgilendirebilecek kadar esnek ise, şüphesiz bu son formül tercih edilebilir[86].

Açıkça görüldüğü gibi, bu konuda zaman ve mekanın dışında mutlak kural yoktur. Bununla beraber işletmeler için hem fizik miktarlar, değer (maliyet fiyatı), kullanılan malzemeler bakımından, hem de gelir bakı-

mından tam ve ayrıntılı üretim hedefleri tesbit etmenin, onları çözemeyecekleri meseleler karşısında bıraktığını ve bu aynı işletmelerin hareket serbestisinden çok planın esasını baltaladığını tecrübeler göstermiştir.[39]

İktidarın proletarya tarafından ele geçirilmesi, büyük üretim ve mübadele araçlarının sosyalizasyonu, sosyalist bir topluma doğru bir geçiş devresinin başlaması, yani bu muazzam sosyal sarsıntılar, işletmenin havasında köklü değişiklikler yapılmadığı takdirde, hedeflerine tam olarak varamaz. Kapitalizmden miras kalan «sosyal mesele», işçilerin tüketim kapasitesinde aşırı bir kısıtlama ile bağdaşmaz. Sosyal mesele fabrikaların, bankaların, elektrik santrallerinin özel mülkiyetinin sadece **hukuken** kaldırılmış olmasıyla da halledilmez.

Bunun çözümü, işletmenin hiyerarşik yapısının tedrici bir şekilde kaldırılmasını, **sosyal** işbölümünün (üretenlerle birikim yapanlar arasındaki ayrımın, emredenlerle emredilenler arasındaki ayrımın) tedrici bir şekilde kaldırılmasını, başkası tarafından ve başkası hesabına yapılan ve bundan dolayı da mekanik bir şekilde uygulanan ve **boşu boşuna harcandığı** kabul edilen **yabancılaşmış emeğin** (işin, çalışmanın) tedrici bir şekilde ortadan kaldırılmasını gerektirir[40].

Emeğin kesin kurtuluşu (bu kurtuluş aynı zamanda onun, kelimenin geleneksel anlamıyla emek olarak inkarıdır ve son derece daha zengin ve daha değişik beşeri bir faaliyetle aşılmasıdır)[41], ancak sosyalist toplumun en yüce safhasında, yani mal ve hizmet bolluğu alışkanlığı, insanların sosyal bilincini tamamen değiştirince, halkların ortalama kültür seviyesinin yükselmesine bağlı bulunan boş vakitler bütün vatandaşların her birinin sosyal ekonomi içinde yönetici fonksiyonları yerine getirmesini sağlayınca, mümkündür. Fakat bu süreç ancak bu anda **tamamlanabildiğine** göre, kapitalizm devrilir devrilmez **başlamalıdır.** Daha doğrusu, özel patronun yerini herhangi bir direktör, teknokrat, yada güçlü bir bürokrat şekline bürünmüş patron-devlet aldığı sürece **üretim iliş-**

(39) Polonya'lı Profesör C. Bobrovski'nin şu formülünü belirtelim: Planlama organları tarafından alınan kararların sayısı, bunların kalitesi ve etkisiyle ters orantılıdır.» [87]

(40) V. bölüme bakınız.

(41) 17. bölüme bakınız.

kileri değişmez. Üretim ilişkileri işçi ve emekçi kitleleri işletmelerin yönetiminde, planların hazırlanıp uygulanmasında, işletmenin yarattığı sosyal artık-ürün üzerinde **her an gerçek** (sadece şekli ve hukuki bakımdan değil) bir hakimiyet kurunca, ancak bu takdirde değişir. Bu konuda hem işçi hareketi tecrübesinin, hem de sosyal teorinin ortaya koyduğu hal çaresi: İşçilerin kontrolü, işçilerin birlikte yönetimi, ve işçinin kendi kendini yönetimidir.(42)

Kapitalizmle sosyalizm arasındaki geçiş devresinde işletmelerin yönetimi problemi şüphesiz karmaşık bir problemdir.

Gerçi kapitalizmin devrilmesini reddetmek yada geciktirmek için bürokratik tehlikeyi bahane edenler ikiyüzlülükle suçlanabilir, ama bütün ekonomik kaynakların devletin elinde toplanmasının, sosyal eşitsizlik şartlarını devam ettirdiğine yada artırdığına itiraz edilemez. Bu devletin «işçi sınıfı adına» yönettiğini iddia etmesi, salt hukuki bir teselliden başka birşey değildir.(43) İşçiler işletmelerin yönetimine katılmaktan sistemli bir şekilde alıkonulunca, gelirlerdeki eşitsizlik azalacağı yerde çoğalınca (Stalin devrinde Sovyetler Birliği'nde olduğu gibi), sosyalizme yaklaşılmaz, uzaklaşılır. Buna karşılık bütün işletmeler, tam olmasa bile, çok geniş bir muhtariyet elde eder ve hür rakipler olarak piyasada azami gelir sağlamak için karşı karşıya gelirlerse, bu gelirlere **işletme içerisinde** kollektif ve eşitçi bir tesahüp, sosyal eşitsizliğin ve ekonomik israfın, **ekonominin tümü içerisinde** yayılmasını hiçbir şekilde önlemez. Teknik bakımdan daha iyi donatılmış fabrikalar, ve en ileri bölgeler, daha geri kalmış toplulukları ve en geri durumdaki illeri mutlaka «sömüreceklerdir». **Ekonomik gücü eşit olmayan gruplar**

(42) «Marx, Paris'te ve ikinci derecedeki merkezlerde Komün düzeni uygulandığı andan itibaren eski merkezi hükümet taşrada da işçilerin kendi hükümetlerine boyun eğecektir» [88] diye yazıyor.

(43) «Sovyet basınında memnunlukla anlatıldığına göre, hayvanat bahçesini gezen ve filin kime ait olduğunu soran küçük bir çocuğa: «Devlet'e» aittir denilmiş. Bunun üzerine çocuk, «O halde biraz da bana aittir» deyivermiş. Gerçekte fili pay etmek gerekseydi, en değerli kısımları imtiyazlılara düşecek, birkaç mutlu kişiye filin derisi, geri kalanlara da sadece sakatatı düşecekti. İncinen küçük çocuklar her halde kendi mülkiyetlerini devletin mülkiyetiyle karıştırmaya pek hevesli görünmeyeceklerdir. Genç serseriler ise, devletten çaldıklarının kendilerine ait olduğunu düşüneceklerdir. Hayvanat bahçesindeki küçük çocuğun «Devlet demek ben demektir» fikrine yatkın nüfuzlu bir kişinin oğlu olması çok muhtemeldi. [89]

arasında eşitlik temeline dayanan her mübadele eşitsizliği artırır ve kaçınılmaz iktisadi dalgalanmalara sebep olur. Merkezi bir planlamanın buyrukları ile işletmelerde geniş bir işçi yönetiminin uygulanması zarureti arasında bir senteze varmak için yukarda belirtilen kurallara göre hareket etmek gerekecektir. Fakat işçi demokrasisinin ve işçilerin tüketiminin devamlı bir şekilde düzelmesinin icapları, aynı zamanda ekonomik etkinliğin de icaplarıdır. Üretken güçler geliştikçe, planlama daha karmaşık olur ve planın milyonlarca vatandaş tarafından hem üreticiler olarak -işletmelerin global etkinliğini artırmak için-, hem de tüketiciler olarak -üretim programlarının halkın ihtiyaçlarına ve arzularına göre ayarlamak için- kontrol edilmesini ve gözden geçirilmesini gerektirir.

Görüldüğü gibi, planlama, her üreticinin yaptığı harcamaların planlanmasını hiçbir zaman gerektirmez. Aksine ürünlerdeki çeiştlilik daha arttıkça ona daha geniş bir tercih hakkı sağlar. Tüketicilerin talebinde beklenmedik değişiklikler planda öngörülen oranlarda değişiklikler yapılmasını gerektirir. Planda daima ayarlamalar yapılacaktır. Üreticiler arasında düzenli bir şekilde ve geniş ölçüde yapılan anketler tüketicilerin arzularını sondaj yoluyla değil, mahalli teşebbüsler yoluyla iletme sistemleri, salt istatistik hesaplamalara dayanan tahminlerin belirlenmesini sağlayacaktır. Plan, gerçek tüketim eğilimlerine yaklaştıkça, tüketim malları piyasasının, ekonominin tümü içerisinde yaratacağı karışıklıklar daha az olacaktır.

Elektronik hesap makinelerinin geliştirilmesi bugün ayrıntılarla ilgili problemlerin matematik bir kesinlikle halledilmesini sağlayan bir seri hesap işlemlerini kolaylaştırmaktadır. Özellikle işletme içerisindedir ki, farklı varyantlar arasında bir seçme yapmak böylece halledilebilecektir. Operasyonel araştırma, farklı faktör kombinezonları arasında optimum varyantı, her seferinde bu faktörlerden sadece birtekini değişken[44] kabul ederek, belirlemeyi sağlayacaktır.

(44) Bu teknik her ay her limandan nakledilecek toplam yük miktarı bilinince, boş gemilerin çeşitli limanlar arasında izleyecekleri yolu en rasyonel bir şekilde tayin etmek için ilk defa Koopmans tarafından uygulanmıştır. **Activity Analysis of Production and Allocation,** Cowles Commission Monograph, 13 [90].

Mesela İsveç'te hidroelektrik santrallerinin 30 yıl boyunca optimum bir şekilde kullanılması, hava tahminleri (kış aylarındaki donmanın süresi ve önemi) sarnıçlardaki su seviyesi, türbinlerin kapasitesi, ağaç, kağıt ve çelik sanayilerinin ihtiyaçları, Danimarka'ya elektrik akımı ihracatı ve hatta som balıkları için gerekli su ihtiyacı gibi en çeşitli faktörleri hesaba katan bin elektronik makina tarafından tayin edilmiştir. Elektronik makinanın 3000'den fazla çeşidinin yapılması tasarlanmıştır.[91]

■ Geçiş Devresinde Tarım ve Dağılım

Kapitalizmden sosyalizme geçiş devresi boyunca halledilmesi en güç problem tarım ve dağılım problemidir. Büyük kapitalist üretim, ekonominin sosyalizasyonunun ve bilinçli bir şekilde planlanmasının öncülerini yaratır. Fakat bir yandan sanayinin ve bankaların, öte yandan tarımın ve dağılımın (bazı hizmet sektörleri dahil) eşit olmayan bir şekilde gelişmesi gerçekte, sosyalizasyona son derece elverişli bir kapitalist sektör ile, henüz **küçük meta üretiminin,** «bağımsız» küçük işletmenin (Büyük Sermayenin ve Tekellerin bu işletmeleri kendilerine tabi kılma şekli ve çoğu zaman salt şekli bir «bağımsızlık» tanıyarak onları sömürme derecesi ne olursa olsun) henüz hakim olduğu bir sektörün bir arada bulunmasına yolaçar. Ücretli 10.000 işçinin istihdam edildiği bir fabrikayı sosyalize etmek, rasyonel ve etkili bir harekettir. Sahiplerinin kendi ailelerinden başka işgücü kullanmadıkları 10.000 küçük mağazayı yada küçük çiftliği sosyalize etmek ne rasyoneldir, ne de etkili.

Ekonomik engele sosyal bir engel de eklenir. Büyük üretim ve mübadele araçlarının özel mülkiyetinin kaldırılması işçi sınıfının ücretlilerle aylıklıların büyük çoğunluğunun yararınadır. Onların örgütlenmesi ve sınıf bilinci sosyal dönüşümün başlıca muharrikidir. Tarım ve ticaret alanında hakim olan küçük üreticiler ve küçük mülk sahipleri (yada küçük çiftçiler) örgütlü değil, dağınık bir haldedir. Bu sınıf, kollektif menfaatlara göre değil, amansız bir ferdiyetçiliğe göre hareket ederler. (Henüz ilkel köy topluluklarıyla göbek bağını koparmamış

olan dünyanın en geri bölgelerindeki çiftçiler bunun dışında kalır). Bu sınıf, ancak ülkedeki yarı-feodal yapının, erişmek için can attıkları özel mülkiyeti kendilerine tanımadığı ölçüde devrimcidir.

Her önemli ülkede değilse bile, hiç değilse dünyanın her bölgesinde, bu iki sektördeki üretim ve mübadele ilişkilerinin son derece karışık olmasından dolayı güçlük daha da artar. Her yerde aynı bir toprak üzerinde örnek kapitalist çiftlikler, bağımsız küçük aile çiftlikleri, yarı çiftçi, yarı ırgat, yoksul köylü çiftlikleri bir arada bulunur. Bunların yanısıra sayısız çeşitli kombinezonlar ve şekiller yeralır. Hiç değilse en ileri kapitalist ülkelerde büyük kapitalist mağazaların, müreffeh aile işletmelerinin, küçük dükkancıların büyük kapitalistler zincirine bağlı küçük mağazaların, zengin aile işletmelerinin, pratikte tröstlerin kooperatiflerin ücretli işçileri durumunda olan küçük dükkan sahiplerinin, günde 12 saat didinip uğraşmaya karşılık bazen bir sanayi işçisinin aldığı asgari ücretten daha azını kazanan yoksul küçük «müteşebbisler»in birarada bulunduğu dağılım sektöründe durum daha az karmaşık değildir.

Bu çeşitli durumlar için geçerli bir tek hal çaresi bulmak imkansızdır. Son tahlilde her çözümün hareket noktası olabilecek iki prensip şudur: İşletmelerin (fiili yada hukuki) her sosyalizasyonu teknik şartlar özel işletmede elde edilen verimden daha yüksek bir verimi sağlıyorsa geçerlidir; her sosyalizasyon, eğer küçük mülk sahipleri (küçük üreticiler) bu sosyalizasyonu, ya inandıkları, ya kendi menfaatlerine uygun buldukları yada bu iki sebepten dolayı (en ideal durum tabiatıyla budur) kabul etmişlerse, geçerlidir[45].

Demek ki, belki de en geri ülkeler hariç, kapitalizm devrildikten hemen sonra çoğu ülkelerde tarımın ve dağılımın yapısı ister istemez karmaşık ve «plüralist» olacaktır. Vaktiyle eski rejim zamanında sendikal ve bilinçli

(45) «Devlet iktidarını ele geçirince küçük köylüleri zorla mülksüzleştirmeyi (tazminat ödense de ödenmese de) düşünemeyiz. Küçük köylüye karşı görevimiz önce onun özel işletmesinin ve özel mülkiyetinin kooperatif bir işletmeye devredilmesini sağlamaktır. Bunu yaparken zora başvurmayacağız. Toplumun bu yolda kendisine yardımcı olacağını anlatarak ve göstererek yapacağız. Küçük köylüye, bu konuda, kendisini daha şimdiden etkileyebilecek avantajlar vadetmek imkanına sahibiz». [92]

tarım işçilerinin çalıştığı büyük topraklar (malikaneler), tıpkı büyük mağazalar gibi sosyalize edilebilecektir. Mülk sahibi küçük köylüler, küçük tüccarlar, ferdi mülk sahibi ve müteşebbis olarak kalmakla beraber, verimlerini ve gelirlerini artırmak için çeşitli kooperatiflerde bir araya geleceklerdir. Diğer küçük mülk sahipleri, özellikle de topraksız küçük çiftçiler, üretim kooperatiflerine seve seve katılacaklardır. Nihayet ucuz kredi politikasına bağlı olarak yarı-feodal toprak sahiplerinin yada bankaların, emlak şirketlerinin topraklarının dağılımı politikası, buna karşılık eski rejim zamanında bellibaşlı üretim (yada mübadele) araçlarını kiralamak durumunda olan (müteşebbisler) küçük mülk sahipleri haline getirebilecektir.

Birbirinden tamamen farklı bu sektörleri planlı ekonomi içerisinde toparlamak, ancak piyasa aracılığıyla köklü bir şekilde gerçekleşebilecektir. İkinci bir hal çaresi de, baskı metodudur ki, bunun etkili olmadığı, tarihte bütün açıklığıyla (özellikle 1929 ve 1953 yılları arasında Sovyet tarımının geçirdiği acı tecrübelerle) görülmüştür. Köylüyü verimin artırılması ve maliyet fiyatının düşürülmesiyle ilgilendirmenin tek yolu, bunları köylünün yararlanabileceği hale getirmektir.[93] Küçük tüccarı dağılımda hakiki bir rasyonalizasyona ilgilendirmenin tek yolu, böylece onun daha çok kazanmasını sağlamaktır. Her iki durumda da verimin ve rasyonalizasyonun artışı, tarım ve dağılım alanındaki işgücünün sınai üretime yada diğer faaliyet sektörlerine aktarılması (transferi) anlamına gelebilecektir. Fakat bu transfer şiddete başvurularak yada hayat seviyesinin azaltılmasıyla değil, daha yüksek bir ücret uygulayarak, iş şartları daha insanca bir hale getirilerek ve hayat seviyesi yükseltilerek, gerçekleştirileceğine göre, hem toplumun yararına, hem de ferdin yararınadır.

Üretken güçler geliştikçe, ekonominin sosyalize sektörü daha sağlamlaşır. Ve hem tarımın, hem de dağılımın tedrici bir şekilde sosyalizasyonu, küçük üretim sektörüyle küçük üreticilerin (dağıtıcıların) hayat seviyesini sürekli bir şekilde düzelten sosyalize sektör arasında bir rekabetin başlamasıyla gerçekleşebilir.

Küçük üreticiler planlı sektörden gitgide daha faz-

la tüketim malları alacaklar, fakat aynı zamanda da makineli tarım işletmeleriyle, büyük mağazalarla, kooperatiflerle ve son derece donatılmış **self-service**'lerle gittikçe güçleşen bir rekabeti sürdürmek zorunda kalacaklardır. Küçük tarım ve ticaret isletmelerinin etkisi gittikçe artan bir tekniğin uygulanmasını sağlayan kooperatifler halinde toplanmaları, artık sadece bir zaman meselesi olacaktır.

■ Karmaşık Bir Ekonomi mi?

Sosyalist olsun olmasın, çeşitli teorisyenler daha «insanca» bir ekonomiye geçiş devresi için karmaşık bir ekonomiden yana olmuşlardır. Bunlara göre ekonominin birkaç «kilit» sektörünün millileştirilmesi, diğer önemli sanayi sektörlerinde özel mülkiyetin devam ettirilmesiyle bir arada bulunabilecektir.[94] Böyle bir hal çaresi, ekonomik etkinliğine zarar vermeksizin planlamanın sosyal müteferrik masraflarının asgari ölçüde azaltılmasını sağlayacaktır.

Bununla beraber, bu tezin aşılmaz bir güçlükle karşılaşacağını tecrübe göstermektedir. Ya millileştirmelerin kapsamı dardır ve ekonomi aslında hiç de «karmaşık» değil, tamamen kapitalisttir, yada millileştirmelerin kapsamı büyüktür ve diğer sektörler de millileştirilme tehlikesiyle karşı karşıyadır. Bu takdirde, millileştirilmemiş sektörler gerçekte yatırımlara kalkışmayacakları için ekonomi pek tatmin edici bir şekilde işleyemiyecek ve aslında planlama diye birşey olmayacaktır.[95]

Özel mülkiyet ve kârın özel temellükü üzerine kurulmuş bir sistem ancak kapitalist (oyunun kuralları) uygulandığı takdirde tam olarak işleyebilecektir. Özellikle yeni (yada hasta) sanayilere sermaye yatırımı yapmak söz konusu olunca bu sistem teknik «planlamacılara» başvurabilir. Böyle bir sistem artık kâr peşinde koşmayacak olan önemli üretim sektörleri ile, özellikle de, ekonominin bir bütün olarak yönetilmesiyle uzun zaman bir arada bulunamaz.[96]

«Planlama» konusunda (Birleşik Devletler'de, Büyük Britanya'da ve İsveç'te milli bütçeler; Fransa'da

planlama komiserliği; Hollanda'da Planburo v.s.) batı ülkelerindeki farklı tecrübeler, kapitalistleri **yönetmek,** kârların (çoğu zaman devletin garantileri ve yardımları sayesinde) daha büyük olduğu sektörlere yatırım yapmalarını kolaylaştırmak[46] amacıyla uzun vadeli tahminlerde bulunmakla yetinmişlerdir. Bu tecrübeler ne uzun vadeli tam istihdamı gerçekleştirmiş, ne devrî dalgalanmaları önlemiş, ne optimum büyümeyi sağlamış, ne de dar boğazlarda büyük dengesizliklerde kaçınılabilmiştir.[47]

Gerçekte özel işletmeler, bu **yön verici planlamaya** uymak mecburiyetinde değildirler. Onlardan sadece tavsiyeleri izlemeleri rica edilir. Bunu yapmayı reddettikleri zaman Burjuva Devleti bu özel mülkiyetle rekabete girişecek devlet işletmelerini kurmak teşebbüsünü göze alamaz.[98] Aksine onları verimsizliğe ve tembelliğe doğru iter. Özel sektör için bir destek olarak kabul edilen (uyguladıkları fiyat politikasından dolayı), genellikle bu özel sektörün[48]. temsilcileri tarafından yönetilen («vergi mükelleflerinin» ödemesi gereken) yatırımlar açısından ihmal edilen millileştirilmiş sektörler, teoride kendilerine atfedilen dinamik rolü ancak nadiren oynarlar. Hakiki bir planlamanın yerine çoğu zaman ters yönde müdahalelerde bulunan ve bilançosu savaş ekonomisi ve kalkınma devrelerinde, yani asırı kıtlık (darlık) devrelerinde bilhassa «olumlu» gözüken beceriksiz, yüzkızartıcı ve mızmız bir dirijizm alır.[99]

Ekonominin bilfiil planlanması, **hele** ekonomideki optimum büyüme, ancak kilit işletmelerin (özel mülkiyete dayanan) muhtariyetine son verildiği, yatırımların hacmi bütünüyle tesbit edilip, «kârın» azaldığı yada hiç olmadığı sektörlerin bütün bir devre boyunca, kârın daha yüksek olduğu sektörlere oranla öncelikle geliştirilmesini de gerektirse, erişilecek hedeflere göre sektörlerin ve işletmelerin tümüne dağıtıldığı takdirde gerçekleşebilir. Bu da

(46) Bu tahminler çoğu zaman birkaç «global hedefler» tarafından zar zor tashih edilen cari eğilimlerin sadece **izdüsümleri** haline gelir.

(47) Holger Heide Isveç'te 1951 - 55 devresinde planın öngördüğü büyüme oranlarından hiçbirinin gerçekleşmediğini ortaya koymuştur. Gerçek tahminlerden ya daha yüksek, yada daha az olmuştur. Aynı yazar sosyal demokrasinin 35 yıldan beri iktidarda bulunduğu Isveç'te ekonomik programasyonun tamamlayıcı karakterine de işaret etmiştir [97].

(48) XIV. bölüme bakınız.

bilhassa okul, hastane, konforlu işçi konutları yapımının lüks apartmanlar, büyük ticari müesseseler yada «gösterişli» banka şubeleri yapımına oranla öncelik kazandığını gösterir. **Amir** bir ekonomik planlamanın mümkün ve etkili olması için, hem üretim araçlarının özel mülkiyeti, hem de gelir eşitsizliği («peşin talep»teki eşitsizlik) bakımından, köklü değişikliklerin yapılması gerektir. Siyasi iktidar burjuvaziden işçi sınıfına geçmeli, büyük üretim, dağılım ve mübadele araçlarının sosyalizasyonu gerçekleştirilmelidir.

17 Sosyalist Ekonomi

■ **Üretim Tarzı, Dağılım Tarzı, Hayat Tarzı.**

Büyük üretim ve mübadele araçlarının sosyalizasyonu, **sosyal artık-ürünün özel mülkiyetine** (temellüküne) dayanmayan yeni bir üretim tarzı yaratır. Fakat kapitalizmden sosyalizme geçiş dönemi boyunca üretim araçlarının sosyalizasyonu, henüz **gerekli (mübrem) ürünler üzerinde, ücretlilik, mübadele ve işgücünün nakdî bir ücret karşılığında satılması şeklindeki özel mülkiyete bağlıdır.** Öte yandan, sosyal artık-ürünün bir kısmı da ferdi tüketim imtiyazları şeklinde ele geçirilmiştir, ve geçiş devresindeki bürokratik deformasyon rejiminde bu imtiyazların kapsamı daha da genişleyebilir. Demek ki, şahsi menfaat fertlerin ekonomik çabasının temel müşevvikidir. Ekonomi bir para ekonomisi olarak kalmaktadır.

Ekonomik bakımdan, bir yandan, büyük üretim araçlarının kollektif mülkiyeti ve sosyal artık-ürünün kollektif temellükü üzerine kurulmuş bir üretim tarzı ile öte yandan, fertlerin ekonomik faaliyetinin başlıca muharriki olmakta devam eden şahsi menfaat arasındaki çelişki, planlı ekonomide sürekli bir sürtüşmeler

ve çelişkiler kaynağıdır.(1) Fakat bu ekonomik çelişkiden de daha önemlisi, bunun yarattığı **sosyal** çelişkidir. Her ferdin bütün imkanlarının tam gelişmesi ve aynı zamanda ferdin topluma yaptığı bilinçli hizmet olarak kabul edilen «emek» kavramı, «hayatını kazanmak», geçim araçlarının yada gereğinde, ferdi ihtiyaçların tatmin edilmesine yarayan bütün malların ve bütün hizmetlerin sağlanması, olarak kabul edilen «emek» kavramı ile bağdaşamaz.

Ekonomi, esas itibariyle, paraya dayandığı, ihtiyaçların büyük kısmının tatmini, sahip olunan para[sal işaretlerin] miktarına bağlı kaldığı, ve nisbi kıtlık (darlık) şartları içinde dağılıma satınalma gücüne bağlı vesika usulü hakim olduğu müddetçe bu parasal işaretlerin büyük bir kısmını ele geçirmek için herkesin birbiriyle mücadele etmesi kaçınılmazdır. Bazı sosyal fonksiyonların yerine getirilmesi nisbeten nadir olan emtianın ve hizmetlerin ele geçirilmesini sağladığı müddetçe, mevki düşkünlüğü, hısım akraba kayırmak, ifsat, «üstlerine» yaranmak, «astlarını» ezmek gibi fenomenlerin geniş ölçüde yayılması kaçınılmazdır. Gerçek bir üreticiler, tüketiciler ve vatandaşlar demokrasisinin yokluğu, bu kitlenin yöneticilerin ve şeflerin faaliyetini sıkı bir şekilde ve serbestçe kontrol edemeyişi ve topluca düzenlenmiş bir mukavemetle karşılaşmaksızın ve mesruiyet dışına çıkmaksızın bu yöneticileri ve şefleri değiştirmek imkanının bulunmayışı, yani bütün bu boşluklar, sosyal hayatın bütün alanlarında paranın baştan çıkarıcı etkisini durmadan artırır. Para ve meta ekonomisinin bir kalıntı olarak devam etmesi, **sosyal hayatın her alanında irtikap** fenomenlerini kendiliğinden gerektirir. Geçiş ekonomisi devresinde konfor doğrudan doğruya para vasıtasıyla sağlanacağına müesseseleştirilseydi, irtikab dolaylı yoldan işleyecek ve etkisi daha az olmayacaktı. Sovyetler Birliği'nde üniversitelere girmek için yapılan mücadelenin sebep olduğu suiistimaller bunun ilginç bir örneğidir.[1]

Maddi müşevvikleri ortadan kaldırmadan ve ihtiyaçlara göre dağılıma geçmeden önce «yeni bir zihni-

(1) 15. Bölüme: **Sovyet Ekonomisi** bölümüne bakınız.

yet yaratmak» gerektiğini ve emeğin «böylece hissedilen ferdi bir zaruret haline geleceğini» iddia eden Sovyetler Birliği'ndeki ve diğer ülkelerdeki otoriteler ve nüfuzlu yazarlar[2] hakiki bir «volonterist» sapmanın örneğini vermekte ve apaçık görünen bir sebeplilik ilişkisini tersine çevirmektedirler. Gerçekte, psikolojik devrimin tam olarak tezahür edebilmesinden önce, yeni bir sosyal bilinç eski insanın bencil zihniyeti yerine serpilip gelişmeden önce, bir mal ve hizmet bolluğunun yaratılması sayesinde, **ilkin** para ekonomisinin ortadan kalkması gerekir. Geçiş toplumu döneminde ve hele Sovyetler Birliği'nde ferdi zenginleşme arzusunu belirleyen, «kapitalist kalıntılar değil», **paranın hakim olduğu bir dağılımın günlük gerçekliğidir.** Bu şartlar içerisinde «kapitalist geçmişin kalıntılarıyla mücadele ederek» «bir komünist bilinç» yaratmayı istemek havanda su döğmektir.

Fertlerin kazanç zihniyeti, ekonomik davranışın temel muharriki olarak ortadan kalkmadan önce, toplumun üvey ana iken cömert ve anlayışlı bir ana haline geldiğini, bütün oğullarının temel ihtiyaçlarını otomatikman tatmin ettiğini, bu fertlerin kendi tecrübeleriyle öğrenmeleri gerektir. Bu tecrübenin, insanın insanı 7000 yıldan beri sömürmesinin yarattığı etkilerin hiçbir zaman tamamen ortadan kaldıramadığı ortaklaşa yaşayışın yansımalarıyla karşılaşacağı bilinç altına iyice işlemesi gerektir. Bu tecrübenin bir bilinçlenmeyle son bulması, daha doğrusu, psikolojik devrimin tamamlanabilmesi ve eski insanın ölüp, yerine sosyalist insanın yada geleceğin komünist insanının geçebilmesi için bu tecrübenin, bir bilinçlenmeye, daha doğrusu, **yeni** alışkanlıklara ve **törelere** yolaçması gerektir.

Bu anlamda ve bu sebepten dolayıdır ki, marksistler, bolluğu, serpilip gelişmiş sosyalist bir toplumun gerçekleşmesinin gerekli (zaruri) bir[3] şartı olarak kabul etmektedirler. Sosyalist ahlakı öğütlemek değil, bu ahlakın büyük çoğunluk tarafından kendiliğinden uygu-

(2) Bakınız: A. LJAPIN: «Sosyalist emekten komünist emeğe»; V. A. SUCHOMLINSKI [2].

(3) Bundan dolayıdır ki, Yugoslav teorisyeni Horvath'ın tezi, yani komünist bir toplumun bir para ve meta ekonomisini mevcudiyeti üzerine kurulabileceği hakkındaki tez, gerçeklikle hiçbir şekilde bağdaşmaz [3].

lanması için sosyal ve psikolojik maddi şartların yaratılması söz konusudur.

■ Ferdi Ücret ve Sosyal Ücret

Ücret kavramı birçok karakteristiklerle tanımlanır. Bu karakteristliklerin en önemli üç tanesi şunlardır: Sarfedilen bir emek miktarı (emek müddeti) karşılığında **para** (fiyat) **ödenmesi** kavramı; işgücü sarfının tamamen ölçülen **süresi** tarafından **sınırlanmış** bir ödeme kavramı ve geçimi için gerekli tüketim mallarını elde etmek istediği takdirde işçiye işgücünü satması karşılığında yapılan ödeme kavramı. Bu tanımlar kapitalist toplumda ve kapitalizm öncesi toplumda olduğu kadar kapitalizm sonrası toplumunda da (kapitalizmden sosyalizme geçiş devresinde) ücret, hiç değilse, sarfedilen emek karşılığında üretim araçlarının ferdi sahiplerine yada kollektif mülk sahibi Devlet'e yapılan ödemenin **hakim** şekli olarak varolduğu müddetçe, geçerliliğini muhafaza ederler.

Üretim araçlarının kollektif mülkiyetinden dolayı «bir işçi kendi işgücünü kendisine satamıyacağı için» artık ücretlilik yoktur, diye iddia etmek, kaba bir sofizmdir. Kollektif mülkiyet, kollektivitenin bütün fertlerinin mülkiyeti değil, kollektivitenin mülkiyeti demektir. Bir kooperatif üyesi ferdi mülkiyet olan bir arabayı bu kooperatife pekala satabilir. Aynı şekilde, bir işçi de, ferdi mülkiyeti olan işgücünü bağlı bulunduğu kollektiviteye satabilir. Gerekli üretim araçlarını sağlamak için bu satışı tahakkuk ettirmek **mecburiyeti,** hem mübadele fiilinin **şekli** bakımından (belirli bir fiyat karşılığında satış), hem de muhtevası bakımından (işçinin, kendisinin ve ailesinin hayatta kalabilmesi için kullanım değerine ihtiyaç duyduğu ve **mübadelesiz elde edemeyeceği** diğer emtiayı satınalabilmek uğruna, sahip olduğu ve kullanım değerinden kendi başına yararlanamayacağı biricik metayı satması) ücretliliğin varolmakta devam ettiğini gösterir.

Fakat tekelci kapitalizm devrinden ve sanayice ileri ülkelerde güçlü bir işçi hareketinin başlamasından itibaren ferdi ücret artık ferdi emeğin ücretinin **münhasır**

şekli değildir. Bunun yanı sıra **sosyal temettü yada sosyal ücret** ortaya çıkmaktadır.[4] Bu sosyal temettü yada sosyal ücret, ferdin topluma verdiği şeye bağlı kalmaksızın, toplumun ona sağladığı imkanların (yaptığı ödemelerin) tümüdür: Parasız ilk öğrenim (daha sonra da orta öğrenim) okullarda bedava yemek; sağlık bakımı, hastane hizmetleri, hatta bedava ilaç, bedava parklar, müzeler ve spor alanları, genel aydınlatma gibi bedava yada yarı-bedava belediye hizmetleri v.s.

Tabii, «bedava öğrenim» yada «bedava sağlık bakımı» teriminin anlamı üzerinde birleşmek gerek. Bedava olma keyfiyeti ancak **fert için mevcuttur;** gerçekte bu hizmetleri «ödeyecek olan», yani kaynaklarının (disponibl global emek müddetinin) bir kısmını ihtiyaçların tatminine hasretmesi gereken, toplumdur. Demek ki, «sosyal ücret» bütün vatandaşlar için birtakım ihtiyaçların gerektirdiği **maliyetlerin [üretim maliyetlerinin] sosyalizasyonudur.**

«Sosyal ücret», geleceğin üretim tarzının, yani fertlerin bütün ihtiyaçlarının tatmin edilmesine yönelmiş ekonominin, hiç değilse bilkuvve, ilk şeklidir. İhtiyaçların tatmin edilmesi üzerine kurulmuş ekonomi, bu ihtiyaçları **a priori** olarak tatmin ettiği ve ferdin bu ekonomiye sağladığı tastamam ölçülmüş bir **ivaza** (mübadeleye!) bağlı bulunmayan bir dağılımı tahakkuk ettirdiği ölçüde, meta ekonomisi ile çatışır.[4] Kapitalist toplumda bile ilk öğretimin bedava olması, çocuğun ailesinin vergilerini ödeyip ödemediklerine, topluma faydalı bir hizmette bulunup bulunmadıklarına, «iyi vatandaş» yada adi mahkum olup olmadıklarına bakılmaksızın gerçekleştirilir.

(4) «Bu (komünist) dağılım sisteminin temelleri şimdiden mevcuttur. Okullar, kütüphaneler, hastaneler, üniversiteler, müzeler, kaplıcalar, düşkünler yurdu, jimnazlar, bütün büyük merkezlerde topluluğun tamamı tarafından finanse edilmiştir. Polis hizmetleri ve itfaiye, ödeme kapasiteleri esasına göre değil, ihtiyaçlar esasına göre işlemektedir. Yollar kanallar, köprüler, parklar, oyun alanları, hatta Amsterdam'daki **ferry boat**'lar da müşterek hale getirilmiştir.

Hayat hakkı tıpkı bir aile içindeki çocuk gibi herkesin bir topluluğun üyesi olmasıdır. Bir topluluğun kudreti, teknik bilgileri, sosyal serveti, üyelerinin her birine de aittir. Çünkü genellikle ferdi katkılar ve farklar pek önemsizdir... Toplum yararlarına aykırı hareket ettikleri için cezalandırılan suçlulara asgari yiyecek, barınak veriyoruz da, bunu, tembellere, asker kaçaklarına sağlamayı niçin reddediyoruz? İnsanlığın büyük çoğunluğunun bu son kategoriye mensup olduğunu düşünseydik daha zengin ve daha tam bir hayatın olumlu zevklerini unuturduk [5]».

Fakat bu «sosyal ücret», ihtiyaçlara göre dağılım tarzının sadece **ön-şeklidir;** yoksa, kapitalizmden sosyalizme geçiş devresindeki toplumlarda bile (belki de böyle bir geçişin en zengin ülkelerde gerçekleşmesi hali hariç) hiçbir zaman ihtiyaçlara göre dağılım tarzının tam bir ifadesi değildir. Gerçekte sadece ücretin para **şekli** terkedilmiştir. Kılı kırk yararcasına ölçülen, iğrenç muhtevası hep varolmakta devam eder.

Yarı kıtlığın hüküm sürdüğü bir ekonomik sistemde yaşadığımız için sosyal hizmetler çoğu zaman yoksul ailelere göre ele alınır. Bunların dağılımında **bolluk** değil, istihkak hakimdir. Hatta bir de mecburiyet konur (öğrenim, aşılanma v.s.). Sınıflar çok kalabalıktır. Doktorlar yasak savarcasına muayene ederler; «paralı müşteriler» yüzünden daima sistemli bir şekilde ihmal edilen «parasız» müşteriler, «sosyal ücretin bu ilk basit şekillerinin, bolluk yolunu açacak olan sosyalist topluma değil de, bunları yaratan meta toplumuna yaraştığını gösterir[5]. Ancak birkaç sınırlı alandadır ki, maliyetlerin sosyalizasyonunun son derece daha zengin, daha hür ve daha çeşitli muhtevası tezahür edebilir: İstenilen **bütün** kitap çeşitlerinin bedava sağlanmasını mümkün kılan kütüphaneler (herkesin rahatça oturabileceği yerlerin bulunması şartıyla), vaktiyle bir avuç zengin yada aydın tabakanın tattığı hazları bütün vatandaşlara sağlayan bedava müzeler ve parklar.

Kapitalizmden sosyalizme geçiş devresinde üretici güçlerin başdöndürücü gelişmesi, dağılım tarzını kökten değiştirecek olan iki kaynağın yaratılmasını sağlar. Bir yandan sosyal ücret «ideal» normuna yani, bolluk normuna gitgide yaklaşmalıdır; öte yandan mallar ve hizmetler mübadele (satınalma) yoluyla dağıtılmış mallar kategorisinden, ihtiyaçlara göre dağıtılmış mallar kategorisine doğru tedrici bir şekilde geçmelidir.

Dağılım tarzındaki bu dönüşmeye hakim olan şartlar ile yarı kıtlık üzerine kurulmuş bir toplumun icapları arasında henüz bir ilişki vardır. İktisadi bir hesaplamanın binlerce yıllık ağır yükünden kurtulmadan ön-

(5) **Conviction**'da Brian Abel Smith, Raymond Williams ve Peter Townsend'in ilginç incelemelerine bakınız [6].

ce, toplum eskisinden çok daha net ve çok daha kesin bir şekilde hesabını yapmak zorundadır.

O halde, bu yeni normların uygulanabileceği ilk mallar ve hizmetler şunlardır:

1. Çok homojen olanlar,

2 Talebin hem fiyat düşmeleri, hem de gelir artışları karşısında esneklik göstermeyeceği mallar ve hizmetler,

3. Henüz meta ekonomisindeki mübadele normlarına göre dağılmış bulunan diğer malların yada hizmetlerin yerine ikame malları yada hizmetler olarak güçlükle kullanılabilecek mallar yada hizmetler,

4. Bedava dağılım, sosyal refahı büyük ölçüde artırdığı (milli gelirdeki bir artışın potansiyel kaynağı olduğu) halde, nakdî ödeme karşılığında dağılımının açık-adaletsizlikleri gerektirdiği (gerçekte milli gelirin azalttığı) mallar ve hizmetler.

Kısacası, toplum önce ihtiyaçların tatmininin [gerektirdiği] maliyetleri öylesine şartlar içinde sosyalize eder ki, bu sosyalizasyon bu maliyetlerde asla büyük bir artış yaratmaz.

Bir ürüne talep, fiyatlardaki her alçalma yada gelirlerdeki her artış karşısında esneklik göstermeyince, bu ürünün üretim maliyetlerinin sosyalizasyonu, toplumun tümü bakımından hiçbir munzam masrafı gerektirmez. Bunun en açık örneği **tuz**'dur. Sanayice ileri her toplumda tuzun tüketimi (normal zamanlarda) ne bu ürünün fiyatına, ne de vatandaşların gelirlerine göre değişir.[7]

Meta ekonomisinin ortadan kalkması ile ilgili (kalkmasının tabi olduğu) ekonomik kanun şu şekilde formüle edilebilir: Toplum zenginleştikçe, planlı ekonomi üretken güçlerde başdöndürücü bir gelişme sağladıkça, bütün vatandaşların artan ihtiyaçlarının tatminini gerektiren maliyetlerin sosyalizasyonu için gerekli kaynakları elde eder. Vatandaşların hayat seviyesi yükseldikçe mallar ve hizmetler, gelirlerdeki artışa ve fiyatlardaki azalmaya oranla sıfıra yaklaşan, hatta negatif olan bir talep esnekliği kazanırlar. Başka bir deyişle: Bu iki sebepten dolayı planlı ekonomideki ilerlemeler gittikçe daha çok mal ve hizmeti,

ihtiyaçlara göre dağıtılabilen mal ve hizmetler kategorisine geçirir.

En zengin ülkelerde daha şimdiden temel yiyecek maddelerine (Batı'da ekmek) duyulan ihtiyaçları, gelirlerdeki artışa oranla negatif bir esneklik gösterirler. Bu ihtiyaçların tatmini sosyal kaynakların ancak çok ufak bir kısmını gerektirmektedir. Belçika'da yıllık ekmek masrafları 500 milyar franklık milli gelir içerisinde 8 milyar franklık, yani %2'den daha az bir yer tutmaktadır[8] Birleşik Devletler'de hububat tüketimi 1937-1941'de nüfus başına ortalama 3,77 ölçek iken, 1948'de 3,28 ölçeğe ve 1959'da da 2,80 ölçeğe düşmüştür.[9] Aynı şey sanayice ileri ülkelerin birçok metropol merkezlerinde şehir içi ulaştırma konusunda da ileri sürülebilir. Bütün bu durumlarda bu malların (ekmek yada pirinç) ve hizmetlerin maliyetlerinin sosyalizasyonu, yani ihtiyaçlara göre dağılımı için gerekli **ekonomik** şartlar şimdiden olgunlaşmış bulunmaktadır. Bu mal ve hizmetlere, Cassel'e göre, «kollektif ihtiyaçlar» (Eğitim ve öğrenim, sağlık bakımı) denilen şeyi tatmin eden mal ve hizmetleri ilave etmek gerekir.[10]

■ Temel İhtiyaçlar ve Tali İhtiyaçlar-Serbest Tüketim ve Rasyonel Tüketim.

Çoğu yazarlar dağılım tarzında böyle **kısmi** bir dönüşümün mümkün olduğunu kabul etmektedirler. Fakat bunu, bu üretim tarzının genelleşmesinin mümkün olduğuna hemen itiraz etmek için genellikle kabul etmektedirler. «Klasik» ihtiyaçlar tatmin edildikçe daima yeni ihtiyaçlar doğmuyor mu?(6)[12].

Bütün ürünleri, sosyal kaynaklarda genel bir israfa yol açmaksızın ve diğer alanlarda kıtlığın başlamasına meydan vermeksizin, ihtiyaçlara göre dağıtılan ürünler kategorisine dahil etmek mümkün müdür? Hatta beslenme, giyinme yada konut gibi temel ihtiyaçları tatmin eden ürünlerin çeşitliliği ve kalitesi sonsuz derecede değişme-

(6) Sonsuz artan ihtiyaçlar teorisini mükemmel bir şekilde çürüten Lewis Mumford'un: **Technique et Civilisation** [11] adlı eserine bakınız. Ne yazık ki Horvath gibi Yugoslav bir teorisyen sonsuz artan ihtiyaçlar tezine başvurmaktadır [14].

yecekmidir? Bu alanda mübadeleyi ve parayı ortadan kaldırmak için sarfedilen çaba hayal kırıklığına yolaçan bir yeknesaklıkla ve bir tercih hürriyetinin yokluğu ile sonuçlanmıyacak mıdır? diyorlar.

Her şeyden önce, ihtiyaçların çeşitliliği meselesini ele alalım. Azbuçuk ciddi antropolojik ve tarihi bir inceleme, ihtiyaçların şaşılacak derecede müstakar olduğunu gösterecektir: Beslenme, giyinme, konut ve (bazı iklim şartlarında: Isınma), vahşi hayvanlardan ve kötü havalardan korunma, konutları süsleme, vücut adalelerini çalıştırma arzusu, neslin devamı, işte yarım düzine kadar temel bir ihtiyaç ki **Homo sapiyens**'den beri hiç değişmemiş görünmekte ve bugün bile tüketim harcamalarının en büyük kısmını teşkil etmektedir[13].

Bunlara, sağlık bakımından ve sağlığın [gerektirdiği] ihtiyaçları, boş vakitleri değerlendirme ihtiyaçlarını (dekorasyon ihtiyacını, vücut adalelerini çalıştırmak ihtiyacını, insanoğlunun yeryüzünde göründüğünden beri devam eden bilmek ihtiyacını) ilave edersek, dünyanın en zengin ülkelerinin bile, tüketim harcamalarının hemen hemen tamamını, özel tarihi şartların ürünü olmaktan çok antropolojik karakteristikler olan birkaç temel ihtiyaca bağlamış oluruz.

Mademki bu ihtiyaçlar aslında, insanın yeryüzünde görünüşünden beri değişmemiştir ve mademki geçmişteki en zengin hakim sınıflar bile şaşılacak kadar az çeşitli olan bu ihtiyaçların ötesinde tüketim harcamalarını geliştirmemişlerdi, o halde sosyalist bir toplumun kuruluşunun, mal bolluğunun ve eskisinden çok daha olgun bir ferdi ve sosyal bilincin, bu alanda köklü değişiklikler yaratacağını farzetmek için hiçbir sebep yoktur: «Azalan randıman» kanunu hiçbir yerde ihtiyaçların yoğunlaşması konusundaki kadar geçerli değildir.[15] Böylece, ilk itiraz çürütülmüş olmaktadır.

Şimdi de bu birkaç temel ihtiyacı tatmin etmek için gerekli araçların görünüşte sonsuz derecede çeşitliliği meselesini inceleyelim. Önce, bu ihtiyaçları tatmin edecek ürünlerin miktarı meselesi vardır. Bu hususu tarih, hakim sınıfların yaşayışına dayanarak çoktan cevaplandırmıştır. **Roast beef** ve **port wine**'leri gövdeye indiren XIX.

yüzyılı başlangıcındaki büyük **country squire** ve masalarını 20 çeşit yemekle donatan «belle époque»'un büyük burjuvaları ile bugünün ince yapılı, sporcu ve şişmanlamamaya gayret eden zengin kapitalisti arasındaki evrim açıkça görülmektedir. Gelirlerin artmasıyla birlikte, **artan besin tüketimi yerini daha rasyonel bir tüketime bırakmıştır.** Sağlık endişesi, pisboğazlığın yada oburluğun yerini almıştır. Bu evrim, etik bir ilerlemeye olduğu kadar, ferdin kendi kendini koruması ve kendi sıhhatıyla ilgilenmesinin icaplarına da tekabül etmektedir.

Durum, giyinme konusunda da aynıdır. Şüphesiz bu alanda özellikle kadınlarda, sıhhata zarar vermeden tüketilebilen elbise miktarı ve israf imkanı (sadece bir iki defa giyilen elbiseler), beslenme konusundakinden çok daha büyüktür. Bununla beraber sağlık durumu söz konusu olmadığı zaman, **konfor** ve **zevk** işin içine karışmaktadır. Uşakların, hizmetçilerin bulunmadığı bir ortamda boyuna elbise değiştirmek ve bir sürü elbisesi olmak pek konforlu birşey değildir. Gerçekte «yeni yetme zenginlerde» bu devamlı aşırılıklar görünüyorsa da, çeşitli sosyologlar, Büyük Britanya ve Birlesik Devletler'deki en zengin ailelerde tamamen tersine bir eğilim görüldüğünü belirtiyorlar. Kullanılmış, fakat rahat elbiseler, yada sadece hoşa gittiği için giyilen elbiseler, yeni ve durmadan değiştirilen elbiselere tercih edilmektedir.[16] Diğerleri giyinmede hakiki bir stil evriminden söz ediyorlar ve bu evrimi şöyle belirtiyorlar: «...önce biteviyeliğe doğru devamlı bir eğilim; orta halli kimselerin giydikleri elbiselerle yüksek gelirli kimselerin giydikleri elbiseler görünüş ve kullanılan malzeme bakımından birbirine yaklaşmaktadır. Sonra, teferruat gittikçe azalmakta ve bu daha büyük bir sadeliğe yolaçmaktadır. Ve giyilen elbiselerin insanı genç göstermesi üzerinde durulmaktadır.»[17]

Konut ve mobilya konusunda da aynı durum görülmektedir. Hizmetçiler ve hatta temizlikçi kadınlar ortadan kalkınca -ücretlerin orta seviyede olması ve toplumca tasvip edilmemesi bakımından kapitalizmden sosyalizme geçiş devresinde şüphesiz bunlar ortadan kalkacaktır-, insanın kendi evinde arzu edebileceği oda sayısında bir sınırlanma olmakta ve bu sınırlandırma özellikle ferdi kon-

fordan ileri gelmektedir. Bir avuç milyoner hariç, son derece konforlu bir apartman, burjuvaların çoğu tarafından XIX. yüzyılın şatolarına tercih edilmektedir. Eskinin mobilyalarla ve biblolarla tıklım tıklım dolu odaları yerine konfor ve zevkteki evrim mobilyaların sayıca çok olmasını değil, sade ve fonksiyonel bir nitelikte olmasını gerektirmektedir. Hatta kullanılan aletlerin sayısını bile sınırlandırma eğilimi görülmektedir.[18]

Büyük bir sosyal eşitsizlik ve hakim sınıflar için sınırsız israf imkanları yaratmasına rağmen, kapitalist toplumun son safhasında görülen bu eğilimlerin, kapitalizmden sosyalizme geçiş safhasında yada bizzat sosyalist toplumda allakbullak olacağını farzetmek için hiçbir sebep yoktur. Aksine, sırf kapris, gösteriş, zevksizlik yüzünden yapılan tüketim yerine, daha rasyonel bir tüketimin yer etmesi son derece daha muhtemeldir. Zaten bu tüketim şekillerinin, kapitalist toplumda «tüketicide doğuştan var-olmadığı», sosyal çevrenin ve reklamın etkisine bağlı bulunduğu bir gerçektir.

Geriye, talebin fiyatlar ve gelirlerdeki değişiklikler karşısında esneklik göstermiyeceği anı geciktirebilecek olan ürünlerin çeşitliliği ve kalitesi meselesi kalmaktadır. Çeşitlilik ve kalite fenomenleri bugün özellikle moda, sosyal ortam ve teknik ilerleme tarafından [«yenilikler»] dikte edilmektedir. Demek ki, bütün bu fenomenler, son tahlilde, fertlerin heveslerine (kaprislerine) bağlı değildir. Hatta kapitalist toplumda da bunlar, bilinçli bir şekilde belirlenmemiş bile olsa, en azından, sosyal bakımdan yön verilen **sosyal** fenomenlerdir.

Moda, son derece tipik sosyal bir fenomendir. Moda eğilimi tüketiciler tarafından değil, üreticiler (yaratıcılar) tarafından dikte edilmektedir. Modayı «yapan» «halk» değil, birkaç ünlü Paris'li terzidir. Bugün bile tüketicilerin büyük çoğunluğu için modadaki değişiklik şaşılacak kadar **sınırlıdır** ve hiç de sonsuz değildir. Belirli bir anda sonsuz sayıda stiller «bir arada bulunamaz», sadece bunların ancak birkaçı yanyana bulunur. Bugünün el emeğine ve ferdi emeğine dayanan terziliğinde bile «binlerce model» yoktur, bunların sayısı sanıldığından da azdır. Sadece birkaç zengin için yaratılan ve el emeğine da-

yanan bu modellerin yanısıra, seri halinde imal edilen ve büyük kitle için yapılan modellerin çeşidi pek azdır. Sosyalist bir ekonomi bugün yürürlükte olan bu çeşitli modelleri azaltmak şöyle dursun, çok daha artırabilecek ve ihtiyaçlara göre dağılımı sağlayabilecektir. Bunu yapmak için, büyük sayılar kanununa, fizik icapların sürekliliğine, «sosyalist reklamın» eğitici fonksiyonuna, kamuoyunda yapılacak sondajlara ve üretimde çeşitliliği sağlamak için tüketicilerin zevklerini ve arzularını esas alan diğer tekniklere başvuracaktır. Bu bakımdan, sosyalist ekonomide bütün kalite mallar için meta ekonomisinin devam etmesi gerektiğini ileri süren Oscar Lange'nin ve H. D. Dickinson'un görüşlerine katılamayız.

Yeni ürünlerin seri halde imalini, piyasaya «sürülmesini», yani tüketiciler arasında geniş ölçüde dağılımını bugün bile tüketicilerin hevesleri değil, üretici firmalar belirlemektedir. Demek ki, bu dağılım, gerçekten «planlanmıştır». Fakat topluluğun ve onu teşkil eden fertlerin objektif, rasyonel ihtiyaçlarına göre değil, bir avuç kapitalist firma tarafından sırf kâr ölçülerine göre planlanmıştır. Mevcudiyetinden bile haberdar olmadığı ürünlere tüketicinin «acil ihtiyaç» duyduğundan, üretici yeni ürününü piyasaya sürünceye kadar hiçbir şekilde tezahür etmeyen «acil ihtiyaçlardan» nasıl bahsedilebilir?

Şüphesiz sosyalist toplum bu planlamayı üretimin ve «sürümün» «ustalarına» bırakmayacaktır. Gereksiz tekrarlamaları, israfları önleyecektir. Fakat kamuoyunda her türlü sondaj tekniğine başvurarak vatandaşlarla doğrudan doğruya konuşarak ve tartışarak tüketicilerin gerçek arzularını bugünkünden çok daha geniş ölçüde gözönünde tutacaktır. Sosyalist toplum, bugünkü duruma oranla çok daha geniş bir seçme (tercih) imkanı sağlayacaktır. Ve dayanıklı tüketim malları alanında ihtiyaçların miktarını tesbit etmek daha kolay ve daha belirli olduğu için, israf kolayca önlenebileceği için, talepte fiyatlara ve gelirlere oranla bir esneksizlik sağlamak için, stoklanabilir ürün miktarı daha kolaylıkla belirlenecektir.

Şüphesiz gene de bir belirsizlik (kararsızlık) payı bulunabilir. Bazı ev işlerinin sosyalizasyonu ile bu işlerin gelişmiş makinalı araçlar sayesinde ferden yapılması ara-

sında daimi olmasa, bile uzun bir süre, uyuşmazlık olacaktır. Çok geniş ve çok elverişli bir restoran ve çamaşırhane şebekesi bütün vatandaşların ihtiyaçlarını son derece kaliteli bir şekilde ve bedava sağladığı zaman bile bulaşık ve çamaşır makineleri gene de çekiciliğini muhafaza edecektir. Sosyalist bir toplum, bu aynı hizmetleri ferdi ölçüde sağlayacak araçları vatandaşlarının istifadesine sunmayı reddederek kollektif hizmetlerin mecburi bir şekilde uygulanmasını hiçbir zaman **dikte etmeyecektir.** Sosyalist toplum insanın **bütün** rasyonel ihtiyaçlarını tatmin etmek istediği için, insanın sosyal karakterinin diyalektik ve sürekli bir gereği olan bazı zamanlar tek başına ve yalnız kalmak ihtiyacına saygı gösterecektir. Aynı şekilde özel otomobil, şehir içi nakliyatta açıkça irrasyonel bir araç olduğu halde, kısa ve orta mesafe geziler için en elverişli bir araç olarak kalacaktır. Uçakla, trenle, otobüsle yapılan seyahatler parasız olunca bile, insanlar, diledikleri yere gitmek, trenlerin ve otobüslerin durmadıkları yerde durmak, yada kendi başlarına kalabilmek için özel bir arabaya sahip olmak isteyeceklerdir. Sosyalist bir toplum, «küçük burjuva kalıntıları» diye yermek şöyle dursun, bu arzulara saygı gösterecek, rasyonel karakteri iyi niyetli hiçbir insanın gözünden kaçmayan bu ihtiyaçları tatmin etmeye gayret edecektir.

Demek ki, yeni dağılım tarzının, yani karşılığında kılı kılına ölçülmüş bir emek miktarını gerektirmeyen ihtiyaçlara göre dağılımın genelleşmesini önleyecek hiçbir büyük engel yoktur. Aksine, paranın, sömürünün, eşitsizliğin ve başkasının sırtından «başarıya ulaşma» arzusunun hüküm sürdüğü sosyal bir çevrenin etkileriyle bozulmuş bugünkü evrim, geleceğin tüketim evriminin ana hatlarını şimdiden açıkça ortaya koymaktadır. Bol ve serbest tüketim, israfa ve akıl almaz kaprislere yolaçacak bir tüketim olmayacak, aksine, **rasyonel bir tüketim** şekline bürünecektir[7]. Beşeri davranışın diğer bütün muharrikleri içinde **vücut sağlığının, sinir ve zihin dengesinin** icapları öncelikle ele alınacak, temel ihtiyaçları tatmin edilmiş olan insanın mantıken başlıca uğraşları haline ge-

(7) İhtiyaçların sınırsız bir şekilde artacağı tezine karşı, son tahlilde, ileri sürülecek kanıt, bir insan ömrü boyunca yararlanılabilecek zamanın çok sınırlı oluşudur.

lecektir. Bu sonuca varmak hiçbir şekilde insanın «idealleştirilmesini» gerektirmez. Bugünkü kapitalistlerde beslenme misalinin gösterdiği gibi, aksine bu, dik yürüyen hayvanın (insanın) apaçık görünen fizik çıkarlarına tekabül etmektedir.

Otto Sik[21], bu ekonomik ihtiyaçları ekonomik olmayan ihtiyaçlardan ayırmaktadır. Şekli bir analiz bakımından bu ayrım faydalıdır. Fakat ihtiyaçların tatmini üzerine kurulmuş bir dağılım tarzının gerçekleşme şartlarını tanımlamak sözkonusu olunca, tehlikeli bir karışıklığa yolaçabilir. Problem, bugün yarı kıt halde bulunan, ama ilerde şüphesiz bollaşacak olan maddi malların ve hizmetlerin dağılımı problemidir. Otto Sik'in belirttiği «kültürel ihtiyaçların» bir kısmı, bu kategoriye dahil edilmelidir (artistik aletlere, seyahat etmek için gerekli taşıtlara, eğitici araçlara duyulan ihtiyaçlar). Fakat bu «ihtiyaçların» diğer bir kısmı, yani araştırma ihtiyacı, yaratma ihtiyacı, öğrenim ihtiyacı, mal ve hizmetlerle hiçbir şekilde ilgili değildir. Gerçekte gittikçe karmaşık ve soylu bir hale gelen faaliyet şekilleri, yani gittikçe evrensel olan beşeri bir **praxis** söz konusudur. Bunları aynı «ihtiyaçlar» kategorisine dahil etmek, birçok yanlış anlamalara yolaçabilir.

■ Meta ve Para Ekonomisinin Ortadan Kalkması

«Sosyal ücret», global tüketimin ufak bir kısmı ile ilgili olunca, bunun derin, psikolojik ve sosyal içlemleri sınırlı yada, hatta tamamen örtülü kalabilir. Kapitalizmin sosyal ortamı (iklimi) dokunduğu herşeyi, hatta kendi bağrında gelecekteki toplumun yavaş yavaş açan tomurcuklarını bile çürütür.

Hollingshead, «paranın sözkonusu olmadığı» hastanelerde yapılan konsültasyonlarda bile sosyal mevkii yüksek bir insanın en kalifiye personel tarafından muayene edildiğini ve daha büyük bir ilgi gördüğünü keşfetmiştir.

«Genellikle alt tabakalara mensup hastalar öğrencilere, orta sınıfa mensup hastalar stajyer doktorlara ha-

vale edilmekte, uzman hekimler ise seçkinlerle ilgilenmektedir. İkinci sınıf bir hastanın tedavisi için harcanan paranın, dördüncü sınıf bir hasta için harcanan paradan sekiz misli fazla olduğu tesbit edilmiştir. Diğerlerine elektroşok tedavileri uygulandığı ve hastalıkları ilaçlarla geçiştirilmeye çalışıldığı halde, seçkin kişilerin her biri psikoterapik tedavi görmektedir.»

Hollingshead izlenimlerini kendilerine bildirince, hastane yetkilileri şaşıp kaldılar. Şüphesiz bu fark gözetimi bilinçli bir tutumun sonucu değildi. Buna benzer bir durum düşkünler yurdunda da görülmektedir.

Üçüncü sınıf bir şizofren kendisi ile aynı zamanda kabul edilmiş olan dördüncü veya beşinci bir şizofrene nisbetle psikoterapi tedavisi görmek şansına daha çok sahipti. Bu sonuncularına belki de elektroşok uygulanacak yada ilaç yolu ile tedavi edileceklerdir. Olumlu bir sonuç alınamadı mı, hasta kendi kaderiyle başbaşa bırakılacak ve kendi yalnız dünyasına büsbütün gömülecektir.[22]

Fakat «sosyal ücret,» ferdi tüketimin daha büyük bir kısmını kapsayınca[8] ekonomik, sosyal ve psikolojik içlemleri birdenbire ortaya çıkar. O zamana kadar ekonomik büyüme, hayat seviyesinin yükselmesi, (kapitalizmden sosyalizme geçiş devresi dahil) daima **para ve meta ekonomisinin yayılmasını** gerektirmiştir.[24] Şimdi ise, aksine, mübadelelerde ve paranın etkisinde gittikçe artan bir **daralmayı** gerektirir.

Önce, apaçık görünen ekonomik sebeplerden dolayı, eğer ihtiyaçların artan bir kısmı tüketicilerin para harcamalarını gerektirmeksizin giderilmişse, bu harcamalar ekonomik hayatın daha sınırlı bir alanına yapılacaktır. Oysa **artan** nakdî gelirler, daha az sayıda emtia ve hizmet elde etmek için dağıtılınca, lüzumsuz gerilimler

(8) «Sosyal ücreti» ve «dolaylı ücreti» yada «transfer gelirini» birbirine karıştırmamak gerekir. «Sosyal ücret» **aynî** bir dağılımla karakterize edildiği halde, ücretin bu son iki şekli farklı nakdi gelirlerden başka birşey değildir. Sovyet yazarlarında bunları birbirine karıştırmak eğilimi yaygındır ve özellikle de Sovyetler Birliği Komünist Partisinin yeni programında da görülmektedir. Programda «sosyal tüketim fonları» terimi altında, bir yandan hastalık-ödenekleri, ihtiyarlık ödenekleri, öte yandan, bedava öğrenim ve tıbbi yardım bir arada zikredilmektedir [23].

patlak verir. Ya bu sektördeki fiyatlarda ölçüsüz bir yükselmeyle karşılaşılır, ya «yeni» ürünlerin durmadan artışını suni bir şekilde teşvik etmek, «yeni ihtiyaçların» suni bir şekilde ortaya çıkmasına yolaçmak, yada bu nakdî gelirlerin artan bir kısmını vergiler yoluyla emmek gerekecektir. Paranın tedavülü önemsiz ve lüzumsuz görünecektir. Pratikte, üreticiler gittikçe yükselen «ücret» alacaklar, fakat geri kalanı rastgele harcandığı için, artan bir kısmı kaynağında kesilmiş olacaktır. Demek ki para, esas itibariyle, ekonomik hayatın çeperlerine (gösteriş için yapılan masraflar, kumar, lüks harcamalar; sosyalist toplum, bunları gitgide yasaklayan ahlak kuralları koyacak ve cezai vergiler alacaktır) sığınmak için, temel ve normal ihtiyaçları tatmin eden başlıca ekonomik alanlardan, her halde, itilecektir.

Bundan dolayı, ihtiyaçlara göre yeni dağılım sistemi yayılıp genişledikçe, nakdî ücretlerin ve aylıkların tutarını artırmak değil, azaltmak, para tedavülünü kısıtlamak, en mantıki hal çaresi olacaktır. «Ferdi ücret», sosyal eşitsizlik devrinden miras kalmış bir «standing»in son kalıntılarının dağılımını sağlamak için, gitgide küçük bir munzam prim haline gelecek, mal ve hizmetlerde bolluk başladığı andan itibaren, tüketicinin seçme hürriyetini kurtarma fonksiyonunu yitirecektir. «Seçme» bir harcama yerine bir başka harcama yapmak şeklinde olmayacak, vaktini dağılımın bu noktasındaki değişikliklere hasretmekten, şu yada bu tüketim şekline ayırmaktan ibaret olacaktır. Meta ekonomisi, para ekonomisi, yarı-kıtlığın (darlığın) hüküm sürdüğü ekonomi, çökmeye başlayacaktır.

Meta ekonomisinin bu çöküşü sadece yeni dağılım tarzının mantıki sonucu olmayacaktır. Otomasyon, aynı mantıki zarureti üretim alanında yaratmaktadır. Bol bir mal ve hizmet üretimiyle birlikte, her canlı somut insan emeği, üretim sürecinin, hatta dağılım sürecinin gitgide dışına atılacaktır. (Otomatik elektrik santralleri, uzaktan idare edilen yük trenleri, «self-service» dağılım merkezleri, otomatikleşmiş ve makinalaşmış büro hizmetleri). Fakat canlı insan emeğinin üretimin dışına atılması, aynı zamanda ücretin, maliyet fiyatından çıkarılması

demektir.[9] Demek ki, maliyet fiyatı işletmeler arasındaki (hammaddelerin satın alınması ve sabit tesislerin amortismanı) operasyonların «maliyetlerine» indirgenir? Bu işletmeler sosyalize olduktan sonra artık efektif para değil, daha ziyade hesap üniteleri söz konusu olacaktır.

Demek ki, servisler (hizmetler) uzun bir süre otomatikleşmeden kaldıkları için, para ekonomisi, servislerle servisler, servislerle tüketiciler; devlet sektörü ile servisler arasındaki mübadelelere sığınacaktır. Ama bütün servisler de (bilhassa genel servisler, içkileri, standart cari kullanım mallarını dağıtan otomatlar, çamaşırhaneler v.s.) otomatikleştikçe para ekonomisi, para ilişkilerinin ilkin en önemlilerinde (tıp ve öğretim), sosyal öncelik sebeplerinden dolayı, ortadan kalkacak, «şahsi hizmetlere» inhisar edecektir. Kısacası otomasyon, para ekonomisinin, ancak sosyal hayatın kıyısında (hizmetçiler, uşaklar, kumar, fuhuş) yaşamasına müsaade edecektir. Bütün vatandaşlarına yüksek bir hayat ve güvenlik seviyesi garanti eden ve gitgide yaratıcı kafa emeği haline gelen «emeği» yeniden değerlendiren sosyalist bir toplumda bu işleri yapmayı kim ister? Demek ki sosyalist otomasyon, meta ekonomisinin saçmalığını ortaya koyacak ve bunun çökmesine sebep olacaktır.

Dağılım alanında başlayan bu çöküş yavaş yavaş üretim alanına da geçecektir. Kapitalizmden sosyalizme geçiş devresinde büyük üretim araçlarının sosyalizasyonu ve planlama, üretim araçlarının tedavülünde fidüsyer paranın yerine gittikçe daha genelleşen hesap parasının kaim olmasını gerektirmektedir[10] Sadece işgücünün satınalınması ve devletleştirilmemiş sektörden hammaddelerin satınalınması fidüsyer parayı gerektirir. Fakat hayat seviyesinin artışı ile birlikte ferdi ücretlerde bir artış değil, aksine bir azalma meydana gelince, işletmelerin döner ser-

(9) Kapitalist toplumda bolluk yaratacak bir otomasyonun sebebolacağı içinden çıkılmaz çelişkiler üzerinde durmak faydasızdır. **Meta** bolluğunu yaratan aynı kuvvet, aynı zamanda potansiyel **alıcılarını** da ortadan kaldırır. Erich Fromm'un çok güzel belirttiği gibi, otomasyon, bir başka sebepten dolayı da, sosyalizme yolaçacaktır: «Gelecek yüzyıllar boyunca insanoğlu çalışmanın kendisinden hemen hemen hiçbir enerji sarfını gerektirmiyeceği günü bekleyerek enerjisinin en büyük kısmını anlamsız işlere sarfetmeye devam edecek midir? O bu arada ne olacaktır? Hem boş vakitlerinde, hem de çalışırken daha da yabancılaşmayacak mıdır?» [25]

(10) XIV. bölüme: «Sovyet Ekonomisi», «Sovyetler Birliğinde Ekonomik Kategoriler» e bakınız.

mayeleri de önem ve etkilerini yitirmeye başlar. «Tarımın sanayileşmesi» ile birlikte, önce özel sonra da kooperatif işletmenin tarım ve dağılım alanından silinmesiyle birlikte, bu çöküş, üretim işletmeleri ile bu sektörler arasındaki ilişkilere de yayılır. Demek ki para, işletmeler arasındaki ilişkilerden, işletmelerle tüketiciler arasındaki ilişkilerden, işletmelerle işgücü sahipleri arasındaki ilişkilerden, işletmelerle hammadde müteahhitleri arasındaki ilişkilerden gittikçe kopmaya başlar. Paranın çöküşü genelleşir? Emek müddetlerinin hesaplanması üzerine kurulmuş bir ekonominin, işletmelerin ve bir bütün olarak ekonominin yönetimini sağlayabilmesi için, artık «hesap ünitelerinden» başka birşey yoktur.

■ Ekonomik Devrim ve Psikolojik Devrim

Şimdiye kadar sadece yeni dağılım tarzının ekonomik sonuçlarını, meta ekonomisinin ve bunun yarattığı paranın çöküşünü inceledik. Şimdi ise bunun sosyal ve psikolojik sonuçlarını, yani sınıflar arasındaki antagonizmadan ve insanın insanı sömürmesinden doğan binlerce yıllık tecrübelerin ortaya koyduğu insanlar arasındaki, fertlerle toplum arasındaki ilişkilerde meydana gelen köklü değişikliği incelemek söz konusudur.

Ekmeğin, sütün ve bütün temel besin maddelerinin bedava dağılımı insanlık tarihinde eşi görülmedik psikolojik bir devrime yolaçacaktır[11]. Bundan böyle, sırf toplumun bir ferdi olduğu için, her insanın ve çocuklarının geçimi sağlanmış olacaktır. İnsanın yeryüzünde ortaya çıkışından beri **maddi hayatın yarattığı güvensizlik ve kararsızlıkla birlikte,** bu güvensizliğin bütün fertlerde, dolaylı olarak da hakim sınıflara mensup fertlerde yarattığı **korku** ve yoksunluk ilk defa olarak ortadan kalkacaktır.[27]

Kapitalist toplum varolduğundan ve bir bakıma da meta ekonomisi serpilip geliştiğinden beri bencilliğin ve ferdi zenginleşme arzusunun temelinde yarın ne olacağım

(11) İhtiyaçlara göre dağılımın sağladığı tek avantaj (!) öncelikle tüketilmesi gereken şeyi hükümetin fertten daha iyi bildiği farazıyesinin sağladığı avantajdır, diyebilmek için insanın bir bakkal gibi düşünmesi gerektir. Profesör W. Arthur Lewis'in de yaptığı budur [26].

endişesi, kendi varlığını sağlamak için herkesin herkesle mücadele etmek zorunda kalışı yatmaktadır. Ekonomik davranışın muharriki olan bu bencilliği yaratan bütün maddi ve manevi şartlar ortadan kalkacaktır.

Şüphesiz tüketim mallarının ferdi mülkiyetinde şimdiye kadar görülmedik bir ilerleme olacaktır. Fakat bu malların bolluğu ve bunların serbestçe edinilebilmesi, insanların mülkiyete **bağlılıklarına** da son verecektir. İnsanlar arasındaki dayanışma ve işbirliğini, bugün başkalarının sırtından ferdi başarıya erişmek çabası kadar «tabii» birşey diye karşılayacak olan «yeni insanı», sosyalist insanı yaratacak yeni hayat şartlarına insanoğlunun uymasıdır, bu. İnsanlar arasında kardeşlik gitgide bütün sosyal ilişkilerin dayanağı olan tabii ve günlük bir gerçeklik haline gelmek için dindarca bir dilek yada aldatıcı bir çağrı olmaktan çıkacaktır.

Böylesine bir eğilim «insan tabiatına aykırı» olmayacak mıdır? Marksizme, sınıfsız toplum görüşüne karşı son tahlilde ileri sürülen kanıt budur. Bu kanıt insan tabiatının (mahiyetinin) ne olduğunu bilmeven ve **belirli bir sosyo-ekenomik ortamın yarattığı** töreler ve alışkanlıkları, insanın sözümona «değişmez» biyolojik yada antropolojik nitelikleriyle bir tutmak için ön yargılardan yada kaba iddialardan hareket edenler tarafından sistemli bir şekilde ileri sürülmüştür.

Oysa antropoloji, Profesör A. Gehlen'in formüle ettiği gibi[28][12], insanın asıl özelliğinin **adaptasyon kapasitesi,** yani yaşayabildiği tek ortamı teşkil eden kültür alanında ikinci bir tabiat (mahiyet) yaratma kapasitesi olduğu görüşünden hareket etmektedir.

Bu hemen hemen sınırsız adaptasyon ve öğrenmek imkanları temel antropolojik karakteristiktir.[29] İnsan «tabiatı» salt biyolojik olan şeyi aşmayı, kendi kendini daima aşmasını sağlar.

İnsanların birbirleriyle mücadeleye, rekabete girişmek eğilimi, ferdin kendini isbatlamak için diğer fertleri

(12) Prof. Gehlen'in marksizmi bilmeden, insanın ayırdedici özelliği olan praksis üzerine kurulmus bilimsel bir antropoloji yaratması, bu işi Nazi reliminde gerçekleştirmesi bakımından büsbütün ilginçtir. Gehlen antropolojiyi «değişmez biyolojik karakterlerin», «ırki cevherlerin» incelenmesine yönelmeye çalışmıştır. Bir devlet tarafından da desteklenmiş olsa, bilimsel hakikat, bu türlü şarlatanlıklardan daha ağır bosmıştır.

ezmek eğilimi, insanda doğuştan mevcut değildir. Bu eğilim de biyolojik değil, özel sosyal şartların sonucu olan sosyal bir «alışkanlığın» ürünüdür. Rekabet doğuştan gelmez. Toplum içinde edinilir.[30] Aynı şekilde, işbirliği ve dayanışma da, sosyal çevre bu yönde köklü bir değişikliğe uğradığı andan itibaren temel sosyal miras olarak sistemli bir şekilde edinilebilir.

Başka bir deyişle, işbirliği, dayanışma, insanları sevme eğilimi, rekabet eğiliminden, mücadele yada başkasını ezmek eğiliminden ziyade özgül biyolojik ihtiyaçlara, temel antropolojik niteliklere uygun düşmektedir. İnsan sadece sosyo-ekonomik anlamda değil, kelimenin biyolojik anlamıyla da sosyal bir varlıktır. Bütün yüksek memeliler içinde en güçsüz, en himayeye muhtaç ve kendini en az savunabilen halde doğmuş olan [tek] yaratık insandır. Antropo-biyoloji insanı vaktinden önce doğmuş, bundan dolayı da, rahim dışı bir ambriyon diye, yani bir yıllık bir yaşam boyunca, **faaliyet ve sosyalizasyon** sayesinde, çok daha uzun süreli tecrübeden geçebilmesini ve hemen hemen sınırsız bir adaptasyon kabiliyetine sahip olmasını sağlayan fizyolojik bir yapısı olan bir ambriyon diye kabul eder. Soyoluş da ontojeni'yi doğrulamaktadır. Çünkü bugün ontojeninin genellikle kabul ettiğine göre, insan soyunun başlangıcında bu aynı aktivasyon (bilinçli bir **praksisin** doğuşu) ve **sosyalizasyon** süreci bulunmaktadır.

Yapılan sayısız anketler göstermiştir ki, bebeklerin büyüme ritmi ve büyüme uyumu, doğrudan doğruya, herşeyden önce yetişkinlerle (anne), fakat aynı zamanda yaşıtı çocuklarla kurdukları sosyal ilişkilerin miktarına ve sıcaklığına bağlıdır. Bu gözlem zihni gelişmenin başlıca aracı olan **dilin** öğrenilmesi için ne kadar gerçekse, genel psikolojik görüş açısından da bir o kadar doğru ve şaşırtıcıdır? Tekrarlanan fizik ilişki, bebeklerin normal büyümesinin temel faktörlerinden biridir. Böyle bir ilişkinin bulunmaması çeşitli hastalıklara yol, açabilir. Aynı maddi ve sağlık şartlarına sahip olan, fakat birincisinde her çocuğun kendi annesi tarafından devamlı bir şekilde büyütülüp beslendiği, diğerinde ise, işi basından aşmış bir tek hastabakıcının 8 ila 12 bebeğin bakımıyla uğraştığı

iki kurumda (Birleşik Devletler'de) yapılan bir anket ilginç sonuçlar vermiştir. Tecrübenin başlangıcında «gelişme oranı» ortalaması birinci kuruma göre ikincisinde 24 puan fazla olmuştur. Bir yıl sonra bu ortalama ikinci kurumda 124'ten 72'ye **düştüğü** halde, birincisinde 101,5'ten 105'e yükselmiştir. İki yıl sonra ortalama ikincisinde 45'e düşmüş, birincisinde ise 100'ü aşmıştır. Beş yıl sonra birinci kurumda bir tek çocuk bile ölmediği halde ikincisinde bebeklerin %37'si ölmüştür.

Ortamın ve kurumların, işbirliği ve dayanışmayı daima geliştirdiği toplumlarda, çocukların fizik dengesi, zihni ve psişik dengesi ile kapitalist toplumdaki denge arasında yapılan bir karşılaştırma da ilginçtir. Doktor James Clark Moloney'in Okinawa'lı çocuklar üzerinde yaptığı incelemeler, Laura Thomson ve Alice Joseph'in Hopi'li çocuklar üzerinde yaptıkları incelemeler ve Dorothea Leighton ve Slyde Kluckhon'un Navaho'lu çocuklar üzerinde yaptığı denemeler hep aynı sonuçlara varmaktadır.[33] Büyük Amerikalı antropolog Ashley Montagu, «insan tabiatı» hakkında yaptığı analizi şu şekilde özetlemektedir:

«İnsanın organik imkanları öylesine düzenlenmiştir ki, aslında bir tek tatmin şeklini, sadece bir tek kelime ile tanımlanabilecek olan bir tatmini, güvenliği, başkalarının sevgisinin verdiği güvenliği ve başkalarına karşı beslenen sevgide bulunan güvenliği gerektirir. Sosyal alanda yeterli bir şekilde işleyebilmesi için, en temel sosyal ihtiyaç, kişisel güvenliği ve kişinin dengesini sağlamak amacıyla duygusal yönden eksiksiz bir şekilde tatmin edilmelidir.»[34]

Bu ihtiyacı ancak ve sadece sosyalist toplum tatmin edebilir. Çünkü ekonomik hayatı, günlük hayatı insanların güvenlik ve sevgi ihtiyacıyla çatışmayacak şekilde, sürekli ve tabii bir şekilde örgütleyebilecek olan sadece bu toplumdur.

Her insan varlığında **-haydi haydi** her canlı varlıktabir «saldırganlık içgüdüsü» yada bir «tahrip içgüdüsü» bulunduğunu ileri süren görüş çağdaş biyoloji tarafından hiçbir şekilde doğrulanmamıştır ve psikoloji bu görüşü gittikçe reddetmektedir.[35] Lauretta Bender, düşmanlı-

ğın yada saldırganlığın çocukta «doğuştan» gelmediğini, son tahlilde, çocukla, çocuğun büyüdüğü çevre arasındaki ilişkilere bağlı bazı fonksiyonlardan ileri geldiğini göstermiştir.[36] Susan İsaacs «bir çocuk grubu içerisinde bütün bu çelişik arzuların ve korkuların en küçük ortak çarpanının eşitlik olduğunu» ortaya koymuştur. Piaget, çocukların açık haksızlıklara karşı kendiliklerinden bir tepkime gösterdiklerini belirtir.[37] Son derece zengin, çeşitli ve çelişik bütün ampirik verileri inceledikten sonra Beaglehol, insanda doğuştan gelen bir «mülkiyet içgüdüsü» bulunmadığını, fakat çocuklarda olsa olsa, objeleri ele geçirmek gibi tabii bir eğilimin bulunduğunu ve bu eğilimin de sosyal çevreye ve eğitime göre mülkiyet yönünde gelişebileceği yada gelişemiyeceği sonucuna varmaktadır.[38] Tanıkların listesi alabildiğine çoğaltılabilir. Sonuç inandırıcıdır: Bir bolluk ortamı içinde, ihtiyaçlara göre dağılım tarzının sosyal çevrede, günlük sosyal hayatta yaratacağı köklü bir değişikliğin hemen bir işbirliği ve dayanışma alışkanlığına yolaçmayacağından ve beşeri ilgilerin temel karakteristikleri olan rekabet ve çatışmayı ortadan kaldırmayacağından şüphe etmek için hiçbir sebep yoktur.[37]

Öte yandan, hayvanlar aleminde bile şartlı refleksler sayesinde çevre şartlarında meydana gelen köklü değişikliklerin sözde «değişmez» «saldırganlık» eğilimlerini tamamen ortadan kaldırdığını da belirtmek gerekir. Yeteri kadar erken başlanmışsa ve besinin sağlanmasında işbirliği esas işe, farelerle kedilerin birarada rahatça yaşayabileceklerini tecrübeler göstermiştir.[40][13] Balıklar dahil bütün omurgalılarda yapılan aynı türden deneyler başarıya ulaşmıştır. (Özellikle Doktor Langlois'in, kan emici oldukları ve dik durabildikleri iddia edilen Hani Balıkları üzerinde yaptığı tecrübeler). Profesör Ashley Montagu, şu sonuca varmaktadır. «Yaratıkların davranışını (içgüdüsel olduğu sanılan) yamyamlıktan, işbirliğine dayanan sosyal davranışa yöneltmek için çevre şartlarında ufak değişiklikler yapmak yeterli olmaktadır.»[42]

Hani balıklarının, farelerin ve kedilerin edinebildik-

(13) «Kedinin fareyi "sevmesinden" daha tabi birşey yoktur. Birl kalkar da kedide fareyi öldürmek eğilimi vardır diye iddia ederse, ben de ona kedide fareyi sevmek eğilimi de vardır, derim» [41].

leri yeni bir alışkanlığı insanın edinemeyeceği ileri sürülebilir mi?

Fakat böyle bir adaptasyon, böyle bir «işbirliği alışkanlığı», insanı yoksullaştırmayacak mıdır? Filozofların ve sosyologların çoğu bundan ürkmektedirler. Bu filozoflar ve sosyologlar herşeyin eşit seviyeye getirildiğinden, yavanlaştığından, ancak bir rekabet ve sertlik ortamı içinde girişebilecek olan zihin melekelerinin ve bedeni kabiliyetlerin kaybolduğundan söz ediyorlar. Doktor Alexis Carrel, her bölümü, akıl fukaralığı ve, anti-ümanizm'le dolu ünlü eserini bu teze hasretmiştir.[43]

Gerçekte bu korkular, ferdiyetçilik ile şahsiyetin gelişmesini birbirine karıştırmaktan ileri gelmektedir. Ferdiyetçilik, **diğer fertlerle yapılan mücadelenin** maddi başarısının sağlanması üzerine kurulmuş uygulamaların toplamıdır. Sosyalist bir toplumda mal bolluğu nasıl başkalarının yoksulluğuna bağlı değilse, tıpkı bunun gibi şahsiyetin ahenkli bir şekilde serpilip gelişmesi de başkasıyla girişilecek mücadeleye bağlı değildir.

Vaktiyle «yiğitliğin» ancak savaşlar yada askerlik sanatı sayesinde gelişebileceği uzun zaman ileri sürülmüştü. Nükleer silahlar devrinde bu tezi savunmaya kim cesaret edebilir? Sporla uğraşmak, otomobil sürmek, uçak kullanmak, dağcılık ve yakın bir gelecekte uzayın ve diğer gezegenlerin keşfedilmesi, cesaretin, fizik gücün eskinin savaş meydanlarından çok daha geniş olarak ve bin kat daha serbestçe gelişebileceği alanlar değil midir? Hem de bu alanlar sadece bir avuç azınlığa değil, dileyen **bütün** insanlara açık olacaktır. Bunların uygulanması için çoğunluğun baskısı yada düşmanın öldürülmesi gerekmiyecek, herkes aynı zamanda bu imkanlardan faydalanabilecektir.

Gerçekte insanları yoksulluğa, umutsuzluğa mahkum eden asıl sebep, toplumun sınıflara bölünmesidir. Seri halindeki imalatı ile, bu eğilimi, son noktasına dek kapitalist toplum götürmüştür. Aynı yoksul kaderin kurbanı olan, aynı ücreti alan, seri halinde imal edilmiş aynı elbiseleri giyen, gazetelerde aynı sansasyonel haberleri okuyan, yorgunluklarını aynı stadyumlarda gideren ve

televizyonda aynı programları dinleyen milyonlarca insanı yaratan bu sistemdir.[14]

Emtia üretimini ortadan kaldırmakla, bolluk devrini açmakla, sosyalist toplum insan şahsiyetinin şimdiye kadar görülmedik bir şekilde serpilip gelişmesinin habercisi olacaktır. Yüz milyonlarca insanda bu şahsiyet uyanacak, gelişecek ve akla gelmedik binlerce yönde yayılıp genişleyecektir. Günlük ekmeğini kazanmak için gerekli mücadelenin ağır yükünden kurtulan insan enerjisi, sanat ve bilim alanlarına, eğitim ve tıp alanına akacaktır. Maddi geçimlerini sağlamak için insanların giriştikleri rekabetin yerini bilim, güzellik ve hakikat uğruna yapılan rekabet alacaktır. Saldırganlık yaratıcı amaçlara yönetilecektir. İnsanlar arasındaki **eşitsizliğin,** yani onların özlemleri ve potansiyel güçleri arasındaki eşitsizliğin, şahsiyetleri arasındaki eşitsizliğin bir bütün halinde gelişmesi sosyalizmin amacı olarak görünmektedir. Fakat bu şahsiyet eşitsizliği ekonomik güçte bir farklılık anlamına gelmiyecektir, eşit olmayan hakları, maddi imtiyazları gerektirmeyecektir artık. Bu eşitsizlik ancak **ekonomik ve sosyal bir eşitlik** ortamında serpilip gelişebilecektir.

■ Sınıfların ve Devletin Ortadan Kalkması

Meta ve para ekonomisinin son bulması, sosyal eşitsizliğin, sınıfların ve devletin ortadan kaldırılmasını sağlayacak araçlardan sadece bir tanesidir. Diğeri ise boş vakitlerin büyük ölçüde artması ve yaratıcı bir şekilde değerlendirilmesidir.

Toplumun hakim sınıfı yada tabakası boş vakitlerin tadını çıkarmak imtiyazını daima elde etmiştir. Geçimini sağlamak için çalışmak mecburiyetinden bütün fizik gücünü tüketen iş yükünden ve mekanik bir şekilde çalışmaktan kurtulmuş olduğu için ekonominin ve toplumun yönetimine kendini verebilmiş ve bilgilerini daima artırabilmiştir. Bu boş vakitlerin artması vatandaşların gittikçe artan bir kısmı tarafından bu aynı fonksiyonların ele alınmasını ve yerine getirilmesini sağlayacaktır. Dev-

(14) Fransa'da katolik «Semaines Sociales» başkan yardımcısı Joseph Folliet «şahsiyetini yitirme yada, bir başka deyişle, şahsiyet yokluğu devrimizin temel özelliklerinden biri olarak görülmektedir» der [44].

letin tedrici bir şekilde ortadan kalkmasının **teknik** çözümüdür bu.

10 saatlik işgününün kabul edilmesinden itibaren, Marx'ın da belirttiği gibi, emek müddetinin azaltılması yüzyıla yakın bir zamandan beri muazzam bir medeniyet faktörü olmuştur.[45] Çağdaş burjuva demokrasisinde geçerli herşeyin temeli budur. Fakat gene de çelişik bir fenomendir bu. Emek müddetinin azaltılmasının sağladığı avantajlar üretim hayatının uzatılmasıyla, ikametgahla işyeri arasındaki yolların uzamasıyla önce işçiler için, sonra da gitgide büro personeli için fizik çabanın yoğunlaşmasıyla ve boş vakitlerin ticarileştirilmesiyle büyük ölçüde nötr hale getirilmiştir.

Öte yandan, esas ilerleme 12 yada 10 saatlik işgününün 8 saate indirilmesiyle elde edilmiştir. 8 saatlik işgünü ileri kapitalist ülkelerin modern sanayiinde 1920'lere doğru genelleşmiştir. O zamandan beri işçinin işgününde sadece nisbi bir azalma meydana gelmiştir. 40 saatlik hafta ancak birkaç ülkede uygulanmaktadır. Fakat buralarda da hafta, beş iş gününe indirilmiş ve haftada 45, 44 yada 42 saat çalışıldığından, iş gününün uzatılması gerekmiştir.

1918'den beri iş ritmindeki yoğunlaşmanın çok büyük olduğunu, gittikçe pahalıya malolan ve çoğu zaman tehlikeli hale gelen aletleri kullanmanın sinir gerilimi yarattığını, özellikle de işyerine makinalı araçlarla gidildiği zaman bu gerilimin daha da arttığını gözönünde tutmak gerektir. İşçinin **fizik yorgunluğunun, zihin ve sinir yorgunluğunun global bir bilançosunu** (50 yıl önceki işçinin durumuna oranla) çıkarırken, hava kirlenmesini ve lojmanlardaki gürültüyü de hesaba katmak gerekir. Birçok doktor tarafından yapılan araştırmalar, bu yorgunluğun, hafta sonu tatillerine ve iki üç hafta süren izinlere rağmen, arttığını göstermiştir.

İzinlerini çeşitli yerlerde geçiren Hambourg'lu işçilerle ilgili ayrıntılı bir inceleme, iznin ancak dördüncü haftası içinde istirahatin tam bir şekilde sağlanabildiği sonucunu ortaya koymuştur. Dördüncü haftaya kadar, durumun yarattığı değişiklikler ve ilk yorgunluk gerçek bir istirahati imkansız kılan tepkimelere yolaçmaktadır. Bu

incelemeyi yapan doktorlar «normalizasyonun» hem solunum frekansı, hem de nabız atışları, kalpten geçen kanın hacmi, ilk duruş halinde kanın muntazam dolaşımı, istirahat ve çalışma halinde kan tansiyonu bakımından ancak dördüncü haftadan itibaren gerçekleştiğini görmüşlerdir.[46]

Bundan şu sonuç çıkmaktadır. «Serbest zamanın» büyük bir kısmı gerçekte «eğlence», «dinlenme» zamanı değil, «fiziki yorgunluğun ve sinir yorgunluğunun atılması zamanı»dır. Alman doktorlar «Entmüdung» (yorgunluğu atılması), «Entspannung» (rahatlama) ve asıl «Erholung» (dinlenme ve yeni güç kazanma)yı birbirinden ayırmaktadırlar. Tatillerin etkisi, büyük bir kısmı ile nötr hale gelmiştir. Çünkü işçi iznini, vücudunun normal, hakiki bir rahatlığı elde etmesine imkan olmadığı bir yorgunluk içinde bulunduğu an almıştır.

Boş vakitlerin ticarileşmesi de bu duruma adapte edilmiştir. Ticarileştirme normal bir işgününden sonra bugünkü proleterin fiziki yada zihni bir çaba gösteremiyeceği gözlemine dayanmaktadır. Fakat ona «bir rahatlık» yada bir dinlenme sağlamak bahanesiyle kritik kapasitelerini artırmakta yada onu devamlı bir şekilde sinirlendirmekte, bu da şahsiyetinin kısmen parçalanmasına yolaçmaktadır. «Boş vakitler (eğlenceler) medeniyeti»ne yöneltilen bütün suçlamalar, meselenin kıyısında kalmaktadır: boş vakitlerin bayağılaşmasının asıl sebebi, **emeğin** ve **toplumun**[15] bayağılaşmasıdır.

Sosyalizmin temel amacını yani **üreticilerin ve vatandaşların kendi kendilerini yönetmeleri amacını** gerçekleştirmek için emek müddetini (çalışma zamanını) yeni ve köklü bir şekilde azaltmak gerektir. Üretici çabanın bugünkü yoğunluğu gözönünde tutulursa, işçinin

(15) Eğer insan yaptığı şeyle ilgilenmeden çalışıyorsa; soyut ve yabancılaşmış bir şekilde emtia alıp satıyorsa, boş vakitlerini faal bir şekilde ve akıllıca nasıl kullanabilir? O daima pasif ve yabancılaşmış bir tüketici olarak kalmaktadır. Top oyunlarını, filmleri, gazeteleri, haftalık dergileri, kitapları, konferansları, manzaraları, sosyal toplantıları «tüketmektedir»... Gerçekte boş zamanlarının tadını çıkartamaz. «Serbest zamanının» tüketimi, sanayi tarafından belirlenmiştir... Eğlence herhangi bir sanayi haline gelmiştir. Üretici ve kendiliğinden her faaliyet boyunca benim içimde birşeyler geçmektedir. Okurken, etrafı seyrederken, ben artık aynı insan değilim, zevkin yabancılaşmış şekli içinde ben hiçbir şey hissetmem. Şu yada bu şeyi tüketmişimdir. Bende, değişen hiçbir şey yoktur artık. Anılardan başka bir şey kalmamıştır bende [47].

işletmenin ve devletin yönetimiyle devamlı bir şekilde ilgilenebilmesi maddi imkanını elde edebileceği sınır, herhalde yarım iş günü, yani 20 yada 24 saatlik çalışma haftasıdır. İş saatlerinin haftada beş yada altı gün üzerinden ayarlanmasıdır. Üretkenlikteki bugünkü ilerleme ritmine göre (ileri sanayi ülkelerinde ortalama %5'tir) Rasyonel bir şekilde planlanmış her türlü askeri yada asalak yükten kurtulmuş ve insan emeğinden tasarruf sağlamak amacına doğru bilinçli bir şekilde yönelmiş bir ekonominin çerçevesi içerisinde bu hedef XX.. yüzyıl sona ermeden gerçekleştirilebilir. Kapitalizmin çerçevesi içerisinde Birleşik Devletler'de bile 1850'de 70 saat olan işgünü, 1900'de 60'a, 1950'de 40'a, 1960'da 37,5'e düşmüş, yani yarım yüzyıl içerisinde %40'a yakın bir azalma, hiç değilse 10 yıl içerisinde 4 saatlik bir azalma sağlanmıştır.[48] Aynı ritm üzerinden 24 saatlik hafta 1990 ve 2000 yıllarına doğru gerçekleştirilebilecektir. Amerikan iktisatçısı George Soule tahminlerinin gerektirdiği bütün çelişkileri farketmeksizin kapitalist ekonomi çerçevesi içinde aynı sonuçlara varmaktadır.[49]

İşgününün daha hızlı bir şekilde azaltılması şüphesiz tam anlamıyla serpilip gelişmiş sosyalist bir toplumda mümkün olacak, fakat önce öğrenim devresinin uzamasından (orta öğrenimden genel ve mecburi yüksek öğrenime geçiş) sonra da emeklilik yaşının indirilmesiyle frenlenecektir. Fakat üretici hayat aşağı yukarı 50 yıl (16 yaşından 65 yaşına kadar) devam ettiğinden, bu, emek müddetinin daha süratli bir şekilde kısaltılmasını değil, **fert başına** iş saatleri sayısının daha rasyonel bir şekilde azaltılmasını gerektirir.

İşgününde esaslı bir kısaltma, dinlenme ve eğlenme probleminin bambaşka bir sosyal muhtevaya bürünmesine yolaçar. Şüphesiz, «boş vakitlerin değerlendirilmesi», beşeri ihtiyaçların tatmini yeni dağılım tarzının **maliyetlerinin sosyalizasyonu** problemine sıkı sıkıya bağlıdır. 20 milyon işçinin ihtiyaçlarını standart hale getirilmiş televizyon proğramlarıyla, seri halindeki filimlerle, milyonlarca adet basılmış gazetelerle tatmin etmek, sanat değeri son derece yüksek tiyatro temsilleriyle, çok çeşitli kitaplarla, tatmin etmekten şüphesiz «çok daha ucuza mal

olur.» Bir milyon seyirci için bir film yapmak, milyonlarca amatörün film yapmasından çok daha ucuza gelir. Galbraith, refah ortamında gençler arasında suçların artmasının sebebini, ticarileştirilmiş boş vakitlerin özel tüketimindeki aşırılıklara oranla, kamu harcamalarının yetersiz oluşunda görmektedir.[50]

Fakat vatandaşların hayat seviyesinin yükselmesi ve sosyal servetin genellikle gelişmesi ile birlikte boş vakitlerin değerlendirilmesi pasif bir obje olan vatandaşın çeşitli kültür faaliyetlerine (spor, sanat, film, edebiyat, teknik, eğitim, keşif v.s.) katılması şekline dönüşecektir. Aynı zamanda, ekonominin ve sosyal hayatın yönetimine katılma, ki bugün işçi kitlesinin pek azı boş vakitlerinde bunu gerçekleştirmektedir. (İşçi örgütlerindeki militanlar hariç), «serbest zamanın» kullanılmasıyla gitgide daha büyük bir önem kazanacak, aktif ve yaratıcı olmaya yönelecektir, yani pasif kalmayacaktır (görev duygusuyla, mecburiyet yüzünden yada sırf şahsi çıkarı için «toplantılara» katılma).

İşçilerin «işletmelerini yönetmeyi pek arzu etmedikleri» sık sık ileri sürülmektedir.[51] Genellikle bu iddialar ya kapitalist ekonomide «işçilerin birlikte yönetimi» teşebbüsleriyle yada kapitalist ülkelerdeki «marjinal» birkaç tecrübe ile, yani her iki durumda da, gerçek kararın zaten verilmiş olduğunu işçilerin iyice sezinledikleri işletmelerde ve işgücünün yabancılasmasının ve tükenişinin pek azalmadığı sosyo-ekonomik bir ortam içerisinde gerçekleştirilen birkaç tecrübeye dayanmaktadır. **Kendi kaderi hakkında kesin hiçbir karar alınmayacağını** bildiği toplantılara katılmayı işçinin reddetmesinde şaşılacak birşey yoktur. Fakat Yugoslavyada işletmelerin kendi kendini yönetimi konusundaki tecrübenin işçilere kendini yönetme işinin, hayat seviyesini bilfiil ve olumlu bir şekilde etkilediği duygusunu vermesi, işçi kitlesinin artan bir kısmının işçi konseylerine faal olarak katılmalarına yetmiştir.[52][16]

Otomasyon, bu sürece muazzam bir katkıda bulunur. Ve mantıki olarak, kaba işçinin, hatta kalifiye işçinin

(16) Fransız sosyologu Touraine ve Dofny, Amerikalı psikolog Meier ve Viteles gibi çeşitli yazarlar, işçilerin işletmede kendi kendilerini yönetmek için fırsatlar aradıklarını kabul etmektedirler [53].

üretim sürecinden uzaklaşmasını gerektirir, üretimin tavan ve tabanındaki işgücünü (araştırmalar, inceleme çalışmaları; yönetim ve dağılım) artırmaya yönelir. Fakat otomasyon sosyalize yada sosyalist bir ekonomide gerçekleştiği ölçüde **gitgide daha çok kalifiye emek, daha çok «kafa emeği» üretmek için basit emeğe son verir.** Demek kî otomasyon, kafa emeği ile kol emeği arasındaki farkı ortadan kaldırmaya yönelen ve sadece kafa emeğinin devamını sağlayan büyük kuvvet olarak görünmektedir.

- Bugün Birleşik Devletler'de çok ileri bir durumda ve Batı Avrupa'da da tam gelişme halinde olan- tarımda sanayileşme, ekonomik evrimde, sınıfların ve devletin ortadan kaldırılmasını kolaylaştıran, son eğilim olacaktır. Tarımın sanayileşmesi, «çiftçilikle uğraşan» «kır halkını» son derece azaltacak ve geriye kalanlar gitgide tarım uzmanı, zeo-teknisyen, otomatikleşmiş yada yarı otomatik tarım aletleri teknikerleri haline geleceklerdir. Büyük sehirlerin homojen ve kendi kendini besleyen «uydu-şehirler»e bölünmesi, «şehir» ile «kır» arasındaki farkları dış görünüşlerine varıncaya dek ortadan kaldıracak, yeşillik bölgelerde, ekili bölgelerde, konutlardan, eğlence ve sosyal faaliyet bölgelerinden ve sınai üretim bölgelerinden meydana gelen **ensemble'lar** yaratacaktır.[17]

Bu bölgelerin boyutlarının köklü bir şekilde küçültülmesi, sınıfların ve devletin tedricen ortadan kalkmasının ilk safhalarında hakim durumda kalan **yetki (vekalet) vermelerin** büsbütün ortadan kaldırılmasını sağlayacaktır. **Özel** sosyal kuruluşlarda vatandaşların sıra ile otojestiyonun yerini, «yöneticiler» ile «yönetilenler» arasındaki farkın kalkacağı ve sonunda federasyonlar halinde bütün dünyayı kaplıyacak olan ve herkesin sırayla yönetici görevleri yerine getireceği **hür üreticiler ve tüketiciler komünlerinin** otojestiyonu alacaktır.

Ütopi mi bütün bunlar? Aslolan, bu imkanların tümünün, bir yandan üretim araçlarının sosyalizasyonu ve bir hizmet ve mal bolluğunun yaratılması üzerine, öte yan-

(17) Daha şimdiden Birleşik Devletler'de tarım bakanlığına bağlı iktisatçılar 1975'te kır hayatının yerini geniş ölçüde bir şehir hayatının alacağını haber veriyorlar. **Christian Science Monitor**'un 13 Temmuz 1956 tarihli sayısında «Bütün **Far West**'in, ahalisinin konfora, televizyona ve son süratle giden taşıtlar ile şartlandığı bir **süper-şehir**'e dönüşmesi yönünde, ağır fakat kesin ve görünüşte katı bir eğilim başlamıştır.» denilmektedir [54].

dan meta ekonomisinin yerine insanların hayatında parayı ve ferdi zenginleşme arzusunu kaldıracak olan bir dağılım tarzının yaratılması üzerine kurulmuş ekonomik bir sistemin değerlendirdiği üretkenliğin mahiyetinde bulunduğunu görmektir.

■ Ekonomik Büyüme Sürekli Bir Hedef Değildir

Para üzerine kurulmamış bir ekonomideki yatırımlar problemi henüz gözönünde tutulmamıştır. Bununla beraber ekonomi hakiki bir bolluk içinde yüzdüğü andan itibaren bunun çözümü hiçbir güçlük yaratmayacaktır. Sarfettikleri emek, vatandaşların emrindeki bol servet stokunu doğrudan doğruya değil, sadece dolaylı bir şekilde artırdığı halde, genel sosyal servetten yararlanmak için I. kategorideki (üretim malları üreten) işletmelerde istihdam edilen üreticiler, II. kategorideki (tüketim malları üreten) işletmelerde istihdam edilen üreticiler ile aynı haklara sahip olacaklardır. Onların emeklerinin ürünleri bir «piyasada» «satılmayacak» fakat I. ve II. kategorideki cari üretim için gerekli makinalar, hammaddeler, yardımcı maddeler stokunun yenilenmesine yarayacaktır.

Bu brüt yatırımın dışında, bu basit tekrar üretimin dışında, «net» bir yatırım, parasal değil, sosyalist tipte genişletilmiş bir tekrar-üretim varolacak mıdır?[18] Başka bir deyişle: Üretken güçler sosyalist bir toplumda sınırsız bir şekilde artmaya devam edecek midir? Bu sorunun cevabını sadece sosyalist toplumun vatandaşları vereceklerdir. Yani sorunun cevabı gerçekte herhangi bir «ekonomik zarurete» değil, **hür bir tercihe** bağlı olacaktır. Kapitalist rejimde, hatta kapitalizmden sosyalizme geçiş devresinde «net yatırımın marjinal faydası» ile «boş vakitlerin artışının marjinal faydası» arasında «tercih» kavramı tamamen saçmadır. Üreticilerin cari tüketimi, yükseldiği zaman bile, duyulan ihtiyaçların daima ötesinde kalır; işgününün uzunluğu, azalma halinde olduğu zaman bile, sadece beden ve sinir yorgunluğu ile sınırlanmış olarak kalır. (Verim bu andan itibaren birdenbire düşer).

Buna karşılık, vatandaşlarına mal ve hizmetleri bol

(18) X. bölüme bakınız.

bol sağlayan sosyalist bir toplumda munzam bir servet ile munzam bir boş vakit arasında tercih yapmak imkanı ilk defa gerçekleşmiş olacaktır. Bu, acil ihtiyaçların tatmin edilmesi gibi ekonomik bir zarurete bağlı bulunmayan gerçek bir seçme olacaktır. Toplam makinaların yenilenmesi (brüt yatırım, amortisman) zarureti ve sosyal hasılada nüfus artışına eşit bir artış sağlama zarureti, biricik ekonomik zaruretler olarak kalacaktır. Fakat sosyalist insanlığın, ekonomiyi planladığı gibi, nüfus artışını da planlaması mümkün olduğu için, vatandaşların seçme hürriyeti tastamam uygulanacaktır.

Herşeye rağmen, ekonomik büyüme bizatihi bir amaç değildir. Amaç toplumun, tüketicilerin ihtiyaçlarını, bütün beşeri imkanların optimum rasyonel bir gelişmesi açısından tatmin etmektir. Tüketimin **optimumu,** tüketimin sınırsız bir şekilde artmasını nasıl hiçbir şekilde gerektirmiyorsa, tıpkı bunun gibi beşeri ihtiyaçların tatmini de üretken güçlerde sürekli ve sınırsız bir gelişmeyi de gerektirmez. Toplum, beklenmedik durumları karşılamak için gerekli polivalant iş tezgahları rezervi dahil, bütün cari ihtiyaçlarını karşılayacak kadar bol olan otomatik makinalara sahip olunca, «ekonomik büyümenin» yavaşlaması hatta geçici olarak yavaşlaması muhtemeldir.(19) Her türlü maddi, ekonomik endişeden tamamen kurtulmuş bir insan doğacaktır. Ekonomi politik yaşamakta devam edecek, fakat ekonomik hesap ölecektir. «Rantabilite» yada «emek müddeti ekonomisi» sorunu, servetin ölçüsü olarak, ortadan kalkacak, Marx'ın dahiyane bir şekilde belirttiği gibi, vakitler ve bunların değerlendirilmesi tek ölçü olacaktır.

«Üzerinde bugünkü servetin yükseldiği başkasının emek müddetinin çalınması, servetin büyük sanayi tara-

(19) Profesör Galbraith, bundan böyle «bütün üretimin marjinal ilavelerinin azaldığı ve gerilemekte olduğu farzedilebilir. Artan refahın etkisiyle ekonomik amaçların önemi küçümsenmektedir. Üretim ve üretkenlik gitgide daha az önemli olmaktadır» [55] derken açıkça bir kehanette bulunmuştur. Fakat tamamen serpilip gelişmiş sosyalist bir toplumda bu analiz şüphesiz önem kazanmaktadır. Buna karşılık: «Hiçbir teknik, insanları kullandıkları aletleri alınlarının teriyle yenilemekten alıkoymayacaktır.» [56] diyen Simone Weile'in meşum kehaneti hiçbir esasa dayanmamaktadır.

Öte yandan, ekonomik büyümeyi «çok masraflı» bir hale getirecek olan herhangi bir «azalan randıman kanunundan» sosyalizmin korkmaması gerektiğini bu perspektif açıkça göstermektedir.

fından yaratılan bu yeni temeliyle karşılaştırılınca çok çürük bir temel olarak görünmektedir. Emek dolaysız şekliyle servetin başlıca kaynağı olmak niteliğini yitirdiği andan itibaren emek müddeti de onun ölçüsü olmaktan çıkar ve çıkmak zorundadır da. Bundan dolayı mübadele değeri de kullanım değerinin ölçüsü olmaktan çıkar. Nasıl **bir avuç azınlığın boş vakitleri** insan zihninin genel kapasitelerinin gelişmesi olmaktan çıktıysa, tıpkı bunun gibi, **kitlelerin artık-emeği de** genel servetin gelişmesinin şartı olmaktan çıkar. Böylece mübadele üzerine kurulmuş olan üretim çöker ve dolaysız maddi üretim süreci iğrenç ve çelişik şeklini yitirir. Artık-emeği üretmek için gerekli emek müddetinin kısaltılması değil, **fertlerin serbestçe gelişmesi** (üretimin amacı olur); demek ki, bütün toplumun gerekli emeğini asgariye indirgemek söz konusudur. Bu da boş vakitler ve böylece yaratılan imkanlar sayesinde fertlerin artistik ve bilimsel oluşumunu sağlar...

«... işçi kitlesi kendi artık-emeğine kendisi sahip olunca -bundan dolayı da **disponibl zaman çelişik** niteliğini yitirince- gerekli emek müddeti bir yandan sosyal ferdin ihtiyaçlarıyla sınırlandırılacak (ölçülecek) ve öte yandan toplumun üretici güçlerinin gelişmesi öylesine hızlı bir şekilde artacaktır ki, üretim herkesin zenginleşmesi [refahı] amacına yönelidiği halde, bütün insanların boş vakitleri artacaktır. Çünkü gerçek servet, bütün fertlerin gelişmiş üretken gücüdür. **O ZAMAN EMEK MÜDDETİ DEĞİL, FAKAT BOŞ VAKİTLER SERVETİN ÖLÇÜSÜ OLACAKTIR.**»[57]

Yada başka bir deyişle, tam ve tutarlı şahsiyetler olarak kendi gelişmelerini sağlamak amacıyla insanların, boş vakitlerini rasyonel, yaratıcı bir şekilde kullanmaları servetin ölçüsü (kriteri olacaktır).

■ Yabancılaşmış Emek ve Hür Emek

Emeğin yabancılaşmasından, üreticinin önce kendi emeğinin ürünü üzerinde, çalışma şartları üzerinde kontrolu yitirmesi anlamında, yani «başkasının hesabına», başkasının kontrolunda ve başkasının emrinde bir emek

anlamında söz etmiştik.[20] Büyük üretim araçlarının sosyalizasyonunun gerçekleşmesiyle birlikte bu yabancılaşma otomatikman ortadan kalkmaz. Bu yabancılaşma ancak fertler kendilerini ürünlerinin sahibi ve çalışma şartlarının hakimi olduklarını **bilinçli bir şekilde ve kendiliğinden** hissettikleri zaman ortadan kalkar. Yani üreticilerin bir otojestiyonunu, bütün temel ihtiyaçları ve bütün ihtiyaçların en önemlisini karşılayan gerçek bir mal ve hizmetler bolluğunu gerektirir. Ücretliliğin bu çifte anlamda ortadan kaldırılması ile yabancılaşmanın ortadan kaldırılması arasında bir özdeşlik vardır (başkası hesabına çalışan proleterin ortadan kalkması; çok düşük ve kılıkılına ölçülmüş bir ücret karşılığında çalışan proleterin ortadan kalkması).

«Başkasının hesabına» sarfedilen emeğin yabancılaşmasından önce de bir yabancılaşması vardır: İnsanın işbölümünün boyunduruğuna girmesi, kendisinde saklı bulunan, fakat «kendi mesleğine» sahip olduğu, «kendi mesleğini icra ettiği», «**bir** iş aradığı» müddetçe serpilip gelişemiyecek olan çeşitli potansiyel güçlerin yabancılaşmasıdır bu.

Hiçbir insan çöpçü olarak yada lehimci olarak dünyaya **gelmemiştir.** Üretim süreci yada mal ve hizmetlerin dağılım süreci içindeki «istihdamlar» hiçbir gerçek «eğilime» tekabül etmez. Mesleki yöneltme, olsa olsa, insanın üretimin icaplarına en rasyonel bir şekilde adapte olması için **bazı** eğilimlerden yararlanmayı araştırır. Ve ekonomik hayatı fertlerin doğuştan gelen ihtiyaçlarına tabi kılmaz.

«Kapitalist sanayi, işçideki bazı eğilimleri, bazı beşeri imkanları söndürür, öldürür, değiştirir ve buna karşılık, mesleğe uygun (elverişli) bazı belirli istidatlar (kabiliyetler) yaratır. Kapitalist sanayi çocukta bu süreci çok erken, daha küçük yaştan başlatmak için uğraşır. Mesela okul devresinin uzatılması yerine bir ön-çıraklık devresi uygular. Modern işçide «istidatların» mevcudiyetinin gerçek, hakiki ve pratik bakımdan kontrol edilebilir şartları, en azından, bunlardır. İşgücünün özel dağı-

(20) Yabancılaşma problemi, **La Formation de la pense economique de Karl Marx** (Maspero), adlı eserimizde ayrıntılarıyla incelenmiştir.

lımı, en çeşitli meslekler ve maddi meşgaleler arasında dağılımı, toplumun, işçinin aynı zamanda hem süjesi hem objesi, hem muharriki, hem kurbanı olduğu ekonomik yapının (çerçevenin) delikanlıda hakiki beşeri ihtimamların dışında zaruri «kabiliyetleri» uyandıran, şekillendiren ve yaratan; bundan dolayı da, çoğu zaman, insanın çeşitli kabiliyetlerini öldürmekle beraber, yeni sosyal kriterlere göre daha dar (sınırlı) kabiliyetlerin oluşumunun temellerini ve ön-şartlarını yaratan yapının eseridir ve eseri olarak kalmaktadır, diye tekrarlamak hakkımızdır»[58].

İnsanın işbölümünün istîbdatına karşı kendiliğinden isyanının en iyi kanıtı, emek müddetinin nisbi bir şekilde kısaltılmasına paralel olarak, Batı dünyasında bütün şekilleriyle yayılmış olan **amatör heveslerin** alabildiğine serpilip gelişmesidir. XIX. yüzyılda -savaş sırasında, hatta XX. yüzyılda- bir sebze bahçesiyle uğraşan işçi «menfaate dayanan» bir amaç peşindedir. Fakat çiçekler yetiştiren, motosikletler imal eden Western Electric'in binlerce işçisi, amatör film yapımcısı, mobilyacı, oyuncakçıdır. Ve beşeri faaliyetlerin her türlüsü ile uğraşır. Ornitolojiden haltere varıncaya dek her türlü işi yapmaya kalkışması bundandır. David Riesman'ın[59] belirttiği inceleme, mesleki faaliyetlerinin yeknasaklığını çeşitli ve çıkar gözetmeyen hür faaliyetlerle **gidermek** için duyulan arzunun ve işbölümü üzerine kurulmuş ekonomik hayatın öldürdüğü kişiliklerine kavuşmak için farkında olmadan sarfettikleri[21] çabanın canlı tanıklarıdır.

Büyük bir fabrikadaki işçilerin büyük çoğunluğunun sarfettiği emek (yaptığı iş) sadece yetersiz bir ücret aldıkları, vücutça çok yoruldukları, monoton olduğu, başkası tarafından yönetildiği için bugün cebri bir çalışma olarak kabul edilmiş değildir. Beşeri kabiliyetlerinin sadece **bir tek** veçhesini geliştirdiği ölçüde, onu uzun bir süre

(21) Georges Friedmann, «İşçilerin kendi merakları konusunda sık sık yaptıkları yorumlardan biri de, bunların kendilerinde "birşeyi sevmek arzusu" yarattığı, ve bilhassa yapacakları şeyi, yeri ve bunu uygulayacakları anı seçmekte serbest oldukları, "kendilerini serbest hissettikleri" dir,» diye yazıyor [60]. Aynı yazar M. Ferdinand Zweig'ın küçük bir kitabındaki şu bölümü de zikretmektedir: «**Hobby**'ler bir işçinin şahsiyetinin bütünlüğünü herhalde işin kendisinden daha iyi ifade etmektedir. Çünkü işçi bir zarurettan dolayı çalışmakta, fakat hevesinin (merakının) temelinde bir **tercih** yatmaktadır [61].»

ilgilendirmeyeceği için mecburi bir iş olarak kabul edilmiştir. «Makinenin insana adapte edilmesi», onların işletmedeki faaliyetlerini değiştiren «uçan ekiplerin geliştirilmesi», son derece uzmanlaşmış işçileri polivalant makinelerde çalıştırma teşebbüsü, ferdi işbölümünün bu zulmünden kurtarmaz (özellikle Peter Drucker'in eserine bakınız).[62]

İşbölümü, hem insanın yapısına hem de ferdin ahenkli bir şekilde gelişmesinin sağlayacağı menfaatlere aykırıdır. Profesör Nadel «ortalama olarak, insanların zekasında genellikle 30-35 yaşlarında bir gerileme başladığına göre, bu gerileme bir tek mesleği icra eden ve çevresini hiçbir şekilde değiştirmeyen fertlerde hareketli bir mesleği olan ve boyuna iş değiştiren fertlerde görülene oranla daha yüksektir»[63] diye belirtmektedir.

Bununla beraber işbölümünün baskısı, tamamen mekanik ve rutin bir işi gerçekleştiren işçiler ve memurlar tarafından başka, ve gerçek bir eğilime cevap verebilen meslekleri icra edenler (sanatçılar, bilginler, araştırıcılar, icatçı mühendisler, makina imalatçıları, mimarlar ve genellikle de **yaratıcı** işler yapan, yaratmanın beşeri sevincine katılan insanlar) tarafından başka bir şekilde hissedilmektedir. «Kol emeğinden kurtulmak; can sıkıntısından ve aynı işi görmekten ve aynı yerde çalışmak mecburiyetinden kurtulmak; hayatını temiz ve konforlu bir yerde yaşamak şansına sahip olmak ve günlük çalışmasında kendi düşündüklerini uygulamak şansına sahip olmak»; işte Galbraith'in bir işi mecburen yapmak durumunda olanlara sağladıkları avantajlar dediği şeyler bunlardır.[64] **Yaratıcı** kelimesinin bu sıfatlar arasında görülmediği doğrudur. Galbraith, bu kategori içinde sadece yukarda belirtilen meslekleri değil, öğretim üyelerini, büyük şirketlerin başkanlarını, reklam uzmanlarını, yani daha yüksek gelir sahibi olmakla beraber, tıpkı işçiler gibi, işbölümünün kölesi olan ve bunun yabancılaştırıcı etkilerini derinden hisseden insanları da saymaktadır.(22)[66]

(22) Bununla beraber, Galbraith, «Bütün emekçi sınıfların özdeşliği, işte kapitalist ve komünist (yazarın stalinci demesi gerekirdi) doktirinin üzerinde hem fikir oldukları şey. Bir kumpanyanın idare meclisi başkanı, konforlu bir şekilde döşenmiş bürosunun aynı zincirleme işin gerçeklestiği yer olduğu ve üstün kabiliyetinin ve son derece yoğun emeğinin sayesinde yüksek aylık aldığı inancındadır. Komünist yönetici de, emeğinin, tornacı yoldaşının emeğinden özellikle farklı olduğunu aklına bile getirmez...» [65].

Şüphesiz, bugünün «aydını», kendi eğiliminin (istidadının) peşinden gidebildiği, bir geçim endişesi duymadığı, paraya kul olmaktan kurtulduğu zaman bile (bürokratlaşmış geçiş toplumunda, kapitalist toplumda da nadiren gerçekleşen şartlardır bunlar) ahenkli yada mutlu olmaktan uzaktır[23]. Artan bir özelleşmenin boyunduruğu altındadır henüz. Bedeni çalışmanın ve sinir dengesinin bilinçli amaçlar haline... gelmediği dengesiz bir hayat tarzının kurbanıdır genellikle. Çoğu zaman, pratik hayattan, üretimden, yada sosyal hayattan koptuğu için, çağdaş aydın bambaşka bir yabancılaşmaya uğrar, **praxis**'in ve sosyal tabiatının yabancılaşmasıdır bu. «Mümkün ile gerçek arasındaki zıtlık, bu tarihi ve sosyal zıtlık, en kabiliyetli fertlerin «içine işler»... orada teori ile pratik, hayal ile gerçeklik arasındaki az çok bilinçli bir çatışma haline gelir. Çözülmemiş yada çözülmez görünen her çelişki gibi, bu çatışma, duyduğu endişenin ve bunalımın sebebidir.»[68]

Bununla beraber, bugünün bu «en kabiliyetli insanları» hayatlarını kendi içlerinde duydukları ihtiyaçlara tamamen tekabül eden yaratıcı bir faaliyete hasretmeyi başardıkları ölçüde, işbölümünden, kafa emeği ile kol emeği arasındaki ayrımdan kurtulmuş yarının sosyalist insanının olabileceği şeye en fazla yaklaşanlardır.

Ilımlı iyimser gözlemcilerin (Soule, Deutscher)[69] XX. yüzyılın sonunda gerçekleşeceğini umdukları üniversite öğreniminin genelleşmesi, her türlü rutin işin (çalışmanın) kaldırılması; araştırıcı emeğin ve kafa emeğinin her türlü maddi kulluktan (endişeden, dertten) kurtulması; ekonominin ve toplumun yönetimine insanların aktif olarak katılmaları; teori ile pratik arasındaki engelin kaldırılması; insanlararası dayanışmaya ve insan sevgisine, bütün beşeri faaliyet saikleri içinde baş yeri veren sosyalist hümanizm; yani sosyal işbölümünün ortadan kaldırılmasına yolaçan bütün bu unsurlar, bolluğun ve sosyalizmin ekonomik şartlarının, yeni bir insanın doğması için sadece genel mümkünlüğü yarattığı ve kelimenin en yü-

(23) Bir kazanç hırsı ile harekete geçirilen ve son haddine vardırılmış bir işbölümünün «parçaladığı» çağdaş toplumun bütün ekonomik ve sosyal ortamı (iklimi) ile kolaylaştırılan bu aşırı özelleşme, kendi eğilimlerinin peşinden gidebilmek imkanını bulmuş bilginlerde yada sanatçılarda bile yabancılaşmanın ve can sıkıntısının özel bir şeklini yaratabilir [67].

ce anlamıyla bilinçli, eğitici faaliyetin yaratacağı yeni bir insanın doğması için gerekli katkılardır.[24]

■ İnsanın Sınırları mı?

Teori ile pratiği bütünleyen, mekanik ve rutin her işi makinelere bırakan, araştırmadan üretime ve ressamın atölyesinden ormanların ortasında yeni bir şehrin doğduğu şantiyeye geçen bu yaratıcı insan faaliyeti gene de «emek» mi olacaktır? [«emek»olarak mı kalacaktır?] Marksist sosyoloji ve ekonominin bu temel kategorisi de eleştirmeli bir analizden geçirilmelidir?

Emek (iş) insanın temel karakteristiğidir. İnsanoğlu kendi gerekli geçimini ancak iş (emek) sayesinde sağlar; sosyal bağların hem hikmeti vücudu, hem yaratıcısı, hem de çimentosu emektir. Demek ki, kelimenin antropolojik anlamıyla insan, doğuştan erginliğe kadar uzanan «aktif bir sosyalizasyon» safhası sayesinde normal fizyolojik dengesine kavuştuğu zaman, ancak bu zaman sosyal bir varlık olur.

Fakat geçim araçlarını üretmek için çalışmak zarureti, bu işi sadece makinaların yapmasından dolayı ortadan kalkınca, insanın temel karakteristiği olarak geriye, emekten ne kalmaktadır? Antropoloji, emek (iş) kavramını belirlemektedir. Gerçekte insanın özelliği: **Praxis,** eylemdir, «insan fizik bakımdan öylesine yaratılmış bir varlıktır ki, yaşayabilmesi ancak hareket etmesiyle mümkündür.»[71]

Kelimenin tarihi anlamıyla emek, yani alnının teri ile kazanmaya mahkum edilmiş acılı ve yoksul insanlığın bugüne kadar yaptığı iş, beşeri **praxis**'in en sefil, en «gayri insani», «en «hayvani» şeklidir. Friedrich Engels'e göre de, sosyal sınıflara ayrılmış insanlığın bütün tarihi nasıl sadece insanlığın bir tarih öncesi ise, tıpkı bunun gibi geleneksel emek de **artık nesneler değil,** fakat ahenkli bir şekilde gelişmiş **şahsiyetler** üreten yaratıcı, evrensel beşeri **praxis**'in tarih öncesi şeklinden başka birşey değildir. Metanın, değerin, paranın, sınıfların, devletin ve sosyal

(24) Bu anlamda, Albert Lauterbach, marksistlere göre, fertler sosyo-ekonomik kurumlar değiştirildiği andan itibaren psişik dengeye **otomatikman** kavuşurlar, diye belirttiği zaman yanılmaktadır [70].

işbölümünün ortadan kalkmasından sonra, tam olarak gelişmiş sosyalist toplum, kelimenin geleneksel anlamıyla, **emeğin ortadan kalkmasına** yolaçacaktır.[25]

Sosyalizmin amacı ne ücretin yada ücretliliğin ıslah edilmesi, ne de emeğin insanileştirilmesidir. Bunlar sadece geçici safhalar, çarelerdir. İş saatlerindeki azalma, işyerlerinin ve makinaların insanların ihtiyaçlarına adapte edilme derecesi ne olursa olsun, büyük modern bir fabrika, hiçbir zaman, insan için «normal» yada «insanca» bir yaşama ortamı teşkil etmeyecektir. İnsanın beşerileştirilmesi (insanileştirilmesi) süreci ancak emek ortadan kalkınca ve bunun yerini sadece, evrensel olarak gelişmiş insanların yaratılmasına yönelmiş yaratıcı **praxis** alınca tamamlanmış olacaktır.[26]

Homo faber, yani iş aletleri üreten insan uzun bir zaman boyunca, medeniyetin ve beşeri kültürün hakiki yaratıcısı olarak gösterilmiştir. Son sıralarda birçok yazar, bilimlerin ve felsefelerin üretici emekten tedricen ayrıldığını ve daima bunun pratiğinden beslendiğini isbat etmeye çalıştılar.[76] Bununla beraber Hollanda'lı tarihçi Huizinga, **homo ludens**'de, kültürün hakiki yaratıcısını görerek bu geleneğin karşısına sert bir şekilde dikildi.[77]

Çağdaş antropoloji ve hatta büyük kısmı ile freud'çu psikoloji tarafından parlak bir şekilde doğrulanan marksizm, beşeri tarihin iki temel veçhesini yansıtan bu iki fikir akımının bütünlenmesini sağlamaktadır. Başlangıçta insan hem **faber,** hem de **ludens**[27] idi. Bilimsel ve artistik teknikler yaratıcı tekniklerden tedricen ayrıldı; fakat bunların özelleşmesi, sosyal bir işbölümü, yeni bir ilerlemenin ilk safhası için gerekli oldu. Dış dünyanın karanlıklarında yaşamaya mahkum edilmiş **homo faber**'in,

(25) «Alman İdeolojisinde» Karl Marx ve Friederich Engels «emeğin sona ermesinden» «yaratıcı faaliyete» dönüşmesinden («Selbstbetatigung») bahsetmektedir.[72]. Gene aynı eserde «hür emek» ile «emeğin ortadan kaldırılması» arasındaki zıtlığa bakınız [73].

(26) Yaratıcı faaliyetlerden sözederken Max Kaplan şöyle demektedir: «Şimdi insan bir sepet örmekten, flütü ile bir hava çalmaktan, yada bir masa imaletmekten başka birşey yapmamaktadır: Sepet kendi benliğinin bir parçası olur, melodidir o, masayı imaletmekle masayı değil, kendini yaratmıştır» [74]. Bakınız: K. Marx, **Grundrisse** [75].

(27) «Bir adam (Bemba), ağaçları yarolan herhangi bir mevsim değişikliğinden dolayı kesmek zorunda olduğunu söylemektedir. Alışkanlıktan dolayı (!), çoğu Avrupalı'lar için hemen hemen fizyolojik bir zaruret haline gelmiş günlük çalışma, ancak yılın bazı anlarında gerçekleşmektedir» [78].

oyunu, hür yaratmayı, kabiliyetlerinin kendiliğinden ve **hiçbir çıkar** (ki bu, beşeri **praxis**'in spesifik veçhesidir) gözetmeksizin gerçekleştirilmesini sağlayacak ne kaynakları vardır, ne de boş vakti[79]. **Homo ludens,** gitgide imtiyazlı sınıfların yani hakim sınıfların ve bunlara bağlı sınıfların insanı haline gelmiştir.

Fakat aynı sebepten dolayı da **homo ludens** özel bir yabancılaşmaya uğramıştır. Onun oyunu gitgide **acıklı bir oyun** olmaktadır ve hatta sosyal iyimserliğin hüküm sürdüğü yüzyıllar boyunca (mesela XVI. ve XIX. yüzyılda) böyle kalacaktır. Rutin çalışmanın baskısından kurtulmuş ve kollektif toplulukla kaynaşmış sosyalist insan, hem **faber,** hem de **ludens,** ve gitgide **ludens,** aynı zamanda da **faber** olacaktır. Daha şimdiden bazı çalışmalarda «oyun»a yer verilmeye ve «ciddi çalışma» gitgide oyun içinde yer almaya başlamıştır.[80] Kelimenin geleneksel anlamıyla emeğin ortadan kaldırılması aynı zamanda başlıca yaratıcı gücün, bizzat insanın yaratıcı enerjisinin yeniden serpilip gelişmesini gerektirmektedir. Maddi çıkar gözetmeme, çocuğun oyununu, sanatçının coşkunluğunu ve bilginin buluş yeteneğini aynı ölümsüz gençlikte birleştiren yaratıcı kendiliğindenlik ile taçlandırılmıştır.

Burjuvaziye göre mülkiyet, hürriyet'tir. Meta sahipleriyle «dolu» bir toplumda bu tanım genellikle doğrudur. İşgücünü, geçim araçları karşılığında satmak mecburiyetinden, cebri çalışmaya mahkum olmaktan sadece (yeterli) mülkiyet kurtarır. Bunun içindir ki, insansever burjuvalar tıpkı demagoglar gibi, «proleterleşmenin» «mülkiyetin yayılması ile» ortadan kalkacağı hayalini bıkıp usanmadan kurmaktadırlar.(28)

Vülger marksistler, Hegel'in, Engels'in de ele alıp işlediği meşhur cümlesini, yani «hürriyet zaruretin bilincine varmaktır» sözünü, muhtevasından ayırmaktadırlar.[82] Onlar sosyalist insanın kapitalist insan ile aynı «ekonomik kanunlara (tunç kanununa)» tabi olacağını, fakat bu kanunların bilincine vardığı için, bunları «kendi yararına kullanacağını» ileri sürmektedirler.

(28) Son sıralarda Sovyet filozofu J. N. Davidov, bu görüşün çok daha zengin bir varyantını, hürriyetin **zaruri olarak tatmin edeceği** «ihtiyaçlara», «insanda doğuştan varolan ihtiyaçlara» dayanarak, ortaya koymaya çalışmıştır [81].

Marksizmin bu pozitivist varyantının, Marx ve Engels'in hakiki hümanist geleneği ile, onların tahlillerindeki cüretle, ve geleceğe dönük bakışlarının derinliğiyle müşterek hiçbir yanı yoktur. Marx ve Engels hürriyet aleminin zaruret aleminin **ötesinde** başladığını sık sık tekrarlamışlardır.(29)

Sosyalist bir toplumda da fabrikada çalışmak **can sıkıcı** bir zaruret olarak kalacaktır. Hakiki hürriyet ancak boş vakitlerde serpilip gelişebilir. Kelimenin geleneksel anlamıyla, emek ortadan kalkınca, yerini evrensel olarak gelişmiş ve sosyal bakımdan bütünleşmiş şahsiyetler yaratan **yaratıcı bir praxis** alacaktır. İnsan, ihtiyaçlarından, bunları tatmin ederek kurtuldukça, «zaruret alemi, yerini, hürriyet alemine bırakır.»

İnsanın hürriyeti ne «serbestçe katlanılan» bir baskı (mecburiyet), ne de ferdi alçaltacak olan içgüdüsel ve düzensiz faaliyetlerin bir sonucudur. İnsanın hürriyeti, ebedi bir oluş ve ebedi bir aşılmadan başka birşey olmayan insanın kendi kendini gerçekleştirmesi, beşeri olan herşeyin sürekli bir şekilde zenginleşmesi ve bütün insan varlıklarının evrensel bir gelişmesidir. O, ne mutlak bir dinlenme, ne de «tam mutluluk»tur. Fakat insanı alçaltan binlerce yıllık çatışmadan sonra hakiki «beşeri dramın» başlangıcıdır. Sınırlarının bilincine varmış ve bunları aşmak cesaretini bu bilinçte bulmuş insanlar tarafından insanı yüceltmek için söylenen bir zafer şarkısıdır o. Bugünün insanına hem doktor, hem mimar, hem makina imalatçısı, hem de atom parçalayıcısı olmak imkansız görünmektedir. Kollarını çoktan yıldızlara doğru uzatmış ve deney tüplerinde hayatı yaratmak üzere olan ve yarın bütün insanlık ailesini evrensel bir kardeşlik coşkusu içinde kucaklayacak olan insanın [bu] sınırları hiç aşamayacağını kim söyleyebilir ki?

(29) Mesela: Friedrich Engels: «Hayali Sosyalizmden Bilimsel Sosyalizme». Karl Marx: «Hürriyet alemi gerçekte emeğin... ortadan kalktığı yerde başlar. Eşyanın mahiyeti gereği hürrlyet alemi asıl maddi üretim alanının dışında bulunur» [83]. Bakınız David Riesman: «..... dışa dönük insanın hürriyete kavuşması gerekiyorsa bunun emek yolu ile değil, oyun yoluyla mümkün olduğunu gözönünde tutmak gerekir» [84].

18 Ekonomi Politiğin Kökenleri Gelişmesi ve Sona Ermesi

Ekonomik Faaliyet ve İdeoloji

Bir insan toplumu yoksullaştıkça geçim mücadelesi günlük hayata hakim olur ve mücadelenin [gerektirdiği] ihtiyaçlar, doğrudan doğruya «ekonomik» olmayan faaliyetler dahil, bütün sosyal faaliyetlerde ön planda gelir.

«İlkel topluluklarda dindar fert için de, dinsiz fert için de, ruhlar ve tanrılar, insan için gerekli temel değerler ve ekonomik gerçekliklerle olan ilişkilerinin dışında hiçbirşey ifade etmezler.»[1] İnsan, diğer türlerden yiyecek [maddelerinin] **sosyal** temellükü ile ayırdedilir. Sosyal temellük demek, **bilinçli** faaliyetler yoluyla, hakkında insanların «bir fikir sahibi» oldukları, soru sordukları faaliyetler yolu ile temellük demektir. En ilkel toplumlarda sihirlerin ve törenlerin, esas itibariyle, **fonksiyonel** olmalarında, doğrudan doğruya yada dolaylı bir şekilde yiyeceklerin sağlanmasını ıslah etmek veya düzenli hale getirmek amacını taşımalarında, demek ki, şaşılacak birşey yoktur[1]. Dilden dile dolaşan sayısız mitoslar, menkıbeler, atasözleri, hikayeler, bu olguyu doğrulamaktadır. Dili sekillendiren de budur. Yoksul kabilelerde, Çin'in

(1) «Bu bolgede (Kuzey Rodezya'daki Bemba kabilesinin yaşadığı bölgede) ve Pasifik'teki Trobriand adalarında törenler halkta en çok şüphe, korku yada kaygı yaratan ekonomik faaliyetler üzerine kurulmuş görülmektedir. Bu da, bu törenlerin her fert için tatmin ettikleri ihtiyaçların bir delilidir [2].

bir kısmında olduğu gibi, selamlaşmalarda: «Bu sabah karnınızı doyurdunuz mu?»[3] diye sormak adet haline gelmiştir.

Daha çok refah ve özellikle de daha büyük bir yaşama güvenliğine duyulan ilkel özlemleri dile getiren animist, törensel, sihrî çeşitli ifadeler **ideolojik** anlamda yorumlanamaz. İdeoloji, insanla tabiat arasındaki çatışmadan değil insanlar arasındaki çatışmadan doğar. İlkel düşünce ampirik olarak keşfettiği ve ekonomik faaliyetler için yararlandığı tabiat kuvvetlerine saf bir animist görünüş verebilir. İlkel insan, tabii olayların tabi oldukları kanunların esrarlı bir «hayat enerjisi»nden ileri geldiğine inanır(2) Olguları **gizlemeye** değil, pratikte bunları benimsemeye çalışır. İlkel düşünce (insan), herşeyden önce pragmatiktir.

Toplum sınıflara bölünmeye başladığı, sosyal işbölümünün kafa emeği ile kol emeğini ayırdığı, sömürüyü meşru göstermek zarureti kendini hissettirdiği zamandır ki, ideoloji «yanlış bilinç» anlamında ortaya çıkabilir. İlkel klan komünizmi üzerine kurulmuş eski zihniyet yavaş yavaş ortadan silinir, fakat bunun hayatiyeti devam eder; basit dayanışma duygularının son izleri insanların zihninden silinmeden önce binlerce yıl geçmesi gerekecektir. Ancak kamucu bir toplumun bağrındaki dayanışma ve işbirliği disiplini duygularından esinlenerektir ki, hakim sınıfların hizmetindeki ilk ideologlar, emekçi sınıfları, içinde bulundukları aşağılık durumu kabul etmeye inandırmak için çaba sarfedeceklerdir. Toplumun zenginlerle yoksullar, imtiyazlılarla üreticiler ve yönetilenlerle yöneticiler halinde bölünmesi ile özdeş olan sosyal bir işbölümünü meşru göstermek için «organik» toplum görüşü ortaya atılmıştır.(3)

(2) Bakır dökmeciler ve demirciler «toprağın enerji gücüne hakim olabilecek üstün bir kuvvete başvurmaksızın madeni eritemeyeceklerini ve böylece, işledikleri madenin mahiyetini değiştiremeyeceklerini düşüneceklerdir. Avcı'ya gelince, silahlarını yapmak hünerini göstermesinin ve ele geçirdiği av hayvanı ile yaptığı mücadele bunları etkili bir şekilde kullanmayı başarmasının üstün bir hayat enerjisinin eseri olduğuna inanacaktır [4].

(3) Bu «organik» toplum görüşünün garip bir yansımasını Karl Polanyi gibi, ekonomik liberalizmin bazı modern eleştirmenlerinin yazılarında bulmaktayız. Karl Polanyi, köleci bir toplumu bile «ferdi toplumla kaynaştıran» bir toplum olarak ele almakta ve bir köy topluluğunun hür bir ferdinin kendi durumunu (statüsünü) kavrayış tarzını, bu «durumun» köleye yada toprak kölesine görünüş tarzından ayırdetmemektedir [5].

Böylece, M.Ö. IV. yüzyılda Menenius Agrippa, üreticilere, aylak zenginler uğruna çalışmalarının normal olduğunu, çünkü bunların, kollara göre miğdenin fonksiyonu ne ise, aynı fonksiyonu yerine getirdiklerini açıklamıştır[6]. Aynı devire doğru, Roma'lı meslektaşının eserlerinden haberi olmamakla beraber Çin'li filozof Men-Çe (milattan önce yaklaşık olarak 380-290 yılında) kafa işçileriyle kol işçileri arasındaki sosyal iş bölülümünü tamamen aynı şekilde haklı göstermeye çalışmıştır:

«Kafa işçileri ve kol işçileri vardır. Diğer işçiler arasında düzeni devam ettirenler (!) kafa işçileridir. Kol işçileri düzene uymak zorunda olanlardır. Düzen altında tutulanlar düzeni devam ettirenleri beslerler. [Gerçekten de öyledir (!)] başkalarını boyunduruk altında tutanlar boyunduruk altındakiler tarafından beslenir. Demek ki, yeryüzünde herkesin bir görevi vardır»[7].

Sözkonusu yazarlardan yıllarca önce yazdığı **Devlet** adlı eserinde Eflatun, filozofları kafaya, muhafızları gövdeye ve halkın geri kalan tabakalarını da sosyal organizmanın iç kısımlarına benzetmiştir. Fakat daha milattan önce VIII. yüzyılda Brahman'lar devrindeki Hint edebiyatında Pruşan'ın şarkısı, tanrı Pruşan'ın vücudunun dört farklı kısmından dört sosyal sınıfı yaratıyordu: Papazlar Pruşan'ın başından, asil savaşçılar kollarından, köylüler baldırlarından, köleler ise ayaklarından doğmuşlardır.[8] Bu «görüşün» bir savunma niteliğinde olduğu göze çarpmaktadır. Halkın çoğunluğunca adaletsiz diye kabul edilmiş sosyal bir düzeni meşru göstermek için hazırlandığına itiraz etmek güçtür.

■ Ekonomik Düşüncenin Doğuşu

İdeoloji, toplumun sınıflara bölünmesi ile birlikte doğduğu halde, ekonomik düşüncenin -«ekonomi politik»-in- başlangıcı, küçük meta üretimi üzerine kurulmuş bir toplumun gelişmesi ile aynı zamana rastlar. «Organik» toplum görüşü, şüphesiz, sosyal sömürüyü haklı gösterecektir. Hakim sınıflar sosyal artık-ürünü doğrudan doğruya kullanım değerleri şeklinde elegeçirmektedirler. Çö-

zülecek hiçbir sır, açılacak hiçbir perde, yani keşfedilecek hiçbir «kanun» yoktur.

Emtia üretimi, yani azçok anonim bir piyasa için üretim ve para ekonomisi başlayınca fiyatlardaki ani dalgalanmalar binlerce üreticinin borçlanmasına ve iflasına yolaçınca, para eski sosyal ilişkileri bozunca ve çiftçiyi atalarının toprağından ayırınca, ekonomik mahiyetteki ilk **problemler** ortaya çıkmaktadır. Ancak bu andadır ki, bu problemleri çözmek için ilk çabalar sarfedilmektedir. Küçük meta üretiminin ve para ekonomisinin ilk hamleyi yaptığı Çin'de ve Yunanistan'dadır ki insanlığın ekonomik düşüncesi başlamıştır.

İlk iktisatçı düşünürlerin uğraştıkları meseleler, esas itibariyle, **ekonomik** ve **sosyal istikrarsızlıkla** ilgilidir. Eflatun ve Aristo kadar Çin'li düşünürler de bu istikrarsızlığın sebebini keşfetmeye ve buna çareler bulmaya çalışmışlardır. Ne Çin'li düşünürler, ne de Eflatun'la Aristo, zenginliği (serveti) yada zenginleşmeyi, vatandaşın en soylu amacı, en faydalı faaliyeti olarak telakki etmişlerdir. Topluluğun (sitenin, Devletin) dengesi (bazı) fertlerin zenginleşmesinden önce gelmiştir. Bu fikirler, bir yandan Yunanistan'da, öte yandan ticaretin ve kredinin sadece tali bir yer işgal ettiği, zanaatkarlık ile tarımın temel ekonomik faaliyetler olarak kaldığı, sosyal istikrarlılığın herkesin refahının şartı olarak göründüğü (her sosyal istikrarsızlık Çin'de sulamayı altüst etmekte ve kıtlığa yolaçmakta; iç savaşlar ve siteler arasındaki savaşlar Yunan sitelerinin refah dengesini bozmaktadır) Çin'de erişilen sosyal gelişme safhasını tam olarak yansıtmaktadır.

Fakat bu ilk düşünürler garip bir durumla da karşılaşmaktadırlar. Bir yandan tarım toplumun temeli, köylü de en «faydalı» vatandaştır. Fakat öte yandan, para köylüden daha güçlü olarak görülmektedir; meta ekonomisi, ekonomik istikrarı baltalamaktadır[4]. Bu mesele üzerinde kafa yoran ilk iktisatçı Çin'li yazarlar, eserlerine **gıda ve para**[9] adını vermişlerdir. Etienne Balacz bu formülü «kullanım değerleri ve mübadele değerleri» diye çevirmekte tereddüt etmiyor[10]. Gerçi bir anakronizm vardır ama, Çin'li eski yazarların, tıpkı Eflatun ve Aris-

(4) Aynı uğraşların bir yansımasına Eski Ahit'de rastlanmaktadır.

to gibi, mübadele değerini kullanım değerinden ayırdettikleri şüphesizdir.

Hemen hemen aynı zamanda fakat birbirlerinden bağımsız olarak, Eflatun ve Men-Çe, meta ve para üretiminin zaruretini işbölümüne ve beşeri ihtiyaçların tatmini bakımından bu işbölümünün sağladığı avantajlara bağlamaktadırlar.[11] Her ikisi de mübadelenin zaruri olduğunu savunmaktadırlar. Her ikisi de, bundan dolayı, emtianın mevcudiyetini adeta zaruri bir felaket diye savunmaktadırlar. Fakat her ikisi de mübadelenin tabi olduğu kanunlar karşısında apışıp kalmaktadırlar.

Çin'li düşünürler, herşeyden önce, **fiyatlardaki dalgalanmaların** tabi oldukları kanunları keşfetmeye çalıştıkları halde, Yunan'lı filozoflar, daha çok, **mübadele değerinin mahiyetini** anlamaya çalışmışlardır. **Milletlerin Tarihleri** adlı eserde bir «kantitatif para teorisi» taslağına rastlanmaktadır. Bu eserde dük Mu, şöyle demektedir: «Buğday çok pahalı olunca (diğer metaların) fiyatlarının düşmesi için tedavüle daha fazla bakır para sürmek gerektir. Buğday ucuzlayınca ve mübadele aracı olarak kullanılınca (diğer metaların) fiyatlarında büyük bir yükselme meydana gelir, ve bu fiyat yükselmelerini önlemek için gene bakır para ihraç etmek gerekir.»[12]. Bu teorilere özellikle **Han-Çu**'da ve **Suei-Çu**'da rastlanmaktadır. Aynı şekilde, bu kroniklerde köylüyü tüccarların ve ahlaksız devlet memurlarının sömürüsünden korumak için fiyatlar konusunda «güdümlü» bir politika izlenilmesi istenir.[13] Konfüçyus'un para ve devlet hakkındaki görüşüdür bu.

Hem kullanım değeri, hem de mübadele değeri olarak metaın çifte karakterini en açık şekilde belirleyen Aristo'dur[14]. Bu ayrım ortaçağ'da önce islam hukuk düşüncesinde sonra da hristiyan skolastiklerinin düşüncesinde görülür (yer alır). Müslüman din bilginlerinin gelir vergisi **(zekat)** problemleriyle ilgili tartışmalarında, bir yandan fizik mahiyetlerine (kullanım değerlerine) bağlı kalan, yani değişmemek üzere tesbit edilmiş arazi ve hayvan vergisi, ile öte yandan, **ticari değerlerine** (yani mübadele değerlerine) göre emtiadan alınan vergi, yani bu emtianın değerine göre değişen vergi, arasında bir ayrım

yapılmaktadır. Bu ayrımda (toprakların ve hayvanların ferağ edilemediği) köy topluluğu ile şehirlerdeki küçük meta üretimini meczeden bir toplumun izleri açıkça görülmektedir. İslam imparatorluğunun yükseliş devrinde hayvanlar ve topraklar da «ticaret konusu» olunca, bu, vergi sisteminde ciddi karışıklıklara yolaçtı[15].

■ Emek-Değer Teorisinin Kökenleri

İlkel ekonominin binlerce yıllık geleneği metanın ortaya çıkmasıyla sarsılıyor. Meta'ların mübadele değeri nedir? Nasıl belirlenebilir bu?

Men-Çe, Şu-Şing'ın bunu metaların salt fizik niteliklerinden çıkarmak istediğini, «aynı uzunluktaki keten kumaşların belirli miktarda ipek kumaşlarla; aynı hacımdeki buğdayın belirli miktarda darı ile mübadele edilmesi gerekir» dediğini anlatır[16]. Gerçekte Men-Çe bu teoriyi reddetmekte ve diğer Çin'li yazarlar gibi - mesela Lu - Çih (Milattan Sonra VIII. yüzyıl) - **emeğin, değerin biricik kaynağı olduğu** sonucuna varmaktadır.[17] Fakat sadece tarımsal emek sözkonusudur. Demek ki, bu Çin'li yazarlar, fizyokratlar ekolünün ataları olarak telakki edilebilirler.

Eflatun ise, **Devlet**'in ünlü bir pasajında emek-değer teorisinin eşiğine yaklaşmaktadır:

«Fakat niye? İkisinden herbirinin bütün topluluk için kendi mesleğini yapması mı, yani çiftçinin tek başına dört kişilik yiyecek sağlaması, buğdaydan ekmek yapıp diğerlerine dağıtmak için **dört misli vakit ve emek harcaması mı** gerektir? Yada onları hiç umursamadan bu buğdayın dörtte birini, **kendi emek müddetinin dörtte birinde** sadece kendisi için üretip, diğer dörtte üçünün birini bir ev yapmak, diğerini bir elbise, öbürünü de ayakkabı yapmak için mi harcamalı? Ve topluluk için çalışacağına kendi işlerini kendisi mi görmelidir?»[18]. [Altını biz çizdik].

Bu metin, yazar sadece emtianın mübadele değerinin gerçek mahiyetini sezinlediği için değil, amaca varmayı sağlayan tek gerekli teşebbüsü yaptığı için, mübadele değerini **sosyal fenomen olarak**, yani herkesi çalış-

maya mecbur eden, bundan dolayı da, bu farklı sosyal emeklerin birbirleriyle karşılaştırılabilmeleri için objektif bir ölçü kriterine indirgenmelerini gerektiren işbölümünün belirlediği ve mübadele üzerine kurulmuş bir toplumun «çimentosu» olarak tahlil ettiği için ilginçtir.

Fakat Yunan'lı düşünürlerin Eflatun'un yaklaştığı eşiği aşamamalarına ve hakiki bir emek-değer teorisi formüle edememelerine şaşmamak gerekir. Çünkü Yunanistan'da üretici emek, bir köle emeği idi ve köle emeği olduğu için de küçümsenmişti.(5) Bu yüzkarası kölelik, teknik keşiflerin üretici bir amaçla uygulanmasını önlemiştir.[19] Özellikle ideolojinin üstüne çökmüş ve emeğin, mübadele değerinin biricik kaynağı olarak kabul edilmesini önlemiştir. Aristo da, **Ethique à Nicomaque**[20] adlı eserinde Eflatun'un fikrini ele alır. Yani mübadelenin işbölümünden doğduğu fikrinden hareket eder ve buna **oranlılık** sayesinde adalet fikrini ekleyerek geliştirir. Mübadele orantılı olduğu için, yani kâr ve zarar her iki tarafta da denge halinde olduğu için adildir, fakat oranlılığın ölçülebilmesi gerektir. Aristo'ya göre, bu oranlılık ihtiyaçta **(indigentia)** mevcut bulunmaktadır. A, bir **a** objesini **B**'ye ait olan bir **b** objesi ile mübadele ettiği zaman, A'nın ihtiyacının tatmin edilmesi B'nin ihtiyacının tatmin edilmesi ile orantılı olmalıdır. Tıpkı **a** değerinin **b** değeri ile orantılı olması gibi. İhtiyaçların incelenmesi ekonomik olayların tahliline değil, psikolojiye yolaçtığından, doğmakta olan ekonomi politik, bu değer teorisi ile bir çıkmaza girmişti.

İlkçağ'daki küçük meta üretimi, en hür gelişmesini, M.Ö. VI. yüzyıldan III. yüzyıla kadar yunan toplumunda geçirmiştir. Eleştirici düşüncenin bu devirde sağladığı ilerleme daha sonraları aşılamamıştır. İlkçağ toplumunun parçalanmasının yanısıra teorik düşüncede de bir dağılma (parçalanma) olmuştur. Ancak ortaçağda küçük meta üretimi italyan, flaman, fransız, ingiliz ve alman komünlerinde yeni bir ilerleme kaydedincedir ki, doğmakta olan ekonomi politik, Eflatun'un ve Aristo'nun bıraktığı ipuçlarının birkaçını tekrar ele alıyor. Arab ve

(5) Aristo'nun **Ethique à Nicomaque**'ında olduğu kadar, **Devlet**'de de, sosyal hayatta ve mübadelede emeğin yeri hakkında daha objektif bir görüşün izlerine yer yer rastlanmaktadır.

Yahudi yorumcular sayesinde bu yazarlar XII. ve XIII. yüzyıldan itibaren incelenmeye başlanıyor. Derken, bu devrin daha ileri ekonomik gerçekliği, skolastik ilahiyatçıları, tatmin ettiği ihtiyaçların yoğunluğu bakımından ölçülü bir değeri olan aristocu görüşü aşmaya zorluyor.

Bu eleştirici tutumu, XIII. yüzyılın, özellikle Sorbonne çevresindeki rasyonalist rönesans[21][6] teşvik etmiştir. Robert Grosseteste gibi pek az tanınmış yorumcuların ve vaizlerin bu ilerlemeyi hazırlamış oldukları anlaşılıyor. Fakat ekonomi biliminde asıl ilerlemeyi sağlayanlar, Albert le Grand ve Thomas d'Aquin'dir.

Aristo'nun mübadelenin ihtiyaçlar ile değerler arasındaki oranlılığa dayandığı hakkındaki iddiasını ele alan Albert le Grand ihtiyacı bu oranlılığın **ölçüsü** olarak değil, **sebebi** olarak tanımlıyor[23]. Ve Eflatun'un «zaman ve emek (zahmet)» fikrini ele alarak buna «emek ve masraflar» diye daha belirgin bir şekil veriyor[7]. Bir mimar, evini kunduracının imal ettiği ayakkabılarla mübadele edince «(iki metanın değeri arasında), mimar eserini yaratırken kunduracıya oranla **ne kadar fazla emek sarfetmişse ve ne kadar fazla harcama yapmışsa,** verdiği eve karşılık, o ölçüde daha çok ayakkabı ve para almasını sağlayan bir oran kurulması gerekir».[24]

Bununla beraber, Albert le Grand, saf bir emek-değer teorisi ortaya koymamıştır. Önce mübadele değerinin bir şartı olarak görünen emeğin yoğunluğu, daha sonra bir değer ölçüsü olarak tekrar görünmektedir.

Thomas d'Aquin'de, esas itibariyle, aynı tutuma rastlamaktayız, fakat onun açıklamaları daha açık ve daha belirgin. Orantılı mübadele olmazsa, site parçalanır; çünkü site işbölümü üzerine kurulmuştur. Demek ki, herkesin **üretici** çabası **-quod actio unius artificio maior est quam actio alterius**[25]- arasında bir oranlılık yoktur. Bu durumda, toplum tekrar köleliğe dönmektedir. Thomas, burada büyük bir açıklık getirmektedir. Çünkü küçük meta üretimi gerçekte **hür sahipler arasında eşit mübadeleleri gerektirmektedir.** Bu da toprak kölelerinin angar-

(6) Bu rasyonalist ve materyalist rönesans konusunda, bunun sosyo-ekonomik kökenleri ve ideolojik geçmişi hakkında bakınız: Ernst Bloch: **Avicenna und die aristotelisch e Linke** [22].

(7) Ne Albert le Grand, ne de Thomas d'Aquin, «emek ve masraflar» formülünü sadece «emek» e açıkça indirgemişlerdir.

yasına yada kölelerin yaptıkları işlere karşıttır. Thomas, Aristo'nun «mübadele oranları» dörtlüsünü aşağıdaki şekilde ortaya koyduğu zaman, modern bir şekilde formüle edilmiş bir emek-değer teorisinin eşiğine kadar yanaşmaktadır:

«Köşelerden birinde, mesela A köşesinde 2 Livre'nin, B köşesinde 1 Livre'nin ve C köşesinde **2 gün çalışmış olan Sortis**'in, ve D köşesinde de **1 gün çalışmış olan** Eflatun'un bulunduğunu fazedelim. Bu takdirde, C ile D arasında olduğu gibi, A ile B arasında da bir oran kurulmalıdır. (yani A, B'nin 2 misli değere sahip olmalıdır)[26].»

Tam bu noktada emek müddeti, sarfedilen emek miktarı, demek ki, değerin ölçüsü olarak gösterilmektedir. Daha sonraları Thomas, ihtiyaca göre ölçülen bir değer anlayışına bir dönüş yapar gibi görünmektedir. Fakat formüller pek açıkseçik değildir. (Bilhassa V. kitabın IX. bölümü); Mübadele değerinin ölçüsü değil, şartı olan ihtiyaç kavramının (kullanım değerinin) çevresinde kalmaktadır. Emek-değer teorisinden uzaklaşmak istediği zaman bile bunun, emtianın değerini değil, piyasa fiyatlarını incelemek için olduğu anlaşılmaktadır.[27]

Thomas d'Aquin'in ekonomik düşüncede sağladığı bu cüretli ilerleme üzerinde uzun uzun durulmuştur. Bazıları kullanım değeri ile mübadele değerini karıştırdıklarından her ilerlemeyi şüphe ile karşılaşmışlardır. Diğerleri «bir gençlik günahının» sözkonusu olduğunu, Thomas'ın, **Somme théologique**'de mübadele değeri konusunda tamamen Aristo'cu, yani sübjektivist bir anlayışı kabul ettiğini ileri sürmektedirler.[28][8] Bizzat Schumpeter, **History of Economic Analysis** adlı kitabında Thomas'ın katkısının önemini son derece küçümser görünmektedir. Buna karşılık diğer yazarlar, onu, Karl Marx'ın değilse bile, Ricardo'nun hakiki habercisi olarak göstermektedirler. (Mesela, Selma Hagenauer ve Edmund Schreiber).

Thomas d'Aquin'in ekonomik düşüncesindeki hem ilerlemeleri hem de sınırlamaları nasıl açıklamalı? Bun-

(8) Bununla beraber **Ethique à Nicomaque**'a yorumların **Somme théologique**'den sonra geldiği, yani Thomas'ta ekonomik düşüncede **gerçekten bir ilerleme** olduğu anlaşılmaktadır [29].

lar esas itibariyle Thomas'ın yaşadığı devrin objektif gerçekliğinin ve cevaplandırmaya çalıştığı özel ideolojik ihtiyaçların sonucudur. Bir yandan tabii ekonomi ile, öte yandan küçük meta üretiminin tomurcuklanmasıyla karakterize edilen bir toplumun ortasında **milletlerarası ticaret ve para ticareti** birden ortaya çıkıvermişti. **Geçimlerini sağlamak için** (ürünlerini, mamullerini) satan binlerce küçük üreticinin yanısıra **kâr sağlamak amacıyla tekrar satabilmek** için (emtîa, rant) satınalan tüccarlar, tefeciler ve bankerler görünmektedir.

Bir ilahiyatçı olan Thomas, ekonomik gerçeklik ile kilisenin doktrinini bağdaştırmak zorundadır. «Adil» olanla, adil olmayan arasında bir sınır tesbit etmek mecburiyetindedir. Tefeciliği haklı gösteremez ama, ticareti de mahkum edemez (yeremez). Demek ki, onun ekonomik ideolojisi esas itibariyle, tabii bir ekonominin bağrında kilisenin feodal bir kudret olduğu devirde doğan, sonra da hem inancını, hem de servetini devam ettirmek isteyen kilisenin kaynaşmaya çalıştığı para ekonomisi üzerine kurulmuş yeni bir devire adapte olan bir doktrinin çelişkilerini yansıtmaktadır. Thomas, **ad hoc emit ut carius vendat** tüccarı (daha pahalı satmak için satınalan tüccarı) yermekte[30], fakat emtiayı nakleden yada stoklayan ve **quasi stipendium laboris** meşru bir kazanç sağlayan (hemen hemen bir kölenin çalışmasına karşılık aldığı ücreti sağlayan) tüccarı haklı (meşru) göstermektedir.

Köle emeğinin küçümsenmesi üzerine kurulmuş Aristo geleneğinden hareket eden Albert ve Thomas, emeğin erdemlerini kutsayan kilise babalarının doktrinini bağdaştırmaya çalışıyorlar. Fakat bunu, bilhassa tüccarın emtiaya «emeği ve masrafları ile» orantılı bir değer kattığını ileri sürdükleri **ticari kârı meşru göstermek** için yapıyorlar. Aslında bu teori, Talmud tarafından[31] savunulmuş ve yavaş yavaş XII. ve XIV. yüzyıllardaki[9] skolastikler tarafından tekrar ele alınmıştır. Kısacası, Thomas, kendi ülkesinde doğmakta olan kapitalizmi

(9) XII. yüzyılın başlangıcında **Decretum**'un yazarları tarafından açıklanmıştır [32]. Bunların bir bütün olarak kınadıkları ticaretin karşısına şehir zanaatkarını (işçisini) koymak için bu kavramı kullandıkları anlaşılıyor. Bu yazarların uğraşlarının anlamlı evriminl Albert'in ve Thomas'ın uğraşları ile karşılaştırmak gerekir.

eleştirmekten çok mevcut düzeni savunmak için emek - değer teorisine şöyle bir değinmiş görünmektedir.

Diğer skolastikler, özellikle de Duns Scot, «emek ve masraflar» **(labor et expensoe)** üzerine kurulmuş bir değer teorisini tekrar ele alıp genişlettikleri halde, islam imparatorluğunda küçük meta üretimi üzerine kurulmuş bir baska toplumda, Aristo geleneğinin büyük mirasçısı Abdul-Rahman-İbn-Haldun (1332-1406) aynı fikirleri ele alarak bunları belirgin hale getirmekte ve tarihi materyalizme yaklaşan bir dünya görüşü içinde -Marx'tan dörtbuçuk yüzyıl önce- ortaya koymaktadır.

Milletlerin zenginliğinin «zanaatlar tarafından yaratılan ürünlerden» (emtiadan) ileri geldiğini Adam Smith'ten önce İbn Haldun ileri sürmüştür. Her zenginleşme, son tahlilde, zanaatkarların (işçilerin) emeğinin ürünüdür[34]. İbn Haldun bu kavramı genişletiyor: İspanya'da buğdayın fiyatının Kuzey Afrika'dakinden daha yüksek olmasının sebebi, yiyeceklerin orada daha nadir olması değil, buğdayı üretmek için daha uzun bir müddetin ve daha yüksek ekim masraflarının gerekli olmasıdır[35]. Albert le Grand'ın, Thomas'ın, Duns Scot'un ve diğer skolastiklerin aksine, burada amaç artık **adil fiyat**'ın belirlenmesi değil, **cari fiyatların açıklanmasıdır.** Değer teorisi artık etik değerler üzerine değil, ampirik verilerin ve teorik analizlerin bir sentezi üzerine kurulmuştur. Çünkü, İbn Haldun değer teorisini genel bir şekilde formüle etmekten geri kalmamıştır:

«Her edinilen şey, her meta ve servet sadece insan emeğinin ürünüdür... Emek olmazsa, bu faaliyetler (zanaatkarlık, tarım ve madencilik) hiçbir kâr (gelir), hiçbir yarar sağlamıyacaktır.»[36]

İbn Haldun, kalifiye emeğin basit emeğe indirgendiğini farketmekte ve hatta bir artık-değer teorisini sezinlemektedir. «Yeryüzündeki bu kudretli insanların büyük kazançları, başkasının emeğinin yada başka kabilelerin hediyelerinin ele geçirilmesidir», diye yazmaktadır[37].

Küçük meta üretimi üzerine kurulmuş bir toplumda İbn Haldun, bir haberci (öncü) olarak görünmektedir. İnsanın, emtia üretiminin ve bizzat metanın ihtiva ettiği

bütün çelişkilerin **bilincine** varabilmesi, ekonomi politiğin gerçekten bir bilim olarak doğabilmesi için üretim tarzında ve ekonomik **gerçeklikte** yeni ve köklü bir değişiklik gerekecektir.

■ Emek-Değer Teorisinin Gelişmesi

XIV. yüzyıldan XVII. yüzyıla kadar değer teorisi, Albert le Grand'ın, Thomas d'Aquin'nin, Duns Scot'un ve İbni Haldun'un gerçekleştirdikleri ilerlemelere oranla, yerinde sayacak yada hatta gerileyecekti. Fakat bu devirde rüşeym halindeki ekonomi politik gelişmekten de geri durmayacaktır. Bu gelişme, İbni Haldun'u William Petty'den ayıran küçük mesafeyi katetmeden önce geniş yollara sapmaktadır. Bu sapma sayesinde bir sürü yeni problemle zenginleşmekte, konuyu bir bütün olarak kavramakta, İbni Haldun'da ve Thomas d'Aquin'de rastlanmayan ampirik verilerin tümüne elatmaktadır.

Son skolastiklerden merkantilistlere ve fizyokratlara varıncaya dek iktisatçıları **servetin (zenginliğin) mahiyeti** problemi uğraştırmıştır.(10) Bu iktisatçılar, bu meseleye, para problemlerinin ve para ayarında Avrupa hükümdarlarının XIV. yüzyıldan itibaren geniş ölçüde yaptıkları değişikliklerin yarattığı karışıklıkların incelenmesi sonunda varmışlardır. XVI. yüzyılda değerli madenlerin akını, sonra bunların fiyatlarda meydana getirdiği devrim (köklü değişiklik), bir milletin zenginliği, ticareti ve üretimi, sahip olduğu değerli madenler stoku, ticari dengesi arasındaki ilişkilerle ilgili; ve kamu harcamaları ile genel refah arasındaki ilişkilerle ilgili bir seri problem yaratıyor. Merkantilistlerinin yazdıklarının çoğu, Keynes'in de vaktiyle belirttiği gibi[39], araştırma metodundan ziyade tahlillerin ve sonuçlarının **açıkça görünen pragmatik mahiyetinden dolayı** şaşılacak derecede modern bir yankı uyandırmaktadır.

«Milletlerin zenginliğini sağlayan nedir?» sorusunu merkantilistler birbiri ardısıra: nüfus, değerli madenlerin bollaşması (serra), yani alacaklı ödemeler dengesi; alacak-

(10) Sistemli açıklamalar yapan ilk iktisatçılar «milletlerin durumu hakkında raporlar» hazırlayan kamu idarecileridir [38].

lı ticari denge; ticaret ve manüfaktür; toprağın bereketliliği[40] diye cevaplandırmaktadırlar. Ödeme dengesindeki açıktan dolayı, her yıl artan muazzam değerli madenler hazinesine rağmen, son tahlilde, sömürge fetihleriyle yoksullaşan İspanya örneği, «ticaretleri» ve «sanayileri» sayesinde Avrupa'nın en zengin ülkesi haline geliveren Hollanda örneği, merkantilist nazariyeleri ilham ve teyit etmektedir. XV. yüzyıldan XVI. yüzyıla kadar skolastiklerin çoğu, -bilhassa Moline gibi İspanyol'lar- ticareti savunmakta ustalaşıyorlar ve hem «adil fiyat» hem de tüccarın «çalışmasından» dolayı meşru hale gelen faiz hakkındaki teorileri ile merkantilistlere katılıyorlar ve «cari fiyatın» adil fiyat olduğunu kabul ediyorlar. «Cari fiyat» ya para miktarına (Locke), ya arzla talep arasındaki ilişkilere (Barbon), ya ihtiyaçlara, yada aynı zamanda bütün bu faktörlere bağlıdır. **Cari fiyat ile adil fiyat** arasındaki ayrım Thomas d'Aquin'nin **Somme theologique**'inde zımnen mevcuttur. Bu eserde, «adil fiyat»ın zıddı olan cari fiyat **(pretium datum) copioe** ve **inopioe** (bolluk yada nedret, yani arz ve talep) tarafından belirlenmiştir.[41] Birçok merkantilistin (İspanyol Pedro Fernandez Navarete gibi) hatta Napoli'li Carafa gibi bir pre-merkantilistin emek-değer teorisine yaklaşan görüşler formüle ettiklerini belirtmek gerekir.[42]

Merkantilistlere karşı, Büyük Britanya'ya uygun bir ödeme dengesi sağlamak amacı ile ilham ettikleri ve meşru gösterdikleri himayeci tedbirler açısından, herşeyden önce bu açıdan bir haksızlık yapılmaktadır. Gerçekte, merkantilistler, XVI. yüzyılda fiyatlardaki devrimin sebep olduğu zararları önlemek amacıyla, ortaçağın sert kurallarına bir dönüş yapılmasını talebeden bir Jean Bodin'in, yada bir Stafford'un muhafazakar eğilimine karşı tepkime göstermişlerdir. Merkantilizmin Thomas Mun gibi tipik temsilcileri **(England's Traesure by foreign trade)** ortaçağ kurallarına karşı çıkmışlar ve iç ticaret serbestisinden yana olmuşlardır. Himayeci tedbirlerin alınmasını, ticaret filosunun gelişmesini, ithalatın sınırlandırılmasını ve ihracatın geliştirilmesini talep etmelerinin sebebi, ülkedeki değerli maden birikiminin, onların anlayışına göre, «gelir sağlayan bir stok»un birikimi, yani milli ser-

veti artırmak için «işletilmesi» gereken **sermaye** birikimi anlamına gelmesidir.[43]

Merkantilist görüşler, tamamen bir **ticaret** burjuvazisinin kapitalizmi olarak kalan bir kapitalizmin icaplarını ve sınırlarını harikulade bir şekilde yansıtmaktadırlar. Fakat bu görüşler, ihtiyaçların yoğunluğu yada arz ve talep hakkındaki telakkileri aşan daha tam bir emek - değer teorisi taslağına yolaçmaktadırlar. Bazı merkantilistler fiyatı «piyasanın» «belirlediğini» tesbit etmekle yetinmiyorlar, bu fiyat dalgalanmalarının arkasında esrarı çözecek bir **sabite** arıyorlar.

XVII. yüzyılda, William Petty **(Political Aritmetic,** 1631) ve Boisguillebert **(Detail de la France)** mübadele değeri problemini en sistemli şekilde ortaya koyuyorlar ve bu probleme, bilimsel bir sistem haline gelen ekonomi politiğin iki büyük akımını: Britanya klasik ekolünü ve Fransız fizyokratları ekolünü belirleyecek olan iki çözüm getiriyorlar. Bu sonuncu ekole göre değerin biricik kaynağı son tahlilde tarımsal emektir. Buna karşılık, William Petty'e göre, bütün mübadele değerlerinin kaynağı sadece emektir: «Herhangi bir kimse, bir ölçek buğdayı üretmek için gerekli aynı müddet içinde Londra'da bir ons gümüş [para] sağlayabilirse, biri diğerinin tabii fiyatı olacaktır.»[44]

«Cari fiyata» (yada «piyasa fiyatı»na) karşı ileri sürülen «tabii fiyat» (yada zati fiyat) kavramı, bir başka kavram, yani her sermayenin, yada daha doğrusu her emeğin, kendi bakım (geçim) masraflarının eşdeğerinden ayrı olarak, sağlayabileceği «tabii rant» kavramı ortaya çıktığı ölçüde, XVII. yüzyıl boyunca ve XVIII. yüzyıl başında[45] yavaş yavaş belirmeye başlıyor. Fizyokratlarda olduğu gibi Petty ve bütün ilk yazarlarda kârdan değil, boyuna sadece «rant»tan sözedilmesi ilginçtir. Sosyal artık-değerin, esas itibariyle, henüz tamamen **tarımsal** kökeni vardır. Fakat ekonomi politik, emtianın «zati fiyatının» «ortalama bir rantın» ilave edildiği üretim maliyetleri ile belirlendiği görüşüne doğru ilerlemektedir. (Petty'de yedi yıl boyunca bir tarladan sağlanan rantın yıllık ortalaması).

İlk merkantilist yazarlar ekonomik hayatı tasvir et-

mişler ve «milli ranta» «milli temettüye», **emtia tedavülünün** sonucu olarak varmışlardı. Fakat manüfaktür üretimindeki hamle ve XVIII. yüzyıllarda tarım alanında gerçekleştirilen teknik devrimin yanısıra sosyal artık - ürünün üretilmesi dikkati çekmektedir. Böylece, bir yandan Petty ile «onun tabii rantı», öte yandan tüm sosyal artık-ürünün kökenini, köylünün emeğinin yarattığı ürün ile kendi geçim masrafları arasındaki farktan ileri geldiğini keşfeden fizyokratlar arasında birçok müşterek nitelikler bulunmaktadır. Fizyokratların en önemli temsilcisi Quesnay'in değerlerin biricik yaratıcısının tarımsal emek olduğunu ileri süren antik Çin ekonomik görüşünün etkisinde kaldığı zaten kabul edilmektedir[46].

Bütün sosyal gelirlerin kökenini belirlemek için fizyokratların sarfettikleri çaba, XVIII. yüzyılın ilk yarısındaki Fransa'daki ekonomik gerçeğin harikulade bir yansımasıdır. Asil toprak sahiplerinin gelirleri gerçekte köylülerin ürettikleri artık-üründen başka birşey değildir. Zanaatkarla manüfaktürlere gelince, bunlar esas itibariyle bu asillerin hesabına çalışmaktadırlar. Çünkü onların üretimi, geniş ölçüde bir lüks üretimdir.[47] Yeni bir değeri sadece köylülerin emeğinin yarattığı fikri, çok pratik bir önerme ile: Vergilerin artık-değeri, milli rantı elegeçirmiş olan asiller tarafından ödenmesi gerekeceği önermesiyle sonuçlanmasıdır. Fizyokratlar daha az elverişli şartlar içinde bu alanda da benzer sonuçlara[48] varmış olan Petty'e katılmaktadırlar.

Petty ve halefleri -John Locke, Richard Cantillon, James Steuart ve daha birçokları- her emeğin mübadele değeri yarattığını kabul etmekle Fizyokratlar'ı aşmaktadırlar. Fakat bunlar hakiki **müşterek bir değer ölçüsü** keşfetmiyorlar. Değerin iki kaynağı emek ve toprak'tır: İşte vardıkları[11] ve boş yere bağdaştırmaya uğraştıkları çelişik sonuç. Bu çelişki, tarımın hakim olduğu bir ekonomi ile sınai üretim üzerine kurulmuş bir ekonomi arasında geçiş halinde bulunan kapitalist ekonominin bu devirdeki gerçek durumunu yansıtmaktadır.

Milletlerin zenginliği adlı ünlü eserinde Adam

(11) Gerçekte burada emeğin ve «toprağın» (hammaddelerin) payına göre değişen üretim maliyetleri teorisi, sadece bu teori vardır [49].

Smith, devrindeki ekonomik teorilerin tümünün ilk defa klasik bir açıklamasını yapmıştır. Adam Smith, kullandıkları terimleri daha belirgin hale getirdiği Britanya'lı ve Fransız seleflerine çok şey borçludur. Fakat onun meta, işbölümü, sermaye, değer, basit ve bileşik emek ile ilgili tahlili ilk defa tutarlı bir sistem olarak görünmektedir. Emek-değer teorisini, yani emtianın değerini ihtiva ettiği emek müddetine indirgeyen teoriyi sistemli bir şekilde formüle eden ve bu teoriyi, tarihi deliller dahil, bir seri delille pekiştirmeye çalışan ilk o'dur.

Bununla beraber, Adam Smith devrinin sınırlarını aşamaktadır. Onun ekonomi politik sistemi, son tahlilde değer teorisindeki yetersizlikten ileri gelen üç temel çelişkiyi ihtiva etmektedir.

Önce «emek» ile «işgücü» arasında açık seçik bir ayrım yapmamaktadır. Gerçekte onun değer teorisi, emtianın değerini sarfedilen emek miktarına indirgeyen bir teoriden çok, bu değeri **işgücünün maliyetine (ücretine)** indirgeyen bir teoridir. Daima durmadan «emeğin son ve hakiki ölçü olduğunu, bütün emtianın değerinin bununla ölçülebildiğini ve heryerde ve herzaman bununla ölçülüp karşılaştırılabildiğini»[50] tekrar etmesine rağmen, son tahlilde, «emeği» bir işçinin ücretine, yani bu işçiyi beslemek için gerekli buğdayın değerine indirgemektedir.(12) Böylece açıkça görülen bir kısır döngüye varılmış oluyor: Bir yandan, emtianın değeri, ihtiva ettiği emek tarafından belirlenmiştir; fakat öte yandan, emtianın ihtiva ettiği «emeğin» değeri, işçiyi besleyen buğdayın fiyatıyla belirlenmiştir. Bununla beraber bu buğday da, değeri ihtiva ettiği emekle belirlenen bir metadır v.s. Böylece «emeğin» değeri... emeğin değeri ile belirlenmiş olmaktadır.

Sonra her metaın değerini ücretler, toprak rantları ve kârlar diye ayırmakla (parçalamakla) Adam Smith çok haklı olarak, bu üç unsuru son tahlilde kendilerini yaratmış olan **canlı insan emeğine** indirgemektedir. Fakat işgücünün yeni bir değer yaratmak ve kullandığı üretim araçlarının değerini muhafaza etmek gibi çifte bir fonksi-

(12) William Petty şöyle yazmıştı: «Bir günlük emek değil, yetişkin bir insan için bir günlük ortalama yiyecek, işte değerin müşterek ölçüsü» [51].

yonu olduğundan habersizdir. Bundan dolayı, **tekrar-üretim** hakkındaki görüşleri başlangıçta hatalıdır. Sermayenin, üretim malları stokunun artması şeklindeki birikimi problemini ve hele emtianın üretim malları ve tüketim malları olmak üzere iki büyük kategoriye ayrıldığı problemini kavrayamamaktadır.

Nihayet, Adam Smith kârları ve toprak rantını iki farklı sosyal sınıfın gelirleri olarak görünen **farklı** iki zatiyet (entité) diye kabul etmektedir. Fakat rantın ancak kârların zararına olarak arttığını -ücretler son derece düşük olduğu için- anladığı ve bu iki gelir şeklini birtek sosyo-ekonomik kökene, yani sosyal artık-ürüne indirgediği halde, bu artık-ürünü, tezahür şekillerinden ayrı bir kategori olarak incelememektedir. Başka bir deyişle: Kapitalistin, sermayesi üzerinden bir kâr elde etmezse bunu rant getiren bir toprağı satınalmak için kullanacağı gözlemi ile yetindiği için, Smith, kapitalist kârın kökeni hakkında hiçbir soru sormamaktadır. Bununla beraber, bu kârın işçi tarafından yaratılan yeni değerin bir kısmı olduğunu kabul etmektedir.

Adam Smith'in teorisindeki bütün bu çelişkilerin birtek müşterek sebebi vardır. İktisatçı (Adam Smith) esas itibariyle, sanayi devriminden **önceki** bir devrim tutsağıdır.[52] Bu bakımdan, sanayideki sabit sermayenin amortismanı problemini anlamamaktadır. Çünkü el sanayiinde babadan oğula intikal eden ve teknik devrimlerin etkisiyle periyodik olarak henüz yenilenmeyen üretim araçları kullanılmaktadır. Değerin hakiki mahiyetini kavrayamaması bundandır. Çünkü değer, ona, bilhassa **emtia sahiplerinin ürettikleri ürünlerin tedavül** süreci içinde görünmektedir. Ancak bizzat işgücü bir meta olduğu, hem de çok büyük ölçüde bir meta olduğu zamandır ki, değerin sırrına erişilebilecektir[13].

■ Klasik Ekonomi Politiğin Tamamlanması ve Parçalanması

David Ricardo ile, klasik ekonomi politiğin burjuva şekli tamamlanmış olmakta ve aynı zamanda da kaçınıl-

(13) Milletlerin Zenginliği'nin birinci kitabının beşinci bölümünde Adam Smith'in bütün kanıtları küçük meta üretiminden alınmış misallere dayanmaktadır.

maz parçalanışının eşiğine yaklaşmaktadır. **Principles of political Economy (1817)** adlı eserinde Ricardo tamamen Adam Smith'in varmış olduğu noktadan hareket etmektedir. Kitap şu ünlü cümle ile başlar:

«Bir metaın değeri, yada mübadele edilebileceği bambaşka bir metaın miktarı, üretimi için gerekli nisbi emek miktarına bağlıdır[53], yoksa bu emek karşılığında ödenen azçok yüksek ücrete değil.»

Ricardo, Adam Smith'i eleştirirken emekle işgücü arasında hemen bir ayrım yapmayı başardığı halde, bu ayrımdan, Marx'ın bütün emek-değer teorisinin temel güçlüğünü halletmesini sağlayacak olan sonuçları çıkarmamaktadır. Adam Smith'in aksine, «birikmiş (sermaye) stoku»nun ürünleri ile emeğin ürünleri arasında bir ayrım olduğunu kabul etmemekte fakat, canlı emeğin değişikliğe uğrattığı hammaddelerin değerine, çalıştırdığı (harekete geçirdiği) iş aletlerinin değerinin bir kısmını dahil ettiğini açıklamaktadır. Demek ki, sermayenin de son tahlilde, üretimi için gerekli emek miktarından gelen bir değeri vardır. Bu bakımdan, **üretimde sarfedilen** (ve iş saatleri ile ölçülen) **emek miktarının, mübadele değerinin biricik ölçüsü olduğu** hakkında hakiki bir homogen emek-değer teorisi, böylece, formüle edilmiş olmaktadır.

Profesör Sraffa, genellikle kabul edilen bir tezin aksine, Ricardo'nun hayatının son yıllarında değer hakkındaki görüşünü artık değiştirmediğini inandırıcı bir şekilde göstermiştir [54]. Bununla beraber, sonraki yazılarından **değer ile fiyatlar** arasındaki ilişkiler konusunda bir huzursuzluk, bir endişe duyduğu ortaya çıkmaktadır. Ricardo emtianın, üretimleri için gerekli emek miktarının sadece **yaklaşık olarak** eşdeğerli fiyatlara satıldığını hemen keşfetmişti: «İki meta ile ilgili üretim maliyetleri, başlangıçtan sona kadar bunlar için sarfedilmiş emek miktarlarıyla **hemen hemen** orantılıdır.[55] Ona göre, bu tahmin, sermayenin bileşiminin (Marx buna sermayenin organik bileşimi diyecektir) azçok dayanıklı oluşunun, yani sabit sermaye ve mütedavil sermaye diye ikiye ayrılışının da değeri etkilemesinden ileri gelmektedir. Ricardo'ya göre, olgularda bir çelişki sözkonusudur, fakat bu çelişkiye kendisi hiçbir zaman bir çözümyolu bulama-

mıştır. Bu çelişkiyi, kâr oranının eşit hale getirilmesi ve üretim fiyatlarının oluşumu teorisi sayesinde Marx çözmüştür.

Klasik bir değer teorisi formüle etmekle beraber, Ricardo'nun ahenkli (tutarlı) bir fiyat teorisi formüle etmeyi başaramaması, tesadüf değildir. Çünkü ortalama kâr oranı kavramı ve bunun kesinlikle hesaplanması, artık-değer ve artık-emek, bedava emek kavramına, yani kapitalist üretim tarzının sömürücü karakterinin açığa vurulmasına sıkı sıkıya bağlıdır. Klasik ekonomi politik Ricardo ile gelişmesinin en ileri safhasına erişmişti. Toprak mülkiyetine karşı giriştiği ilerici ve devrimci mücadelede bu ekonomi politik emeğe dayanmayan her gelirin asalak karakterini ortaya koymuştu. Emtianın üretim maliyetini azaltmak, bundan dolayı da milletlerin zenginliğini artırmak için tek çare olarak en geniş bir üretim ve mübadele hürriyeti istemiştir. Ricardo ile asalak sosyal sınıfların sözcüsü Malthus arasındaki ünlü tartışmada emek-değer teorisinin tarihi bakımından oynadığı bu ilerici rol açıkça görülmektedir[14].

Fakat **hububat kanunları**'nın ilgasının ve serbest mübadelenin zaferinin arefesinde Britanya burjuvazisinin toprak mülkiyetine karşı son zafer saldırılarına giriştiği aynı anda, devrimci rolü son bulmaktadır. Britanya işçi sınıfı yiğitçe başkaldırmış ve karşılığında PeterLoo'nun kurşunlarına hedef olmuştu. Bu andan itibaren, Britanya burjuvazisi, toprak sahiplerinin mülkiyetine karşı mücadele etmektense, kendi menfaatlerini savunmayı yeğledi. Onun muhafazakar rolü devrimci rolünden gitgide ağır basmaktadır.

Ricardo kâr oranının eğilimli düşüşü teorisini formüle etti. Fakat bu teoriyi sermayenin birikim kanunlarından değil, diferansiyel toprak rantı, toprağın azalan verimleri, yiyeceklerin tedricen pahalanması ve buna bağlı olarak nominal ücretlerin yükselmesi hakkındaki teorisinden çıkartmıştır[56]. David Ricardo'nun eriştiği seviyeden hareket eden ekonomi bilimi ancak Karl Marx'ın ulaştırabileceği tepe noktasına kadar ilerliyebilirdi. Bu

(14) Malthus'un nüfus ve ücret teorisi hakkında V. ve IX. bölümlere bakınız.

noktaya erişmek için sistemin savunucu karakterini ortaya koymak, artık-değer, kâr, kâr oranının eşit hale getirilmesi, kâr oranının eğilimli düşüşü, buhranlar ve kapitalist sistemi için için kemiren çelişkiler hakkında tutarlı bir teori formüle etmek gerekiyordu. Üstün bir sosyal sisteme yerini bırakmaya mahkum bir sistemin tarihi bakımdan sınırlı karakterini de göstermek gerekiyordu. Bu yolu izleyemeyenler yada izlemek istemeyenler, geri dönmek ve Ricardo'nun eriştiği tepelerden eklektik ve vülger ekonomi politiğin bataklığına düşmek zorundaydılar.

Demek ki, Ricardo'dan sonraki ekonomi politik, klasik sistemin tamamlanması ve parçalanması safhası olarak, Marx ve Engels tarafından olumlu bir şekilde, Marx'ın «vülger iktisatçılar» dediği eklektik eleştiriciler ve taklitçiler tarafından olumsuz bir şekilde gerçekleştirilen «tamamlanması ve parçalanması» olarak görünmektedir.

■ Marx 'ın Katkısı

Marx, Ricardo'yu üç yönden aşmıştır. Artık-değer teorisini geliştirmekle (kendisinin de ifade ettiği gibi, en büyük ekonomik başarısı -Engels'e yazdığı 28.8.1867 tarihli mektup-)[57] sosyolojinin ve ekonominin büyük bir sentezini yapmış ve her tarihi evrimin gizli kanununu, [yani] sınıf mücadelesini **açıklayan** kanunu keşfetmiştir. Kâr oranının, üretim fiyatlarının oluşumunun ve bu aynı kâr oranının eğilimli düşüşünün teorisini hazırlamakla Marx, esas itibariyle statik olan bir ekonomik sistemin, zaten başlıca gelişme kanunlarını keşfettiği dinamik bir sisteme dönüşmesini sağlamıştır. Sermayenin ve milli gelirin tekrar üretimi teorisini hazırlamakla ve bir buhranlar teorisi tasarlamakla mikro ekonomik görüşlerle makro ekonomik görüşlerin bir ilk sentezini yapmayı başarmıştır.

Ekonomik düşüncenin Marx'la birlikte gerçekleştirdiği kesin ilerleme, «kâr» «rant» ve «faiz» kategorilerilerini birtek temel kategoride toplayarak bunları artık-değer yada artık-emek kategorisi içinde incelemesidir[58]. Adam Smith'in sadece farkettiği, Ricardo'nun

başlayıp da bitiremediği bu indirgeme sayesinde, genel tarihi **sosyal artık-ürün, artık-emek** kategorisinin özel, parasal şeklinden başka birşey olmayan bu artık-değerin gerçek mahiyetini Marx keşfedebilmiştir. Bundan dolayı, modern proleter, ortaçağın toprak kölesinin ve ilkçağdaki kölenin mirasçısından başka birşey değildir ve onun kapitalist sınıf tarafından sömürülmesi artık bir sır olmaktan çıkmıştır.

Marx, artık-değerin -işgücünün değeri ile bu işgücünün yarattığı değer arasında fark- ekonomik sırrını keşfetmekle, emek-değer teorisinin bütün çelişkilerini halledebildi ve ekonomik teorisini tutarlı bilimsel bir temele oturttu.

Marx, artık-değerin -artık-emeğin özel temellükü, ödenmemiş emeğin özel temellükü- sosyal sırrını keşfetmekle kapitalistlerin davranışının ne derece rasyonel ve ne derece merhametsizce olduğunu (iş saatlerini uzatmak çabası, makinalaşmayı geliştirerek üretim maliyetlerini azaltmak, maksimum işgücüne «yolvererek» sermayeyi maksimum artırmak çabaları) ve işçilerin tepkimelerinde mantıklı ve kaçınılmaz olan ve varsa hemen anlayıveriyordu. Öfke üzerine kurulmuş bir ekonomi teorisi formüle etmiştir diye Marx çoğu zaman yerilmektedir. Hakikat şu ki, ciddi ekonomik tahlil, öfkenin ilk defa olarak bilim kayasının temelleri üzerine oturtulmasını sağlamıştır.

Bu artık-değer teorisi sayesinde, Marx, değeri, üretim fiyatına indirgemek gibi güç bir işi başardı. Yani mikro ekonomik teori ile makro ekonomik teorinin ahenkli (tutarlı) bir sentezinin temelini attı. **Aynı tahlil,** hem tek tek her metayı, hem de bir bütün olarak, sosyal hasılayı kapsıyordu.

Şüphesiz sosyal ürünün (hasılanın) tedavülü ve tekrar-üretimi ile ilgili genel bir tabloyu ilk defa hazırlayan Marx değildir. Makro ekonomik araştırmaların ataları Petty, King, Boisguillebert, Richard Cantillon (ünlü **Ekonomik Tablo**'nun hakiki babası) ve Quesnay'dır. Fakat Quesnay'de sosyal tekrar-üretim tablosu, devrinin damgasını taşıyan bir görüş üzerine kurulduğu halde -sosyal bir artık-ürünün, sosyal bir «rantı»n sadece köy-

lünün emeği tarafından yaratıldığı görüşü- Marx, tekrar-üretim şemalarını kapitalist toplumun büyük muharrik gücü olan **sermaye birikimi** fikri üzerine oturtmaktadır. Bütün çağdaş yada müstakbel iktisatçılar, devirlerinin dışına çıkamadıkları yada devirlerinin gerisinde kaldıkları halde[15] Marx hakiki bir deha olarak, çağını aşıyordu. Kapitalist üretim tarzının muharrik güçlerinin neler olduğunu kavradığı için tahlilini alabildiğine derinleştiriyor ve gerçekte ölümünden hemen sonra dünya ölçüsünde gerçekleşen sayısız teknik devrimlerin hem vaatkar, hem de korkunç dinamiğini böylece görebiliyordu.

Artık-değer teorisini Marx'tan önce **hissedenler** olduğu gibi, -bilhassa Thompson, Hodgkins ve özellikle de Richard Jones[60]- kâr oranının eğilimli düşüşü kanununu ilk formüle eden de Marx değildir. Bu kanun, Malthus ve Ricardo'dan gelir. Fakat onlar bunu **toprağın** azalan oranları «kanunu» üzerine oturttukları halde, Marx bu kanunu sermayenin birikim eğilimlerinden çıkartıyor ve bunu doğrudan doğruya emek-değer teorisine bağlıyordu: Canlı emek, değerin biricik yaratıcısı olduğuna göre, bu emeğin global sermaye içerisindeki payının (ücretlerin) değişmeyen sermayenin payının artması neticesinde azaltılması, sermayeye oranla artık-emekte zaruri olarak bir azalma yaratır. Bundan dolayıdır ki, mikro ekonomik tahlil ile makro ekonomik tahlil birbirine sıkı sıkıya bağlıdır: Kapitalist rejimi kaçınılmaz çöküşüne mahkum eden bütün çelişkiler emtiada saklıdır (keşfedilir).

Nihayet, periyodik buhranlar problemini sistemli bir şekilde incelememiş olmakla beraber -bu problemi, **Kapital**'in son bir bölümünde incelemeyi düşünüyordu, fakat bu bölüm hiçbir zaman yazılmamıştır- buna kapitalist sistemin gelişme kanunları içerisinde baş yeri veren, bunu tesadüfi yada «tabii» dış sebeplerin sonucu olarak değil, kapitalist üretim tarzının **özündeki** çelişkilerin sonucu olarak kavrayan ilk iktisatçı Marx'dır. Şüphesiz, Malthus, Simonde de Sismondi, J.B. Say, Mac Culloch ve bizzat Ricardo periyodik buhranları arada bir incelemişlerdir. Fakat bu iktisatçıların hiçbiri kendi ekonomik sis-

(15) «Ekonomik düşüncenin tarihi, olayların gidişine oranla teorinin gelişmesinde daima bir gecikmeyi ortaya koymaktadır.» [59]

teminin **mantığı** içinde bir buhranlar teorisi geliştirmemişti. Oysa Marx'da modern bir buhranlar teorisi kurmak için bütün veriler, bütün malzemeler bir arada bulunmaktadır. O kadar ki, çağdaş bir iktisatçı Wassily Leontief, buhranlarla ilgili bütün modern teorilerin şu yada bu şekilde Marx'tan geldiğini ileri sürmüştür.

■ Emek-Değer Teorisine Hücumlar

Marx'dan önce klasik ekonomi politik olumlu bir şekilde aşılıp geçilmişti. «Vülger» iktisatçılar ekolü yada eklektik ekol, klasik ekonomi politiği olumsuz bir şekilde aşacaktır. Ricardo'nun, Marx'ın yönünde ilerlemeyen haleflerinin çoğu, emek-değer teorisine sarıldıkları takdirde ayaklarının altındaki toprağın kayacağını hissettiklerinden, ya Adam Smith'e, yada salt eklektik ve üstünkörü bir değer görüşüne yöneliyorlar.

Ricardo'cu klasik ekonomi politiğe karşı ilk tepkimeyi formüle eden Malthus'tur. Son tahlilde, değerin özü olan emek ile değeri yaratan işgücünün birbirine karıştırılması (William Petty'den Adam Smith'e kadar ekonomik düşünceyi karakterize eden budur) sonucunu veren bir tepkimedir bu. Aynı zamanda Malthus, kârı açıklamak için kârda, emtianın maliyet fiyatına ilave edilmiş bir fazladan başka birşey görmeyen yavan bir görüşe saplanmaktadır. Marx'ın «vülger» iktisatçılar ekolü dediği şeyin prototipi olan Jean-Baptiste Say'ın bütün eserlerinde bu görüş hakim olacaktır. Sistemleştirme ve sentez çabasını bir yana bırakmış bir görüştür bu. Ve ünlü «üretim faktörlerini» tasvir etmekle yetinen eklektik bir değer teorisine «yamandığı» için, esas itibariyle, **psikolojik** bir teori sözkonusudur.

Adam Smith'i vülgarize eden J.B. Say, burjuva ekonomi politiğinin artık-değer ve kâr problemlerine bugüne kadar verdiği bütün cevapları kaba bir şekilde sıralamaktadır ve bu cevaplar tuhaf ve eklektik bir şekilde eserlerinde görülmektedir. Bir yandan artık-değeri kelimenin maddi anlamıyla sermayeye **ürettiren** bir teori; öte yandan artık-değeri, sermayeleri kullanıldığı zaman uğradığı aşınmaya karşılık, kapitalistlerin aldıkları bir mükafat

olarak telakki eden teori sözkonusudur. Bu iki teori önce Nassau W. Senior tarafından formüle edilen bir **perhiz (imsak) teorisini** yaratmıştır.

Her sermayenin tüketilebilecek olan bir para meblağından ileri geldiği söylenmektedir. Demek ki kapitalist, para **tasarruf etmek** için hemen bir tüketim fedakarlığı yapmakta ve böylece sermayesinin doğrudan doğruya kendi tüketimine yaramayan iş aletlerini satınalmak amacı ile kullanılmasını sağlamaktadır. Bu fedakarlığın, bu tasarrufun mükafatlandırılması gerekmektedir. Mükafat da, faiz (artık-değer)dir. Müteşebbis kârına gelince: Bu, üretimin gerçekleşmesi için gerekli yönetici emeği mükafatlandıran ücretten başka birşey olmayacaktır.(16)

İmsak teorisi, en sonunda, bir saçmalığa varmaktadır. Keynes, «sermayesini (donatımını) hareketsiz bırakacağına kullanmakla, müteşebbis bir fedakarlık yapmaktadır»[61] dediği zaman, şüphesiz ki, gerçek dışı bir alanda bulunuyoruz. Çünkü hiçbir müteşebbis kullanılmak için satınalınmış donatımını kullanmakla herhangi bir fedakarlık yapmış olmaz; müteşebbis için «fedakarlık», zarar, «imsak» ancak donatımını kullanmadığı ölçüde sözkonusudur.(17) İmsak teorisinin, münhasıran **para-sermayeye** uygulandığı ölçüde, ancak bu ölçüde bir anlamı vardır. Onu sermayenin diğer şekillerine uygulamaya kalkışmak saçma olur.

Fakat, münhasıran para-sermayeye de uygulanmış olsa, imsak teorisi, hiçbirşeyi açıklamaz. Morgan yılda 100 milyon doları şampanya ve altın objeler uğruna tüketmekten «kaçınmakla» ve bu milyonları yatırımlarda kullanmayı tercih etmekle gerçekte bir «fedakarlık» mı yapmaktadır? Sermayesini tüketemiyeceğinden ve bu ser-

(16) **Teknik** direktör ve işletme yöneticisi ayrımına mülk sahibi ve müteşebbis ayırımı eklendiğinden beri Schumpeter, böylece mükafatlandırılan çabaların teknik yönetim çabaları değil, «piyasanın durumu hakkında tahmin» çabaları olduğunu belirtmiştir.

(17) Aynı Keynes, iddihar edilmiş paranın, cimrinin tüketmekten dikkatle kaçındığı paranın hiçbir faiz getirmediğini haklı olarak belirtmekle, aslında imsak teorisini çürütmektedir. Bunu da tamamen yanlış olan bir başka görüşü, yani faizde «likiditeden vazgeçmenin mükafatını» gören bir anlayışı ileri sürmek için yapmaktadır. Sanki kapitalist rejimde işletilmeyen sermayeyi ödünç olarak vermek bir «fedakarlıkmış» gibi. Sanki kapitalist için hakiki «fedakarlık» parasını likit halde muhafaza etmek değilmiş gibi. Keynes'in bu teorisi, kapitalist ekonominin diğer bütün faaliyet alanlarının dayandığı sanayi hayatından değil, borsa spekülasyonları dünyasından alınmıştır.

maye, ihtiyaçlarını karşılamak için gerekli olanı bol bol aştığından bunu yatırımlarda kullanması daha gerçek olmaz mı?[18]

İmsak teorisinin taraftarları kaybettiklerini anlayınca, geçmişin sisleri içinde kaybolan efsanevi bir devirden, bazıları «gelirlerinin bir kısmını tasarruf ettikleri», diğerleri de bunu israf ettikleri için ilk «sermaye stokunun» kurulmuş olduğu[63] bir devirden sözediyorlar. Fakat para-sermayenin kökenlerinin incelenmesi böyle bir devrin hiçbir zaman varolmadığını göstermektedir. Gerçekte sosyal artık-ürünün kaynağında bulunanlar bir avuç «tutumlu» insan değil, üreticilerden yarattıkları fazlanın bir kısmını gereğinde zorla alan ve modern kapitalizmin ataları olan **zorbalardır.** «İmsak» vardır, fakat bu imsak, «müteşebbislerin» değil, üreticilerin «cebren» yaptıkları imsaktır.[19]

Kısacası, «vülger» iktisatçılar -Bömh-Bawerk neo klasik ekolü hariç- «olguları» tesbit etmekle, yani sermaye sahibinin, işçinin ve toprak sahibinin varolduğunu, bunların üçü de «gerekli» yada «nadir»[65] oldukları için gelirlerini cari üretim üzerinden sağladıklarını tesbit etmekle yetinmektedirler. «Nedret»in derecesi özellikle «üretim faktörüne» ödenen fiyat ile belirtilmiş olacaktır[20] Gerçekte, tartışma konusu meseleyi hiçbir delile dayanmadan doğru diye kabul etmek sözkonusudur. Önce, «gelirlerin» bu kritere göre üleşildiği **farzedilmekte,** sonra, bu «faktörlerin» **değer yaratıp yaratmadıkları** hiç düşünülmeden, tahlilde faraziye «isbat edilmektedir.»

Gerçekte sabit sermaye hiçbir gelir «yaratmaz.» Can-

(18) Keynes'in kesin kanıtını, yani «tasarruf etmek bir öğle yemeğinden vazgeçmektir» kanıtını neo-klasik bir eleştirmen şöyle cevaplandırmaktadır: «Hayır, tasarruf etmek, genellikle aynı gün **ikinci bir defa** yemek yemekten vazgeçmektir.» Çok güzel, çok doğru söylüyor ama «aynı gün ikinci bir defa yemek yemekten kaçınmak» gerçekten «bir mükâfatı» gerektiren bir «fedakarlık» mıdır?

(19) Kapitalizmin çağdaş sözcülerinden David McCord Wright, Amerika'da ücretlerin yüksek seviyesinin kullanılan donatım kitlesine bağlı olduğunu ve bu donatım kitlesinin «diğerlerinin iş tezgahları üzerinde çalışmasını sağlayan bazı insanlar tarafından tüketilmemesinin» sonucu olduğunu [64] iddia etmektedir. McCord Wright, iş tezgahlarını ilk sipariş etmiş olan kapitalistlerin, «fedakarlık yapmak» şöyle dursun, imsak'ın haklı kurbanı olan ve mirasçılarının kapitalist kârdan yararlanamayacakları işçilerin sırtından muazzam kârlar sağlamak için iş tezgahlarını ısmarlamış olduklarını unutmaktadır...

(20) Müteşebbisler niçin işçilerden daha yüksek gelir alıyorlar? «Çünkü müteşebbislerin üretime yaptıkları hizmet türü, diğer zanaatkarların yaptıkları hizmet türünden daha nadirdir.» [66]

lı işgücü tarafından dolaylı yada dolaysız bir şekilde çalıştırılmadıkça bir makina hiçbir değer yaratmaz. Kapitalistler, işçiler ve mülk sahipleri arasında gelirlerin dağılımı piyasada gerekleşir, fakat piyasayı karakterize eden **kurumsal bir eşitsizliktir:** Yani üretim araçları **tekelinin** sosyal bir sınıfın elinde bulunması; bir başka sosyal sınıfın da yaşayabilmek için işgücünü satmak **mecburiyetinde** kalmasıdır. Bu kurumsal eşitsizlik olmadığı takdirde, kapitalist rejim bir gün bile hayatta kalamaz. Üretim faktörleri «fiyatları» piyasa şartlarındaki bu eşitsizliğe tekabül etmektedir. Bunların, değerin yaratılması meselesiyle (teorik meseleyle) bir ilgisi yoktur.

Bazıları şöyle diyebilirler: Diyelim ki böyledir; piyasadaki kurumsal eşitsizlik şartlarını eleştirmekle niçin yetinilmiyor? Niçin, efektif fiyatların, piyasa fiyatlarının arkasında, eski «tabii fiyatın» yankısı olan esrarlı bir «zati değer» aranmaktadır. Bu emek-değer teorisi, kapitalist fenomenlerin somut tahliline, üretim fiyatlarından hareketle pekala gerçekleşebilecek olan kapitalist gelişme kanunlarının tahliline ne katmaktadır?

Son tahlilde, belirgin olayların yapısını ve iç mantığını açıklayan basit bir kategori araştırmak sadece bir zihin oyunu değildir. Bütün bilgi alanlarında bilimsel düşüncenin yaptığı budur. Kimyacılar bütün cisimleri bir moleküller yapısına indirgemeye çalışmaktadırlar. Fizikçiler molekülleri atomlara, elektronlara, yada diğer sonsuz küçük parçacıklara indirgemektedirler. Linguistik, fonemlerin keşfi ile bir bilim olmuştur. Görünen şekiller arkasında nisbeten basit unsurlar araştırmayı reddeden her doktrin (disiplin) saf ampirizme mahkumdur ve nesnelerin dış görünüşüne bağlı kaldığı için bunları oluşumları içinde kavrayamaz.

Değeri (bu temel unsuru) keşfetmekle ekonomi bilimi bir seri pratik problemi halledebilecek bir anahtara kavuşmuş olmaktadır. Emek-değer teorisi olmazsa artık-değer teorisi, bundan dolayı da kârı, faizi ve toprak rantını birtek kökene indirgemek imkanı, 150 yıl boyunca tarımsal üretimde meydana gelen esrarlı dalgalanmaları anlamak imkanı da olmaz. Emek-değer teorisi yoksa ortalama kâr oranının eğilimli düşüşünün homojen bir teo-

risi, bundan dolayı da buhranların tutarlı bir teorisi olmaz. Emek-değer teorisi olmayınca, son tahlilde, emtiayı üretmek için gerekli emek miktarlarındaki dalgalanmalara bağlı uzun vadeli fiyat eğilimlerini anlamak imkansızdır.

Emek-değer teorisi bir yana bırakılacak olursa, üretim fiyatları -üretim maliyetleri- teorisi salt ampirik hale gelir ve hiçbirşey açıklamaz[21]. Çünkü Marx'ın hesaplamalarında kâr oranının eşitlendirilmesi **önceden yaratılmış olan** ve kapsamı, emek-değer teorisinin ışığında açıklanan bir artık-değerin dağılımına yolaçar. Bu kriter, yani üretim fiyatları toplamının toplam değere eşit olması gerektiği kriteri bir yana bırakılacak olursa, kâr kitlesini arz ve talepteki dalgalanmalardan -bin türlü yolla- çıkarmak durumunda kalınır, ve bundan dolayı da önceden tesbit edilmiş ve belli bir eksen etrafında değil, boşlukta sallanan fiyatlar elde edilmiş olur. Bunun sonuçları bilhassa milli gelirin hesaplanması alanında, özellikle azgelişmiş ülkelerin ekonomik gelişme imkanlarının incelenmesi alanında hissedilir.[22] Temel teorik problemleri incelemeyi reddetmek bilim alanında daima pahalıya mal olur. Emek-değer teorisini, yani bir bütün teşkil eden tutarlı bir ekonomik sistemi devam ettirmenin faydası böylece geniş ölçüde ispatlanmış olmaktadır.

Bu emek-değer teorisine yöneltilen en yaygın itirazlardan birkaçını hemen çürütmek gerekiyor:

1 — Bütün metalarda müşterek bir nitelik bulunduğunu, yani hepsinin insan emeğinin ürünü olduğunu iddia etmekle Marx, insan emeğinin ürünü değil, tabiat vergisi bütün metaları (toprak, maden filizleri, petrol kuyuları, özel bölgeler) kasden bu sınıflandırmanın dışında bırakmıştır[68]. Yada başka bir deyişle: «Emek, değerin biricik kaynağı olsa idi emeğin bulunmadığı yerde değer olmazdı[69]». Aslında «tabiat vergisi metaların» gerçek bir insan emeğinin ürünü (Hollanda ve Flamanda'ki **polders**'lar, kurutulmuş bataklıklar) olmadıkları ölçüde değerleri yoktur. Bunların bazan bir fiyatı varsa mülkiyetleri üzerinde suni, sosyal bir tekelin kurulmasından ileri

(21) Kârları «üretim malivetleri (fiyatları) ile satış fivatları arasındaki bir sapma», bir «fark» olarak telakki eden ve bu «farkın» ilk kökenlerini araştırmavan çağdaş teorisyenlerin çoğu bu haldedir. [67]

(22) X. ve XIII. bölüme bakınız.

gelir. Tekel kalkınca «fiyat» da onunla birlikte kalkar[23]. Maden filizleri ise toprak altında kaldıkları ölçüde değersizdirler. Fakat bunların topraktan çıkartılması için sarfedilen **emek** tıpkı bunları tüketicilerin bulundukları yerlere nakletmek için gerekli **emek** gibi, bir değer yaratır.

2 — Bütün metaların müşterek özelliğinin insan emeğinin ürünü olmalarıdır, diye iddia etmekle Marx, bütün metalardaki diğer müşterek nitelikleri; tabiat ürünleri olmak, nadir olmak, arz ve talep kanununa tabi olmak v.s. gibi özellikleri bir yana bırakmıştır.[70] -Marx, hiçbir yerde emtianın biricik müşterek niteliğini insan emeğinin ürünü olmasıdır, diye iddia etmemiştir. Aristo ve eski yeni bellibaşlı bütün iktisatçılarla birlikte Marx, metaların hepsinin bir kullanım değerine ve bir mübadele değerine sahip olduklarını belirtmektedir. Fakat kullanım değeri -obje ile **fert** arasındaki özel ilişki- objektif bir ilişki (bağ), **hem alıcı hem satıcı tarafından** kullanılabilecek müşterek bir ölçü olmadığı halde (çünkü tanımı gereği, satılan meta satıcısı için onu sattığı anda hiçbir faydaya sahip değildir), mübadele değeri piyasada görünen bütün üreticiler için müşterek bir nitelikten, bütün bu üreticiler arasında ilişkiler (bağlar) kurulmasını sağlayan sosyal bir nitelikten dolayı ölçülebilir. Emtianın nadir oluşu üretimlerini önceden şartlar. Fakat iki metada kesin bir şekilde ölçülemez bu. Olsa olsa toplumdaki disponibl global emek müddetinin bu iki sosyal üretim kolu arasındaki dağılımından çıkarılabilir. Ve bu sapma, demek ki, bizi genel ve soyut insan emeğinin pıhtılaşmaları (toplumun yararlandığı global emek müddeti kısımları) olan metalara (metaların bu niteliğine) yani emek-değer kanununa götürür.

3 — Emek, değerin biricik kaynağı olsaydı, eşit emekler eşit değerler yaratırlardı. Oysa tecrübe bunun aksini göstermektedir. Öküzün iki farklı kısmından iki parça et üreten (elde eden) aynı emek, iki farklı değere ulaşır.[71] Eleştiriciler önce fiyat ile değerleri birbirine karıştırmaktadırlar; piyasa fiyatları değerin çevresinde dalgalanır, fakat değerin özdeşi değildirler. Ayrıca bunlar ferdi emek ile sosyal **bakımdan gerekli emeği** birbirine

(23) IX. bölümdeki misallere bakınız.

karıştırmaktadırlar. Değeri, ferdi emek sarfedilmesi değil, **piyasada sosyal bakımdan gerekli olarak kabul edilmiş** emeğin sarfedilmesi yaratır. Bu, nisbi üretkenlik seviyelerine bağlıdır. Böylece kâr oranının eşitlendirilmesi problemi karşımıza çıkmaktadır.[24]

4 — Emek, değerin biricik kaynağı olsaydı, bir metanın değeri değişmeden kalacaktı, çünkü onun ihtiva ettiği emek her zaman için belli bir emektir. Oysa emtianın değeri zamanla değişmektedir. (Bilhassa buhran zamanında) emtianın değeri düşebilir de, artabilir de (bilhassa sanat eserleri)[72]. Eleştiriciler, burada bir kere daha değeri ve fiyatı birbirine karıştırmaktadırlar. **Tekel fiyatları** değerden tamamen uzaklaşabilir.[25] Sanat eserlerinin fiyatları bunun belirgin misalidir. Meta fiyatları buhran sırasında birdenbire düşebilir. Bu, herhangi bir esrarlı sebebin bunların fiyatlarını birdenbire belirlediğini göstermez. Bu metaların üretimi için sarfedilmiş emeğin büyük bir kısmının sosyal bakımdan israf edilmiş olduğunu, sosyal bakımdan gerekli emeği teşkil etmediğini ve mübadele fiili içinde toplumda hiçbir eşdeğer bulmadığını, piyasa, **a posteriori** göstermiştir.

■ Marjinalist Değer Teorisi ve Neo-Klasik Ekonomi Politik

Bununla beraber, eklektik ekonomi politik, ne geçmiş nesillerin kendilerine bıraktığı soruları cevaplandırmaya devam eden bilginleri, ne de Ricardo'nun fikirlerinin **vülgarizasyonundan** hareket eden iktisatçıların sosyalizm yönünde ilerlemeleri tehlikesine maruz kalan (özellikle John Stuart Mill'in durumu) burjuvaziyi tam anlamıyla tatmin etmiştir. 1848 devriminin ertesinde ve özellikle Paris Komünün'den (1871) sonra adamakıllı başgösteren «sosyalist tehlikeyi» nötr hale getirmek için emek-değer teorisi üzerine kurulmuş binayı baştanbaşa yıkmak gerekiyordu. Burjuva ekonomi politiğinin, 1855'den itibaren birbirlerinden bağımsız olarak[73], Hermann Gossen ve Richards Jennings tarafından hazırlanan

(24) V. bölümde: «Kapitalist toplumda kâr oranının eşitlendirilmesi» arabaşlığa bakınız.
(25) XII. bölüme bakınız.

ve Britanya'da (Jevons, 1871), Viyana'da (Menger, 1871) ve İsviçre'de (Walras, 1874) neo-klasik kollara ayrılan **marjinal değer teorisine** doğru yaptığı büyük dönüştür bu.

Eklektik ve vülger görüşlere oranla neo-klasiklerde daha büyük bir metodolojik kesinlik görülmektedir. Bunlar, tıpkı klasikler gibi, hiçbir ekonomik fenomeni karanlıkta bırakmamaya, hiçbir meseleyi geçiştirmemeye, tutarlı bir bütün kurmak için gerekli malzemeleri sağlamaya gayret ediyorlar. Bu bütünün savunucu karakteri, vardığı sonuçlardan çok, metodolojisinde ve başlangıçtaki faraziyelerinde görülmektedir. Sistem tutarlıdır. Fakat ne statik bir şekilde kavramayı, ne de gelişme kanunları içinde **a fortiori** açıklamayı başardığı gerçeklikten kopmuştur.

Petty'den Ricardo ve Marx'a kadar bütün değer teorisi **objektiftir,** yani son tahlilde üretimden hareket etmiştir; değer, üretim maliyetlerine (fiyatlarına) özdeş idi, yada onların çevresinde dalgalanıyordu. Talebin bağımsız bir değişken olarak değer üzerindeki etkisi inkar edilmişti. Hatta dolaylı bir şekilde gözönünde tutulduğu zaman bile ancak üretimin tali bir fonksiyonu olarak göründü, çünkü bütün gelirlerin üretimde (üretim sürecinde) yaratıldığı kabul edilmişti. Gerçekte, bütün klasik teori, bu sebepten dolayı, mikro-ekonomik görüşlerle makro-ekonomik görüşler arasında bir senteze doğru yönelmişti. Bu sentezi ancak Marx gerçekleştirebilecektir.

Buna karşılık neo-klasik ekol, meseleye bambaşka bir tarzda yanaşmaktadır. Değerin tek tek her meta için belirlenebileceğini ve belirlenmesi gerektiğini kabul eden saf mikro ekonomik bir ekoldür bu. Bu değeri, üretim maliyetlerinin bir fonksiyonu olarak değil, talebin bu üretim maliyetleri üzerindeki bağımsız etkisinin fonksiyonu olarak telakki etmektedir[26].

Mübadele değeri ile kullanım değeri arasındaki ayrım, yani klasik ekolün hareket noktası inkar edilmiş, buna karşılık mübadele değerinin, esas itibariyle, kullanım

(26) Alfred Marshall, üretimden hareket eden bir değer teorisi ile «bağımsız arz» dan hareket eden bir teori arasında eklektik bir sentezi gerçekleştirmeye çalışmıştır.

değerinin, yani metaın faydasının fonksiyonu olduğu iddia edilmiştir.

Fakat bu fayda nasıl ölçülecektir? Neo-klasikler Aristo'dan Jean-Baptiste Say'e, ordan da Fransız keşiş Buridan ve ansiklopedist Condillac'a varıncaya dek bütün iktisatçıların karşılaşmış oldukları bir güçlükle karşılaşmaktadırlar. «Bu bıçağın benim için faydası nedir?» diye sorduğumda «büyük bir faydası» vardır, yada «bunu her işte kullanıyorum» veya «buna hiç de ihtiyacım yok» diye cevap verilecektir. Böyle bir soruya hiç kimse «kullanım değerinin» bir **miktarını,** bir ölçüsünü belirterek cevap vermemektedir. Kullanım değerini miktarca ifade edememek durumunda olan marjinalistler, kullanım değerinin karşılaması (tatmin etmesi) gereken ihtiyaçların kantitatif bir ifadesine sığınmaktadırlar. Marjinalistler **münferit** ihtiyaçlar tesbit ediyorlar; bundan dolayı bu ekole haklı olarak **sübjektivist** ekol denmektedir. Çünkü onun başlangıç noktası tamamen keyfidir, sübjektiftir. Rudolf Hilferding'in dediği gibi: Marx ve klasikler mübadele fiilinin **sosyal** karakterinden hareket ettikleri ve mübadele değerini çeşitli metaların sahipleri (üreticileri) arasında objektif bir bağ olarak telakki ettikleri halde, marjinalistler ihtiyaçların **münferit** karakterinden hareket etmekte ve mübadele değerini fert ile nesne (şey) arasında **sübjektif** bir bağ olarak görmektedirler[74].

Bununla beraber, ihtiyaçların kantitatif ifadesi güçlüğü halletmiyor, henüz. Gerçekte bir insanın su'ya ve ekmeğe duyduğu ihtiyaç bir elmas'a duyduğu ihtiyaçtan daha fazla olabilir. Bununla beraber elmas'ın mübadele değeri ekmeğin mübadele değerinden daha yüksektir. Fakat aynı insan -normal olarak- hiçbir değeri bulunmayan havaya daha çok ihtiyaç duvabilir. Bunun içindir ki, neo-klasik teoriye göre: Değeri belirleyen şey, bizatihi ihtiyacın yoğunluğu değil, **tatmin edilmeyen ihtiyacın son parçasının (marjinal** faydanın) yoğunluğudur. Bu genel görüşten hareket eden neo-klasik ekol, kesişme noktaları denge şartlarını sağlayacak olan bir seri eğriler hazırlamıştır: Denge fiyatlarını belirleyen arz ve talep eğrileri; ilgisizlik ve fiyat eğrileri, belirli gelir seviyelerinde talep edilen emtia miktarları; müteşebbisler için azami kâr

sağlayan üretim seviyelerini belirleyen marjinal maliyet eğrileri; arzedilen ücretler ve emeğin faydasızlığı eğrisi, istihdam talebi; arzedilen faiz oranı ve umulan kâr eğrisi, yatırım hacmi; birikmiş sermaye kitlesi ve disponibl para-sermaye kitlesi eğrisi, faiz oranı v.s. Nihayet, hiç değilse Walras'da «kâr» ortadan kalktığından bütün sistem tam bir statik denge halindedir, çünkü toptan bir rekabet halinde -bütün üretimin değerini belirleyen- marjinal ürünün değer, amorti edilen sermaye, ücret, faiz ve toprak rantı halinde erir.[75]

Böylece **marjinalist bir genel denge teorisine** varılmış olur. Bir yazar bunu şöyle özetlemektedir:

«Bize, rekabet rejiminde müteşebbisin, her üretim faktörünün istihdamını, bu faktörün marjinal üretkenliği (kullanılan son birim sayesinde elde edilen net hasıla) piyasadaki faktör fiyatına eşit oluncaya kadar artırdığı ve bunun üretimini ürünün marjinal fiyatı (son birimin fiyatı) ürünün fiyatına eşit oluncaya kadar artırdığı söylenmektedir.

«Böyle bir durumda, bir üretim faktörünün transferi, bu faktörün yarattığı değerde bir azalma ile son bulduğundan, tüketiciler maksimum bir tatmin sağlamışlardır. Mesela bir işçi söz konusu ise, bu işçi halen çalışmakta olduğu yerde saat başına ücretine eşit bir «değer» yaratır. Eğer bu işçi bir başka yere transfer edilirse üretimi bir parça daha azalacaktır. Gerçekte marjinal üretkenlikleri ücrete eşit olan işçiler grubuna «ilave edilmiş» olacaktır. Öyle ki, onun üretkenliği, ister istemez, bir parça daha az olacaktır.»[76]

Eric Roll, Buharin'in, marjinalist ekolün burjuvazinin bağrında doğmuş yeni bir rantiye tabakasının özel menfaatlerini yansıttığı hakkındaki mekanist tezini eleştirdiği zaman[77] haklıdır. Fakat Buharin de, «marjinalist ekol bir rantiye gibi yada daha doğrusu işletme alanından çekilen bir kapitalist gibi düşünmektedir», dediği zaman haklıdır; çünkü bu ekol, klasiklerin ve Marx'ın yaptığı gibi[78], **sosyal üretimden** hareket edeceği yerde, fertlerin tüketiminden hareket etmektedir. Neo-klasik ekolün kurucularının hemen hemen hepsinin misallerini lüks üretimden seçmeleri tesadüf değildir.

Neo-klasik ekolün bu özel karakteri, üretim mallarının marjinal değerini uzun zamandan beri belirleyememiş olmasıyla da ortaya çıkmaktadır. Neo-klasik ekol, üretim malları gitgide çoğaldıkça büsbütün artacak olan «dolaylı» üretim (roundaboutness) kavramını ortaya atarak, buna, son tahlilde, Böhm-Bawerk ile erişmiştir. Bu ekol, farklı milyonlarca ferdi ihtiyacın biraraya gelmesinden sadece yeknasak fiyatların değil, hatta tam serbest rekabet şartları içinde bile **uzun devreler boyunca** istikrarlı kalan fiyatların da nasıl teşekkül ettiğini açıklayamamaktadırlar.(27) Marj tekniği, **sabitlerin** ve ekonomik hayatın temel evrimini açıklamaktan çok, olsa olsa, geçici ve kısa vadeli değişikliklerin açıklanmasına yarar. Walras'ın temel eserinde, «açık-artırmaya yatkın» alıcılar ve satıcılar misalinden hareket edilmesi ilginçtir.[79](28)

Bugün ekonomistlerin çoğu neo-klasik denge sisteminin gerçeklikten tamamen ayrıldığını kabul etmektedirler.[80] Bu sistem, «işçinin ücretinin, emek müddetinin son biriminin ürünü (!)» tarafından belirleneceği görüşünün saçmalığını ortaya koyan kapitalizmin özel kurumsal kadrolarını da kabul etmemektedir.(29) Rekabetin dinamik karakterini ve bu rekabetin meydana getirdiği dengenin daimi sarsıntılarını kabul etmemektedir. Esas itibariyle **statiktir** ve dinamiğe olsa olsa dengeyi bozan bir unsur olarak kendi sisteminde yer vermektedir. Oysa gerçekte denge devamlı sallantı halindeki spazmodik bir ekonomik hareketin sadece geçici bir anıdır. Bu sistem ne periyodik buhranları, ne de yapısal buhranları açıklamamaktadır. Kendi mantığı gereği emperyalizm fenomenini bile, daha doğrusu emperyalizmin kapitalizmin

(27) Ekmeğin fiyatının aç işçiler için de, milyonerler için de niçin aynı olduğunu açıklamamaktadır. Oysa «ilâve bir birimin marjinal faydası» işçiler için bin misli daha büyüktür.

(28) Bu misal marjinalistlerin hatasını hemen açığa vurmaktadır. Çünkü borsada hisse senetlerinin fiyatları hiç de «arz ve talep kanunu ile» **belirlenmiş** değildir. Bu «kanun», olsa olsa **bu fiyatı bir eksen etrafında,** yani tahmin edilen temettülerin kapitaliazsyonu etrafında dalgalandırır. Aynı şekilde (arz ve talep kanunu) üretimleri için sosyal bakımdan gerekli emek miktarı ile belirlenmiş **değerlerin** etrafında emtia fiyatlarını dalgalandırır.

(29) «Üç üretim faktörü gelirini» «marjinal üretkenlikleriyle» belirleyen neo-klasik teori, Ricardo'nun diferansivel rant ile ilgili teorisinin yersiz bir şekilde genelleştirilmesinden başka birşey değildir: IX. bölümün son kısmına bakınız.

gelişme kanunlarıyla herhangi bir ilgisi bulunduğunu bile inkar etmektedir.[81][30]

Neo-klasik teori sadece sosyal gerçekliğin tümünden ayrılmış değildir. Hergün pratik gerçeklikten de ayrılmaktadır. Son tahlilde, bir metaın üretim maliyetlerinin bütün unsurlarının emeğe, sadece emeğe indirgendiği anlamında da olsa, emek-değer teorisi ampirik olarak ispatlanabilir. Neo-klasik okulun bütün öğrettiklerine rağmen, kapitalist müteşebbisler, maliyet fiyatlarını bu esasa göre hesaplamaya devam ediyorlar.[31] Ve karşılaştırmalı üretim hesapları yapmaya çalıştıklarında, bunu sadece «emek miktarı» ölçeğinin yardımıyla, sadece bu ölçeğin yardımıyla gerçekleştiriyorlar.[84]

■ «Keynezyen Devrim»

Marjinalist değer teorisi ve bu teori üzerine kurulmuş neo-klasik ekol, burjuva ekonomik düşüncesine 300 yıl boyunca hakim olmuştur. Bunların objektif fonksiyonu şüphesiz salt savunmaya dayanıyordu: Kapitalist sosyal yapıların azçok kaçınılmaz olduğunu meşru göstermek; ücretleri, fiyatları ve kârları eşitlik esası üzerinde gerçekleştirilen mübadelelerin sonucu olarak göstermek, XIX. yüzyılın ikinci yarısına ve XX. yüzyılın ilk 10 yılını belirleyen kapitalist ilerleme, kapitalizmin lehinde, her teorik sistemden çok daha güçlü bir «delil» olduğu ölçüde, burjuvazi [kurulu düzeni savunan] bu ekolden farklı bir ekonomik akım ihtiyacını hissetmedi.

Bununla beraber, gelmiş geçmiş iktisatçıların birçoğu neo-klasik ekolün özellikle yatırım (faiz oranı), para (kantitatif para teorisi) ve periyodik buhranlara verdiği cevapların kendilerini tatmin etmediğini belirtmişlerdir. Neo-klasik ekol, dinamik bir teori, yani mikro-ekonomik marjinal değer verilerinden hareket'e bir büyüme teorisi formüle ederken karşılaştığı güçlüklerden, arz

(30) Schumpeter'in ilginç kehaneti: «Fakat, bütün ülkeler içerisinde en zayıf emperyalist eğilimi şüphesiz Birleşik Devletler'in göstereceğini önceden tahmin edebiliriz» [82].

(31) «Çeşitli anketlerin, özellikle de Hall ve Hitch'in yaptıkları anketlerin gösterdiği gibi, işletmeler marjinal fiyatlarını bilmemekte, önceden tasarlanmış bir kâr marjı ilâvesi ile ortalama toplam maliyete göre hüküm vermektedirler [83]».

ve talebe bağlı fiyatlar teorisi ile, tedavüldeki para miktarına bağlı fiyatlar teorisini bağdaştırmanın yarattığı güçlüklerden dolayı en zayıf göründüğü yerlerden çökmeye başlamıştır.(32)

Sermaye arz ve talebinin yarattığı bir faiz oranı, yani aşırı hale gelen talebi durduracak kadar yükselen, sonra, yetersiz hale gelen talebi teşvik edecek kadar azalan faiz oranı fikri, böylece, isveçli iktisatçı Wicksell tarafından XX. yüzyılın başlangıcından itibaren çürütüldü. Wicksell, denge halindeki faiz oranının **tasarruf** ile **yatırım** arasındaki ilişkiyle belirlendiğini göstermiştir. Wicksell'in öğrencisi Gunnar Myrdal daha da ileri giderek, bu faiz oranının, gerçekte, yatırımdan umulan gelire[85], yani Marx'da olduğu gibi, kâr oranına bağlı bulunduğunu açıklamıştır.

XIX. yüzyılda, sadece kapitalizmin eleştiricileri buhranlarla ilgilendikleri halde, bu yüzyılın sonundan itibaren, Tougan - Baranovski, doğrudan doğruya Marx'ın etkisiyle **periyodik buhranlar konusunda ampirik bir incelemeye başlamış** ve bu inceleme sonunda ekonomik cycle'le ve ekonomik büyüme ile ilgili modern teorilere ulaşmıştır. Tougan-Baranovski, aslında, Marx'ın ortaya attığı her şeyden, özellikle, sosyal üretimin iki kategoriye ayrılmasından, sabit sermayenin periyodik yenilenmesinden esinlenmiştir.

Tougan - Baranovski'den sonra Spiethoff, Aftalion, Bounatian, W.C. Mitchel, Schumpeter ve diğerleri de, buhranların ampirik verilerinin açıklanmasıyla ilgili inceleme ve denemeler üzerinde durmuşlardır. 1917'de, Harvard Üniversitesi'nde devrî dalgalanmaları inceleyen özel bir enstitü kurulmuştur **(Harvard Committee for Economic Research).** Fakat resmi ekonomik düşüncenin, «keynezyen devrim» denilmesi gereken şeye doğru yönel-

(32) Marjinalist ekolün, «paranın marjinal değeri» problemini hiçbir zaman çözemediği ve **sübjektif** bir değer teorisini, **objektif** bir para teorisi (mesela, kantitatif teori) ile birleştirdiği için düalist olduğu söylenebilir. «Para miktarındaki» bir artış, bir buğday stokundaki artışta olduğu gibi, ille de bu stokun «marjinal değerini» azaltmaz, çünkü para, eşdeğer yoğunluktaki **farklı ihtiyaçlara tekabül** eden emtianın peşpeşe satınalınmasında kullanılabilir. Para miktarındaki artışın, emtianın marjinal değerini değiştirmeksizin, fiyatlarda ani bir yükselmeye sebep olduğu varsayılınca, düalizm farkedilir. Kantitatif para teorisi, tedavüldeki para miktarı belirli bir denge seviyesinden itibaren artar yada azalırsa, fiyatların yükselmesini yada azalmasını gerektirir.

mesi için, 1929-1933 büyük ekonomik buhranını beklemek gerekecektir: Zaten resmi ekonomik teori, bunu kendi iflasını kabul ederek yapmaktadır: «Bir elektronun hareket hızını, paranın tedavül hızından daha iyi biliyoruz; dünyanın güneş etrafındaki ve güneşin evrendeki **cycle**'ini, sınai **cycle**'den daha iyi biliyoruz». **Manchester Guardian,** 1 eylül 1931 tarihli sayısında, «Ekonomi Politik'in İflası» gibi ilginç bir başlık altında böyle yazmaktadır.

Yaşanmış tarihi gerçeklik ile ekonomik düşüncenin değişmesi arasındaki sebeplilik ilişkisi, başka hiçbir yerde Keynes'in eserlerinde olduğu kadar açık değildir. **Treatise on Money**'de Keynes, kantitatif para teorisine bağlı kalmıştı. Neo-klasik ekonomi teorisinden ayrılmış teorik bir yapıdır bu. Alfred Marshall'ın etkisinde kalan Keynes, bu kitapta, parayı, hem ödeme aracı hem de değer stoku olarak değil, sadece bir mübadele aracı olarak incelemektedir henüz. Doğrudan doğruya buhranın etkisiyle 1936'da yazdığı **Théorie générale de l'Emploi, de la Monnaie** (Genel İstihdam, Faiz ve Para Teorisi) adlı kitabı geleneksel görüşleri altüst ediyor.

Walras tarafından geliştirilen denge eşitliklerinin (denklemlerinin) tümü, teorik bakımdan tam istihdamı gerektiriyordu. Rekabet üzerine kurulmuş bir toplum, otomatikman tam istihdama yönelecekti ve böyle bir çerçeve içinde tasavvur edilebilecek tek işsizlik, emek piyasasının iyi çalışamamasından doğan işsizlikti. Buhranlar patlak verdiği takdirde bu, tamamen para karışıklığı ve kredi gerilimi fenomenlerinden ileri gelecekti. Fakat Keynes, işçi sınıfının takriben %10'unun 20 yıl boyunca işsiz kaldığı 1918 ve 1938 yılları arasında Britanya ekonomisi misalini gözönünde tutuyordu. Demek ki, denge, kitle halindeki işsizlikle aynı zamana rastlayabilirdi. Ekonomik teorinin açıklamalarında bir çatlak olması gerekiyordu.

Keynes, bu çatlağı, hem mübadele aracını hem de ödeme aracını, yani **piyasadaki emtianın (potansiyel) talebini temsil** eden paranın çifte fonksiyonunda keşfediyor. Demek ki, aileler ve firmalar ellerindeki para miktarlarına oranla iki karar alabilirler: Bunları harcamak

(tüketmek) kararı yada iddihar etmek kararı. Ekonomik faaliyetlerin seviyesini talep hacmi belirlediğine göre, talep bilhassa tüketim eğilimine göre, yani gelirlerin tümü sarfedilip edilmediğine göre, alçalıp yükselecektir[86]. Aileler, genellikle, gelirlerinin en büyük kısmını harcadıklarından, talep, istihdam ve üretim hacmini, son tahlilde, firmaların harcamalarındaki dalgalanmalar belirleyecektir.

Keynezyen teori, bir **gelir teorisidir,** çünkü, tahlilde, istihdamın seviyesini, gelir dağılımı belirlemektedir. Belirli bir gelir, dağılımı, tam istihdamı gerçekleştirmek için gerekli olduğundan, Keynes, gelir azalması ve kitle halinde işsizlik başgösterince özel sermaye darlığının (kıtlığının) kamu harcamalarıyla giderilmesini teklif ediyor. Çoğaltan prensibi sayesinde(33), her kamu harcaması, aslında, milli geliri... artırmaktadır. Munzam kamu harcamaları «ekonomik canlanmayı sağlayacağından» **deficit-spending** teorisi, böylece, hazırlanmış oluyor.

Bundan dolayı, Keynes, devrinde genellikle kabul edilmiş olan bir seri dogmayı kesinlikle reddediyor: ücretler, üretimi müteşebbisin yararına yeniden kârlı hale getirecek (bu üretimi kim satınalacak diye sormaksızın) seviyeye düşürülecek olsa, buhranın-1929 buhranının bile- önlenebileceği dogması; her şeye rağmen paranın istikrarını koruyabileceği dogması; her gelirin, eninde sonunda harcanacağı dogması; «mahreçler kanunu», v.s.

Bu tutumun tarihi anlamı açıktır. Savunuculuğu bırakıp artık pragmatik olan burjuva ekonomi politiğinin dönüm noktasıdır bu. **Teorik bakımdan kapitalizmi haklı göstermek** yerine, periyodik dalgalanmaların şiddetini hafifleterek **şimdi onu kurtarmak** (ömrünü uzatmak) **sözkonusudur.** Ülke içinde olduğu kadar milletlerarası planda da ekonomik cycle'lerin sosyal kontrolu siyasi bir zaruret oluyor. Kendi neslimizin temel pratik problemi istihdamının devam ettirilmesidir ve bu, ekonomi teorisinin başlıca uğraşı olmuştur[87]. Keynes ve tilmizleri pratik bir amaç izliyorlar: bu hafiflemeyi sağlamak amacı ile Devletin ekonomik hayata müdahalesini örgütlemek. Onların bütün teorik uğraşları bu amaca yönelmiş-

(33) XI. Bölüm'deki izahata bakınız.

tir. Saf teorik meseleleri gitgide daha kesin bir şekilde ellerinin tersiyle itiyorlar. Keynes'in başlıca tilmizi Samuelson, **Economics** el-kitabında «üç üretim faktörü» olgusundan hareket etmekle yetiniyor, bir değer teorisi formüle etmek zahmetine bile katlanmıyor.

Pragmatik keynezyen ekol, esas itibariyle makro ekonomiktir. Kapitalizmi kurtarmak için hükümetin dikkatini ve muhtemel müdahalesini büyük ekonomik agregalara yöneltiyor; metaların değeri yada fiyatı pek önem taşımıyor bu ekol için. Resmi ekonomi politiğin makro ekonomik teoriye kesinlikle yönelmesi, ekonomik cycle teorisini derinleştirmeyi sağlamış ve ekonometri aracılığı ile de, kapitalist sistem için olduğu kadar, kapitalizme son vermiş bir toplum için de faydalı olan bir seri yeni ekonomik araştırma, tahmin ve planlama tekniklerinin doğmasına yolaçmıştır.

«Keynezyen devrimin» ihtiva ettiği bu müsbet unsurlara itiraz edilemez. Bunlar, genellikle, hiç değilse, objektif bakımdan, Marx'ın görüşlerine değilse bile, en azından, klasik görüşlere bir dönüştür. Keynes'in mahreçler teorisine ve kantitatif para teorisine yönelttiği eleştiri, esas itibariyle, Marx'ın eserlerinde bulunmaktadır: hatta, **liquidity preference** (likidite tercihi) kökenlerini Marx'tan almaktadır.

Bununla beraber, Keynes, birçok alanda, neo-klasik marjinalist ekolün yanlış görüşlerine saplanıp kalmıştır[34] Pragmatizmi, onu çoğu zaman, özellikle de, işçiler fiyatların yükselmesi neticesinde gerçek ücretlerin azalmasından çok nominal ücretlerde bir azalmaya karşı muhalefet ettikleri için fiyatların yükselmesinden (ılımlı enflasyondan) yana olduğunu söylediği zaman, burjuva sınıfına hizmet ettirmektedir[89].

Keynes, «müteşebbislerin tahminlerini», ekonomi-

(34) Keynes'in hiç olmazsa eserinin bir yerinde emek-değer teorisine dönmeye çalıştığını belirtmek gerekir. Şöyle yazmaktadır: «Tercihlerimiz, bugün dendiği gibi, tekniğin... yardımı ile, nadir yada bol olmalarına göre bir rant getiren yada getirmeyen tabii kaynaklar yardımı ile, nihayet, nedretlerine ve bolluklarına göre değişen bir fiyatı olan geçmiş canlı emeğin sonuçlarının yardımıyla (buraya kadar, vülger ve eklektik ekonomi politiğin sınırları içinde kalmaktayız) her şeyi **emeğin ürettiğini** ileri süren pre-klasik doktrine gitmektedir. Teknik, tabii kaynaklar, donatım ve fiili talep bu faktörün (emeğin) etkilediği belirli çevreyi meydana getirdiğinden, şüphesiz, müteşebbisin ve yardımcılarının şahsi hizmetleri dahil, emeği tek üretim faktörü olarak kabul etmek yeğdir.» [88]

nin devrî ilerleyişinin kesin faktörü olarak görmekte devam ediyor, fakat bu «tahminlerin», mesela kâr oranının gelişmesinde olduğu gibi, son tahlilde, objektif faktörlere bağlı olup olmadığını aklına bile getirmiyor. İşçilerin nadiren tasarruf ettikleri (her işçi tasarrufu, kelimenin tam anlamıyla, gecikmiş bir tüketimdir) gelir ile kapitalist tasarruf arasında temel bir ayrım yapmaksızın, «gelir»den ve «tasarruf»tan söz ederken, bunları iyice belirtmiyor. Pratikte marjinalistlerin bilmediği iddihar fenomeninin önemini kavradığı halde, yatırımları, «herhangi bir şekilde edinilmiş her artış» diye tanımlamakla, bunun önemini son derece sınırlandırıyor, bu da onu[90] tasarruf = yatırım denge eşitliğine götürüyor; oysa, iddiasını iyice kuvvetlendirmek için **üretici** yatırım kavramından hareket etmesi yeterdi. Nihayet, sabit gelir teoremi üzerine kurulmuş marjinalist ekolü açıkça yerdiği halde kendisi, değişken bir kâr oranına bağlı ve bir o kadar gerçek dışı olan «donatımın fiili hacmi ve miktarı»[91] teoremine dayanmaktadır, oysa bu orandaki dalgalanmalar (hareketler), eserinin bir başka yerinde de kabul ettiği gibi, münhasıran, birikmiş sermaye kitlesinin evrimine bağlıdır. Sermayenin birikimi, donatımın **yayılması** problemi ile ilgili görüşleri, Büyük-Britanya'da bir yarı-durgunluk devresi olan 1920-1935 devresi tecrübesinin izlerini taşımaktadır.

■ Ekonometristler

Keynezyen ekolün gelir ve ekonomik cycle teorisi, sistemi matematik modeller şeklinde ortaya koymak çabasına yolaçıyor. Böylece 1930 sonlarından 1940 başlarına kadar cycle'i incelemek için makro ekonomik modeller (bilhassa hızlandırma ve çoğaltan prensibi üzerine kurulmuş modeller[35]), sonra sermaye katsayısı ve nihayet **input-output** tabloları ve operasyonel araştırma hesapları üzerine kurulmuş iktisadi büyüme modellerini incelemek için makro ekonomik modellere hızla erişilmiştir. Kapitalist ekonomide sadece bölük pörçük ve kesikli bir şekilde kabul edilmiş bu teknikler, asıl ilerlemelerini

(35) XI. bölüme bakınız.

planlı ve sosyalize bir ekonomi çerçevesi içerisinde göstereceklerdir. Bu tekniklerin böyle bir çerçeve içindeki faydalılıkları, bilhassa, çetin mekanik problemleri (aynı bir öncelik amacıyla çeşitli yatırım projeleri arasında tercih; cari usullerin yerine yeni teknik usullerin tedrici bir şekilde geliştirilmesi, bazı bölgelerin azçok azgelişmiş karakterinin belirlenmesi ve bu gecikmeyi aşmak için en elverişli yatırım şeklinin belirlenmesi) incelemek sözkonusu olduğunda ortaya çıkar. Stalin devrinde Sovyetler Birliği'nde bu tekniklerin uygulanmasını reddetmek hiçbir değeri olmayan sözde teorik sebeplerle haklı gösterilmek istenmiş ve bu ülkenin ekonomik gelişmesine büyük zarar vermiştir.

Fakat ekonometri geçerli bir teknik olduğu halde sadece bir tekniktir, hatta **tali bir tekniktir.** Kendi başına hiçbir problem **ortaya koyamadığı** gibi, iktisadi politikaya da **yön veremez.** Daima **önceden belirlenmiş** bir görüşün, bir politikanın hizmetinde kalır. Bu tekniğe aşırı bir önem vermeye yada ekonometrik araştırmaların sonuçlarına genelleşmiş, hatta mutlak bir değer atfetmeye kalkışmak, bazı karışıklıklara ve hatalara yolaçar.

Herşeyden önce, ekonometrik teknik bir **basitleştirme** tekniğidir. Bu teknik, **birkaç** veri ile, belli birkaç değişkenle işgörmek zorundadır[92]. Tıpkı neo-klasik teori gibi, aslında herşey eşitmişçesine hareket etmek zorundadır. Fakat salt teorik bir ortam içerisinde bu kaydı ihtiyat, önemsiz olduğu halde, soyut spekülasyonlar değil kesin tahminler sözkonusu olduğu andan itibaren, kesinleşir. Her ekonometrik hesabın sonucu çok sayıda değişkenleri ve tali faktörleri gözönünde tutan çok daha karmaşık diyalektik bir tahlilin uygulanabileceği ham bir madde gibi ele alınmalıdır.

Sonra her ekonometrik hesap, meseleyi formüle edenin görüş açısı ile önceden belirlenmiştir. Tüketim seviyesi ile öngörülen yardımın verimi arasında **karşılıklı bir etki** olduğu hipotezi kabul edilip edilmediğine göre, bu hesapların dayandığı sermaye katsayısının (oranının) seçimi son derece değişebilir.[36] Çoğaltanın değerinin tahmini bir diğer tahminden onda bir nisbetinde farklı

(36) XVI. bölüme bakınız.

olduğu zaman bile öngörülen sonuçlarda büyük farklar yaratabilir. Emek-değer teorisinin kabul edilip edilmemesi, ve bu teoriye bağlı olarak milli gelirin belirlenmesi, optimum büyüme oranını belirlemek için eşitliklerin (denklemlerin) çözümünde farklı şemalara ve tercihlere yolaçacaktır. Nüfus sadece karnı doyurulacak kalabalıklar olarak telakki edildiğine yada yaratıcı imkanları harekete geçirilmesi gereken potansiyel bir işgücü olarak telakki edildiğine göre azgelişmiş bir çevrede nüfus başına milli gelirin mümkün artışı üzerine kurulmuş bir hesaplamanın sonucu iki yada üç misli farklı olabilir.

Demek ki, ekonometri, genel bir ekonomi teorisine tabi olmak zorundadır. Bu genel ekonomi teorisinden bağımsız olmaya kalkıştığı andan itibaren yanlış yollara sapmak tehlikesi yaratabilir. Keynes bunu çok iyi anlamıştı ve Tinbergen'le yaptığı ünlü tartışmada şöyle diyordu:

«Çeşitli oranlarla analiz metodunun (yani istatistiki metodun) esas itibariyle iktisatçıların sadece mümkün olduğu kadar doğru, anlamlı sebepler listesi hazırlama kapasitesine değil, fakat bunların **tam** bir listesini çıkarmak kapasitesine bağlı olduğunu farzetmekte haklı değil miyim? Mesela üç faktörün gözönünde tutulduğunu farzedelim. Bu andan itibaren bunların **veroe causoe** olmaları yeterli değildir. Başka anlamlı hiçbir faktörün bulunmaması gerekir. Hesaba katılmamış olan böyle bir faktör varsa, o zaman metod ilk üç faktörün nisbi kantitatif önemini keşfedemez. Eğer böyle ise bu, metodun, ancak iktisatçı önceden anlamlı faktörlerin tamamen kesin ve doğru bir analizini vapabildiği zaman uygulanabilir olduğunu gösterir. Demek ki, bu ne bir keşif metodudur, ne de bir eleştirme metodu»[93].

■Marksizmi Savunmanın Bir Başka Varyantı

Marksist ekonominin en bereketli gelişme devresi 1894 ve 1914 yılları arasındaki devredir. **Kapital**'in 2. ve 3. ciltlerinin Engels'in ihtimamlarıyla ve **Ekonomik Doktrinler Tarihinin (Theorien über den Mehrwet)** Kautsky tarafından yayımlanmasından ve bunların işçi hare-

ketinin hızla geliştiği ve «marksistler» ile «revizyonistler» arasında yoğun ideolojik mücadelenin verildiği ortamda sindirilmesinden sonra birbiri ardısıra Lenin'in Rusya'da kapitalizmin gelişmesi, Kautsky'nin tarımda kapitalizm hakkındaki eserlerinin, Parvus'un emperyalizm hakkındaki ilk incelemelerinin, rus «legal marksistleri» arasında buhranlar teorisi hakkındaki tartışmaların yayınlandığı, sonra bütün bu devrenin Rudolf Hilferding'in **Mali Sermaye**'si, Rosa Luxemburg'un **Sermayenin Birikimi,** bunların ardından da Kautsky'nin, Otto Bauer'in, Pannekoek'in ve Lenin'in **(emperyalizm, kapitalizmin en yüksek aşaması)** önemli makaleleri, broşürleri ve öğretici eserleri ile son bulduğu görülmektedir. Bu incelemelerin tümü Marx ve Engels'in sezinledikleri, fakat ayrıntılarıyla incelemeye vakit bulamadıkları tekeller devrinde, dünya piyasasında olduğu kadar, emperyalist ülkelerde de meydana gelen yapısal dönüşümler karşısında marksizmin «günışığına» çıkarılmasıdır.

Birincisi kadar bereketli olmamakla beraber marksist ekonomi teorisinin ikinci gelişme safhası I. dünya savaşının sonu ile 1929-33 büyük ekonomik buhranının başlangıcı arasında yeralmaktadır. Marksist ekonomi teorisi iki kategori problem üzerinde durmaktadır. Kapitalizmle sosyalizm arasındaki geçiş devresi toplumunun, yani (Sovyet Ekonomisinin) problemleri; ve emperyalizmin problemleri. İlk kategoride Buharin'in ve Varga'nın eserlerine Péobrachenski'nin **Novaia Ekonomika**'sına, Lapidus ve Ostrovitianov'un yazdığı ilk Sovyet Ekonomi Politik elkitabına, Strumulin'in, Troçki'nin, Gatovskinin ve diğerlerinin daha derinlemesine makalelerine işaret etmek gerekir. İkinci kategoride ise özellikle Hnryk Grossmann, Fritz Sternberg ve Otto Bauerin eserleri yeralmaktadır.

Fakat geleneksel burjuva ekonomi politiğinin iflasının açıkça görüldüğü ve burjuva ekonomik düşüncesinin büyük pragmatik dönemine girdiği aynı anda marksist ekonomi teorisi ileriye doğru yeni bir sıçrama yapmak şöyle dursun, en azından Sovyetler Birliği'nde ve ona tabi bütün çevrelerde pragmatik bir dönüşüme uğradı. Objektif hakikatın araştırılması aracı iken, Sovyetler Birliği Hükümeti'nin aldığı siyasi yada ekonomik karar-

ları **a posteriori** haklı göstermek gibi bir duruma düştü. Bu politikanın «dönemlerinin» çeşitli ve birbiri ardısıra isbatlanmalarının incelenmesi salt tarihi ilgiden başka birşey uyandırmadığı halde, marksist ekonomi teorisine sokuşturulan savunma yollu deformasyonlar böyle değildir. En önemli iki deformasyon Sovyet toplumunun -bilhassa meta üretimine oranla- tanımlanması meselesi ve kapitalizmle sosyalizm arasındaki bir geçiş toplumunda (**a fortiori** bizzat sosyalist toplumda) işgücünün ücreti meselesi ile ilgili olan deformasyonlardır.

Emek-değer teorisi, emtia üretiminin, piyasa ile birlikte, yani bütün emtia tedavülü... ile birlikte ortadan kalkmasını gerektirir.[94] Marx ve Engels'in yazılarında bu konu ile ilgili hiçbir şüpheye yer vermeyen pasajlar vardır: **Gotha Programının Eleştirilmesi**[95], Engels'in Eylül 1884'te Kautsky'e yazdığı mektup v.s. Bununla beraber, emtia üretiminin ortadan kalkması **iki** faktöre bağlıdır. Tedavüldeki ürünler üzerinde her türlü özel mülkiyetin sona ermesi; işgücünün sınırlı bir miktarda tüketim malları karşılığında mübadelesi zaruretine son verilmesini sağlayan yarı kıtlığın ortadan kaldırılması. Bu iki şart sosyalist bir toplumun kuruluşunun tamamlanması için gereklidir.

«Emtia, değer, para» kategorileri apaçık ortada dururken Sovyetler Birliği'nde sosyalizmin kuruluşunun 1936'dan beri tamamlandığını iddia eden resmi Sovyet tezi, sosyalist toplum hakkındaki marksist teorinin bir revizyonudur. 1954 Ağustos'unda yayınlanan ve Stalin'in «Sovyetler Birliği'nde Sosyalizmin Ekonomik Problemleri» adlı makalesini de içeren **Ekonomi Politik El Kitabı** bu aynı revizyonist tezi savunmaktadır[46].

Gerçekte, bu emtia üretiminin devam etmesi üretken güçlerin yetersiz gelişmesinin sonucu olduğu halde, bunun sosyalist mülkiyetin iki şeklinden: Devlet mülkiyeti ile kolhoz mülkiyetinden ileri geldiği bu el kitabında öne sürülmektedir. Böylece, üretken güçlerin bir gelişme seviyesine eriştiği ve en ileri kapitalist ülkelerdeki ortalama hayat seviyesinden daha düşük bir seviyeye sahip sosyalist bir toplum fikri geliştirilebilmişti. Böyle bir fikir, marksizmin temel tezleri ile çelişmektedir.

Bu iki görüşün savunucu karakteri açıkça görülmektedir. Bunlar devlet yöneticilerinin politik bir tezini, yani Sovyetler Birliği'nde sosyalizmin kurulşunun tamamlanmış olduğu hakkındaki tezin haklı gösterilmesi için **a posteriori** formüle edilmişlerdir. Bu görüşler bu devirdeki hayat seviyelerini en ileri ülkelerdeki vatandaşların hayat seviyelerinden ayıran muazzam mesafeyi Sovyet vatandaşlarından gizleyecek şekilde formüle edilmişti. «Sosyalizm»de meta üretiminin varolmasını haklı göstermekle bu tezin yazarları, bu garip «sosyalist toplumda» sosyal eşitsizliğin ve emeğin yabancılaşmasının mevcudiyetini de meşru göstermek istemişlerdir.

«Sosyalist» toplumda ücretin «topluma sağlanan işin **miktarına ve kalitesine** göre» düzenleneceği hakkındaki teorinin savunucu karakteri daha da açıkça görülmektedir. Marx'ın eserlerinin hiçbirinde bu formüle rastlanılmamaktadır. Aksine Marx, **Gotha Programının Eleştirilmesi**'nde sosyalist toplumun ilk safhasında üreticilerin sadece sağladıkları işin (emeğin) miktarına göre ücret alacaklarını açıkça belirtmiştir[97]. **Anti-Dühring**'de Engels, **kalifikasyon sahibi olmanın gerektirdiği masraflar özel şahıslar tarafından sağlandığı müddetçe,** kapitalist toplumda makul karşılanabilecek olan emeğin kalitesine göre ücretin, bu masrafların tamamen sosyalize edildiği sosyalist bir toplumda bütün anlamını yitirdiğini açıklamaktadır[98].

Emek-değer kanununun «sosyalist» bir topluma özel bir uygulanması olmak şöyle dursun, «sağlanan işin miktarına ve kalitesine göre» ücret teorisi Sovyetler Birliği'nde ve kapitalizmden sosyalizme geçmekte olan diğer toplumlarda mevcut ücret farklarını kaba bir şekilde doğrulamaktan başka birşey değildir.(37). Sovyetler Birliği'nin ku-

(37) **Anti - Dühring'de** Engels, «kapıcılara oranla» «bir parçacık ek tüketim» sağlamak iddiasında olan profesörler ve mimarlarla alay eder. Marx ve Engels **Alman İdeolojisi**'nde şöyle yazmaktadırlar: «Komünizmin, kendisini her gerici sosyalizmden ayırdeden temel prensiplerinden biri, insanın mahiyeti (tabiatı) üzerine kurulmuş ampirik bir görüşten hareket etmiş olmasıdır. Bu görüşe göre **kafa** ve zihni melekeler arasındaki farklar **mide** ile fizik **ihtiyaçlar** arasındaki farkları hiçbir şekilde belirlemez. İçinde bulunduğumuz şartlardan ileri gelen yanlış bir formül ortaya atılması bundandır. 'Herkese kapasitelerine göre' formülü kelimenin dar anlamıyla tüketime uygulandığı ölçüde 'herkese ihtiyaçlarına göre' formülü haline gelmelidir. Başka bir deyişle, faaliyetlerin **farklılığı** esitsizliği, mülkiyette yada tüketimde bir imtiyazı hakkı göstermez.» [99].

ruluşunun ilk 10 yılında Sovyet teorisyenlerinin hiçbirinde: Ne Lenin'de, ne Buharin'de, ne Lapidus ve Ostrovitianov'un **Ekonomi Politik El Kitabı**'nda buna rastlanmaktadır. Bu ücret teorisinin ancak 1932'den itibaren, açıkça artan sosyal eşitsizliği savunmak sözkonusu olunca ortaya çıktığı görülmektedir. O zamandan beri de birçok resmi el kitaplarında -Yugoslavya'dakiler dahil- ve Sovyet Devletinin politikasına kendini tıpatıp uydurmuş batılı yazarlar tarafından tekrar ele alınmıştır. 1954'te yayınlanan **Ekonomi Politik El Kitabı**'nda da bu teori yeralmaktadır.[100].

Fakat bu savunucu teori açıkça bir engelle karşılaşmaktadır. Kapitalist toplumda kalifiye emek «birleşik» emek olarak (yani kalifiye emeğin gerekli masraflarını gözönünde tutan bir katsayı ile çarpılmış basit emek) kabul edilebildiği halde, bu basit emekten hiçbir zaman çok büyük bir sapma göstermez. Oysa Sovyetler Birliği'nde aylıklar arasındaki farklar çok büyüktür. Stalin devrinde daha da büyüktü.[38] Bu farkları haklı göstermek için bir teori bulmak gerekiyordu. Bundan dolayıdır ki, John Eaton [102] «sağlanan işin kalitesi» sağlanan işin (emeğin) **sosyal faydasına göre değerlendirilmiştir,** diye yazmaktadır. Bu tezin yazarının A. Leontiev olduğu anlaşılmaktadır. Fakat marksist olduklarını iddia eden yazarlar bunu kabul etmekle 180 derecelik bir dönüş yaptılar. Çünkü ücreti objektif bir kritere göre değil de «sağlanan» işin sosyal faydasına göre belirleyen her teori, sübjektivist bir değer teorisi alanına katılmak için emek-değer teorisi ile ilişiğini tamamen keser. Sosyal eşitsizliği açıkça haklı göstermeye çalışan bir tezin böyle bir teoriye ulaşacağı şüphesizdir. Çünkü bir amiral'in yada bir başbalerinin orta derecede kalifiye bir işçinin aylığından yirmi misli aylık alması, bir ekonomik «kanun» gereğidir diye iddia etmek, saf sübjektivizm değil midir?[39]

(38) Savaş arifesinde kalifiye işçilerin ücretleri basit işçilerin ücretlerinin sekiz misline kadar yükseliyordu. Oysa «en çok ücret alan işçiler» kalifiye işçilerden «daha fazla» kazanmaktadırlar, (J. Manevitch **Voprossi Ekonomiki**) [101].

(39) Aynı türden teorisyenler, tanımı gereği, değer üretmeyen emeklerin (yöneticilerin, bilginlerin, v.s.'nin emekleri) miktarını ve «kalitesini» «ölçmevi» iddia ettikleri zaman, emek-değer teorisinden daha da sapmış oluyorlar.

Marksizm, **sosyalist toplumda** ücreti «emeğin miktarı ve kalitesinin» belirlediğini öne süren her teoriyi kesinlikle reddettiği halde, kapitalizmle sosyalizm arasındaki geçiş safhasında açık ekonomik bir etkinlik sağlamak amacıyla, bilhassa teknisyenler, mühendisler ve diğer gerekli uzmanlar arasında ücret farklarının devam ettirilmesini seve seve kabul eder.[103] Fakat marksizm, burada prensiplerine oranla uygulamaların değil **ayrımların** söz konusu olduğunu (tıpkı emek-değer teorisine oranla (göre) bir ayrımının söz konusu olması gibi) ve bu ayrımın zamanla ortadan kalkacağını açıklar. Öte yandan, bu ayrımın bir ahlak çöküntüsünün, moral bozukluğunun, bürokratlaşmanın kaynağı haline geldiğini ve bu olayın kaçınılmaz sonucu olan bürokratik deformasyonu azami derecede sınırlandırmak için gerekli sosyal ve ekonomik tedbirlerin alınması gerektiğini de açıklar[104].

■ Sovyetler Birliği'nde Ekonomik Düşüncenin Yeni Gelişmeleri

Stalin rejiminin yerleşmesinden sonra, 1920 yıllarındaki sanayileşme hakkında açılan büyük tartışma Sovyetler Birliği'nde ekonomik düşüncenin gelişmesi için son bir vesile olmuştu. Bu tarihten sonra 20 yıl geçmiş ve bu müddet boyunca eleştirici düşüncenin hür gelişmesi bastırılmıştı. Marksizmin savunuculuk yolunda soysuzlaşması, onu, gerçek ve yeni meseleleri çözemeyen, sadece marksizmin ünlü eserlerinden ve ustalarından aktarmalar yapmakla yetinen bir skolastik haline getirdi.

Fakat sovyet ekonomisindeki ve tekniğindeki ilerlemeler, skolastiğin çözmeyi başaramadığı meseleler ortaya koydu. Stalin'in ölümünden önce bile asgari eleştirme hürriyetinin bulunduğu bir tartışma ile sonuçlanan özgür ekonomik araştırmaların yeniden (gerçekte çok ihtiyatlı bir şekilde) başladığı görüldü. Yatırım projelerinin çeşitli varyantları arasında bir seçme yapmakla ilgili tartışmaydı bu [105].

Stalin'in ölümünden sonra, bilhassa Kruşçov zamanındaki reformlardan sonra Sovyet ekonomik düşün-

(40) XV. bölüme bakınız.

cesinde hakiki bir rönesans görüldü. Yeni katkılarda bulunan nisbeten önemli sayıda eserler ortaya çıktı. Fakat temel eğitim açıkça prağmatikti. Kantorovitch, Novojilov, Nemchinov, Malychev gibi yazarlar kapitalizmden sosyalizme geçiş devresinin ekonomik kanunlarını keşfetmekten çok, pratik meselelere çözümyolları bulmayı yeğlediler. Bu pratik meseseleler arasında **fiyatların rasyonel belirlenmesi** açıkça hakim bir rol oynamıştır.(41).

Matematikçi Kantorovitch 1939'dan itibaren Sovyetyetler Birliği'nde lineer programasyon ve operasyonel araştırma tekniğini geliştirdi. Mikro ekonomik problemleri çözmek için diferansiyel hesaptan ve marjinalizmden yararlanılmasına çalıştı. 1950 yılları, sonra da 60 yılları boyunca fiyatlarda görülen yükselmeler hakkında açılan tartışmada Kantorovitch - Novojilov ekolünün katkısı çok soyut kaldı. Gerçekte bu yazarlar da oldukça basit birkaç problemi çözmek için çaba gösterdiler. Mesela maliyet fiyatının hesaplanmasında bir «faiz» (sabit malların istihdam maliyeti) dahil edilmesi için yapılan mücadele gibi. Arz ve talep kanununun perakende satış fiyatlarının oluşmasına müdahale etmesi konusunda Liberman'ın sarfettiği ıslahatçı çabalar, bu ekole değil, daha ziyade Malychev ekolüne (üretim fiyatı ekolüne) bağlanır.

Burada tüketim malları dağılımının -ve bunların üretiminin tüketicilerin ihtiyaçlarına daha hızlı ve daha etkili adapte edilmesinin-rasyonelleştirilmesi tekniği sözkonusu oldukça buna karşı ileri sürülebilecek **a priori** hiçbir itiraz olamaz. Fakat bu tekniğin kabulünün yeraldığı teorik, politik ve sosyal ortam kapitalizmden sosyalizme geçiş devresinde ekonomik planlamanın marksist öncüllerinin gittikçe artan bir revizyonudur. Ve bu ortam içinde bu reformlar bir bütün olarak planlama sisteminin tutarlılığını tehlikeye düşürmektedirler.

Sovyet iktisatçılarının gerçekte araştırdıkları şey, insanların bilinçli müdahalesinden bağımsız olarak ekonomik bir optima elde edilmesini sağlayan bir oto regülatörler sistemidir. Aşırı bürokratlaşma ile mücadele etmekle

(41) Bu tartışmanın mükemmel bir özeti için Henri Denis ve Marie Lavigne'nin kitabına bakınız [106].

ve açıkça belli sosyo-politik sebeplerden dolayı üreticiler - tüketiciler kitlesi tarafından ideal demokratik kontrol çözümünü reddetmekle bunlar piyasanın otomatizmini tedricen geri getirmekten başka birşey yapmıyorlar. Böylece, arzın tüketim malları talebine göre ayarlanması, işletmelerin maddi çıkarına uygun düşmektedir. Hiç değilse teorik eserlerde her Sovyet firmasının «ortalama kâr» sağlaması açıkça ele alınmaktadır[107].

Fakat bu andan itibaren teknokratların ve direktörlerin, «maksimum kâr» ile «maddi bakımdan ilgili» teknokratların ve direktörlerin baskısı, tüketim malları alanında «fiyatların serbest oluşumunu» üretim malları alanına aktarmak amacıyla artan bir baskı yaratacaktır. Çünkü üretim malları fiyatları işletmelerin yatırımlarını yönetmek için planlama araçları denilen fiyatlar olduğu müddetçe, işletmeler, «serbest fiyatlarla» gerçekleşebilecek «maksimum kârdan» uzaklaşacaklardır.

Fakat arz ve talep de üretim malları fiyatlarını şekillendirdiği andan itibaren planlamanın bütün mantığı parçalanmaya başlar. Bu andan itibaren yatırımlar, bilinçli bir şekilde seçilmiş önceliklere yönelecekleri yerde, «piyasanın mekanizmalarına» göre yönetilirler. Yatırımlara böylesine bir yön vermenin, sistemin ekonomik rasyonelliğini artırmak şöyle dursun, sistemde sadece «hür kapitalist işletmenin» klasik kusurlarını yaratacağını ilave etmek gereksizdir: Fazla kapasitelerin israfı, mükerrer istihdam, genel bir kızgınlık (hoşnutsuzluk), hatta periyodik aşırı üretim ve işsizlik.

Sovyet iktisatçıları arasında başlayan tartışmanın, «muhafazakar» tezlerin taraftarlarıyla (yani Stalin devrinin uygulmalarından esinlenen taraftarlarıyla) gittikçe revizyonizme saplanan «yenilikçi tezlerin» taraftarları arasında olması, Sovyetler Birliği'nde ekonomik teorinin rönesansının sınırlarını da aynı zamanda göstermektedir. Aşırı bir kalıplaştırmaya düşmek pahasına da olsa, bu iki ekolden birinin merkezi bürokrasinin menfaatlerini, diğerinin de işletmeler seviyesinde bürokrasinin ve teknokrasinin menfaatlerini temsil ettiğini söyleyebiliriz. Bu tartışmada proletaryanın görüşüne yer verilmemiştir.

Proleteryanın görüşü formüle edildiği zaman, hiç

şüphe yok ki, yüksek matematikler dahil, çağdaş tekniklerin bütün katkılarını gözönünde tutacaktır. Fakat aynı zamanda problemi yerine oturtacaktır. Planlı ve sosyalize ekonominin optimal büyümesi insanların bilinçli müdahalesinin dışında keşfedilmeyecektir. Sosyalist demokrasinin, tartışmanın ve çeşitli varyantların pratikte denenmesinin fonksiyonudur bu. Ve bilhassa işçilerin işalanlarındaki makinaların, hammaddelerin ve işlenmiş ürünlerin istihdamı üzerindeki sürekli bir kontrolüne bağlıdır. Çünkü bu kontrol, son tahlilde kullanılmamış üretim kapasitelerini bulup ortaya çıkartmakta en ince hesaplamalardan çok daha etkili bir araçtır. Bu kontrolün geniş bir şekilde uygulanabilmesi için işçilerin bununla sadece maddi bakımdan ilgilenmemeleri gerekmez (bu, bir işçi otojestiyonu sistemi çerçevesi içinde elde edilebilir). Bu kontrolü mümkün olduğu kadar geniş bir alanda kullanmak için sosyal ve siyasi hürriyete sahip olmaları ve ülkenin siyasi havasının onları buna teşvik etmesi de gerekir[42]

■ Ekonomi Politiğin Sonu

Her bilim bir bilgi aracıdır. Sorulan sorulara bir cevaptır. Demek ki, ekonomi politiğin cevaplandırmaya çalıştığı sorular -Değer nedir? Sermaye ve artık-değer nerden gelmektedir? Ücretler nasıl belirlenmiştir? Para tedavülünün fiyatlar ve konjonktür üzerinde etkisi nedir? Tekrar-üretim nasıl işlemektedir?- emtia ve para üretimi ile birlikte doğar, demek ki onunla birlikte ortadan silineceklerdir.

Marx'ın **Kapital**'e: «Ekonomi Politiğin eleştirilmesi» altbaşlığını koyması ve Kapital'i hazırlayan eserine: «Eko-

(42) Sovyet iktisatçısı V. V. Novojilov, ekonomik bir sistemin karmaşık oldukça merkezi yönetime daha büyük bir ihtiyaç duyduğunu «ispatlar.ak» için çağdaş sınai ekonomisi ile **feedback** üzerine kurulmuş sibernetik mekanizmalar arasında bir karşılaştırma yapmaktadır [108]. Novojilov, muhakemesinin temelinde yatan savı kanıtsamayı görmezlikten gelmektedir. Çünkü onun daha önce ispatlamadığı şey sosyalist olduğunu iddia eden bir ekonominin, üreticilerin ve tüketicilerin bilinçli kararlarından bağımsız olarak azçok otomatik otoregülatör mekanizmalarla bilfiil yönetilebilmesi gerektiğini ileri süren tezdir. Marx'a ve Engels'e yapılan atıflar ise boşa gitmektedir. Çünkü bunlar Novojilov'un ve ekolünün aksine, prekapitalist bir toplumun dağılım sistemi temeli olarak değer kanunu yada «üretim fiyatı» üzerine kurulmuş hesaplamaları açıkça reddetmişlerdir [109].

nomi politiğin bir eleştirilmesinin ana hatları» (**Grundrisse der Kritik der politischen Oekonomie**) demesi tesadüf değildir. Marx'a göre ekonomi politik özü bakımdan ideolojidir. «Marksist felsefe» olmadığı gibi, «marksist ekonomi politik» de yoktur. Marx'ın eseri, devrinin bu iki büyük ideolojisinin aşılmasının bir eseridir. Yani biri marksist bilgi nazariyesi (diyalektik materyalist), diğeri de marksist ekonomi teorisi (insan toplumlarının oluşunun diyalektiği)nin aşılmasıdır. Felsefenin Marx tarafından gerçekleştirilen parçalanmasından iki araştırma yolu karşımıza çıkmaktadır: Bir yandan pozitif tabii bilimler, öte yandan diyalektik. Ekonomi politiğin aşılması da iki kalıntıyı olduğu gibi bırakır: Uygulamalı ekonomik bilimler (sınai ve tarımsal üretimin organizasyonu; genel organizasyon bilimleri) ve marksist ekonomi teorisi.

Bizzat Marx, ardından da Rosa Lüxemburg, Hilferding, Buharin ve Préeobrachenski bu konuda çok kesindirler.

Ekonomi politik, keşfetmeye çalıştığı ekonomik kategorilerle aynı zamanda[43] ortadan kalkar: «Son bir kere daha belirteyim ki, klasik ekonomi politik deyince William Petty'den itibaren görünüşlerle yetinen vülger ekonominin aksine, burjuva toplumunda üretim ilişkilerinin gerçek ve derin mahiyetine nüfuz etmeye çalışan bütün bir ekonomiyi anlıyorum.» diye yazmaktadır[111]. Ve «bu ekonomi politiğin, değerin son sırlarını çözeceğe benzememektedir» diye ekliyor. Bununla beraber Lenin, bu hal çaresini kabul etmiyor gibidir. Engels'in bir tanımını belirterek tamamen gelişmiş sosyalist bir toplumda **yeni** bir «sosyalist» ekonominin uygulanacağını farzetmektedir[112]. Ve bu hususta şu soruyu sormaktadır: Denge eşitliği c II = v I + p I komünist toplumda uygulanmayacak mıdır? Bu soruyu tahlil edince, ekonominin, aynı zamanda aşılması demek olan sona erişinin tam anlamını kavrıyoruz.

Şüphesiz emtia üretimi varolduğu müddetçe bir ekonomi bilimi, gerçeğin bilinmesi aracı olarak varolur. De-

(43) «Değer kanununun ekonomi alanında tasfiyesi ile birlikte eski ekonomi politik de tasfiye edilmiş olur» diyor Préeobrachenski. Rosa Luxemburg, marksist teoride ekonomi politiğin en olgun çağına erdiğini, fakat bilim olarak sonunun da geldiğini belirtmektedir [110].

mek ki, kapitalizmden sosyalizme geçiş toplumunda ve bizzat sosyalist toplumun ilk safhasında tam olarak uygulanır. Fakat kategorilerin bu sona erme süreci **tamamlandığı** zaman, **şimdiki zamanın** bilimi olarak «ekonomik bir doktrine» yer yoktur artık. Ancak geçmişin bilinmesi aracı olarak gelecekteki muhtemel felaketlere karşı bir kurtarma aracı olarak devam edecektir. Artık «keşfedilecek, ortaya konulacak» birşey kalmayacaktır. Bütün ekonomik ilişkiler açıklığa kavuşmuştur artık. c II = v I + p I formülü, **değerleri,** mübadele değerlerini, sermayeyi eşitleştirdiği ölçüde bolluk üzerine kurulmuş olduğu ve ekonomik kategorilerin ortadan kalktığı bir toplumda her türlü geçerliliğini açıkça yitirecektir.

Şüphesiz uzun bir devre boyunca, her türlü ekonomik hesabın lüzumsuz olacağı ana kadar varolmakta devam edecek şey, makina stokunun ikame ihtiyaçlarını, önce emek miktarları, sonra da bolluk devrinden itibaren maddi miktarlar halinde ölçmek zaruretidir. Varolmakta devam edecek şey, bu andan itibaren, belirli bir ikame ritminin faydasını yada faydasızlığını «değer» olarak değil, insanların «tunç kanunlardan» kurtulmuş beşeri görüşlerine öncelik tanıyan bilinçli tercihlerine göre hesaplamak zaruretidir. Ekonomi politiğin bu «kalıntısı», şüphesiz, ferdi ve sosyal psikolojinin beden ve zihin sağlığının kanunlarını, ulaştırma (haberleşme) teorisi ve organizasyonu kanunları ile bütünleştiren «pozitif bir tabii bilim» olacaktır. Bu «pozitif bilim»'in çeperlerini şimdiden tahmin etmek güçtür. Kesin olan şudur: Cevaplandırmaya çalışacağı meselelerin çağdaş ve geçmiş ekonomi teorisi ile, burjuva ekonomi politiği ile yada bunun marksist eleştirisi ile pek müşterek bir yanı olmayacağıdır. Marksist iktisatçılar kendi mesleklerini ortadan kaldırmak amacıyla bilinçli bir şekilde çalışacak ilk bilim adamları kategorisi olmak şerefini taşıyorlar.

İkinci Baskıya Sonsöz

Bu kitabın yazılması Mayıs 1960'da tamamlandı. Büyük bir kısmı 1960 yılından önce yazılmıştı. Demek ki, o zamandan beri 10 yıl geçti. Militan faaliyet, bu ikinci baskıyı, kitabımızın yazılmasına temel olan araştırmalara bu on yıl içinde eklenen milletlerarası bütün tarihi ve ekonomik araştırmalarla donatmamıza vakit bırakmadı. Buna gerçekten üzgünüz, çünkü sömürge öncesi Afrikasının ve Afrika-Amerika ülkelerinin ekonomik ve sosyal tarihi üzerine bu devre boyunca yayınlanan önemli katkılar (araştırmalar), ilk baskının önsözünde belirttiğimiz gibi, konuyu «batılılaştırmaktan kurtarma» yolunda yeni bir çaba sarfedilmesine imkan vermiş olacaktı.

Marksist Ekonomi El-kitabı'nın yeniden gözden geçirilmesini gerektiren bugünkü gelişmeler arasında emperyalist ülkelerde tekelci kapitalizmin evrimi ve sovyet ekonomisinin evrimi özel bir önem kazanayor. Stalin'in ölümünden sonra sovyet ekonomisinde meydana gelen değişiklikleri daha geniş bir şekilde gözönünde tutmak için 15. bölümün bir kısmını yeniden yazdık. Böylece bize, genellikle, kapitalizm ve sosyalizm arasındaki geçiş dönemi ekonomisinin çelişkileri ve gelişme kanunları olarak görünen şeyi daha açıkça ortaya koymaya ça-

lıştık. Sovyetler Birliği'nde işçi devletinin bürokratik yozlaşması (dejeneresans) şartları içinde bu ekonominin kırk yıllık evrimi bunlara yeni çelişkiler eklemektedir.

Emperyalist ülkelerin ekonomisinin evrimine gelince, bu arada kapitalizmin tarihinde «yeni kapitalizm» yada «çöküş halindeki kapitalizm» (Almancadaki **Spatkapitalismus** terimi şüphesiz bunu daha tam ifade etmektedir) diyebileceğimiz, fakat tıpkı serbest rekabet kapitalizminin ve emperyalizmin safhaları gibi, yeni bir sanayi devrimi ile ve kapitalist üretim tarzının içinde geliştiği çevredeki temel bir değişiklikle açıklanması gereken üçüncü bir safhanın başladığı inancı bizde yer etti. Kapitalizmin tarihindeki bu üçüncü safhanın, hem **Sermaye**'nin Marx tarafından ortaya konulan aynı genel gelişme kanunları ile, hem de yukarda sözünü ettiğimiz iki faktörün etkisiyle, bu kanunların çerçevesi içinde sistemin değişikliğe uğramış işleyişle karakterize edildiği şüphesizdir. Demek ki, bu üçüncü safha, emperyalist safhanın hem devamı hem de kısmen inkarıdır: Tıpkı emperyalist safhanın serbest rekabet kapitalizmi safhasının hem devamı, hem de kısmen inkarı olması gibi.

Afrika tarihi alanında edinilen yeni bilgiler de, emperyalist ekonominin ve sovyet ekonomisinin bugünkü işleyişi ile ilgili yeni bilgiler de, salt teorik çalışmaların ürünü değildir. Devrimci pratikteki ilerlemeler marksist teori alanındaki incelemeler için bir müşevvik, bazen de kesin bir katkı olmuştur. Kitabımızın ilk baskısının önsözünde artmasını dilediğimiz teori ile pratik arasındaki bu karşılıklı etki son on yıl boyunca daha da genişlemiştir.

1960'da, marksis teorinin gelişmesinde yirmi beş yıl devam eden bir deformasyon safhasından henüz çıktığımıza işaret etmiştik. Bugün, ekonomik vektörü dahil, bu teoriye karşı duyulan son derece büyük ilgiyi memnunlukla karşılıyoruz. Bu ilginin artışı, teorik pratiğe karşı da ilginin artmasına yolaçıyor. Bu alanda başladığımız esere devam etmeleri için genç marksistlere yaptığımız çağrı boşa gitmedi. Bu teorik faaliyet ile daha geniş kitlelerin devrimci pratiği arasında bir ilişki bulunduğu üzerinde ısrar etmeye, Mayıs 1968'den sonra ihtiyaç yok artık.

Kitabımızın yayınlanmasının yarattığı tepkimeler, yaratıcı marksizmin bu rönesansında erişilen safhayı göstermesi bakımından oldukça anlamlıdır. Eserin, eleştiricilerin dikkatini çekmediğini yada sükutla geçiştirildiğini söyleyemeyiz. Böyle bir şey, kitap on yıl önce yayınlansaydı, şüphesiz mümkün olurdu. Fakat, kelimenin derin anlamıyla, teorik bir eleştirisi yapılmadı henüz.

Marksist Ekonomi El-kitabı, Fransa'da yayınlanışından sekiz yıl sonra 10 yabancı dilde basıldı yada basılmak üzeredir. Elli kadar dergide tartışıldı. Bu tartışmalarda ayrıntılarla ilgili görüşleri ve eleştirileri, gözden geçirilmiş ve düzeltilmiş bu ikinci baskısında gözönünde tuttuk[1]. Bu kitabın marksist ekonomi teorisine getirdiği ve tutarlı, orjinal olduğunu iddia ettiğimiz başlıca katkılarından birkaçını sistemli bir şekilde eleştirmek, çürütmek, hatta belirtmek için -Alman S.D.S.'nin organı **Die Neue Kritik** hariç (oldukça anlamlıdır bu)- hiçbir teşebbüs yapılmamıştır.[2]

Bir misalle yetinelim: Rosa Luxemburg'un sermaye birikiminin (artık-değerin gerçekleşmesinin) pre-kapitalist bir çevre dışında mümkün olmadığını isbatlamak için giriştiği teşebbüs bilinmektedir: Bu teşebbüsün boşa gitti-

(1) Marksist Ekonomi El Kitabı ile ilgili olup da bugüne kadar bize ulaşan başlıca eleştirmeler şunlardır: **The Economist** (22 Eylül 1962)'de Isaac Deutscher'in; **Economie et Politique** (Haziran - Temmuz 1963)'te Andre Barjonet; **Crítica Maxista** (Mayıs - Haziran 1963)'te Pierre Joye; **Survey** (Ekim 1963)'te George Lichteim; **Cahiers de l'I.S.E.A,** Seri S - 7 (Ağustos 1963)'te Serge Bricianer; **Socialisme** (Kasım 1962)'de Pierre Vermeylen; **Socialistiche Standpunten** (No. 3, 1962)'de Prof. Piet Franssen; **L'Express** (10 Mayıs 1962)'de Robert Fossaert; **De Economist** (Mayıs 1964)'te Prof. H. Van Leeuwen; **Combat** (5 Temmuz 1963)'te J. M. Vincent; **Salamanque Universitesi'nin yayını Bolletin Informativo de Seminario de Derecho Politica** (No. 29 - 30, 1963)'te Jose Blasco; **Contrat Social** (Mayıs - Haziran 1964)'te Lucieen Laurant; **L'Année Sociologique** (P.U.F., Paris 1964)'te Maximilien Rubel; **Al - Hamishmer**'de Dov Bar Nir; **New Left Review** (Ekim 1963)'te Dickinson; **Yugoslove Praxis** (1966)'de Rudi Supek. **New Society**'de Jean Davis (12 Aralık 1968); **The Morning Star**'da Maurice Dobb (2 Ocak 1969); Avusturya Komünist Partisi'nin dergisi **Weg und Ziel**'de Walter Fischer (Aralık 1968); **International Socialism**'de Micheil Kidron (Nisan - Mayıs 1969); bu arada bana gönderilmis ve ayrıntılarla ilgili çok değerli eleştirileri ihtiva eden birkaç mektubu özellikle rahmetli dostum Roman Rosdolsky'nin, André Renard'ın, Oscar Lange'nin, Jeaues Defay'ın, Jean Baby'nin mektuplarını saymam gerekiyor. Eseri İngilizce'ye çevirmiş ve referanslardaki bütün notları birbir tahkik etmek gibi muazzam bir işe kalkışmış olan Brian Pearce'ye bu vesile ile burada teşekkür etmek isterim. Onun sayesinde birçok hatalar düzeltilmiş oldu.

2) **Neue Kritik**'in Şubat 1969 no 51 - 52 sayılarında «Marxistiche Wirtschafts theorie und Feitschcharakter der Ware - Kritische Bemerkungen zum Hauptwerk Ernest Mandels» adlı makale sözkonusudur. (W. Müller). Marksist geleneğe bağ kurmaya çalışan yazar bununla beraber epistamolojik süreci objektif tarihi süreçle karıştırmak hatasını işlemiştir.

Marx, metanın mahiyeti anlaşılmadığı müddetce mübadelenin **köken-**

ğine inanıyoruz. Fakat aynı zamanda Rosa'nın, sermayenin bilfiil kapitalist bir «merkezden», kapitalist olmayan bir «çevreye» doğru **başlayan** gerçek hareketini açıklayıp tahlil ettiğine inanıyoruz. O halde bu hareketin genel kanunu nedir? Yada daha doğrusu Rosa'nın hipotezi sadece daha genel fenomenin özel bir veçhesi olarak telakki edilebilir mi?

Bu soruya **Marksist Ekonomi El-kitabı'nda** olumlu bir cevap vermeye çalışıyoruz. Bizim görüşümüze göre, Rosa'nın sezinlediği şey, sermayenin hareketinin yayılmasının, birikiminin, farklı emek üretkenlik seviyesinin varlığı ile, yani kapitalist üretim tarzının bağrında eşit olmayan mübadele fenomenlerinin varlığı ile belirlendiğini gösteren genel kanundur. Pre-kapitalist (yada tarımsal) çevre ile sanayi çevresi arasında eşit olmayan mübadele -yani değer transferi- bu durumda, milletler, bölgeler ve farklı üretkenli seviyesindeki ekonomik ve sınai kollar arasındaki eşit olmayan mübadelelerin sadece özel bir veçhesidir. Bu ayrımlar (sapmalar) olmazsa (yani kâr oranının, artık-değer oranının, birikim oranının bütün ülkeler, bütün bölgeler ve bütün sanayi kolları için tamamen özdeş olduğu kabul edildiği takdirde), sistem hızla durgunluğa gidecek, yoğunlaşma ve tekeller de bunu kolaylaştırmış olacaktır. Sermaye birikimi tıpkı nehirlerin hareketi gibi alçalıp yükselmek zorundadır. Buna ihtiyacı vardır. Aksi halde hareket durmak tehlikesi ile karşılaşır.

Demek ki, bu anlasılınca ve bu tahlil kapitalizmin tarihi hareketinin bütünlüğü içerisinde ele alınınca, şu sonuca varılır. Sermayenin etkisinden kurtulacağı (henüz pre-kapitalist bir üretim tarzının hakim olduğu ülkelerin yada sektörlerin mevcudiyeti) bir geçmişin sonucu olmak şöyle dursun, ekonomik gelişmedeki bu eşitsizlikler, üret-

lerini anlamanın mümkün olmayacağını ve bu anlayışın, kapitalist üretimin ancak bir ön gelişmesinden sonra görülebilen ve genelleşmiş meta üretiminin biricik şekli olan metaın fetişist mahiyetinin (karakterinin) meydana çıkarılmasını gerektirdiğini belirtmiştir. Ama Marx genelleşmiş bir mübadele başlangıcının; kapitalist üretim tarzının doğuşundan çok zaman önce, esas itibariyle, kullanım değerleri üreten bir ekonominin bağrında bir meta üretimi başlangıcının, hiçbir kanuna tabi olmadığını ve - iş bölümünün henüz genelleşmemiş olmasından ve genelleşmiş bir meta üretiminin sosyal temellerinin henüz atılmamış olmasından dolayı - hiçbir objektif diyalektiğe tekabül etmediğini asla iddia etmiş değildir. «Grundrisse» bunun aksi belirtmelerle (misallerle) doludur. Eserimizin ilk dört bölümünün muhtevası bu belirtmelere uygundur. Verimli olacağına inandığımız bu tartışmayı Wollgang Müller'le bir başka yerde gene yapacağız.

kenlik seviyesindeki bu sapmalar ve bunların yarattığı eşit olmayan mübadeleler, bizzat sermayenin hareketinden doğabilir, ve doğması gerekir.

Kapitalizm, teknolojik bakımdan gelişmiş sektörler yada sermayenin değerlendirilmesi şartları bakımından gelişmiş sektörler yarattığı gibi, azgelişmişliği (ülkelerin, bölgelerin, ekonomik ve sınai kolların, azgelişmişliğini) de yaratır. Kapitalizmin gelişmesi, azgelişmişliğin de gelişmesidir. Kapitalizm, gelişme ve azgelişme birbirini karşılıklı olarak belirlediğinden, bunların diyalektik birliğidir.

Bizim dışımızda, bize bağlı olmadan, başkaları da bu kısmi veçhelerin hiç değilse bazıları ile ilgili olarak buna benzer bir tez geliştirmişlerdir[3]. Bu, kitabımızda, hem kapitalizmin kökenlerinin tahlilinde, hem kâr oranının eşitlendirilmesi hareketinin tahlilinde, hem de emperyalizmin tahlilinde, buhranlar teorisinde, kapitalizmin çöküş devresinin tahlilinde gösterilmiştir. Azgelişmiş ülkelerin ekonomisinde olduğu kadar, sosyalist denilen ülkeler arasındaki ekonomik ilişkilerde de eşit olmayan mübalelerin diyalektiğinin teorik ve pratik son derece aktüel bir nitelik kazandığı bir sırada bu konuda ortaya koymaya çalıştığımız genel problemin hiçbir eleştirici tarafından kavranmamış olması ve önerilen hal çaresini hiç

(3) Bu konuda Andre Gunder Frank'ın «Capitalism and Underdevelopment in Latin America» (**Monthly Review Press,** New York, 1967) eserini özellikle belirtmek isteriz. Gunder Frank bu eserinde bizimkine benzer bir görüşü, Brezilya'nın ve Şili'nin tarihinin ve bugünkü sosyo-ekonomik yapısının ayrıntılı bir tahlili ile birleştirmektedir. Bununla beraber, belirli bir ülkenin sosyal artık-ürününün kapitalist piyasaya entegrasyonu problemini bu ülkedeki hakim spesifik üretim tarzı probleminden ayırdetmediği için, Frank, yeterli bir kavram açıklığına varmış olmasına rağmen, öngörülen hedefi aşmaktadır. Gerçekte XVI. yüzyıldan günümüze kadar (özellikle «Üçüncü Dünya» denilen ülkelerde) kapitalizmin yayılmasını anlamak için üç kategori fenomeni, birbirinden ayırdetmek gerektir: Dünyanın çeşitli bölgelerindeki hakim üretim tarzı (tarımda, madenlerde, sanayide); bu üretim tarzının dünya kapitalist piyasası ile bütünleşme (entegrasyon) derecesi; bu entegrasyonun her ülkedeki hakim üretim tarzı içinde yarattığı değişiklikler. Bu üç kategori fenomen arasında ne otomatik bir özdeşlik, ne de mekanik bir uygunluk vardır. Bir yüzyıldan fazla bir zaman boyunca köleci, yarı feodal, ve «asya tipi» üretim tarzlarının kapitalist dünya piyasası ile bütünleştiğini gördük. (Meselâ bir yandan 1650 ile 1800 yılları, öte yandan 1650 ile 1850 yılları arasında Batı Hindistan'daki ve Birleşik Devletler'in güneyindeki plantosyonlar; XVIII. yüzyıl boyunca Doğu ve Güney Avrupa'nın büyük bir kısmının ekonomisi; XIX. yüzyılda Çin ekonomisi) Bununla beraber bu artan ve gerçek entegrasyon, bu üretim tarzını hakim kapitalist üretim tarzına dönüstürmemiştir. Yani köleler, küçük köylüler, ya da yarıcılar, işgüçlerini satmak zorunda olan ve topraklarından koparılmış «hür proleterler» haline gelmemiştir.

kimsenin tartışmaması yada bir başka hal çaresi getirmemiş olması bir hayli ilginçtir.

.Gene de şikayet etmeye hakkımız yok. Yaratıcı marksizmin rönesansı dünya çapında bir olgudur. Gelecek yıllarda teorik hazırlık, bugün devrimci pratiğin ilerlediği hızla ilerleyecektir. Devrimci pratik de, daha keskin sosyo-ekonomik ve politik çelişkiler yarattığı gibi, daha zengin teorik bilinçlenmelere ve marksist teorinin zenginleşmesine, derinleşmesine yolaçmaktadır. Bu ise, devrimci marksist örgütlerin vurucu gücünün ve -toplumu devrimci bir şekilde eleştirme, kitlelere yayıldığı ölçüdekitle hareketlerinin vurucu gücünün artmasını sağlayacaktır. Bugünkü safha, yani dünün «marksizminin» donmuş, katı, yavan karikatürü ile yarının bütün ihtişamı ile parlayan marksizmi arasındaki geçici safha, kavranılması (öğrenilmesi) gerekli olan, fakat yetersizliği kısa zamanda aşılacak geçici bir safhadır.

Pratik faaliyetimiz elverdiği ölçüde, araştırmalarımız üç hedefe yönelecektir: «Üçüncü Dünya» denilen ülkelerin azgelişmişliğinin ve (kapitalist dünya piyasasının çerçevesi içerisinde aşılması imkansız olan) para-sermayenin ilkel birikiminin sınai sermayelerin ilkel birikimine dönüşmesini önleyen engellerin daha derin bir tahlili; kapitalizmden sosyalizme geçiş döneminde «emtia kategorilerinin kısmi mevcudiyeti ile planlamanın» diyalektiğinin bir tahlili; ve kapitalizmin üçüncü safhasının ayrıntılı bir tahlili. Yazmayı arzu ettiğim bu üç eser, Marksist Ekonomi El-kitabı'nda girişilen çabayı böylece devam ettirecektir. Fakat bizden başkaları bu meseleye sarılırlar ve marksist araştırma metodunu bizden daha iyi uygularlarsa, bundan memnunluk duyacağız. Yaratıcı marksizmin rönesansının ancak ve ancak kollektif bir eser olabileceğine, son tahlilde devrimci sınıf mücadelesindeki ilerlemenin kollektif bir ürünü olacağına her zamankinden daha çok inanıyoruz.

1 Mayıs 1969 Ernest MANDEL

Referanslar

10 - Milli Gelirin Yeniden Dağılımı

[1] Carl SHOUP: **Principles of National Income Analysis,** p. 27.

[2] Jean MARCHAL et Jacques LECAILLON: **La répartition du revenu national,** vol. III, pp. 141-153.

[3] Carl SHOUP: **Principles of National Income Analysis,** p. 85.

[4] BAUR et YAMEY: **The Economics of Under-Developed Countries,** p. 20

[5] Simon KUZNETS: **Government Product and National Income,** in: **Income and Wealth Series, I,** pp. 193-4.

[6] William H. WHYTE, jr: **The Organization Man,** p. 19.

[7] F. J. MARKOVITCH: **Le problème des services et le revenu national,** Bulletin S.E.D.E.I.S., no 699, 1 er juin 1958, pp. 44 et fol.

[8] Carl SHOUP: **Principles of National Income Analysis,** p. 24.

[9] **Ibidem,** p. 85.

[10] Simon KUZNETS: **Economic Change,** pp. 161-2.

[11] **Op. cit.,** p. 196.

[12] **National Income Statistics, Sources and Methods,** publié par **(British) Control statistical Office,** pp. 3, 10, 31-32.

[13] Alvin HANSEN: **Business Cycles and National Income,** p. 96.

[14] **Economic Stabilization Board of Japan: Economic Survey of Japan 1951-1952,** p. 272.

[15] J. SCHUMPETER: **Business Cysles, II,** p. 566.

[16] V. WOYTINSKY: **Les conséquences sociales de la crise** (publication du B.I.T.), pp. 139-140.

[17] RUGGLES: **An Introduction to National Income and Income Analysis**, p. 68.

[18] **National Income Statistics, Sources and Methods**, p. 72.

[19] Alvin HANSEN: **Business Cysles and National Income**, p. 94.

[20] **Ibidem**, p. 96.

[21] **Ibidem**, p. 96.

[22] R. RUGGLES: **An Introduction to National Income Analysis**, p. 68.

[23] Rudolf ECKERT: **Les théories modernes de l'expansion économique**, p. 42.

[24] M. ABRAMOVICZ: **Inventories and Business Cysles**, p. 329.

[25] G. ESPINAS: **Les Origines du Capitalisme**, I, p. 165.

[26] Cité dans: Pitirim A. SOROKIN: **Society, Culture and Personality**, p. 274.

[27] CARR-SANDERS, D. CARADOG JONES et C.A. MOSER: **A Survey of Social Conditions in England and Wales**, p. 176.

[28] Carl SHOUP: **Principles of National Income Analysis**, p. 326; KUZNETS: **Shares of Upper Income Groups in Income and Savings**, p. 216; Carl SHOUP: **Principles of National Income Analysis**, pp. 326-330; **Federal Reserve Board and Michigan Survey Research Center: 1950, Survey of Consumer Finances.**

[29] M. HERSKOVITZ: **Economic Life of Primitive Peoples**, p. 93.

[30] Joan ROBINSON: **The Accumulation of Capital**, pp. 82-3.

[31] L. von BORTKIEWICZ: **Zur Berechtigung der Grundlagen der theoretischen Konstrution von Marx im 3. Band des Kapitals, in: Jahrbücher für Nat. Oekonomie rend Statistik**, Juli 1907; Paul SWEEZY: **The Theory of Capitalist Development**, pp. 114-128.

[32] J. SCHUMPETER: **Business Cycles**, vol. I, p. 102.

[33] Wolfram EBERHARD: **Chinas Geschichte**, p. 264.

[34] Carl SHOUP: **principles of National Income Analysis**, s. 179, 194, 216.

[35] **The Economist**, 6/5/1944.

[36] Carl SHOP: **Principles of National Income Analysis**, p. 214.

[37] F. BARRET: **L'évolution du capitalisme japonais**, III, p. 345.

[38] G. JACQUEMYNS: **La Société belge sous l'ocupation allemande 1940-1944**, vol. I, pp. 123, 132-3, 138.

[39] Prof. Bruno GLEITZE, in: **WWI Mitteilungen**, mars 1955, p. 55.

[40] LEINBERG, USSING and ZEUTHEN, in: **Income**

Redistribution and Social Policy, ed. by Alan T. PEACOCK, p. 69.

[41] **Ibidem**, pp. 114, 156-7, 144-5, 81.

[42] ROTTIER et J.F. ALBERT, **ibidem**, p. 114; **Rapport au congrés du P.S.B.** du 12-13 décembre 1959, p. 51.

[43] ROTTTTIER et J.F. ALBERT, **in: Income Redistribution and Social Policy**, pp. 135-6.

[44] F. WEAVER: **Taxation and Redistribution in the United Kingdom, in** «Review of Economics and Statistics», August 1950 pp. 201-213.

[45] LEINBERG, USSING and ZEUTHEN, **in: Income Redistribution and Social Policy**, p. 63.

[46] Simon KUZNETS: **Shares of Upper Income Groups in Income and Savings**, passim et pp. 36-9.

[47] **Studies in Income and Wealth, published by** N.B.E.R., vol. 132, p. 302 (New York 1951).

[48] **Statistical Abstract of the Y.S.A.**, 1958.

[49] **Mitteilungen des WWI**, octobre-nov. 1950.

[50] Vance PACKARD· **Les Obsédés du Standing**, p. 26.

[51] Simon KUZNETS: **Shares of Upper Income Groups in Income and Savings**, p. 216 et **Statistical Abstract of the U.S.A.** 1958.

11 - Periyodik Buhranlar

[1] SCHUMPETER: **Business Cycles**, I, p. 225.

[2] ABEL: **Agrarkrisen und Agrarkonjunktur in Mittelalter**, p. 158.

[3] Jean FOURASTE: **Le Grand Espoir du XXe siècle**, Paris, 1949, p. 141.

[4] KEYNES: **Théorie générale**, p. 43.

[5] GUITTON: **Les Fluctuations économiques** (9e volume du «Traité d'Economie politique», de Gaetan PIROU); pp. 174-5.

[6] Karl Marx Grundrisse, I, p. 310.

[7] KLEIN: **The Keynesian Revolution**, p. 8.

[8] von HAYEK: **Geldtheorie und Konjunkturtheorie**, pp. 51, 103.

[9] KEYNES: **Théorie générale**, p. 330.

[10] G. von HABERLER: **Prospérité et Dépression**, pp. 154-5.

[11] HANSEN: **Business Cycles und National Income**, p. 50; ROTH: **Die Uebererzeugung in der Welthandelsware Kaffee**, pp. 104-5; TENNANT: **The American Cigarette Industry**, pp. 192-4, etc.

[12] AFTALION: **Crises périodiques**, I, pp. 359-364 W.C. MITCHELL: **Business Cycles and Employment**, pp. 10-11;

KEYNES: **Théorie Générale**, p. 328; SCHUMPETER: **Business Cycles**, I, pp. 4, 123; A. HANSEN: **Business Cycles and National Income**, p. 564; GUITTON: **Les fluctuations économiques**, p. 321.

[13] G. von HABERLER: **Prospéritée et Dépression** p. 298.

[14] GAYER, ROSTOW et SCHWARTZ: **The Growth and Fluctuation of the Britisch Economy**, p. 557.

[15] J.M. CLARK, cité dans HANSEN: **Business Cycles and National Income**, p. 370.

[16] Nathalia MOSZKOWSKA: **Zur Kritik Moderner Krisentheorien**, p. 62.

[17] SCHUMPETER: **Business Cycles**, I. p. 148.

[18] G. von HABERLER: **Prospérité et Dépression**, p. 414.

[19] KEYNES: **Théorie générale**, pp. 117 et fol.

[20] G. von HABERLER: **Prospérité et Dépression**, pp. 32, 154-5; ABRAMOVICZ: **Inventories and Business Cycles**, pp. 360-9.

[21] SCHUMPETER: **Business Cycles**, II, pp. 576-7.

[22] W. C. MITTCHELL: **What happens during business cycles**, pp. 106, 116-7.

[23] G. von HABERLER: **Prospérité et Dépression**, p. 429.

[24] **Id.**, p. 378.

[25] SPIETHOFF, **in** G. von HABERLER: **Prospérité et Dépression**, p. 90.

[26] KEYNES: **Théorie générale**, p. 332; HABERLER: **Prospérité et Dépression**, p. 442.

[27] W. WOYTINSKY: **Conséquences sociales de la crise**, pp. 72.3.

[28] TINBERGEN: **Les Cycles économiques aux Etats-Unis**, p. 105.

[29] SCHUMPETER: **Business Cycles**, II, p. 637.

[30] HANSEN: **Business Cycles and National Income**, p. 60; KEYNES: **Théorie générale**, pp. 330-331.

[31] Nathalie MOSZKOWSKA: **Zur Kritik Modernen Krisentheorien**, p. 62; L. SARTRE: **Esquisse d'une théorie marxite des crises périodiques**, p. 101.

[32] HANSEN: **Business Cycles and National Income**, p. 145.

[33] **Ibidem**, p. 173.

[34] ECKERT: **Les Théories modernes de l'expansion économique**, p. 35.

[36] J. SCHUMPETER: **Business Cycle**, II, p. 400.
cycle, p. 108.

[36] J. SCHUMPETER: **Business Cycle**, II, p. 400.

[37] A. HANSEN: **Business Cycles and National Income**, pp. 123-4.

[38] GAYER, ROSTOW et SCHWARTZ: **The Growth and Fluctuation of the British Economy**, pp. 554.

[39] A. HANSEN: **Business Cycles and National Income**, pp. 182-3.

[40] A. HANSEN: **Business Cycles and National Income**, p. 60; G. von HABERLER: **Prospérité et dépression**, pp. 316-7.

[41] J. SCHUMPETER: **Business Cycles**, II, pp. 76-7.

[42] HANSEN: **Business Cycles and National Income**, p. 125.

[43] G. von HABERLER: **Prospérité et dépression**, p. 404.

[44] FESTER et CATCHINGS: **Money**, p. 374.

[45] ECKERT: **Les Téories modernes de l'expansion économique**, p. 12.

[46] ABRAMOWITZ: **Inventories and Business cycles**, p. 498; METZLER: **Business Cycles and the Modern Theory of Employment** in: «American Economic Review, June 1946.

[47] **Die Welt**, no du 22 octobre 1960.

[48] W. C. MITCHELL: **What happens during business cycles**, pp. 302-3. Voir aussi le même ouvrage, pp. 32, 40, 73; HANSEN: **Business Cycles and National Income**, pp. 82-3.

[49] W. C. MITCHELL: **What happens during business cycles**, pp. 161 et al.

[50] **Ibidem**, pp. 32, 34, 41.

[51] G. von HABERLER: **Prospérité et Dépression**, p. 416.

[52] **Ibidem**, p. 120, et W. C. MITCHELL: **What happens during business cycles**, p. 132-3.

[53] G. von HABERLER: **Prospérité et Dépression**, pp. 375-380.

[54] Harold G. GOULTON: **Controlling Factors in Economic Development**, p. 306.

[55] N. KALDOR: **Stability and Full Employment**, reproduit dans A. HANSEN et R. V. CLEMENCE: **Readings in Business Cycles and National Income**, pp. 499-500.

[56] SCHUMPETER: **Business Cycles**, vol. 1, p. 158.

[57] GAYER, ROSTOW et SCHWARTZ: **The Growth and Fluctuation of the British Economy**, p. 544; SCHUMPETER: **Business Cycles**, p. 499.

[58] K. KAUTSKY: **Finanzkapital und Krisen, Neue Zeit**, XXIX, 1, pp. 843-4 (1911).

[59] Fred OELSSNER: **Die Wirtschaftskrisen**, I, p. 38.

[60] Rosa LUXEMBURG: **Die Akkumulation des Kapitals**, passim.

[61] N. BUCHARIN: **Der Imperialismus und die Akkumulation des Kapitals**, pp. 95-108.

[62] Rosa LUXEMBURG: **Die Akkumulation des Kapitals**, p. 407.

[63] Karl Marx: **Theorien über den Mehrwert**, vol, II, 2, p. 315 de la première édition (Kautsky).

[64] KARL MARX: **Theorien über den Mahr wert**, II, 2, p. 315.

[65] Paul M. SWEEZY: **The Theory of Capitalist Development**, pp. 180-4.

[66] Otto BAUER: **Zwischen zwei Weltkriegen?** pp. 51-3, 351-5.

[67] HAMBERG: **Economic Growth and Instability**, pp. 55-56 et al.

[68] Léon SARTRE: **Esquisse d'une théorie marxiste des crises périodiques**, pp. 62-66.

[69] Shaw's estimates **in: Historical statistics of the U.S.A.**

[70] Fritz STERNBERG: **Der Imperialismus**, pp. 20 et suiv.; Der **Imperialismus und seine Kritiker**, pp. 163 et suiv.

[71] KALECKI: **A theory of the business cycle**, in «Review of Economic Studies», N, 1936-7, pp. 77.

[72] Myron W. WATKINS: **Commercial Banking and Capital Formation**, in» Journal of Political Economy,», vol. 27, juillet 1919. pp. 584-5.

[73] G. von HABERLER: **Prospérité et Dépression**, pp. 43-4.

[74] Léon SARTRE: **Esquisse d'une théorie marxiste des crises périodiques**, p. 64.

[75] N. BUCHARIN: **Der Imperialismus und die Akkumulation des Kapitals**, pp. 88-9.

[76] **In** HANSEN: **Business Cycles and National Income**, p. 518; Von HAYCK: **in: Weltwirtschaftliches Archiv**, Juli 1932, Heft I, pp. 90 et pol.

[77] P. HAMBERG: **Economic Growth and Instability**, p. 329.

[78] MOULTON: **Controlling Factors in Economics Development**, p. 70.

[79] G. von HABERLER: **Prospérité et Dépression**, p. 324; J. SCHUMPETER: **Buiness Cycles**, p. 155, 561; N MOSKOWSKA: **Zur Kritik moderner Krisentheorien**, p. 26; HICKS: **A contribution to the theory of the trade cycle**, pp. 126-7, etc.

[80] GUITTON: **Les Fluctuations économiques**, p. 94.

[81] Werner SOMBART: **Der moderne Kapitalismus**, II, p. 586.

[82] D. HAMBERG: **Economic Growth and Instability**, p. 55; A. HANSEN: **Business Cycles and National Income**, pp. 495-6.

[83] André PHILIP: **L'Inde moderne**, p. 87.

[84] J. SCHUMPETER: **Business Cycles**, II, p. 1033.

[85] ECKERT: **Les Théories modernes de l'expansion économique**, pp. 63-4.

[86] HICKS: **A Contribution to the Theory of the trade cycle**, pp. 63-4.
[87] Joan ROBINSON: **The Accumulation of Capital**, p. 60.
[88] **Ibidem**, p. 209.
[89] David McCORD WRIGHT: **Capitalism**, pp. 147, 153, 154.
[90] SCHUMPETER: **Business Cycles**, II, p. 803; CASSEL, **in: Readings in Business Cycles and National Income**, p. 124.
[91] David McCORD WRIGHT: **Capitalism**, pp. 144-6.
[92] Arthur F. BURNS: **Frontiers of Economic Knowledge**, pp. 314-334.
[93] D. HAMBERG: **Economic Growth and Instability**, pp. 223-4.

12 - Tekelci Kapitalizm

[1] **Steel Hearings before the Subsommittee on Study of Monopoly Power**, p. 101.
[2] STOCKING and WATKINS: **Monopoly and Free Enterprise**, p. 24.
[3] **Steel**, pp. 102, 421.
[4] Fr. MACHLUP: **The political Economy of Monopoly**, p. 123.
[5] **Statistisches Jahrbuch des Deutschen Reiches.** Statistisches Jahrbuch der Bundersrepublik, 1953, 1960.
[6] **Statistik der Bundesrepublik Deutschland**, vol. 47. Statistisches Jahrbuch des Deutschen Reiches 1938.
[7] OUALID: **Répétitions écrites de législation industrielle, cours de doctorat** 1934-5, p. 123; **Etudes statistiques**, avril-juin 1959.
[8] «Statistiques et Etudes financières» de l'I.N.S.E.E., no d'avril 1960.
[9] **Ministero della Costituente: Rapporto della Commissione Economica**, vol. II, **Industria, Roma** 1946, et **Annuario di Statistiche Industriali**, 1958, p. 104.
[10] **Statistical Abstract of the U.S.A.**, années diverses.
[11] Supplément janvier-mars 1954. **Bulletin Mensuel de Statistiques.**
[12] STOCKING and WATKINS: **Monopoly and Free Enterprise**, p. 27.
[13] A.R. BURNS: **The Decline of Competition**, p. 29.
[14] **Neue Zürcher Zeitung** du 17 mai 1953.
[15] Ida TARBELL: **The History of the Standard Oil Company**, I, p. 150.
[16] Ch. WILSON: **Unilever**, I. p. 65.

[17] **Ibidem**, I, p. 72.

[18] A. R. BURNS: **The Decline of Competition**, p. 44

[19] STOCKING and WATKINS: **Cartels or Competition**, p. 59.

[20] CLAPHAM: **An Economic History of Modern Britain**, I. pp. 189-205.

[21] COCHRAN and MILLER: **The Age of Enterprise**, pp. 60-62.

[22] G. MACY, in: **Effects of Mergers** (P.L. COOK and Ruth COHEN, édit.) D, pp. 353, 367, 386.

[23] Ida TARBELL: **The History of the Standard Oil Company**, I, p. 55.

[24] **Ibidem**, I, pp. 58, 82, 109, 148, 224; II, p. 29.

[25] CLAUSING: **Die Uebererzeugung in der Ziegelei von 1867 bis 1918**, p. 52.

[26] COMPTON and BOTT: **British Industry, Its changing Structure in Peace and War**, p. 59.

[27] **Factors in Industrial and Commercial Efficiency**, p. 71.

[28] E.A.G. ROBINSON: **Monopoly**, pp. 83-95.

[29] Ch. WILSON: **Unilever** I, pp. 65-6.

[30] FITZGERALD: **Industrial Combination in England**, p. 170.

[31] Lloyd REYNOLDS: **The Control of Competition in Canada**, p. 18.

[32] A.R. BURNS: **The Decline of Competition**, p. 78.

[33] **Ibidem**, pp. 156, 177, 183, 186.

[34] Ida TARBELL: **The History of the Standard Oil Company**, I, pp. 150-153.

[35] Article «Holding» dans «Encyclopedia of Social Sciences», vol. VII, pp. 405-407, by James C. BONBRIGHT et Gardiner C. MEANS.

[36] **Holdings et démocratie économique.** Rapport pour le Congrès extraordinaire de la F.G.T.B. d'octobre 1956.

[37] PETIT et DE VEYRAC: **Le Crédit et l'organisation bancaire**, p. 518.

[38] **Ibidem**, p. 518.

[39] Maurice DUPONT: **Les Intérêts français contre les intérêts de la France en Afrique du Nord**, in: **Esprit**, août - septembre 1952, pp. 338-9.

[40] Ch. WILSON: **Unilever**, I, p. 260.

[41] Shaw LIVERMORE: **The Success of Industrial Mergers**, in: **Quarterly Journal of Economics**, novembre 1935; Jesse MARKHAM, in: **Business Concentration and Price Policy**, pp. 148; George WATKINS, **ibidem**, p. 195.

[42] NUTTER, **ibidem**, p. 202.

[43] PETIT et VEYRAC: **Le Crédit et l'organiation bancaire**, p. 637.

[44] **Steel**, p. 81.

[45] CHLEPNER: **Le Marché financier belge avant 1850**, p. 86.

[46] Otto JEIDELS: **Das Verhältnis der deutschen Grossbanken zur Industrie**, Leipzig, 1905.

[47] MAROUIS et A.R. JAMES: **Biography of a Bank: the Bank of America**, p. 251.

[48] Oskar STILLICH: **Geld-und Bankwesen**, p. 147.

[49] F.L. ALLEN: **The Great Morgan**, p. 47.

[50] STOCKING and WATKINS: **Monopoly and Free Enterprise**, p. 30.

[51] **Sangyo Keiai Overseas Edition**, 1-7-1954.

[52] Wendel BERGE: **Cartels, Challenge to a Free World**, p. 42-3.

[53] **Federal Trade commission: Report on changes in concentration in Manufacturing** (1954).

[54] H. LEAK et A. MAIZELS: **The structure of British Industry**, in: **Journal of the Statistical Society**, Part I.II, 1945, p. 161.

[55] PRITZKOLEIT: **Männer, Mächte, Monopole**, passim.

[56] **La France et les trusts**, passim (Economie et politique).

[57] F. BARRET: **L'Evolution du capitalisme japonais**, I, p. 95, 138.

[58] Ministero della Costituente: **Rapporto della Commissione Economica**, vol. II. **Industria.**

[59] **Poor's Register of Directors and Executives**, 1948.

[60] J.M. CLARK: **The Economics of Overhead Costs**, p. 192.

[61] **Question 2284 de la Commission Royale sur la Dépression de Affaires**, citée dans CLAPHAM: **An Economic History of Modern Britain**, vol II, p. 151. **Réponse d'un isdustriel.**

[62] STOCKING and WATKINS: **Cartels or Competition**, pp. 169-170.

[63] British Commission on Monopolies and Restrictive Practices: **Report on Electrical Equipment**, cité in «Cartel», vol. 7, no 3, juillet 1957, p. 93.

[64] **F.T.C. The International Petroleum Cartel**, p. 357.

[65] **Ibidem**, pp. 362-367.

[66] A.R. BURNS: **The Decline of Competition**, p. 205.

[67] **Rapport de la Commission d'enquête britannique sur les monopoles et pratiques restrictives concernant la production d'oxygène gazeux**, résumé in «Manchester Cuardian», 3-1-1957.

[68] A.R. BURNS: **The Decline of Competition**, p. 130-31.

[69] STOCKING and WATKINS: **Monopoly and Free Enterprise**, p. 126.

[70] Cloir WILCOX: **Competition and Monopoly in American Industry, T.N.E.C. Monograph, no 21, pp, 147-8.**

[71] STOCKING and WATKINS: **Monopoly and Free Enterprise, p. 186.**

[72] **Ibidem, p. 228.**

[73] A.R. BURNS: **The Decline of Competition, p. 76.**

[74] **Ibidem, p. 140.**

[75] TENNANT: **The American Cigarette Industry, pp. 88-9.**

[76] STEINDL: **Maturity and Stagnation in American Industry, pp. 124-5.**

[77] PIETRE: **L'Evolution des Ententes industrielles, p. 81.**

[78] FITZGERALD: **Industriel Combination in England, p. 142.**

[79] STOCKING and WATKINS: **Cartels in action, p. 21.**

[80] E.A.G. ROBINSON: **Monopoly, pp. 50-51.**

[81] TENNANT: **The American Cigarette Industry, pp. 89-96.**

[82] STOCKING and WATKINS: **Cartels or Competition, p. 229.**

[83] **Statisticol Abstract U.S.A. 1957.**

[84] Joe BAIN: **in: Quartely Journal of Economics, 1951, p. 320.**

[85] VARGA et MENDELSSOHN: **New Data for Lenin's Imperialism, p. 69.**

[86] **Monopoly and Competition** (ed E.H. CHAMBERLIN), p. 256.

[87] **Statistical Abstract, U.S.A., 1957.**

[88] H. LEAK et A. MAIZELS: **The Structure of British Industries**, in: **Journal Royal Statistical Society, Part I-II, 1945.**

[89] «Steel», **op, cit.** p. 307.

[90] STROKING and WATKINS: **Cartels or Competition, pp. 140-1.**

[91] **Deutsche Zeitung und Wirtschaftszeitung 27-4-1957.**

[92] **F.T.C. Report on Monopolistic Practices in Industries, 1939, Part S.A., pp. 2311-2312.**

[93] Ida TARBELL: **The History of the Standar Oil Cy, I, p. 46, 61-2, 158, etc.**

[94] STOCKING and WATKINS: **Monopoly and Free Enterprise, p. 76.**

[95] T. BALOGH: **Studies in Financial Organization, p. 295.**

[96] STOCKING and WATKINS: **Cartels or Competition, pp. 165-169.**

[97] Jürgen KUCZYNSKY: **Studien zur Geschichte des deutschen Imperialismus, p. 55.**

[98] Lloyd REYNOLDS: **The Control of competition in Canada**, p. 20.

[99] STOCKING and WATKINS: **Cartels in action**, p. 161.

[100] Jürgen KUCZYNSKY: **Studien zur Geschichte des deutschen Imperialismus**, p. 38.

[101] Wendel BERGE: **Cartels, Challenge to a free World**, pp. 20, 21.

[102] S. LILLEY: **Men, Machines and History**.

[103] STOSKING and WATKINS: **Cartels or Competition**, pp. 233-4.

[104] Wendel BERGE: **Cartels, Chalenge to a free World**, p. 7, et STOCKING and WATKINS: **Cartels in action**, pp. 108-113.

[105] **Technological Trends**, p. 53, cité dans LILLEY: **Men, Machines and History**, p. 201.

[106] A.A. BRIGHT, jr.: **The Electric Lamp Industry**, pp. 388-400, passim.

[107]) **Steel Hearings before the Subcommittee on study of monopay power**, pp. 750-676.

[108] in **Monopoly and Competition** (ed. E.H. CHAMBERLIN), p. 433.

[109] **Smaller War Plants Committee Report 1946**, p. 12-13.

[110] W. H. WHYTE: **The Organization Man**, pp. 205, 207, 237.

[111] D. HAMBERG: **Economic Growth and Instability**, pp. 123-24.

[112] **F.T.C. Report on the Copper Industry**, pp. 44-5.

[113] GALBRAITH: **The Affluent Society**, pp. 219-220.

[114] Rupert MACLAURIN: **Invention and Innovation in the radio industry**, p. 102.

[115] **True, magazie**, no de janvier 1949, et **Comptempo-rary Issue**, no 3, printemps 1949.

[116] STOCKING and WATKINS: **Monopoly and Free Enterprise**, pp. 334-36.

[117] **Ibidem**, p. 502.

[118] **Ibidem**, p. 82.

[119] A. A. BERLE jr.: **The XXth Century Capitalist Revolution**, p. 11.

[120] **Ibidem**, p. 27.

[121] HEXNER: **International Cartels**, p. 107.

[122] STOCKING and WATKINS: **Cartels in action**, pp. 289-299.

[123] **Cartels**, janvier 1955, p. 35.

[124] STOCKING and WATKINS: **Cartels or Competition**, p. 208.

[125] A. A. BERLE: **The XXth Century Capitalist Revolution**, p. 58.

[126] STOCKING and WATKINS: **Cartels or Competition**, p. 241-2.

13 - Emperyalizm

[1] G. MYRDAL: An International Economy, p. 150.

[2] in KUZNETS, MOORE and SPENGLER: **Economic Growth; Brazil, India, Japan**, pp. 464-5.

[3] E. J. HAMILTON: **American Treasure and the Price Revolution in Spain**, pp. 34, 37, 38.

[4] COLENBRANDER: **Koloniale Geschiedenis**, II. p. 247.

[5] R. P. RINCHON: **Le Trafic négrier**, pp. 22, 129-30, 211, 304.

[6] H. V. WISTMANN: **A short history of the British West Indies**, pp. 50, 58; **Cambridge History of the British Empire**, vol. I. p. 380.

[7] Sir Percifal GRIFFITHS: **The British Impact on India**, pp. 374-75, 402, 3.

[8] B. HOSELITZ, in: **Capital Formation and Economic Growth**, p. 325 (ed. Nat. Bureau Committe for Economic Research).

[9] R. P. RINCHON: **Le Trafic négrier**, p. 18.

[10] Gaston MARTIN: **Histoire de l'esclavage dans les colonies françaises**, pp. 90-91.

[11] Brooks ADAMS: **La Loi de la sivilisation et de la décadence**, pp. 375-380.

[12] H. V. WISEMANN: **A short History of the British West Indies**, p. 50.

[13] David LANDES: **Bankers and Pashas**, pp. 97, 108, 110, 128, 163, eto dans Griffiths: **The British Impact on India**, p. 363.

[15] David LANDES: **Bankers and Pashas**, p. 145.

[16] H. D. FONG: **Cotton Industry and Trade in China**, cité dans Griffiths: **The British Impact on India** no: 363.

[17] ISSAWI: **Egypt at Mid-Century**, p. 23.

[18] W. W. Rostow, in : HANSEN and CLEMENCE: **Readings in Business Cycles and National Income**, p. 29.

[19] W. H. B. COURT: **A concise Economic History of Britain**, pp. 325-26.

[20] H. HAUSER, in: **Du libéralisme à l'impérialisme**, vol. XVII de **Peuples et Civilisations**, p. 399.

[21] Jules FERRY in ARNOULT: **Procès du Colonialisme**, pp. 52, 58.

[22] CAIRNCROSS: **Home and Foreign Investment, 1870-1913**, p. 197.

[23] CONDLIFFE: **The Commerce of Nations**, p. 253.

[24] Alfred LE ROY BURT: **The Evolution of the British Empire**, pp. 443-4.

[25] Alfred LE ROY BURT: **Evolution of the British Empire**, p. 447.

[26] **Livre Blanc du Ministère des Affaires économiques** 1957, pp. 316-17.

[27] J. F. RIPPY: **Background for Point four; Samples of Profitable British Investments in the Underdeveloped Countries**, in: **Journal of Business History**, april 1953.

[28] H. J. DERNBURG: **Prospect of longterm foreign investment**, in: **Harvard Business Review**, juli 1950.

[29] Paul A. BARAN: **The Political Economy of Growth**, p. 229.

[30] F. I. O. M.: **Les plus grandes sociétés sidérurgiques du monde libre**, première partie, p. 17.

[31] **Gedenkboek: Royal Dutch**, 1950, p. 19.

[32] Oscar ORNATI: **Wages in India**, in: **Economic Development and Cultural Charge**, january, 1955, p. 246.

[33] J. VAN DER KROEF: **Entrepreneur and Midd'e Clas in Indonesia**, in: **Economic Development and Cultural Change**, january 1954, p. 307.

[34] George PADMORE: **Africa, Britain's Third Empire**, p. 28.

[35] U. N. : **National Income and its Distribution in underdeveloped countries**, p. 19.

[36] Josué de CASTRO: **Géopolitique de la faim**, p. 100.

[37] H. MYINT: **The Gains from International Trade and the Back-ground countries**, in: Review of Economic Studies, 1954-5. p. 134-5.

[38] Oscar ORNATI: **Wages in India, in: Economic Development and Cultural Change**, january, 1955, pp. 244-46.

[39] U. N. : **The Economic Development of Brasil**, p. 39.

[40] ISSAWI: **Egypt an Mid-Century**, pp. 65, 85, 131.

[41] Prof. Frederick H. HARBISON: in: **Labor and Economic Developement**, ed. W. GALENSON, p. 154.

[42] **Ibidem**, pp. 253, 284.

[43] Prof. NURKSE: **Problems of Capital Formation in Underdeveloped Countries**, p. 7.

[44] CONDLIFFE: **The Commerce of Nations**, p. 318.

[45] H. MYINT, in: **The Economics of Underdevelopment**, Agarwala and Singh, pp. 119-121.

[46] Josué de CASTRO: **Géopolitique de la faim**, p. 118.

[47] Lord Boyd ORR : **The White man's Dilemma**, p. 68.

[48] Josué de CASTRO: **Géopolitique de la faim**, p. 241.

[49] Prof. GOUROU: **Les pays tropicaux.**

[50] B. I. T. : **Les Populations aborigènes**, pp. 322, 338.

[51] **Report of the Kandian Peasantry Commission**, p. 23.

[52] ISSAWI: **Egypt at Mid-Country**, pp. 35, 65.

[53] Palme DUTT: **India To-Day**, p. 211.

[54] HANDELSBLATT (Düsseldorf), 24-3-1952.

[55] ISSAWI: **Egypt at Mid-Century**, p. 40.

[56] BAUER and YAMEY: **The Economics of Under-developed Countries**, pp. 50-51.

[57] CANDLIFFE: **The Commerce of Nations**, p. 316.

[58] H. MYINT: **The Gains from international Trade and the Backward countries**, in **Review of Economic Studies, 1954-5**, pp. 140-141.

[59] Rosa LUXEMBURG: **Einführung in die Nationalökonomie**, p. 14.

[60] Maurice DOBB: **Economic growth and underdeveloped countries**, p. 21.

[61] WILSON: **The History of Unilever**, I, pp. 159-160.

[62] E. A. G. ROBINSON: **Monopoly**, pp. 46-48.

[63] **The Economist**, 8-5-1954.

[64] George LAFOND: **L'Argentine au travail**, pp. 170-73.

[65] F. T C. : **The International Petroleum Cartel**, p. 357.

[66] Rapport de la C. E. E. des N. U. : **Le prix des produits pétroliers en Europe occidentale**, février 1955.

[67] HEXNER: **International Cartels**, pp. 184-5.

[68] **Déclaration** de M. MOSSADEGH, devant **la Cour Internationale de Justice**, in: **Anglo-Iranian Oil Cy Case**, p. 439.

[69] Benjamin SHWADRAN: **The Middle East, Oil and The Great Powers**, pp. 27-8; **Documents on British Foreign Policy 1919-1939**, édités par E. L. WOODEWARD et Rohan BUTLER, série IV, pp. 1125-6, 1142, 1190-1.

[70] Stacy MAY and Galo PLAZA: **United Fruit Cy in Latin America**, pp. 15-16.

[71] **Neue Zürcher Zeitung**, 10-7-1954.

[72] Stacy MAY and Galo PLAZA: **The United Fruit Cy in Latin America**, p. 117.

[73] **Moody's Industrials**, 1946, p. 1375.

[74] WILSON: **The History of Unilever**, I, p. 168.

[75] A. A. BERLE jr. : **The XXth Century Capitalist Revolution**, pp. 131-2.

[76] A. BONNE: **Studies in Economic Development**, p. 215.

[77] U. N. : **Processes and Problems of Industrialization in underdeveloped countries**, pp. 82-3.

[78] **Ibidem**, p. 86.

[79] Kewal MOTWANI: **The Impact of Modern Technology on the Social Structures of South Asia**, in: **International Social Science Bulletin**, vol. III, no 4, p. 785.

[80] U. N.: **Processus and Problems of Industrialization in underdeveloped countries**, p. 139.

[81] Prof. M. LE TOURNEAU: **L'Artisanat en Afrique du Nord**, in: **Vers la promotion de l'économie indigène**, pp. 252-3.

[82] MOORE: **Economic Demography of East and South Europe.**

[83] Charles ISSAWI: **Egypt at Mid-Century**, p. 242.

[84] Beate R. SALZ: **The Human Element in Industrialization**, in: **Economic Development and Cultural Change**, october 1955.

[85] **The First Five Year Plan**, pp. 652.

[86] **Ibidem**, pp. 203-4.

[87] D. K. RANGNEKAR: **Poverty and Capital Development in India**, p. 80.

[88] A. BONNE: **Studies in Economic Development**, p. 173.

[89] **China Handbook**, 1937-43.

[90] U. N. **Progrès de la réforme agraire**, pp. 27, 29, 31.

[91] THORNER: in: KUZNETS, Moore and SPENGLER: **Economic Growth: Brazil, India, Japan**, pp. 126-127.

[92] A. BONNE: **Studies in Economic Development**, p. 169.

[93] **Le Monde**, 10-9-1959.

[94] ISSAWI: **Egypt at Mid-Century**, p. 128.

[95] A. BONNE: **Studies in Economic Development**, p. 173.

[96] U. N.: **Processes and Problems of Industrialization**, p. 33; THORNER: **Long Term Trends of Output in India**, in: **Economic Growth, Brazil, India Japan**, KUZNETS, MOORE and SPENGLER, ed. p. 127.

[97] A. BONNE: **Studies in Economic Development**, p. 114.

[98] U. N.: **Processes and Problems of Industrialization**, p. 27.

[99] **Ibidem.**

[100] KUZNETS, **Economic Change**, p. 246.

[101] U. N.: **The Economic Development of Brazil**, p. 45.

[102] U. N.: **Relative Prices of Exports and Imports of Underdeveloped countries**, pp. 22-23.

[103] **United Nations Department of Economic and Social Affaires**: «World Economic 1962-I. The developing countries in World trade», pp. 2, 3.

[104] Paul A. BARAN: The Political Economy of Growth, p. 183.
[105] U. N.: The Economic Development of Brazil, p. 20.
[106] ISSAWI Egypt at Mid-Century, p. 84.
[107] Economic Survey of Latin America, 1951-2, p. 5.
[108] National Income and its Distribution in underdeveloped countries, p. 10.
[109] U. N.: The Economic Development of Brazil, p. 25.
[110] Maurice DOBB: Economic Growth and underdeveloped countries, pp. 47-50.
[111] GATT: International Trade in 1959.

14 - Kapitalizmin Çöküş Devri

[1] Manchester Guardian, 6 mai 1954.
[2] Banque des règlements internationaux, 28e rapport annuel, p. 143.
[3] S. KUZNETS: Towards a Theory of Economic Growth, in: National Policy for Economic Welfare at home and abroad, p. 47.
[4] Ibidem, p. 48.
[5] SOCIETE DES NATIONS: Industrialization and Foreign Trade, 1945; U. N. : Satistical Yearbook, diverses durées.
[6] SVENNILSON: Growth and Stagnation in the European Economy, p. 142; Cotton nr 4, 1961.
[7] Mitteillungen des W. W. I. des D. G. B., février 1952, p. 47.
[8] SVENNILSON: Growth and Stagnation in the European Economy, p. 14,.
[9] KUCZYNSKI: Studien zur Geschichte des deutschen Imperialismus I, p. 101.
[10] MELLEROWICZ: Markenartikel die Oekonomische Gesetze ihrer Preisbildung und Presbindung.
[11] A. R. BURWS: The Decline of Competition, pp. 44-48.
[12] STOCKING and WATKINS: Monopoly and Free Enterprise, pp. 231-2.
[13] Cité dans STOCKING and WATKINS: Monopoly and Free Enterprise, p. 236.
[14] P. E. P.; Industrial Trade Association, Activities and Organization, p. 340. Deutsche Zeitung und Wistschaftszeitung, 2-4-1957.
[15] Collective Discrimination: A Report on Exclusive Dealings. Collective Boycotts, etc. pp. 3-12.

[16] **Op. cit.**, pp. 15-16.

[17] H. EHRMANN: **La Politique du patronat français**, pp. 32-82. passim.

[18] Jacques HOUSSIAUX: **Le Pouvoir de monopole**, p. 290.

[19] BARRET: **L'Evolution du capitalisme japonais, I**, pp. 178-80, 194-198.

[20] Robert GUILLAN dans **Le Monde**, 14-11-1959.

[21] **Manchester Guardian**, 15-4-1954.

[22] **The Structure of American Industry**, ed. by Walter ADAMS, p. 127.

[23] STOCKING and WATKINS: **Cartels or Competition**, pp. 93-4.

[24] J. KAISEN: **Die Repräsentation Organisierter Interessen**, p. 270.

[25] BRADY: **Business as a System of Power**, p. 188.

[26] Ch. BETTELHEIM: **L'Economie allemande sous le nazisme**, p. 75.

[27] J. KUCZYNSKI: **Studien zur Geschichte des deutschen Imperialismus**, I. p. 262.

[28] **Ibidem**, p. 105.

[29] **Deutsche Zeitung und Wirtschaftszeitung**, 26-3-1958 et 10-7-1954.

[30] STOCKING and WATKINS: **Cartels or Competition**, p. 44.

[31] A. R. BURNS: **The Decline of Competition**, p. 470 et suiv.

[32] STOCKING and WATKINS: **Monopoly or Free Enterprise**, p. 44.

[33] VITO, in: **Monopoly and Competition, and their Regulation**, ed. by E. H. CHAMBERLIN, pp. 45-46.

[34] STOCKING and WATKINS: **Cartels or Competition**, p. 55.

[35] SAINT-GERMES: **Les Ententes et la concentration de la production industrielle et agricole**, pp. 166-7.

[36] PIETTRE: **L'Evolution des ententes industrielles en France depuis la crise**, pp. 98-101, 111-3; SAINT-GERMES: **Les Ententes et la concentration de la production industrielle et agricole**, pp. 166-7.

[37] Jacques HOUSSIAUX: **Le Pouvoir de monopole**, p. 274.

[38] EHRMANN: **La Politique du patronat français**, pp. 81-82.

[39] BARRET: **L'Evolution du capitalisme japonais, I**, pp. 180-1.

[40] COHEN: **Japan's Economy in War and Reconstruction**, pp. 30-32.

[41] Robert GUILLAN dans **Le Monde** 14-11-1959.

[42] Conseil central de l'Economie. Annexe au procès-verbal de la séance du 7-2-52.

[43] Henri HAUSER: Les Débuts du capitalisme, pp. 161 et fol.

[44] William W. Lockwood: The State and Economic Enterprise in modern Japan, in KUZNETS, MOORE and SPENGLER ed. : Economic Growth, Brasil, India, Japan, p. 542.

[45] Ibidem, p. 141.

[46] U. N. : Processes and Problems of Industrialization in underdeveloped countries, pp. 56-7, 72.

[47] U. N. ; The Economic Development of Brazil, p. 157.

[48] U. N. : Processes and Problems of Industrialization in underdeveloped countries, p. 37.

[49] Julien CHEVERNY: Eloge du colonialisme, pp. 41-54.

[50] Prof. Ugo PAPPI: Théorie de l'intervention de l'Etat (conférence ronéotypée).

[51] Ch. BETTELHEIM: L'Economie allemande sous le nazisme, pp. 99-100.

[52] RITTERSHAUSEN: Internationale Handels-und Devisenpolitik. ...

[53] Ch. BETTELHEIM: L'Economie allemande sous le nazisme, pp. 112, 134.

[54] Daniel BUERIN: Où va le peuple américain? I, p. 29.

[55] ADAMS and GRAY: Monopoly in America, pp. 136-7.

[56] Neumann: Behemoth, p. 230.

[57] Fortune, janvier 1949.

[58] ADAMS and GRAY: Monopoly in America, p. 151.

[59] Ibidem, p. 153.

[60] HARPER'S, janvier 1954.

[61] ADAMS and GRAY: Monopoly in America, p. 87.

[62] Ibidem, p. 83.

[63] Ibidem, p. 113.

[64] PIROU: La Monnaie, pp. 347-351.

[65] S. LURIE : Private Investment in a controlled Economy, pp. 187-8.

[66] BETTELHEIM: L'Economie allemande sous le nazisme, p. 138.

[67] Ibidem, 152-154.

[68] A. A. BERLE jr: The XX th Century Capitalist Revolution, p. 47.

[69] STOCKING and WATKINS : Monopoly and Free Enterprise, p. 390.

[70] ADAMS and GRAY: **Monopoly in America**, pp. 99.

[71] **Wirtschaftsberichte der Rhein-Main-Bank**, février 1953.

[72] Daniel GUERIN: **Où va le peuple américain? I**, pp. 69-70.

[73] C. Wright MILLS: **The Power Elite**, pp. 232-5.

[74] Simon HAXEY: **Tory M. P.**, p. 37.

[75] BETTELHEIM: **L'Economie allemande sous le nazisme**, p. 121.

[76] EHRMANN: **La politique du patronat français**, pp. 107, 195-6, 222, etc.

[77] **New York Times**, 6-10-1958.

[78] **Die Zeit**, 7-6-1956.

[79] Jacques HOUSSIAUX: **Le Pouvoir de monopole**, p. 213.

[80] ADAMS and GRAY: **Monopoly in America**, p. 21.

[81] **Ibidem**, p. 5.

[82] J. SCHUMPETER: **Business Cycles**, pp. 860-861.

[83] R. S. SAYERS: **Modern Banking**, p. 240.

[84] Marcel MALISSEN: **L'Autofinancement**, p. 200.

[85] S. LURIE: **Private Investment in a controlled Economy**, p. 128.

[86] René PUPIN: **Essai d'evalution de la fortune privée française**, in: **Le Capital**, 5-1-1950.

[87] LURIE. **Private Investment in a controlled Economy**, p. 125.

[88] **Statistisches Material zur Lage des Kapitalmarktes, Bank deutscher Länder 1952.**

[89] **W. W. I. des D. G. B.** 1959, n° 8-9, p. 194.

[90] Norman MACRAE: **Capital Market**, pp. 25-26.

[91] C. E. E. des Nations unies: **Etude sur la situation économique en Europe en 1955.**

[92] A. A. BERLE jr.: **The XXth Century Capitalist Revolution**, pp. 37-8.

[93] Maurice MALISSEN: **L'Autofinancement**, p. 133.

[94] **Ibidem**, pp. 115-6.

[95] J. DURET: **Les Trusts en France**, p. 43.

[96] COMPTON and BOTT: **British Industry, its changing structure in Peace and War**, p. 194.

[97] Raymond W. GOLDSMITH: **Financial Structure and Economic Growth in Advanced Countries**, in: **Capital Formation and Economic Growth**, p. 142.

[98] BARRET: **L'Evolution du capitalisme japonais, III**, p. 352.

[99] S. LURIE: **Private Investment in a controlled Economy**, pp. 179-182.

[100] **Ibidem**, pp. 181-2.

[101] **Business makes its case for profits, in: Fortune, March** 1949.

[102] Corwin D. EDWARDS: **Relation of Price to Investment Fluctuations,** in : **American Economic Review,** vol. 28, supplement march 1938, p. 63.

[103] **Fortune,** septembre 1949, pp. 87-8.

[104] **Business makes its case for profits,** in: **Fortune,** march 1949. pp. 9, 10, 11.

[105] **Deutsche Zeitung und Wirtschaftszeitung,** 16-10-1954.

[106] Maurice MALISSEN: **L'Autofinancement,** p. 22.

[107] **Assemblée Générale des Banques allemandes en** 1943, p. 5.

[108] STOCKING and WATKINS: **Cartels or Competition,** p. 180. Brookings Institute: **America's Capacity to Produce,** p. 30.

[109] **Fortune,** septembre 1954, p. 214.

[110] **U. S. News and World Report,** 11-3-1955 et 25-5-1956.

[111] **New York Times,** 6-7-1959.

[112] ADAMS and GRAY: **Monopoly in America,** p. 102.

[113] **U. S. News and World Report,** 10-5-1957.

[114] Raymond W. GOLDSMITH: **Financial Structure and Economic Growth in Advanced Countries,** in: **Capital formation and Economic Growth,** p. 145.

[115] Pierre NAVILLE, in: **Tribune marxiste,** n° 6, pp. 14-15.

[116] C. E. E. des N. U. : **Etude sur la situation économique de l'Europe en 1955,** pp. 63-69.

[117] **Ibidem,** p. 60.

[118] Dr Natalie MOSZKOWSKA: **Die Kriegskapitalistische Aera,** in: **Arbeit und Wirtschaft,** 1-7-1952.

[119] **Notes et Etudes documentaires,** p. 10.

[120] N. S. SCHWEIZER, in: **L'Evolution récente du rôle des banques,** p. 83 et R. W. GOLDSMITH, in: **Capital Formation an Economic Growth,** p. 141.

[121] **Neue Probleme der Krisentheorie,** p. 38, **Akademie-Verlag, Berlin.**

[122] J. STEINDL: **Maturity and Stagnation in American Capitalism, passim,** surtout pp. 1-56; Fr. PERROUX: **La coexistence pacifique,** II, p. 498.

[123] **Deutsche Zeitung und Wirtschaftszeitung,** 13-9-1958.

[124] Geoffrey MOORE: **Messuring Recession,** in: **Journal of the American Statistical Society,** juin 1958.

[125] Paul A. BARAN: **The political Economy of Growth,** p. 107.

[126] John STRACHEY: **Contemporary Capitalism**, pp. 241-2.

[127] J. STEINDL: **Maturity and Stagnation in American Capitalism**, p. 55.

[128] **Ibidem**, p. 133.

[129] J. SCHUMPETER: **Business Cycles**, II, p. 974.

[130] Ch. BETTELHEIM: **L'Economie allemande sous le nazisme**, p. 248.

[131] MANDELBAUM, in: **The Economics of Full Employment**, p. 194.

[133] John STRACHEY: **The German Tragedy**, in: «University Left Review,» n° 3, p. 11.

[134] Karl MARX: **Das Kapital**, III, I, p. 422 et suiv. Rudolf HILFERDING: **Das Finanzkapital**, pp. 111-114, 144-5, etc.

[135] James BURNHAM: The Managerial Revolution.

[136] Henri PIRENNE: **Les Périodes de l'histoire sociale du capitalisme**, pp. 2, 24.

[137] Vance PACKARD: **Les Obsédés du Standing**, p. 253.

[138] **U. S. News and World Report**, 18-3-1955.

[139] Joan ROBINSON: **The Accumulation of Capital**, p. 8.

[140] H. EHRMANN: **La Politique du patronat français**, p. 125.

[141] Sargent FLORENCE: **The Logic of British and American Industry**, pp. 183, 189, 193, 203.

[142] C. Wright MILLS: **The Power Elite**, pp. 133-7.

[143] J. STEINDL: **Maturity and Stagnation in American Capitalism**, p. 10.

15 - Sovyet Ekonomisi

[1] LENINE: **OEuvres complètes**, tome XXV, p. 570: «La Situation après la paix en Pologne», 20-11-1920.

[2] Maurice DOBB: **Russian Economic Development since the Revolution**, pp. 31-35.

[3] Alexander BAYKOV: **The Development of the Soviet Economic System**, p. 43.

[4] **Ibidem**, p. 8.

[5] **Procès-verbal du 13e Congrès du Parti bolchevique**, cité dans E. H. CARR: **A History of Soviet Russia**, IV, p. 11.

[6] S. N. PROKOPOVICZ: **Histoire économique de l'U. R. S. S.**, p. 448.

[7] A. BAYKOV: **The Development of the Soviet Eco-**

nomic System, p. 146; E. H. CARR: A History of Soviet Russia, IV, pp. 46-55.

[8] E. H. CARR: A History of Soviet Russia, IV, p. 49.

[9] BAYKOV: The Development of the Soviet Economic System, p. 67.

[10] Ibidem, pp. 135-6.

[11] E. H. CARR: A History of Soviet Russia, IV, p. 14.

[12] Ibidem, p. 7.

[13] E. H. CARR: A History of Soviet Russia, IV, pp. 13-15, 20. 23, 126-7, 145, etc.; Maurice DOBB; Russian Economic Development since the Revolution, p. 322.

[14] E. H. CARR: A. History of Soviet Russia, IV, p. 128.

[15] Isaac DEUTSCHER: The Prophet Unarmed, p. 211.

[16] I. A. LAPIDUS et K. OSTROVITIANOV: L'Economie politique et la théorie de l'économie soviétique, pp. 446-7.

[17] M. DOBB: Russian Economic Development since the Revolution, pp. 352-3.

[18] M. DOBB: Soviet Planning and Labour in Peace and War, p. 16. Voir aussi A. BAYKOV: The Development of the Soviet Economic System, p. 69.

(19) STALINE in: Correspondance internationale, n° 123 du 19 novembre 1926, p. 1441.

[20] S. N. PROKOPOVICZ: Histoire écoomique de l'U. R. S. S., p. 141.

[21] E. PREOBRASHENSKI: Novaia Ekonomika, p. 136, cité par Alex. EHRLICH, in: Quarterly Journal of Economics, February 1950, p. 73.

[22] A. ROTHSTEIN: Man and Plan in Soviet Economy, p. 19.

[23] Voir notamment E. H. CARR: A History of Soviet Russia, IV, pp. 91, 127, etc.

[24] M. DOBB: Russian Economic Development since the Revolution, pp. 379-380.

[25] L'Economie nationale de l'U. R. S. S. — Recuell statistique, p. 87.

[26] CHEBOLDAIEV in: Bolchevik, n° 11-12, 1930, p. 61, cité par Mosne LEWIN: La Paysannerie et le régime soviétique 1928-1930, pp. 184, 273 du manuscrit.

[27] A. BAYKOV: The Development of the Soviet Economic System, p. 200.

[28] S. N. PROKOPOVICZ: Histoire économique de l'U. R. S. S., pp. 203-4.

[29] Ibidem, p. 470.

[30] C. E. E. des Nations Unies: Etude sur la situation

économique de l'Europe en 1956, chap. I, p. 33, citant l'auteur soviétique A. ANISSIMOV.

[31] Sovietskoié Gossudarstvo i Pravo, novembre 1950, p. 51.

[32] **L' Economie nationale de l'U. R. S. S. — Recueil statistique**, p. 104.

[33] A. BAYKOV: **The Development of the Soviet Economic System**, p. 327; S. N. PROKOPOVICZ: **Histoire économique de l'U. R. S. S.**, p. 223.

[34] S. N. PROKOPOVICZ: **Histoire économique de l'U. R. S. S.**, p. 207.

[35] **Izvestia**, 15 septembre 1953.

[36] **Izvestia**, 31 janvier 1965.

(37) Office statistique des Communautés européennes: **Statistiques de base**. 1965, p. 146.

[38] P. MSTTISLAVKI, in: **Partinaja Shisn.**

[39] D'après les statistiques officielles: **L'Economie nationale de l'U. R. S. S., — Recueil statistique**, pp. 42-43.

[40] C. E. E. des Nations Unies: **Etude sur la situation économique de l'Europe en 1958**. Ch. IV, p. 18.

[41] Pravda, 8 décembre 1965.

[42] **Planovoié Khozialistvo**, 1929, n° 3, p. 283.

[43] **Izvestia**, 15 septembre 1953.

[44] A. ROTHSTEIN : **Man and Plan in Soviet Economy**, p. 87.

[45] A. BERGSON: **The Economics of Soviet Planning**, 119.

[46] J. V. STALINE: **Oeuvres complètoe**, vol. XI, p. 49 et fol.

[47] Karl MARX: **Das Kapital**, III, vol. I, chapitre 27, p. 427; **ibidem**, p. 428

[48] **Nürnberg Trials**, vol. VI, pp. 19, 699.

[49] **Frankfurter Zeitun**, 8 mai 1943, 11 mai 1943.

[50] Abram BERGSON ed. : **Soviet Economic Growth**, pp. 11, 46-48, 77.

[51] Fr. ENGELS: **Herrn Eugen Düring Umwälzung der Wissenschaft**, p. 138 de l'édition allemande de 1934; K. MARX: **Kritik des Gothaer Programmes**, pp. 15-16, in: **Ausgewählte Werke** de Marx et ENGELS, vol. II, Moscou, 1950.

[52] A. YUGOV: **Russia's Economic front for Wor and Peace**, p. 261.

[53] K. MARX: **Zur Kritik des Gothaer Programms**, in: Marx-Engels Ausgewählte Schriften in 2 Bänden, II, pp. 15-16.

[54] Fr. ENGELS: **Anti-Düring**, pp. 278. 305, Ed. Allemagne de 1934.

[55] A. GATOVSKI, in: **Voprossi Ekonomiki**, n° 9, 1968.

[56] Charles BETTELHEIM: **La Pensée**, nos de février et mars 1966.

[57] **Voprossi Ekonomiki**, n° 8, 1954.

[58] HUBBARD: **Commerce et Répartition en U. R. S. S.**, p. 116.

[59] A. BAYKOV: **The Development of the Soviet Economic System**, p. 249.

[60] J. V. STALINE: **Les Problèmes économiques du socialisme en U. R. S. S.**, p. 16, p. 62.

[61] **Bolchevique**, janvier 1952; BIENSTOCK. SCHWARTZ et YUGOV: **Management in Russian Industry and Agriculture**, pp. 58 60.

[62] C. E. E. des Nations Unies: **Etude sur la situation économique de l'Europe en 1957**, ch. I, p. 40.

[63] Oskar LANGE: **The Working Principles of Soviet Economy**, p. 12.

[64] **L'Economie de l'Industrie socialiste**, Moscou 1940, p. 498, cité in: BIENSTOCK. SCHWARTZ et YUGOV: **Management in Russian Industry and Agriculture**, p. 83.

[65] M. DOBB: **Soviet Planning and Labour in Peace and War**, pp. 9-11.

[66] A. NOVE: **The soviet Economy**, p. 33.

[67] V. NEMZOV, in: **Izvestia**, 7-8-1959; K. MARX: **Kritik des Gothaer Programmes**, pp. 16-17 du vol. II de **Ausgewählte Werke** de MARX et ENGELS, Moscou, 1950.

[68] J. A. KRONROD, in: **Voprossi Ekonomiki**, n° 8, 1958.

[69] **Pravda**, 23 déc. 1964.

[70] A. GERGSON, op. cit. p. 64.

[71] A. G. KULIKOV, in **Voprossi Ekonomiki**, n° 2, 1957.

[72] LENINE: **Sämtliche Werke**, Band 32, p. 7. Berlin, Dietz, 1964.

[73] L. TROTZKI: **La Révolution trahie**, pp. 107-8, 1re édit. française.

[74] LENINE: **Sämtliche Werke**, Band 36, p. 581, Band 33, pp. 474-490 etc.

[75] A. NOVE: op. cit., p. 294.

[76] A. ARZOUMANIAN, in: **Pravda** 24-25 février 1964; Ota SIK et Frantisek VLASAK in: **Rudé Pravo**, 11 novembre 1964; Oscar LANGE: **Problèms d'économie socialiste et de planification**, etc.

[77] Rapport de Kossyguine devant le Soviet Suprême, in: **Pravda** 10 décembre 1964.

[78] C. E. E. des Nations Unies: **Etude sur la situation économique de l'Europe en 1956**, ch. II, p. 8.

[79] Sources officielles.

[80] Naum JASNY: **The Socialized Agriculture of the U. S. S. R.**

[81] **Slovar spravochnik po sotsialno-ekonomicheski statistik** pp. 88-89; MALENKOV **in Pravda**, 9 août 1953; KHROUCHTCHEV **in Izvestia**, 15 septembre 1953.

[82] C. E. E. des Nations Unies: **Etude sur la situation économique de l'Europe en 1958**, ch. I, p. 21.

[83] **Oktjabr**, n° 11, 1957; **Pravda**, 3 février 1955.

[84] C. E. E. des Nations Unies: **Etude sur la situation économique de l'Europe en 1953**, ch. III, p. 18.

[85] **Pravda**, 13 septembre 1954 et 3 février 1955.

[86] L. VOLIN: **A Survey of Soviet Russian Agriculture**, pp. 56-7.

[87] **L'Economie nationale de l'U. R. S. S. — Recueil statistique**, p. 112.

[88] **Pravda** du 27 mai 1940, citée dans S. N. PROKOPOVICZ: **Histoire économique de l'U. R. S. S.**, pp. 232-3.

[89] A. BAYKOV: **The Development of the Soviet Economic System**, p. 316.

[90] René DUMONT: **Sovkhoze, kolkhoze ou le problématique communisme**, p. 42.

[91] Pour 1938: A. BAYKOV: **The Development of the Soviet Economic System**, p. 311. Pour 1939-40: N. JASNY: **The Socialized Agriculture of the U. S. S. R.**, p. 738.

[92] **Sotsialisticheskoié Zemledelité**, n° 12, 1939.

[93] A. NOVE, **opus. cit.** p. 134.

[94] **Kommounist**, n° 15, 1954.

[95] R. SCHLESINGER in **Soviet Studies**, janvier 1959, d'apres sources soviétiques.

[96] **Oktjabr**, n° 12, 1957.

[97] A. SILIN, in: **Vestnik Statistiki**, n° 7, 1958.

[98] **Narodnoié Khoziaistvo** 555 R, V. 1960, p. 47.

[99] HUBRARD: **The Economics of Soviet Agriculture**, p. 177; N. JASNY: **The Sovialized Agriculture of the U. S. S. R.**, p. 699.

[100] **Soviet Studies**, IV, p. 30.

[101] **Bolchevique**, n° 42, décembre 1951.

[102] **Voprossi Ekonomiki**, n° 10, 1959.

[103] René Dumont, **opus cit.** p. 205.

[104] C. E. E. des Nations Unies: **Etude sur la situation économique de l'Europe en 1958**, ch. I. p. 27.

[105] A. BAYKOV: **The Development of the Soviet Economic System**, p. 314.

[106] J. TRIOMPHE, in: **Economie et politique**, mai 1963.

[107] Economie Nationale de l'U. R. S. S., 1957, p. 113.

[108] Commission économique pour l'Europe des N. U. : **La Situation économique de l'Europe en 1960**, cité par René DUMONT, **op. cit.** p. 47.

[109] **Economic Bulletin for Europe**, 1962, p. 14.

[110] René DUMONT, **op. cit.** p. 230.

[111] Chiffres de 1926 et de 1956: **L'Economie nationale de l'U. R. S. S. — Recueil statistique 1958**; chiffres de 1937: **Le pays du socialisme aujourd'hui et demain**, Moscou, 1939.

[112] A. BAYKOV: **The Development of the Soviet Economic System**, p. 257.

[113] **Izvestia**, 28 septembre 1953.

[114] **Kommounist**, n° 8, 1953.

[115] **Planovoié Khoziaistvo**, n° 8, 1940, p. 12.

[116] **Pravda**, 25-2-1956; **Pravda**, 4-2-1959. BIENSTOCK, SCHWARTZ et YUGOV: **Management in Russian Industry and Agriculture**, pp. 68-9.

[117] Rapport sur lo conférence économique de Moscou in: **Soviet Studies**, vol. IV, p. 124.

[118] David GULLICK: **Initiative and Independence of Soviet Plant Managers**, in: **American Slavic and Eastern European Review**, octobre 1952; Joseph S. BERLINER: **The infirmal organisation of the Soviet firm**, in: **The Quarterly Journal of Economics**, août 1952.

[119] **Planavoié Khoziaistvo**, n° 2, 1950, p. 54; **So Eko nomiju Materialov**, n° 5, 1952; **Pravda**, 17-7-1955; **Pravda**, 24-2-1956.

[120] **Planovoié Khoziaistvo**, n° 2, 1950, p. 38.

[121] **Quarterly Journal of Economics**, August 1952.

[122] A. ARAKELIAN. in: **Voprossi Ekonomiki**, n° 5, 1951.

[123] **Voprossi Ekonomiki**, n° 1, 1959.

[124] **Deutsche Zeitung und Wirtschaftszeitung**, 16-17 janvier 1960. Voir aussi E. LIPINSKI: **Il «modello» dell'economia socialista**, in: Vecchia e nuovo pianificozione economica in Polonia, pp. 170-171.

[125] **Izvestia**, 9 octobre 1952.

[126] **Pravda**, 9 mai 1957.

[127] **Voprossi Ekonomiki**, n° 7, 1958.

[128] **The Guardian**, 22 octobre 1959.

[129] A. ARZOUMANIAN, in: **Pravda**, 24 février 1964.

[130] Voir Henri DENIS et Marie LAVIGNE: **LE Problème des prix en Union soviétique, passim.**

[131] Voir **Pravda**, 23 janvier 1961.

[132] Oskar LANGE et Fred M. TZYLOR: **On the Economic Theory of Socialism**, p. 97.

[133] BIENSTOCK, SCHWARTZ et YUGOV: **Management in Russian Industry and Agriculture**, ch. XIX, p. 62.

[134] **Ibidem**, p. 11.

[135] H. BERMAN: **Justice in Russia**, p. 72.

[136] **Gudok**, 31 août 1957; **Novi Mir**, n° 7, 1957.

[137] **Kommounist**, n° 3, 1959.

[138] **Idem....**

[139] J. BARANOV: **The Economic Contract**, cité dans J. BERMAN: **Justice in Russia**, p. 72.

[140] A. NOVE, **op. cit.** p. 37.

[141] A. BERGSON ed. : **Soviet Economic Growth,** pp. 29-30.

[142] A. NOVE **op. cit. p.** 202.

[143] IZVESTIA, 13 juin 1952.

[144] **Pravda,** 10 octobre 1952.

[145] **Izvestia,** 23 septembre 1952.

[146] **Kommounist,** n° 8. 1954.

[147] A. BERGSON, **op. cit.,** p. 155, citant l'auteur soviétique Lortchine.

[148] **Voprossi Ekonomiki,** n° 4, 1957.

[149] A. YUGOV: **Russia Economic Front for Wor and Peace,** p. 165.

[150] **Le Peuple,** 18 septembre 1952.

[151] Cités dans A. BERGSON **op. cit.** pp. 108-113.

[152] **Bulletin of the Institute of Statistics,** Oxford, sept,-oct. 1952.

[153] M. DOBB: **Soviet Planning and Labour in Peace and War,** p. 93.

[154] **Voprossi Ekonomiki,** n° 1. 1959.

[155] A. BERGSON **op. cit.** p. 110.

[156] M. DOBB: **Soviet Planning and Labour in Peace and War,** p. 86.

[157] A. YUGOV: **Russia's Economic Front for War and Peace,** p. 182.

[158] A. BAYKOV: **The Development of the Soviet Economic System,** p. 336.

[159] **Histoire du Parti Communisue d'Union Soviétique,** p. 562.

[160] BIENSTCK, SCHWARTZ et YUGOV: **Management in Russian Russian Industry and Agriculture,** pp. 76-7.

[161] A. BERGSON **op. cit.,** p. 341.

[162] Salomon SCHWARTZ: **Labor in the Soviet Union,** pp. 303-307.

[163] **Soviet Studies,** II, p. 385.

[164] **Troud** 15 avril 1950.

[165] ALEXANDROV: **Lehrbuch des sowjetischen Arbeitsrechtes,** pp. 43, 106, 142-3, 267-9.

[166] M. DOBB: **Soviet Planning and Labour in Peace and War,** pp. 98-102.

[167] ALEXANDROV: **Lehrbuch des sowjetischen Arbeitsrechtes,** pp. 142-3.

[168] ALEXANDROV: **Labor Legislation,** Commentaries to the Labor Legislation of the U. S. S. R. and the Labor Code of the R. S. F. S. R., Moscow, 1947, cité dans Salomon SCHWARTZ: **Labor in the Soviet Union,** p. 109.

[169] Naum JAZNY, in: **Journal of Political Economy,** octobre 1951.

[170] **Moskovskaia Pravda,** 5 mars 1953.

[171] **Pravda**, 7 février 1956.
[172] BIENSTOCK, SCHWARTZ et YUGOV: **Management in Russian Industry and Agriculture**, p. 111.
[173] **Sarja Vostoka**, de Tiflis, 25-9-1953; **Komsomolskaia Pravda**, 19-11-1953; **Bakinskii Rabotchi**, 31-7-1954; **Izvestia**, 7-8-1959.
[174] A. YUGOV: **Russia's Economic Front War and Peace**, pp. 179-180, 182.
[175] **Pravda**, 8 mai 1957.
[176] A. BERGSON op. cit. p. 314.
[177] **L'Economie nationale de l'U. R. S. S. — Recueil statistique**, p. 113.
[178] **Voprossi Ekonomiki**, n° 10, 1959.
[179] C. E. E. des Nations Unies: **Etude sur la situation économique de l'Europe en 1957**, ch. I, p. 36.

16 - Geçiş Devresi Ekonomisi

[1] SCHURR et MARSCHAKK: **The Economic Aspects of Atomic Energy**, pp. 27-32, 212-215.
[2] **The Economist**, 23 juillet 1955.
[3] ALDERER et MITCHELL: **Economics of America Industry**, p. 129.
[4] Friedrich POLLOCK: **Automation in U. S. A.**, in: **Frankfurter Beiträge zur Soziologie**, I. 1955, p. 81.
[5] **Ibidem**, pp. 92-3.
[6] N. VIENER: **The human use of human beings.**
[7] N. WIENER: **Cybernetics**, pp. 36-7.
[8] **Le Monde**, 21-22 mai 1961.
[9] **C. I. O. Committee on Economic Policy**: «Automation», p. 19; «The Challenge of Automation», **papers delivered at the National Conference on Automation**, p. 48.
[10] **Bulletin général de statistique des Communautés euvropéennes**, n° 12, 1961.
[11] Vance PACKARD: **Les Obsédés du Standing**, pp. 35-6.
[12] **Fortune**, octobre 1953.
[13] N. WIENER: **Cybernetics**, p. 38.
[14] N. BUCHARII: **Oekonomik der Transformationsperiode**, pp. 105-126.
[15] R. SALTER, in: **Science**, 1947, cité in: A. BONNE: **Studies in Economic Development**, p. 148.
[16] Fr. BAADE: **Welternährungswirtschoft**, pp. 72, 89-91.
[17] J. S. DUESENBERRY: **Income, Savings and the Theory of Consumer Behavior**, pp. 39 et fol.

[18] Société des Nations: **Industrialization and Foreign trade**, 1945, p. 33.

[19] U. N. **Processes and Prablems of Industrialization of underdeveloped Countries**, pp. 68-9.

[20] P. MSTISLAVSKI, in: **Partijnaja Shisn**, n° 12, 1959.

[21] E. C. E.-U. N. : **The European Housing Developments and Politics in 1954 et Bulletin Général de Statistique des Communautés européennes**, n° 2. 1960.

[22] E. C. E.-U. N. : **Etude sur la situation économique de l'Europe en 1958**, chapitre V, p. 22.

[23] **The Economist**, 2 avril 1960.

[24] **U. N. Social Affairs Dpt:** «Population Growth and Standard of Living of Underdeveloped Countries», 1954, cité in: Gunnar MYRDAL: **An International Economy**, p. 213.

[25] Paul G. HOFFMANN: **One Hundred Countries and 1 1/4 billion people.**

[26] A. BONNE: **Studies in Economic Development**, p. 188.

[27] Leon HENDERSON: **T. N. E. C. Hearings, Part I**, p. 159.

[28] Isadore LUBIN: **T. N. E. C. Hearings, Part I**, p. 12.

[29] KUZNETS: **Shares of Upper Income Groups in Income and Savings**, pp. 36-39 et al.

[30] Voir Thomas H. SAUNDERS: **Effects of Taxation on Executives**, et Victor PERLO: **The Income Revolution**, pp. 38-45.

[31] Alvin HANSEN: **Reading in Business Cycles Theory**, p. 381; HAMBERG: **Economic Growth and Instability**, pp. 123-4.

[32] HAMBERG: **Economic Growth and Instability**, p. 128; SCITOVSKY, in: **Business Concentration and Price Policy**, p. 104.

[33] U. N. : **Processes and Problems of Industrialization of underdeveloped Countries**, pp. 14-17, 34 et al.

[34] Paul A. BARAN: **The Political Economy of Growth**, pp. 163-200.

[35] A. BONNE: **Studies in Economic Development**, p. 40.

[36] R. NURKSE: **Problems of Capital Formation in underreveloped Countries**, p. 37-8; HAMBERG: **Economic Growth and Instability**, pp. 196-9.

[37] A. BONNE: **Studies in Economic Development**, pp. 140-141.

[38] R. NURKSE: **Problems of Capital Formation in underdeveloped countries**, pp. 39, 41, 47 et al.

[39] Voir notamment **Le Monde** du 17 et 18 mars 1960.

[40] U. N. : **Processes and Problems of Industrialization of underdeveloped countries**, pp. 3 et al.; M. KALECKI: **Dinamica degli investimenti e del reddito nell' economica**

socialista, in: **Vecchia e nuova pianificazione economica in Polonia**, p. 303.

[41] J. M. KEYNES: **Théorie générale**, pp. 80-1, 95, 102-3.

[42] Ch. BETTELHEIM: **Les Problèmes théoriques et pratiques de la planification**, p. 255 et al.

[43] **Plate-forme politique de l'Opposcition russe**, p. 21; N. A. KOVALEVSKI, cité par E. D. Domar: **Essays in the Theory of economic Growth**, p. 229.

[44] A. D. ALLAKHVERDAN: **Nekteroye voprossi teoril sovetskikh finantsov**, p. 30.

[45] M. BOR, in: **Voprossi Ekonomiki**, n° 10, 1954, p. 89.

[46] Joan ROBINSON: **The Accumulation of Capital**, p. 49.

[47] Carl S. SHOUP: **Principles of National Income Analysis**, pp. 151-153; J. STEINDL: **Moturity and Stagnation in american Capitalism**, p. 136; Dr Jakov SIROTKOVIC: **Le système yougoslave de planification économique**, in: **Annalen der Gemeinwirtschaft**, 28, Jahrgang, Nr 2, Mai-November 1959, p. 141.

[48] Ch. BETTELHEIM: **Problèmes du dévelappement économique**, pp. 144-5.

[49] **Ibidem**, pp. 28 etal.

[50] GROSSMAN eu BERGSON, in: **Capital Formation and Economic Growth**, pp. 173-189.

[51] Ch. BETTELHEIM: **La Planification soviétique**, pp. 289-291.

[52] M. KALECKI: **Dinamica degli investimenti e del reddito nel' economia socialista**, in: **Vecchia e nuova pianificazione economica in Polonia**, p. 301 et fol.

[53] **Ibidem**, p. 309.

[54] Maurice DOBB: **On Economic Theory and Socialism**, pp. 1301, 150-1 et al.

[55] Ch. BETTELHEIM: **Problèmes du développement économique**, pp. 15-16.

[56] **Ibidem**, p. 2.

[57] Paul A. BARAN: **The Political Economy of Growth**, p. 270.

[58] **Ibidem**, p. 279.

[59] J. A. KRONROD: **Die sozialistische Reproduktion**, pp. 161-7.

[60] Mourice DOBB: **On Economic Theory and Socialism**, p. 131.

[61] J. A. KRONROD: **Die sozialistische Reproduktion**, p. 166.

[62] **Ibidem**, pp. 166-7.

[63] C.E.E. des N. U. : **Etude sur la situation économique de l'Europe en 1955**, p. 228.

[64] Maurice DOBB: **On Economic Theory and Socialism**, p. 86.

[65] DAYA, in: **Review of Economic Studies**, vol. 1954-55, p. 97.

[66] Norman R. F. MAIER: **Principes des relations humaines**, pp. 299-304, 354-8, 381 3, etc.

[67] Fr. ENGELS: **Zur Wohnungsfrage**, p. 107, éd. allemende de 1932 I. A. V.

[68] P. AERTZ: **De arbeidersraden**, I, pp. 18-22; **Le Programme Communiste**, n° 8, 3e année, juil.-sept., p. 25, p. 35 et al.

[69] N. BUCHARIN: **Oekonomik der Transformationsperiode**, pp. 164-8.

[70] Voir notamment K. KAUTSKY: **Am Tage nach der Revolution**; LENINE: **Sur l'impot en nature**; VAN DER VELDE: **Le Collectivisme**; TROTSKI: **Staline théoricien**; STALINE: **Problèms du Léninisme**; Otto BAUER: **Zwischen zwei Weltkriege**, etc.

[71] Oskar LANGE et Fred M. TAYLOR: **On the Economic Theory of A. LERNER: Economics of Control**; R. L. HALL: **The Economic System in Socialism**; A. LERNER: **Economics of Control**; R. L. HALL: **The Economic System in a socialist State**: H. D. DICKINSON: **Economics of Socialism**; W. BRUS: **Du role de la loi de la valeur dans l'économie socialiste**, in: **Vecchia e nuova pianificazione economica in Polonia**, pp. 31-63.

[72] I: **Collectivist Economic Planning**., von HAYEK ed.

[73] Oskar LANGE et Fr. M. TAYLOR: **On the Economic Theory of Socialism**, pp. 80-81.

[74] A. LERNER: **Economics of Control**, pp. 63-4.

[75] Maurice DOBB: **On Economic Theory and Socialism**, pp. 53-54.

[76] Ch. BETTELHEIM: **Problèmes du développement économique**, p. 53.

[77] M. KALECKI, in: **The Economics of full Employment**, p. 47.

[78] Ch. BETTELHEIM: **Problèmes du développement économique**. pp. 133-4.

[79] C. E. E. des N. U. : **Etude sur la situation économique de l'Europe en 1958**, chapitre IV, p. 21.

[80] **Ibidem**, chapitre V, p. 6.

[81] **Les Nouvelles yougoslaves**, mai 1960.

[82] C. E. E. des N. U. : **Etude sur la situation économique de l'Europe en 1958**, chapitre V, pp. 13, 18.

[83] P. Sargent FLORENCE: **The Logic of British and American Industry**, pp. 112-113.

[84] Vassily LEONTIEF: **The Structure of American Industry.**

[85] Chenery CLARK: **Interindustry Economics.**

[86] O. LANGE: **La costruzione del nuovo modello economico** in: **Vecchia e nuova pianificazione economica in Polonia**, pp. 139-141.

[87] C. BOBROVSKI: **Di fronte al cambiamento del modello economico**, ibidem, p. 151.

[88] Karl MARX: **La Guerre civile en France**, p. 50 de l'édition allemende de 1937, Editions de Langues étrangèrs, Moscou.

[89] Léon TROTSKI: **La Révolution trahie**, p. 271.

[90] Cowles Commission: **Economic Theory and Measurement: A 20 pear research report**, p. 50.

[91] **The Manchester Guardian**, 15 novembre 1957.

[92] Fr. ENGELS: **Die Bauernfrage in Frankreich und Deutschland. Neue Zeit**, XIIIe année, 1er vol, pp. 301-2.

[93] E. KARDELJ: **Les Problèmes de la politique socialiste dans les campagnes**, pp. 8-25, 93-98, 273-280, etc.

[94] Jonh STRACKY: **Contemporary Capitalism**, pp. 191-200, 292 et al.; Calvin B. HOOVER: **The Economy, Liberty and the State**, p. 283 et passim.

[95] Oskar LANGE et Fred M. TAYLOR: **On the Economic Theory of Socialism**, pp. 123-6.

[96] Fr. PERROUX: **Le Capitalisme**, pp. 122-3.

[97] Dr Holger HEIDE: **Die langfristige Wirtschaftsplanung in Schweden**, pp. 43, 139.

[98] Paul A. BARAN: **The Political Economy of Growth**, p. 108.

[99] Ch. BETTELHEIM: **Les Problèmes théoriques et pratiques de la planification**, pp. 141-4.

17 - Sosyalist Ekonomi

[1] Voir notamment le mémorandum de N. S. Khrouchtchev sur la réforme de l'enseignement, paru dans les **Izvestia**, 21 septembre 1958.

[2] **In:** Troud, 4 août 1961. Voir aussi l'exposé de M. I. Petrossian, in: **Vestnik Moskovskogo Universiteta, série** économique-philosophique, n° 5, 1960.

[3] Branko HORVATH: **Towards a Theory of Plunned Economy**, p. 132.

(4) G. D. H. COLE: **Money, Its present and future**, pp. 146, 312.

[5] Lewis MUMFORD: **Technique et Civilisation**, pp. 346-8.

[6] **Conviction:** editor Norman Mackenzie, 1959.

[7] Oskar LANGE & Fred TAYLOR: **On the Economic Theory of Socialism**, pp. 139-40.

[8] J. POELMANS: **La Consommation en Belgique, 1928 à 1958,** in: **Cahiers économiques de Bruxelles,** n° 4, juillet 1959.

[9] **New York Times,** 14 février 1960.

[10] Oskar LANGE & Fred TAYLOR: **On the Economic Theory of Socialism,** p. 140.

[11] Lewis MUMFORD: **Technique et Civilisation,** pp. 337-344.

[12] Voir notamment Alfred MARSHALL: **Principles of Economics,** pp. 86-90; Von MISES: **Le Socialisme,** p. 189, etc.

[13] Ashley MONTAGU: **The Direction of Human Development,** pp. 131-2; B. MALINOVSKI: **A. scientific Theory of Culture,** pp. 91-95.

[14] Branko HORVATH, **op. cit.,** p. 132.

[15] K. GALBRAITH: **The Affluent Society,** p. 143.

[16] Vance PACKARD: **Les Obsédés du Standing,** pp. 70, 126-28; William H. Whyte jr.: **The Organization Man,** pp. 313, 324.

[17] David L. COHN: **The Good Old Days,** Simon & Schuster 1940, p. 308, cité in: **xxth Century Fund: America's Neds and Ressources,** p. 179.

[18] K. GALBRAITH: **The Affluent Society,** p. 193.

[19] Oskar LANGE and Fred TAYLOR: **On the Economic Theory of Socialism,** p. 141; H. D. DICKINSON: **The Economics of Socialism,** p. 53.

[20] K. GALBRAITH: **The Affluent Society,** pp. 152-8.

[21] Ota SIK: **Oekonomie, Interessen, Politik,** pp. 309-316.

[22] Vance PACKARD: **Les Obsédés du Standing,** pp, 232-3.

[23] Projet de Programme, Moscou 1961, Editions en langues étrangères, pp. 101-2.

[24] Voir note 70 du chapitre XVI pour quelques sources se référant au marxisme à ce propos.

[25] Erich FROMM: **The Sane Society,** p. 288.

[26] W. Arthur LEWIS: **The Principles of Economic Planning,** pp. 31-2.

[27] Albert LAUTERBACH: **Mensch. Motive, Geld,** pp. 123-4, 144-5.

[28] Arnold GEHLEN: **Der Mensch,** pp. 39-40; Alfred PORTMANN: **Die Zoologie und das neueste Bild des Menschen,** p. 14.

[29] Otto KLINEBERG: Psychologie sociale, p. 71.

[30] Ashley MONTAGU: **The Direction of Human Development,** p. 148.

[31] Alfred PORTMANN: **Die Zoologie und das neueste Bild des Menschen,** pp. 74-76, 93; LA BARRE: **L'Animal humain,** pp. 50-1.

[32] Ashley MONTAGU: **The Direction of Human Development**, p. 209.

[33] Laura THOMPSON & Alice JOSEPH: **The Hopi Way, Chicago University Press** 1945; Dorothea LEIGHTON & Claude KLUCKHOHN: **Children of the People, Harvard University Press**. 1946; l'étude du Dr James Clark MOLONEY est cité dans Ashley MONTAGU: **The Direction of Human Development**, p. 246.

[34] Ashley MONTAGU, **op. cit.**, p. 245.

[35] Otto KLINEBERG: **Psychologie sociale**, pp. 107-111.

[36] Lauretta BENDER: **The Genesis of Hostility in Children**, in: **American Journal of Psychiatry**, vol. 105, 1948, pp. 241-5.

[37] Susan ISAACS: **Social Development in young Children**, pp. 223-4; Pitirim SOROKIN: **Society, Culture and Personality**, pp. 122-3; J. PIAGET: **The Moral Judgment of the Child**, p. 312.

[38] E. BEAGLEHOLE: **Property, a Study in Social Psychology**, pp. 2878, 294.

[39] Pitirim SOROKIN: **Society, Culture and Personality**, p. 124.

[40] Zing Y. KUO: **Genesis of cat's responses to the rat**, in: **Journal of Comparative Psychology**, vol. II, 1931, pp. 1-35; Loh Seng TSAI: **Peace and Cooperation among natural Enemies**; tous les deux cités dans Ashley MONTAGU: **The Direction of Human Development**, pp. 34-5 et 35-38.

[41] Zing Y KUO, **op. cit.**, p. 35.

[42] Ashley MONTAGU: **The Direction of Human Development**, p. 44.

[43] Alexis CARREL: **L' Homme, cet inconnu.**

[44] Joseph FOLLIET: **Enrichissement et asservissement de la personne**, in: **Socialisation et personne humaine**, compte rendu de la 47e Semaie sociale de France, p. 104.

[45] Karl MARX: **Das Kapital**, I, p. 259.

[46] Prof. Dr. A. HITTMAIR (de l'Université d'Innsbruck): Wissenschaft vom Urlaub, in: Münchener Medizinische Wochenschrift, 101e année, cahier 31, du 31 juillet 1959.

[47] Erich FROMM: **The Sane Society**, pp. 136-7.

[48] XXth Century FUND: **America's Needs and Ressources**, p. 730.

[49] George SOULE: **The Shape of To-morrow**, pp. 121-2.

[50] K. GALBRAITH: **The Affluent Society**, pp. 257-8.

[51] Jeanne HERSCH: **Idéologies et réalité.**

[52] Aser DELEON: **Die Beteiligung der Arbeiter an der Betriebsverwaltung in Jugoslowien**, in: **Annlen der Ge-**

meinwirtschaft, 28e année, n° 2, mai-novembre 1959, p. 165.

[53] Eugène DESCAMPS: **Economie concertée et démocratie économique**, in: **Socialisation et personne humaine**, compte rendu de la 47e Semaine sociale de France, p. 384; Norman R. F. MAIER: **Principes des relations humaines**, passim; **Morris S. NITELES: Motivation and Morale in Industry**, p. 386.

[54] Cités par Max KAPLAN: **Leisure in America**, pp. 117-8.

[55] K. GALBRAITH: **The Affluent Society**, p. 146.

[56] Simone WEIL: **Oppression et Liberté**, p. 75.

[57] Karl MARX: **Grundrisse der Kritik der Politischen Oekonomie**, I, pp. 593, 596.

[58] Pierre NAVILLE: **Théorie de l'orientation professionnelle**, pp. 81-2.

[59] David RIESMAN: **The Lonely Crowd**, p. 351; voir aussi Georges FRIEDMANN sur les ouvriers de l'usine Ougrée-Marihaye à Liège (Belgique), in: **Le Travail en miettes**, p. 187.

[60] Georges FRIEDMANN, op. cit., p. 185.

[61] Georges FRIEDMANN, op. cit., p. 186.

[62] Peter DRUCKER: **The Practice of Management**, New York, Harper's 1954.

[63] in: **An Appraisal of Anthropology to-day**, p. 240.

[64] K. GALBRAITH: **The Affluent Society**, p. 345.

[65] K. GALBRAITH: op. cit., p. 341.

[66] Max KAPLAN: **Leisure in America**, p. 86 etal.

[67] Georges FRIEDMANN: **Le Travail en miettes**, p. 242.

[68] Henri LEFEVRE: **Critique de la vie quotidienne**, p. 239.

[69] Isaac DEUTSCHER: **The Great Contest**; George SOULE: **The Shape of To-morrow**, pp. 140-1.

[70] Albert LAUTERBACH: **Mensch, Motive, Geld**, p. 168.

[71] A. GEHLEN: **Der Mensch**, p. 24; voir aussi Alfred PORTMANN: **Die Zoologie und das neueste Bild des Menschen**, pp. 74, 76, 92 et al.

[72] Karl MARX et Friedrich ENGELS: **Die Deutsche Ideologie**, édition Dietz de 1953, pp. 69, 70, 222, 228 et al.

[73] **Ibidem**, p. 77-8.

[74] Max KAPLAN: **Leisure in America**, p. 288.

[75] Karl MARX: **Grundrisse der Kritik der politichen Oekonomie**, pp. 599-600. Pour l'ensemble de cette question, voir aussi: Pierre NAVILLE: **De l'aliénation à la jouissance**, pp. 491-498.

[76] Benjamin FARRINGTON: **Greek Science**.

[77] J. HUIZINGA: **Homo Ludens**.

[78] R. I. RICHARDS: **Land, Labour and Diet in Northern Rhodesin**, pp. 393-4.

[79] Arnold GEHLEN: **Der Mensch**, pp. 362-3, 220; Leo KOFLER: **Staat, Gesa lschaft und Elite zwischen Humanismus und Nihilismus**. pp. 201, 205, 209, 301-308. Dans KOFLER, il y a une discussion intéressante des rapports travail-jeu chez MARX.

[84] David RIESMAN: **The loncly Crowd**, p. 307.

[81] J. N. DAWYDOW: **Freiheit und Entfremdung**, pp. 10-11.

[82] Friedrich ENGELS, in: **Anti-Dühring**, p. 103.

[83] Friedrich ENGELS, in: **Anti-Dühring**, p. 278; Karl MARX: **Das Kapital**, III, 2, p. 355.

[84] David RIESMAN: **The Lonely Crowd**, p. 325.

18 - Ekonomi Politiğin Sona Ermesi

[1] Paul RADIN: **La Religion primitive**, p. 30.

[2] A. I. RICHARDS: **Land, Labour and Diet in Northern Rhodesia**, p. 352.

[3] **Ibidem**, p. 44.

[4] R. P. TEMPELS: **La Philosophie bantoue**, p. 61.

[5] K. POLANYI, CONRAD M. ARENSBERG et Harry W. PEARSON: **Trade and Market in the early Empires**, pp. 68-70, 280, et al.

[6] Tite-Live, II, pp. 298-9 du tome I de l'édition **Pancoucke**.

[7] Mong DSI: **Mong Ko**, p. 59.

[8] DEUSSEN: **Allgemenie Geschichte der Philosophie**, I, 1, p. 163.

[9] Nancy Lee SWANN: **Food and Money in China**; Et. BALAZS: **Le Traité économique du Souei-Chou**, p. 120.

[10] Et. BALAZS: **Le Traité économique du Souei-Chou**, notes, passim.

[11] Mong DSI: **Mong Ko**, p. 65; PLATON: **La République**, p. 140.

[12] Chen HUAN-CHANG: **The Economic Principles of Confucius and his School**, I, pp. 436-8.

[13] Nancy Lee SWANN: **Food and Money in China**, p. 57; Et. BALAZS: **Le Traité économique du Souei-Chou**, passim.

[14] ARISTOTE: **La Politique**, I, 9, pp. 17-18 de l'édition Rolfes.

[15] N. P. AGHNIDES: **Mohammedan Theories of Finance**, p. 262.

[16] Mong DSI: **Mong Ko**, pp. 54-59.

[17] Chen HUAN-CHANG: **The Economic Principles of Confucius and his School**, II, p. 652; Ly SIOUY; **Les Grands Courants de pensée économique chinoise dans l'Antiquité**, pp. 47-8.

[18] PLATON: **La République**, pp. 140-141.

[19] Benjamin FARRINGTON: **Greek Science**, II, pp. 163-6.

[20] ARISTOTE: **Ethique à Nicomaque**, Livre V, sections 8 et 9.

[21] ARISTOTE et St Thomas d'AQUIN: **Journées d'études internationales 1955**, passim.

[22] Erns BLOCH: **Avicenna und die aristotelische Linke**, pp. 49, 69 et suiv.

[23] Albert le GRAND: Opera IV, p. 201 (Commentaires à l'Ethique à Nicomaque).

[24] **Ibidem**, p. 203.

[25] St THOMAS d'Aquin: **Commentarii in Decen Libros Ethicorum Aristotetelis**, p. 65.

[26] **Ibidem**, p. 63.

[27] Selma HAGENAUER: **Das «iustum pretium» bei Thomas von Aquino**, pp. 43-54.

[28] John W. BALDWIN: **The Medieval Theories of the Just Price**, pp. 74-78; Joseph SCHUMPETER: **History of Economic Analysis**, pp. 91, 93-4.

[29] ARISTOTE et St THOMAS: **Journées d'études internationales 1955**, p. 155.

[30] St THOMAS d'Aquin: **Somme Théologique** II, II, qu. 77., art. 4.

[31] MICHNA, Seder NESSIKIN, Baba MEZIA, V4, et VII 4 et 7, avec commentaires, pp. 69-70 et 80.

[32] John W. BALDWIN: The Medieval Theories of **the Just Price**, p. 38.

[33] Ibn-KHALDOUN, **Prolégomènes**, I, p. 311.

[34] Ibn-KHALDOUN: **Prolégomènes**, II, p. 279.

[35] **Ibidem**, p. 285.

[36] **Ibidem**, pp. 320-1.

[37] **Ibidem**, pp. 322, 337.

[38] J. SCHUMPETER: **History of Economic Analysis**, p. 160.

[39] J. M. KEYNES: **General Theory of Employment, Interest and Money**, pp. 334-5 et fol.

[40] W. STARK: **The History of Economics in its relation to Social Development**, p. 9.

[41] Selma HAGENAUR: **Das «iustum pretium» bei Thomas von Aquino**, pp. 43-54.

[42] J. SCHUMPETER: **History of Economic Analysis**, pp. 162-3, 168.

[43] Thomas MUN: **England's Treasure by Foreign Trade**, p. 19.

[44] William PETTY: **Economic Writings**, vol. 1., p. 43.

[45] BOISGUILLEBERT: **Détail de la France**, p. 171; **Dissertation sur les richesses, l'argent et les rtibuts**, p. 406; R. L. MEEK: **Studies in the Labor Theory of Value**, pp. 24-36.

[46] Ly SIONY: **Les Grands Courants de la pensée économique chinoise dans l'Antiquité**, pp. 56-7.

[47] W. STARK: **The History of Economics in its relation to Social dévelopment**, pp. 17-8.

[48] Eric ROLL: **A. History of Economic Thought**, p. 103.

[49] R. CANTILLON: **Essai sur la nature du commerce en général**, p. 27.

[50] Adam SMITH: **The Wealth of Nations**, p. 45.

[51] William PETTY: **Economic Writings**, I, p. 181.

[52] W. STARK: **The History of Economics in its relation to Social Development**, pp. 35 et fol.

[53] David RICARDO: **Principles of Political Economy**, p. 9, Everyman Edition.

[54] Introduction à: **The Works and Correspondance of David Ricardo.**

[55] **The Works and Correspondance of David Ricardo**, II, p. 35.

[56] David RICARDO: **Principles of Political Economy**, p. 197, Everyman Edition.

[57] Karl MARX-Fr. ENGELS: **Briefwechsel**, III, p. 395.

[58] Fr. ENGELS: Introduction au tome II du **Capital**, pp. XVII-XXI.

[59] A. HANSEN: **Business Cycles and National Income**, p. 226.

[60] R. HILFERDING: **Aus der Vorgeschichte der Marxschen Oekonomie**, in: **Neue Zeit**, XXX, 1er vol., p. 343 et fol.

[61] J. M. KEYNES: **Théorie générale de l'emploi, de l'intérêt et de la monnaie**, p. 45.

[62] **Ibidem**, p. 181.

[63] N. S. B. GRAS: **Business and Capitalism**, pp. IX-X.

[64] David McCord WRIGHT: **Capitalism**, p. 135.

[65] J. SCHUMPETER: **History of Economic Analysis**, pp. 558-9. p. 567-3 et al.

[66] J.-B. SAY: **Oeuvres diverses**, p. 80.

[67] H. GUITTON: **Les Fluctuations économiques**, pp. 318-321.

[68] BÖHM-BAWERK: **Karl Marx and the close of his system**, pp. 70-71.

[69] Charles GIDE: **Principles of Political Economy**, pp. 62-3.

[70] BÖHM-BAWERK: **Karl Marx and the close of his system**, pp. 75-6.

[71] Charles GIDE: **Principles of Political Economy**, pp. 61-62.

[72] **Ibidem**, pp. 60-61.

[73] W. STARK: **The History of Economics in its relation to Social Development**, p. 2.

[74] R. HILFERDING: **Böhm-Bawerk's Criticism of Marx**, pp. 130-135.

[75] Léon WALRAS: **Abrégé des Eléments d'economie politique** pp. 187-9.

[76] H. DENIS: **Valeur et Capitalisme**, pp. 85-86.

[77] Eric ROLL: **A History of Economic Thought**, pp. 369-70.

[78] N. BUCHARIN: **Die politische Eekonomie des Rentners**, pp. 369-70.

[79] Léon WALRAS: **Abrégé des Eléments d'economie politique**, pp. 68, 56-8.

[80] S. KUZNETS: **Economic Change**, p. 41; STOCKING et WATKINS: **Monopoly anf Free Enterprise**, p. 8, etc.

[81] J. SCHUMPETER: **Imperialism and Social Classes**, pp. 124-5 et al.

[82] **Ibidem**, p. 95.

[83] **Le Fonctionnement des entreprises nationalisées en France** (travaux du 3e Colloque des Facultés de Droit), p. 261.

[84] ALDERER and MITCHELL: **Economics of American Industry**, p. 128.

[85] Lawrence R. KLEIN: **The Keynesian Revolution**, p. 49.

[86] J. M. KEYNES: **Théorie générale de l'emploi, de l'intérêt et de la monnaie**, pp. 125-6, 181, etc.

[87] Arthur F. BURNS: **The Frontiers of Economic Knowledge**, p. 4.

[88] J. M. KEYNES: **Théorie générale de l'emploi, de l'intérêt et de la mannaie**, p. 229.

[89] **Ibidem**, pp. 36-39, 266-271, et al.

[90] **Ibidem**, pp. 102-3.

[91] **Ibidem**, pp. 59, 262.

[92] R. REGUL, BAUER, BENARD: **Méthodes de précision di développment économique à long terme**, pp. 557-8.

[93] J. M. KEYNES: **Professor Tinbergen's Method**, in: **Economic Journal**, sept. 1939, pp. 558-568.

[94] Fr. ENGELS: **Anti-Dühring**, pp. 278, 303-6.

[95] in: -Karl MARX-Fr. ENGELS: **Ausgewählte Schriften, II**, p. 15.

[96] **Manuel d'Economie politique**, pp. 501 et fol.

[97] in: Karl MARX-Fr. ENGELS: **Ausgewählte Schriften, II**, p. 16.

[98] Fr. ENGELS: **Anti-Dühring**, pp. 194-5.
[99] Karl MARX-Fr. ENGELS: **Die deutsche Ideologie**, pp. 584-5.
[100] **Manuel d'Economie po'itique**, pp. 515-6, 525.
[101] in: **Voprossi Ekonomiki**, n° 1, 1959.
[102] John EATON: **Economia politica**, pp. 418-425.
[103] E. VANDERVELDE: **Le Collectivisme**, pp. 200-2; LENINE: **Oeuvres choisies**, II, pp. 377-379, etc.
[104] LENINE: **Oevres choisies**, II, pp. 378-9.
[105] Ce débat a été en partie reproduit dans la revue **Soviet Studies**, vol. I-IV, où l'on trouve également de multiples articles d'auteurs occidentaux le commentant:
[106] Henri DENIS-Marie LAVIGNE: **Le Problème des prix en Union soviétique**, Paris, Editions Cujas, 1965, p. 254.
[107] Notamment dans les écrits de MALYCHEV.
[108] V. V. NOVOJILOV: **Gesetzmässigkeiten bei der Entwicklung des Leistungssystems in der sozialistischen Wirtschaft**, in: **Sowjetwissenschaft, Gesellschaftwissenhaftliche Beiträge**, année 1966, cahier 5, pp. 461-480.
[109] Cfr. Karl MarX, Das Kapital III, 1. p. 155 de la première édition allemande de Meissner.
[110] PREOBACHENSKI: **Novaïa Ekonomika**, p. 26; Rosa LUXEMBURG: **Einführung in die Nationalökonomie**, p. 77.
[111] Karl MARX: **Das Kapital**, I, p. 47.
[112] LENINE: **Leninski Sbornik**, vol. XI, 2e édition 1931, p. 349.

Bibliyografya

Marksist Ekonomi El-kitabı'nın birinci ve ikinci ciltlerine ait «genel bibliyografya» birinci cildin sonundadır.

İçindekiler

Sunuş ... 5

10. Milli Gelirin Yeniden Üretimi ve Artışı ... 7

- Yeni Değer, Yeni Gelirler ve Transfer Edilmiş Gelirler ... 7
- Devlet, Artık Değer ve Sosyal Gelir ... 13
- Sosyal Hasıla ve Sosyal Gelir ... 18
- Gelirlerin Dağılımı ve Emtianın Gerçekleştirilmesi ... 22
- Üretim ve Tekrar - Üretim ... 25
- Basit Tekrar - Üretim ... 28
- Genişletilmiş Tekrar - Üretim ... 30
- Genişletilmiş Tekrar - Üretim ve Kapitalizmin Gelişme Kanunları ... 34
- Genişletilmiş Tekrar - Üretim Ekonomik Büyüme ve Sosyal Muhasebe ... 37
- Daraltılmış Tekrar - Üretim ... 39
- Savaş Ekonomisi ... 41
- Devlet Aracılığıyla Milli Gelirin Yeniden Dağılımı ... 45

11. Periyodik Buhranlar ... 51

- Kapitalizm Öncesi Buhranlar ve Kapitalist Buhranlar ... 51
- Kapitalist Buhranların Genellikle Mümkün Oluşu. ... 53
- Mahreçler Kanunu ... 54
- Kapitalist Ekonominin Devrî İlerleyişi ... 56
- Kapitalist Sistemde Devrî Hareketin İç Mantığı (Mahiyeti) ... 59

☐ Kapitalist Üretimin Temelindeki Yayılma ... 70
☐ Noksan - Tüketim Teorileri 74
☐ «Noksan - Tüketim» Modellerinin Eleştirilmesi 77
☐ Nisbetsizlik Teorileri 80
☐ Bir Sentez Taslağı 83
☐ Kapitalist Yayılmanın Şartları 87
☐ Dengeli (Dalgalanmasız) Bir Büyüme (Gelişme) Mümkün Değil midir? 89

12. Tekelci Kapitalizm 94

☐ İkinci Sanayi Devrimi 94
☐ Sınai Yoğunlaşma Artıyor 95
☐ Antantlar, Gruplaşmalar ve Kapitalist Birleşmeler (Combinasions) 101
☐ Kapitalist Yoğunlaşmanın Şekilleri 105
☐ Bankaların Yoğunlaşması ve Mali Sermaye ... 108
☐ Tekeller 112
☐ Mali Grup İmparatorlukları 118
☐ Aşırı Tekel Kârları 127
☐ Tekel Kârı Oranının Eşit Hale Getirilmesi ... 132
☐ Tekel Kârlarının Kökenleri 136
☐ Ekonomik İlerlemenin Frenleri Olarak Tekeller 139
☐ Tekeller ve «Oligopol»ler 145
☐ Tekelci Kapitalizm ve Kapitalizmin Çelişkileri 147

13. Emperyalizm 152

☐ Kapitalizm ve Milletler Arasında Eşitsizlik ... 152
☐ Dünya Piyasası ve Sınai Kapitalizm 157
☐ Emtia İhracatından Sermaye İhracatına 161
☐ Sömürgecilik 164
☐ Sömürgelerden Sağlanan Aşırı Kârlar 169
☐ Dünya İşbölümü 176
☐ Milletlerarası Tröstler ve Karteller 184
☐ Az Gelişmiş Ülkelerde Kırallık Hakkından Yararlanan Özel Tröstler 190
☐ Azgelişmiş Ülkelerin Sanayileşmesine Engel Olarak, Emperyalizm 198
☐ Yeni Emperyalizm 203

14. Kapitalizmin Çöküş Devri 206

☐ Milletlerarası Sermaye Yoğunlaşması ve Temerküzü 206

☐ Dünya Piyasasının Nisbi Daralması ve Kısımlara Ayrılması 210
☐ Sanayide Genel Kartelleşme 214
☐ Cebri Kartelleşme 220
☐ Burjuva ve Devlet 224
☐ Tekelci Kârlarının Teminatçısı Olarak Devlet 227
☐ Devlet İle Tekelerin Kaynaşması (Birleşmesi) 235
☐ Otofinansman 240
☐ Aşırı Kapitalizasyon 248
☐ Silahlanma ve Savaş Ekonomisinin Artan Önemi 254
☐ Sürekli Para Enflasyonu Eğilimi 260
☐ Buhransız Bir Kapitalizm mi? 263
☐ Çöküş Devrinde Kapitalizmin Gelişme Kanunları 270
☐ Refah Devleti ve Faşizm 272
☐ Manager'ler Çağı mı? 276
☐ Kapitalizmin İflası 279

15. Sovyet Ekonomisi 281

☐ Sovyet Ekonomisinin Geçirdiği Safhalar 281
☐ Beş Yıllık Planların Kazandırdıkları 291
☐ Sovyet Ekonomisinin Sosyol Mahiyeti 296
☐ Sovyetler Birliği'nde «Ekonomik Kategoriler» 302
☐ Sovyet Ekonomisinin Temel Çelişkileri 310
☐ Sanayi İle Tarım Arasındaki Nispetsizlik ... 313
☐ Planlı Ekonomi ve Özel Menfaatin Müşevviki ... 324
☐ Bürokratik Yönetimin Çelişkileri 331
☐ Bürokratik Yönetim ve İşçilerin Durumu 336
☐ Kruşçov Devrindeki Reformlar 343

16. Geçiş Devresi Ekonomisi 346

☐ Üçüncü Sanayi Devrimi 346
☐ Bir Geçiş Devresinin Zarureti 350
☐ Milletlerarası Bir Sosyalist Birikimin Kaynakları 355
☐ Sanayileşmiş Ülkelerde Sosyalist Birikimin Kaynakları 358
☐ Azgelişmiş Ülkelerde Sosyalist Birikimin Kaynakları 362
☐ Maksimum Birikim Oranı ve Optimum Birikim Oranı 366
☐ «Üretim Malları Sektörünün Öncelikle Gelişmesi Kanunu» Hakkında Not 372
☐ Sosyalist Demokrasinin Ekonomik Fonksiyonu 377

☐ Plalı Ekonomi ve Piyasa Ekonomisi 379
☐ Planlamanın Teknikleri 385
☐ Yeni Üretim İlişkileri ve Sosyalize Üretim Tarzı 392
☐ Geçiş Devresinde Tarım ve Dağılım 396
☐ Karmaşık Bir Ekonomi mi? 399

17. Sosyalist Ekonomi 402

☐ Üretim Tarzı, Dağılım Tarzı, Hayat Tarzı ... 402
☐ Ferdi Ücret ve Sosyal Ücret 405
☐ Temel İhtiyaçlar ve Tali İhtiyaçlar-Serbest Tüketim ve Rasyonel Tüketim 409
☐ Meta ve Para Ekonomisinin Ortadan Kalkması 415
☐ Ekonomik Devrim ve Psikolojik Devrim 419
☐ Sınıfların ve Devletin Ortadan Kalkması ... 425
☐ Ekonomik Büyüme Sürekli Bir Hedef Değildir 431
☐ Yabancılaşmış Emek ve Hür Emek 433
☐ İnsanın Sınırları mı? 438

18. Ekonomi Politiğin Kökenleri Gelişmesi ve Sona Ermesi 402

☐ Ekonomik Faaliyet ve İdeoloji 442
☐ Ekonomik Düşüncenin Doğuşu 444
☐ Emek - Değer Teorisinin Kökenleri 447
☐ Emek - Değer Teorisinin Gelişmesi 453
☐ Klasik Ekonomi Politiğin Tamamlanması ve Parçalanması 458
☐ Marx'ın Katkısı 461
☐ Emek - Değer Teorisine Hücumlar 464
☐ Marjinalist Değer Teorisi ve Neo-Klasik Ekonomi Politik 470
☐ «Keynezyen Devrim» 475
☐ Ekonometristler 480
☐ Marksizmi Savunmanın Bir Başka Varyantı ... 482
☐ Sovyetler Birliği'nde Ekonomik Düşüncenin Yeni Gelişmeleri 487
☐ Ekonomi Politiğin Sonu 490

İkinci Baskıya Sonsöz 493
Referanslar 499
Bibliyografya 538

ANT'IN BELGESEL KİTAPLARI

- **MARKSİST EKONOMİ EL - KİTABI,** I cilt Ernest Mandel, 20 Lira
- **TÜRKİYE'DE KÖYLÜLÜĞÜN MADDİ TEMELLERİ,** Muzaffer Sencer, 10 Lira
- **FAŞİZM VE DEVRİMCİ HALK CEPHESİ,** Çetin Özek, 20 Lira
- **EMPERYALİZM, TEKELCİ KAPİTAL VE TÜRKİYE,** Sedat Özkol, 7,5 Lira
- **ŞEHİR GERİLLASI,** Carlos Marighella, 7,5 lira.
- **HAVANA DURUŞMASI,** Enzensberger, 276 sayfa, 12.5 lira.
- **TÜRKİYE'DE KAPİTALİSTLEŞME VE SINIF KAVGALARI,** A. Şnurov - Y. Rozaliyev, 10 lira
- **YUNANİSTAN DOSYASI,** Konstantin Çukalas, 10 Lira.
- **ASYA TİPİ ÜRETİM TARZI,** 352 sayfa, 15 Lira.
- **FİLİSTİN'DE HALK SAVAŞI VE ORTADOĞU,** Nayif Havatme, 310 sayfa, 10 Lira.
- **DOĞU'DA ULUSAL KURTULUŞ HAREKETLERİ** V. İ. Lenin, 416 sayfa, 15 Lira.
- **27 MAYIS VE YÖN HAREKETİNİN SINIFSAL ELEŞTİRİSİ,** Dr. Hikmet Kıvılcımlı, 12,5 Lira.
- **DEVRİM AÇISINDAN KÖY ENSTİTÜLERİ VE TONGUÇ,** Engin Tonguç, 20 Lira.
- **KEMALİST DEVRİM İDEOLOJİSİ,** Emin Türk Eliçin 15 Lira.
- **SOSYAL DEVRİMLER, ULUSAL SAVAŞLAR,** Nehru'dan Indra Gandhi'ye hapishane mektupları, 15 Lira.

● **OSMANLILARIN YARI SÖMÜRGE OLUŞU,** Tevfik Çavdar, 7,5 Lira.

● **GİZLİ BELGELERLE BARIŞ GÖNÜLLÜLERİ,** Müslim Özbalkan, 10 Lira.

● **PENTAGONİZM,** Juan Bosch, 5 Lira.

● **GERİ BIRAKTIRILMIŞ TÜRKİYE,** Dr. Sedat Özkol 5 Lira.

● **HİLAFET VE ÜMMETÇİLİK SORUNU,** Mehmet Emin Bozarslan, 12,5 Lira.

● **OSMANLI TOPLUM YAPISI.** Dr. Muzaffer Sencer, 10 Lira.

● **ZAPATA,** Robert P. Millon, 5 Lira.

● **MAVİ GÖZLÜ DEV** (Nazım Hikmet ve sanatı) Zekeriya Sertel, 10 Lira. (Tükendi)

● **DİNLE YANKEE,** Wright Mills, 10 Lira.

● **TÜRKİYE'DE İLERİCİ AKIMLAR** Yıldız Sertel, 15 Lira

● **ÇİZGİLİ DÜNYA** Ferruh Doğan, 5 Lira.

● **MİLLİ KURTULUŞ CEPHESİ,** Douglas Bravo, 5 Lira.

● **DÜZENİN YABANCILAŞMASI,** İdris Küçükömer, 7,5 Lira, (Tükendi)

● **ANARŞİZM** Duclos — Cohn Bendit 7,5 Lira.

● **ROMAN GİBİ** Sabiha Sertel, 15 Lira.

● **SİYAH İKTİDAR** Stokely Carmichael 7,5 Lira.

● **YAŞANTIM** Yevtuçenko, 5 Lira.

● **NAZIM HİKMETİN POLEMİKLERİ** Kemal Sülker, 7,5 Lira.

● **SABAHATTİN ALİ DOSYASI** Kemal Sülker, 7,5 Lira.

● **GERİLLA NEDİR** Alberto Bayo, 5 Lira. (Tükendi)

● **SAVAŞ ANILARI** (3. Baskı) Che Guevara, 10 Lira.

● **LİDERLER DİYOR Kİ,** Abdi İpekçi 10 Lira.

● **MARKSİZMİN TEMEL KİTABI** Emile Burns, (Toplatıldı)

● **GERİLLA GÜNLÜĞÜ** Che Guevara 10 Lira (Toplatıldı)

Genel Dağıtım: ANT YAYINLARI . P.K. 701 - İSTANBUL

Dünyanın sayılı marksist iktisatçılarından Ernest Mandel'in Marksist Ekonomi El-Kitabı adlı eserinin yine ANT tarafından yayınlanmış olan ve üretim, mübadele, artık-değer, para, kredi, tarım, kapitalizmin gelişmesi ve çelişkileri konularını içeren birinci cildi büyük ilgi görmüş ve marksist ekonomi konusunda başlıca kaynaklardan biri haline gelmiştir. Mandel, eserinin bu ikinci cildinde ise milli gelir, periyodik buhranlar, tekelci kapital, emperyalizm, sovyet ekonomisi, geçiş devresi ekonomisi, sosyalist ekonomi, ekonomi politiğin doğuşu, gelişmesi ve ortadan kalkması konularını incelemektedir. İkinci cildin en büyük özelliği, çağımızda emperyalizmin durumunu belgesel şekilde inceleyen Mandel'in, burjuva iktisatçılarının savlarını karşı konulmaz biçimde çürütmesi ve Sovyet ekonomisi üzerine de marksist açıdan eleştiriler getirmesi, geçiş aşamasında ve sosyalist aşamada ekonomik kuruluşun yöntemlerine ışık tutmasıdır. Marksist Ekonomi El-Kitabı'nın iki cildi, bir bütün halinde, bütün dünyada olduğu gibi, Türkiye'de de devrimcilerin mutlaka okumaları gereken temel eserlerinden biri olacaktır.

20 lira